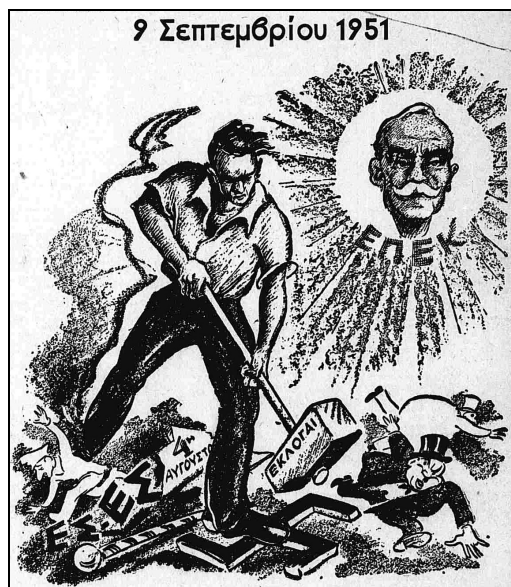

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Κατερίνα Δέδε

**Η ανάδυση του Κέντρου στη μεταπολεμική Ελλάδα
Η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρο του Νικόλαου Πλαστήρα**

Διδακτορική διατριβή

Τριμελής Επιτροπή
Λίνα Βεντούρα, Καθηγήτρια, επιβλέπουσα
Χριστίνα Κουλούρη, Καθηγήτρια
Ηλίας Νικολακόπουλος, Καθηγητής

Κόρινθος 2013

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Κατερίνα Δέδε

**Η ανάπτυξη του Κέντρου στη μεταπολεμική Ελλάδα
Η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου του Νικόλαου Πλαστήρα**

Διδακτορική διατριβή

Κόρινθος 2013

Τριμελής Επιτροπή

Λίνα Βεντούρα, Καθηγήτρια, επιβλέπουσα, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χριστίνα Κουλούρη, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ηλίας Νικολακόπουλος, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής

Έφη Γαζή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Λεωνίδα Καλλιβρετάκης, Διευθυντής Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Λίνα Λούβη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Σωτήρης Ριζάς, Διευθυντής Ερευνών, Ακαδημία Αθηνών

Copyright © Κατερίνα Δέδε, 2013.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το κείμενο εκφράζουν την συγγραφέα και μόνο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	7
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΗΣ ΕΠΕΚ

<i>Ο «παλαιοκομματισμός»</i>	23
<i>Τα πολιτικά κόμματα του χώρου των Φιλελευθέρων</i>	27
<i>Η συγκρότηση του Κέντρου</i>	31
<i>Η «εθνικοφροσύνη»</i>	34
<i>Ο Νικόλαος Πλαστήρας</i>	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΕΠΕΚ: ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

<i>Ιδρυτικά</i>	55
Εθνική Δημοκρατική Ένωση	55
Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων	58
ΕΠΕΚ: συνασπισμός και κόμμα	60
<i>Οργανωτική συγκρότηση του κόμματος</i>	64
Τοπικά συμβούλια	67
Επιμέρους οργανώσεις	76
Καταστατικό	77

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

<i>1950: Η μεγάλη ανανέωση</i>	85
Πολιτευτές	86
Βουλευτές	92
<i>1951: «Νέοι» και «παλαιοί»</i>	97
Πολιτευτές	97
Βουλευτές	103

<i>1952: Αποκλεισμοί και περιορισμοί</i>	106
Πολιτευτές	107
Βουλευτές	113

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

1950: «ΒΑΡΥΣ ΛΙΘΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΛΙΜΝΑΖΟΝΤΑ ΥΔΑΤΑ»

<i>Βουλευτικές εκλογές: «Προς την ειρήνην»</i>	117
Συνεργασίες: «Στοιχειώδης πολιτική σκοπιμότης επιβάλλει τον χωρισμόν»	120
Πρόγραμμα της ΕΠΕΚ	127
Προεκλογικός αγώνας: «Πατριωτισμός» και «Λήθη»	129
Εκλογικό αποτέλεσμα	142
<i>Το Κέντρο: «σχήμα λόγου» ή «σχήμα ιστορικής πράξεως;»</i>	143
Κυβέρνηση Κέντρου	147
Το αμφιβόλου «εθνικοφροσύνης» Κέντρο	151

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

1951: Η ΒΡΑΧΥΒΙΑ ΑΚΜΗ

<i>Οι δημοτικές εκλογές και η «μεγάλη προοδευτική παράταξις»</i>	161
<i>Βουλευτικές εκλογές: «Ευρύτεραι τάσεις πολιτικού προσανατολισμού»</i>	175
Συνεργασίες: «Πολιτική και ιδεολογική αυτοτέλεια»	177
Πρόγραμμα: «Τι είναι και τι θέλει η ΕΠΕΚ»	179
Το Κέντρο και η «μετριοπαθής Αριστερά»	181
Προεκλογικός αγώνας: «Φασισμός εναντίον Δημοκρατίας»	183
Εκλογικό αποτέλεσμα	192
<i>Συγκυβέρνηση ΕΠΕΚ-ΚΦ: η αρχή του τέλους;</i>	193

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

1952: Η ΠΑΡΑΚΜΗ

<i>Πολλαπλές ρήξεις: Τι ήταν και τι ήθελε το ΕΑΜ</i>	204
<i>Εκλογές</i>	210
<i>Συνεργασίες</i>	211
«Συγγενείς πολιτικές δυνάμεις»	211
Συνεργασία «ανωφελής και καταστρεπτική»	218

<i>Το διαφιλονικούμενο Κέντρο</i>	223
<i>Η προεκλογική πολυγλωσσία</i>	227
Πρόγραμμα	227
Προεκλογικός αγώνας	229
<i>Εκλογικό αποτέλεσμα</i>	236

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

1953: Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ

<i>Το ζήτημα της συγχώνευσης με το ΚΦ</i>	241
<i>Ετεροχρονισμένες προγραμματικές κατευθύνσεις</i>	257
<i>Διαλυτικές τάσεις</i>	259
<i>Η μετά τον Πλαστήρα ΕΠΕΚ</i>	262
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	 265
 ΠΙΝΑΚΕΣ	 271

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

A' ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ	285
B' ΚΟΜΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	
Προεκλογικό πρόγραμμα 1951	327
Προσχέδιον Καταστατικού	332
Διακήρυξις Προγραμματικών Κατευθύνσεων	342
 ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 355

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Όταν το επίπονο ταξίδι της συγγραφής τελειώνει, ανακαλύπτει κανείς ότι παρότι αυτό έμοιαζε μοναχικό, στην πραγματικότητα οι συνταξιδιώτες ήταν πολλοί και η συνεισφορά τους πολύτιμη. Και τα «ευχαριστώ» πολλά και από καρδιάς. Πρώτα από όλους στην τριμελή επιτροπή, την Λίνα Βεντούρα, την Χριστίνα Κουλούρη και τον Ηλία Νικολακόπουλο, οι οποίοι παρακολούθησαν από πολύ κοντά όλη την προσπάθεια, βοήθησαν ουσιαστικά αλλά και ηθικά, διόρθωσαν λάθη και αβλεψίες και κυρίως μου πρόσφεραν μία πολύτιμη ασφάλεια. Ταυτόχρονα, ευχαριστώ κάθε έναν χωριστά για όσα έμαθα κοντά τους. Πλάι στην Λίνα Βεντούρα έμαθα, μεταξύ πολλών άλλων, πόσο γοητευτική είναι η επιστήμη της ιστορίας και μπήκα σε αυτόν τον δρόμο που σήμερα πορεύομαι. Πλάι στην Χριστίνα Κουλούρη έμαθα να δουλεύω σκληρά και να αντλώ χαρά από αυτό. Πλάι στον Ηλία Νικολακόπουλο έμαθα να τιθασεύω το ανέφικτο, θέτοντας μικρούς στόχους. Όλα αυτά τα μαθήματα ήταν πολύτιμα.

Πριν ακόμα ξεκινήσει όμως το ταξίδι της συγγραφής, είχε προηγηθεί η περιπέτεια της αναζήτησης σε αρχεία και βιβλιοθήκες. Η ανταπόκριση όλων υπήρξε άμεση και οι ευχαριστίες μου βαθύτατες. Ένα μεγάλο ευχαριστώ λοιπόν: στη Βιβλιοθήκη της Βουλής για τους πολύτιμους «θησαυρούς» που διαθέτει στους ερευνητές και ιδιαίτερα στην Έλλη Δρούλια, για την απλόχερη βοήθειά της· στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη, και προσωπικά στον Τάσο Σακελλαρόπουλο που μου υπέδειξε πολύτιμο υλικό, μοιράστηκε προβληματισμούς και δεν κουράστηκε να απαντάει σε αναρίθμητες ερωτήσεις· στα ΑΣΚΙ και ιδιαίτερα στον Βαγγέλη Καραμανωλάκη και όλους όσους εργάζονται εκεί (η λέξη «προσωπικό» είναι πολύ ψυχρή για ανθρώπους με τους οποίους γνωριζόμαστε χρόνια) και οι οποίοι είναι πάντα πρόθυμοι να βοηθήσουν και να υποβληθούν σε ταλαιπωρία για όσα μεγάλα αλλά και μικρά ερωτήματα απασχολούν τον ερευνητή· στο ΕΛΙΑ-MIET και ιδιαίτερα στον Δημήτρη Μπαχάρα που βοήθησε στον εντοπισμό πολύτιμου υλικού, και τέλος, στο ΔΗΚΙ και τη διευθύντριά του Αίγλη Δημόγλου που μου παρείχαν κάθε δυνατότητα πρόσβασης και μελέτης του πλούσιου αρχειακού τους υλικού.

Το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών υπήρξε και συνεχίζει να είναι μεγάλο σχολείο για μένα. Θα ήθελα, λοιπόν, να απευθύνω ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους τους συναδέλφους που μοιράστηκαν αγωνίες, προβληματισμούς, αλλά που πάνω από όλα αποτέλεσαν παράδειγμα επιστημονικού

ήθους. Μα πιο πολύ από όλους, τους ανθρώπους που υπέστησαν τις εμμονές που γεννά η συγγραφή μιας διατριβής, ανέχθηκαν την απουσία μου και την εκνευριστική πολλές φορές παρουσία μου και αποτελούν τους σταθερούς συνομιλητές και αγαπημένους συντρόφους: τον Δημήτρη Δημητρόπουλο και τον Λεωνίδα Καλλιβρετάκη. Και βέβαια, τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο, ο οποίος διεύρυνε τους ορίζοντές μου, ανέτρεψε βεβαιότητες, δημιούργησε ερωτήματα και προβληματισμούς –κι αυτά είναι μόνο κάποια από όσα του οφείλω. Δεν ξεχνάω ποτέ, όμως, ότι η παρουσία μου στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, οφείλεται στην αγαπημένη φίλη Εύη Ολυμπίτου, η οποία με οδήγησε τον Νοέμβριο του 2003 στο γραφείο 504, αλλάζοντας –αθόρυβα όπως συνήθιζε– τη ζωή μου. Αυτή και τόσες άλλες ακόμη οφειλές θα παραμείνουν για πάντα ανεξόφλητες...

Η συγγραφή της διατριβής είναι ένας συνεχής αγώνας. Με το υλικό, με τις λέξεις, με τον χρόνο, με τις αντοχές σου. Σε αυτόν τον αγώνα υπήρξαν κάποιοι συμπαραστάτες που η παρουσία τους υπήρξε πολύτιμη και χωρίς τους οποίους η συγγραφή δεν θα είχε ολοκληρωθεί: η Αγγελική Χριστοδούλου, η Λίνα Λούβη, ο Κώστας Ευθυμίου, η Σοφία Ματθαίου, η Βάλια Ράπη και η Μάχη Μαρούδα βοήθησαν ο καθένας με τον τρόπο του και τους ευχαριστώ όλους από καρδιάς. Οι ακριβές φίλες Ευτυχία Ασήμου, Άννα Βενετσάνου και Εύη Πιπερίδου, ξέρουν πολύ καλά πόσα τους οφείλω –κυρίως για εκείνες τις δύσκολες στιγμές που όλα τα εμπόδια έμοιαζαν ανυπέρβλητα και μια τρυφερή ή μία αυστηρή τους κουβέντα με «επανάφερε στην τάξη».

Κράτησα για το τέλος ένα μεγάλο «ευχαριστώ» στους γονείς μου, Δημήτρη και Στέλλα, για την απλόχερη αγάπη τους και για το ότι δεν φοβήθηκαν να μεγαλώσουν δίπλα στα παιδιά τους –όσο δύσκολο κι αν ήταν αυτό κάποιες φορές. Οφείλω ακόμα ένα μεγάλο «ευχαριστώ» στα αδέρφια μου, Γρηγόρη και Μαρία, που υπήρξαν αθόρυβοι αρωγοί σε αυτή την περιπέτεια, κι ένα ξεχωριστό «ευχαριστώ» στα παιδιά, που με συντρόφευαν με έναν μοναδικό τρόπο: τον Δημήτρη, τον Βαγγέλη, την Χρυσιάννα, τον Νάσο και το νεογέννητο «χελιδόνι» που ήρθε κοντά μας αυτή την άνοιξη.

Όλο αυτό το ταξίδι μοιάζει να αποτέλεσε, μεταξύ πολλών άλλων, μία ιδιότυπη «συνομιλία» με τον παππού μου, Γρηγόρη Δέδε, ο οποίος απολάμβανε τις πολιτικές συζητήσεις και δήλωνε με στόμφο ότι υπήρξε σε όλη τη ζωή του «κεντρώος». Η διατριβή αυτή είναι, δικαιωματικά, αφιερωμένη στην μνήμη του.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αρχεία

- ΑΓΚ: Αρχείο Γεωργίου Καρτάλη
ΑΓΚΒ: Αρχείο Γεωργίου και Κωνσταντίνου Βεντήρη
ΑΓΟ: Αρχείο Γεωργίου Οικονόμου
ΑΔΗΡ: Αρχείο Δημητρίου Ηρακλείδη
ΑΜΚ: Αρχείο Μιχάλη Κύρκου
ΑΝΠ: Αρχείο Νικόλαου Πλαστήρα
ΑΡΣΕΕ: Αρχείο Ραδιοφωνικού Σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα»
ΑΣΑ: Αρχείο Στέλιου Αλλαμανή
ΑΣΒ: Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου
ΑΣΚΙ: Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας
ΓΑΚ: Γενικά Αρχεία του Κράτους
ΔΗΚΙ: Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας (Βόλος)
ΕΛΙΑ: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
ΕΠΣΒ: Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής
ΙΑΜΜ: Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη
FRUS: Foreign Relations of the United States

Κόμματα - Οργανώσεις

- ΑΚΕ: Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας
ΔΠ: Δημοκρατική Παράταξη
ΔΠΚ: Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα
ΔΣΚ: Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα
ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΑ: Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΔΕ: Εθνική Δημοκρατική Ένωση
ΕΔΕΣ: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΔΝΕ: Ενιαία Δημοκρατική Νεολαία Ελλάδος
ΕΚΚΑ: Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση
ΕΛΑΣ: Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΟΔΑ: Επιτροπή Οργάνωσης Δημοκρατικού Αγώνα
ΕΠΕ: Εθνική Πολιτική Ένωση
ΕΠΕΛ: Εθνική Παράταξις Εργαζομένου Λαού
ΕΣ: Ελληνικός Συναγερμός
ΗΠΕ: Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων

ΚΑΦ: Κόμμα Αριστερών Φιλελευθέρων
ΚΒΦ: Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων
ΚΕΦ: Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων
ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΠΦ: Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων
ΚΦ: Κόμμα Φιλελευθέρων
ΛΕΚ: Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα
ΛΚ: Λαϊκό Κόμμα
ΜΕΑ: Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας
ΠΑΕ: Παράταξη Αγροτών & Εργαζομένων
ΠΑΚΕ: Πολιτική Ανορθωτική Κίνησης Ελλάδος
ΠΑΠ: Πολιτική Ανεξάρτητη Παράταξη
ΠΕΕΑ: Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
ΠΚ: Προοδευτικό Κόμμα
ΡΑΝ: «Ρωμυλία - Αυλών - Νήσοι»
ΣΚ-ΕΛΔ: Σοσιαλιστικό Κόμμα-Ενωση Λαϊκής Δημοκρατίας
ΑΜΦΟΓΕ: Allied Mission to Observe the Greek Elections

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η λήξη του εμφυλίου πολέμου, τον Αύγουστο του 1949, έθεσε ουσιαστικά τέρμα σε μία ταραγμένη πολιτικά περίοδο που είχε ξεκινήσει από τη δικτατορία του Μεταξά το 1936, κατά την οποία, πέραν του πολέμου και της Κατοχής, το πολίτευμα είχε κλυδωνιστεί, ο παλιός διχασμός είχε παραδώσει τη θέση του σε έναν άλλο εντονότερο, άλλης ποιότητας και με τεράστιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές. Οι νέες πολιτικές δυνάμεις, όπως το ΕΑΜ, που διεκδίκησαν τον δικό τους πολιτικό ρόλο είχαν τεθεί στο περιθώριο, ο κοινοβουλευτισμός είχε φθάσει στα όρια της τυπικής και μόνον λειτουργίας του, ενώ τα προπολεμικά κόμματα που είχαν στροβιλιστεί στη δίνη του πολέμου και του εμφυλίου, είχαν βγει από αυτή με μεγάλες απώλειες.

Ταυτόχρονα, και μέσα στη συγκυρία του πρώιμου Ψυχρού Πολέμου, οι παραπάνω συνθήκες είχαν δώσει το περιθώριο σε εξωκοινοβουλευτικές και εξωθεσμικές δυνάμεις (στρατός, ανάκτορα και «συμμαχικός παράγων») να αποκτήσουν αυξημένη παρέμβαση στην πολιτική ζωή. Ο στρατός, με ενισχυμένο πολιτικό ρόλο μετά το νικηφόρο αποτέλεσμα του εμφυλίου, θα αυτονομηθεί πολιτικά μέσω του ΙΔΕΑ. Τα ανάκτορα, προκειμένου να διατηρήσουν τον πολιτικό έλεγχο, θα εκτραπούν συχνά σε δράσεις που βρίσκονταν στο όριο της ισχύουσας συνταγματικής νομιμότητας. Ο «συμμαχικός παράγων», δηλαδή οι ΗΠΑ, αλλά και η Βρετανία (με περιορισμένη βέβαια πλέον δυνατότητα παρέμβασης η τελευταία), θα αποτελούν τον εμφανέστερο εξωθεσμικό ρυθμιστή της πολιτικής κατάστασης –κάποιες φορές απροκάλυπτα–, εξαργυρώνοντας τη στρατιωτική τους συνεισφορά στον εμφύλιο και το πρόγραμμα της οικονομικής βοήθειας.

Η δεκαετία του 1950 άρχισε να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των μελετητών τα τελευταία χρόνια, καθώς «εγκλωβισμένη» ανάμεσα στην πυκνή σε γεγονότα δεκαετία του 1940 και στην έντονη δεκαετία του 1960, είχε μάλλον παραγνωριστεί. Μία σειρά από μελέτες, όπως του Γιάννη Στεφανίδη, του Σωτήρη Ριζά και του Ευάνθη Χατζηβασιλείου,¹ ανέδειξαν σταδιακά τη σημασία της. Όπως είναι εύλογο, οι μελέτες έδωσαν έμφαση στις πολιτικές διεργασίες της περιόδου στο ανώτατο επίπεδο: τις κυβερνήσεις, και τον βαρύνοντα ρόλο των ανακτόρων, του αμερικανικού παράγοντα και του στρατού. Η συνεισφορά των μελετών αυτών είναι σημαντική

¹ Γιάννης Στεφανίδης, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό πόλεμο*, Αθήνα 1999· Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008· Ευάνθη Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Αθήνα 2010.

καθώς, φέρνοντας στο φως πολύτιμο αρχειακό υλικό άγνωστο έως τότε, φώτισαν, διευκρίνισαν, αλλά και διεύρυναν τις γνώσεις μας γύρω από σημαντικές πτυχές της περιόδου. Παράλληλα, τα πολιτικά κόμματα της περιόδου, λόγω της συμμετοχής τους στις κυβερνήσεις αλλά και των αναδιατάξεων που προκάλεσαν κατά καιρούς στο πολιτικό σκηνικό, κατέλαβαν σημαντικό μέρος στις παραπάνω έρευνες. Είναι προφανές εντούτοις, ότι η αυτοτελής μελέτη των κομμάτων δεν εντασσόταν σε μία τέτοια προβληματική. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι στη γενική βιβλιογραφία της μετεμφυλιακής περιόδου, η ΕΠΕΚ έτυχε ιδιαίτερης προσοχής εκ μέρους όλων των μελετητών. Πολύ γρήγορα αναγνωρίστηκε η ιδιαιτερότητα του πολιτικού αυτού εγχειρήματος και προβλήθηκε σε βαθμό ενδεχομένως δυσανάλογο σε σχέση με τη βραχύτητα του βίου του.

Η παρούσα διατριβή αξιοποίησε μία σειρά γενικών μελετών για τα πολιτικά κόμματα, οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση για οποιαδήποτε περαιτέρω διερεύνηση. Το βιβλίο του Γρηγόρη Δαφνή, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, που υπήρξε για χρόνια το μοναδικό εγχείρημα συγκρότησης μίας ιστορικής αφήγησης της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας μέσα από την ιστορία των κομμάτων, καλύπτοντας την περίοδο από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως τις παραμονές των εκλογών του 1961, αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για τον μελετητή ακόμα και σήμερα. Η αφήγηση του Δαφνή, παρότι υιοθετεί το σχήμα των προσωποπαγών κομμάτων, δεν τα εξετάζει ως α-χρονικές πολιτικές οντότητες· συνδέει άρρηκτα τη δημιουργία και την πορεία τους με το εκάστοτε γενικότερο πολιτικό πλαίσιο χωρίς να αποκόπτονται από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα,. Παράλληλα ο Δαφνής επισήμανε την έλλειψη μελετών για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, μία επισήμανση που σε κάποιο βαθμό παραμένει επίκαιρη έως σήμερα.²

Κεφαλαιώδους σημασίας για την μελέτη των πολιτικών κομμάτων υπήρξε το έργο του G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*. Πέραν του τεράστιου όγκου του υλικού που κατάφερε να ενσωματώσει και την ευρύτητα της θεματολογίας που καλύπτει –παράγοντες που το καθιστούν βιβλίο αναφοράς για τους μελετητές της πολιτικής ιστορίας– η κύρια συνεισφορά του έγκειται στην νέα ανάγνωση των πολιτικών κομμάτων. Το έργο του Hering αντιμετώπισε κριτικά

² «Η γέννησις, η ζωή, η οργάνωσις, η λαϊκή βάση των ελληνικών πολιτικών κομμάτων δεν έχουν μελετηθή», Βλ. Γρ. Δαφνής, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1961, σ. 20. Την απουσία μονογραφιών για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα έχει επισημάνει ο Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ιστοριογραφία των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και ερευνητικές προοπτικές», *Αρχειοτάξιο*, 5 (2003), σ. 172-176.

πολλούς από τους κοινούς τόπους σχετικά με τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, όπως ο προσωποπαγής τους χαρακτήρας, η έλλειψη προγράμματος, η απουσία «κομμάτων αρχών», ερχόμενο σε ευθεία αντιπαράθεση με προηγούμενες αναγνώσεις, τόσο από το χώρο της ιστορίας όσο και της πολιτικής επιστήμης. Ταυτόχρονα, ανέτρεψε το σχήμα της γραμμικής και αδιατάρακτης ανάγνωσης της ιστορίας τους ως στατικών και μονοσήμαντων μορφωμάτων, αναδεικνύοντας αντιφάσεις, παλινωδίες, πολιτικές εντάσεις στο εσωτερικό τους, παράγοντες που διαμόρφωναν κάθε φορά διαφορετικές, και κάποιες φορές αντικρουόμενες, δυναμικές και στρατηγικές.

Εστιασμένη στην πολιτική της μετεμφυλιακής Ελλάδας, η μελέτη του J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, υπήρξε από πολλές πλευρές ένα πρωτοποριακό για τα ελληνικά δεδομένα εγχείρημα, παρουσιάζοντας με συστηματικό τρόπο τις πολιτικές διεργασίες, θεσμικές και εξωθεσμικές, και επιχειρώντας για πρώτη φορά να θέσει το ζήτημα της εσωτερικής λειτουργίας των κομμάτων της δεκαετίας του 1960. Παρέχοντας ένα μοναδικό ακόμη και σήμερα λεξικό των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και συνασπισμών, αποτέλεσε επίσης για χρόνια έργο αναφοράς. Η μελέτη του Meynaud, παρά την αδυναμία πρόσβασης σε αρχειακό υλικό, που σήμερα είναι διαθέσιμο, εντυπωσιάζει πολλές φορές με την ευστοχία των εκτιμήσεων στις οποίες προβαίνει. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι το βιβλίο αυτό γράφτηκε υπό το βάρος των καταγιστικών εξελίξεων μετά το 1963, γεγονός που δεν φαίνεται να άφησε ανεπηρέαστη την οπτική του συγγραφέα του.

Το βιβλίο του Ηλία Νικολακόπουλου, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*,³ αποτελεί καίριας σημασίας συμβολή στη μελέτη της μεταπολεμικής πολιτικής ιστορίας. Η λεπτομερής παρουσίαση των κομματικών σχηματισμών που μετείχαν στις εκλογές, και η πολιτική και γεωγραφική ανάλυση της εκλογικής τους επιρροής μέσα από την αναλυτική παρουσίαση των εκλογικών αποτελεσμάτων, καθιστά το βιβλίο απαραίτητο εργαλείο για οποιαδήποτε περαιτέρω μελέτη. Κι αυτό γιατί ο τρόπος με τον οποίο εξετάζονται οι εκλογές επιτυγχάνει να συγκροτήσει μία ουσιαστική ιστορική αφήγηση της μετεμφυλιακής περιόδου.

Το βιβλίο της Ελένης Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο των κομμάτων*, αποτελεί πολύτιμη συνεισφορά στη μελέτη των κομμάτων της μετεμφυλιακής περιόδου. Πέραν των νέων στοιχείων που

³ Το βιβλίο αποτελεί αναθεωρημένη μορφή της προηγούμενης μελέτης του ίδιου, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1985.

προσκομίζει, παρουσιάζει μία διαφορετική οπτική στη μελέτη των κομμάτων, εστιασμένη στον πολιτικό λόγο τους γύρω από την δεκαετία του 1940 και κυρίως την περίοδο 1940-1944. Παρά την έλλειψη μελετών για τα κόμματα που θα διευκόλυναν κατά πολύ το όλο εγχείρημα, η Πασχαλούδη ανέδειξε τον κομβικής σημασίας ρόλο της πολεμικής δεκαετίας όχι μόνο στον λόγο αλλά και στην ίδια τη συγκρότηση των κομμάτων, αναδεικνύοντας με έμφαση το παράδειγμα της ΕΠΕΚ.

Στην σχετικά πρόσφατη μελέτη του Μιχάλη Λυμπεράτου, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, η ΕΠΕΚ καταλαμβάνει μεγάλο μέρος, υπό το πρίσμα των σχέσεων εν γένει της Αριστεράς, και ειδικότερα της ΕΔΑ, με αυτήν. Η εν λόγω μελέτη, η οποία έφερε στην επιφάνεια άγνωστο έως τώρα αρχειακό υλικό, όπως αυτό του πολιτευτή της ΕΠΕΚ Γεωργίου Οικονόμου, καθώς και πλούσιο αρχειακό υλικό τόσο του ΚΚΕ όσο και της ΕΔΑ, παρουσιάζει εντούτοις μονομέρεια ως προς την διαπραγμάτευση του θέματός του. Δεδομένου ότι δεν έχουν αξιοποιηθεί αρχεία άλλων προσώπων σχετιζόμενων με την ΕΠΕΚ, όπως για παράδειγμα το Αρχείο Πλαστήρα, οι υποθέσεις που διατυπώνονται σχετικά με την στάση του κόμματος υιοθετούν κάποιες φορές την οπτική της Αριστεράς, η οποία, όπως είναι φυσικό, εξυπηρετούσε τους εκάστοτε πολιτικούς της στόχους.

Η παρούσα διατριβή επιχειρεί, έχοντας ως βάση τις παραπάνω εργασίες, να συμπληρώσει τις γνώσεις μας για την μετεμφυλιακή περίοδο και να αναδείξει τη μελέτη ενός κόμματος, της ΕΠΕΚ, ως ένα ακόμη χρήσιμο εργαλείο στην κατανόηση αυτής της περιόδου. Εξετάζει την Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ), έναν συνασπισμό που σχηματίστηκε μετά το τέλος του εμφυλίου, μετεξελίχθηκε σε κόμμα, και διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας την κρίσιμη περίοδο 1950-1952 –στο μεταίχμιο δηλαδή ενός επώδυνου παρελθόντος και ενός ασαφούς πολιτικά μέλλοντος. Το χρονικό ανάπτυγμα της διατριβής υπαγορεύεται από το ίδιο το θέμα. Εκκινεί από το 1949, οπότε ιδρύθηκε από τον Νικόλαο Πλαστήρα το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων, που αποτέλεσε το πρόπλασμα της ΕΠΕΚ, και εκτείνεται έως τον Ιούλιο του 1953, όταν ο θάνατος του αρχηγού του κόμματος, σηματοδότησε, σε συμβολικό επίπεδο, το τέλος της ΕΠΕΚ ως «μεγάλου» κόμματος. Η πορεία της «μετα-πλαστηρικής» ΕΠΕΚ παρουσιάζεται τελείως συνοπτικά στο τέλος της παρούσας μελέτης. Παρότι ο βίος του κόμματος τερματίστηκε τυπικά με τη συγχώνευσή του στην Ένωση Κέντρου, το φθινόπωρο του 1961, είχε εντούτοις πάψει να διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στα πολιτικά δρώμενα της χώρας μετά τις εκλογές του 1952.

Η παρούσα διατριβή απέφυγε την θεώρηση της ΕΠΕΚ ως προσωποπαγούς ή αρχηγικού κόμματος, μολονότι η πορεία του συνδέεται άρρηκτα με την ζωή του αρχηγού του. Χωρίς να παραγνωρίζεται ο ρόλος της προσωπικότητας του Πλαστήρα, η μελέτη επιχειρεί να ανοίξει έναν διάλογο γύρω από ορισμένες παραδοχές που αφορούν τον πολιτικό χαρακτήρα των κομμάτων, μέσα από το παράδειγμα της ΕΠΕΚ. Κατά πόσον δηλαδή επιβεβαιώνεται η άποψη ότι τα κόμματα ήταν απολύτως προσωποπαγή, οργανωμένα μόνο γύρω από πελατειακά δίκτυα. Η ανάγνωση αυτή των κομμάτων, υποτιμά τον πολιτικό τους χαρακτήρα ως εκφραστών κοινωνικών δυνάμεων, υποβιβάζει το πολιτικό προσωπικό τους και κατά συνέπεια τον ρόλο που αυτό διαδραμάτισε, και εν τέλει καταλήγει στην ανάγνωση των κομμάτων ως στατικών οργανισμών με αδιατάρακτες θέσεις, πιστώνοντας τις όποιες παρεκκλίσεις στη βούληση του ηγέτη τους.

Επίσης, επιχειρείται η παρουσίαση του πολιτικού εγχειρήματος της ΕΠΕΚ, μελετώντας πτυχές που δεν έχουν αποτελέσει μέχρι τώρα αντικείμενο διερεύνησης. Έτσι, το ενδιαφέρον εστιάζεται στις συνθήκες που ευνόησαν την ίδρυση του κόμματος, στην εσωτερική του λειτουργία, στις στρατηγικές που υιοθέτησε στο θέμα των συνεργασιών (προεκλογικών και μετεκλογικών), στις πολιτικές θέσεις και τον παραγόμενο πολιτικό λόγο (κυρίως με επίκεντρο τις προεκλογικές περιόδους), στις ενδείξεις για την πολιτική πρακτική που ακολουθήθηκε. Τα παραπάνω κρίθηκε ότι θα ήταν ικανά να αποτυπώσουν την πολυκύμαντη πορεία της ΕΠΕΚ και να αναδείξουν το βασικό πολιτικό της πρόταγμα που αποτέλεσε την αιτία για μία έστω και πρόσκαιρη αναδιάταξη του πολιτικού σκηνικού, τις δυνάμεις που επιχείρησε να εκφράσει πολιτικά, καθώς και τους λόγους που ερμηνεύουν τη βραχύτητα του βίου της. Σύντομα όμως έγινε φανερό ότι η αυτοτελής μελέτη της ΕΠΕΚ θα μπορούσε να οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα που θα υπερτόνιζαν χαρακτηριστικά που αποτελούσαν κοινό τόπο στα σύγχρονά της κόμματα. Έτσι, κρίθηκε σκόπιμο το παράδειγμα της ΕΠΕΚ να μελετηθεί –στο μέτρο του δυνατού– παράλληλα με εκείνο του Κόμματος Φιλελευθέρων κατά την ίδια περίοδο, εξετάζοντας πτυχές του ΚΦ που κρίθηκε ότι θα συνεισέφεραν στη συγκριτική μελέτη της ΕΠΕΚ. Παρότι είναι δεδομένο ότι τα δύο κόμματα δεν είχαν ούτε την ίδια ιστορία, ούτε την ίδια βαρύτητα στην πολιτική ζωή της χώρας, οι δρόμοι τους διασταυρώθηκαν πολλές φορές, γεγονός που φαίνεται να δικαίωσε αυτή την επιλογή.

Το έργο των δύο κυβερνήσεων της ΕΠΕΚ (Απρίλιος-Αύγουστος 1950 και Οκτώβριος 1951-Οκτώβριος 1952) έχει παρουσιαστεί ενδελεχώς σε μία σειρά

σχετικά πρόσφατων μελετών, έχει αναδειχθεί η σημασία του⁴ και έτσι παρουσιάζεται στην παρούσα μελέτη πολύ συνοπτικά. Πέραν όμως αυτών, η ίδια η φύση των κυβερνήσεων συνεργασίας έθετε πολλά προβλήματα όσον αφορά τη διευκρίνιση της πολιτικής της ΕΠΕΚ σε αυτές. Ωστόσο κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθούν οι διεργασίες που προηγήθηκαν του σχηματισμού των κυβερνήσεων και οι οποίες αναδεικνύουν τις συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ των συνεργαζόμενων κομμάτων και να μελετηθούν οι προγραμματικές δηλώσεις των εν λόγω κυβερνήσεων, καθώς αποτελούν σαφή ένδειξη της πολιτικής που επρόκειτο να ακολουθηθεί. Η συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων αποτέλεσε επίσης χρήσιμο εργαλείο, δεδομένου ότι αποτυπώνονται με σαφήνεια οι αντιδράσεις θα συναντούσαν οι κυβερνήσεις στην άσκηση της πολιτικής τους από την αντιπολίτευση. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η συνοπτική παρουσίαση του κυβερνητικού έργου έχει ως αποτέλεσμα να μην αναδεικνύεται ο βαρύνων ρόλος των θεσμικών και εξωθεσμικών παραγόντων, δηλαδή των ανακτόρων, του στρατού και των ΗΠΑ. Κι αυτό γιατί οι παρεμβάσεις τους απευθύνονταν στην κυβέρνηση και πολύ λιγότερο στο ίδιο το κόμμα όταν βρισκόταν εκτός εξουσίας. Οι όποιες σποραδικές επεμβάσεις προς το κόμμα, όταν σημειώνονται, παρουσιάζονται στα οικεία κεφάλαια.

Η ΕΠΕΚ, όπως δηλώνει και η ονομασία της, αποτέλεσε το πρώτο κόμμα που επιχείρησε να εκφράσει πολιτικά τον χώρο του Κέντρου. Το ζήτημα του Κέντρου διατρέχει το σύνολο της διατριβής εκκινώντας από την περίοδο που εντοπίζονται οι απαρχές του, τόσο σε επίπεδο λόγου όσο και σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής, και καταλήγει στην κατάρρευση της ΕΠΕΚ και του κεντρώου διαβήματός της. Βασικό ερώτημα αποτέλεσε εάν το κεντρώας συγκρότησης πολιτικό πρόταγμα της ΕΠΕΚ παρέμεινε σταθερό και αδιατάρακτο σε όλη την υπό εξέταση περίοδο ή σημειώθηκαν μετατοπίσεις. Κατά πόσον η έννοια του Κέντρου και η πολιτική του φυσιογνωμία υπήρξαν ζητήματα στα οποία συνέκλιναν και οι άλλες θεωρούμενες κεντρώες πολιτικές δυνάμεις, αποτέλεσε ένα ακόμη ερώτημα. Η συνεισφορά της εκ παραλλήλου εξέτασης των θέσεων του Κόμματος Φιλελευθέρων αλλά και του Τύπου, αποδείχθηκε πολύτιμη, καθώς αναδεικνύει περισσότερες αποκλίσεις και λιγότερες συγκλίσεις γύρω από το επίμαχο ζήτημα του Κέντρου και της πολιτικής του.

⁴ Για μία συνοπτική παρουσίαση των κυβερνήσεων βλ. Ιω. Δ. Στεφανίδης, «Μετά τον εμφύλιο: Η περίοδος των κυβερνήσεων συνεργασίας», Τάσος Σακελλαρόπουλος - Ευάνθ. Χατζηβασιλείου, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 2009, σ. 87-109.

Πηγές

Η μελέτη ενός κόμματος που δεν διαθέτει κομματικό αρχείο, αποτελεί πρόκληση, καθώς επιβάλλει την αναζήτηση προσωπικών αρχείων. Παράλληλα όμως, μπορεί να λειτουργήσει και ως πλεονέκτημα, εφόσον η μελέτη αρχείων προσώπων που ενεπλάκησαν στο κόμμα, επιτρέπει να αναδειχθούν πολιτικές διαφοροποιήσεις ή αποκλίνουσες στρατηγικές που ενδεχομένως θα «χάνονταν» σε ένα κομματικό αρχείο. Παρ' όλα αυτά, ο εντοπισμός τέτοιου υλικού μπορεί να οδηγήσει ενδεχομένως σε μία υπερβολή ως προς τη σημασία τους. Η ισορροπία μεταξύ του μείζονος και του ελάσσονος παρέμεινε εξαιρετικά εύθραυστη καθ' όλη τη διάρκεια συγγραφής της διατριβής. Όπως ήταν εύλογο, η έρευνα ξεκίνησε από το αρχείο Πλαστήρα⁵ και επεκτάθηκε σε αρχεία άλλων προσώπων που διαδραμάτισαν σημαίνοντα ή μη ρόλο στη ζωή του κόμματος. Το αρχείο του Γεωργίου Καρτάλη αποτέλεσε πολύτιμη πηγή τόσο για τον όγκο του υλικού που απέδωσε όσο και για την ανάδειξη της διαφορετικής πολλές φορές οπτικής του απέναντι στην πορεία του κόμματος. Μία σειρά άλλων αρχείων, όπως εκείνα του Δημ. Ηρακλείδη, του Γεωργίου Οικονόμου, του Στ. Αλλαμανή, προσέθεσαν μικρές ψηφίδες που κάλυψαν κενά και αναπάντητα ερωτήματα. Τα ερωτήματα που τέθηκαν, στο πλαίσιο της διατριβής, «υπέδειξαν» με τον τρόπο τους και μία σειρά αρχείων πέραν του κόμματος και των στελεχών του, τα οποία και αξιοποιήθηκαν. Έτσι, η στρατηγική της ΕΠΕΚ στη συνεργασία της με άλλους κομματικούς σχηματισμούς, οδήγησε στην αναζήτηση σχετικού υλικού· όσον αφορά τις προτάσεις συνεργασίας από την Αριστερά, στα αρχεία του ΚΚΕ, της ΕΔΑ, του Ραδιοφωνικού Σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα», του Μιγάλη Κύρκου και του Αλέξανδρου Σβώλου, ενώ όσον αφορά τις γενικότερες επαφές με το Κόμμα Φιλελευθέρων στο αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου. Παράλληλα, αναζητήθηκε υλικό και σε δύο ακόμα προσωπικά αρχεία, του Κομνηνού Πυρομάγλου και των Γεωργίου και Κωνσταντίνου Βεντήρη, καθώς κρίθηκε ότι μπορεί να περιείχαν σχετικό με το αντικείμενο υλικό. Τα παραπάνω αρχεία άλλοτε απέδωσαν καρπούς και άλλοτε όχι, σε κάθε περίπτωση όμως η αναδίφηση στο υλικό τους διεύρυνε την οπτική της παρούσας μελέτης.

⁵ Το Αρχείο Πλαστήρα απόκειται στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη και χωρίζεται σε δύο τμήματα με διαφορετικό αριθμό εισαγωγής: Αρχείο Πλαστήρα αρ. εισ. 229 και Αρχείο Πλαστήρα 372. Το πρώτο είναι ταξινομημένο και έτσι οι παραπομπές της παρούσας μελέτης ανταποκρίνονται στους ταξινομημένους φακέλους. Το δεύτερο τμήμα του αρχείου δεν έχει ταξινομηθεί, αλλά παρ' όλα αυτά κρίθηκε σκόπιμο να σημειώνεται στις παραπομπές ο αριθμός ή το θέμα του προσωρινού φακέλου (ανάλογα με το πώς κάθε φορά σημειώνεται).

Ο Τύπος ως πηγή για τη μελέτη της ιστορίας –και ιδίως της σύγχρονης– έχει αξιοποιηθεί από πολλούς μελετητές, κυρίως τα τελευταία χρόνια.⁶ Στην περίπτωση της ΕΠΕΚ η συμβολή του Τύπου ως πηγής υπήρξε πραγματικά πολύτιμη. Η *Ελευθερία* και το *Βήμα*, δύο εφημερίδες που έχουν αξιοποιηθεί σε πλήθος μελετών, συνεισέφεραν και στην παρούσα μελέτη. Η *Ελευθερία*, περισσότερο από κάθε άλλη εφημερίδα, υπήρξε εκείνη που προσπάθησε να προσδώσει πολιτικό νόημα στο χώρο του Κέντρου και παρακολουθούσε εκ του σύνεγγυς τα δύο μεγάλα κόμματα του χώρου, την ΕΠΕΚ και το ΚΦ, παρέχοντας χρήσιμες πληροφορίες. Το *Βήμα*, από την άλλη, μία εφημερίδα με μακρά ιστορία, της οποίας ο εκδότης διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της χώρας, αποτέλεσε σημαντική πηγή πληροφοριών. Περισσότερο ουσιαστική όμως αποδείχθηκε η συμβολή της από τον Αύγουστο του 1951 και μετά, όταν άρχισε να μεταστρέφεται σταδιακά η στάση της απέναντι στα δύο κόμματα και να αντιμετωπίζει θετικά την κάθοδο του Παπάγου, πριν ταχθεί απολύτως στο πλευρό του, το 1952. Υπήρξαν όμως ακόμη δύο εφημερίδες, οι οποίες συνδέθηκαν στενά με την ΕΠΕΚ και αποδείχθηκαν πολύτιμη πηγή, δεδομένου ότι αποτέλεσαν τα ημιπέσημα όργανα του κόμματος. Ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* και η *Προοδευτική Αλλαγή* παρείχαν πλούσιο υλικό, καθώς παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς την πορεία και τις εξελίξεις στην ΕΠΕΚ, παρουσίαζαν λεπτομερώς τα σχετικά με την εσωτερική λειτουργία του κόμματος και τις εσωτερικές αντιθέσεις. Η σημασία τους αναδεικνύεται ακόμη περισσότερο μετά τις εκλογές του 1952, όταν η συζήτηση σχετικά με την πορεία του κόμματος συσπείρωσε διαφορετικές ομάδες γύρω από τις δύο εφημερίδες, οι οποίες επιδίδονταν σε μία λεκτική διαμάχη, τόσο εντυπώσεων όσο και πολιτικής ουσίας.

Δομή

Η παρούσα μελέτη δομείται σε επτά κεφάλαια που επιχειρούν να απαντήσουν σε αντίστοιχα ερωτήματα. Το πρώτο κεφάλαιο έχει ως στόχο να αναδείξει μία σειρά από ζητήματα της πολιτικής ζωής της χώρας, τα οποία «κεφαλαιοποίησε» η ΕΠΕΚ είτε θετικά, είτε αρνητικά. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται και εξετάζονται, η φθορά των προπολεμικών κομμάτων τόσο την περίοδο του πολέμου όσο και μετά την Απελευθέρωση και η συνεπακόλουθη συζήτηση περί «παλαιοκομματισμού», καθώς και η πολυδιάσπαση του φιλελεύθερου χώρου, γέννημα του οποίου υπήρξε η ΕΠΕΚ.

⁶ Υποδειγματική πάντως ως προς τη χρήση του Τύπου παραμένει η προαναφερθείσα μελέτη της Ελένης Πασχαλούδη.

Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθούν οι πρώτες ενδείξεις της εμφάνισης ενός νέου πολιτικού χώρου, του Κέντρου, αμέσως μετά την Απελευθέρωση σε επίπεδο λόγου αλλά, κυρίως, σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής. Επίσης παρουσιάζεται συνοπτικά το διαιρετικό σχήμα της «εθνικοφροσύνης» και οι συνέπειές του στην πολιτική ζωή της χώρας. Τέλος, περιγράφεται η δράση του Πλαστήρα την περίοδο 1945-1949 κατά την οποία συγκροτήθηκε με καθαρότητα ένα διακριτό πολιτικό προφίλ, άρρηκτα συνδεδεμένο με την κατοπινή ίδρυση του κόμματος.

Το δεύτερο κεφάλαιο δομείται σε δύο υποκεφάλαια. Στο πρώτο παρουσιάζονται η ατελέσφορη προσπάθεια ίδρυσης κόμματος, της Εθνικής Δημοκρατικής Ένωσης, από τον Πλαστήρα το 1948, τα βασικά πολιτικά του χαρακτηριστικά αλλά και οι λόγοι για τους οποίους το εγχείρημα αυτό έμεινε μετέωρο. Στη συνέχεια εξετάζεται η ίδρυση του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων, τα πρόσωπα που αποτέλεσαν τον αρχικό πυρήνα του, καθώς και το πολιτικό του πλαίσιο. Τέλος, παρουσιάζεται η δημιουργία του συνασπισμού της ΕΠΕΚ ως πολιτικής κίνησης που συγκέντρωσε ευρύτερες δυνάμεις, με τη συμμετοχή του Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος του Εμμ. Τσουδερού αλλά και του Γεωργίου Καρτάλη, καθώς και η μετεξέλιξη του συνασπισμού σε κόμμα. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο εξετάζονται οι κινήσεις για την οργανωτική συγκρότηση του κόμματος, οι προσπάθειες για τη μετεξέλιξη της ΕΠΕΚ σε «κόμμα των μαζών», με τη δημιουργία τοπικών και άλλων κομματικών οργανώσεων, οι αντιδράσεις στην επιτυχή τους πορεία, οι παλινωδίες του κόμματος γύρω από το ζήτημα της δημοκρατικής του οργάνωσης, έως την έγκριση του καταστατικού του, τον Μάιο του 1953. Οι παραπάνω προσπάθειες οργανωτικής συγκρότησης του κόμματος εξετάζονται παράλληλα με τις αντίστοιχες του Κόμματος Φιλελευθέρων, στοιχείο που επιτρέπει να αναδειχθούν οι ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των δύο συγγενών κομμάτων.

Το τρίτο κεφάλαιο μελετά το πολιτικό προσωπικό της ΕΠΕΚ σε επίπεδο πολιτευτών και βουλευτών και δομείται σε τρία υποκεφάλαια βάση της χρονικής ακολουθίας των εκλογών, 1950, 1951 και 1952, δίνοντας έμφαση στη στρατηγική επιλογής τους από το κόμμα, τις πολιτικές τους καταβολές, την κομματική τους προέλευση και την πορεία τους εντός του κόμματος. Το πολιτικό προσωπικό συνεξετάζεται με το αντίστοιχο του Κόμματος Φιλελευθέρων, γεγονός που συμβάλλει στην κατανόηση της αρχικά διαφορετικής πολιτικής και στρατηγικής των δύο κομμάτων, αλλά και της προϊούσας σύγκλισής τους.

Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει την πολιτική του συνασπισμού της ΕΠΕΚ αμέσως μετά την ίδρυσή του και δομείται σε δύο υποκεφάλαια. Το πρώτο υποκεφάλαιο επικεντρώνεται στα πολιτικά χαρακτηριστικά του συνασπισμού στις εκλογές του 1950, όπως αυτά αποτυπώνονται στη στρατηγική που υιοθέτησε απέναντι στις προτάσεις συνεργασίας, στο προεκλογικό πρόγραμμα το οποίο παρουσίασε αλλά, κυρίως, στην προεκλογική εκστρατεία της ΕΠΕΚ όπου κατέστη ευκρινές το ρήγμα που επιχείρησε να προκαλέσει στο σχήμα της «εθνικοφροσύνης». Το δεύτερο υποκεφάλαιο διερευνά τις διεργασίες της συγκρότησης του Κέντρου ως διακριτού χώρου, με αφορμή τον σχηματισμό κυβέρνησης, και τις αιτιάσεις απέναντι σε αυτή την προσπάθεια. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στη συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Πλαστήρα, όπου ετέθη υπό αμφισβήτηση από πλευράς της αντιπολίτευσης η «εθνικοφροσύνη» του Κέντρου και αναδεικνύεται ο καθοριστικός ρόλος της ΕΠΕΚ στην αμφισβήτηση αυτή.

Το πέμπτο κεφάλαιο, παρουσιάζει την πολιτική της ΕΠΕΚ στις δημοτικές εκλογές του Απριλίου 1951, που αποτυπώνει στην πράξη ένα «άνοιγμα» προς την Αριστερά λόγω της συνεργασίας με το ΣΚ-ΕΛΔ στο πλαίσιο της συγκρότησης μίας «δημοκρατικής παράταξης». Οι βουλευτικές εκλογές του Σεπτεμβρίου δεν επιβεβαίωσαν τη συνέχιση αυτών των συνεργασιών αλλά την περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση του κόμματος, η οποία γίνεται εμφανής τόσο στο επίπεδο του προγράμματος όσο και στον προεκλογικό του λόγο. Το αποτέλεσμα των εκλογών που αποτύπωσε την απήχηση αυτού του προγράμματος στην κοινωνία, κατέληξε –όχι χωρίς σκεπτικισμό και από τις δύο πλευρές– στον σχηματισμό της συγκυβέρνησης ΕΠΕΚ-ΚΦ, η οποία φάνηκε να αναιρεί τα βασικότερα σημεία του «ριζοσπαστισμού» της ΕΠΕΚ.

Το έκτο κεφάλαιο παρουσιάζει τις έντονες αντιφάσεις του κόμματος, το οποίο φαινόταν να αμφιρρέπει μεταξύ εαμικού ριζοσπαστισμού και δεξιόστροφου προσανατολισμού. Συγκεκριμένα εξετάζεται η διαχείριση του εαμικού παρελθόντος από την ΕΠΕΚ, που φάνηκε να θέτει σε δοκιμασία ακόμα και την κυβερνητική συνεργασία, η οποία άλλωστε ανακόπηκε με την προκήρυξη των εκλογών. Στις εκλογές του Νοεμβρίου η ΕΠΕΚ υιοθέτησε μία εντελώς διαφορετική στρατηγική στο ζήτημα των συνεργασιών, συνασπιζόμενη με ένα ευρύτατο φάσμα δυνάμεων που περιλάμβανε το ΚΦ, τα υπολείμματα του Λαϊκού Κόμματος και το ΣΚ-ΕΛΔ, προκειμένου να αντιπαρατεθεί στον Ελληνικό Συναγερμό. Η στρατηγική αυτή, που

είχε ως συνέπεια την υποβάθμιση των θέσεων της ΕΠΕΚ, κατέληξε στην μεγάλη εκλογική ήττα του κόμματος.

Το έβδομο κεφάλαιο εξετάζει τις συνέπειες της ήττας στο κόμμα και το ζήτημα της ενδεχόμενης συγχώνευσής του με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Μέσα από αυτό αναδεικνύονται οι διαφορετικές απόψεις σχετικά με τον πολιτικό προσανατολισμό της ΕΠΕΚ, οι οποίες όμως είχαν συνδεθεί παράλληλα και με το ζήτημα της διαδοχής του Πλαστήρα. Παράλληλα, μελετάται η σκλήρυνση της στάσης του αρχηγού της ΕΠΕΚ απέναντι στους διαφωνούντες, η αναντίστοιχη προσπάθεια «εκδημοκρατισμού» του κόμματος, καθώς και οι προγραμματικές του κατευθύνσεις. Το κεφάλαιο κλείνει με μία συνοπτική παρουσίαση της μετά τον Πλαστήρα ΕΠΕΚ έως τη συγχώνευσή της με την Ένωση Κέντρου.

Η διατριβή συνοδεύεται από επίμετρο, στο οποίο περιέχονται σύντομα βιογραφικά των βουλευτών της ΕΠΕΚ, καθώς και τρία σημαντικά κείμενα του κόμματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΗΣ ΕΠΕΚ

Ο «παλαιοκομματισμός»

Η κήρυξη του πολέμου που έθεσε με ιδιότυπο τρόπο το τέλος της δικτατορίας Μεταξά, δεν επέτρεψε την ομαλή επαναδραστηριοποίηση των πολιτικών κομμάτων, ενώ η Κατοχή που ακολούθησε τα ενταφίασε για μία ακόμη φορά.¹ Παρά το ότι δεν έπαψαν οι πολιτικές διεργασίες στο περιθώριο, απουσίαζε η δημόσια παρουσία τους στα τεκταινόμενα. Η κατάσταση αυτή θα τερματιστεί μεσούσης της Κατοχής, τον Μάρτιο του 1942, όταν το σύνολο σχεδόν των αστικών πολιτικών κομμάτων υπέγραψαν συμφωνία με την οποία αναγνώριζαν ότι το πολιτειακό θα λυνόταν με δημοψήφισμα μετά τον πόλεμο.² Με την κίνηση αυτή τα πολιτικά κόμματα επανεμφανίζονταν στο προσκήνιο υπερβαίνοντας –πρόσκαιρα όπως αποδείχθηκε– τον μεσοπολεμικό διχασμό. Ακόμα, διεκδικούσαν ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις που μέχρι τότε είχαν μόνο ο βασιλιάς Γεώργιος, η εξόριστη κυβέρνηση υπό τον Εμμ. Τσουδερό και οι Βρετανοί. Παράλληλα δε υποδήλωναν την παρουσία τους στο εσωτερικό της χώρας σε μία προσπάθεια υποσκελισμού του ΕΑΜ.³ Ούτως ή άλλως, σε συνθήκες ξένης κατοχής, η Ελλάδα δεν αποτελούσε πρόσφορο έδαφος για πολιτικούς ανταγωνισμούς, οι οποίοι μεταφέρθηκαν έτσι στο πεδίο του στρατεύματος στη Μέση Ανατολή.⁴ Η επιβεβαίωση του ρόλου των κομμάτων θα έρθει

¹ Παρά το ότι απουσιάζει μία αυτοτελής μελέτη για τα πολιτικά κόμματα την περίοδο της Κατοχής, δεν λείπουν συνοπτικές παρουσιάσεις του ζητήματος. Βλ. ενδεικτικά Ιω. Α. Πετρόπουλος, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984, σ. 55-67· Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, τ. Α', Αθήνα 1987, σ. 155-165· Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944*, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ. 80-96· Γιάννης Γιανουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1961)*, Αθήνα 1992, σ. 193-200· Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, μτφ. Κ. Κουρεμένος, Αθήνα 1994, σ. 123-128· Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα 2012, σ. 137-142.

² Τη συμφωνία της 30^{ης} Μαρτίου 1942, που εστάλη τόσο στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση όσο και στην βρετανική κυβέρνηση, υπέγραψαν για το Κόμμα Φιλελευθέρων ο Θεμ. Σοφούλης, για το Προοδευτικό Κόμμα ο Γεώργ. Καφαντάρης, για το Λαϊκό οι Πέτρ. Ράλλης, Στέφ. Στεφανόπουλος, Σπ. Τσακόπουλος, για το Θεοτοκικό ο Γ. Δ. Χλωρός, για το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό ο Γεώργ. Παπανδρέου, για το Αγροτικό ο Αλέξ. Μυλωνάς και για την Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών ο Ιω. Σοφιανόπουλος. Θα ακολουθήσουν άλλες δύο επιστολές επί του ίδιου θέματος στις 22 Απριλίου και στις 21 Ιουνίου 1943. Βλ. Εμμ. Τσουδερός, *Ελληνικές ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα 1945, σ. 47-51.

³ Περισσότερα για τους στόχους της κίνησης αυτής και τα αποτελέσματά της βλ. Ιω. Α. Πετρόπουλος, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής», σ. 59-62.

⁴ Για το ρόλο του στρατού στη Μέση Ανατολή, βλ. Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Το σώμα ελλήνων αξιωματικών στον πόλεμο και την πολιτική», στο Χρ. Χατζηιωσήφ - Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Γ1, Αθήνα 2007, σ. 285-348.

θριαμβευτικά τον Μάιο του 1944 με το Συνέδριο του Λιβάνου και τον σχηματισμό Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, όταν «η ελληνική πολιτική ζύμωση συνδέθηκε πλέον με την υπό απελευθέρωση χώρα, σημαίνοντας τη λήξη της λειτουργίας του ελληνικού πολιτικού εργαστηρίου στη Μέση Ανατολή».⁵

Παρ' όλα αυτά πρέπει να σημειωθεί ότι από πολύ νωρίς είχε ήδη αρχίσει η κριτική και η απαξίωση των κομμάτων της Βουλής του 1936, κυρίως από πρόσωπα που βρίσκονταν εκτός αυτών και διεκδικούσαν το δικό τους ρόλο στο μεταπολεμικό σκηνικό. Από τον Μάιο του 1941 κιόλας, ο Εμμ. Τσουδερός διατύπωνε σε υπόμνημά του την ανάγκη δημιουργίας νέων κομμάτων: «Φρονώ ότι θα ήτο σφάλμα η επάνοδος προς τα παλαιά κόμματα. Προσέφεραν ό,τι ηδύνατο να προσφέρουν εις το παρελθόν. Με αυτά τώρα η χώρα θα επέστρεφε προς τα πίσω, και η εμφάνις των θα έδιδε το σύνθημα οξυτάτων αγώνων».⁶ Ο χαρακτηρισμός των κομμάτων ως «παλαιών», που εμπεριείχε ήδη την απόρριψή τους, επρόκειτο να απασχολήσει για αρκετά χρόνια τη δημόσια συζήτηση.

Ωστόσο, δύο χρόνια αργότερα, η προοπτική της απελευθέρωσης, είχε καταστήσει σαφές ότι τα «παλαιά» κόμματα θα αποτελούσαν το αντίβαρο του ΕΑΜ, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη μεταστροφή του Τσουδερού απέναντι σε αυτά. Έτσι στις 18 Νοεμβρίου 1943, σε επιστολή του προς τον βρετανό πρεσβευτή σημείωνε ότι μία κυβέρνηση απελευθέρωσης θα έπρεπε να ήταν αντιπροσωπευτική των πολιτικών κομμάτων και τάσεων στην Ελλάδα παρότι «είναι αδύνατον να γνωρίζη κανείς ποίοι αντιπροσωπεύουν τα κόμματα και τα ρεύματα αυτά». Συνεχίζοντας, πρότεινε ως σχήμα που «θα δύναται να θεωρηθή ότι ανταποκρίνεται σχετικώς με την επιθυμίαν του Ελληνικού λαού» αυτό που θα περιέκλειε πρόσωπα με «εξέχοντα ρόλο στην κοινοβουλευτική ιστορία» αλλά και όσα «διεκρίθησαν εις των αγώνα υπέρ των εθνικών συμφερόντων» ως τον μόνο τρόπο αποτροπής ενός εμφυλίου πολέμου.⁷ Περισσότερο κριτικά απέναντι στα κόμματα στέκονταν ωστόσο άλλοι, όπως ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, ο οποίος την ίδια περίοδο σημείωνε ότι «Κατά των παλαιών κομμάτων υπάρχει μεγάλη καταφορά, πιστεύομεν δε ότι σήμερα ουδέν

⁵ Βλ. Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Ηγετικά και παραταξιακά αδιέξοδα στον χώρο του Κέντρου κατά την πολιτική και πολεμική δεκαετία 1940-1949: Η περίπτωση του Σοφοκλή Βενιζέλου», Τάσος Σακελλαρόπουλος - Ευάνθ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 2009, σ. 65.

⁶ Εμμ. Τσουδερού, «Υπόμνημα περί των εν Ελλάδι κομμάτων και της Κοινής Γνώμης» (18/10/1941) στο Εμμ. Ι. Τσουδερού, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, τ. Α', Αθήνα 1990, σ. 210.

⁷ Βλ. Εμμ. Τσουδερός, *Ελληνικές ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, σ. 51-52.

εξ αυτών απολαύει της εμπιστοσύνης του Ελληνικού Λαού».⁸ Παρότι και ο Αχιλλέας Κύρου ασπαζόταν την άποψη ότι τα κόμματα δεν ασκούσαν ιδιαίτερη επίδραση στις σκέψεις και τις κινήσεις «της μεγάλης λαϊκής μάζης», εντούτοις ταυτόχρονα σημείωνε ότι ο ρόλος τους δεν θα έπρεπε να υποτιμάται πλήρως για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας: «Ας μη νομίζωμεν ότι ο πολιτικός κόσμος θεωρήται ως τελείως δευτερεύων παράγων, ούτε άλλωστε και να το ευχόμεθα, αφού από τον πολιτικόν αυτόν κόσμον –καλόν ή κακόν– θα είναι η Α.Μ. ο Βασιλεύς και ο κ. Τσουδερός αναγκασμένοι να προσλάβουν τους συνεργάτας των, διά την άμεσον μετά την απελευθέρωσιν περίοδον».⁹

Στην απελευθερωμένη πλέον Ελλάδα, απέναντι στο ισχυρό ΕΑΜ και τις άλλες δυνάμεις της αντίστασης, το πολιτικό σύστημα είχε να αντιπαρατάξει τα αδύναμα προπολεμικά κόμματα.¹⁰ Ως νομιμοποιητικός μηχανισμός χρησιμοποιήθηκε η σύνθεση της Βουλής του 1936,¹¹ της τελευταίας στην οποία ο λαός είχε εκφράσει με την ψήφο του τη θέλησή του, και η οποία μέχρι να γίνουν νέες εκλογές θα έπρεπε να αποτελέσει τη μόνη βάση για τον σχηματισμό κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Παρ' όλα αυτά η κριτική απέναντι στα κόμματα – για τα οποία είχε παγιωθεί πλέον ο χαρακτηρισμός «παλαιά»– ήταν έντονη κυρίως από δυνάμεις που δεν εκφράζονταν από αυτά. Χαρακτηριστικό είναι το κύριο άρθρο της εφημερίδας *Ελευθερία* τον Μάρτιο του 1945, όπου μεταξύ άλλων σημείωνε τα εξής: «Τα πολιτικά κόμματα δεν είνε δυνατόν σήμερα να διεκδικήσουν την μονοπωλιακήν έκφρασιν του έθνους. [...] Κατά την τελευταίαν δεκαετίαν τα παλαιά πολιτικά κόμματα έχασαν τους αρχηγούς των, έχασαν πολλούς κομματάρχας και στελέχη, έχασαν την άμεσον επαφή των προς τον λαόν, σήμερα δε παρουσιάζουν το φαινόμενον του πολλαπλασιασμού διά μερισμού. Μη αγωνισθέντα επί μίαν δεκαετίαν

⁸ Βλ. Κ. Τσάτσος προς Κάιρο [1943], Αρχείο Κ. Τσάτσου, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, φ. 23/Γ2/2, όπως παρατίθεται στο Μαν. Κούμας, *Γεώργιος Καφαντάρης*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής, 2012, σ. 252.

⁹ Βλ. «Η στάσις των πολιτικών εις το πολιτειακόν. Έκθεσις Αχιλλέως Κύρου» [Δεκέμβριος 1943], στο Εμμ. Ι. Τσουδερού, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, τ. Γ2, σ. 808.

¹⁰ Ο Ευάνθ. Χατζηβασιλείου, «Μεταρρυθμιστές σε διασταυρούμενα πυρά: Το ΔΣΚ και το ΕΕΚ στις εκλογές του 1946» στο Γρ. Ψαλλίδα (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 78, εκτιμά ότι η αναβίωση των παλαιών κομμάτων υπήρξε αποτέλεσμα του Δεκέμβρη του 1944. Στην πραγματικότητα όμως φαίνεται πως οι προσπάθειες για την αναβίωσή τους είχαν προηγηθεί.

¹¹ Στην πραγματικότητα η Βουλή του 1936 δεν μπορούσε να αγνοηθεί. Έτσι ακόμα και στην ΠΕΕΑ προβλεπόταν ότι ως εθνοσύμβουλοι μπορούσαν να συμμετάσχουν αυτοδικαίως οι εκλεγμένοι στη Βουλή του 1936. Βλ. Γιάννης Σκαλιδάκης, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944)*, διδακτ. διατριβή, ΑΠΘ 2012, σ. 367-368.

κατήντησαν απηρχαιωμένα συγκροτήματα τόσο από απόψεως οργανωτικής όσον και από απόψεως προγραμμάτων».¹²

Πέραν όμως της κριτικής περί «παλαιότητας», κρίσιμο παράγοντα αποτελούσε το γεγονός ότι η δύναμή τους δεν ήταν μετά από τόσα χρόνια μετρήσιμη, ενώ η ταυτότητά τους ήταν ιδεολογικά ασαφής. Όπως πολύ εύστοχα σημείωνε ο Σπ. Μαρκεζίνης σε μία ανασκόπηση της πολιτικής κατάστασης: «Ο όρος “μεγάλα κόμματα” για το Λαϊκό Κόμμα, τους Φιλελεύθερους και τους κομμουνιστές χρησιμοποιούνταν συμβατικά. Μόνο για τους τελευταίους υπήρχε κάποια ιδέα για το τι εκπροσωπούσαν. Τα δύο ιστορικά κόμματα ήταν άγνωστα μεγέθη στη μεταπολεμική εποχή».¹³ Προφανώς η αναφορά στα δύο ιστορικά κόμματα δεν είναι τυχαία, καθώς φαίνεται ότι με τον όρο «παλαιά» εννοούνται κυρίως αυτά. Η συζήτηση περί «παλαιοκομματισμού» μοιάζει να αφορά τους δύο «πυλώνες» του προπολεμικού πολιτικού σκηνικού, άποψη που ενισχύεται από το γεγονός ότι στην απαξίωσή τους θα εμπλακούν και πρόσωπα που ανήκουν επίσης στην προπολεμική περίοδο. Είναι χαρακτηριστική από την άποψη αυτή η εμφατική αναφορά του Παν. Κανελλόπουλου, τον Ιανουάριο του 1945,¹⁴ στα δύο σημεία που διαφοροποιούσαν το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα από την αδράνεια των υπολοίπων κομμάτων και τον «παλαιοκομματισμό»: εμπλοκή στην αντίσταση και ανάληψη κυβερνητικών θέσεων στην εξόριστη κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής, στοιχεία δηλαδή που του επέτρεπαν να εμφανίζεται και μεταπολεμικά ως «νέο» κόμμα.

Το πολιτειακό όμως που αποτέλεσε μείζον ζήτημα μεταπολεμικά (και πάντως προ των εκλογών του 1946 και μέχρι το δημοψήφισμα) φαίνεται πως ανέκοψε τις συζητήσεις περί «παλαιοκομματισμού», καθώς επανέφερε ένα πρόβλημα που είχε διχάσει τον προπολεμικό πολιτικό κόσμο και του οποίου το βάρος καλούνταν να σηκώσουν οι πλέον «αρμόδιοι»: τα δύο ιστορικά κόμματα. Ο εμφύλιος που ακολούθησε θέτοντας ουσιαστικά το κοινοβούλιο «εν υπνώσει», και η συγκυβέρνηση των δύο μεγάλων κομμάτων ενόψει της αντιμετώπισης του «εχθρού», δεν αποτελούσαν πρόσφορο έδαφος για ανάλογες συζητήσεις, καθώς το κλίμα «κινδύνου» ανέστελλε οποιαδήποτε αμφισβήτηση, που θα αρχίσει να εμφανίζεται δειλά δειλά μόνο από το 1948.

¹² *Ελευθερία*, 21/3/1945.

¹³ Μαρκεζίνης προς Γεώργιο Β΄, 27 Μαΐου 1945, Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων, φ. 439, όπως παρατίθεται στο Σωτ. Ριζάς, *Από την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, Αθήνα 2011, σ. 173.

¹⁴ Βλ. Παν. Κανελλόπουλος, *1935-1945. Ένας απολογισμός*, Αθήνα 1945.

Η λήξη του εμφυλίου, έδωσε τέλος σε μία ανώμαλη πολιτικά περίοδο μακράς διάρκειας. Η αίσθηση αυτή του τέλους μίας περιόδου και της αρχής μίας νέας που ήταν διάχυτη τόσο στην κοινωνία όσο και στην πολιτική, μοιραία, επανέφερε τη συζήτηση περί «παλαιοκομματισμού». Το ερώτημα πλέον ήταν εάν η ανασυγκρότηση της χώρας και τα αιτούμενα μέρους του λαού, που φαινόταν να μην εκφράζεται από το υπάρχον πολιτικό σκηνικό, θα μπορούσαν να βρουν διέξοδο στα «παλαιά» κόμματα –εφόσον όμως αυτά μετασηματίζονταν και ανανεώνονταν τόσο σε επίπεδο πολιτικής όσο και σε επίπεδο προσώπων–¹⁵ ή εάν θα προέκυπταν εντελώς νέες δυνάμεις που θα ανταποκρίνονταν στα νέα ζητούμενα. Σε κάθε περίπτωση, οι όποιες νέες δυνάμεις ήταν σαφές ότι θα επένδυναν πολιτικά στη «χρεοκοπία» του «παλαιοκομματισμού».

Τα πολιτικά κόμματα του χώρου των Φιλελευθέρων

Η Απελευθέρωση βρήκε τον φιλελεύθερο χώρο σχεδόν στο σημείο που τον είχε αφήσει πριν τη δικτατορία του Μεταξά.¹⁶ Από τη Βουλή του 1936, είχαν διασωθεί το Κόμμα Φιλελευθέρων υπό την ηγεσία του Θεμ. Σοφούλη, το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΔΣΚ)¹⁷ υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου και το Προοδευτικό Κόμμα (ΠΚ)¹⁸ υπό τον Γεώργιο Καφαντάρη. Σύντομα όμως η κατάσταση αυτή θα άλλαζε με τη δημιουργία δύο νέων κομμάτων που προέκυψαν από διασπάσεις του Κόμματος Φιλελευθέρων υπό το πρόσχημα της «παρέκκλισης» του από τις αρχές του ιδρυτή του.

¹⁵ Ενδιαφέρον από την άποψη αυτή παρουσιάζουν και οι δηλώσεις του πρεσβευτή των ΗΠΑ Grady, ότι ο λαός έπρεπε να προτιμήσει «νέους άνδρες». Βλ. Τάσος Τρίκκας, *ΕΛΑ, 1951-1967*, τ. Α', Αθήνα 2009, σ. 47.

¹⁶ Να σημειωθεί πάντως ότι νωρίτερα είχε αποχωρήσει από το ΚΦ ο Απόστολος Αλεξανδρής ο οποίος ίδρυσε το 1942 το Μεταρρυθμιστικό Κόμμα, ενώ αργότερα διαφοροποιήθηκε και η ομάδα των Αριστερών Φιλελευθέρων με επικεφαλής τους Νεόκοσμο Γρηγοριάδη και Σταμάτη Χατζήμπεη, η οποία συνεργάστηκε με το ΕΑΜ.

¹⁷ Στις 14 Μαΐου 1935 ο Παπανδρέου είχε ιδρύσει το Δημοκρατικό Κόμμα, το οποίο αργότερα μετονομάστηκε σε Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό. Περισσότερα βλ. Δημ. Συμεωνίδης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και η 4^η Αυγούστου: Η πορεία προς τη βασιλική δικτατορία» στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 273-296· Σωτ. Καραγιάννης, «Το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και οι μεταμορφώσεις του: οριοθέτηση του υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου πολιτικού χώρου στην περίοδο 1946-1961», στο *ίδιο*, σ. 409-429.

¹⁸ Ο Καφαντάρης είχε ιδρύσει στις 21 Μαρτίου 1924, μετά την αποχώρηση του Ελ. Βενιζέλου από την πολιτική και τη διάσπαση του Κόμματος Φιλελευθέρων που επακολούθησε, το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων, το οποίο στις 24 Μαΐου 1928 μετονομάστηκε σε Προοδευτικό Κόμμα. Περισσότερα για το θέμα βλ. Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, τ. Α', Αθήνα 1954, σ. 232-234· Δημ. Ν. Αγραφιώτης, *Γεώργιος Καφαντάρης*, Αθήνα 1983, σ. 111-116, 209-214· Μαν. Κούμας, *Γεώργιος Καφαντάρης*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2012, σ. 82-87.

Το πρώτο –«γέννημα» του πολιτειακού– ήταν το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων¹⁹ (ΚΕΦ) του Στυλιανού Γονατά, ο οποίος υποστήριξε την τήρηση ουδέτερης στάσης στο επικείμενο τότε δημοψήφισμα.²⁰ θέση που τον έφερε σε πλήρη διάσταση με τον Θεμ. Σοφούλη που είχε ταχθεί «ανεπιφυλάκτως» υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας. Η απειλή διαγραφής του Γονατά οδήγησε στη ρήξη και στην ίδρυση του κόμματός του στις 18 Μαρτίου 1945. Ο Γονατάς έθεσε ως βασικούς στόχους: α) την προάσπιση «των απειλούμενων την ώρα αυτήν εθνικών συμφερόντων», β) την επίτευξη των εθνικών διεκδικήσεων, ενώ όσον αφορά το πολιτειακό, διακήρυττε ότι άφηνε «απόλυτον ελευθερίαν γνώμης και δράσεως εις τους οπαδούς του».²¹

Το δεύτερο, το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων (ΚΒΦ), ιδρύθηκε από τον Σοφ. Βενιζέλο στις 20 Φεβρουαρίου 1946. Είχε προηγηθεί στις 10 Ιανουαρίου η δημοσιοποίηση της συμφωνίας στην οποία είχε καταλήξει με το Λαϊκό Κόμμα²² για κοινή κάθοδο στις επερχόμενες εκλογές με πλειοψηφικό σύστημα.²³ Ο Σοφούλης καταδίκασε τη συμφωνία σημειώνοντας ότι αυτή είχε γίνει χωρίς την εξουσιοδότηση του κόμματος και ότι αποτελούσε «συνομοσίαν προς υποταγήν των φιλελευθέρων εις τους μοναρχικούς». Ακολούθησε δημόσια αντιπαράθεση μεταξύ των δύο, η οποία κορυφώθηκε στις 16 Φεβρουαρίου όταν ήρθε στη δημοσιότητα απόφαση των στελεχών του κόμματος η οποία ουσιαστικά καθαιρούσε τον Σοφ. Βενιζέλο από αρχηγό αναγνωρίζοντας ως μοναδικό εκπρόσωπο τον Θεμ. Σοφούλη. Τέσσερις μέρες αργότερα ο Βενιζέλος ανήγγειλε την ίδρυση του κόμματος με τους εξής στόχους: α) τον εκσυγχρονισμό του Κόμματος Φιλελευθέρων «που είχε εισέλθει εις ολισθηρόν δρόμον», β) την καταπολέμηση του κομμουνισμού μέσω της εδραίωσης της δημοκρατίας, γ) την ανασυγκρότηση της χώρας και τη δίκαιη κατανομή των

¹⁹ Περισσότερα βλ. Στ. Γονατάς, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1958, σ. 426-428, 433-435.

²⁰ Με βάση τη συμφωνία της Βάρκιζας το δημοψήφισμα επρόκειτο να προηγηθεί των εκλογών. Τελικώς η σειρά ανατράπηκε τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους και το δημοψήφισμα διεξήχθη την 1^η Σεπτεμβρίου 1946.

²¹ *Ελευθερία*, 20/3/1945. Περισσότερα βλ. στο *Ο Στυλιανός Γονατάς και το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων*, Αθήνα 1947 και ειδικότερα σ. 19-36.

²² Ο Σοφ. Βενιζέλος είχε αναλάβει την αρχηγία του Κόμματος Φιλελευθέρων στις 18 Δεκεμβρίου 1945, στη θέση του Θεμ. Σοφούλη που είχε αναλάβει την πρωθυπουργία από τις 22 Νοεμβρίου. Βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 1970, σ. 367.

²³ Αναλυτικά για τη συμφωνία βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σ. 367-368.

εισοδημάτων δ) την ολοκλήρωση των εθνικών διεκδικήσεων ε) την επίτευξη εθνικής ενότητας.²⁴

Στις εκλογές του 1946, που είχαν λάβει δημοψηφισματικό χαρακτήρα, τα κόμματα του φιλελεύθερου χώρου, εκκινώντας από εντελώς διαφορετικές αφετηρίες, υιοθέτησαν διαφορετικές στρατηγικές.²⁵ Έτσι, το Κόμμα Φιλελευθέρων κατήλθε αυτόνομα στην εκλογική μάχη, υποστηρίζοντας ρητά την αβασίλευτη δημοκρατία,²⁶ το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων συνασπίστηκαν με το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα του Παν. Κανελλόπουλου στην Εθνική Πολιτική Ένωση (ΕΠΕ), η οποία τήρησε ουδέτερη στάση όσον αφορά το πολιτειακό, και το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων συμμετείχε στο συνασπισμό της Ηνωμένης Παράταξης Εθνικοφρόνων (ΗΠΕ), η οποία αποτελούσε τον σημαντικότερο πόλο των δυνάμεων που τάσσονταν υπέρ της επανόδου του Γεωργίου.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτέλεσε το Προοδευτικό Κόμμα που επέλεξε την αποχή από τις εκλογές,²⁷ με το αιτιολογικό ότι δεν είχαν ικανοποιηθεί δύο βασικές προϋποθέσεις που είχε θέσει: α) ο «αποκαθαρισμός του κράτους από την έντονον φατριαστικήν μονομέρειαν», γεγονός που καθιστούσε «εξαρχής πρόωρες και νόθες» τις εκλογές και β) να μην δοθεί στις εκλογές δημοψηφισματικός χαρακτήρας. Σύμφωνα με τον Καφαντάρη, το κόμμα δεν προτίθετο να συμμετάσχει σε «μίαν εκλογικήν παρωδία, τρομερούς εγκυμονούσα κινδύνους [...] περιβάλλοντες αυτήν διά της συμμετοχής μας με ψευδές επίχρισμα νομιμοφανεΐας» μένοντας αμέτοχο «του συντελούμενου στραγγαλισμού της λαϊκής θελήσεως».²⁸

Ο κατακερματισμός των δυνάμεων αποτυπώθηκε και στα εκλογικά αποτελέσματα: το Κόμμα Φιλελευθέρων συγκέντρωσε ποσοστό 14,4% και ο συνασπισμός της Εθνικής Πολιτικής Ένωσης 20%. Παρά το ότι το πρώτο φαινόταν να παραμένει η μεγαλύτερη δύναμη του φιλελεύθερου χώρου, εντούτοις το ποσοστό

²⁴ Αναλυτικά για το ΚΒΦ βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σ. 372-374· Φιλ. Α. Φόρτωμας, «Η συγκρότηση του Κόμματος Βενιζελικών Φιλελευθέρων και οι εκλογές του 1946», στο Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 42-71.

²⁵ Για μια συνολική επισκόπηση της θέσης του φιλελεύθερου χώρου στις εκλογές του 1946 βλ. Θαν. Διαμαντόπουλος, «Η βενιζελική παράταξη στις εκλογές του 1946» στο Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 35-41.

²⁶ Για τις εκλογές του 1946 και την κατηγοριοποίηση των εκλογικών σχηματισμών, βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, Αθήνα 2001, σ. 67-73.

²⁷ Βλ. σχετικά Σωτ. Καραγιάννης, «Η αποχή του Προοδευτικού Κόμματος από τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 και ο αντίκτυπός της στον κεντρικό χώρο», στο *Ο Γεώργιος Καφαντάρης και η εποχή του, 1873-1946, Πρακτικά Συνεδρίου*, (Καρπενήσι 26-28 Μαΐου 1988), Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1991, σ. 113-139.

²⁸ Δήλωση του Καφαντάρη περί της αποχής, βλ. *Ελευθερία*, 10/3/1946. Στο Δημ. Ν. Αγραφιώτης, *Γεώργιος Καφαντάρης*, σ. 339-340, δημοσιεύεται ένα ακόμη κείμενο περί της αποχής από τις εκλογές.

του απείχε πολύ από το να είναι πλειοψηφικό. Ήταν φανερό ότι δημιουργούνταν έτσι οι προϋποθέσεις για την εμφάνιση ενός ή περισσότερων νέων κομμάτων που θα καρπώνονταν τις απώλειες του «παλαιού» χώρου.

Η πρώτη κίνηση δημιουργίας νέου κόμματος έγινε από τον Εμμ. Τσουδερό²⁹ τον Σεπτέμβριο του 1946, οπότε ο πρώην πρωθυπουργός ίδρυσε το Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα,³⁰ παραπέμποντας ευθέως στο Προοδευτικό Κόμμα του προσφάτως θανόντα Γεωργίου Καφαντάρη.³¹ Το νέο κόμμα προσέλκυσε τα στελέχη του ΠΚ, τα οποία σε συνέλευση της 16^{ης} Οκτωβρίου αποφάσισαν την ενσωμάτωση του κόμματος στο ΔΠΚ. Στις 21 Οκτωβρίου, οπότε δημοσιοποιήθηκε η ενσωμάτωση, ο Εμμ. Τσουδερός με ομιλία του καθόρισε τις αρχές του κόμματός του: α) εθνική πολιτική βάσει των ελληνικών συμφερόντων, β) πίστη στη δημοκρατία, γ) αποκατάσταση της τάξης και της λαϊκής ενότητας, δ) αναδιοργάνωση της οικονομίας, της κρατικής πρόνοιας και υγιεινής στη βάση κοινωνικής δικαιοσύνης, ε) προστασία της εργασίας και των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, στ) ανοικοδόμηση της χώρας και ανασυγκρότηση της παραγωγής, ζ) επιβολή τάξης και πειθαρχίας στους οικονομικούς οργανισμούς και τις επιχειρήσεις.³² Λίγες ημέρες αργότερα στο κόμμα προσχώρησε μία ομάδα σοσιαλιστών,³³ ενώ στις 11 Μαρτίου 1947 απέκτησε και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση μετά την ανεξαρτητοποίηση του βουλευτή του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Ιωάννη Μελά³⁴ και τη συνεργασία του με το κόμμα του Τσουδερού.

Η περίοδος του εμφυλίου που ακολούθησε δεν ευνοούσε, όπως σημειώθηκε και παραπάνω, τις πολιτικές διεργασίες, πολλώ δε μάλλον την ίδρυση νέων κομμάτων, και έτσι θα χρειαστεί να έρθει το 1949 για να υπάρξουν ανάλογες κινήσεις. Η προκήρυξη των εκλογών του 1950 θα βρει τον φιλελεύθερο χώρο λιγότερο κατακερματισμένο από ό,τι στις εκλογές του 1946. Το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων είχε επανακάμψει στο «πατρώο» κόμμα ήδη από τον Νοέμβριο του 1947,³⁵ ενώ τον Ιανουάριο του 1950 θα επέστρεφαν, κατόπιν συμφωνίας με τον

²⁹ Σχετικά με τον Τσουδερό βλ. Ηλίας Βενέζης, *Εμμανουήλ Τσουδερός. Ο πρωθυπουργός της μάχης της Κρήτης*, Αθήνα 1966, καθώς και Μαργαρίτα Δρίτσα, *Εμμανουήλ Ι. Τσουδερός, 1882-1956*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος, 2012.

³⁰ Περισσότερα βλ. στο κεφάλαιο II.

³¹ Ο Γ. Καφαντάρης απεβίωσε στις 28 Αυγούστου 1946.

³² *Το Βήμα*, 22/10/1946.

³³ *Το Βήμα*, 30/10/1946.

³⁴ Περισσότερα βιογραφικά στοιχεία για τον Ιω. Μελά βλ. στο Επίμετρο.

³⁵ Βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σ. 422-425.

Σοφοκλή Βενιζέλο, και οι Εθνικοί Φιλελεύθεροι του Στυλιανού Γονατά.³⁶ Όμως το κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου, καθώς και το «αδοκίμαστο» εκλογικά Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα του Εμμ. Τσουδερού είχαν διατηρήσει την αυτοτέλειά τους. Και τα τρία καλούνταν να ανταποκριθούν πλέον στα νέα αιτούμενα και να βαδίσουν προς τις εκλογές μέσα σε ένα αχαρτογράφητο πολιτικό σκηνικό.

Η συγκρότηση του Κέντρου

Ο πολιτικός όρος Κέντρο είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την επικράτηση των όρων Αριστερά και Δεξιά.³⁷ Παρότι δεν πρόκειται να παρουσιαστεί εδώ η ιστορία των δύο όρων,³⁸ να σημειωθεί ότι το Κέντρο εμφανίζεται στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο και συγκεκριμένα στις αρχές του 1945. Αρχικά συναντάται στα κείμενα της εποχής «με μικρό κ, περισσότερο ως τοπολογική περιγραφή, χωρίς αυτόνομο πολιτικό περιεχόμενο».³⁹ Από τα μέσα του 1945 και μετά το μικρό κ θα μετατραπεί σε κεφαλαίο, ενώ σύντομα ο επιθετικός προσδιορισμός «δημοκρατικό» θα έρθει να το «ενισχύσει» και να του προσδώσει μεγαλύτερη σαφήνεια. Έτσι το «Δημοκρατικό Κέντρο» εμφανίζεται όλο και συχνότερα στη δημόσια συζήτηση και στον Τύπο, ενώ στα τέλη του 1945 θα αρχίσει δειλά δειλά να κάνει την εμφάνισή του το «Κέντρο» άνευ επιθετικού προσδιορισμού, ως ένας διακριτός χώρος μεταξύ της «άκρας Δεξιάς» και της «άκρας Αριστεράς».

Είναι προφανές ότι η διαμόρφωση και συγκρότηση του Κέντρου δεν υπήρξε ούτε αυτονόητη ούτε αυτόματη. Αντίθετα, προέκυψε μέσα από μία αργή διαδικασία με αλληπάλληλα πισωγυρίσματα και μεταβαλλόμενο διακύβευμα. Η ύπαρξή του αμφισβητήθηκε τόσο από τα δύο «άκρα» όσο και από τα ίδια τα κόμματα που εντάσσονταν στο χώρο αυτό. Στη διαδικασία συγκρότησής του από την απελευθέρωση μέχρι το τέλος του εμφυλίου, θα μπορούσαν σχηματικά να διακριθούν οι εξής φάσεις: Η πρώτη φάση, κατά το πρώτο εξάμηνο του 1945, σηματοδοτείται από την αντίδραση στη βία, τόσο εκείνης που εκδηλώθηκε τον Δεκέμβρη του 1944

³⁶ Βλ. Στ. Γονατάς, *Απομνημονεύματα*, σ. 481-483.

³⁷ Βλ. Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Η γένεση της διάκρισης Αριστεράς και Δεξιάς», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Η Γαλλική Επανάσταση και η Ευρώπη*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1994, σ. 172. Για το ιστορικό του Κέντρου, βλ. Σωτ. Καραγιάννης, *Ο κεντρώος πολιτικός χώρος στην μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961)*, διδ. διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1954, τ. Α'. σ. 98-99, σημ. 27.

³⁸ Περισσότερα για τους όρους και την επικράτησή τους βλ. J. A. Laponce, *Left and Right. The Topography of Political Perceptions*, Τορόντο, University of Toronto Press, 1981. Για μία διεθνή παρουσίαση της Δεξιάς και Αριστεράς βλ. R. P. Carlisle (ed.), *Encyclopedia of Politics. The Left and the Right*, τ. I-II, Λονδίνο, Sage Publications, 2005.

³⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 34.

από την Αριστερά, όσο και της τρομοκρατίας που επακολούθησε από τη Δεξιά. Η δεύτερη φάση, της περιόδου 1945-1946, επικεντρώνεται γύρω από το πολιτειακό και τη διαχείρισή του ως διαιρετική τομή με τα δύο «άκρα».

Οι δύο αυτές φάσεις αντιστοιχούν και σε συγκεκριμένες πολιτικές ενέργειες που φαίνεται πως έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην οριοθέτηση του χώρου την περίοδο 1945-1946. Η πρώτη ενέργεια εκδηλώθηκε τον Μάιο του 1945 και υπήρξε αποτέλεσμα του κύματος τρομοκρατίας, που είχε ξεκινήσει ήδη από τον Ιανουάριο, και είχε λάβει εκρηκτικές διαστάσεις –ιδιαίτερα στην επαρχία. Η «λευκή τρομοκρατία», όπως ονομάστηκε, στράφηκε όμως από τον Απρίλιο όχι μόνο εναντίον των κομμουνιστών, αλλά και όσων δεν τάσσονταν σαφώς στο χώρο της Δεξιάς με αποτέλεσμα να συνθλίβεται το σύνολο του δημοκρατικού κόσμου. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την αντίδραση των «δημοκρατικών ηγετών» (Θεμ. Σοφούλη, Γεωργ. Καφαντάρη, Εμμ. Τσουδερού, Νικ. Πλαστήρα και Αλ. Μυλωνά) που με διάβημά τους στον πρωθυπουργό Π. Βούλγαρη διαμαρτυρήθηκαν για τις επιθέσεις των οργάνων ασφαλείας εναντίον των φιλελεύθερων και δημοκρατικών πολιτών και ζήτησαν τη λήψη μέτρων: αυστηρή τιμωρία των οργάνων που υπέθαλπαν την τρομοκρατία, «αποχρωματισμό» του στρατεύματος και των σωμάτων ασφαλείας και αφοπλισμό των «εξωκρατικών οργανώσεων».⁴⁰ Φαίνεται ότι η διακομματική αυτή κίνηση, παρότι είχε συμβολική και μόνο σημασία, έθεσε τα όρια ενός διακριτού χώρου με πολιτικό περιεχόμενο που ερχόταν να αντιπαρατεθεί τόσο στην «άκρα Δεξιά» όσο και στην «άκρα Αριστερά».

Στη δεύτερη φάση, που επικεντρώνεται στο πολιτειακό, ιδιαίτερης σημασίας ήταν η κίνηση που σημειώθηκε τον Ιούνιο του 1945, όταν τα κόμματα Φιλελευθέρων, Προοδευτικό και Αγροτικό⁴¹ συγκρότησαν την διακομματική⁴² Επιτροπή Οργάνωσης Δημοκρατικού Αγώνα (ΕΟΔΑ)⁴³ με σκοπό τον αγώνα υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας εν όψει του δημοψηφίσματος, το οποίο, βάσει της συμφωνίας της Βάρκιζας, επρόκειτο να προηγηθεί των εκλογών και να διεξαχθεί εντός του έτους. Το

⁴⁰ *Το Βήμα*, 8/6/1945. Περισσότερα βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, «Μετά τα Δεκεμβριανά. Από τη Βάρκιζα ως την παλινόρθωση της βασιλείας», Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000)*, τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 203-204.

⁴¹ Την ανάγκη οργάνωσης του δημοκρατικού κόσμου ενόψει του δημοψηφίσματος είχε επισημάνει το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος του Απόστ. Παγκούτσου ήδη από τις 16/5/1945: «Επιβάλλεται να συνέλθουν το ταχύτερο τα δημοκρατικά κόμματα και να συγκροτήσουν μια κεντρική επιτροπή που θα έχει για σκοπό να οργανώσει όλον τον δημοκρατικό κόσμο», ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 229, φ. 17.

⁴² Στην οργάνωση συμμετείχε και ο Εμμ. Τσουδερός. Βλ. *Το Βήμα*, 17/6/1945.

⁴³ *Ελευθερία* 29/6/1945. Οι συζητήσεις για τη συγκρότηση μιας υπερκομματικής οργάνωσης της οποίας την ηγεσία θα αναλάμβανε ο Πλαστήρας είχαν ξεκινήσει από τον Μάιο, βλ. *Ελευθερία*, 16/5/1945.

πολιτειακό συνιστούσε τη βαθιά διαιρετική τομή με το χώρο της Δεξιάς (που επεδίωκε την επάνοδο του Γεωργίου) χωρίς ωστόσο να αποτελεί παράγοντα προσέγγισης με την Αριστερά (η οποία τασσόταν επίσης υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας). Έτσι, τα λεγόμενα «παλαιοδημοκρατικά» κόμματα συνέστησαν την ΕΟΔΑ και δεν συνέπραξαν με τους Δημοκρατικούς Συλλόγους⁴⁴ της Αριστεράς, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να διαχωριστούν από αυτήν παρά τον κοινό πολιτικό στόχο.

Η ΕΟΔΑ φαίνεται ότι υπήρξε σημείο τομή στην πορεία συγκρότησης του Κέντρου ως διακριτού χώρου και για έναν επιπλέον λόγο. Αποτέλεσε την πρώτη οργανωμένη προσπάθεια πολιτικής έκφρασης του Κέντρου ως ενιαίου χώρου που υπερέβαινε τα επιμέρους κόμματα που ανήκαν σε αυτό. Όπως σημείωναν οι εμπλεκόμενοι στην οργάνωση «η ΕΟΔΑ είναι η μοναδική σκιά οργάνωσης, μέσα εις το εντελώς ανοργάνωτον Κέντρον»,⁴⁵ ενώ οι συγκεντρώσεις της αποτελούσαν την «πρώτη δοκιμαστική δημοσία εμφάνισιν της δυνάμεως του κέντρου».⁴⁶ Δεν είναι τυχαίο ότι στο πλαίσιο αυτό διατυπώθηκαν για πρώτη φορά προτάσεις που υλοποιήθηκαν πολύ αργότερα, όπως «να ενοποιηθή πραγματικώς ο εκλογικός αγών, όλων των κομμάτων του Κέντρου, από απόψεως διοικήσεως και μέσων»⁴⁷ ή σκέψεις για το σχηματισμό «πολιτικής κυβερνήσεως του Δημοκρατικού Κέντρου» που θα μπορούσε να αντιπαραταχθεί στην ασκούμενη «φιλοβασιλική τρομοκρατία».⁴⁸ Όχι τυχαία, οι προωθημένες αυτές απόψεις δεν προέρχονταν από τις πολιτικές ηγεσίες των κομμάτων, αλλά από τη «βάση» τους που σήκωσε και το μεγαλύτερο βάρος αυτής της εκστρατείας. Όχι τυχαία και πάλι, η ΕΟΔΑ, πέρα από κάποιες κινήσεις στην αρχή που υπήρξαν απολύτως βοηθητικές,⁴⁹ σύντομα σχεδόν εγκαταλείφθηκε στην τύχη της από τα κόμματα, χωρίς την ουσιαστική στήριξη του πολιτικού προσωπικού τους.

Η επόμενη διακομματική επιτροπή που δημιουργήθηκε στις 5 Αυγούστου 1946 από τα κόμματα Φιλελευθέρων, Βενιζελικών Φιλελευθέρων, Εθνικού Ενωτικού, Προοδευτικού, καθώς και μεμονωμένα πρόσωπα προσκείμενα στους Εμμ. Τσουδερό,

⁴⁴ Η προεδρία των Δημοκρατικών Συλλόγων είχε ανατεθεί σε έναν άλλο βενιζελικό στρατιωτικό, τον Αλέξ. Οθωναίο, με αντιπρόεδρο τον Δημ. Γονατά. Βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 87, καθώς και *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Α' (1918-1949), Αθήνα 2008, σ. 522.

⁴⁵ Επιστολή Β. Χατζηδάκι (ΕΟΔΑ Αθήνας) προς Πλαστήρα, 25/2/1946, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 229, φ. 17.

⁴⁶ Έκθεση του γραφείου ΕΟΔΑ Θεσ/νίκης (2/11/1945), ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 4.

⁴⁷ Επιστολή Β. Χατζηδάκι (ΕΟΔΑ Αθήνας) προς Πλαστήρα, 25/2/1946, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 229, φ. 17.

⁴⁸ Έκθεση Λ. Ιασωνίδη, Μ. Μαυρογορδάτου (25/10/1945), ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 4.

⁴⁹ Η συγκρότηση των κατά τόπους επιτροπών είχε ανατεθεί στις Λέσχες Φιλελευθέρων με εντολή του Θεμ. Σοφούλη, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

Γ. Παπανδρέου και Γ. Γεωργιάδη (Κόμμα της Εργασίας) για την από κοινού διεξαγωγή του αγώνα υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας ενόψει του δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου, δεν φαίνεται να έλαβε τα ίδια χαρακτηριστικά με την ΕΟΔΑ, ίσως λόγω της απογοήτευσης από το αποτέλεσμα των εκλογών. Αξίζει να σημειωθεί πάντως, ότι παρά τη διεύρυνση του αντιμοναρχικού σχήματος, για μια ακόμη φορά διατηρήθηκαν οι «αποστάσεις ασφαλείας» από την επίσης αντιμοναρχική Αριστερά.

Ενέργειες όπως οι παραπάνω δεν είχαν συνέχεια. Στις συνθήκες του εμφυλίου που ακολούθησε, το Κέντρο δεν μπόρεσε να διεκδικήσει τον δικό του ζωτικό χώρο. Οι όποιες προσπάθειες εκδηλώθηκαν –ιδίως από τα τέλη του 1947 και έπειτα– για πολιτικό τερματισμό του εμφυλίου, παρότι θα μπορούσαν να ενταχθούν σε αυτό το πλαίσιο, παρέμειναν περιθωριακές και εξέφρασαν κυρίως πρόσωπα ή μικρές ομάδες πέρα από κόμματα. Το Κέντρο θα κάνει πάλι την εμφάνισή του με τη λήξη του εμφυλίου με ένα νέο διακύβευμα: την απάλυνση των διαιρέσεων του εμφυλίου και την επανένταξη των ηττημένων.

Η «εθνικοφροσύνη»

Η «εθνικοφροσύνη», όρος σχεδόν συνώνυμος με τον αντικομμουνισμό, άρχισε να αποκτά το νέο της πολιτικό περιεχόμενο⁵⁰ μετά τον Δεκέμβρη του 1944 για να κυριαρχήσει την περίοδο του εμφυλίου. Σταδιακά από το 1945, υπό το πρόσχημα της καταστολής της «ανταρσίας» η διάκριση «εθνικοφρόνων-μη εθνικοφρόνων» αποτέλεσε τη διαιρετική τομή πάνω στην οποία στηρίχθηκε η κρατική εξουσία προκειμένου να θεσπίσει σειρά μέτρων, στην εφαρμογή των οποίων ενεπλάκησαν οι αστυνομικές και στρατιωτικές αρχές αλλά και παρακρατικές οργανώσεις.⁵¹ Το σχήμα της «εθνικοφροσύνης», αποτέλεσε «το κυριότερο κριτήριο για τη νομιμοποίηση του

⁵⁰ Ο όρος είχε χρησιμοποιηθεί πρώτη φορά την περίοδο του Μεσοπολέμου τόσο με αντιβενιζελικό όσο και με αντικομμουνιστικό περιεχόμενο, βλ. σχετικά Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, Αθήνα 2006.

⁵¹ Από την πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με την «εθνικοφροσύνη» και τα μέτρα που αυτή συνεπαγόταν βλ. ενδεικτικά Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Οψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1986· Βασ. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2005· Στρ. Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνικοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 9-49· Ιω. Δ. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1947*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 60-64.

πλήρους αποκλεισμού των διαφωνούντων από το “υγιές και ακέραιο σώμα”»,⁵² χωρίς ωστόσο να ορίζονται σε κάθε περίπτωση ρητά οι «διαφωνούντες»⁵³ γεγονός που διέυρνε κατά πολύ τα όρια εφαρμογής των «αποκλεισμών».⁵⁴ Υπάρχουν ωστόσο ασφαλείς ενδείξεις ότι διοικητικά «εκτός εθνικού κορμού» μπορούσε να τεθεί ένα πολύ ευρύτερο τμήμα του πληθυσμού –και πέραν των κομμουνιστών. Η διαταγή που εκδόθηκε από το υπουργείο Δημοσίας Τάξεως στις 5 Δεκεμβρίου 1949 είναι από την άποψη αυτή χαρακτηριστική: «Διά διαταγής του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, χαρακτηρίζονται ως εθνικόφρονες, άνευ διαδικασίας άτομα υπαγόμενα εις μίαν των κάτωθι κατηγοριών: 1) Άτομα ηλικίας κατά την κατοχήν 16 ετών και κάτω, δράσαντα εις αναρχικές οργανώσεις κατά την εποχήν εκείνην, εφ’ όσον μετά την συμφωνίαν της Βαρκίζης δεν παρέσχον αφορμήν αναρχικής δράσεως και διήγον φιλησύχως και νομοταγώς. 2) Άτομα δράσαντα και αναμιχθέντα εις αναρχικές οργανώσεις άτινα μετά την συμφωνίαν της Βαρκίζης διήγον φιλησύχως και νομοταγώς εφ’ όσον εψηφισαν κατά τας εκλογάς της 31ης Μαρτίου 1946. 3) Άτομα δράσαντα και αναμιχθέντα εις αναρχικές οργανώσεις κατά την κατοχήν εφ’ όσον υπηρέτησαν εις τας ενόπλους δυνάμεις και έτυχον απολυτηρίου Ε’ (Εθνικοφρόνων) κατηγορίας, δεν απησχόλησαν δε έκτοτε τας Αστυνομικάς Αρχάς».⁵⁵ Ο «φιλήσυχος» και «νομοταγής» βίος ήταν έννοιες πολύ σχετικές και στην μετεμφυλιακή Ελλάδα θα αποδεικνύονταν πολυσήμαντες.

Ο Νικόλαος Πλαστήρας

«Το κόμμα είναι ένας οργανισμός μάχης, ο οποίος πρέπει να ευρίσκεται εις διαρκή ετοιμότητα και οφείλει να αρύεται ωρισμένας βασικάς αρχάς από την στρατιωτικήν τέχνην».⁵⁶ Υπό αυτό το πρίσμα, ένας στρατηγός, όπως ο Νικόλαος Πλαστήρας, ήταν ο ιδανικός ηγέτης για ένα κόμμα. Πόσω μάλλον όταν ο στρατηγός δεν αναλάμβανε για πρώτη φορά πολιτικό ρόλο.⁵⁷ Γεννημένος στην Καρδίτσα το 1883, ο Πλαστήρας κατατάχθηκε στο στρατό το 1903 και διακρίθηκε σε μία σειρά από μάχες στους

⁵² Κ. Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση του εμφυλίου πολέμου», στο John Iatrides (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*, σ. 575.

⁵³ Πέραν του Αναγκαστικού Νόμου 509/1947 που έθετε εκτός νόμου το ΚΚΕ, το ΕΑΜ και την Εθνική Αλληλεγγύη.

⁵⁴ Όπως επισημαίνει ο Στρ. Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνικοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», σ. 15: «Είμαστε βέβαιοι για τη μεγάλη έκταση του φαινομένου, αλλά είναι δύσκολο να την προσδιορίσουμε με ακρίβεια, να αποφανθούμε λ.χ. πόσοι υπέστησαν διώξεις».

⁵⁵ *Ελευθερία*, 6/12/1949.

⁵⁶ Γρ. Δαφνής, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, 1821-1961*, Αθήνα 1961, σ. 17.

⁵⁷ Περισσότερα για τη δράση του βλ. ενδεικτικά τις βιογραφίες Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, Αθήνα, 1983 και Σέφης Αναστασάκος, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, τ. Α'-Γ', Αθήνα 2007.

Βαλκανικούς πολέμους, όπου και απέκτησε το προσωνύμιο «Μαύρος καβαλάρης».⁵⁸ Το 1919 συμμετείχε στην εκστρατεία στην Ουκρανία⁵⁹ αναλαμβάνοντας για πρώτη φορά τη διοίκηση του 5/42 τάγματος ευζώνων, με το οποίο έκτοτε θα συνέδεε το όνομά του. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους αποβιβάστηκε στη Μικρά Ασία όπου διακρίθηκε στο πεδίο των μαχών για την ανδρεία του. Όταν άρχισε η υποχώρηση του ελληνικού στρατού, ο ίδιος κατάφερε να διατηρήσει το σύνταγμα του και να ενσωματώσει σε αυτό άλλους αποκομμένους στρατιώτες, ενώ παράλληλα στη Φιλαδέλφεια συνέβαλε στην ασφαλή απομάκρυνση του πληθυσμού από τη Μικρά Ασία. Έκτοτε το όνομά του απέκτησε διαστάσεις μύθου στους πρόσφυγες καθώς και στους στρατιώτες.

Ο Νικόλαος Πλαστήρας δεν ήταν, μεταπολεμικά, ένα νέο πρόσωπο στην πολιτική σκηνή.⁶⁰ Ο επονομαζόμενος και «Αρχηγός» μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, είχε πρωταγωνιστήσει μαζί με τους Στ. Γονατά και Δ. Φωκά στην «επανάσταση» του 1922, εγκαινιάζοντας με αυτή του την πράξη μια ιδιότυπη πολιτική στρατιωτικού χαρακτήρα, μια «ευζωνική πολιτική»,⁶¹ όπως την χαρακτήριζε ο ίδιος. Η «επανάσταση» που οργανώθηκε σε Χίο και Μυτιλήνη τον Σεπτέμβριο του 1922 επικράτησε σχετικά εύκολα και στην Αθήνα και οι Πλαστήρας και Γονατάς παρέμειναν στην εξουσία έως τον Ιανουάριο του 1924.⁶² Η κορυφαία πράξη της «επανάστασης» που θα καθορίσει για χρόνια την πολιτική αντιπαράθεση υπήρξε η δίκη και η εκτέλεση των Έξ. Η εκτέλεση πόλωσε περαιτέρω το διχαστικό δίπολο βενιζελικών - αντιβενιζελικών και χρεώθηκε κατά κύριο λόγο στον Πλαστήρα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την έναρξη, μετά τις εκλογές του 1923, της

⁵⁸ «Το “μαύρος” ήταν η ιδιαίτερη εντύπωση, που έδινε το πρόσωπό του, με το βαθύ μελαχρινό χρώμα του, με τα κατάμαυρα μουστάκια του, με τα μαύρα και πυκνά φρύδια του, με τα κατάμαυρα και μεγάλα μάτια του [...] Το “καβαλάρης” ήταν η εντύπωση, που άφηνε η παρουσία του μέσα στη μάχη, στην οποία παρουσιαζόταν πάντα καβάλα και στην οποία τον έβλεπαν πάντα ορμητικόν κι αλύγιστον και ποτέ πεζόν. Ήταν τα χαρακτηριστικά με τα οποία αργότερα θα γινόταν θρύλος». Βλ. Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, Αθήνα 1983, σ. 26.

⁵⁹ Για την εκστρατεία βλ. κείμενο του ίδιου με τίτλο «Αναμνήσεις από την εκστρατεία της Ουκρανίας» στο Αρχείο Π.Σ. Δέλτα, *Νικόλαος Πλαστήρας*, Αθήνα 2007, σ. 1-54.

⁶⁰ Αν και εκ των υστέρων οι βιογράφοι του τοποθετούν την έναρξη της πολιτικής του δράσης στις διεργασίες μεταξύ των υπαξιωματικών που προηγήθηκαν του κινήματος στο Γουδί, το 1909, αυτό αποτελεί εκ των υστέρων κατασκευάσμα που εξυπηρετούσε πολιτικές σκοπιμότητες. Η «επανάσταση» του 1922 αποτελεί ούτως ή άλλως το σαφές σημείο εκκίνησης της πολιτικής διαδρομής του Πλαστήρα και διαμόρφωσε, μέχρι ενός σημείου, τα χαρακτηριστικά της πολιτικής του δράσης.

⁶¹ Βλ. επιστολή Πλαστήρα προς Π. Δέλτα, 27/8/1934 στο Αρχείο Π.Σ. Δέλτα, *Νικόλαος Πλαστήρας*, σ. 103-105.

⁶² Για μία λεπτομερή περιγραφή της «επανάστασης» βλ. Κώστας Αθάνατος, *Το εθνικόν κίνημα Χίου και Μυτιλήνης*, Αθήνα 1923.

πολεμικής εναντίον του με στόχο να πληγούν τα δύο βασικά χαρακτηριστικά της εικόνας του: η ανδρεία και ο πατριωτισμός του.

Ο Πλαστήρας βρέθηκε ξανά στο επίκεντρο της πολιτικής τον Μάρτιο του 1933 με το κίνημα που οργάνωσε το βράδυ των εκλογών.⁶³ Το κίνημα δεν κατάφερε να εξασφαλίσει την πολιτική στήριξη που ο ίδιος ήλπιζε και έτσι αναγκάστηκε να παραδώσει την εξουσία στον στρατηγό Οθωναίο. Λίγες ημέρες αργότερα, μετά την άσκηση δίωξης εναντίον του με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας και την έκδοση εντάλματος σύλληψης, ο Πλαστήρας φυγαδεύτηκε στην Πάτμο και από εκεί στη Γαλλία όπου και παρέμεινε μέχρι τον Δεκέμβριο του 1944. Στο μεταξύ όμως, ένα ακόμη κίνημα που σχεδιάστηκε το 1935⁶⁴ και στο οποίο και πάλι συμμετείχε ο ίδιος (παρά το γεγονός ότι τελικά δεν κατάφερε να φτάσει στην Ελλάδα) είχε σημαντικότερες συνέπειες στην πολιτική σκηνή από το αντίστοιχο του 1933, καθώς οδήγησε στην απόταξη μεγάλου αριθμού στρατιωτικών όλων των βαθμίδων. Έκτοτε, το «αποτακτικό» θα αποτελέσει μείζονος σημασίας πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης – ακόμη και μεταπολεμικά.

Οι σχέσεις του Πλαστήρα με το Κόμμα Φιλελευθέρων υπήρξαν ιδιαίζουσες. Μετά το 1922 είχε αναδειχθεί ως η χαρισματική στρατιωτική προσωπικότητα του βενιζελικού χώρου και σε ορισμένες περιπτώσεις το αντίβαρο, στον ίδιο τον Βενιζέλο,⁶⁵ ενώ τα κινήματα του 1933 και του 1935 τον ταύτιζαν απόλυτα με το χώρο αυτό, ενδεχομένως περισσότερο από ό,τι το κόμμα θα επιθυμούσε. Η σχέση του όμως με την ηγεσία του κόμματος μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα παρέμεινε θολή και κάποιες φορές αντιφατική. Ήταν μεν «σάρκα εκ της σαρκός» του Κόμματος Φιλελευθέρων, διατηρούσε όμως και μια σχετική αυτονομία και απόσταση, γεγονός που δεν τον ενέτασσε πλήρως σε αυτό. Παρ' όλα αυτά φαίνεται πως συμμετείχε σε πολλές από τις διεργασίες που έλαβαν χώρα στο κρίσιμο διάστημα 1945-1949 στο εσωτερικό του κόμματος.

Ο Πλαστήρας επέστρεψε στην Ελλάδα στις 13 Δεκεμβρίου 1944, με τη συγκατάθεση των Βρετανών. Η απουσία του για 11 χρόνια από την πολιτική σκηνή αλλά και από τη χώρα είχε προφανώς αποδυναμώσει την πολιτική επιρροή που

⁶³ Λεπτομερή περιγραφή του κινήματος του 1933 βλ. Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, τ. Β', Αθήνα 1955, σ. 180-206.

⁶⁴ Για το κίνημα του 1935 βλ. Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, τ. Β', σ. 280-353.

⁶⁵ G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, University California Press, 1983, σ. 63-64.

ασκούσε στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου.⁶⁶ Εντούτοις, η απουσία του αποτελούσε ταυτόχρονα και το προσωπικό του πολιτικό πλεονέκτημα, που δικαιολογεί εν μέρει και την πρόσκλησή του,⁶⁷ καθώς επανήλθε ως πρόσωπο υπεράνω κομμάτων· χαρακτηριστικό που του εξασφάλιζε τη δυνατότητα να παίζει έναν κατευναστικό ρόλο. Ο Πλαστήρας έκανε γνωστή την πολιτική του επανεμφάνιση αμέσως μετά την άφιξή του στην Ελλάδα με προκήρυξή του που ρίφθηκε στις περιοχές που ήλεγχε ο ΕΛΑΣ.⁶⁸ Επικαλούμενος το στρατιωτικό του παρελθόν και τους αγώνες του στα πεδία των μαχών, καλούσε τους μαχητές του ΕΛΑΣ να σταματήσουν τη «στάση που παρεσκεύασεν σπείρα εξ αναρχικών στοιχείων», ενώ έκανε ιδιαίτερη μνεία σε όσους «παρασύρθηκαν» και ιδίως στους παλιούς συστρατιώτες του και τους πρόσφυγες, υπενθυμίζοντάς τους ότι στρέφονταν όχι μόνο εναντίον του κράτους αλλά και των Βρετανών συμμάχων στους οποίους η χώρα όφειλε πολλά και οι οποίοι συνέχιζαν τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας.⁶⁹

Παρότι ο ίδιος θεωρούσε φυσικό να του ανατεθεί η ηγεσία του στρατού⁷⁰ προκειμένου να αντιμετωπίσει τον ΕΛΑΣ, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να συζητήθηκε σοβαρά.⁷¹ Αντιθέτως εκείνο που εξετάστηκε ως πιθανότητα ήταν η σύσταση τριμελούς αντιβασιλείας στην οποία εκτός του Δαμασκηνού και του Φίλιππου Δραγούμη θα συμμετείχε και ο Πλαστήρας.⁷² Η εμπλοκή του ονόματός του στο θέμα

⁶⁶ Παρ' όλα αυτά ο ίδιος κατά την επιστροφή του θα απευθυνθεί κυρίως σε αυτούς που ασκούσε επιρροή στην προηγούμενη περίοδο: τους στρατιώτες της Μικρασίας και τους πρόσφυγες. Βλ. σχετικά την προκήρυξή του στις 16 Δεκεμβρίου που δημοσιεύεται στο Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, σ. 526-528.

⁶⁷ Υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές για το ποιος είχε την πρωτοβουλία της πρόσκλησής του. Σύμφωνα με τον Ιω. Πεπονή, (*Νικόλαος Πλαστήρας*, σ. 524), την πρωτοβουλία είχε ο τότε πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου. Ο Σπ. Μαρκεζίνης, από την άλλη, υποδείκνυε ως υπεύθυνους της πρόσκλησης τους Δαμασκηνό και Δημήτριο Λαμπράκη, βλ. Μαρκεζίνης προς Γεώργιο, 13/12/1944, ΑτΒΑ, σ. 439, όπως παρατίθεται στο Σωτ. Ριζάς, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, σ. 81.

⁶⁸ Σύμφωνα με τον Πεπονή (*Νικόλαος Πλαστήρας*, Αθήνα 1983, σ. 528) η προκήρυξη προκάλεσε αίσθηση στις τάξεις του ΕΛΑΣ. Την πληροφορία αυτή μοιάζει να επιβεβαιώνει η ανησυχία του Σιάντου για την πιθανή απήχηση του Πλαστήρα, ιδίως στους πρόσφυγες, που είχε ως αποτέλεσμα να ζητήσει την αντιμετώπισή της μέσω της προπαγάνδας. Βλ. Σιάντος προς οργανώσεις 20/12/1944, ΑΣΚΙ/Αρχείο ΚΚΕ, κ. 145, φ. 7.32.267, όπως παρατίθεται στο Σωτ. Ριζάς, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, σ. 91.

⁶⁹ Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, σ. 526-528.

⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 528-529 και σημείωμα με απόψεις Ζάννα, 23 Δεκ. 1944, ΑτΒΑ, φ. 271, όπως παρατίθεται στο Σωτ. Ριζάς, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, σ. 89.

⁷¹ Δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς ότι ο Πλαστήρας είχε αποστρατευτεί το 1924 και είχε χάσει την επαφή του με το στράτευμα για μία 20ετία, η οποία υπήρξε εξαιρετικά κρίσιμη, ενώ το «κινηματικό» του στρατιωτικό παρελθόν θα προκαλούσε ενδεχομένως σφοδρές αντιδράσεις σε περίπτωση ανάθεσης της αρχιστρατηγίας.

⁷² Στυλιανός Επ. Γονατάς, *Απομνημονεύματα*, σ. 421 και Παν. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, Αθήνα 2003, σ. 724. Ο τελευταίος σημειώνει ότι τηλεγράφησε την πρόταση αυτή στον βασιλιά Γεώργιο στις 15 Δεκεμβρίου. Ο MacVeagh από την άλλη, σημειώνει ότι η πρόταση έγινε από τον Παπανδρέου σε μία προσπάθεια πολιτικής εξουδετέρωσης του Πλαστήρα. Βλ. MacVeagh προς Secretary of State, 16/12/1944, *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1944*, τ. V, σ. 158.

της αντιβασιλείας προκαλεί εντύπωση καθώς η ανάληψη ενός τέτοιου ρόλου δεν ταίριαζε με το δημοκρατικό του προφίλ. Στην περίπτωση της τριμελούς αντιβασιλείας πάντως, φαίνεται πως ο στόχος –τόσο των Βρετανών όσο και των πολιτικών δυνάμεων στην Ελλάδα– ήταν ένα σχήμα ευρέως φάσματος ώστε να λειτουργήσει κατευναστικά, καθώς συμπεριλάμβανε ένα πρόσωπο φιλοβασιλικό, ένα δημοκρατικό και ένα ουδέτερο.

Μετά την πρόκριση του Δαμασκηνού ως αντιβασιλιά –ύστερα από έγκριση του Τσώρτσιλ–⁷³ και την ορκωμοσία του στις 31 Δεκεμβρίου, το πρόβλημα μετατέθηκε στο σχηματισμό της νέας κυβέρνησης. Η λύση της ανάθεσης της πρωθυπουργίας στον Πλαστήρα⁷⁴ συγκέντρωνε μια σειρά (αντιφατικά) πλεονεκτήματα: ήταν «άφθαρτος», καθώς δεν είχε μετάσχει (τουλάχιστον άμεσα) στις πολιτικές «ανωμαλίες» της Μέσης Ανατολής,⁷⁵ ήταν πρόσωπο αναγνωρισμένου δημοκρατικού προφίλ, γεγονός που εξασφάλιζε αρχικώς και την αποδοχή του από την Αριστερά, ενώ ταυτόχρονα είχε λάβει σαφώς αντικομμουνιστικές θέσεις μετά τον ερχομό του στην Ελλάδα,⁷⁶ γεγονός που καθιστούσε τη δεξιά παράταξη η οποία έδινε, ούτως ή άλλως, μεγαλύτερη σημασία στον έλεγχο του στρατεύματος. Στη συγκεκριμένη στιγμή ήταν φανερό ότι το πρόσωπο ευρύτερης αποδοχής που θα επιλεγόταν ως πρωθυπουργός δεν μπορούσε να είναι κανένα από τα πρόσωπα που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο είχαν αναμιχθεί στον Δεκέμβρη,⁷⁷ κριτήριο που φαίνεται πως έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επιλογή του Πλαστήρα.

Η υπό τον Πλαστήρα κυβέρνηση ορκίστηκε στις 3 Ιανουαρίου και είχε σύμφωνα με τον ίδιο «σύνθεσιν ηγγυημένως αριστεράν και δημοκρατικήν»,⁷⁸ η οποία

⁷³ Βλ. Σωτ. Ριζάς, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, σ. 92-95.

⁷⁴ Ακόμα κι αν δεχτεί κανείς το μάλλον απλοϊκό σχήμα περί «διακοσμητικού πρωθυπουργού» (βλ. Nigel Clive, «Εναλλακτικές επιλογές της βρετανικής πολιτικής, 1945-46», στο Γιάννης Ο. Ιατρίδης (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα 2002, σ. 235) θα πρέπει να ερμηνεύσει την επιλογή του συγκεκριμένου προσώπου.

⁷⁵ Παρ' όλα αυτά διάφορες κινήσεις δημοκρατικών στη Μέση Ανατολή χρεώνονταν στον Πλαστήρα. Βλ. *Εμμ. Ι. Τσουδερού Ιστορικό Αρχείο, 1941-1944*, τ. Α'-Δ', *passim*.

⁷⁶ Βλ. χαρακτηριστικά τη στάση του στην υπό τον Δαμασκηνό σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών με τους εκπροσώπους του ΕΑΜ στις 26-28 Δεκεμβρίου, όπου αντέδρασε σφοδρότατα στους όρους που διατυπώθηκαν από το ΕΑΜ. Βλ. Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, σ. 529-533 και Παν. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 734

⁷⁷ Την πικρία του για το γεγονός του αποκλεισμού από τη νέα κυβέρνηση όλων των μελών της προηγούμενης εκφράζει με εύγλωττο τρόπο ο Κανελλόπουλος: «[...] θα προβληθούμε εμείς σαν εκείνοι που ήταν υπεύθυνοι για το κακό που έγινε [...] θα παραχωρήσουμε τη θέση μας στον όμιλο εκείνο των πολιτικών που συστηματικά απέφυγαν ως τώρα οποιαδήποτε ευθύνη», Βλ. *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 743.

⁷⁸ Προκήρυξη που ρίχθηκε στις 5 Ιανουαρίου στις περιοχές που ελέγχονταν από τον ΕΛΑΣ. Δημοσιεύεται στο Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, σ. 538-539. «Απολύτως δημοκρατική και αριστερά» ήταν η κυβέρνηση σύμφωνα και με τον Ιω. Σοφιανόπουλο. Βλ. *Ελευθερία*, 5/1/1945, *πρβλ.*

δεν «δικαιολογούσε» πλέον τη συνέχιση των μαχών, καλούσε για μία ακόμα φορά τους «παραπλανηθέντες» να παραδώσουν τα όπλα τους, διαβεβαιώνοντάς τους ότι «ουδείς κίνδυνος υπάρχει επιβολής βιαίας καταστάσεως». Η σημαντικότερη πράξη της κυβέρνησης επρόκειτο να είναι η υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας, στις 12 Φεβρουαρίου, με την οποία ρυθμιζόταν, μεταξύ άλλων, ο αποπλισμός του ΕΛΑΣ και η συγκρότηση εθνικού στρατού, η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών, η διενέργεια δημοψηφίσματος για το πολιτειακό εντός του 1945 και εν συνεχεία η διεξαγωγή εκλογών. Συγκεκριμένες όμως κινήσεις του Πλαστήρα προκάλεσαν αντιδράσεις στο χώρο της Δεξιάς: η τάση ελέγχου του στρατού με την επαναφορά στο στράτευμα απότακτων του 1935, η αντικατάσταση νομαρχών με πρόσωπα από τον χώρο των φιλελευθέρων,⁷⁹ η προσπάθεια χάραξης μιας υποτυπώδους έστω κυβερνητικής πολιτικής –ανεξαρτήτως των βρετανικών διαθέσεων– και, τέλος, το γεγονός ότι δεν είχε καθοριστεί ημερομηνία διεξαγωγής του δημοψηφίσματος. Οι κινήσεις υπέρ της πτώσης της κυβέρνησης Πλαστήρα, με τη σύμφωνη γνώμη των Βρετανών, δεν άργησαν να τελεσφορήσουν.

Στις 5 Απριλίου 1945 η φιλοβασιλική εφημερίδα *Ελληνικόν Αίμα* δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «Ο Στρατηγός Πλαστήρας δεν δύναται να παραμείνη πρωθυπουργός. Είχεν εκδηλωθή υπέρ της διευθετήσεως της ιταλοελληνικής συρράξεως τη μεσολαβήσει της Γερμανίας». Επρόκειτο για αποσπάσματα της επιστολής που είχε στείλει ο Πλαστήρας τον Ιούλιο του 1941 από το Vichy στον τότε πρεσβευτή στη Γαλλία, Πέτρο Μεταξά.⁸⁰ Η εφημερίδα στο άρθρο της σημείωνε: «Ο στρατηγός Πλαστήρας, [...] δεν διαθέτει, από του 1941, τα απαιτούμενα ηθικά κεφάλαια διά να ασχολήται με τας τύχας της Ελλάδος που ηγωνίσθη, που εθυσιάσθη και που ενίκησε. [...] Ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας αντετάχθη εις την πολιτικήν διά της οποίας η

Αλεξάνδρα Πατρικίου, *Απεικονίσεις της Γηραιάς Ηπείρου. Ο «διάλογος» για την Ευρώπη στην Ελλάδα, 1941-1946*, διδ. διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2012, σ. 284.

⁷⁹ Βλ. Σωτ. Ριζάς, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, σ. 120.

⁸⁰ Τον Ιούνιο του 1941 ο Πλαστήρας είχε ζητήσει από την εξόριστη κυβέρνηση του Εμμ. Τσουδερού να του ανανεώσει το διαβατήριο προκειμένου να ταξιδέψει από τη Γαλλία, όπου βρισκόταν, στις ΗΠΑ. Ο Τσουδερός, έχοντας διασφαλίσει την απαγόρευση εισόδου του Πλαστήρα στις ΗΠΑ, εξουσιοδότησε τυπικώς τον πρεσβευτή Π. Μεταξά να προβεί στην ανανέωση, ζητώντας όμως από τον Πλαστήρα στο όνομα «του αγώνος προς ευρείαν ικανοποίησιν των εθνικών μας βλέψεων» να τον διαβεβαιώσει ότι θα στήριζε στο εξωτερικό «την Α.Μ. τον Βασιλέα και την Κυβέρνησίν Του». Το γεγονός αυτό προκάλεσε την οργή του Πλαστήρα, ο οποίος έστειλε απαντητική επιστολή (αυτή για την οποία γίνεται λόγος στο κείμενο) στον πρεσβευτή με την οποία αρνούνταν το διαβατήριο και εξαπέλυε επίθεση εναντίον του βασιλιά «ιδρυτού της απαισίας 4^{ης} Αυγούστου» και του «όνιμου βασιλόφρονα» Τσουδερού. Τέλος, προς απόδειξη του πατριωτισμού του κατέγραφε, μεταξύ άλλων, και τις κινήσεις που είχε κάνει κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου, του οποίου είχε προβλέψει την τραγική κατάληξη, ώστε να διευθετηθεί με τη μεσολάβηση της Γερμανίας. Το πλήρες κείμενο της επιστολής στο Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, σ. 508-512.

Ελλάς εδοξάσθη και ενίκησε. Ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας ανεγνώρισε εν τη ως άνω επιστολή του ότι επεθύμει την “διευθέτησιν της Ιταλοελληνικής συρράξεως τη μεσολαβήσει της Γερμανίας”. [...] Ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας δεν έχει πλέον θέσιν εις την πολιτικήν ζωής της νικητριάς Ελλάδος». ⁸¹

Το δημοσίευμα προκάλεσε κατάπληξη στην κοινή γνώμη ⁸² και πυροδότησε σειρά δημοσιευμάτων στο σύνολο του Τύπου που ζητούσαν την παραίτηση της κυβέρνησης. Παρά το ότι τα κόμματα δεν υιοθέτησαν επισήμως την κατηγορία της «προδοσίας», έθεταν θέμα παραίτησης της κυβέρνησης για πολιτικούς λόγους. Η παραίτηση-αποπομπή της, παρά τις διαβεβαιώσεις του Πλαστήρα ότι δεν ετίθετο τέτοιο θέμα, ⁸³ ήρθε δύο ημέρες αργότερα με επιστολή του Δαμασκηνού στην οποία, χωρίς να γίνεται κανένας λόγος για την υπόθεση του 1941, σημείωνε ότι η κυβέρνηση είχε απολέσει πλέον τον υπηρεσιακό της χαρακτήρα. ⁸⁴ Στο διάγγελμα που απηύθυνε ο Πλαστήρας μετά την παραίτησή του, χωρίς να αναφερθεί ούτε εκείνος στην επιστολή, προσπάθησε, κάνοντας μία αναδρομή στις συνθήκες που τον ανάγκασαν να δεχθεί την πρωθυπουργία, να υπερασπιστεί το έργο της κυβέρνησής του και τον υπηρεσιακό της χαρακτήρα.

Ο ίδιος ο Πλαστήρας, εκ των υστέρων, απέδωσε εμμέσως τη δημοσιοποίηση της επιστολής αποκλειστικά σε βρετανική σκευωρία, λόγω της μη «συμμόρφωσής» του με τις υποδείξεις τους. ⁸⁵ Όμως όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό που έφερε πρόσφατα στην επιφάνεια ο Σωτ. Ριζάς, η πτώση της κυβέρνησης Πλαστήρα ήταν μια καλά σχεδιασμένη επιχείρηση που είχε μεν την έγκριση των Βρετανών αλλά η σύλληψη και η εκτέλεσή της ενορχηστρώθηκε από τον βασιλιά Γεώργιο σε συνεργασία με τον Σπ. Μαρκεζίνη. ⁸⁶ Η δημοσιοποίηση της επιστολής αποτέλεσε στην πραγματικότητα το τελευταίο στάδιο μιας σειράς κινήσεων με στόχο την πτώση της κυβέρνησης, η οποία περιλάμβανε: το διάβημα βουλευτών του Λαϊκού Κόμματος στον Πλαστήρα για τον καθορισμό της ημερομηνίας διενέργειας του

⁸¹ *Ελληνικόν Αίμα*, 5/4/1945.

⁸² «Βόμβα» χαρακτηρίζει ο Σεφέρης τη δημοσίευση της επιστολής, βλ. Γ. Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο*, τ. Β', Αθήνα 1985, σ. 17.

⁸³ *Ελευθερία*, 6/4/1945.

⁸⁴ *Ελευθερία*, 8/4/1945.

⁸⁵ Βλ. Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, Αθήνα 1983, σ. 555. Η άποψη αυτή δεν υιοθετήθηκε πάντως από τον Τύπο της εποχής. Για παράδειγμα, η εφ. *Ελευθερία* (6/4/1945) απέδωσε την κίνηση «στο κομματικό μίσος της δεξιάς», ενώ ο *Ριζοσπάστης* (7/4/1945) σε «μοναρχικούς φασιστικούς κύκλους».

⁸⁶ Σωτ. Ριζάς, *Απ' την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, σ. 125-141.

δημοψηφίσματος,⁸⁷ την παραίτηση του υπουργού Εφοδιασμού Νικ. Χατζίσκου, διάβημα στον Δαμασκηνό, παραιτήσεις δύο επιπλέον υπουργών και κήρυξη απεργίας. Η δημοσιοποίηση της επιστολής θα αποτελούσε τη «χαριστική βολή» σε περίπτωση που η κυβέρνηση είχε αντέξει όλα τα προηγούμενα «χτυπήματα». Τελικώς όμως, σύμφωνα με τον Μαρκεζίνη, επισπεύσθηκε λόγω του ότι η επιστολή επιδόθηκε νωρίτερα στο *Ελληνικόν Αίμα*.⁸⁸

Η πτώση της κυβέρνησης μέσω της δημοσιοποίησης της επιστολής προκάλεσε ένα βαθύ «τραύμα» στην εικόνα του Πλαστήρα, καθώς ερχόταν να πλήξει τον «πατριωτισμό» και την «ανδρεία» του, που αποτελούσαν βασικά χαρακτηριστικά του πολιτικού του προφίλ. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι δύο ακόμα επιστολές του από την περίοδο του πολέμου θα ανασυρθούν τα επόμενα χρόνια,⁸⁹ προκειμένου να τον πλήξουν πολιτικά. Παρ' όλα αυτά όμως, η πρωθυπουργία του 1945 έβγαλε τον Πλαστήρα από το τέλμα του «κινηματία», στο οποίο τον είχαν βυθίσει οι πολιτικοί του αντίπαλοι και τον ανέβασε στο βάθρο του «σωτήρα-πρωθυπουργού», γεγονός που του επέτρεπε να έχει το αναγνωρισμένο δικαίωμα πολιτικών κινήσεων και πρωτοβουλιών. Παράλληλα, η πρωθυπουργία του επέτρεψε να δημιουργήσει ένα υπερκομματικό δημοκρατικό προφίλ, το οποίο φρόντιζε –άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο– να διατηρεί σε όλη την επόμενη περίοδο μέχρι την ίδρυση του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων, το 1949. Οι πολιτικές του κινήσεις εντός του 1945 εντάσσονται σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο του αγώνα υπέρ της δημοκρατίας υπεράνω κομμάτων. Έτσι, λίγες ημέρες μετά την παραίτησή του, έκανε σαφές ότι δεν επρόκειτο να πολιτευτεί στις επικείμενες εκλογές με το αιτιολογικό ότι «η ζωή του ανήκει εις την δημοκρατίαν»,⁹⁰ ενώ τρεις μήνες αργότερα, θα είναι μεταξύ των δημοκρατικών ηγετών που προέβησαν σε διάβημα διαμαρτυρόμενοι για τις επιθέσεις των οργάνων ασφαλείας εναντίον των φιλελευθέρων και δημοκρατικών πολιτών.

Η εκκρεμότητα του πολιτειακού επανέφερε τον Πλαστήρα στο πολιτικό προσκήνιο μέσω της Επιτροπής Οργάνωσης Δημοκρατικού Αγώνα, της οποίας

⁸⁷ Η κίνηση αυτή είχε εκ των προτέρων ως στόχο να λάβει την άρνηση του Πλαστήρα για τον καθορισμό ημερομηνίας δεδομένου ότι δεν είχε ολοκληρωθεί η ανασύνταξη και η εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων. Το θέμα των εκλογικών καταλόγων ήταν ιδιαίτερα κρίσιμο, καθώς η αξιοπιστία τους ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την εγκυρότητα της εκλογικής διαδικασίας. Αναλυτική παρουσίαση του θέματος βλ. Αιτιολογική έκθεση του σχεδίου Α.Ν. «Περί αναθεώρησης και ανασυντάξεως εκλογικών καταλόγων» του υπουργού Εσωτερικών Γ. Αθανασιάδη Νόβα, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.29.

⁸⁸ Ο Μαρκεζίνης δεν κατονομάζει τον κομιστή της επιστολής. Πάντως, αντίγραφο της επιστολής είχαν –ήδη από την περίοδο της Κατοχής– περισσότεροι του ενός.

⁸⁹ Τον Δεκέμβριο του 1947 και τον Νοέμβριο του 1952.

⁹⁰ *Ελευθερία*, 18/4/1945.

ανέλαβε την ηγεσία. Περιοδευσε μέσα σε κλίμα τρομοκρατίας⁹¹ σε όλη σχεδόν τη χώρα «ως απόστολος της Δημοκρατικής ιδέας».⁹² Η αρχηγία της ΕΟΔΑ απέφερε στον Πλαστήρα σημαντικά οφέλη: αφενός τον επανέφερε στο πολιτικό προσκήνιο ως πρόσωπο που, παρότι δεν διέθετε κομματικό σχηματισμό, αναγνωριζόταν ως «δημοκρατικός ηγέτης» και, αφετέρου, τον έφερε σε επαφή με μία σειρά στελεχών των κομμάτων του Κέντρου από όλη την Ελλάδα, και ιδιαίτερα του Κόμματος Φιλελευθέρων μέσω των κατά τόπους Λεσχών του. Η περιοδεία του σε όλη τη χώρα του έδωσε τη δυνατότητα να επαναπροσεγγίσει πρόσωπα από τα οποία είχε αποκοπεί κατά τη διάρκεια της πολύχρονης απουσίας του, ενώ σε αυτά πρέπει να προστέθηκαν και νέα που αναδεικνύονταν μέσω της ΕΟΔΑ.⁹³ Η έστω και υποτυπώδης αυτή πολιτική δικτύωσή του, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι αποτέλεσε ευνοϊκό παράγοντα στη μετέπειτα ίδρυση του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων από τον ίδιο. Τέλος, δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα η ΕΟΔΑ να συνιστούσε μια διά της πλαγίας οδού προσπάθεια του Πλαστήρα να εισέλθει και επίσημα στην πολιτική σκηνή, αναλαμβάνοντας ενδεχομένως την ηγεσία του κεντρικού χώρου. Όπως και να έχει πάντως, ο δρόμος που οδηγούσε κατευθείαν στην «καρδιά» της πολιτικής, δηλαδή η ίδρυση κόμματος, απείχε πολύ ακόμα.

Παρά το ότι τον Σεπτέμβριο του 1945 αποφασίστηκε η αντιστροφή των διαδικασιών με πρόταξη των εκλογών και μετάθεση της διεξαγωγής του δημοψηφίσματος για αργότερα (έως και το 1948),⁹⁴ η ΕΟΔΑ και ο ηγέτης της δεν ανέστειλαν τη δράση τους αφού οι εκλογές αποκτούσαν, λόγω της ανατροπής αυτής, χαρακτήρα «προ-δημοψηφίσματος», με το πολιτειακό να αναδεικνύεται στο μείζον πεδίο προεκλογικής αντιπαράθεσης. Έτσι, ο Πλαστήρας συνέχισε την περιοδεία του, που κορυφώθηκε με την ομιλία στο γήπεδο του Παναθηναϊκού, στις 24 Φεβρουαρίου,⁹⁵ ενώ στις 26 Μαρτίου απευθύνθηκε με προκήρυξή του στον ελληνικό

⁹¹ Για την ασκούμενη τρομοκρατία κατά την περιοδεία του Πλαστήρα που, μεταξύ άλλων, περιλάμβανε απειλή διακοπής διανομής ειδών της ΟΥΝΡΑ σε όσους μετείχαν στις ομιλίες του, βλ. Έκθεση Λ. Ιασωνίδη, Μ. Μαυρογορδάτου (25/10/1945) και Έκθεση του γραφείου ΕΟΔΑ Θεσ/νίκης (2/11/1945), IAMM/ANΠ 372, φ. 4.

⁹² *Το Βήμα*, 17/11/1945.

⁹³ Η πιθανότητα ανάδειξης νέων στελεχών μέσω της ΕΟΔΑ αποτελούσε, σύμφωνα με τον Αθ. Μπλατσούκα (μέλος ΕΟΔΑ Καρδίτσας και μετέπειτα υποψηφίου της ΕΠΕΚ) τη βασική αιτία της αποστασιοποίησης των πολιτευτών των κομμάτων από την οργάνωση. Βλ. επιστολή Αθ. Μπλατσούκα προς Πλαστήρα 9/2/1946, IAMM/ANΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

⁹⁴ Περισσότερα για τις πολιτικές σκοπιμότητες που οδήγησαν σε αυτή την αντιστροφή των διαδικασιών βλ. Μιχ. Π. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα 2006, σ. 297-343.

⁹⁵ Στην ομιλία κατηχήσε τις παρατάξεις των «άκρων» που «αμφότεροι φέρουν βαρειάν την ευθύνην απέναντι του Έθνους διά τα δεινοπαθήματα του Λαού των τελευταίων ετών», καθώς και τις «προσωρινές συνεννοήσεις μερικών κομμάτων» και κάλεσε τους συγκεντρωμένους να «πυκνώσουν

λαό, τηρώντας για μία ακόμα φορά στάση υπεράνω κομμάτων αλλά σαφώς δημοκρατική: «η υπερψήφισις των κομμάτων της Μοναρχικής Δεξιάς θα αποβή εξ ίσου καταστρεπτική διά την χώραν, όσον θα ήτο και η τυχόν υπερψήφισις της απεχούσης σήμεραν Άκρας Αριστεράς» και καλούσε να ψηφιστούν «τα δημοκρατικά κόμματα».⁹⁶

Είναι προφανές ότι η μη υπόδειξη συγκεκριμένου πολιτικού κόμματος (ή κομμάτων) από τον Πλαστήρα, υπαγορευόταν από τον υπερκομματικό ρόλο που είχε αναλάβει. Το γεγονός αυτό όμως του επέτρεψε να έχει, μετεκλογικά, το περιθώριο πολιτικών ελιγμών. Εννοούμε εδώ την αποτίμηση του εκλογικού αποτελέσματος στην οποία ο ίδιος, με άρθρο του, προέβη ένα μήνα αργότερα:⁹⁷ Αναγνώριζε ότι παρά την ύπαρξη τρομοκρατίας δεν ετίθετο θέμα αλλοίωσης των αποτελεσμάτων –παρότι φαίνεται πως υποβάθμιζε τον ρόλο της AMFOGE–⁹⁸ ενώ συνόψιζε τη δράση της ΕΟΔΑ ως μια προσπάθεια διαφώτισης του λαού με στόχο να τον απαλλάξει «από την πλάνην και την φοβοκρατίαν εκ του κομμουνιστικού κινδύνου, κηρύσσοντες ότι ο κομμουνισμός αντιμετωπίζεται αποτελεσματικώς μόνον διά των νομίμων δημοκρατικών μεθόδων». Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως η ανάγνωση του εκλογικού αποτελέσματος της 31ης Μαρτίου, καθώς σύμφωνα με τον ίδιο, αυτό αποδείκνυε ότι «ο Μοναρχισμός αποτελεί μειοψηφίαν εις την Χώραν» και άρα το πολιτειακό ήταν «ουσιαστικώς λελυμένον» και εκκρεμούσε απλώς η τυπική του επίλυση με το δημοψήφισμα.⁹⁹ Η ανάγνωση αυτή μοιάζει με μία πρώτη ματιά εντελώς παράδοξη, αν λάβει κανείς υπόψη του το αποτέλεσμα των εκλογών το οποίο αποτύπωσε τη σαρωτική νίκη των φιλοβασιλικών δυνάμεων, οι οποίες συγκέντρωσαν το 64,7% των έγκυρων ψηφοδελτίων.¹⁰⁰

τας τάξεις της Δημοκρατικής παρατάξεως» που ήταν η μόνη που μπορούσε να εξασφαλίσει την τάξη και ασφάλεια στη χώρα. Νίκ. Πλαστήρας, *Λόγος εκφωνηθείς εις το γήπεδον του Παναθηναϊκού την 24/2/1946*, Αθήναι, ΕΟΔΑ, [1946].

⁹⁶ *Το Βήμα*, 27/3/1946.

⁹⁷ «Αι εκλογαί της 31^{ης} Μαρτίου και η εξέλιξις της πολιτικής καταστάσεως», π. *Δημοκρατική Επιθεώρηση*, τχ. 22, Μάιος 1946.

⁹⁸ Περισσότερα για την AMFOGE και το ρόλο της στις εκλογές, βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 72-73.

⁹⁹ Προκειμένου όμως το δημοψήφισμα να είναι αδιάβλητο έπρεπε να ικανοποιηθούν δύο προϋποθέσεις: α) η ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων και β) η διεξαγωγή νέων εκλογών με τη συμμετοχή όλων των κομμάτων, καθώς «όσον και αν θελήσωμεν να μειώσωμεν το ποσοστόν της αποχής, είνε πάντως τόσον ώστε να επηρεάζη καταφανώς κάθε εκλογικόν αποτέλεσμα». Παρ' όλα αυτά η όλη διαδικασία θα μπορούσε να αποφευχθεί εάν η Δεξιά παράταξη και ο βασιλιάς είχαν την πρωτοβουλία «της αυτοβούλου παραιτήσεως εκ του θρόνου».

¹⁰⁰ Για τα αναλυτικά αποτελέσματα των εκλογών και τη συνολικότερη εκτίμησή τους βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 73-85.

Ωστόσο, το «κλειδί» για την ανάγνωση αυτή, η οποία υπολόγιζε τη δύναμη της Αριστεράς σε ποσοστό μεγαλύτερο του 25%, βρίσκεται στην εκτίμηση του γραμματέα της ΕΟΔΑ Β. Χατζηδάκι¹⁰¹ για το αποτέλεσμα των εκλογών, την οποία ο Πλαστήρας φαίνεται πως υιοθετούσε ανεπιφύλακτα. Σύμφωνα με αυτήν, επί συνόλου 1.600.000 εγγεγραμμένων,¹⁰² η βασιλόφρων παράταξη συγκέντρωσε 708.812 ψήφους, ενώ οι δημοκρατικοί (στους οποίους συμπεριλάμβανε και την Εθνική Πολιτική Ένωση) 368.982 ψήφους. Υπολογίζοντας όμως τους απέχοντες σε 522.206 και αθροίζοντας τους με τους δημοκρατικούς, κατέληγε στην αναλογία 708.812 βασιλοφρόνων έναντι 891.188 δημοκρατικών. Αν δίνεται ιδιαίτερη έμφαση σε αυτή την εκτίμηση, είναι διότι αφενός στο σκεπτικό αυτό η αποχή λογιζόταν ως «δημοκρατική» και μπορούσε να αθροιστεί με τα ποσοστά των δημοκρατικών κομμάτων που συμμετείχαν στις εκλογές και αφετέρου γιατί το ποσοστό αυτής της αποχής υπολογιζόταν με βάση την παραπάνω ανάλυση στο 32,6%.

Το δημοψήφισμα ορίστηκε εν τέλει για την 1^η Σεπτεμβρίου. Επικεφαλής της νέας επιτροπής των δημοκρατικών κομμάτων για τον αγώνα υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας τέθηκε και πάλι ο Πλαστήρας ως προσωπικότητα υπερκομματική, ενώ η αρχηγία της υποεπιτροπής Θεσσαλονίκης ανατέθηκε στον Αλέξανδρο Ζάννα.¹⁰³ Ο Πλαστήρας περιόδευσε για μία ακόμα φορά στη χώρα, αλλά υιοθέτησε εντελώς διαφορετική στάση, θεωρώντας ότι η μη εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων και η εκτεταμένη βία θα είχαν ως αποτέλεσμα τη μη λύση του πολιτειακού. Όπως ανέφερε σε σχετική προκήρυξη που δημοσιεύθηκε στον Τύπο, «η Τρομοκρατία, η Βία και η Νοθεία έχουν ήδη αφαιρέσει από το Δημοψήφισμα κάθε νομιμότητα και συνεπώς κάθε αναγνώρισιν».¹⁰⁴ Ουσιαστικά ο ίδιος θεωρούσε εκ των προτέρων «νόθο» το δημοψήφισμα και μόνο μία ημέρα πριν τη διεξαγωγή του θα κάνει έκκληση προς τους πολίτες της Αθήνας και του Πειραιά να προσέλθουν μαζικά στις κάλπες, ώστε να ανατρέψουν τα αποτελέσματα της επαρχίας, τα οποία θα ήταν «προϊόν της ασκούμενης τρομοκρατίας».¹⁰⁵

¹⁰¹ Επιστολή Χατζηδάκι προς Πλαστήρα, 5/4/1946, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

¹⁰² Σύμφωνα με το υπουργείο Εσωτερικών ο αριθμός των εγγεγραμμένων ήταν 2.211.791. Ο Χατζηδάκις «διορθώνει» τον αριθμό αυτό με βάση τη μέση αύξηση των εγγεγραμμένων ανά δεκαετία. Σημειώνεται ότι η έκθεση της ΑΜΦΟΓΕ υπολόγιζε τον αριθμό των εγγεγραμμένων σε 1.850.000 περίπου.

¹⁰³ *Ηνωμένος Τύπος*, 6/8/1946.

¹⁰⁴ *Το Βήμα*, 23/8/1946.

¹⁰⁵ *Το Βήμα*, 1/9/1946.

Την ίδια πολιτική στάση όμως κράτησε και μετά τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος. Έτσι την επομένη κατήγγειλε το αποτέλεσμα ως «προϊόν οργανωμένης νοθείας» και σημείωνε ότι «εις το άλλο Δημοψήφισμα που θα γίνη διά τον τερματισμόν της πολιτειακής διαφοράς –διότι το χθεσινόν δεν την ετερμάτισε– θα ληφθούν μέτρα να ψηφίσουν μόνον οι νομίμως εγγεγραμμένοι».¹⁰⁶ Στο ίδιο μήκος κύματος επανήλθε με νέες δηλώσεις, στις οποίες χαρακτήριζε «ιδιότυπο» το δημοψήφισμα, ενώ εγκαλούσε τους συμμάχους για την επίσπευσή του, καλώντας παράλληλα τον βασιλιά να μην επανέλθει αλλά να σχηματιστεί οικογενειακή κυβέρνηση, η οποία, αφού επιτύχει τη συμφιλίωση, να διεξάγει νέο «ελεύθερον και τίμιον» δημοψήφισμα.¹⁰⁷ Η μη αποδοχή, από μέρους του, της λύσης του πολιτειακού είχε βραχυπρόθεσμα αλλά και μακροπρόθεσμα συνέπειες, καθώς επιδείνωσε ακόμα περισσότερο τις σχέσεις του με το βασιλιά, γεγονός που θα τον αναγκάσει, μετά την ίδρυση του κόμματός του, να προβαίνει σε συνεχείς δηλώσεις «νομιμοφροσύνης» απέναντι στο θρόνο. Τέλος, η στάση του αυτή αποτέλεσε ενδεχομένως την αφορμή της οριστικής ρήξης του με τον αρχηγό του Κόμματος Φιλελεύθερων Θεμ. Σοφούλη που τοποθετείται χρονικά εκείνη την περίοδο.

Μετά την καταγγελία του δημοψηφίσματος, ο Πλαστήρας υιοθέτησε μια πολιτική «σιωπής» για τις εξελίξεις στη χώρα –συμπεριλαμβανομένου του εμφυλίου.¹⁰⁸ Η στάση αυτή όμως προκάλεσε την μήνη της Δεξιάς, καθώς γινόταν αντιληπτό ότι ουσιαστικά η σιωπή αυτή συνιστούσε πολιτική θέση. Το ότι δεν δημοσιοποίησε τη θέση του, είχε όμως ένα ακόμα αποτέλεσμα: τη διαρκώς φημολογούμενη πρωθυπουργοποίησή του, ως λύση για τον τερματισμό του εμφυλίου. Έτσι, ήδη από τον Μάιο του 1947 και μέχρι τον σχηματισμό της κυβέρνησης Σοφούλη-Τσαλδάρη, στις 7 Σεπτεμβρίου 1947, δημοσιεύονταν στον Τύπο πληροφορίες –κάποιες από αυτές αναπαράγονταν από αμερικανικές εφημερίδες–¹⁰⁹ που εμφάνιζαν τον Πλαστήρα ως τον επικρατέστερο πρωθυπουργό μιας υπηρεσιακής

¹⁰⁶ *Το Βήμα*, 3/9/1946.

¹⁰⁷ *Το Βήμα*, 4/9/1946.

¹⁰⁸ Αργότερα ο ίδιος σε συνέντευξή του θα επικαλεστεί ως αιτία της «σιωπής» του το γεγονός ότι είχε αποσυρθεί από το πολιτικό προσκήνιο και δεν είχε δυνατότητα παρέμβασης, συμπληρώνοντας όμως ότι «Εκτός αυτού ήτο πάντοτε της γνώμης ότι η καταπολέμιση του κομμουνισμού διά των όπλων ήτο μέσο εσφαλμένο προς επαναφοράν ειρήνης και τάξεως εις το εσωτερικόν μιας χώρας». Βλ. την ελβετική εφ. *Basler Nachrichten*, 31/5/1950, IAMM/ANΠ 229, φ. 2 (το πρωτότυπο δημοσίευμα και η μετάφρασή του).

¹⁰⁹ Βλ., για παράδειγμα, αναδημοσιεύσεις από την *Washington Post* στην *Ελευθερία* 24/8/1947 και 28/8/1947.

κυβέρνησης¹¹⁰ που θα διαδεχόταν εκείνη του Δημ. Μάξιμου.¹¹¹ Ο ίδιος ο Πλαστήρας μάλλον ενίσχυε αυτές τις φήμες με δηλώσεις περί ανάγκης σχηματισμού κυβέρνησης «εθνικού χαρακτήρος» που θα συμπεριλάμβανε πρόσωπα από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα¹¹² με σκοπό τον τερματισμό του εμφυλίου και τη διενέργεια εκλογών.¹¹³

Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ένα, φαινομενικά, αδιάφορο γεγονός, η έκδοση της βιογραφίας του με τίτλο *Νικόλαος Πλαστήρας στα γεγονότα 1909-1945*,¹¹⁴ είχε βαρύνουσα σημασία· το κείμενο αυτό, που έχει το χαρακτήρα αυτοβιογραφίας, αποτελεί με ένα τρόπο το πολιτικό «πιστεύω» του Πλαστήρα.¹¹⁵ Δύο στοιχεία ενισχύουν την υπόθεση αυτή. Το πρώτο είναι οι διάσπαρτες θέσεις για τα πολιτικά κόμματα,¹¹⁶ τα οποία, με διάφορες αφορμές κατά τη διάρκεια της εξιστόρησης, χαρακτηρίζονται ως «νόμιμες συμμορίες»¹¹⁷ χωρίς ιδεολογία και όραμα που αποσκοπούσαν απλώς στην κατάληψη της εξουσίας, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την παρακμή και τη βύθιση της χώρας σε τέλμα. Όλα τα κόμματα εμφανίζονται να τοποθετούν τους μικροπολιτικούς σκοπούς τους υπεράνω του συμφέροντος της χώρας και να παλινωδούν σε θέσεις εντελώς ετερόκλητες με μόνο γνώμονα το κομματικό όφελος. Δεν μπορεί κανείς να αποφύγει τον πειρασμό και να μη σημειώσει ότι η καταδίκη αυτή του «παλαιοκομματισμού» –παρότι ο όρος δεν απαντά στο κείμενο– κινείται εντός του γενικότερου κλίματος της εποχής και θα χρησιμοποιηθεί αργότερα από τον Πλαστήρα για να δικαιολογήσει τη ρήξη του με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Το δεύτερο στοιχείο άξιο προσοχής είναι ότι ο Πλαστήρας στο κείμενο αυτό «ανοίγει πόρτες» στην Αριστερά και συγκεκριμένα τόσο στο ΚΚΕ όσο και, κυρίως, στο ΕΑΜ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει έτσι η εκ των υστέρων κριτική προς την πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου απέναντι στο ΚΚΕ,¹¹⁸ καθώς και η ανάλυση

¹¹⁰ *Το Βήμα*, 10/5/1947, 9/8/1947, 26/8/1947, 31/8/1947, 16/11/1947.

¹¹¹ Ο Δημήτριος Μάξιμος είχε σχηματίσει κυβέρνηση στις 24 Ιανουαρίου 1947.

¹¹² *Ελευθερία*, 29/7/1947.

¹¹³ *Ελευθερία*, 20/8/1947

¹¹⁴ Ιω. Αν. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας στα γεγονότα 1909-1945*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1947.

¹¹⁵ Περισσότερα βλ. Κατερίνα Δέδε, «Ο “Μαύρος Καβαλάρης”. Οι βιογραφίες του Νικόλαου Πλαστήρα», στο Κατερίνα Δέδε - Δημ. Δημητρόπουλος (επιμ.), *«Η ματιά των άλλων». Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος-20ός)*, Αθήνα 2012, σ. 207-214.

¹¹⁶ Όσο και να μην μπορεί κάποιος να αποδώσει απόλυτα τις θέσεις αυτές στον ίδιο τον Πλαστήρα, είναι δύσκολο να πιστέψει ότι αν διαφωνούσε θα είχαν συμπεριληφθεί στο κείμενο.

¹¹⁷ Η άποψη αυτή δεν αφορά μόνο το παρελθόν αλλά επεκτείνεται μέχρι το παρόν της συγγραφής, με φράσεις του τύπου «όπως βλέπουμε και σήμερα» κ.ά.

¹¹⁸ «[...] Μπορούμε, δίχως κανένα δισταγμό, να πούμε πως δημοκρατία έκανε κι αυτός [ενν. ο Βενιζέλος], με σκοπό να δείξει πως κανένας άλλος δεν ήταν περισσότερο απ' αυτόν εχθρός της κομμουνιστικής ιδεολογίας. [...] Αν υπήρχαν πολιτικοί ηγέτες, θάξεραν πως κάθε μια ιδεολογία είναι απλούστατα αίτημα ή αιτήματα [...] που ξεπηδούν από κάποια ανάγκη κι από κάποια απαίτηση [...]. Θάξεραν πως ο κίνδυνος δεν είναι η ιδεολογία, αλλ' είναι η νοσηρότης, απ' την οποία γεννιέται η ιδεολογία. Πως οι ποινικοί νόμοι δεν είναι αποτελεσματικά μέτρα κατά των κινδύνων αυτών [...] αλλ'

σχετικά με το ΕΑΜ,¹¹⁹ αλλά και τον ΕΛΑΣ.¹²⁰ Οι αναφορές αυτές δεν είναι τυχαίες, αλλά αναδεικνύουν τις διαφορές του Πλαστήρα από τον υπόλοιπο κεντρώο χώρο. Τα «ανοίγματα» που θα επιχειρήσει ο Πλαστήρας αργότερα προς την Αριστερά και τον εαμικό χώρο ανιχνεύονται για πρώτη φορά στο κείμενο αυτό.

Τον Νοέμβριο όμως του 1947, ένα ακόμα γεγονός έφερε και πάλι τον Πλαστήρα στην επικαιρότητα και απασχόλησε για μέρες τον Τύπο, τα κόμματα και το κοινοβούλιο. Η αφορμή ήταν ένα ιδιωτικό ταξίδι στη Θεσσαλονίκη, το οποίο έλαβε διαστάσεις επειδή η μετάβασή του εκεί έγινε με στρατιωτικό αεροπλάνο, γεγονός που πυροδότησε φήμες για επικείμενη δικτατορία υπό την ηγεσία του. Η ταυτόχρονη παρουσία στη Θεσσαλονίκη των Θεμ. Σοφούλη και Σοφ. Βενιζέλου και η ανακοίνωση της επανένωσης του Κόμματος Φιλελευθέρων, δημιούργησε επιπλέον υπόνοιες, καθώς θεωρήθηκε ότι η δικτατορία του Πλαστήρα θα ήταν για μία ακόμη φορά προϊόν «βενιζελικής εμπνεύσεως».

Η άποψη του πολιτικού κόσμου ότι ο Πλαστήρας είχε δικτατορικές τάσεις¹²¹ φαίνεται πως μεταβλήθηκε σε βεβαιότητα όταν στις 9 Μαρτίου 1948¹²² απέστειλε μία μακροσκελή επιστολή¹²³ στον πρωθυπουργό Θεμ. Σοφούλη, τον αντιπρόεδρο Κ. Τσαλδάρη, αλλά και προς τους πρώην πρωθυπουργούς Γονατά, Βενιζέλο, Παπανδρέου και Κανελλόπουλο.¹²⁴ Στην επιστολή εγκαλούσε την κυβέρνηση για την αποτυχία τερματισμού του εμφυλίου,¹²⁵ ενώ διατύπωνε την άποψη ότι και

είναι συντελεστικοί αυτών των κινδύνων, τους οποίους και μεγαλώνουν», βλ. Ιω. Αν. Πεponής, *Νικόλαος Πλαστήρας*, σ. 472-473.

¹¹⁹ «Είν' απαραίτητο να σημειωθεί πως αποτελεί πλάνη να πιστευτεί πως όλοι, όσοι είχαν ταχτεί στο ΕΑΜ ήταν όλοι κομμουνιστάι. Αυτό λεγόταν μόνο για δημοκοπία. Το ρεύμα προς το ΕΑΜ δεν δημιουργήθηκε απ' την κομμουνιστική ιδεολογία. Η μεγαλύτερη απόδειξη είναι πως και το ίδιο αυτό το ΕΑΜ για να τραβήξει στες τάξεις του μάζες, εμφανίστηκε ως Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο», βλ. στο *ίδιο*, σ. 521.

¹²⁰ «[...] Μεγάλη μάζα απ' το ΕΑΜ, όπως και απ' τον ΕΛΑΣ ακόμα, δεν ήταν κομμουνιστάι κι ένας σημαντικός αριθμός κι απ' αυτούς ακόμα που ήταν γραμμένοι στο κόμμα, ήταν μονάχα από επιπολαιότητα, δίχως πραγματικά κομμουνιστική συνείδησι. Εύκολα θα μπορούσαν να ενθουσιαστούν από μια ουσιαστική Δημοκρατία, με πραγματικά ανθρωπιστικό περιεχόμενο», βλ. στο *ίδιο*, σ. 525.

¹²¹ Την άποψη αυτή φαίνεται πως ενστερνιζόταν και ο Σοφ. Βενιζέλος, βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σ. 430.

¹²² Η επιστολή ήρθε στη δημοσιότητα στις 23 Μαρτίου. *Ελευθερία*, 23/3/1948.

¹²³ ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Επιστολές Πλαστήρα». Τμήμα αυτής της επιστολής έχει δημοσιευθεί στο Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σ. 430-431. Ενάμισι χρόνο σχεδόν αργότερα, ως αντίδραση στο σχεδιαζόμενο από τον Πλαστήρα ταξίδι του στις ΗΠΑ, ο Στ. Γονατάς έδωσε στη δημοσιότητα τη δική του απαντητική επιστολή. Βλ. *Το Βήμα*, 5/6/1949.

¹²⁴ Η επιστολή στάλθηκε μόνο στους πρώην πρωθυπουργούς που ήταν μέλη του κοινοβουλίου.

¹²⁵ Ο Πλαστήρας ήταν από τους ελάχιστους εκείνη την περίοδο που έκαναν χρήση του όρου «εμφύλιος πόλεμος» –αναγνωρίζοντας έτσι ότι και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές αποτελούσαν μέρη του «εθνικού σώματος»– σε αντίθεση με τη γενικότερη στάση των υπολοίπων πολιτικών που χρησιμοποιούσαν τον όρο «συμμοριτοπόλεμος». Η χρήση του όρου «εμφύλιος» προκάλεσε την οργή του Γονατά, ο οποίος στην απάντησή του σημείωνε ότι «αποτελεί δι' ημάς απαράδεκτον χαρακτηρισμόν να ονομάζονται οι αγωνιζόμενοι υπέρ του Έθνους και οι προδίδοντες αυτό ως ισότιμοι

οποιαδήποτε κυβέρνηση προερχόμενη από τη Βουλή του 1946 ήταν καταδικασμένη να αποτύχει ακολουθώντας την ίδια πολιτική «ατασθαλιών των κρατικών και παρακρατικών οργάνων τάξεως ένεκεν των οποίων επικνώθησαν αι τάξεις των ανταρτών με χιλιάδας νέων που δεν είχαν σχέσιν με τον κομμουνισμό». Ως λύση στο αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει η χώρα πρότεινε την αναζήτηση προσώπου το οποίο «με ένα ολιγομελές επιτελείον θα μπορεί να σχηματίσει κυβέρνησιν αφατρίαστον». Μια τέτοια κυβέρνηση θα μπορούσε να προσφέρει γενική αμνηστία με «εκπληκτικά αποτελέσματα». «Μόνον εάν τεθή ως σύνθημα γενικόν ο “κατευνασμός” και με κατάλληλον παρασκευήν του εδάφους υπό κυβερνήσεως αφατρίαστου εμπνεούσης εμπιστοσύνην εις αμφοτέρας τας διαμαχομένας παρατάξεις δύναται να προκληθή εθνικός συναγεργμός και να επιτευχθή ο τερματισμός του εμφυλίου οριστικώς και χωρίς να χυθή περαιτέρω ελληνικόν αίμα». Σύμφωνα με τον ίδιο μία τέτοια κυβέρνηση θα αναιρούσε τα επιχειρήματα των κομμουνιστών και θα προετοίμαζε εκλογές, μετά τον τερματισμό του εμφυλίου, σε εύλογο χρονικό διάστημα. Με την αναφορά σε εκλογές, ο Πλαστήρας προσπαθούσε να καθησυχάσει τους φόβους ότι μία τέτοια κυβέρνηση κινδύνευε να μετατραπεί σε δικτατορία, συμπληρώνοντας emphaticά ότι κάτι τέτοιο δεν θα το επέτρεπαν, ούτως ή άλλως, οι σύμμαχοι από τους οποίους εξαρτιόταν ο ανεφοδιασμός της χώρας.

Οι πιέσεις όμως για τον σχηματισμό «αφατρίαστου κυβερνήσεως» συνεχίστηκαν από έναν κύκλο ανθρώπων περί των Πλαστήρα,¹²⁶ οι οποίοι στράφηκαν πλέον προς έναν εξωθεσμικό παράγοντα: την αμερικανική πρεσβεία.¹²⁷ Έτσι, τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1948, εστάλησαν δύο –τουλάχιστον– υπομνήματα από τη Θεσσαλία (τη Λάρισα και τον Βόλο).¹²⁸ Στα υπομνήματα οι 40 υπογράφωντες, επικαλούνταν τις επικρατούσες συνθήκες που τους «ανάγκαζαν» να ζητήσουν «επέμβασιν εις τα καθαρώς εσωτερικά ζητήματα της χώρας». Αφού περιέγραφαν με μελανά χρώματα την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στις επαρχίες τους εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου και της δράσης των «συμμοριτών», ζητούσαν

παρατάξεις». Βλ. *Το Βήμα*, 5/6/1949. Για τις σημασιοδοτήσεις των όρων «εμφύλιος» και «συμμοριτοπόλεμος» βλ. Άγγ. Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα...*, Αθήνα 2002, σ. 99-112.

¹²⁶ Την πρωτοβουλία των κινήσεων φαίνεται πως είχε ο Αντ. Σιτράς, πρώην δήμαρχος Λαρίσης και εν συνεχεία υποψήφιος και βουλευτής της ΕΠΕΚ.

¹²⁷ Παρότι φαίνεται πως υπήρχε η σκέψη τα υπομνήματα να σταλούν και στα ανάκτορα, ο φόβος ότι μπορεί να τα εκμεταλλευόταν πολιτικά το ΛΚ και οι υπογράφωντες να οδηγούνταν τελικώς στο στρατοδικείο, απέτρεψε μία τέτοια ενέργεια. Βλ. επιστολή Αντ. Σιτρά προς Πλαστήρα, 10/10/1948, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 4.

¹²⁸ Παρά το γεγονός ότι αναφέρεται ανάλογη κίνηση και από τα Φάρσαλα, δεν εντοπίστηκε τέτοιο υπόμνημα.

την απομάκρυνση της κυβέρνησης και την «αντικατάστασιν ταύτης δι' άλλης υπό την ηγεσίαν ισχυρού και δεδοκιμασμένου αρχηγού εμπνέοντος εμπιστοσύνην εις τον Ελληνικόν λαόν»,¹²⁹ ο οποίος «θα δυνηθή, εφαρμόζων πολιτικὴν ειλικρινούς και καθολικὸν κατευνασμού, να επαναφέρη εις την χώραν [...] την τάξιν, την γαλήνην και την ειρήνην».¹³⁰ Τέλος, στα υπομνήματα αυτά δεν παρέλειπαν να αναφερθούν σε όσους ευθύνονταν για την κατάσταση αυτή, καταγγέλλοντας «τη σημερινή Βουλή και αι εκ ταύτης προελθούσαι κυβερνήσεις» οι οποίες ούτε κατόρθωσαν να «πατάξουν εγκαίρως [...] την αντεθνικὴν ανταρσίαν» και επιπλέον εφάρμοσαν στη διοίκηση του κράτους «σύστημα καθαρῶς κομματικόν, σαθρόν και αντιλαϊκόν». Το δε υπόμνημα του Βόλου προχωρούσε ένα βήμα παραπέρα στην κριτική της κακοδιοίκησης, διερωτόμενο «μη τυχόν η άκρα δεξιά έχει οιονεί μυστικὴν συμμαχίαν με το κομμουνιστικόν κόμμα ούτω δε η μία εργάζεται σκανδαλωδῶς διά την ύπαρξιν του άλλου». Παρότι στα υπομνήματα αυτά δεν αναφερόταν πουθενά το όνομα του Πλαστήρα, τα χαρακτηριστικά που σημείωναν ότι έπρεπε να διαθέτει ένας νέος πρωθυπουργός, ανταποκρίνονται απόλυτα στο προφίλ του.

Στις 7 Νοεμβρίου 1948 ένα τηλεγράφημα προς τον Herbert Evatt, πρόεδρο της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ και υπουργό Εξωτερικών της Αυστραλίας, που ενέπλεκε και τον Πλαστήρα, επρόκειτο να προκαλέσει πολιτικές αναταράξεις στην Ελλάδα με διεθνή αντίκτυπο. Το τηλεγράφημα που υπέγραφαν οι πρώην υπουργοί Περ. Αργυρόπουλος, Νικ. Ασκούτσης, Γεώργ. Καρτάλης, Νικ. Κολυβάς, οι στρατηγοί Κων/νος Μανέτας, Λουκ. Σακελλαρόπουλος, Λ. Στρατηγόπουλος, ο καθηγητής πανεπιστημίου Βρασ. Μπένσης, και ο βουλευτής Γεωργ. Βοραζάνης, χαιρέτιζε ουσιαστικά την μεσολαβητική πρωτοβουλία του Evatt για τον πολιτικό τερματισμό του εμφυλίου. Το τηλεγράφημα προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις από όλο σχεδόν το πολιτικό φάσμα μέσα στη Βουλή, οι οποίες ξέσπασαν στο πρόσωπο του Βοραζάνη, που εξυβρίσθηκε και ξυλοκοπήθηκε εντός του κτιρίου. Οι υπογράφωντες θεωρήθηκαν «ανήκοντες στην περί τον στρατηγόν Πλαστήρα ομάδα».¹³¹ Την άποψη αυτή επιβεβαίωσε λίγες ημέρες αργότερα ο Πλαστήρας με δηλώσεις του στον ανταποκριτή της *Christians Science Monitor*, σύμφωνα με τις οποίες, ο ίδιος, παρ' ότι

¹²⁹ Υπόμνημα προς αμερικανό πρέσβη, Βόλος, 10 Οκτ. 1948. IAMM/ANΠ 372, φ. 4.

¹³⁰ Υπόμνημα προς αμερικανό πρέσβη, Λάρισα, 22 Σεπτ. 1948, IAMM/ANΠ 372, φ. 4.

¹³¹ *Εμπρός*, 9/11/1948. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η πλειονότητα των προσώπων αποτέλεσε εν συνεχεία τον ιδρυτικό πυρήνα του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων (αναλυτικότερα βλ. το κεφάλαιο II).

δεν υπέγραψε το τηλεγράφημα προς τον Evatt, γνώριζε το περιεχόμενό του και το ενέκρινε.¹³²

Αυτή η έμμεση προσπάθεια διεθνούς παρέμβασης του Πλαστήρα για την πολιτική διευθέτηση του εμφυλίου είχε άμεσο αντίκτυπο στις μετέπειτα κινήσεις του προκαλώντας συνεχείς αντιδράσεις. Έτσι, όταν στις 31 Μαΐου 1949 έκανε αίτηση να του χορηγηθεί διπλωματικό διαβατήριο, προκειμένου να μεταβεί στη Γαλλία και εν συνεχεία στην Αμερική «ως ιδιώτης», η κυβέρνηση ζήτησε την αναβολή του ταξιδιού του για 10 ημέρες, οπότε θα είχε ολοκληρωθεί η διάσκεψη των υπουργών Εξωτερικών των Τεσσάρων στο Παρίσι,¹³³ ώστε «να μη δοθή λαβή εις εχθρούς της Ελλάδος να υποστηρίξουν, ότι η μετάβασίς του εις το Παρίσι σκοπόν έχει την ενίσχυσιν των συνοδοιποριακών κύκλων προς λύσιν του Ελληνικού ζητήματος έξω του ΟΗΕ».¹³⁴ Οι δηλώσεις του Πλαστήρα που ακολούθησαν, ότι το ταξίδι «δεν στερείται και πολιτικού χαρακτήρος», οδήγησαν την κυβέρνηση στην άρνηση χορήγησης του διαβατηρίου υπό το πρόσχημα ότι η παρουσία του μπορεί να προκαλούσε συζήτηση για το ελληνικό ζήτημα στη διάσκεψη.¹³⁵ Ο ίδιος ο Πλαστήρας στις 6 Ιουνίου παραδέχθηκε ότι σκοπός του ταξιδιού του ήταν η παρέμβασή του «προς τερματισμόν του εμφυλίου σπαραγμού διά μιας αξιοπρεπούς διά το Κράτος λύσεως εκ μέρους των Τεσσάρων της Διασκέψεως»,¹³⁶ επιβεβαιώνοντας τους φόβους της κυβέρνησης.¹³⁷

Πιέσεις όμως προς τη διάσκεψη επιχείρησε να ασκήσει και η Πολιτική Ανορθωτική Κίνησης Ελλάδος (ΠΑΚΕ)¹³⁸ που εξουσιοδότησε τον Περ. Αργυρόπουλο να παρέμβει και να προτείνει, μεταξύ άλλων, τη διάλυση της Βουλής και τον σχηματισμό δημοκρατικής κυβέρνησης υποδεικνύοντας ως κατάλληλο πρωθυπουργό τον Πλαστήρα «διαπνεόμενον υπό των αντιλήψεων του Δημοκρατικού Κέντρου». Η νέα κυβέρνηση, σε συνεργασία με τους συμμάχους και τον ΟΗΕ, θα λάμβανε «τα

¹³² Βλ. αναδημοσίευση στο *Βήμα*, 11/11/1948.

¹³³ Παρότι η κυβέρνηση ανακοίνωνε ότι το ελληνικό ζήτημα δεν επρόκειτο να απασχολήσει τη διάσκεψη και ότι αυτό θα συζητιόταν εντός της Γ.Σ. του ΟΗΕ βλ. *Το Βήμα*, 2/6/1949.

¹³⁴ Παράλληλα, κύκλοι του Πλαστήρα διέψευδαν τις πληροφορίες ότι ο Πλαστήρας «πρόκειται να μεταβεί προκειμένου να εργασθή με τον κ. Σοφιανόπουλον προς λύσιν του Ελληνικού ζητήματος σύμφωνα με τας αντιλήψεις των συνοδοιπόρων», *Το Βήμα*, 2/6/1949.

¹³⁵ *Το Βήμα*, 5/6/1949.

¹³⁶ *Το Βήμα*, 7/6/1949.

¹³⁷ Οι φόβοι αυτοί επανήλθαν τον Σεπτέμβριο του 1949 όταν ο Πλαστήρας ανανέωσε την αίτηση διαβατηρίου, οπότε η κυβέρνηση του αρνήθηκε εκ νέου τη χορήγηση, καθώς την ίδια περίοδο λάμβανε χώρα η Γ.Σ. του ΟΗΕ. Βλ. *Το Βήμα*, 9-16/9/1949.

¹³⁸ Παρότι δεν είναι γνωστός ο χρόνος συγκρότησης της ΠΑΚΕ, φαίνεται ότι σχετίζεται άμεσα με την πρωτοβουλία προς τον Evatt. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πέντε από τους έξι υπογράφοντες το πληρεξούσιο, είχαν υπογράψει και το τηλεγράφημα.

προσέχοντα μέτρα προς αποκατάστασιν και ειρήνευσιν του Ελληνικού Λαού και παγίωσιν της τάξεως».¹³⁹

Όλες οι παραπάνω κινήσεις δείχνουν ότι ο Πλαστήρας είχε αρχίσει να χαράσσει μία αυτόνομη πορεία που τον απομάκρυνε όλο και περισσότερο από το Κόμμα Φιλελευθέρων, χωρίς όμως να έχει πάψει να προσβλέπει σε αυτό. Αφορμή για την οριστική του απομάκρυνση φαίνεται πως στάθηκε η τροποποίηση του καταστατικού του Κόμματος Φιλελευθέρων, στην οποία προχώρησε στις 22 Αυγούστου 1949 ο Σοφ. Βενιζέλος, και συγκεκριμένα δύο άρθρων που αφορούσαν τη σύνθεση του πολιτικού συμβουλίου και της Γενικής Συνέλευσης του κόμματος. Έτσι, σε αντίθεση με το μέχρι τότε ισχύον καταστατικό, το οποίο προέβλεπε τη συμμετοχή των διατελεσάντων πρωθυπουργών και στα δύο σώματα, το τροποποιημένο αφαιρούσε τα άρθρα αυτά και αντικαθιστούσε αυτή την «αριστήνδην» συμμετοχή, από πρόσωπα επιλογής του αρχηγού του κόμματος.¹⁴⁰ Είναι φανερό ότι ο Πλαστήρας δεν θα μπορούσε πλέον να έχει ρόλο «αυτοδικαίως» ως πρώην πρωθυπουργός στην ηγεσία του Κόμματος Φιλελευθέρων, καθώς η συμμετοχή του θα αποτελούσε πλέον προσωπική επιλογή του Σοφ. Βενιζέλου, γεγονός που αποτελούσε όπως φαίνεται για τον ίδιο πολιτική υποβάθμιση.

Η οριστική ρήξη ήρθε με μία επιστολή που απέστειλε στον Σοφοκλή Βενιζέλο στις 17 Σεπτεμβρίου, η οποία αποτελούσε ουσιαστικά ένα δριμύ «κατηγορώ» εναντίον του για μια σειρά από πολιτικές του κινήσεις: την ίδρυση του Κόμματος Βενιζελικών Φιλελευθέρων σε άκαιρη στιγμή, τη συνεργασία στην κυβέρνηση με το Λαϊκό Κόμμα, τη συνεργασία στις εκλογές με άλλα κόμματα «απροσδιορίστων αρχών», τη συνεργασία με την κυβέρνηση Μάξιμου, την επιστροφή στο Κόμμα Φιλελευθέρων «την πλέον ακατάλληλον στιγμήν», ενώ τέλος τον κατηγορούσε για την υπόθεση του διαβατηρίου, θέμα στο οποίο ο Βενιζέλος δεν είχε πάρει θέση.¹⁴¹ Οι μήνες που ακολούθησαν περιλάμβαναν επαφές αλλά και ρήξεις με πολιτικούς, και παράλληλα σχεδιασμούς που οδήγησαν τον Πλαστήρα στο μεγάλο άλμα: την ίδρυση κόμματος.

Κλείνοντας, αξίζει να υπογραμμιστούν τρία σημεία από όσα ειπώθηκαν παραπάνω. Το πρώτο, ότι η πολιτική παρουσία του Πλαστήρα από τον Δεκέμβριο του 1944, οπότε επέστρεψε στην Ελλάδα, και μέχρι τα τέλη του 1949 ήταν συνεχής –

¹³⁹ Βλ. Πληρεξούσιον ΠΑΚΕ [Μάιος-Ιούνιος 1949], ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

¹⁴⁰ Καταστατικό του Κόμματος Φιλελευθέρων με χειρόγραφες σημειώσεις βλ. ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 4.

¹⁴¹ Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σ. 457-460.

έστω κι αν άλλες φορές βρισκόταν στην πρώτη γραμμή ενώ άλλοτε προτιμούσε περισσότερο παρασκηνακούς ρόλους. Το δεύτερο, ότι πολύ γρήγορα η δράση αυτή, μέσω του αγώνα υπέρ της δημοκρατίας, οδηγήθηκε σε δρόμους που τον διαφοροποιούσαν, άλλοτε περισσότερο κι άλλοτε λιγότερο, από τις κρατούσες απόψεις, για τον εμφύλιο και την πολιτική διαχείριση της Αριστεράς. Το τρίτο, ότι η προσωπική του ιστορία και διαδρομή σε συνδυασμό με τις πολιτικές του απόψεις φαίνεται πως είχαν απήχηση σε μερίδα της κοινής γνώμης, γεγονός που θα μπορούσε να δικαιολογήσει τις αντιδράσεις των αντίπαλων αλλά και των «φίλιων» κομμάτων. Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη τη δράση κατά την κρίσιμη αυτή πενταετία, είναι φανερό ότι η εξαγγελία της ίδρυσης κόμματος τον Δεκέμβριο του 1949 υπήρξε η κορύφωση μιας πολιτικής πορείας και όχι η έναρξή της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΕΠΕΚ: ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

Ιδρυτικά

Η ίδρυση κόμματος από τον Πλαστήρα αποτέλεσε την απόληξη μιας μακράς διαδικασίας που είχε ξεκινήσει ήδη από το 1946. Σύμφωνα με τον Στυλιανό Πιστολάκη,¹ τότε ήταν που ο ίδιος και ο Κωνσταντίνος Μανέτας ώθησαν τον Πλαστήρα να προχωρήσει σε ένα τέτοιο εγχείρημα. Την πληροφορία αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνει και ο Πέτρος Φικιώρης,² ο οποίος όμως διευρύνει τον κύκλο των φιλελευθέρων που κινούνταν προς αυτή την κατεύθυνση, αναφέροντας, εκτός από τον Πιστολάκη, τους Κωνσταντίνο Γιαβάσογλου,³ Λουκά Σακελλαρόπουλο, Στυλιανό Γονατά⁴ κ.ά. Δεν είναι σαφές πότε ακριβώς έγιναν αυτές οι κινήσεις, μοιάζει πάντως περισσότερο πιθανό να τοποθετούνται μετά τις εκλογές του Μαρτίου 1946,⁵ και να εντάθηκαν μετά το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου και τη ρήξη του Πλαστήρα με τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Η φημολογούμενη πρωθυπουργοποίηση του Πλαστήρα το 1947, ως προσώπου «υπεράνω κομμάτων», ενδεχομένως να ανέκοψε προσωρινά τις όποιες συζητήσεις.

Εθνική Δημοκρατική Ένωση

Τον Μάιο του 1948 πάντως φαίνεται πως ο Πλαστήρας είχε ήδη αποφασίσει να προχωρήσει στην ίδρυση κόμματος, όπως προκύπτει από επιστολή του Κομνηνού Πυρομάγλου:⁶ «Ο φίλος Αρ. μου ανεκοίνωσε ότι πρόκειται να εκδηλωθίτε. Και εγώ

¹ Βλ. επιστολή Πιστολάκη προς Πλαστήρα, 12/8/1951, IAMM/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953». Ο Στ. Πιστολάκης υπήρξε επί σειρά ετών βουλευτής του ΚΦ, ενώ στις εκλογές του 1946 δεν πολιτεύθηκε.

² Βλ. επιστολή Φικιώρη προς Πλαστήρα, 24/10/1951, IAMM/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953». Ο Π. Φικιώρης υπήρξε επί σειρά ετών βουλευτής του ΚΦ, ενώ στις εκλογές του 1946 δεν πολιτεύθηκε. Περισσότερα βιογραφικά στοιχεία βλ. στο Επίμετρο.

³ Ο Κων. Γιαβάσογλου είχε διατελέσει επί σειρά ετών (1929-1935) γερουσιαστής του Κόμματος Φιλελευθέρων.

⁴ Το όνομα του Γονατά προκαλεί ερωτηματικά, καθώς ο ίδιος είχε προχωρήσει από τον Μάρτιο του 1945 στην ίδρυση κόμματος.

⁵ Σε μεταγενέστερη πάντως επιστολή του, ο Στ. Πιστολάκης θα αναφέρει ως χρόνο έναρξης των σχετικών συζητήσεων τον Μάρτιο, βλ. επιστολή του προς Πλαστήρα, 6/3/1950, IAMM/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

⁶ Ο Πυρομάγλου γεννήθηκε το 1899 στη Λήμνο. Η σχέση του με τον Πλαστήρα χρονολογούνταν από την περίοδο της μικρασιατικής εκστρατείας και ενισχύθηκε περαιτέρω την περίοδο της «Επανάστασης» του 1922, οπότε και υπηρέτησε στο Πολιτικό της Γραφείο. Την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας εξορίστηκε στη Σίκινο και μετά την απελευθέρωσή του διέφυγε στη Γαλλία. Εκεί συνδέθηκε εκ νέου με τον Πλαστήρα και συμμετείχε στις αντιδικτατορικές κινήσεις του εξόριστου στρατηγού. Τον Σεπτέμβριο του 1941 επέστρεψε στην Ελλάδα ως απεσταλμένος του Πλαστήρα

συμφωνώ». Ταυτόχρονα όμως ο Πυρομάγλου έθετε το ζήτημα των προσώπων: «Θα πρέπει μόνο να προσέξτε τον τρόπο και τη στιγμή. Και προ παντός ποιους θα εμφανίσετε σαν Επιτελείο σας. Εξακολουθώ να νομίζω ότι πρέπει να αποφύγετε κομματική πλαισίωση. Αυτό άλλωστε ήταν ανέκαθεν η γραμμή σας. Αν τότε επεβάλλετο, σήμερα ακόμη περισσότερο. Εκτός των άλλων και για τον εξής λόγο: Η κατάσταση είναι ρευστή σ' όλο τον κόσμο. Και άνθρωποι που έπαιξαν ένα ρόλο στο παρελθόν και σε μία κατάσταση τεταμένη, ενδέχεται να παραμερισθούν όχι μόνον από τα πράγματα, αλλά και από εξωτερικούς παράγοντας. Σε μια τέτοια περίπτωση, που δεν θα είναι και πολύ μακρυνά, τι θα κάνετε σεις όταν έχετε αποκρυσταλλώσει μια κατάσταση;»⁷ Όπως φαίνεται από τα παραπάνω ο Πυρομάγλου έδινε μεγάλη σημασία στα στελέχη που θα αποτελούσαν τη δημόσια εικόνα του κόμματος και απέτρεπε τον Πλαστήρα να αξιοποιήσει πρόσωπα με σαφή κομματική ταυτότητα και άλλα που είχαν εμπλακεί «σε μία κατάσταση τεταμένη», υποδεικνύοντας έτσι ότι τα «παλαιοκομματικά» πρόσωπα θα έπρεπε κατά το δυνατόν να αποφευχθούν.

Τον Ιούνιο, οι διεργασίες είχαν προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό ώστε να συνταχθεί και προσχέδιο καταστατικού του υπό ίδρυση κόμματος, το οποίο στάλθηκε στον Πλαστήρα στις 3 Ιουνίου 1948, από τον Στ. Πιστολάκη, ο οποίος το είχε επεξεργαστεί με τον Νικ. Κολουβά. Το σχεδιαζόμενο κόμμα έφερε την επωνυμία «Εθνική Δημοκρατική Ένωση»⁸ (ΕΔΕ) και αποτελούσε την «πολιτικώς οργανωμένη πρωτοπορία των προοδευτικών και φιλελευθέρων δυνάμεων του Έθνους που αποβλέπει εις την προσαρμογήν του ιστορικού φιλελευθέρου κινήματος του Ελευθερίου Βενιζέλου προς τας συγχρόνους κοινωνικάς συνθήκας και ανάγκας του ελληνικού λαού».⁹ Βασικός σκοπός του κόμματος ήταν «η εγκαθίδρυσις εν Ελλάδι

προκειμένου να δημιουργήσει αντιστασιακή οργάνωση και προσχώρησε στον ΕΔΕΣ, του οποίου διετέλεσε υπαρχηγός. Μετά την απελευθέρωση διαχώρισε τη θέση του από τον Ζέρβα, συγκροτώντας μαζί με άλλους τον «δημοκρατικό» ΕΔΕΣ. Βλ. αναλυτικό βιογραφικό του στο Κομν. Πυρομάγλου, *Η Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα 1975. Για τα «κενά» που παρουσιάζονται στην αφήγηση σχετικά με τον ρόλο του Πυρομάγλου στην ίδρυση του ΕΔΕΣ, βλ. Πέτρος Μακρής-Στάικος, «Ο Άγγλος πρόξενος». *Ο υποπλοίαρχος Noël C. Rees και οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες, Ελλάδα-Μέση Ανατολή 1939-1944*, Αθήνα 2011, σ. 214, σημ. 26.

⁷ Επιστολή Πυρομάγλου προς Πλαστήρα, 4/8/1948, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 4.

⁸ Δεν κατέστη εφικτό να διευκρινιστεί κατά πόσον η εν λόγω Εθνική Δημοκρατική Ένωση σχετιζόταν με την ομώνυμη πολιτική κίνηση που δημιουργήθηκε τον Απρίλιο του 1945, διεκδικώντας τη «γνησιότητα» της κληρονομιάς του ΕΔΕΣ απέναντι στο νεοϊδρυθέν Εθνικό Κόμμα Ελλάδος του Ναπολέοντα Ζέρβα. Βλ. σχετικά Ν. Βαφέας-Βαγγ. Τζούκας, «Η πολιτική κληρονομιά του ΕΔΕΣ: Το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος (1945-1950)», στο Πολ. Βόγλης, Φλώρα Τσίλαγα, Ιάσ. Χανδρινός, Μεν. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 258-259.

⁹ «Καταστατικόν πρόγραμμα της Εθνικής Δημοκρατικής Ενώσεως», 1/6/1948 («Σχέδιο Στ. Πιστολάκη»), ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Έντυπα».

κοινωνικώς προωδευμένης Δημοκρατίας», ενώ στο πρόγραμμά του περιλαμβάνονταν α) η προώθηση της γεωργικής και βιομηχανικής παραγωγής, β) η παροχή προστασίας σε όλους τους εργαζομένους, γ) η ενίσχυση της οικονομικής πίστεως και δ) η αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης. Τέλος, το προσχέδιο περιέγραφε αναλυτικά την οργανωτική διάρθρωση του κόμματος¹⁰ και όριζε την πρώτη Γενική Συνέλευση για τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.

Παρότι το σχέδιο για την ίδρυση της ΕΔΕ δεν προχώρησε, αξίζει να επισημανθούν εδώ δύο στοιχεία. Το πρώτο είναι η αναφορά στο Κόμμα Φιλελευθέρων και τον Ελευθέριο Βενιζέλο.¹¹ Το υπό ίδρυση κόμμα ερχόταν να «επικαιροποιήσει» ουσιαστικά το ιστορικό κόμμα, υponοώντας ταυτόχρονα ότι το τελευταίο είχε «παρεκκλίνει» της πορείας που είχε χαράξει ο ιδρυτής του και ήταν ανάγκη να υποκατασταθεί από έναν νέο πολιτικό φορέα. Η ΕΔΕ είχε έτσι σαφώς μεσοπολεμικές αναφορές, τις οποίες προσπαθούσε να αναπροσανατολίσει στο μεταπολεμικό παρόν. Το δεύτερο στοιχείο που αξίζει να επισημανθεί είναι η θέση της ΕΔΕ σχετικά με το πλέον φλέγον ζήτημα το 1948, τον εμφύλιο, για τον οποίο φαίνεται πως διατηρούσε μία ουδέτερη στάση: «η ΕΔΕ θεωρεί ως Εθνικήν Ανάγκην σήμερα την ταχύτεραν κατάπαυσιν του εμφυλίου σπαραγμού και την Πλήρη συνεργασία όλων των Ελλήνων», ενώ αναγνώριζε ότι «η σημερινή κατάσταση επιβάλλει Γενικήν Λήθην του παρελθόντος» ακόμα και για τους πλουτίσαντες την περίοδο της Κατοχής.¹² Είναι φανερό ότι και μόνο η θέση περί «εμφυλίου σπαραγμού» συνιστούσε μία ριζικά διαφορετική προσέγγιση του ζητήματος από την κυρίαρχουσα περί «συμμοριτοπόλεμου» και «ξενοκίνητης αντεθνικής ανταρσίας». Εντέλει, παρότι το πολιτικό εγχείρημα της ΕΔΕ δεν τελεσφόρησε, φαίνεται πως διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση του πολιτικού λόγου του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων, ενώ όψεις της ανιχνεύονται σαφώς και στην εσωτερική λειτουργία της ΕΠΕΚ.

¹⁰ Ως βασική οργάνωση σε επίπεδο συνοικίας οριζόταν η Ομάδα. Σε επίπεδο χωριού ή πόλης οι ομάδες συγκροτούσαν Τμήματα, τα οποία εξέλεγαν την Περιφερειακή Οργάνωση του νομού. Ανώτερο όργανο του κόμματος ήταν η Γενική Συνέλευση, ενώ τα όργανα διοίκησής του περιλάμβαναν, πλην του αρχηγού, Κεντρική Επιτροπή και πενταμελές Συμβούλιο. Τέλος, στο καταστατικό περιλάμβανε αναλυτικά πειθαρχικές διατάξεις.

¹¹ Η πολιτική του κόμματος εμφανίζεται να αποτελεί «συνέχεια εκείνης που εφήρμοσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος προ μιας γενεάς».

¹² Για τους τελευταίους πάντως σημειωνόταν ότι «αυτοί, ως και οι πάσης φύσεως οικονομικοί δοσίλογοι, άπαξ διέφυγαν μέχρι σήμερα της βαρυτάτης τιμωρίας που ήσαν άξιοι [...] πρέπει τουλάχιστον διά της φορολογικής οδού να αποδώσουν εις τον Ελληνικόν λαόν τον αντεθνικώς και εις βάρος του λαού κτηθέντα πλούτον τους». Δεν μπορεί εδώ να μη σημειωθεί η διαφορετική ανάγνωση του όρου «αντεθνικώς» σε σχέση με την τρέχουσα σημασία του.

Ο συνεχιζόμενος εμφύλιος όμως, φαίνεται πως δημιούργησε στον Πλαστήρα «προσωπικούς δισταγμούς και αντιρρήσεις»,¹³ αλλά ένα χρόνο αργότερα τα μηνύματα που έφταναν –ακόμα και από το εξωτερικό– για το ότι είχε έρθει πλέον η κατάλληλη στιγμή για την ίδρυση κόμματος όλο και πύκνωναν. Έτσι, στις 31 Μαΐου 1949, ο Κομν. Πυρομάγλου και πάλι, σε επιστολή του προς τον Πλαστήρα μετέφερε τη διεθνή εντύπωση για το ελληνικό ζήτημα και, μεταξύ άλλων, σημειώνει: «[οι Δυτικοί] ζητούν επιμόνως την δημιουργίαν μίας παρατάξεως, η οποία να περιλαμβάνη όλα τα θετικά στοιχεία του κέντρου και της αριστεράς που δεν ανεμίχθησαν στον εμφύλιο πόλεμο και η οποία παράταξις να εγγυάται την ομαλή εξέλιξη στην Ελλάδα, χωρίς να προκαλέσει εσωτερικές καθεστωτικές ανωμαλίες [...] Νομίζω πως δεν χρειάζεται πια επιφύλαξη. Είναι ανάγκη να προχωρήσετε προς τη διαμόρφωση της παράταξης και την εμφάνισή της το συντομότερο».¹⁴ Η παρακίνηση του Πυρομάγλου για τη «διαμόρφωση παρατάξεως», και μάλιστα με «στοιχεία του κέντρου και της αριστεράς» είναι ενδιαφέρουσα, καθώς φαίνεται να ξέφευγε από τα στενά όρια ενός κόμματος, μία άποψη που και ο ίδιος ο Πλαστήρας υιοθέτησε αργότερα, χαρακτηρίζοντας το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων ως «κίνηση».

Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων

Παρά το ότι με τον τερματισμό του εμφυλίου σήμανε η ώρα για την ίδρυση κόμματος, φαίνεται πως ο Πλαστήρας προς στιγμήν ήταν έτοιμος να εγκαταλείψει ένα τέτοιο σχέδιο εφόσον κατάφερνε να εξασφαλίσει την ηγεσία του Κόμματος Φιλελευθέρων από τον Σοφ. Βενιζέλο.¹⁵ Μετά την άρνηση του τελευταίου, οι συζητήσεις για την ίδρυση κόμματος επανήλθαν και, παρά τις πιέσεις που του ασκήθηκαν,¹⁶ στις 3 Δεκεμβρίου 1949 κατέθεσε αίτηση στη Βουλή «περί ιδρύσεως πολιτικού κόμματος»,¹⁷ του οποίου η ονομασία έγινε γνωστή την επομένη: Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων. Έτσι, ο Πλαστήρας έκανε την είσοδό του στην μετεμφυλιακή πολιτική σκηνή με ένα προπολεμικό «όχημα», καθώς επανέφερε την

¹³ Βλ. επιστολή Πιστολάκη προς Πλαστήρα, 12/8/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

¹⁴ ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΠΕΚ-ΕΟΔΑ».

¹⁵ Το γεγονός ότι ο Πλαστήρας ζήτησε από τον Σοφ. Βενιζέλο να του παραχωρήσει την ηγεσία του ΚΦ, την οποία όπως υποστήριζε του είχε υποσχεθεί, «προκειμένου να μετάσχη εις ένα λαϊκόν συναγεμνόν» περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, και σε συνέντευξή του στις 5/12/1949 στον ανταποκριτή του Γαλλικού Πρακτορείου Ειδήσεων στην Αθήνα. Βλ. αναπαραγωγή της συνέντευξης στο *Βήμα* 25/12/1949. Το γεγονός της υπόσχεσης θα διαψεύσει ο Σοφ. Βενιζέλος, βλ. *Το Βήμα*, 27/12/1949.

¹⁶ Ενδεικτικά των πιέσεων είναι τα όσα σημειώνονται σε επιστολή του Νικ. Κολυβά προς τον Αλέκο [Ζάννα] στις 11/11/1949. ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Επιστολές Πλαστήρα».

¹⁷ Βλ. αίτηση ίδρυσης κόμματος ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

ονομασία του κόμματος που είχε ιδρύσει τον Μάρτιο του 1924 ο Γεώργιος Καφαντάρης. Η επιλογή της ονομασίας δεν φαίνεται να ήταν τυχαία, καθώς και μεν ακολουθήθηκε η πρακτική όσων είχαν αποσχισθεί νωρίτερα από το Κόμμα Φιλελευθέρων (Στ. Γονατάς, Σοφ. Βενιζέλος) και είχαν προσθέσει έναν επιθετικό προσδιορισμό στα αντίστοιχα κόμματα που ίδρυσαν (Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων) υποδηλώνοντας ότι «μήτρα» τους ήταν το ιστορικό κόμμα, παράλληλα όμως μέσω της ονομασίας αυτής το νέο κόμμα διεκδικούσε ευθέως την καφανταρική «κληρονομιά».

Ο πυρήνας που είχε πλαισιώσει τον Πλαστήρα και είχε ενισχύσει τις διεργασίες που οδήγησαν στην ίδρυση του κόμματος, αποτελούνταν από τους Νικόλαο Κολυβά, Κωνσταντίνο Μανέτα, Λουκά Σακελλαρόπουλο, Γεώργιο Βοραζάνη, Λεωνίδα Σπαή, Κωνσταντίνο Βερνίκο και Περικλή Αργυρόπουλο.¹⁸ Πέρα από τις βενιζελικές καταβολές όλων των προσώπων, δεν μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός ότι, με εξαίρεση τον Λ. Σπαή¹⁹ και τον Κ. Βερνίκο, ο πυρήνας του κόμματος αποτελούνταν από την πλειονότητα των προσώπων που είχαν υπογράψει στις 8 Νοεμβρίου 1948 το τηλεγράφημα προς τον Herbert Evatt για τον πολιτικό τερματισμό του εμφυλίου, γεγονός που ακόμα και σε συμβολικό επίπεδο έδινε από την πρώτη στιγμή το ιδιαίτερο στίγμα του νέου κόμματος.

Στις 15 Δεκεμβρίου 1949 δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες η ανακοίνωση του Πλαστήρα για την ίδρυση του κόμματος. Σε αυτήν αξιοποιούνταν πολιτικά όλη η συζήτηση περί «παλαιοκομματισμού», καθώς η «ανυπαρξία ηγεσίας ανταξίας των περιστάσεων», γεγονός που είχε οδηγήσει στην παράλυση του κρατικού μηχανισμού και τη χώρα σε κατάσταση σήψης, προβαλλόταν ως η αιτία που προκάλεσε την κάθοδο του στρατηγού στην πολιτική. Παράλληλα, στην ίδια ανακοίνωση συνοψίζονταν οι στόχοι του κόμματος σε τέσσερα σημεία: α) την πραγματική ανασυγκρότηση της χώρας χωρίς διασπάθιση της αμερικανικής βοήθειας, β) την πλήρη αποκατάσταση της ειρήνευσης και γαλήνης με την εξασφάλιση τάξης, ισοπολιτείας και δικαιοσύνης για όλους τους πολίτες ασχέτως πολιτικών φρονημάτων, γ) τον ηθικό καθαρισμό με αποκάλυψη όσων «ωργίασαν επί των οικονομικών ερειπίων της Ελλάδος» και δ) την πάταξη της διαφθοράς που είχε οδηγήσει στην εξαθλίωση

¹⁸ Βλ. Λεων. Σπαής, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης*, Αθήνα 1970, σ. 290.

¹⁹ Ο Λεωνίδας Σπαής ήταν απόστρατος αξιωματικός, ο οποίος συνδεόταν φιλικά με τον Πλαστήρα από το 1922. Περισσότερα βιογραφικά στοιχεία βλ. στο Επίμετρο.

γεωργούς, εργάτες, μισθοσυντήρητους συνταξιούχους και μικροϊδιοκτήτες.²⁰ Τέλος, στο πεδίο των διεθνών σχέσεων της χώρας, στόχος ήταν η σύσφιξη των δεσμών με τους «Μεγάλους Συμμάχους» και η αποκατάσταση φιλικών, πολιτικών και οικονομικών σχέσεων με όλες τις γειτονικές χώρες.

ΕΠΕΚ: συνασπισμός και κόμμα

Το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων αποτέλεσε, όπως αναφέρθηκε, το «όχημα» για να εισέλθει ο Πλαστήρας στην πολιτική σκηνή, παρέχοντάς του τη δυνατότητα, ως αρχηγός κόμματος πλέον, να συνομιλεί επί ίσοις όροις με αρχηγούς άλλων κομμάτων. Φαίνεται πως εξ αρχής στόχος ήταν η συγκρότηση ενός ευρύτερου συνασπισμού που θα ξεπερνούσε τα πεπερασμένα όρια ενός νεοϊδρυθέντος κόμματος. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά σε επιστολή του στον Πυρομάγλου «εμφανίζομαι μεν κατά τύπους ως κόμμα, κατ' ουσίαν όμως αποτελώ μίαν κίνηση με ευρύτερας επιδιώξεις».²¹ Η αυτόνομη κάθοδος του ΚΠΦ στις εκλογές δεν μοιάζει να εξετάστηκε και έτσι αμέσως μετά την ίδρυσή του ξεκίνησαν οι συνομιλίες για πιθανές εκλογικές συνεργασίες.²²

Παρότι υπήρξαν επαφές με διάφορα πρόσωπα και πολιτικούς σχηματισμούς,²³ η πρώτη που καρποφόρησε ήταν εκείνη με τον Εμμανουήλ Τσουδερό, αρχηγό του Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος (ΔΠΚ) και έτερο διεκδικητή της καφανταρικής «κληρονομιάς». Αν και η πορεία και η δράση του εν λόγω κόμματος δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης, αξίζει να σημειωθεί ότι τις παραμονές των συνομιλιών με τον Πλαστήρα, η πολιτική του²⁴ έθετε ως προτεραιότητες την εξασφάλιση εργασίας, τον ελεύθερο συνδικαλισμό και την επέκταση των κοινωνικών ασφαλίσεων, την δίκαιη κατανομή των κερδών και την εθνικοποίηση των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας, την παροχή ιατρικής περίθαλψης σε όλους τους πολίτες της χώρας, την αναδιάρθρωση της εκπαίδευσης²⁵ και τη διαμόρφωση ενός οικονομικού προγράμματος με στόχο τη σταθερότητα του

²⁰ *Ελευθερία*, 15/12/1949.

²¹ Βλ. χειρόγραφη επιστολή Πλαστήρα προς τον Πυρομάγλου, που παρατίθεται στο Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', Αθήνα 1977, σ. 86.

²² Ο μόλις ένας μήνας ζωής του ΚΠΦ ως αυτοτελούς κόμματος, προκαλεί κάποιες φορές σύγχυση γύρω από την ίδρυση της ΕΠΕΚ, με αποτέλεσμα αυτή να ταυτίζεται χρονικά με την ίδρυση του ΚΠΦ.

²³ Σύμφωνα με δημοσιεύματα είχαν γίνει σχετικές επαφές με τους Αριστερούς Φιλελεύθερους (Σταμ. Χατζήμπεη και Νεόκ. Γρηγοριάδη) και τον Αλέξ. Μυλωνά, ηγέτη του Αγροτικού Κόμματος. Βλ. *Το Βήμα*, 27/12/1949.

²⁴ Βλ. Εμμ. Τσουδερός, *Ο λόγος της Θεσσαλονίκης. Προγραμματικά αρχαί του κόμματος*, Αθήνα 1949.

²⁵ Είχε προηγηθεί αναλυτικό πρόγραμμα σχετικά με την εκπαίδευση, βλ. Δημοκρατικών Προοδευτικών Κόμμα, *Εκπαιδευτικόν πρόγραμμα*, Αθήνα 1947.

νομίσματος και τον ισοσκελισμό του προϋπολογισμού, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη και τις ανάγκες της κοινωνίας.²⁶ Όσον αφορά το θέμα της «λήθης», το οποίο αποτελούσε κομβικό σημείο των διακηρύξεων του ΚΠΦ, ο Τσουδερός τασσόταν υπέρ αυτής, υποστηρίζοντας ότι «υπήρξε από αιώνων το τέρμα παρομοίων ανωμαλιών», ενώ σαφώς υπήρξε και η θέση του για τον τρόπο αντιμετώπισης του κομμουνισμού μετά την στρατιωτική του ήττα: «Ο κομμουνισμός δεν καταπολεμάται διά της βίας. Η ανταρσία του κομμουνισμού κατεπολεμήθη διά της δυνάμεως. Η ψώρα όμως της ιδεολογίας του [...] θα θεραπευθή μόνον με πρόγραμμα και διοίκησιν».²⁷ Τέλος, σχετικά με το ζήτημα μελλοντικών εκλογικών συνεργασιών²⁸ σημειωνόταν ότι οποιαδήποτε συζήτηση θα είχε ως βάση τις αρχές του κόμματος και το συμφέρον της χώρας ενώ αποκλείονταν εκ των προτέρων από κάθε συζήτηση οι κομμουνιστές, οι λαϊκοί και οι δικτατορικοί.²⁹ Οι θέσεις του Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος –λιγότερο γενικόλογες από εκείνες του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων– έδιναν βάρος στην οικονομική και κοινωνική πολιτική, ενώ σημείο σύγκλισης των δύο κομμάτων αποτελούσε το θέμα της «λήθης». Είναι πάντως προφανές ότι το κόμμα του Τσουδερού, που μετρούσε ήδη σχεδόν τέσσερα χρόνια ζωής, ήταν περισσότερο έτοιμο από την άποψη της επεξεργασίας του προγράμματός του.

Οι συνομιλίες με τον Εμμ. Τσουδερό φαίνεται πως ξεκίνησαν ήδη από τις αρχές Ιανουαρίου. Στις 13 Ιανουαρίου 1950, μία εβδομάδα μετά την προκήρυξη των εκλογών, ανακοινώθηκε η κοινή κάθοδος του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων με το Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα ως Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ) υπό την αρχηγία του Πλαστήρα.³⁰ Στη σχετική ανακοίνωση, αφού διευκρινιζόταν ότι τα δύο κόμματα «θα πολιτευθούν εντός του υφισταμένου συνταγματικού καθεστώτος», αναπτύσσονταν και οι βασικοί στόχοι της ΕΠΕΚ: αποκατάσταση της τάξης, ανοικοδόμηση και ανασυγκρότηση της χώρας, αξιοποίηση

²⁶ Είχαν προηγηθεί εκτενείς αναλύσεις γύρω από τα οικονομικά ζητήματα. Βλ. σχετικά Δημοκρατικόν Προοδευτικόν Κόμμα, *Αγροτικόν πρόγραμμα*, Αθήναι 1948, καθώς και Εμμ. Τσουδερός, *Η οικονομική μας κατάσταση*, Αθήναι 1949.

²⁷ Βλ. Εμμ. Τσουδερός, *Ο λόγος της Θεσσαλονίκης*, σ. 7.

²⁸ Σχετικά με τις επικείμενες εκλογές επισημαινόταν η ανάγκη ανασύνταξης των εκλογικών καταλόγων, καθώς και η παροχή εγγυήσεων για ελεύθερες και αδιάβλητες εκλογές από υπηρεσιακή κυβέρνηση, ακόμα και αν αυτό σήμαινε ότι η διεξαγωγή τους έπρεπε να μεταφερθεί σε ευθετότερο χρόνο.

²⁹ Βλ. Εμμ. Τσουδερός, *Ο λόγος της Θεσσαλονίκης*, σ. 19.

³⁰ Η σύμπραξη Τσουδερού Πλαστήρα δεν έμεινε ασχολίαστη από τον Τύπο (ιδίως τον προσκείμενο στο Λαϊκό Κόμμα) ο οποίος ανέσυρε την υπόθεση της μη χορήγησης διαβατηρίου στον Πλαστήρα από τον πρωθυπουργό της εξόριστης κυβέρνησης Τσουδερό το 1941. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την αντίδραση του τελευταίου, ο οποίος με δήλωσή του έκανε λόγο περί «παρεξήγησης» των προθέσεων της τότε κυβέρνησης, βλ. *Το Βήμα*, 28/1/1950.

του εθνικού πλούτου και μεταρρύθμιση της νομοθεσίας.³¹ Οι θέσεις της ΕΠΕΚ αποτέλεσαν στην πραγματικότητα ένα συγκερασμό των θέσεων των δύο κομμάτων, ενώ το κοινό σημείο αναφοράς των δύο κομμάτων φαίνεται πως υπήρξε το μεσοπολεμικό παρελθόν τους.

Η επιλογή της ονομασίας του συνασπισμού μοιάζει να αποτέλεσε μία ακόμη προσπάθεια συγκερασμού των δύο συνιστωσών του, θέτοντας παράλληλα σαφή πολιτικά όρια. Η «Ένωση», λοιπόν, όπως ονομάστηκε ο συνασπισμός, ήταν κατ' αρχήν «Εθνική», διεκδικούσε δηλαδή τη θέση της εντός των ορίων του «εθνικού κορμού»³² και «Προοδευτική» (που ήταν και ο κοινός επιθετικός προσδιορισμός των κομμάτων του Τσουδερού και του Πλαστήρα) υποδηλώνοντας την αντίθεσή της με τη «συντηρητική» Δεξιά. Το πλέον ενδιαφέρον όμως στοιχείο ήταν η χρήση του όρου «Κέντρο», ο οποίος εισήλθε έτσι και επισήμως στο πολιτικό λεξιλόγιο. Η υιοθέτηση του όρου υποδήλωνε την κατ' αρχήν αποδοχή ενός τριπαραταξιακού σχήματος (Δεξιά-Κέντρο-Αριστερά) και την παράλληλη απόρριψη του μεσοπολεμικού διχαστικού διπόλου (βενιζελισμός - αντιβενιζελισμός). Επιπλέον όμως φαίνεται πως υπέκρυπτε μία σκοπιμότητα: να προκαταβάλλει την ένταξη του συνασπισμού στον κεντρικό χώρο, προκειμένου να αντιμετωπίσει την ενδεχόμενη πολεμική της Δεξιάς και να «καθησυχάσει» μέρος του φιλελεύθερου χώρου. Στην πραγματικότητα όμως η αμφισβήτηση της ύπαρξης του κεντρικού χώρου αποτέλεσε την «αχίλλειο πτέρνα» της ΕΠΕΚ, καθώς έθετε συνεχώς υπό αμφισβήτηση τον πολιτικό προσανατολισμό της.³³

Παράλληλα όμως με τον Τσουδερό, ο Πλαστήρας είχε συνομιλίες με τον Γεώργιο Καρτάλη,³⁴ οι οποίες κατέληξαν στις 15 Ιανουαρίου σε εκλογική συνεργασία του με την ΕΠΕΚ στη βάση «πολιτικής ισοτιμίας».³⁵ Η συνεργασία με τον Καρτάλη ήταν διαφορετικού χαρακτήρα από εκείνη με το ΔΠΚ, καθώς ο ίδιος δεν ήταν αρχηγός κάποιου κόμματος, αλλά διέθετε ισχυρότατα ερείσματα στην περιοχή της

³¹ *Ελευθερία*, 14/1/1950.

³² Σχετικά με τον επιθετικό προσδιορισμό «Εθνική» είναι χαρακτηριστικό ότι έξι χρόνια αργότερα, όταν ο Κων/νος Καραμανλής ίδρυσε την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) σημείωσε με έμφαση ότι η λέξη «Εθνική» εξέφραζε την αντίθεση με τον κομμουνισμό. Βλ. Κων. Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τ. Α', Αθήνα 2005, σ. 337.

³³ Περισσότερα για το ζήτημα αυτό βλ. στο κεφάλαιο IV.

³⁴ Εύλογα μπορεί να εικάσει κανείς τον καθοριστικό ρόλο του Κομν. Πυρομάγλου στην επαφή Πλαστήρα-Καρτάλη, καθώς ήταν το πρόσωπο που συνδεόταν στενά και με τους δύο (με σχέση φιλίας με τον πρώτο και με εξ' αγχιστείας συγγένεια με τον δεύτερο).

³⁵ Επιστολή του Γ. Καρτάλη προς τον Πλαστήρα, 14/1/1950, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

Θεσσαλίας και ηγούνταν ομάδες πολιτευτών.³⁶ Το βασικότερο όμως πλεονέκτημα αυτής της συνεργασίας ήταν ότι ο Καρτάλης ήταν ένα από τα λίγα πολιτικά πρόσωπα που είχαν αναλάβει ενεργό δράση της περιόδου της Κατοχής,³⁷ γεγονός που επρόκειτο να επιδράσει καταλυτικά στην μετέπειτα πορεία της ΕΠΕΚ.

Οι δύο κομματικές συνιστώσες της ΕΠΕΚ (ΚΠΦ, ΔΠΚ) παρά την κοινή κάθοδο στις εκλογές του 1950, διατήρησαν εντός της νέας Βουλής την αυτονομία τους, ενώ μία τρίτη ομάδα αυτονομήθηκε επίσης, εντασσόμενη απευθείας στον συνασπισμό (ΕΠΕΚ) χωρίς να προσχωρεί σε κάποιο από τα δύο κόμματα.³⁸ Η ανάληψη όμως της εξουσίας, τον Απρίλιο του ίδιου έτους, φαίνεται πως έδωσε ώθηση σε ενέργειες για τον μετασχηματισμό του συνασπισμού σε ενιαίο κόμμα. Η πρώτη κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η σύσταση, ένα μήνα αργότερα, πολιτικού γραφείου και οι τακτικές συσκέψεις της κοινοβουλευτικής ομάδας όλων των συνιστωσών.³⁹ Παράλληλα, συγκροτήθηκε επιτροπή που θα επεξεργαζόταν τα σχετικά με την ενοποίηση και θα συνέτασσε σχέδιο καταστατικού του νέου κόμματος. Η επιτροπή, στην οποία εκπροσωπούνταν και οι τρεις συνιστώσες, αποτελούνταν από τους βουλευτές Εμμανουήλ Μπακλατζή, Γρηγόρη Τηλικίδη, Στυλιανό Αλλαμανή, Σταμάτη Μερκούρη, Μηνά Πατρίκιο και Γεώργιο Μπουρδάρα,⁴⁰ με πρόεδρο τον υπουργό παρά τω πρωθυπουργώ Λουκά Σακελλαρόπουλο και γραμματέα τον πολιτευτή Ιωάννη Παπαλάκη. Στις 14 Ιουλίου η επιτροπή ολοκλήρωσε το έργο της «αποφανθείσα εν ομοφωνία υπέρ της ενοποιήσεως των εις την ΕΠΕΚ συνεργαζομένων δύο κομμάτων [...] επεξεργασθείσα τελικώς το Σχέδιον Καταστατικού του υπό την αυτήν επωνυμίαν ΕΠΕΚ ενοποιουμένου κόμματος» και το υπέβαλε προς έγκριση στους Πλαστήρα και Τσουδερό. Στο ζήτημα της ηγεσίας του ενιαίου πλέον κόμματος δόθηκε μία σολομώντεια λύση: αρχηγός του κόμματος και

³⁶ Ο Καρτάλης ήταν γόνος της μεγαλύτερης πολιτικής οικογένειας του Βόλου, που εκπροσωπούσε την αντιβενιζελική παράταξη σε τοπικό επίπεδο. Η μεταξική δικτατορία όμως και πολύ περισσότερο η Κατοχή αποτέλεσαν ορόσημο στην πολιτική πορεία του Καρτάλη. Το φθινόπωρο του 1942 συγκρότησαν μαζί με τον Δημ. Ψαρρό την αντιστασιακή οργάνωση Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ), ως εκπρόσωπος της οποίας συμμετείχε στο Συνέδριο του Λιβάνου (Μάιος 1944). Μετά την Απελευθέρωση ο Καρτάλης διετέλεσε υπουργός στην κυβέρνηση Σοφούλη (1945), ενώ απείχε από τις εκλογές του 1946 και τάχθηκε υπέρ της δημοκρατίας στο δημοψήφισμα. Τέλος, υπενθυμίζεται ότι ήταν ένας από τους υπογράφοντες το τηλεγράφημα προς τον Ενατ. Περισσότερα για τον Καρτάλη βλ. Κομν. Πυρομάγλου, *Ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του*, τ. Α', Αθήνα 1965· *Ο Γεώργιος Καρτάλης και η δύσκολη δημοκρατία*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1998· Ηλ. Νικολακόπουλος, «Γεώργιος Καρτάλης - Μιλτιάδης Πορφυρογένης: παράλληλοι», *Αρχειοτάξιο* (7) 2005, σ. 31-51.

³⁷ Αναλυτικά για τη δράση του βλ. Γεώργιος Α. Καρτάλης, *Πεπραγμένα 1940-1944*, Αθήνα 1945.

³⁸ Για το θέμα αυτό βλ. αναλυτικότερα στο κεφάλαιο ΙΙΙ.

³⁹ *Το Βήμα*, 11/5/1950.

⁴⁰ Αναλυτικά στοιχεία για τους βουλευτές βλ. στο Επίμετρο.

πρόεδρος της κοινοβουλευτικής ομάδας θα ήταν ο Πλαστήρας και πρόεδρος του Γενικού Συμβουλίου, της Εκτελεστικής Επιτροπής και εκπρόσωπος του κόμματος στη Βουλή, ο Τσουδερός.⁴¹

Το διττό αυτό σχήμα, διατηρήθηκε μέχρι την αποχώρηση της ομάδας του Τσουδερού στις 14 Ιουλίου 1951, οπότε και τέθηκε το θέμα περί της συνέχισης ύπαρξης της ΕΠΕΚ υπό αυτήν την ονομασία. Η αποχωρούσα ομάδα έκρινε ότι με την αυτονόμηση του Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος αυτονομούνταν ταυτόχρονα και το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων, με αποτέλεσμα τη διάλυση της ΕΠΕΚ. Η κίνηση αυτή προφανώς εντασσόταν σε μία προσπάθεια αποδυνάμωσης των μη αποχωρησάντων, δεδομένου ότι το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων ήταν ουσιαστικώς ανύπαρκτο στην πολιτική σκηνή. Αντίθετα, η περί τον Πλαστήρα ομάδα επέμενε στην άποψη ότι τα δύο κόμματα αποτελούσαν πλέον ενιαίο πολιτικό οργανισμό, από τον οποίο ο Τσουδερός επέλεξε να αποσχισθεί. Συνεπώς, η «πιστή» στον Πλαστήρα ομάδα είχε το δικαίωμα να διατηρήσει τον τίτλο της ΕΠΕΚ «δεδομένου ότι συμφώνως με τα κοινοβουλευτικά έθιμα τον τίτλον του κόμματος διατηρεί, εν περιπτώσει σχίσματος, η πλειοψηφία των κοινοβουλευτικών μελών».⁴² Έτσι, και παρά τις περί του αντιθέτου προσπάθειες του Τσουδερού, η ΕΠΕΚ διατήρησε τον τίτλο σε όλη τη διάρκεια του βίου της μέχρι την ενσωμάτωσή της στην Ένωση Κέντρου το 1961.

Οργανωτική συγκρότηση του κόμματος

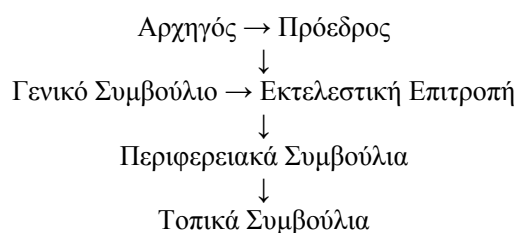
Η σύνταξη σχεδίου καταστατικού που αποτυπώνει και την πρώτη προσπάθεια οργανωτικής συγκρότησης του κόμματος συνδέεται άμεσα με το μετασχηματισμό της ΕΠΕΚ σε κόμμα, όταν δηλαδή διευρύνθηκαν κατά πολύ τα πολιτικά αλλά και γεωγραφικά όρια αυτού του νέου πολιτικού σχηματισμού. Έτσι, λίγες μέρες μετά την ενοποίηση της ΕΠΕΚ, και συγκεκριμένα στις 27 Ιουλίου, οι βουλευτές του κόμματος εξέλεξαν τα 15 κοινοβουλευτικά μέλη του Γενικού Συμβουλίου⁴³ του ενιαίου κόμματος, βάσει του σχεδίου καταστατικού. Η σύνθεση του Συμβουλίου, εμφάνιζε μία ισορροπία ως προς την προέλευση των μελών του αφού περιλάμβανε έξι

⁴¹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 28/7/1950.

⁴² Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 16/7/1951.

⁴³ Δημ. Παπασπύρου, Γρ. Τηλικίδης, Μηνάς Πατρίκιος, Σταμ. Μερκούρης, Γεώργ. Αναγνωστόπουλος, Κων/νος Μαρής, Εμμ. Μπακλατζής, Γεώργ. Παλάσκας, Πέτρ. Ευριπταίος, Γεώργ. Μπουρδάρας, Αλεξ. Παπαθανάσης, Ιω. Κώνστας, Αθ. Μαυρίδης, Στυλ. Αλλαμανής, Γεώργ. Ανδρουλακάκης. Οι Γεώργ. Καρτάλης, Λεων. Σπαής, Ιω. Μελάς, Ιω. Μιχαήλ και Κων. Μανέτας εξελέγησαν αναπληρωματικά μέλη. Βλ. Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 28/7/1950.

προερχόμενους από το Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα, τέσσερις από την ομάδα Καρτάλη και πέντε από το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων. Η κίνηση αυτή για την οργάνωση του κόμματος έμεινε προσωρινά μετέωρη και ημιτελής, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί είτε σε συνεχιζόμενες διαβουλεύσεις για το σχέδιο καταστατικού είτε στην αδράνεια που προκαλούσε στις εσωκομματικές διεργασίες η κυβερνητική εξουσία που ασκούσε η ΕΠΕΚ. Η πτώση ωστόσο της κυβέρνησης Πλαστήρα φαίνεται πως επιτάχυνε τις διαδικασίες οργάνωσης του κόμματος. Στις αρχές Σεπτεμβρίου οι Πλαστήρας και Τσουδερός ενέκριναν το προσωρινό καταστατικό,⁴⁴ βάσει του οποίου η δομή του κόμματος είχε ως εξής:

Σύμφωνα με το προσωρινό καταστατικό, όλα τα όργανα διοίκησης του κόμματος θα ήταν αιρετά, με εξαίρεση την ηγεσία η οποία ετίθετο εκτός εκλογής, εξαιτίας του λεγόμενου «τεκμηρίου αρμοδιότητας». Έτσι, για τον μεν Πλαστήρα «το τεκμήριον της αρμοδιότητος [...] δόθηκε από τον λαόν κατά τας εκλογάς της 5ης Μαρτίου» για τον δε Τσουδερό «το τεκμήριον της αρμοδιότητος δόθηκε από τη συνεχή, συνετή και μακρά δράσι του υπέρ των εργαζομένων».⁴⁵ Το Γενικό Συμβούλιο, το οποίο αποτελούσε το ανώτερο όργανο και ήταν υπεύθυνο για τη χάραξη της πολιτικής και της οργάνωσης του κόμματος, απαρτιζόταν από 30 μέλη, 15 κοινοβουλευτικά και 15 εξωκοινοβουλευτικά, τα οποία θα ορίζονταν, μέχρι τη διεξαγωγή Συνεδρίου, από την ηγεσία του κόμματος. Η εξαμελής Εκτελεστική Επιτροπή, η οποία συνιστούσε ουσιαστικά ένα ευέλικτο σχήμα με αρμοδιότητες παρόμοιες με του Γενικού Συμβουλίου, εκλεγόταν από το Γενικό Συμβούλιο. Τέλος, στα Περιφερειακά και Τοπικά Συμβούλια του κόμματος που επρόκειτο να συγκροτηθούν, θα ορίζονταν διοικούσες επιτροπές μέχρι την ανάδειξη εκλεγμένων διοικήσεων.

Ακολουθώντας λοιπόν το προσωρινό καταστατικό, οι δύο ηγέτες όρισαν στις 10 Σεπτεμβρίου τα 15 εξωκοινοβουλευτικά μέλη του Γενικού Συμβουλίου του

⁴⁴ Το κείμενο του προσωρινού καταστατικού δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί. Τα όσα περιγράφονται εδώ έχουν αντληθεί από το κείμενο του Ιω. Παπαλάκη «Ο Οργανισμός της ΕΠΕΚ», στο οποίο δίνονται τα βασικά του στοιχεία. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/9/1950.

⁴⁵ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/9/1950.

κόμματος, επιλέγοντας κυρίως πολιτευτές που είχαν κατέλθει με τον συνασπισμό στις εκλογές του 1950, ενώ σε αυτούς προστέθηκαν ο δημοσιογράφος Λουκής Ακρίτας⁴⁶ και ο εκδότης της εφημερίδας *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, Νικ. Ευαγγελόπουλος.⁴⁷ Λίγες ημέρες αργότερα τα μέλη του Γενικού Συμβουλίου εξέλεξαν την εξαμελή Εκτελεστική Επιτροπή,⁴⁸ στην πρώτη συνεδρίαση της οποίας έγινε ομόφωνα δεκτή η επιλογή του δημοσιογράφου Λουκή Ακρίτα ως Γενικού Γραμματέα της ΕΠΕΚ.⁴⁹

Είναι προφανές ότι αρχικά το οργανωτικό σχήμα δεν απείχε πολύ από τα μέχρι τότε αντίστοιχα των λοιπών κομμάτων, όπως για παράδειγμα του Κόμματος Φιλελευθέρων. Σύμφωνα με το αναθεωρημένο, τον Αύγουστο του 1949, καταστατικό του ΚΦ,⁵⁰ ο ισόβιος αρχηγός του πλαισιωνόταν από δεκαμελές Πολιτικό Συμβούλιο,⁵¹ συμβουλευτικού χαρακτήρα, και από το Γραφείο του Κόμματος, το οποίο είχε εκτελεστικό χαρακτήρα και επέβλεπε την οργάνωση του κόμματος. Στα ανώτερα όργανα τοποθετούνταν και η Γενική Συνέλευση,⁵² που ήταν επιφορτισμένη με τη συζήτηση των προγραμματικών κατευθύνσεων του κόμματος και την έγκριση ή τροποποίηση του καταστατικού. Πέραν όμως των παραπάνω οργάνων διοίκησης, αναλυτικό ήταν το καταστατικό σχετικά με ζήτημα της οργάνωσης των μελών, καθώς προβλεπόταν η συγκρότηση Πολιτικών Συλλόγων στους δήμους και τις κοινότητες οι οποίοι θα υπάγονταν στις αντίστοιχες Νομαρχιακές Διοικήσεις. Οι τελευταίες, που θα υπάγονταν στο Γραφείο του Κόμματος, θα είχαν πέραν της πολιτικής κατεύθυνσης των Συλλόγων και αρμοδιότητες πρωτοβάθμιου πειθαρχικού οργάνου. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι σε αυτό το οργανωτικό σχήμα δεν υπάγονταν οι Λέσχες Φιλελευθέρων,⁵³ οι οποίες διατηρούσαν την αυτοτέλειά τους με σκοπό την

⁴⁶ Για τον Λουκή Ακρίτα βλ. στο Επίμετρο.

⁴⁷ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/9/1950.

⁴⁸ Την Εκτελεστική Επιτροπή αποτελούσαν οι Μηνάς Πατρίκιος, Λουκ. Ακρίτας, Στ. Αλλαμανής, Δημ. Παπασπύρου, Γεώργ. Αναγνωστόπουλος με πρόεδρο τον Εμμ. Τσουδερό. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/9/1950.

⁴⁹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 23/9/1950. Να σημειωθεί εδώ ότι η θέση του Γενικού Γραμματέα καθώς και οι αρμοδιότητές του δεν προκύπτουν από το κείμενο του προσωρινού οργανογράμματος που εντοπίστηκε.

⁵⁰ Βλ. *Καταστατικόν του Κόμματος των Φιλελευθέρων*, 29 Αυγούστου 1949. Φαίνεται πως αυτή υπήρξε η πρώτη αναθεώρηση του ισχύοντος επί Ελευθερίου Βενιζέλου και Θεμιστοκλή Σοφούλη καταστατικού.

⁵¹ Τέσσερα από τα μέλη του ορίζονταν «αριστίνδην» από τον αρχηγό και έξι εκλέγονταν από τη Γενική Συνέλευση του κόμματος.

⁵² Η Γενική Συνέλευση απαρτιζόταν από τους εν ενεργεία και διατελέσαντες βουλευτές του κόμματος, από τους πολιτευτές των αμέσως προηγούμενων εκλογών, από αντιπροσώπους των Νομαρχιακών Διοικήσεων και των επαγγελματικών και υπαλληλικών οργανώσεων.

⁵³ Η Λέσχη Φιλελευθέρων της Αθήνας, ιδρύθηκε το 1917. Περισσότερα για το θέμα βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, μτφ. Θεόδ. Παρασκευόπουλος, τ. Β', Αθήνα, ΜΙΕΤ, ²2006, σ. 941-944.

«πολιτικήν μόρφωσιν» των μελών του κόμματος. Τέλος, το καταστατικό λάμβανε μέριμνα για την οργάνωση της νεολαίας, προβλέποντας τη σύσταση Τμημάτων Φιλελευθέρας Νεολαίας,⁵⁴ που υπάγονταν σε αντίστοιχες Νομαρχιακές Διοικήσεις με ανώτερο όργανο το Πανελλήνιο Συμβούλιο Φιλελευθέρας Νεολαίας, ενώ προβλεπόταν και η σύσταση επαγγελματικών οργανώσεων του κόμματος.

Όπως προκύπτει, στο οργανόγραμμα και των δύο κομμάτων⁵⁵ δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στα όργανα διοίκησης, τα οποία –τουλάχιστον αρχικά– ήταν της απόλυτης εμπιστοσύνης και επιλογής του αρχηγού, ενώ ψηλή θέση στην ηγετική πυραμίδα κατείχε η κοινοβουλευτική ομάδα. Η κομματική οργάνωση των μελών παρότι απασχολούσε –θεωρητικά τουλάχιστον– τις ηγεσίες των κομμάτων, δεν φαίνεται να είχε λάβει τη μορφή συντονισμένων προσπαθειών για την επίτευξή της.⁵⁶ Η ΕΠΕΚ αρχικά δεν φαίνεται να παρέκκλινε από αυτή την παραδοσιακού τύπου διάρθρωση και οι οδηγίες του αρχηγού του κόμματος προς τα μέλη της Επιτροπής να «ολοκληρωθή η οργάνωσις του κόμματος, εις τρόπον ώστε ν' αποβή τούτο το δυναμικότερον όργανον των εθνικών, πολιτικών και κοινωνικών αγώνων»,⁵⁷ έμοιαζε περισσότερο με τυπική ευχή.

Τοπικά συμβούλια

Σύντομα, όμως, γύρω από αυτό το οργανωτικό σχήμα άρχισαν να διατυπώνονται εντός της ΕΠΕΚ απόψεις για τη διαμόρφωση ενός σύγχρονου κόμματος αρχών που θα εδραζόταν σε μία οργανωμένη λαϊκή βάση. Την αντίληψη αυτή εξέφραζε, μεταξύ άλλων, και ο πολιτευτής Κοσμάς Βέρροιος: «Ο στρατηγός Πλαστήρας και ο κ. Τσουδερός θα προσφέρουν την μεγαλύτεραν ίσως υπηρεσίαν εις την χώραν μας εάν

⁵⁴ Το καταστατικό έδινε τη δυνατότητα συγκρότησης και ανεξάρτητων Τμημάτων Νεολαίας «κατά σπουδαστικούς κλάδους ή κατ' επαγγέλματα».

⁵⁵ Να σημειωθεί πάντως ότι και το καταστατικό του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος κινούνταν προς την ίδια κατεύθυνση, εξειδικεύοντας ακόμη περισσότερο το ρόλο των οργάνων διοίκησης του κόμματος. Βλ. «Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος, Καταστατικό [Αθήναι 1945]», όπως παρατίθεται στο Π. Πετρίδης-Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου. Ο πολιτικός λόγος*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 315-322.

⁵⁶ Ξεχωριστή, εν πρώτοις, μοιάζει η περίπτωση του Εθνικού Κόμματος Ελλάδος του Ναπολέοντα Ζέρβα, το οποίο είχε παρόμοια οργανωτική δομή, αλλά επιδίωξε και φαίνεται πως κατάφερε να συγκροτήσει τοπικές οργανώσεις. Στην περίπτωση αυτή όμως πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη ότι ο χαρακτήρας των οργανώσεων αυτών ήταν περισσότερο παραστρατιωτικός και λιγότερο πολιτικός, γεγονός που φαίνεται να ερμηνεύει εν μέρει και την ανάπτυξή τους. Βλ. σχετικά Νίκος Βαφέας - Βαγγέλης Τζούκας, «Η πολιτική κληρονομιά του ΕΔΕΣ: Το Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος (1945-1950)», σ. 261-265. Η άποψη πάντως των συγγραφέων ότι «η δομή και η οργάνωσή του, φαίνεται να διαφοροποιούν το Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος από όλους τους υπόλοιπους κομματικούς σχηματισμούς της εποχής» δεν επιβεβαιώνεται.

⁵⁷ *Προοδεντικός Φιλελεύθερος*, 23/9/1950.

υπό την καθοδήγησίν των οργανωθέντων πραγματικών κόμματα αρχών, η ΕΠΕΚ. Ένα κόμμα συγχρονισμένον και εις την οργάνωσιν και εις την πολιτικήν και κοινωνικήν ιδεολογίαν. Αυτό που απεκλήθη Δημοκρατικόν Κέντρον πρέπει να αποκτήσῃ και οργάνωσιν και συγκεκριμένο πρόγραμμα. Και η ΕΠΕΚ σήμερα είναι η ψυχή και ο κύριος κορμός του Κέντρου».⁵⁸ Στην πραγματικότητα οι απόψεις αυτές συνιστούσαν μία διαφορετική αντίληψη που προσέβλεπε σε μία κομματική οργάνωση με θεσμοθετημένα όργανα και ενεργή συμμετοχή της λαϊκής βάσης. Μία νέου τύπου όμως οργάνωση διαμόρφωνε εν τέλει ένα νέου τύπου κόμμα που θα διαρρήγνυε το ηγετικό σχήμα.

Η επιλογή του Λουκή Ακρίτα ως γραμματέα φαίνεται πως διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια δημιουργίας οργάνωσης της βάσης.⁵⁹ Έτσι, σύντομα ξεκίνησε η συγκρότηση τοπικών και περιφερειακών συμβουλίων σε όλη την Ελλάδα στα οποία ορίστηκαν διοικούσες επιτροπές. Ο τρόπος οργάνωσης παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς έγινε προσπάθεια να παρακαμφθούν οι δεσμοί των οπαδών της ΕΠΕΚ με τους πολιτευτές και τους βουλευτές και να δημιουργηθεί απευθείας επαφή με το κόμμα χωρίς άλλη διαμεσολάβηση. Για το σκοπό αυτό η οργάνωση των τοπικών και περιφερειακών συμβουλίων έπρεπε να είναι «απρόσωπη και να μην συμπεριληφθούν εις αυτήν οι εν ενεργεία πολιτευόμενοι».⁶⁰ Όπως ήταν φυσικό η πρακτική αυτή συνάντησε τις αντιδράσεις του πολιτικού προσωπικού που έβλεπε σε αυτήν μία προσπάθεια ακύρωσης των προσωπικών πολιτικών δικτύων αλλά και μία ταυτόχρονη πρόσδεση των συμβουλίων στο άρμα του γενικού γραμματέα.⁶¹

Η οργάνωση της βάσης του κόμματος φαίνεται πως ξεκίνησε από την Αθήνα με το σχηματισμό της αρμόδιας εννεαμελούς εκτελεστικής επιτροπής υπό την προεδρία του Κων/νου Γιαβάσογλου, η οποία είχε υπό την καθοδήγησή της τα πρώτα 25 συνοικιακά συμβούλια. Παράλληλα όμως προχώρησε η σύσταση οργανωτικών συμβουλίων και στην περιφέρεια.⁶² Παρότι ο αριθμός των περιφερειακών τοπικών

⁵⁸ Κοσμάς Βέρροιος, «Η νέα πολιτική κίνησης», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 4/10/1950.

⁵⁹ Βλ. Αναστ. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα 1970, σ. 178-179.

⁶⁰ Βλ. επιστολή Περ. Αργυρόπουλου προς Πλαστήρα, [Οκτώβριος] 1951, IAMM/ANΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

⁶¹ Βλ. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Πεπονής, ο Ακρίτας «επιχειρούσε, μάταια, να φτιάξει κομματική οργάνωση, να δώσει στη λαϊκή βάση του κόμματος ρόλο υπεύθυνο· αν κάτι τέτοιο προχωρούσε, τα προσωπικά φέουδα κινδυνεύανε», βλ. Αναστ. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, σ. 181.

⁶² Βλ. σχετικά «Οργανωτική Εγκύκλιος προς τα προσωρινά Οργανωτικά Συμβούλια της ΕΠΕΚ», χ.χ. ΕΛΙΑ/Αρχείο Γεωργίου Οικονόμου (αταξινόμητο), καθώς και επιστολή της διοικούσας επιτροπής ΕΠΕΚ Κομοτηνής, 6/7/1950, IAMM/ANΠ 372, φ. 9.

οργανώσεων δεν είναι γνωστός, στις αρχές του 1951 φαίνεται ότι αυτές δεν κρίνονταν αμελητέες. Τον ρόλο τους μάλιστα αναγνώρισε και η ηγεσία του κόμματος, η οποία επιφόρτιζε τα τοπικά συμβούλια και τους βουλευτές με την οργάνωση των εκλογών: «Απανταχού οι βουλευταί μετά των Τοπικών Συμβουλίων θα φροντίσουν [...] να καταρτισθούν εκλογικοί συνδυασμοί. [...] Όπου δεν υπάρχουν βουλευταί της ΕΠΕΚ την πρωτοβουλίαν αναλαμβάνουν τα Τοπικά Συμβούλια του Κόμματος».⁶³ Παρά το ότι δεν εντοπίστηκαν περαιτέρω στοιχεία για τις οργανώσεις, όπως η γεωγραφική τους κατανομή και ο αριθμός των μελών τους, που θα επέτρεπαν την σε βάθος εξέταση του ζητήματος,⁶⁴ ωστόσο μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι τα αριθμητικά μεγέθη μέχρι τον Αύγουστο του 1951 δεν ήταν ευκαταφρόνητα. Μόνο στην Αθήνα είχαν συσταθεί εκατό συνοικιακά συμβούλια⁶⁵ ενώ την ίδια περίοδο σε όλη την Ελλάδα ο αριθμός των τοπικών συμβουλίων ανερχόταν σε 1.000.⁶⁶ Είναι φανερό ότι το πολιτικό προσωπικό συνέχιζε να αποτελεί τον ρυθμιστικό παράγοντα σε τοπικό επίπεδο, αλλά παρ' όλα αυτά δεν μπορούσε πλέον να αγνοηθεί μία νέα φωνή που αναδεικνυόταν μέσω των οργανώσεων.

Η επιτυχής πορεία των οργανώσεων της ΕΠΕΚ δεν φαίνεται να άφησε αδιάφορο το Κόμμα Φιλελευθέρων. Στο πρώτο συνέδριο του κόμματος,⁶⁷ που διεξήχθη τον Ιανουάριο του 1951,⁶⁸ το ήμισυ της ομιλίας του Σοφ. Βενιζέλου αναλώθηκε στην ανάγκη οργάνωσης του κόμματος, γεγονός που δεν φαίνεται πως ήταν άσχετο με τα συμβαίνοντα στην ΕΠΕΚ. Μάλιστα ο ηγέτης του ΚΦ τόνισε ότι «δεν δύναται το κόμμα να λειτουργήσει κατά τας δημοκρατικές αρχάς άνευ της καταλλήλου οργανώσεως»,⁶⁹ και σημείωσε ότι η συγκρότηση οργανώσεων θα παρείχε στα μέλη τους το δικαίωμα και την ευκαιρία «όπως καταστούν δημιουργικά τούτου δυνάμεις, ενεργώς μετέχοντα εις την διαμόρφωσιν και την πραγματοποίησιν των πολιτικών κατευθύνσεων». Τέλος, περιέγραψε τους «κομματικούς

⁶³ Οδηγίες Εμμ. Τσουδερού προς βουλευτές και τοπικά συμβούλια ΕΠΕΚ [Μάρτιος] 1951, Τοπικό Αρχείο Αγίας/Αρχείο Δημητρίου Ηρακλείδη, φ. 4/2.

⁶⁴ Βλ. για παράδειγμα της μελέτη της Ιωάννας Παπαθανασίου, «Όρια και δυναμική της ένταξης στην προδικτατορική ΕΔΑ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 86 (1995), σ. 21-82.

⁶⁵ Αν θεωρήσει κανείς ότι κάθε συμβούλιο είχε τουλάχιστον δέκα μέλη, εκτιμάται ότι περίπου χίλια άτομα συμμετείχαν στις οργανώσεις της Αθήνας.

⁶⁶ Βλ. συνέντευξη Λ. Ακρίτα στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, 20/8/1951.

⁶⁷ Το Β' Συνέδριο του Κόμματος Φιλελευθέρων διεξήχθη 24-27 Ιουνίου 1954, επί ηγεσίας Γεωργίου Παπανδρέου. Βλ. σχετικά Γ. Κασιμάτης - Π. Πετρίδης - Αγγ. Σιδεράτος (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968)*, Αθήνα 1988, σ. 223-225, όπου δημοσιεύεται η πρόσκληση και ο κανονισμός του Συνεδρίου. Παρότι η σημασία των συνεδρίων των κομμάτων, πλην εκείνων της ΕΔΑ, έχει υποτιμηθεί, το θέμα χρήζει επανεκτίμησης.

⁶⁸ 28 και 29 Ιανουαρίου.

⁶⁹ Βλ. ομιλία του Σοφ. Βενιζέλου στο συνέδριο του ΚΦ, όπως δημοσιεύεται στο *Βήμα*, 30/1/1951.

σχηματισμούς», δηλαδή τις κομματικές οργανώσεις, ως «φυτώρια νέων στελεχών» ενώ έθεσε ακόμα και το ζήτημα της ανάδειξης υποψηφίων μέσα από τις οργανώσεις, καθώς, «δεν είναι νοητόν το χρίσμα της υποψηφιότητας να επιδιώκεται διά της πίεσεως επί της ηγεσίας». Να σημειωθεί πάντως εδώ ότι η κίνηση αυτή του ΚΦ δεν ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της επιτυχίας των οργανώσεων της ΕΠΕΚ, αλλά αποτελεί ένδειξη της αλληλεπίδρασης των κομμάτων –ιδίως των όμορων.

Στο διάστημα που μεσολάβησε από την πρώτη κίνηση για την οργάνωση της βάσης του κόμματος, τον Ιούλιο του 1950, έως τον Αύγουστο του 1951, φαίνεται πως η ΕΠΕΚ είχε επιχειρήσει έντονα να καλλιεργήσει –σε ένα πρόσφορο έδαφος– την αδιαμεσολάβητη επαφή με το πολιτικό της ακροατήριο, να την εδραιώσει και να την επεκτείνει σε ένα ευρύτερο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας. Το προφίλ των ανθρώπων που στελέχωσαν τις οργανώσεις της ΕΠΕΚ δεν είναι δυνατόν να σκιαγραφηθεί, καθώς δεν υπάρχουν τα απαιτούμενα στοιχεία. Έχει όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον σχόλιο του Λουκή Ακρίτα στο οποίο ο ίδιος περιγράφει με αδρές γραμμές τα χαρακτηριστικά τους:⁷⁰ «Ο αρχηγός της ΕΠΕΚ, όπως ήτο φυσικόν, έχει περιστοιχισθή από νέα άφθαρτα και δυναμικά στοιχεία, τα οποία συνεθλίβοντο εις τα περιθώρια του δημοσίου βίου. Τα νέα αυτά στελέχη έχουν το προνόμιον να αντλούν από το παρελθόν κάθε δικαίωμα και κάθε αναγνώρισιν διά την γενικωτέραν συμβολήν των. Ήσαν στελέχη, τα οποία ούτε η κοινωνική αντίδρασις έφθειρε ή εξηγόρασε, ούτε με την υπονομευτικήν δράσιν του ο κομματισμός κατώρθωσε να αχρηστεύση. Αγωνισταί της δημοκρατίας ανέκαθεν, μαχηταί της εθνικής αντιστάσεως, εις την πρωτοπορίαν των λαϊκών αγώνων, ήτο φυσικόν να ευρεθούν παρά το πλευρόν του [...]. Ήδη η ΕΠΕΚ κατώρθωσε εις διάστημα ενός έτους να εξασφαλίση τον αρτιότερον κομματικόν μηχανισμόν τον οποίον διαθέτει ο τόπος, με χίλια περίπου τοπικά συμβούλια του κόμματος. Μέσα εις τα πλαίσια της κομματικής οργανώσεως κινείται ένας ζωντανός οργανισμός πλαισιωμένος από τον επιστημονικόν και πνευματικόν οπλισμόν της χώρας με πρωτοπορίαν την νεολαίαν του κόμματος [...].⁷¹ Είναι φανερό ότι τα στελέχη που περιγράφει ο Ακρίτας δεν είχαν σχέση με οποιοδήποτε προηγούμενο κομματικό μηχανισμό και είχαν αναδειχθεί σε τοπικό επίπεδο κυρίως κατά τη δεκαετία του 1940 και των μεγάλων ζητημάτων που είχαν τεθεί: την αντίσταση, το πολιτειακό, τον εμφύλιο, αλλά και τους

⁷⁰ Είναι προφανές ότι το κείμενο δεν αποφεύγει τον πειρασμό της ωραιοποίησης και της υπερβολής ως ένα βαθμό.

⁷¹ Βλ. συνέντευξη Λουκή Ακρίτα στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, 20/8/1951.

κοινωνικούς αγώνες. Τα στελέχη των οργανώσεων της ΕΠΕΚ ήταν με άλλα λόγια μετριοπαθείς δημοκρατικοί φιλελεύθεροι, τμήμα του ΕΑΜικού μπλοκ και μη εκπροσωπούμενες πολιτικά λαϊκές μάζες που ασφυκτιούσαν στο μετεμφυλιακό πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Γρήγορα όμως επρόκειτο να αποδειχθεί πως αυτή η στρατηγική διεύρυνσης της βάσης συναντούσε ισχυρές αντιστάσεις μέσα στο ίδιο το κόμμα. Οι βουλευτικές εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951 φαίνεται πως αποτέλεσαν το σημείο από το οποίο ξεκίνησε η αντίστροφη μέτρηση για τις τοπικές οργανώσεις. Οι αποκλεισμοί εγγραφής «προσώπων τιμών και ανωτέρας υποστάσεως»,⁷² όπως καταγγέλλθηκε, στις οργανώσεις, το γεγονός ότι αυτές ήταν πολιτικά ανεξέλεγκτες από τους βουλευτές αλλά και τους πολιτευτές, σε συνδυασμό με τη ριζοσπαστικοποίηση της ΕΠΕΚ στις εν λόγω εκλογές, φαίνεται πως ενεργοποίησαν «παλαιοκομματικού» τύπου αντανакλαστικά εντός του κόμματος. Η ανάδειξη του Λουκή Ακρίτα πρώτου σε ψήφους στην περιφέρεια της Αθήνας, αποτέλεσε την αφορμή που πυροδότησε σειρά αντιδράσεων, καθώς θεωρήθηκε ότι σχετιζόταν άμεσα με χειραγώγηση των οργανώσεων. Καταγγελίες για ψηφοθηρική χρήση της οργάνωσης υπήρξαν και από στελέχη της ΕΠΕΚ Θεσσαλονίκης, τα οποία ζητούσαν τη διάλυση της υπάρχουσας οργάνωσης και την ανασύστασή της από νέα διοικούσα επιτροπή, διορισμένη από τον Πλαστήρα, μέχρι τη διεξαγωγή αρχαιρεσιών.⁷³

Παρά την υπεράσπιση του τρόπου οργάνωσης της βάσης του κόμματος την οποία ανέλαβε ο Κων/νος Γιαβάσογλου, σημειώνοντας ότι τα συνοικιακά συμβούλια της Αθήνας εργάστηκαν υπέρ του κόμματος και δεν ενεπλάκησαν σε προσωπική άγρα ψήφων,⁷⁴ ο αρχηγός της ΕΠΕΚ φαίνεται πως είχε πάρει αποστάσεις από τον τρόπο οργάνωσης που είχε υιοθετηθεί έως τότε. Έτσι, ανέθεσε στον παλαιό βουλευτή του Κόμματος Φιλελευθέρων και πολιτευτή πλέον της ΕΠΕΚ, Περικλή Αργυρόπουλο, τη σύνταξη υπομνήματος για τη συνολική αναδιοργάνωση του κόμματος. Το πολιτικό προφίλ του Αργυρόπουλου προδίκιζε κατά κάποιον τρόπο την εκτίμησή του σχετικά

⁷² Βλ. επιστολή μελών οργάνωσης Θεσσαλονίκης προς Πλαστήρα, 15/9/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ». Στην ίδια επιστολή καταγγέλλονται αποκλεισμοί και από τη διοικούσα επιτροπή: «χαρακτηριστική υπήρξεν η στάσις λίαν γνωστών υποψηφίων βουλευτών όπως αποκλεισθώσι του Διοικητικού περιβάλλοντος της λέσχης αξιωματικοί ε.α. εγνωσμένου ήθους και κύρους, διά λόγους ευνοήτους».

⁷³ Βλ. επιστολή μελών οργάνωσης Θεσσαλονίκης προς Πλαστήρα, 15/9/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

⁷⁴ Ως απόδειξη του γεγονότος αυτού ο Κων. Γιαβάσογλου επικαλέστηκε τη μη εκλογή του. Βλ. επιστολή Κων/νου Γιαβάσογλου προς Πλαστήρα, 8/10/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

με το θέμα· στην έκθεση που συνέταξε για την κομματική οργάνωση της Αθήνας⁷⁵ έκανε λόγο για πρακτικές που κράτησαν τους πολιτευτές μακριά από τις οργανώσεις («ουδείς εκ των πολιτευομένων ετέθη εις επαφήν με τας οργανώσεις») και για ψηφοθηρική χρήση των τοπικών οργανώσεων από τους υπεύθυνούς τους, οι οποίοι τις μετέτρεψαν «εις προσωπικά εκλογικά κέντρα». Τα μέτρα που πρότεινε για την εξυγίανση ήταν η αναδιοργάνωση μέσω της εγγραφής νέων μελών και η όσο το δυνατόν αμεσότερη διενέργεια αρχαιρεσιών για την ανάδειξη διοικητικών συμβουλίων. Τέλος, έκρινε απαραίτητη την απομάκρυνση των μέχρι τότε εμπλεκομένων, εναντίον των οποίων εξαπέλυε τη μομφή ότι «κράτησαν κλειστές» τις οργανώσεις και τις διαχειρίστηκαν με όρους «προσωπικής ιδιοκτησίας».

Εκ του αποτελέσματος είναι σαφές ότι οι εισηγήσεις αυτές έγιναν αποδεκτές από τη ηγεσία και έτσι τον Ιανουάριο του 1952, με εγκύκλιο του κόμματος, η επιλογή των προσώπων που θα στελέχωναν τις οργανώσεις μέχρι τη διεξαγωγή αρχαιρεσιών ανατέθηκε στους κατά τόπους βουλευτές και τους πολιτευτές. Με αυτό τον τρόπο, παρότι το πολιτικό προσωπικό συνέχιζε τυπικά να μην έχει το δικαίωμα συμμετοχής στις τοπικές οργανώσεις, αποκτούσε πλέον τον έλεγχό τους, αλλοιώνοντας τον χαρακτήρα τους. Παράλληλα, όμως άρχισε και η αναδιοργάνωση των ανώτερων οργάνων του κόμματος. Η κοινοβουλευτική ομάδα εξέλεξε τα δεκαπέντε μέλη της στο Γενικό Συμβούλιο του κόμματος,⁷⁶ ενώ λίγες ημέρες αργότερα ο Πλαστήρας όρισε και τους δεκαπέντε εξωκοινοβουλευτικούς.⁷⁷ Εκκρεμούσε ακόμα η συγκρότηση της Εκτελεστικής Επιτροπής, τα μέλη της οποίας θα όριζε ο Πλαστήρας εν καιρώ.⁷⁸

Η αναδιοργάνωση όμως των τοπικών οργανώσεων δεν προχωρούσε με γοργό ρυθμό, αφού τον Ιούλιο του 1952 εκκρεμούσε η συγκρότηση δεκατεσσάρων

⁷⁵ Βλ. επιστολή Περ. Αργυρόπουλου προς Πλαστήρα, χ.χ. [Οκτώβριος (;) 1951], IAMM/ANΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

⁷⁶ Γεώργ. Αναγνωστόπουλος, Ευάγγ. Αρβανιτάκης, Νικ. Ασκούτσης, Εμμ. Ζαννής, Αναστ. Βουλόδημος, Στέφ. Πετραλιάς, Γεώργ. Δοξόπουλος, Μηνάς Πατρίκιος, Κων. Πετρόπουλος, Κων. Βασαρδάνης, Γεώργ. Γεωργιάδης, Γεώργ. Παλάσκας, Κων. Μπέλλας, Γεώργ. Μελανίδης, Νικ. Ζορμπάς, Λεόντ. Λυμπέρης. Σύμφωνα με το προσωρινό καταστατικό, οι εν ενεργεία υπουργοί δεν ήταν εκλόγιμοι.

⁷⁷ Κων. Μανέτας, Περ. Αργυρόπουλος, Δημ. Μπότσαρης, Μ. Σκλάβος, Άγγ. Προκοπίου, Ιω. Στρατηγάκης, Ηλ. Μπρεδήμας, Σπ. Τριβυζάς, Ιω. Σταθόπουλος, Κ. Λαζαράκης, Φ. Βεγλερής, Στρ. Καλογερόπουλος, Θ. Λαμπράκης, Ζήσης Παπαλαζάρου, Σπ. Πάλλης, Γεώργ. Χατζησταυρής. Αναπληρωματικοί ορίστηκαν οι [;] Δαμαλάς, Γεώργ. Αράπης, Γεώργ. Τρίμης, Δημ. Δερνίκος, [;] Πρωτόπουλος, [;] Κούδης, Αλέξ. Βερνίκος, βλ. *Το Βήμα*, 19/2/1952.

⁷⁸ *Το Βήμα*, 28/2/1952.

περιφερειακών συμβουλίων,⁷⁹ ενώ σχετικά ικανοποιητική ήταν η κατάσταση στην Αθήνα⁸⁰ και πολύ καλύτερη στη Θεσσαλονίκη.⁸¹ Σε έκθεση σχετικά με την οργάνωση του κόμματος, σημειωνόταν ότι αυτή ήταν απαραίτητη και θα αποτελούσε «ισχυρόν όπλον εις χείρας της Ηγεσίας, [...] βεβαία ότι δεν παρεμβάλλονται παρανοήσεις μεταξύ αυτής και του μεγάλου όγκου των εκλογέων». Επιπροσθέτως όμως «η αρτία οργάνωσις θα διευκολύνη τόσον τον εμπλουτισμόν της ΕΠΕΚ και δι' άλλων νέων και ικανών στελεχών όσον και την φυσιολογικήν και συνεχή ανανέωσιν του πολιτικού της εξοπλισμού και κόσμου».⁸² Παρά το ότι, σύμφωνα με την ίδια έκθεση, «η πύκνωσις του δικτύου στελεχώσεως του Κόμματος και η εξασφάλισις της συσφίξεως των οργανικών του δεσμών είναι ικανοποιητική και βαίνει με ολονέν εντεινόμενον ρυθμόν», και καταβαλλόταν προσπάθεια για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στις οικείες οργανώσεις,⁸³ δύο ήταν οι παράγοντες που λειτουργούσαν ανασταλτικά στην ολοκλήρωση της αναδιοργάνωσης: α) «διχόνοιαι ή αδράνεια των τοπικών πολιτευτών του κόμματος», β) «η αβάστακτος πενία από την οποία κατατρύχεται το κόμμα». Όσον αφορά το πρώτο, φαίνεται πως ήταν δύσκολο να εξασφαλισθεί μεταξύ πολιτευτών και βουλευτών η απαιτούμενη συναίνεση για τα πρόσωπα που θα ηγούνταν των οργανώσεων, ενώ όσον αφορά τα οικονομικά, παρά το ότι σύμφωνα με εντολές της ηγεσίας οι βουλευτές υποχρεούνταν να καταβάλλουν εισφορά υπέρ του κόμματος, φαίνεται ότι παρά τις πιέσεις η πρακτική αυτή δεν απέδιδε τα αναμενόμενα.

Πέρα όμως από τις αιτίες που παρουσιάζονται στην έκθεση, δύο ακόμη παράγοντες συντέλεσαν στην καθυστέρηση αναδιοργάνωσης του κόμματος. Ο πρώτος ήταν η ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω ισχυροποίηση των βουλευτών αλλά και των πολιτευτών

⁷⁹ Ιωαννίνων-Θεσπρωτίας, Πρεβέζης, Ευρυτανίας, Αχαΐας, Ηλείας, Κερκύρας, Αρκαδίας, Αττικοβοιωτίας, Πειραιώς, Έβρου, Σάμου, Χανίων, Μυτιλήνης και Βόλου. Είχαν εκλεγεί διοικήσεις τοπικών συμβουλίων στους νομούς ή πόλεις (χωρίς να διευκρινίζεται): Λευκάδος, Ζακύνθου, Χαλκίδος, Λαμίας, Σύρου, Βέροιας, Φλωρίνης, Χαλκιδικής, Κομοτηνής, Χίου, Ηρακλείου και Ρεθύμνου και εκκρεμούσε η ανάδειξη συμβουλίων σε Σέρρες, Δράμα και Ξάνθη. Βλ. Έκθεσις επί της οργανωτικής προσπάθειας, 18/7/1952, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

⁸⁰ Είχαν ανασυγκροτηθεί οι προσωρινές επιτροπές των δήμων Αιγάλεω, Περιστερίου, Ταύρου, Νέας Ιωνίας και των συνοικιών Γκύζη, Πολυγώνου, Εξαρχείων, Πλάκας, Πετραλώνων, Θησείου, Κολωνού, Ακαδημίας Πλάτωνος και Καλογρέζας. Βλ. Έκθεσις επί της οργανωτικής προσπάθειας, 18/7/1952, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

⁸¹ Βλ. Έκθεσις επί της οργανωτικής προσπάθειας, 18/7/1952, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

⁸² Στο ίδιο.

⁸³ Να σημειωθεί εδώ πως κατ' αντιστοιχία με τον αποκλεισμό πολιτευτών από τα συμβούλια, αποκλείονταν οι πολιτευόμενες γυναίκες καθώς και οι σύζυγοι και αδελφές πολιτευτών.

του κόμματος μέσω του δικτύου εξυπηρετήσεων.⁸⁴ Η επιτυχής διαμεσολαβημένη επικοινωνία της βάσης με το κόμμα μέσω του πολιτικού προσωπικού, έθετε σε δεύτερη μοίρα τις οργανώσεις και ακύρωνε κατά κάποιο τρόπο τον ρόλο τους. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν η συνολική μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη βάση στην ηγεσία. Κι αυτό γιατί η ασθένεια του Πλαστήρα ήδη από τον Νοέμβριο του 1951, αλλά με μεγαλύτερη ένταση από τον Μάρτιο του 1952, οπότε τα πρωθυπουργικά καθήκοντα ανατέθηκαν στον Σοφ. Βενιζέλο, προσέδωσε άλλο νόημα στη στελέχωση των οργάνων διοίκησης του κόμματος, τα οποία θα κάλυπταν πλέον το κενό της ηγεσίας. Έτσι ξεκίνησαν αμέσως συζητήσεις για την εκλογή διοικούσας επιτροπής της ΕΠΕΚ, τις οποίες παρότι ο ηγέτης της προσπάθησε να τερματίσει όλα δείχνουν πως αυτό δεν κατέστη δυνατό.⁸⁵ Η αναχώρηση του Πλαστήρα στις 11 Ιουλίου 1952 για το Παρίσι προκειμένου να υποβληθεί σε θεραπεία,⁸⁶ λειτούργησε διαλυτικά για την εσωτερική συνοχή του κόμματος. Σε κάθε ευκαιρία εκφράζονταν πλέον εντάσεις οι οποίες ήταν αδύνατον να συγκρατηθούν λόγω της απουσίας του αρχηγού. Η επιστροφή του Πλαστήρα ένα μήνα αργότερα δημιούργησε κάποιες ελπίδες για αλλαγή της κατάστασης, καθώς αντιμετωπίστηκε ως «φάρμακο διά την αποκατάστασιν των οργανικών δεσμών του Κόμματος».⁸⁷ Παρ' όλα αυτά η εντύπωση που είχε δημιουργηθεί ότι ένας στενός κύκλος ανθρώπων γύρω από τον Πλαστήρα ασκούσε ουσιαστικά την εξουσία στο κόμμα, λειτούργησε περαιτέρω διαλυτικά και αποτέλεσε στο εξής πηγή συνεχών εντάσεων.

Η ήττα των εκλογών του Νοεμβρίου 1952 και η μη εκλογή του Πλαστήρα, η οποία άφησε «ακέφαλη» την κοινοβουλευτική ομάδα προκάλεσε σοκ στην ΕΠΕΚ. Στη συζήτηση περί των αιτιών της ήττας, η οργάνωση του κόμματος δεν έμεινε έξω από αυτή, παρότι αναγνώστηκε υπό διαφορετικές οπτικές. Έτσι μία προσέγγιση έδινε βάρος στον τρόπο οργάνωσης της βάσης: «Ηθελεν ο Λαός την “αλλαγήν”. Ημείς εκάμαμε πολλά, αλλ' εκ των συνθηκών δεν ημπορέσαμεν να του δώσωμεν την αλλαγήν. Δεν είχομεν των δυνάμεων. Αλλά εβοήθησεν ατυχώς εις τούτο, ότι

⁸⁴ Να σημειωθεί εδώ ότι η ΕΠΕΚ, και συγκεκριμένα το πολιτικό γραφείο του Πλαστήρα, είχε συγκροτήσει τον δικό του μηχανισμό πολιτικών εξυπηρετήσεων, βλ. ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Πολιτικό γραφείο». Παρότι η πλειονότητα των αιτημάτων αφορούσε διευκολύνσεις (παροχή τηλεφωνικής γραμμής, εισαγωγή σε νοσοκομεία κλπ) δεν έλειπαν τα αιτήματα για προσλήψεις σε δημόσιους οργανισμούς.

⁸⁵ *Το Βήμα*, 12/3/1952.

⁸⁶ Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 480-481.

⁸⁷ Βλ. επιστολή Σ. Τριβιζιά προς Ιω. Μοάτσο, 27/7/1952, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

επεξητείτο η οργάνωσις εκ των κάτω, ενώ έπρεπε να γίνη εκ των άνω». ⁸⁸ Μία διαφορετική προσέγγιση έδινε βάρος στον τρόπο οργάνωσις υπό διαφορετική όμως οπτική: «πρέπει να παραμερισθούν τα παλαιοκομματικά τερτίπια εις τας εσωκομματικάς μας σχέσεις και να διέπουν το κόμμα μας ευθείς δημοκρατικάί αρχαί», ενώ συνιστούσε «ταχείαν σύγκλησιν Πανελληνίου Συνεδρίου του κόμματος διά να ενθαρρύνωμεν τους οπαδούς μας, να χαράξωμεν νέας κατευθύνσεις διά τους μελλοντικούς μας σκληρούς αγώνας, τα δε σφάλματα του παρελθόντος να μας γίνουν σοβαρά διδάγματα. Πρέπει να γνωρίσητε προς παντός σεις η ηγεσία τα στελέχη σας και τους πολιτευτές σας από κοντά». ⁸⁹

Η συζήτηση που αναπτύχθηκε γύρω από αυτό το θέμα φαίνεται πως είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις ⁹⁰ και έτσι στις 19 Δεκεμβρίου 1952, ο Πλαστήρας δύο μέρες πριν αναχωρήσει για τις ΗΠΑ προκειμένου να νοσηλευθεί σε κλινική εκεί, όρισε τριμελή Εκτελεστική Επιτροπή αποτελούμενη από τους Κωνσταντίνο Ρέντη, Νικόλαο Ασκούτση και Γεώργιο Καρτάλη και 16μελή εξωκοινοβουλευτική επιτροπή που ως πρώτιστο καθήκον είχαν την σύνταξη σχεδίου καταστατικού και τη «σύνταξη κοινωνικού και πολιτικού προγράμματος της ΕΠΕΚ». ⁹¹ Η όλη διαδικασία όφειλε, σύμφωνα με τον αρχηγό του κόμματος, να «διαπνέεται από βαθύ δημοκρατικόν πνεύμα, εις τρόπον ώστε να καταστή δυνατή η αναδιοργάνωσις του κόμματος επί βάσεων συγχρονισμένων». Ο χαρακτήρας των επιτροπών θεωρούνταν προσωρινός καθώς, σύμφωνα με τις εξαγγελίες του Πλαστήρα, μετά την επιστροφή του επρόκειτο να συγκληθεί το συνέδριο του κόμματος το οποίο θα εξέλεγε τα όργανα διοίκησης και θα χάραζε τις κατευθυντήριες γραμμές του προγράμματος της ΕΠΕΚ.

Στα τέλη του 1952 το ζήτημα της οργάνωσις απασχόλησε και το Κόμμα Φιλελευθέρων, γεγονός που φαίνεται πως σχετιζόταν άμεσα με τα όσα συνέβαιναν την ίδια περίοδο στην ΕΠΕΚ. Η συγκρότηση Γραφείου Διαφώτισεως κρινόταν επιβεβλημένη, καθώς η «συντόνως πραγματοποιούμενη οργάνωσις του φιλικού κόμματος (αποκατάστασις επιτροπών και υποεπιτροπών, παρακολούθησις συνδικαλιστικής κινήσεως») καθιστούσε «επιτακτικήν την μελέτη του ζητήματος». ⁹²

⁸⁸ Βλ. επιστολή Αριστ. Φωτήλα προς Γ. Καρτάλη, 10/12/1952, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.57.

⁸⁹ Βλ. επιστολή Γεωργ. Γιαννόπουλου προς Γ. Καρτάλη, 15/1/1953, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.57.

⁹⁰ Περισσότερα για τις αιτίες που επανέφεραν το θέμα της οργάνωσις της ΕΠΕΚ, βλ. στο κεφάλαιο VII.

⁹¹ Προοδευτική Αλλαγή, 20/12/1952.

⁹² Βλ. επιστολή Κ. Χατζηδάκη Νίβα προς Σοφ. Βενιζέλο, 26/2/1952[=1953], ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 21.

Υπέρ της αναδιοργάνωσης του κόμματος με έμφαση στις τοπικές οργανώσεις και τη νεολαία τάσσονταν και στελέχη του ΚΦ.⁹³

Επιμέρους οργανώσεις

Πέρα όμως από την οργάνωση της βάσης σε τοπικό επίπεδο, η ΕΠΕΚ επιδόθηκε σε προσπάθεια για τη συγκρότηση Νεολαίας, επαγγελματικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων αλλά και των γυναικών του κόμματος. Η Νεολαία του κόμματος φαίνεται πως συγκροτήθηκε από έναν πυρήνα ανθρώπων που είχαν δραστηριοποιηθεί στα χρόνια της Κατοχής και είχε επαφές με τον γραμματέα του κόμματος. Πρώτος προσωρινός γραμματέας της διοικούσας επιτροπής της ορίστηκε ο Αναστάσιος Πεπονής, γιος του άλλοτε διευθυντή του πολιτικού γραφείου του Πλαστήρα, ο οποίος αργότερα εξελέγη πρόεδρος. Η δράση της φαίνεται πως περιορίστηκε –τουλάχιστον αρχικά– στο χώρο του πανεπιστημίου χωρίς όμως να καταφέρει να αναπτύξει και εκεί κάποια ιδιαίτερη δυναμική.⁹⁴ Τα βασικότερα ζητήματα που απασχόλησαν τη Νεολαία και τέθηκαν υπόψη της ηγεσίας ήταν α) τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων και β) η αναβολή στράτευσης λόγω σπουδών και γ) η συμμετοχή της Νεολαίας στο Συνέδριο του κόμματος.⁹⁵ Παρότι δεν υπάρχουν στοιχεία που να επιτρέπουν την εκτίμηση της μαζικότητας που απέκτησε η Νεολαία, φαίνεται πως τουλάχιστον αρχικά αποτέλεσε έναν ακόμη παράγοντα άσκησης πίεσης για τη συγκρότηση ενός νέου τύπου κόμματος.

Σχετικά με τις επαγγελματικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις της ΕΠΕΚ τα διαθέσιμα στοιχεία είναι ελάχιστα, παρέχοντας απλώς και μόνο την πληροφορία για τη συγκρότηση κάποιων από αυτές.⁹⁶ Εξίσου ελλιπείς είναι οι πληροφορίες για τις γυναικείες οργανώσεις, πάντως είναι άγνωστο κατά πόσο το ζήτημα είχε απασχολήσει πριν τα τέλη του 1950 την ΕΠΕΚ αλλά και τα άλλα κόμματα, δεδομένου ότι οι γυναίκες δεν είχαν δικαίωμα ψήφου. Η παροχή δικαιώματος όμως στις δημοτικές εκλογές του Απριλίου 1951,⁹⁷ και εν συνεχεία η καθιέρωσή του το 1952,⁹⁸ φαίνεται πως επανακαθόρισε τη στάση των κομμάτων τα οποία πλέον

⁹³ Βλ. επιστολή Εμμ. Εμμανουηλίδη προς Σοφ. Βενιζέλο, ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 21.

⁹⁴ Βλ. Αναστ. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, σ. 179.

⁹⁵ Βλ. πρακτικό Γενικού Συμβουλίου Νεολαίας, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 9.

⁹⁶ Βλ. για παράδειγμα την οργάνωση του κόμματος στον ΟΤΕ, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 9.

⁹⁷ Σχετικά με το ζήτημα της γυναικείας ψήφου στις δημοτικές εκλογές και τη συζήτηση που προηγήθηκε, βλ. Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952*, Αθήνα 2013, σ. 274-287.

⁹⁸ Αναλυτικότερα βλ. στο *ίδιο*, σ. 304-311.

ενέταξαν τη συγκρότηση των γυναικείων οργανώσεων στους στόχους τους. Έτσι η ΕΠΕΚ, όπως και το Κόμμα Φιλελευθέρων,⁹⁹ απέκτησαν οικείες οργανώσεις – τουλάχιστον στα μεγάλα αστικά κέντρα. Το γεγονός πάντως ότι η ΕΠΕΚ υπήρξε το κόμμα που –μαζί με τη Δημοκρατική Παράταξη– ψήφισε συντεταγμένα υπέρ της παροχής δικαιώματος ψήφου στις δημοτικές εκλογές του 1951, φαίνεται πως λειτούργησε υπέρ της προσέγγισης των γυναικών.

Καταστατικό

Τα οργανωτικά ζητήματα του κόμματος αποτέλεσαν αντικείμενο συζήτησης των δύο επιτροπών του κόμματος (κοινοβουλευτικής και εξωκοινοβουλευτικής) στα τέλη Ιανουαρίου 1953.¹⁰⁰ Το νέο καταστατικό και το νέο πρόγραμμα επρόκειτο να είναι έτοιμα μέχρι την επάνοδο του Πλαστήρα προκειμένου να συγκληθεί το Γενικό Συμβούλιο και να λάβει τις σχετικές αποφάσεις. Τελικώς η επεξεργασία του καταστατικού ολοκληρώθηκε από το Γενικό Συμβούλιο του κόμματος τον Φεβρουάριο του 1953¹⁰¹ και παραδόθηκε στον Πλαστήρα στις αρχές Μαρτίου.¹⁰²

Παρά το ότι, τουλάχιστον όσον αφορά τη διοίκηση, δεν υπήρχε κάποια τροποποίηση από το προσωρινό καταστατικό του 1950, το νέο στοιχείο ήταν ότι η κλονισμένη υγεία του Πλαστήρα έθετε επί τάπητος την πιθανότητα κένωσης της θέσης του ισόβιου αρχηγού. Στην περίπτωση αυτή, σύμφωνα με το καταστατικό, το Συνέδριο του κόμματος θα εξέλεγε νέο αρχηγό και, μέχρι τη διεξαγωγή του, το Γενικό Συμβούλιο του κόμματος θα έπρεπε να εκλέξει τριμελή προσωρινή διοικητική επιτροπή, της οποίας η θητεία δεν μπορούσε να υπερβαίνει τους έξι μήνες. Στις βασικές αρμοδιότητες του Γενικού Συμβουλίου περιλαμβάνονταν η εκτέλεση των αποφάσεων του Συνεδρίου, η οργάνωση του κόμματος και η καθοδήγηση των οργανώσεων, η διοχέτευση της γραμμής του κόμματος στη βάση και η διασφάλιση της κομματικής πειθαρχίας. Το Γενικό Συμβούλιο αποτελούνταν από 30 μέλη, τα

⁹⁹ Βλ. «Γραφείον γυναικείας οργανώσεως», 14/8/1953, ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 11 (υποφ. χ.χ.).

¹⁰⁰ *Το Βήμα*, 25/1/1953.

¹⁰¹ Βλ. Προσχέδιο καταστατικού της ΕΠΕΚ, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ». Το πλήρες κείμενο παρατίθεται στο Επίμετρο. Τρία σημεία του καταστατικού φαίνεται πως παρέμεναν τον Φεβρουάριο σε εκκρεμότητα: α) η καθιέρωση του θεσμού του επίτιμου ισόβιου ηγέτη του κόμματος, β) η οργάνωση κομματικής συνδικαλιστικής οργάνωσης και γ) η συμμετοχή των βουλευτών στο Γενικό Συμβούλιο του κόμματος. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 18/2/1953. Σχετικά με το τελευταίο θέμα, η κοινοβουλευτική ομάδα τάχθηκε υπέρ της συμμετοχής των βουλευτών. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 20/2/1953.

¹⁰² Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 10/3/1953. Να σημειωθεί εδώ ότι η καθυστερημένη σύνταξη ενός κειμένου προγραμματικών θέσεων δεν συνιστά παράδοξο, αλλά μάλλον πάγια τακτική των κομμάτων της περιόδου. Βλ. χαρακτηριστικά το παράδειγμα της ΕΔΑ, της οποίας οι προγραμματικές αρχές και το καταστατικό ολοκληρώθηκαν ένα χρόνο μετά τη συγκρότησή της.

οποία θα εκλέγονταν μεν από το Συνέδριο αλλά βάσει ρητών περιορισμών· δεκατέσσερα από αυτά θα έπρεπε να προέρχονται από την Αθήνα και τον Πειραιά, δέκα από την περιφέρεια, τρία από γυναικείες οργανώσεις, δύο από συνδικαλιστικές και ένας από τη Νεολαία. Η πενταμελής Εκτελεστική Επιτροπή την οποία συγκροτούσαν μέλη του Γενικού Συμβουλίου επιφορτιζόταν με την ταχεία εκτέλεση των αποφάσεών του και εισηγούνταν σε αυτό για θέματα σχετικά με την πολιτική του κόμματος.

Ως βασική οργανωτική μονάδα των μελών ορίζονταν οι πυρήνες (έως 10 μέλη), οι οποίοι εν συνεχεία συγκροτούσαν τμήματα (έως 50 μέλη) και τέλος τομείς (περισσότερα από 50 μέλη). Την επίβλεψη, καθοδήγηση, διαφώτιση και εποπτεία των μελών είχε ανά νομό η εννεαμελής Περιφερειακή Επιτροπή. Ανώτατο όργανο του κόμματος ήταν το Συνέδριο το οποίο σύμφωνα με το καταστατικό θα συνερχόταν κάθε χρόνο. Σε αυτό θα λάμβαναν μέρος ο αρχηγός, τα μέλη του Γενικού Συμβουλίου, οι εν ενεργεία και τέως βουλευτές του κόμματος, οι αντιπρόσωποι των περιφερειακών οργανώσεων, οι αντιπρόσωποι των γυναικείων και συνδικαλιστικών οργανώσεων και της Νεολαίας. Τέλος, απαραίτητη προϋπόθεση για να θέσει κάποιος υποψηφιότητα ως βουλευτής, δήμαρχος και δημοτικός σύμβουλος θα ήταν η εγγραφή και θητεία του στο κόμμα.

Το ολοκληρωμένο πλέον καταστατικό έπρεπε, προκειμένου να τεθεί σε ισχύ, να λάβει την έγκριση από τον αρχηγό, την κοινοβουλευτική και εξωκοινοβουλευτική επιτροπή. Η διαδικασία όμως αυτή καθυστέρησε, γεγονός που επέτρεψε τον Απρίλιο του 1953, οπότε το κόμμα προχώρησε στη διαγραφή των Γεώργ. Καρτάλη, Στυλ. Αλλαμανή και Νικ. Ασκούτση,¹⁰³ να διεξαχθεί μία μάχη εντυπώσεων γύρω από το κατά πόσο αυτή ακολούθησε την προβλεπόμενη από το καταστατικό διαδικασία ή αποτέλεσε μία «αντιδημοκρατική» ενέργεια. Σε μία προσπάθεια επίδειξης δύναμης, ο Πλαστήρας ξεκαθάρισε ότι «μέχρις της εγκρίσεως του Καταστατικού τας αποφάσεις θα λαμβάνη αυτός ως αρχηγός του κόμματος και όστις δεν συμφωνεί προς την πολιτικήν του κόμματος, όπως αυτός την καθορίζει και δεν πειθαρχεί εις τας αποφάσεις του ημπορεί να αποχωρή από τας τάξεις της ΕΠΕΚ».¹⁰⁴

Το καταστατικό τέθηκε ατύπως σε ισχύ τον Απρίλιο με τον ορισμό από τον Πλαστήρα των μελών του Γενικού Συμβουλίου και της Εκτελεστικής Επιτροπής του

¹⁰³ Για το θέμα αυτό βλ. στο κεφάλαιο III και VII.

¹⁰⁴ *Το Βήμα*, 3/3/1953.

κόμματος. Το Γενικό Συμβούλιο¹⁰⁵ αποτελούνταν από δεκαπέντε βουλευτές (δέκα τακτικούς και πέντε αναπληρωματικούς),¹⁰⁶ είκοσι τρία εξωκοινοβουλευτικά μέλη (δεκατρία τακτικά και δέκα αναπληρωματικά)¹⁰⁷ δύο εκπροσώπους συνδικαλιστών,¹⁰⁸ δύο εκπροσώπους της Νεολαίας¹⁰⁹ και τρεις των γυναικείων οργανώσεων.¹¹⁰ Την εντεκαμελή Εκτελεστική Επιτροπή συγκροτούσαν οι: Δημ. Παπασπύρου, Εμμ. Μπακλατζής, Σάββ. Παπαπολίτης, Νικ. Ζορμπάς (κοινοβουλευτικοί), Κων. Ρέντης, Μιχ. Κύρκος, Κων. Μανέτας, Κων. Πετρόπουλος, Κων. Μπέλλας, Γεώργ. Αναγνωστόπουλος, Γεώργ. Γεωργιάδης (εξωκοινοβουλευτικοί)¹¹¹ ενώ ο συντονισμός των τοπικών οργανώσεων ανατέθηκε στον Ιω. Ζίγδη. Η Εκτελεστική Επιτροπή δεν επρόκειτο να μακροημερεύσει με αυτή τη σύνθεση, καθώς στις 9 Μαΐου 1953 ο Ρέντης αποχώρησε από το κόμμα. Στη θέση του ο Πλαστήρας όρισε τον βουλευτή Δημ. Ηρακλείδη, στον οποίο μεταβίβασε ουσιαστικά αρμοδιότητες προεδρεύοντος του κόμματος¹¹² (είχε το δικαίωμα να προεδρεύει στις συνεδριάσεις του Γενικού Συμβουλίου και της Εκτελεστικής αλλά και όλων των επιτροπών του κόμματος, ενώ είχε τη δυνατότητα να αλλάζει τα μέλη των παραπάνω).¹¹³ Ο Ηρακλείδης θεωρούσε ότι η κίνηση αυτή εξέφραζε την απόφαση του Πλαστήρα «να τεθή εις κίνησιν όλος ο Δημοκρατικός μηχανισμός του Κόμματος, [...] και να δοθή η ευκαιρία ανασυνδέσεως και ανασυγκροτήσεως των πολιτικών προοδευτικών στελεχών και πολιτών».¹¹⁴

¹⁰⁵ Βλ. Πρακτικό σύστασης Γενικού Συμβουλίου [14/4/1953], ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ», καθώς και *Προοδευτική Αλλαγή*, 15/4/1953. Παρότι στο αρχικό κείμενο ο Κων. Ρέντης οριζόταν ως πρόεδρος του Γενικού Συμβουλίου και αναπληρωτής του Πλαστήρα, τελικώς η παράγραφος αυτή διαγράφηκε και δεν δόθηκε στη δημοσιότητα. Στην πραγματικότητα όμως όλες οι μετέπειτα συνεδριάσεις γίνονταν υπό την προεδρία του Ρέντη.

¹⁰⁶ Σάββας Παπαπολίτης, Εμμ. Μπακλατζής, Δημ. Παπασπύρου, Ιω. Ζίγδης, Ευάγγ. Πέτσος, Νικ. Ζορμπάς, Εμμ. Ζαννής, Αναστ. Βουλόδημος, Δημ. Θεοχαρίδης, Λάμπ. Βαμπούλης, Ιω. Γιαννιδάκης, Κ. Δημόπουλος, Γεώργ. Γρηγορίου, Δημ. Ηρακλείδης, Θωμ. Ανδρεάδης.

¹⁰⁷ Κ. Ρέντης, Κ. Μανέτας, Γ. Αναγνωστόπουλος, Δημ. Χατζηγιάννης, Γ. Μπουρδάρας, Ευ. Αρβανιτάκης, Κων. Πετρόπουλος, Λεων. Σπαής, Γ. Γεωργιάδης, Θ. Λαμπράκης, Μιχ. Κύρκος, Σπ. Πάλλης, Εμμ. Καμινόπετρος, Ηλ. Μπρεδήμας, Λ. Χατζηαποστόλου, Ιω. Ανωγειαννάκης, Κων. Μπέλλας, Απ. Κουνούπης, Δημ. Μελανίδης, Λεόντ. Λυμπέρης, Παν. Κερασιώτης, Χρ. Τούντας, Αθ. Βαχλιώτης.

¹⁰⁸ Γεώργιος Αράπης και Παναγιώτης Λούπος.

¹⁰⁹ Βασίλειος Σταματουλάς και Ποθητός Μουσελής.

¹¹⁰ Έλλη Ψάλτη, Κατίνα Καραμαούνα, Ουρανία Αποστολίδου.

¹¹¹ Βλ. Απόφαση καθορισμού σύνθεσης ΕΕ, 23/4/1953, ΑΣΚΙ/ΑΜΚ, φ. 4. Στην Εκτελεστική Επιτροπή προστέθηκαν αργότερα, κατόπιν απόφασης του Πλαστήρα, οι Δημ. Χατζηγιάννης και Εμμ. Ζαννής, βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 7/5/1953.

¹¹² Βλ. και Δημ. Κ Αγραφιώτης, «Η συνεργασία Ν. Πλαστήρα και Δημ. Αχ. Ηρακλείδη στα πλαίσια της ΕΠΕΚ», *Ιστορικό - Πολιτικό Συνέδριο για το Νικόλαο Πλαστήρα*, Καρδίτσα 1994, σ. 259-268.

¹¹³ *Το Βήμα*, 10/5/1953. Ενδεικτικό του ρόλου του Δημ. Ηρακλείδη ήταν ότι προκειμένου η οποιαδήποτε ανακοίνωση της ΕΠΕΚ να θεωρούνταν γνήσια θα έπρεπε να φέρει την υπογραφή είτε του Πλαστήρα είτε του Ηρακλείδη, βλ. *Το Βήμα*, 21/5/1953.

¹¹⁴ Βλ. δήλωση Δημ. Ηρακλείδη στη Λάρισα [15/5/1953], ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ»..

Νωρίτερα ωστόσο, στα τέλη Απριλίου, ένα γεγονός είχε προκαλέσει ρήξη στο κόμμα και είχε ανοίξει εκ νέου τη συζήτηση περί των οργάνων του κόμματος αλλά και την ανάγκη διεξαγωγής συνεδρίου. Το γεγονός ήταν η ανάθεση από τον Πλαστήρα της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης στον Σάββα Παπαπολίτη, η οποία προκάλεσε την έντονη αντίδραση στελεχών της ΕΠΕΚ¹¹⁵ αφού με αυτόν τον τρόπο ο Παπαπολίτης συγκέντρωνε ουσιαστικά υπερ-εξουσίες,¹¹⁶ αποκτώντας έτσι σαφές προβάδισμα στην μάχη για την διαδοχή που είχε υπογείως ξεκινήσει. Τα στελέχη ζήτησαν από τον Πλαστήρα να καταργήσει όλα τα προσωρινά συμβούλια και επιτροπές του κόμματος μέχρι τη σύγκληση του Συνεδρίου και να αναθέσει την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση στον αρχαιότερο βουλευτή του κόμματος, Εμμ. Μπακλατζή,¹¹⁷ ενώ και ο Κων/νος Ρέντης, προκειμένου να αποφευχθεί η κρίση, ζήτησε από τον Πλαστήρα την εντός του Μαΐου σύγκληση του συνεδρίου στο οποίο θα συμμετείχαν οι υποψήφιοι της ΕΠΕΚ στις εκλογές 1950, 1951 και 1952, καθώς υποστήριξε αυτό ήταν το μόνο μέσο για τη διατήρηση της συνοχής του κόμματος μέσω της εκλογής όλων των οργάνων από το συνέδριο.¹¹⁸ Και οι δύο προτάσεις συνάντησαν την άρνηση του Πλαστήρα, ο οποίος, σε μία ακόμα επίδειξη δύναμης, δήλωσε ότι οι επιτροπές είχαν προσωρινό χαρακτήρα μέχρι τη διεξαγωγή του Συνεδρίου και δεν επρόκειτο να γίνει οποιαδήποτε αλλαγή σε αυτές, ενώ για το χρόνο διεξαγωγής του Συνεδρίου θα αποφάσιζε ο ίδιος εν καιρώ.

Η έγκριση του καταστατικού έγινε τυπικά στις αρχές Μαΐου 1953 και το γεγονός αυτό αξιοποιήθηκε προκειμένου να προβληθεί η «δημοκρατικότητα» της ΕΠΕΚ που είχε πληγεί τους τελευταίους μήνες: «Η ολοκλήρωση της δημοκρατικής οργανώσεως του κόμματος καθ' όλην την Ελλάδα, συμφώνως προς το Καταστατικόν, φέρει την ΕΠΕΚ εις την πρώτην γραμμίν εξ όλων των αστικών κομμάτων και την καθιστά πρότυπον που θα μιμηθούν εκ της φοράς των πραγμάτων και της λαϊκής πίεσεως και τα άλλα κόμματα».¹¹⁹ Προς επίρρωση της ισχύος του καταστατικού συνεδρίασε για πρώτη φορά το Γενικό Συμβούλιο του κόμματος, στο οποίο ο

¹¹⁵ Των βουλευτών Δημ. Παπασπύρου και Γεώργ. Γρηγορίου, καθώς και των πολιτευτών Πέτρ. Ευριπαίου, Γεώργ. Μπουρδάρα, Παν. Κερασιώτη, Λεων. Σπαή, Κων. Μανέτα, Κων. Παπαμαντέλλου, Αθ. Βαγλιώτη, Ευάγγ. Αρβανιτάκη και Παν. Λαπατσάνη. Για το θέμα αυτό βλ. αναλυτικότερα στο κεφάλαιο VII.

¹¹⁶ Ήταν κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος, μέλος της διοικούσας επιτροπής της κοινοβουλευτικής ομάδας, μέλος του Γενικού Συμβουλίου του κόμματος και γραμματέας της Εκτελεστικής Επιτροπής.

¹¹⁷ *Το Βήμα*, 30/4/1953.

¹¹⁸ *Το Βήμα*, 2/5/1953.

¹¹⁹ Βλ. ανυπόγραφο σημείωμα για την εναρκτήρια συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου [Μάιος 1953], ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

Πλαστήρας έθεσε ως πρωταρχικά καθήκοντα του οργάνου τη διαφώτιση του λαού, την απαλλαγή του κόμματος από «ολιγόπιστα στοιχεία», την προπαρασκευή της «συγκλήσεως του Συνεδρίου του Κόμματος, το οποίον θα εγκρίνη και το Καταστατικόν και την Διακήρυξιν των προγραμματικών κατευθύνσεων του Κόμματος και θα αναδείξη δημοκρατικά τα ανώτατα αυτού όργανα».¹²⁰ Με τη σειρά του το Γενικό Συμβούλιο εξουσιοδότησε την Εκτελεστική Επιτροπή να προβεί στη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για την ταχύτερη και αρτιότερη σύγκληση του Συνεδρίου, αλλά και να καταρτίσει όλες τις επιτροπές που προβλέπονταν από το καταστατικό. Οι επιτροπές –Οργανωτική,¹²¹ Μελετών,¹²² Πειθαρχικό,¹²³ Τύπου και Διαφωτίσεως¹²⁴ και Οικονομικού¹²⁵ ορίστηκαν στις 6 Μαΐου 1953 και κλήθηκαν όλες να συνεδριάσουν.¹²⁶ Στην πρώτη της συνεδρίαση η Οργανωτική Επιτροπή αποφάσισε να προχωρήσει σε ταχύτατη συγκρότηση των Περιφερειακών Οργανώσεων Αθηνών και Πειραιώς, οι οποίες θα αναλάμβαναν το βάρος της οργάνωσης του κόμματος.¹²⁷

Παρ' όλα αυτά η εκλογή των διοικήσεων των οργανώσεων η οποία σύμφωνα με τις οδηγίες της ηγεσίας θα γίνονταν υπό την εποπτεία των βουλευτών ή πολιτευτών του κόμματος δεν φαίνεται να προχώρησε χωρίς προσκόμματα σε κάποιες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, στην οργάνωση της Θεσσαλονίκης οι πολιτευτές «ιεροκρυφίως διηύρυναν το αυτοδιορισθέν συμβούλιο των δι' ετέρων 4-5

¹²⁰ Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 5/5/1953.

¹²¹ Μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής ορίστηκαν οι: Μιχ. Κύρκος, Αναστ. Βουλόδημος, Ιω. Γιαμάς, Κων. Δημόπουλος, Νικ. Ζορμπάς, Δημ. Θεοχαρίδης, Στέφ. Κότσιανος, Στέφ. Λεκανίδης, Λεόντ. Λυμπέρης, Αθ. Μαυρίδης, Στ. Μπίρης, Ηλ. Μπρεδήμας, Ευ. Πέτσος, Γεώργ. Τζατζάνης, Εμμ. Φραγκάκης, Ιω. Χρυσόχοου, Γεώργ. Χατζησταυρής, Γεώργ. Αράπης, Δημ. Αναγνωστόπουλος. Να σημειωθεί πάντως ότι ρόλο στην Οργανωτική Επιτροπή είχε και ο Ιω. Μοάτσος, ο οποίος πραγματοποιούσε συσκέψεις με τοπικές επιτροπές του κόμματος. Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 19/5/1953.

¹²² Μέλη της Επιτροπής Μελετών ορίστηκαν οι: Θωμ. Ανδρεάδης, Λάμπρ. Βαμπούλης, Αναστ. Βουλόδημος, Ιω. Βλαμίδης, [Γεώργ.;] Γιαννόπουλος, Χριστ. Γοργίας, Κων. Δημόπουλος, Ελευθ. Ελευθεριάδης, Εμμ. Ζαννής, Αναστ. Ζάππας, Αθ. Κάβουρας, Ι. Κότσιανος, Ιω. Μογγογιάννης, Στ. Μπίρης, Αριστείδ. Πάλλης, Ιω. Παπαμαστοράκης, Αύγ. Πασσάδης, Ευ. Πέτσος, Γεώργ. Τζατζάνης, Μιχ. Τοσουνίδης, Αριστοτ. Φωτήλας, Δημ. Χατζηγιάννης.

¹²³ Μέλη του Πειθαρχικού ορίστηκαν οι: Γεώργ. Αναγνωστόπουλος, Αναστ. Βουλόδημος, Δημ. Ηρακλειδής, Εμμ. Μπακλατζής, Κων. Μπέλλας, Σπ. Πάλλης, Αριστοτ. Φωτήλας.

¹²⁴ Μέλη της Επιτροπής Τύπου και Διαφωτίσεως ορίστηκαν οι: Ιω. Γιαμάς, Ιω. Γιαννιδάκης, Ιω. Κώνστας, Νικ. Μανθόπουλος, Στ. Μπίρης, Ηλ. Μπρεδήμας, Αθ. Μαυρίδης, Αγγ. Οικονομίδης, Γρ. Παπαστεργίου, Αύγ. Πασσάδης, Χαρ. Σκουτέρης, Γεώργ. Τζώρτζης, Στ. Τσαπάρας, Χαρ. Τσώχος.

¹²⁵ Μέλη της Επιτροπής Οικονομικού ορίστηκαν οι: Η.[=Γεώργ.;] Αράπης, Αλέξ. Βερνίκος, Εμμ. Καμινόπετρος, Δημ. Μπότσαρης, Σ. Προυσσαεύς, Μ. Σεβαστός, Μ. Παπακωνσταντίνου, Μάρκ. Σκλάβος.

¹²⁶ *Προοδευτική Αλλαγή*, 7/5/1953.

¹²⁷ *Προοδευτική Αλλαγή*, 9/5/1953.

ατόμων, ανασυρθέντων εκ του στενού περιβάλλοντος»,¹²⁸ προκαλώντας την έντονη αντίδραση 151 μελών της οργάνωσης, οι οποίοι με επιστολή τους στον Πλαστήρα κατήγγειλαν την πρακτική αυτή ως «εκ διαμέτρου αντίθετο προς τας δημοκρατικές αρχάς του Κόμματος», γεγονός που προκαλούσε «αγανάκτησιν και αναβρασμόν μεταξύ των στελεχών» και ζητούσαν τη διενέργεια εκλογών και τη μη συμμετοχή πολιτευτών στη διοίκηση, σύμφωνα με τις οδηγίες του κόμματος.¹²⁹ Ο «αναβρασμός» στον οποίο αναφέρονταν τα στελέχη της ΕΠΕΚ και ο οποίος διέτρεχε όλα τα επίπεδα του κόμματος διακόπηκε βίαια τον Ιούλιο του 1953 με τον θάνατο του Πλαστήρα, για να ξεκινήσει ένας νέος και περισσότερο έντονος αυτή τη φορά επικεντρωμένος αποκλειστικά στο θέμα της διαδοχής.

Είναι προφανές ότι όταν η ΕΠΕΚ απέκτησε καταστατικό που καθόριζε λεπτομερώς τη δομή και οργάνωση του κόμματος, αυτό αποτελούσε μία επίφαση δημοκρατικότητας, καθώς το κόμμα διερχόταν την πλέον αρχηγική του φάση, την ώρα ακριβώς της φυσικής κατάρρευσης του αρχηγού του. Παρ' όλα αυτά αξίζει να σημειωθεί ότι για ενάμισι χρόνο (1950-1951) είχαν κινητοποιηθεί δυνάμεις πέραν του πολιτικού προσωπικού του κόμματος, που είχαν επανδρώσει τις τοπικές οργανώσεις με επιτυχία –αν λάβει υπόψη κανείς τις αντιδράσεις που προκλήθηκαν– διαμορφώνοντας μία νέα αντίληψη για το κόμμα που ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την «παλαιοκομματική» άποψη που υποστήριζε ότι το «κόμμα ήταν ο αρχηγός». Η συνύπαρξη των δύο αυτών απόψεων και πρακτικών εντός του ίδιου κόμματος αποτυπώνει εύγλωττα κάποιες από τις αντιφάσεις που σημάδεψαν την πορεία της ΕΠΕΚ ερμηνεύοντας ίσως εν μέρει και τη βραχύτητα του βίου της.

¹²⁸ Το Περιφερειακό Συμβούλιο αποτελούσαν οι: Σ. Ηλιάδης, Ι. Καφογιάννης, Α. Καραμασούνας, Ε. Λούπης, Κ. Μπέλλας, Στ. Τσιαπάρας, Χ. Τσώχος, Α. Χατζηαποστόλου και Ν. Χατζηγιαννάκης. Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 5/6/1953.

¹²⁹ Βλ. κείμενο υπογραφών προς Πλαστήρα, 27/6/1953, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 229, φ. 18.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

Το πολιτικό προσωπικό των κομμάτων της μεταπολεμικής περιόδου, κυρίως οι πολιτευτές και λιγότερο οι βουλευτές, παραμένει εν πολλοίς ένα ελάχιστα μελετημένο πεδίο –γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη σπανιότητα βιογραφικών στοιχείων ακόμα και για τους βουλευτές. Η έλλειψη στοιχείων φαίνεται πως εξηγεί εν μέρει και την απουσία –με ελάχιστες εξαιρέσεις– του σχετικού ερευνητικού ενδιαφέροντος.¹ Πάντως, το γεγονός αυτό δεν είναι ίσως άσχετο και με την συνολική θεώρηση των κομμάτων ως «προσωποπαγών», δηλαδή «αρχηγικών», θεώρηση που, μοιραία, τείνει στην υποβάθμιση του ρόλου του πολιτικού τους προσωπικού.² Επιπροσθέτως, προσχωρήσεις και αποχωρήσεις από τον όποιο κομματικό σχηματισμό, ερμηνεύονται συνήθως με αυστηρά προσωπικά κίνητρα στα οποία εξέχουσα θέση καταλαμβάνει η παράμετρος των «προσωπικών φιλοδοξιών», γεγονός που ακυρώνει τα όποια πολιτικά χαρακτηριστικά. Είναι προφανές, ότι προσωπικές στρατηγικές και συμπάθειες, αντιπάθειες, ακόμα και εμπάθειες δεν μπορούν να παραγνωριστούν ως παράγοντες που ενδεχομένως ώθησαν σε κάποια πολιτική επιλογή. Δεν μπορούν

¹ Μία από τις πρώτες προσπάθειες παρουσίασης στοιχείων για το πολιτικό προσωπικό των κομμάτων της περιόδου 1936-1964 (υποψήφιοι και βουλευτές) αποτελεί η μελέτη του Keith. R. Legg, *Politics in Modern Greece*, Stanford, Standord University Press, 1969. Παρότι τα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάζονται έχουν έκτοτε αναπαραχθεί σε πλήθος μελετών, τα δεδομένα που αξιοποιούνται (ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις) εμφανίζουν αρκετά προβλήματα, γεγονός που υπονομεύει τα όποια συμπεράσματα (αναλυτικά για τον τρόπο συλλογής των στοιχείων βλ. *στο ίδιο*, σ. 319-323). Η διδακτορική διατριβή του Σωτ. Καραγιάννη, «Ο κεντρώος πολιτικός χώρος στην μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961)» (Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1984) αποτελεί μία πρώτη προσέγγιση των κοινοβουλευτικών ομάδων των κομμάτων και την ανάδειξη των κοινωνιολογικών τους χαρακτηριστικών (κατάταξη κατά επαγγελματικές κατηγορίες), ενώ η διδακτορική διατριβή του Δημ. Δώδου, «Η εκλογική περιφέρεια Θεσσαλονίκης. Κόμματα και υποψήφιοι», (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1989), αποτελεί ίσως την πρώτη απόπειρα συστηματικής χαρτογράφησης του πολιτικού προσωπικού των κομμάτων (πολιτευτών και βουλευτών), αξιοποιώντας τα στενά γεωγραφικά όρια μίας εκλογικής περιφέρειας. Παρά το ότι η αναλυτική αυτή χαρτογράφηση αφορά κυρίως την μεταπολιτευτική περίοδο, καθώς για το πολιτικό προσωπικό των κομμάτων της μεταπολεμικής περιόδου περιορίζεται στη διάκριση μεταξύ «παλαιών» και «νέων» πολιτευτών, αποτελεί χρήσιμο παράδειγμα για ανάλογες μελέτες. Εστιασμένη στο κόμμα της ΕΔΑ είναι η δημοσίευτη εργασία του Ηλ. Νικολακόπουλου («Η κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της ΕΔΑ, 1951-1967, Συνέδριο των ΑΣΚΙ, 3-4/5/1996), με στατιστικά στοιχεία και βιογραφικά της πολιτικής διαδρομής του κοινοβουλευτικού προσωπικού, η τυπολογία της οποίας υιοθετήθηκε στην παρούσα διατριβή.

² Ενδιαφέρον πάντως είναι το γεγονός ότι ακόμα και για τα λεγόμενα κόμματα «αρχών», δηλ. τα κόμματα της Αριστεράς, απουσιάζει οποιαδήποτε μελέτη για το πολιτικό τους προσωπικό. Εδώ, αντίστροφα, η υπερτίμηση της ιδεολογίας οδηγεί στην υποβάθμιση των προσώπων, τα οποία αντιμετωπίζονται ως να μην διαδραματίζουν οποιοδήποτε ρόλο.

όμως να αναχθούν σε μοναδικό ερμηνευτικό εργαλείο της πολιτικής διαδρομής των προσώπων.³

Τα κόμματα είναι ζωντανοί οργανισμοί που γεννώνται υπό συγκεκριμένες συνθήκες και εκφράζονται από συγκεκριμένα πολιτικά πρόσωπα. Έτσι, η μελέτη του πολιτικού προσωπικού συνιστά ουσιαστικά τμήμα της μελέτης του κόμματος. Το παρόν κεφάλαιο εστιάζει στο πολιτικό προσωπικό της ΕΠΕΚ, δομείται βάσει της χρονικής ακολουθίας των εκλογικών αναμετρήσεων (1950, 1951, 1952) και αρθρώνεται γύρω από τρεις άξονες: α) την επιλογή των υποψηφίων από τον κομματικό μηχανισμό, προκειμένου να διερευνηθούν τα κριτήρια επιλογής, καθώς και οι πολιτικές προτιμήσεις και αποκλεισμοί που σημειώθηκαν, β) την ανανέωση του πολιτικού προσωπικού αλλά και τις πολιτικές του καταβολές, προκειμένου να αναδειχθούν ομαδικές επιλογές που αποτυπώνουν πολιτικές τάσεις, οι οποίες επηρέασαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τη φυσιογνωμία του κόμματος γ) την πορεία του κοινοβουλευτικού προσωπικού, και συγκεκριμένα τις αποχωρήσεις από το κόμμα, προκειμένου να διερευνηθεί η ύπαρξη πολιτικά προσδιορισμένων φυγόκεντρων τάσεων.

Πολύτιμες πηγές για τη μελέτη του πολιτικού προσωπικού αποτέλεσαν οι Στατιστικές των εκλογών,⁴ καθώς και τα Μητρώα Βουλευτών.⁵ Τα στοιχεία που αντλήθηκαν, εμπλουτισμένα από τη δευτερογενή βιβλιογραφία, ενσωματώθηκαν σε μία βάση δεδομένων⁶ από την οποία προκύπτουν τα όποια ευρήματα παρουσιάζονται στη συνέχεια. Τα ευρήματα σχετικά με το πολιτικό προσωπικό της ΕΠΕΚ, θα

³ Την απολιτική μετακίνηση «προσωπικού και πελατών», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, αναφερόμενος στις μετακινήσεις πολιτευτών-βουλευτών και ψηφοφόρων, υιοθετεί, μεταξύ άλλων, ο Δημ. Π. Σωτηρόπουλος, «Πρόσωπα, δομή και λειτουργία της ελληνικής πολιτικής ελίτ στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο», *Κλειώ*, 2 (2006), σ. 38-39.

⁴ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5^{ης} Μαρτίου 1933*, Αθήνα 1933· Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Εκλογών Εθνικής Συνελεύσεως της 9^{ης} Ιουνίου 1935*, Αθήνα 1935· Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936*, Αθήνα 1938· Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου 1946*, Αθήνα 1947· Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950*, Αθήνα 1951· Υπουργείον Εσωτερικών - Διεύθυνσις Μελετών, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 16^{ης} Νοεμβρίου 1952*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1953. Οι εκλογές του 1933 επιλέχθηκαν ως *terminus post quem*, δεδομένου ότι αν και η αναζήτηση στοιχείων και σε προηγούμενες εκλογές ενδεχομένως να «διόρθωνε» τα όποια ποσοστά, δεν φαίνεται ότι θα άλλαζε δραματικά την εικόνα.

⁵ Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώων Γερουσιαστών και Βουλευτών [1935-1974]*, Αθήνα 1977· Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώων Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών [1822-1935]*, Αθήνα, 1986.

⁶ Η βάση δεδομένων περιλαμβάνει το ονοματεπώνυμο των υποψηφίων, τη συμμετοχή τους στις εκλογές από το 1933 και εξής, καθώς και τον συνδυασμό με τον οποίο κατήλθαν. Για την περίοδο 1950-1952 σημειώνεται επίσης η εκλογική περιφέρεια, καθώς και ο αριθμός ψήφων που έλαβαν.

μπορούσαν όμως να οδηγήσουν στην εξαγωγή εσφαλμένων συμπερασμάτων εάν δεν αντιπαραβάλλονταν με τα αντίστοιχα ενός άλλου κόμματος. Για το σκοπό αυτό, και προκειμένου να καταστεί δυνατή οποιαδήποτε σύγκριση που θα επέτρεπε ασφαλέστερα συμπεράσματα, συγκροτήθηκε μία αντίστοιχη βάση δεδομένων για το πολιτικό προσωπικό του Κόμματος Φιλελευθέρων, μία επιλογή που έγινε με κριτήρια πολιτικής «συγγένειας». Χωρίς να παραγνωρίζεται ότι το Κόμμα Φιλελευθέρων ήταν, σε αντίθεση με την ΕΠΕΚ, ένας πολιτικός σχηματισμός με μακρά ιστορία, το γεγονός ότι τα δύο κόμματα «συμβάδισαν» κατά την υπό εξέταση περίοδο αποτέλεσε βασικό κριτήριο για τη συγκεκριμένη επιλογή. Τέλος, η συγκέντρωση τεκμηριωτικού υλικού που υπερέβαινε κατά πολύ τις ανάγκες μίας βάσης δεδομένων, οδήγησε στη συγγραφή σύντομων βιογραφικών των ενενήντα βουλευτών της ΕΠΕΚ,⁷ τα οποία αποδείχθηκαν πολλαπλά χρήσιμα για την εκλέπτυνση των στατιστικών δεδομένων.

1950: Η μεγάλη ανανέωση

Η διαδικασία επιλογής των προσώπων που στελέχωσαν τα ψηφοδέλτια⁸ του συνασπισμού της ΕΠΕΚ αποτέλεσε βασικό ερώτημα της παρούσας μελέτης, δεδομένου ότι ο συνασπισμός, είχε συγκροτηθεί δύομισι μήνες πριν τις εκλογές και διέθετε μηδενικό βαθμό οργάνωσης.⁹ Από τις συνιστώσες της, το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων δεν είχε προλάβει σχεδόν να συγκροτηθεί, ενώ και το Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα¹⁰ του Εμμ. Τσουδερού και ο Γεώργιος Καρτάλης που είχαν ενδεχομένως μεγαλύτερες δυνατότητες στην ανεύρεση και επιλογή προσώπων, δεν μπορούσαν να υπερβούν τα πεπερασμένα γεωγραφικά και πολιτικά όριά τους. Εξαιτίας, λοιπόν, του διαφορετικού «βηματισμού» που είχε η καθεμία από τις τρεις συνιστώσες, συγκροτήθηκε ένας πολυπρόσωπος μηχανισμός προκειμένου να καταρτιστούν τα ανά τη χώρα ψηφοδέλτια, στον οποίο ο ρόλος των τριών ηγετικών προσώπων φαίνεται πως ήταν καθοριστικός. Στη Λάρισα –αλλά και γενικότερα στη Θεσσαλία– μόνος υπεύθυνος για την επιλογή των υποψηφίων ήταν ο Καρτάλης, με βάση και τη συμφωνία συνεργασίας που είχε συνάψει με τον Πλαστήρα: «Οι

⁷ Τα βιογραφικά των βουλευτών παρουσιάζονται στο Επίμετρο.

⁸ Η διαδικασία επιλογής των υποψηφίων από τα κόμματα δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης, εξαιτίας του ότι θεωρείται «δευτερεύουσας σημασίας», όπως έχει επισημάνει ο Δημ. Δώδος, *Η εκλογική περιφέρεια Θεσσαλονίκης. Κόμματα και υποψήφιοι*, διδακτ. διατριβή, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ 1989, σ. 370.

⁹ Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. στο κεφάλαιο II.

¹⁰ Να σημειωθεί εδώ πάντως ότι και για το κόμμα του Εμμ. Τσουδερού αυτή ήταν η πρώτη εκλογική αναμέτρηση στην οποία έλαβε μέρος.

πολιτικοί μου φίλοι θα λάβουν μέρος εις τους συνδυασμούς της ΕΠΕΚ. Ειδικώς, ο καταρτισμός των συνδυασμών της εκλογικής περιφέρειας Λαρίσσης, θέλει ανατεθεί εις ημάς».¹¹ Ο απόλυτος έλεγχος της περιοχής επιβεβαιώνεται και από τις αντιδράσεις που προκάλεσε η συμφωνία αυτή σε στελέχη του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων που ζητούσαν να μην δοθούν στον Καρτάλη «δικαιώματα τοπικού ρυθμιστού της καταστάσεως».¹² Παρά τις ενστάσεις που διατυπώθηκαν όμως, όλα δείχνουν πως ο Καρτάλης κατόρθωσε όχι μόνο να επιβάλλει τα πρόσωπα της επιλογής του αλλά και να τα πριμοδοτήσει σε αριθμό ψήφων.

Ο αρχηγός του Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος Εμμ. Τσουδερός, φαίνεται πως είχε την απόλυτη ευθύνη για την επιλογή των προσώπων που θα συμμετείχαν στα ψηφοδέλτια της Κρήτης¹³ αλλά και του Πειραιά. Όσον αφορά τον Πειραιά είναι χαρακτηριστικό ότι η απώλεια ελέγχου της περιφέρειας προβλήθηκε ως ένας από τους λόγους της αποχώρησής του από την ΕΠΕΚ, το 1951.¹⁴ Ο ρόλος του έτερου αρχηγού, του Πλαστήρα, είναι λιγότερο σαφής. Είναι προφανές ότι είχε τοποθετήσει πρόσωπα της απόλυτης εμπιστοσύνης του σε διάφορες εκλογικές περιφέρειες¹⁵ και είχε αξιοποιήσει τις όποιες προσωπικές επαφές είχε αποκτήσει στην επαρχία κατά το παρελθόν τόσο με συγκεκριμένα πρόσωπα¹⁶ όσο και γενικότερα με τον τοπικό πληθυσμό,¹⁷ αλλά δεν είναι σαφές εάν είχε τον απόλυτο έλεγχο στη στελέχωση των συνδυασμών κάποιας περιοχής.

Πολιτευτές

Βασικό ερώτημα του παρόντος κεφαλαίου αποτέλεσε ο βαθμός ανανέωσης του πολιτικού προσωπικού της ΕΠΕΚ σε επίπεδο πολιτευτών. Αξιοποιώντας τις *Στατιστικές των εκλογικών αναμετρήσεων 1933-1946* καταβλήθηκε προσπάθεια να ανιχνευθεί το πολιτικό παρελθόν των υποψηφίων του 1950, εάν δηλαδή είχαν πολιτευθεί και σε προηγούμενες εκλογές. Όπως προκύπτει από την επεξεργασία των

¹¹ Βλ. επιστολή Γ. Καρτάλη προς Ν. Πλαστήρα, 14/1/1950, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

¹² Βλ. επιστολή του πρώην βουλευτή του ΚΦ Δημ. Ψιάρρη προς Ν. Πλαστήρα, 23/7/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

¹³ Βλ. επιστολή Στ. Πιστολάκη προς Ν. Πλαστήρα, 6/3/1950, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953» · επιστολή Γ. Καρούζου προς Ν. Πλαστήρα, 9/3/1950, στο ίδιο.

¹⁴ Περισσότερα βλ. στη συνέχεια του κεφαλαίου.

¹⁵ Μάλιστα οι Νικ. Κολυβάς, Κων. Μανέτας και Λεων. Σπαής (πρόσωπα της ιδρυτικής ομάδας του ΚΠΦ) είχαν κατέλθει σε δύο εκλογικές περιφέρειες.

¹⁶ Βλ. για παράδειγμα τους πρώην δημάρχους Αντ. Σιτρά και Κων. Πετρόπουλο.

¹⁷ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Δωδεκανήσου, όπου όλοι οι υποψήφιοι φέρεται να ήταν προσωπική επιλογή του Πλαστήρα, βλ. Μιλτ. Ιακ. Λογοθέτης, *Οι Δωδεκανήσιοι στον κοινοβουλευτικό βίο της Ελλάδας (1821-1981)*, Αθήνα 1983, σ. 52.

στοιχείων, από τους 242 υποψηφίους της ΕΠΕΚ, 170 (ποσοστό 70,2%) δεν είχαν λάβει μέρος σε προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις έναντι 72 (29,7%) που είχαν πολιτευθεί και παλαιότερα. Αντίστοιχα, στο Κόμμα Φιλελευθέρων, από τους 249 υποψηφίους, 74 (29,7%) πολιτεύονταν για πρώτη φορά και 174 (70,2%) είχαν πολιτευθεί και παλιότερα.¹⁸ Είναι φανερό ότι η ανανέωση του πολιτικού προσωπικού των δύο κομμάτων ήταν αντίστροφη: το ιστορικό Κόμμα Φιλελευθέρων αξιοποίησε τα παλαιά πολιτικά στελέχη του και στη μετεμφυλιακή περίοδο, έχοντας περιορισμένες ανάγκες –ή και δυνατότητες– ανανέωσης των ψηφοδελτίων, ενώ η νεοπαγής ΕΠΕΚ δεν φαίνεται να είχε τα ίδια ερείσματα σε παλαιούς πολιτευτές. Παράλληλα, αναζήτησε «άφθαρτα» πρόσωπα για να την πλαισιώσουν, τονίζοντας ακόμη περισσότερο τη «ρήξη» με το παρελθόν και την «αλλαγή» που ευαγγελιζόταν.

Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι τα παραπάνω ποσοστά αποτελούν ένδειξη μίας τάξης μεγέθους και δεν αποτυπώνουν πλήρως την πραγματικότητα όσον αφορά τους νέους πολιτευτές. Η ύπαρξη περαιτέρω στοιχείων (πέραν του ονοματεπώνυμου) θα επέτρεπε μία πιο ενδελεχή ανάλυση προκειμένου να διακριβωθεί κατά πόσον κάποια πρόσωπα είχαν «κληρονομήσει» μία οικογενειακή πολιτική «περιουσία», κατείχαν πριν πολιτευθούν κυβερνητική θέση¹⁹ ή δημαρχικό θώκο,²⁰ ή είχαν αναδειχθεί από το χώρο του στρατεύματος.²¹ Η έλλειψη στοιχείων όμως στην περίπτωση των πολιτευτών²² δεν επιτρέπει την εκτέλεση της ανάλυσης, η οποία είναι περισσότερο εφικτή στην περίπτωση των βουλευτών.

Οι νέοι αυτοί πολιτευτές, που αποτέλεσαν την πλειονότητα, παραμένουν ουσιαστικά «αχαρτογράφητοι» πολιτικά. Το ερώτημα του κατά πόσον υπήρξε μεταξύ τους μία διακριτή ομάδα της οποίας η πολιτική εμπλοκή ήρθε ως συνέπεια της

¹⁸ Διαφορετικά ποσοστά ανανέωσης δίνει ο Keith Legg, *Politics in Modern Greece*, σ. 148: ΕΠΕΚ 62,2%, Κόμμα Φιλελευθέρων 28%. Παρά τις αποκλίσεις όμως, η αναλογία δεν ανατρέπεται.

¹⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο «νέος» στην πολιτική Πλαστήρας, ο οποίος κατερχόταν πρώτη φορά σε εκλογές, αλλά και άλλοι, όπως ο Ανδρ. Ζάκκας και ο Σταμ. Μερκούρης που είχαν διατελέσει υπουργοί.

²⁰ Όπως για παράδειγμα οι Μηνάς Πατρίκιος και Αντ. Σιτράς, πρώην δήμαρχοι Θεσσαλονίκης και Λάρισας αντίστοιχα. Ο μεγάλος αριθμός των πολιτευτών και οι συνεχείς εναλλαγές δημάρχων στην ανώμαλη πολιτικά περίοδο 1936-1949 ήταν αποτρεπτικές για την αναζήτηση περαιτέρω στοιχείων.

²¹ Όπως για παράδειγμα οι Κων/νος Μανέτας και Λεων. Σπαής. Ο στρατιωτικός χώρος είχε αναδείξει πρόσωπα που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην κοινοβουλευτική ζωή της χώρας. Το 1949, με τον τερματισμό μιας μακράς περιόδου πολεμικών επιχειρήσεων (παρότι θα ακολουθήσει η Κορέα, το 1950) αρχίζει σταδιακά να μειώνεται η ανάδειξη στρατιωτικών στη δημόσια σφαίρα και συνεπώς και η συμμετοχή απόστρατων αξιωματικών στα ψηφοδέλτια. Η πρακτική αυτή θα εκλείψει σχεδόν στη Μεταπολίτευση με την μικρή πάντως έκταση εξαιρέσεων στρατιωτικών που είχαν αντιταχθεί στη δικτατορία. Βλ. σχετικά στοιχεία στο *Μητρώο Βουλευτών*, παράρτημα, πίνακας. 4

²² Στην πραγματικότητα το μόνο διαθέσιμο στοιχείο είναι το ονοματεπώνυμο. Το γεγονός ότι δεν αναγράφεται ούτε το πατρώνυμο, μπορεί να οδηγήσει σε παρερμηνείες όταν υπάρχει συνωνυμία. Παρότι οι περιπτώσεις είναι λίγες, η παρούσα διατριβή μπορεί να έχει υποπέσει σε ανάλογο ολίσθημα.

δραστηριοποίησής τους την περίοδο της Κατοχής σε αντιστασιακές οργανώσεις, δεν είναι δυνατό να απαντηθεί πλήρως. Παρ' όλα αυτά φαίνεται πως σε επίπεδο στελεχών και όχι μόνο πολιτευτών, η ΕΠΕΚ κατάφερε να συσπειρώσει έναν αριθμό προσώπων που προέρχονταν από ένα ευρύ φάσμα αντιστασιακών οργανώσεων,²³ όπως για παράδειγμα οι: Ιω. Μιχαήλ (ΕΑΜ),²⁴ Γ. Καρτάλης (ΕΚΚΑ), Ηρακλής Πετιμεζάς, Κομν. Πυρομάγλου (ΕΔΕΣ),²⁵ Αναστ. Πεπονής (ΡΑΝ). Παρά το ότι θα μπορούσε η συμμετοχή των τριών τελευταίων να ερμηνευτεί βάσει της προσωπικής τους σχέσης με τον Πλαστήρα, δεν μπορεί να υποβαθμιστεί το γεγονός ότι η ΕΠΕΚ με το πρόγραμμά της φιλοδοξούσε να αποτελέσει –εντός του Κέντρου– έναν φιλόξενο πολιτικό χώρο έκφρασης τμήματος του κόσμου της αντίστασης.²⁶

Παρά τις καταγγελίες εναντίον του «παλαιοκομματισμού» στις οποίες είχε προβεί η ΕΠΕΚ, είναι προφανές ότι ο νέος αυτός συνασπισμός ήταν αδύνατο να υπάρξει χωρίς ένα ικανό αριθμό προσώπων προερχόμενων από τα «παλαιά» κόμματα. Έτσι, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στο σύνολο των τριάντα εννέα εκλογικών περιφερειών, η ΕΠΕΚ συμπεριέλαβε παλαιούς πολιτευτές σε τριάντα από αυτές, ενώ μόλις οκτώ ήταν εκείνες στις οποίες οι συνδυασμοί αποτελούνταν αποκλειστικά από νέα πρόσωπα.²⁷ Οι παλαιοί πολιτευτές καλούνταν να προσφέρουν στην ΕΠΕΚ μία στοιχειώδη πολιτική δικτύωση –ιδίως στην επαρχία–, την πολιτική τους εμπειρία αλλά –σε ένα βαθμό τουλάχιστον– και τον μηχανισμό επιλογής των νέων πολιτευτών.

Εξειδικεύοντας περισσότερο στο θέμα της παλαιότητας των πολιτευτών, αυτοί κατατάσσονται με βάση την πρώτη φορά που κατήλθαν σε εκλογές ως εξής: 1946: είκοσι οκτώ πολιτευτές, 1936 δέκα πολιτευτές, 1935 τέσσερις, 1933 είκοσι οκτώ πολιτευτές και δύο σε ακόμη παλαιότερες εκλογές. Κατ' αρχήν, είναι φανερό ότι

²³ Επίσης πολιτική στήριξη προς την ΕΠΕΚ είχε εκφράσει και ο Εμμ. Μπαντουβάς (αρχηγός Εθνικής Αντιστάσεως Κρήτης), καλώντας τους συναγωνιστές του να ψηφίσουν ΕΠΕΚ. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1950.

²⁴ Η συμμετοχή προσώπων που είχαν ενταχθεί παλαιότερα στο ΕΑΜ δεν σημειώνεται εδώ πρώτη φορά. Βλ. ενδεικτικά J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*, τ. Α', Αθήνα 2002, σ. 114. Ο εντοπισμός όμως και η ανάδειξη των συγκεκριμένων περιπτώσεων παραμένει ακόμα ζητούμενο.

²⁵ Τα εν λόγω πρόσωπα δεν υιοθέτησαν την κυρίαρχη τάση των πρώην Εδεσιτών που ακολούθησαν τον Ζέρβα στο υπό την αρχηγία του κόμμα και έλαβαν σαφώς αντικομμουνιστικές θέσεις. Για το θέμα αυτό βλ. Νίκος Βαφέας - Βαγγ. Τζούκας, «Από την Αντίσταση στη Βουλή: πρώην Εδεσίτες στα κοινοβουλευτικά έδρανα», π. *δοκιμές*, 15-16 (2010). σ. 263-280, στο οποίο όμως η πολιτική δράση του Πυρομάγλου –η οποία όπως υπογραμμίζεται συνιστά εξαίρεση– δεν εξετάζεται πριν από την εκλογή του στο κοινοβούλιο, με αποτέλεσμα να παραγνωρίζεται όλη η προηγούμενη πολιτική του εμπλοκή.

²⁶ Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. στη συνέχεια του κεφαλαίου.

²⁷ Συγκεκριμένα οι περιφέρειες Δωδεκανήσου, Έβρου, Εύβοιας, Ζακύνθου, Κιλκίς, Κυκλάδων, Σάμου, Φλωρίνης και Χίου.

παρατηρείται μία κλιμακούμενη μείωση όσο απομακρυνόμαστε από το 1946 (με εξαίρεση το 1933), η οποία κορυφώνεται, εύλογα, το 1935,²⁸ οπότε απείχαν από τις εκλογές το Κόμμα Φιλελευθέρων, το Προοδευτικό Κόμμα, το Αγροτοεργατικό, το Αγροτικό και το Συντηρητικό Δημοκρατικό –κόμματα δηλαδή που αποτέλεσαν τις πολιτικές δεξαμενές της ΕΠΕΚ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει ο υψηλός αριθμός πολιτευτών του 1946, προσώπων δηλαδή που δεν απείχαν από τις εν λόγω εκλογές, και του 1933, των εκλογών που προηγήθηκαν του αποτυχημένου κινήματος Πλαστήρα. Φαίνεται πως και στις δύο ομάδες μπορούν να ανιχνευθούν συγκεκριμένες πολιτικές συμπεριφορές και επιλογές. Η ομάδα των πολιτευτών του 1933 προφανώς βρισκόταν περισσότερο από οποιουδήποτε άλλους σε συνάφεια με τον ηγέτη της ΕΠΕΚ, ο οποίος είχε μέχρι τότε άμεση εμπλοκή στα πολιτικά πράγματα της χώρας. Η ομάδα αυτή παρουσιάζει όμως μία ενδιαφέρουσα συμπεριφορά στη συνέχεια, και συγκεκριμένα το 1946, καθώς εννέα από αυτούς απείχαν πιθανόν συνειδητά²⁹ από τις εν λόγω εκλογές. Ενδεχομένως ο αριθμός αυτός να φαντάζει μικρός, παρ' όλα αυτά αποτελεί την πλειονότητα αυτών που απείχαν (15 πολιτευτές) και εντάχθηκαν στην ΕΠΕΚ. Έτσι, τα πρόσωπα αυτά φαίνεται πως συγκροτούσαν έναν μεσοπολεμικό βενιζελικό πυρήνα που είχε διαφοροποιηθεί όμως από το ΚΦ ήδη από το 1946.

Η δεύτερη ομάδα, εκείνη των πολιτευτών του 1946, δεν μπορεί με ευκολία να ενταχθεί στην κατηγορία των «παλαιοκομματικών», καθώς δεν είχε πολιτική εμπλοκή την περίοδο προ του πολέμου, της Κατοχής και της πρώτης μεταπελευθερωτικής περιόδου, που αποτέλεσαν το πλέον φθοροποιό διάστημα για το πολιτικό προσωπικό. Η μόλις τετραετής παρουσία τους στο πολιτικό προσκήνιο και το γεγονός ότι σχεδόν όλοι (27 από τους 28) δεν είχαν εκλεγεί, επέτρεπε στην ΕΠΕΚ την ένταξή τους στους συνδυασμούς, ξεπερνώντας τον σκόπελο του «παλαιοκομματισμού», ενώ της έδινε ταυτόχρονα τη δυνατότητα να αξιοποιήσει τα τυχόν πολιτικά τους δίκτυα.

Εξετάζοντας την πολιτική προέλευση των παλαιών πολιτευτών –ασχέτως εκλογών– που έλαβαν μέρος στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ και αφήνοντας κατά μέρος τις μεμονωμένες προσχωρήσεις,³⁰ για τις οποίες οποιαδήποτε εξαγωγή συμπερασμάτων θα ήταν παρακινδυνευμένη, προκύπτει ότι ο κύριος όγκος προήλθε

²⁸ Περισσότερα για τις εκλογές του 1935 βλ., μεταξύ άλλων, Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, τ. Β', Αθήνα 1955, σ. 370-373 και Σπ. Λιναρδάτος, *Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου*, Αθήνα 1988, σ. 55-66.

²⁹ «Συνειδητή» λογίζεται η αποχή όσων είχαν πολιτευθεί το 1936 και πολιτεύθηκαν ξανά το 1950.

³⁰ Μεμονωμένες προσχωρήσεις σημειώνονται από το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα και από την Ένωση Αγροτικών Κομμάτων.

από τον ευρύτερο βενιζελογενή χώρο, γεγονός απόλυτα αναμενόμενο καθώς επρόκειτο για τον όμορο πολιτικό χώρο. Φαίνεται, όμως, ότι υπήρξε μια διαφοροποίηση στη διαρροή υποψηφίων από τα βενιζελικά κόμματα προς την ΕΠΕΚ,³¹ γεγονός που καθίσταται περισσότερο εμφανές αν εστιάσουμε σε όσους είχαν πολιτευθεί και το 1946. Το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα σημείωσε εξαιρετικά περιορισμένη διαρροή προς την ΕΠΕΚ, αφού μόλις τρεις πολιτευτές του εντάχθηκαν στα ψηφοδέλτιά της. Δεδομένου ότι ανάλογος αριθμός διαρροών παρατηρείται και προς το Κόμμα Φιλελευθέρων στο οποίο κατευθύνθηκαν πέντε πολιτευτές, καθίσταται φανερό ότι το κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου επέδειξε στις εκλογές του 1950 ισχυρή ανθεκτικότητα απέναντι στα δύο συγγενικά κόμματα.³² Η μετακίνηση προς την ΕΠΕΚ όσων είχαν πολιτευτεί το 1946 με το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων ήταν επίσης περιορισμένη (πέντε πολιτευτές), καθώς η επιστροφή του Σοφ. Βενιζέλου, το 1947, στο «πατρώο» κόμμα, ενδεχομένως να συγκράτησε τις διαρροές υποψηφίων προς την ΕΠΕΚ. Αντιθέτως η μαζικότερη εισροή πολιτευτών του 1946 προέρχεται από το Κόμμα Φιλελευθέρων (τριάντα ένας πολιτευτές) και φαίνεται πως οφείλεται σε μία σειρά από παράγοντες όπως, για παράδειγμα, το ότι κάποια από τα στελέχη του αναγνώριζαν στον Πλαστήρα τον συνεχιστή του «γνήσιου» Κόμματος Φιλελευθέρων και είχαν διαφοροποιηθεί από τον Σοφ. Βενιζέλο ήδη από το 1946.³³ Άλλοι πάλι, όπως ο Γεωρ. Βοραζάνης, είχαν διαφοροποιηθεί εντός της Βουλής του 1946-1949 και λογίζονταν ως «πλαστηρικοί», επιβεβαιώνοντας έτσι τις πολιτικές κινήσεις του Πλαστήρα με σκοπό τη δημιουργία δικού του πολιτικού σχηματισμού. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στην ΕΠΕΚ δεν παρατηρήθηκαν προσχωρήσεις από το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων του Στυλιανού Γονατά, παρά το γεγονός ότι μετά τη συγχώνευσή του με το Κόμμα Φιλελευθέρων, μόλις οκτώ πολιτευτές του συμπεριλήφθηκαν στους συνδυασμούς του το 1950. Είναι προφανές ότι οι πολιτευτές ενός δεξιού κόμματος, όπως του Κόμματος Εθνικών

³¹ Η διαφοροποίηση αυτή σχετίζεται προφανώς και με τα διαφορετικά μεγέθη των κομμάτων.

³² Σημειώνεται ότι το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα εξέλεξε στις εκλογές αυτές 35 βουλευτές, αριθμό πολλαπλάσιο εκείνων του 1946. Περισσότερα βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, «Αναζητώντας το Κέντρο: Οι εκλογικές περιπλανήσεις μιας δεκαπενταετίας (1946-1961)», στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 437-439.

³³ Εννέα από αυτούς είχαν υπογράψει κείμενο με το οποίο αναγνώριζαν ως μόνο αρμόδιο «να ερμηνεύη τας γνώμας και να καθορίζη επ' ονόματι του κόμματος την πολιτική αυτού κατεύθυνσιν» τον Θεμ. Σοφούλη. Βλ. *Ελευθερία*, 17/2/1946.

Φιλελευθέρων του Γονατά, δεν θα έβρισκαν πολιτική στέγη στην ΕΠΕΚ.³⁴ Εντέλει, οι εισροές των παλαιών πολιτευτών δεν ήταν τυχαίες, όπως πιθανόν να φαίνονται με μια πρώτη ματιά, αλλά είχαν πολιτικά χαρακτηριστικά που σχετίζονταν τόσο με τους αποκλεισμούς που η ίδια η ΕΠΕΚ έθετε με τις προγραμματικές της θέσεις περί «λήθης» και «αλλαγής», όσο και με τις διαφορετικού βαθμού πολιτικές συγγένειες με τα βενιζελικά κόμματα.

Τέλος, η ΕΠΕΚ κατάφερε στις εκλογές του 1950 να συμπεριλάβει και πρώην βουλευτές στα ψηφοδέλτιά της.³⁵ Πέντε υποψήφιοί της είχαν εκλεγεί στη Βουλή του 1946 (Ιω. Αποστόλου, Γ. Βοραζάνης, Ιω. Μελάς, Ιω. Φωτιάδης, Γ. Τζηρίτης), ενώ μεγαλύτερος ήταν ο αριθμός όσων προέρχονταν από τη Βουλή του 1936 και εκτέθηκαν στα ψηφοδέλτιά της (Σταμ. Μερκούρης, Γ. Καρτάλης, Ιω. Μιχαήλ, Πολυχρόνης Πολυχρονίδης, Νικ. Κουπαρούσος, Βασ. Κυρέλλος, Στ. Πιστολάκης, Πέτρος Φικιώρης). Παρότι, όσον αφορά τους τελευταίους, είχαν μεσολαβήσει δεκατέσσερα χρόνια από την εκλογή τους, είχαν την πολύτιμη ιδιότητα του πρώην βουλευτή που συνεπαγόταν μια εκλογική πελατεία και ενδεχομένως έναν ενεργό ακόμα μηχανισμό πολιτικής δικτύωσης. Και τα δύο αυτά στοιχεία ήταν ιδιαίτερος χρήσιμα για έναν πολιτικό σχηματισμό που έκανε τα πρώτα του βήματα και δεν είχε συγκροτήσει ακόμα δικούς του μηχανισμούς.

Το γεγονός ότι η ΕΠΕΚ κατόρθωσε σε σύντομο χρονικό διάστημα να παρουσιάσει συνδυασμούς σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες της χώρας, αποτέλεσε την πρώτη της «νίκη» τόσο σε συμβολικό επίπεδο, αφού εμφανιζόταν ως ισχυρός συνασπισμός με ερείσματα σε όλη την επικράτεια και όχι ένας περιορισμένης εμβέλειας πολιτικός σχηματισμός, όσο και σε επίπεδο ουσίας, αφού το γεγονός ότι κατάφερε να «στρατεύσει» μεγάλο αριθμό νέων προσώπων αποτελούσε μία ένδειξη της απήχησης που επρόκειτο να έχει στο εκλογικό σώμα. Η ΕΠΕΚ ήταν ένας συνασπισμός που διεκδικούσε το ζωτικό του χώρο στο μεταίχμιο δύο περιόδων –του Μεσοπολέμου και του Ψυχρού πολέμου– και στα σύνορα δύο πολιτικών χώρων –του Κέντρου και της Αριστεράς– αντιφάσεις που την συνόδευσαν σε όλη της την πορεία.

³⁴ Βλ. χαρακτηριστικά τον τρόπο με τον οποίο απαζιώνεται ο Γονατάς στο Ιω. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας στα γεγονότα 1909-1945*, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 193.

³⁵ Έχει γραφτεί κατ' επανάληψη ότι η ΕΠΕΚ δεν συμπεριέλαβε πρώην βουλευτές στα ψηφοδέλτιά της. Η εσφαλμένη αυτή εντύπωση οφείλεται στην άκριτη αποδοχή των όσων από μνήμης σημειώνει ο Αναστ. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα 1970, σ. 173-174. Βλ. ενδεικτικά, Μιχ. Π. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, Αθήνα 2011, σ. 372, όπου προβαίνει και σε ερμηνεία της υποτιθέμενης μη συμμετοχής βουλευτών.

Βουλευτές

Η ΕΠΕΚ εξέλεξε στις εκλογές αυτές 45 βουλευτές,³⁶ οι οποίοι κατανέμονταν εντός του συνασπισμού ως εξής: είκοσι τρεις βουλευτές ανήκαν στο Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων, έντεκα στο Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα, ενώ έντεκα εκλέγονταν με τον συνασπισμό χωρίς κάποια άλλη κομματική ταυτότητα. Είναι προφανές ότι ο ισχυρός παράγοντας μέσα στην ΕΠΕΚ ήταν το νεοσύστατο Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων με διπλάσια σχεδόν δύναμη από το Δημοκρατικό Προοδευτικό, γεγονός που δημιουργούσε ένα κλίμα υπεροχής στην ομάδα Πλαστήρα, αλλά και επρόκειτο να τροφοδοτήσει τριγμούς εντός του συνασπισμού. Τέλος, η τρίτη κατηγορία, των «Επεκικών», παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς οι συγκεκριμένοι βουλευτές δεν εντάσσονταν σε κανένα από τα δύο προαναφερόμενα κόμματα. Παρ' όλα αυτά δεν φαίνεται να αποτελούσαν μία συγκροτημένη ομάδα, καθώς είχαν διαφορετικά πολιτικά χαρακτηριστικά. Έτσι είναι προφανές ότι ο Καρτάλης και οι περί αυτόν δήλωναν ΕΠΕΚ θέλοντας ενδεχομένως να αποτελέσουν μια διακριτή ομάδα εντός του συνασπισμού με μετρήσιμη κοινοβουλευτικά δύναμη, αλλά δεν μπορεί να αποδοθεί στο σύνολο των Επεκικών το ίδιο κίνητρο, καθώς σε αυτή την ομάδα ανήκαν και οι Λεων. Σπαής και Κων. Μανέτας, δύο από τα πρόσωπα που αποτέλεσαν τον ιδρυτικό πυρήνα του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων. Κατά πόσον οι Επεκικοί ασκούσαν με αυτόν τον τρόπο πίεση για τη μετεξέλιξη του συνασπισμού σε κόμμα, είναι μία υπόθεση που δεν μπορεί να τεκμηριωθεί επαρκώς.

Η ανανέωση που έφερε στο κοινοβουλευτικό προσωπικό η ΕΠΕΚ είναι αξιοσημείωτη. Από τους 45 βουλευτές της, 30 εκλέγονταν για πρώτη φορά (οι 23 χωρίς να έχουν θέσει υποψηφιότητα σε προηγούμενες εκλογές) και 15 είχαν εκλεγεί στο παρελθόν, με άλλα λόγια οι νέοι βουλευτές αντιπροσώπευαν το 66,6% επί του συνόλου. Την ίδια στιγμή, στο ΚΦ, που εξέλεξε 56 βουλευτές, οι 15 εκλέγονταν για πρώτη φορά (οι 7 χωρίς να έχουν θέσει υποψηφιότητα σε προηγούμενες εκλογές) και οι 37 είχαν εκλεγεί στο παρελθόν. Με άλλα λόγια οι νέοι βουλευτές αντιπροσώπευαν το 26,7% επί του συνόλου. Οι αριθμοί αυτοί αποτελούν στην πραγματικότητα το αποτέλεσμα της διαφορετικής στρατηγικής των δύο κομμάτων στον καταρτισμό των συνδυασμών, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω. Ο εντελώς αντίστροφος συσχετισμός μεταξύ νέων/παλαιών βουλευτών στα δύο κόμματα επρόκειτο να συμβάλει ακόμη περισσότερο στην υιοθέτηση διαφορετικής πολιτικής στη συνέχεια.

³⁶ Βλ. Πίνακα Ι στην παρούσα διατριβή. Τα ονόματα παρατίθενται καθώς δεν απουσιάζουν από τη βιβλιογραφία και λαθεμένες καταγραφές που οφείλονται κυρίως στις μετακινήσεις των βουλευτών.

Παλιοί και νέοι βουλευτές της ΕΠΕΚ δεν διαφοροποιούνται ως προς την επαγγελματική ιδιότητα που είχαν πριν εισέλθουν στην πολιτική. Έτσι οι δικηγόροι αποτελούν την πλειονότητα και ακολουθούν οι γιατροί. Μία ενδιαφέρουσα ομάδα ήταν εκείνη των απόστρατων αξιωματικών που αντιπροσώπευε το 20,5% επί του συνόλου των νέων βουλευτών της ΕΠΕΚ. Παρότι θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι αυτό οφειλόταν σε ένα στρατιωτικό πυρήνα γύρω από τον Πλαστήρα, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να αποτελεί τη μόνη εξήγηση, κι αυτό γιατί αντίστοιχα στο Κόμμα Φιλελευθέρων η ίδια ομάδα αντιπροσωπεύει εξίσου μεγάλο ποσοστό (18,7%) επί των νέων βουλευτών –πράγμα που επιβεβαιώνει τη σημασία του «στρατιωτικού παράγοντα» ως ενός από τους βασικούς πυλώνες και του ΚΦ. Έχει ενδιαφέρον ότι και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για απότακτους του 1935, οι οποίοι δεκαπέντε χρόνια μετά επέστρεφαν στο προσκήνιο ως πολιτικά πρόσωπα. Το κατά πόσο η «φθορά» των πολιτικών την ίδια δεκαπενταετία επέτρεπε την ανάδειξη των «άφθαρτων» απότακτων είναι μία υπόθεση που μένει να επιβεβαιωθεί.³⁷

Τέλος, όσον αφορά τα ποιοτικά στοιχεία των βουλευτών, όπως αυτά προκύπτουν από τα βιογραφικά,³⁸ το πιο ενδιαφέρον ίσως σημείο είναι η ανάδειξη της δράσης πολλών στην περίοδο της Κατοχής. Κι αυτό γιατί οι βουλευτές που είχαν συμμετάσχει στην αντίσταση δεν προέρχονταν από κάποια συγκεκριμένη οργάνωση, π.χ. τον ΕΔΕΣ, όπως θα μπορούσε να υποθέσει κανείς, αλλά κάλυπταν ένα ευρύτερο φάσμα: προέρχονταν από μία ποικιλία οργανώσεων: από κάποιες που είχαν επαφή με τη Μέση Ανατολή (Μερκούρης - «Ριζοσπαστική Οργάνωσις», Ζορμπάς - «Φιλική Εταιρεία Ναυτικού») έως την «Χ» (Ιωσήφ), τη ΡΑΝ (Γρηγορίου), αλλά και την ΕΚΚΑ (Καρτάλης) και το ΕΑΜ (Μιχαήλ).³⁹ Αν στις παραπάνω προστεθεί και ο ΕΔΕΣ που υποεκπροσωπείται στους βουλευτές αλλά έχει έντονη παρουσία στο στελεχιακό δυναμικό της ΕΠΕΚ, καθίσταται προφανές ότι η πάσης φύσης συμμετοχή στην αντίσταση δεν αποτελούσε, σε καμία περίπτωση, ανασταλτικό παράγοντα για την ένταξη στους συνδυασμούς αλλά, το σημαντικότερο, ούτε για την ανάδειξή των προσώπων στο κοινοβούλιο. Παρότι λόγω της έλλειψης παρόμοιων στοιχείων για τα υπόλοιπα κόμματα της περιόδου, δεν είναι εφικτό να γίνει η παραμικρή σύγκριση που

³⁷ Είναι προφανές ότι ο «νικηφόρος» στρατός είχε προβληθεί κατά τη δεκαετία του 1940 και ιδίως μετά τον εμφύλιο. Παρ' όλα αυτά πρέπει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση των βουλευτών της ΕΠΕΚ η ανάδειξή τους οφείλεται σε εντελώς διαφορετικούς λόγους, καθώς σχετίζεται με το «επαναστατικό» βενιζελικό προφίλ του στρατού της περιόδου του Μεσοπολέμου.

³⁸ Βλ. τα βιογραφικά των βουλευτών στο Επίμετρο.

³⁹ Έμμεση σχέση με το ΕΑΜ (οι σύζυγοί τους ήταν οργανωμένες) είχαν και οι βουλευτές Γεώργ. Αναγνωστόπουλος και Κων. Βασσαρδάνης. Βλ. ΑΣΚΙ/ΕΔΑ, φ. 480.1.

θα οδηγούσε σε ασφαλή συμπεράσματα, δεν μπορεί να μη σημειωθεί ότι ενδεχομένως η έμμεση αυτή αναγνώριση όλων των οργανώσεων και κατά συνέπεια της αντίστασης ως «εθνικής», αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά χαρακτηριστικά του συνασπισμού.⁴⁰ Ταυτόχρονα όμως αυτή η πολυσυλλεκτικότητα είχε ως αποτέλεσμα μία ιδεολογική ασάφεια, ενώ δημιουργούσε πρόσφορο έδαφος για τη συγκρότηση εσωτερικών ομάδων με διακριτά πολιτικά χαρακτηριστικά, γεγονός που επρόκειτο να έχει αντίκτυπο στην πορεία του συνασπισμού.

Στην κοινοβουλευτική περίοδο Μαρτίου 1950-Αυγούστου 1951 η ΕΠΕΚ δεν διατήρησε ακέραια τη δύναμή της, καθώς αποχώρησε σειρά βουλευτών.⁴¹ Η πρώτη αποχώρηση ήταν εκείνη του βουλευτή Μεσσηνίας Ιω. Δημητρόπουλου, ο οποίος στις 6 Ιουλίου 1950 κατέθεσε δήλωση ανεξαρτητοποίησης και συνεργασίας με τη Δημοκρατική Παράταξη.⁴² Η δεύτερη ήταν εκείνη του βουλευτή Αθηνών Ανδρέα Ζάκκα, στις 22 Δεκεμβρίου 1950. Παρότι είχε διαφοροποιηθεί ως προς την οικονομική πολιτική του κόμματος σε συγκεκριμένα ζητήματα, βασική αιτία της αποχώρησής του φαίνεται πως υπήρξε ένα θέμα που σχετιζόταν απόλυτα με την πολιτική της «ειρήνευσης» και συγκεκριμένα μία τροπολογία που κατέθεσε «περί επαναφοράς εις τας θέσεις των όλων των απολυθέντων οι οποίοι δεν έχουν καταδικασθή δι' ατιμωτικόν αδίκημα ή δι' ενεργείας κατά της ασφαλείας, της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητος της χώρας».⁴³ Με την τροπολογία αυτή ο βουλευτής προσπαθούσε ουσιαστικά να θέσει το ζήτημα όλων όσων είχαν απολυθεί για πολιτικούς λόγους χωρίς όμως να υπάρχει εις βάρος τους καμία καταδίκη. Η κατάθεση της τροπολογίας, για την οποία το κόμμα είτε δεν είχε ενημερωθεί είτε για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας θεωρούσε ότι δεν έπρεπε να γίνει στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, χαρακτηρίστηκε ως πράξη «απειθαρχίας» και παρουσιάστηκε ως φυσική συνέχεια της «προσωπικής» πολιτικής στάσης που είχε διατηρήσει ο Ζάκκας εντός του κόμματος και η οποία πολλές φορές δεν βρισκόταν «εις ανταπόκρισιν προς τας γενικάς κατευθύνσεις της ΕΠΕΚ».⁴⁴

Η τρίτη αποχώρηση ήρθε στις 3 Ιουλίου 1951, από τον βουλευτή Αθήνας Γεώργ. Βοραζάνη, ο οποίος κατέθεσε στη Βουλή δήλωση ανεξαρτητοποίησής του ως

⁴⁰ Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. στο κεφάλαιο IV.

⁴¹ Συνολικά για τις μετακινήσεις βουλευτών της «ομάδας των Φιλελευθέρων» βλ. Σωτ. Καραγιάννης, *Ο κεντρικός πολιτικός χώρος στην μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961)*, διδ. διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1954, σ. 316-320.

⁴² *Το Βήμα*, 8/7/1950.

⁴³ *Το Βήμα*, 23/12/1950.

⁴⁴ *Προοδεντικός Φιλελεύθερος*, 26/12/1950.

«Προοδευτικού Φιλελεύθερου». Στην επιστολή του προς τον Πλαστήρα, ο Βοραζάνης απέδωσε την απόφασή του αυτή στην αναντιστοιχία λόγων και έργων της ΕΠΕΚ, τόσο σε σχέση με την οικονομική της πολιτική (μη πάταξη όσων ενεπλάκησαν σε οικονομικά σκάνδαλα και της φορολογικής ασυδοσίας της «πλουτοκρατικής ολιγαρχίας») όσο και εξαιτίας της συνεργασίας με το Λαϊκό Κόμμα στην επεξεργασία του εκλογικού νόμου. Τέλος, κατέληγε ότι το κόμμα «αντί να υπάρξει ως κινήσεις αναπλάσεως, ανασυνθέσεως και ευσταθείας της πολιτικής ζωής της χώρας προς δημιουργικήν εργασίαν, απέβη όργανον κλονισμού και αποσυνθέσεως ταύτης».⁴⁵ Στη δήλωσή του προς το προεδρείο της Βουλής, ο ίδιος έκανε σαφή διάκριση μεταξύ του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων και της ΕΠΕΚ, σημειώνοντας ότι η τελευταία «παρεξέκλινε πλήρως από τας βασικάς αρχάς και τας προεκλογικάς διακηρύξεις της κινήσεως των Προοδευτικών Φιλελευθέρων».⁴⁶

Η πρώτη όμως μεγάλη κρίση του κόμματος επήλθε στις 14 Ιουλίου 1951, όταν ο Εμμ. Τσουδερός γνωστοποίησε την αποχώρησή του μαζί με ομάδα βουλευτών από την ΕΠΕΚ και την ανασυγκρότηση του Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος.⁴⁷ Ως αιτίες της αποχώρησης προβλήθηκαν από πλευράς Τσουδερού δύο ζητήματα: το πρώτο ήταν η διοίκηση του κόμματος, την οποία θεωρούσε ότι ασκούσε αποκλειστικά ο Πλαστήρας και το δεύτερο ήταν ο συντονισμός του επερχόμενου προεκλογικού αγώνα.⁴⁸ Στην πραγματικότητα, το δεύτερο θέμα επικεντρωνόταν στην εκλογική περιφέρεια του Πειραιά, η οποία αποτελούσε μέχρι τότε αρμοδιότητα του Τσουδερού. Ο Πλαστήρας όμως λίγες ημέρες νωρίτερα είχε κάνει γνωστό ότι τον προεκλογικό αγώνα και τη στελέχωση του συνδυασμού αναλάμβανε πλέον ο ανερχόμενος στην πολιτική δικηγόρος Σάββας Παπαπολίτης. Το γεγονός αυτό φαίνεται πως αποτέλεσε τη θρυαλλίδα που διέρρηξε τις σχέσεις μεταξύ των δύο ηγετών. Η πλευρά του Πλαστήρα θεώρησε προφάσεις όλα τα παραπάνω και εκτιμούσε ότι βασική αιτία της διάσπασης ήταν η προσπάθεια συνεργασίας του Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος με το Κόμμα Φιλελευθέρων και ενδεχομένως το Λαϊκό, γεγονός που θα ενδυνάμωνε την κυβέρνηση Βενιζέλου και θα

⁴⁵ Επιστολή Γεωργ. Βοραζάνη προς Πλαστήρα, 3/7/1950, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

⁴⁶ *Το Βήμα*, 4/7/1951.

⁴⁷ Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από την εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', Αθήνα 1977, σ. 257-258.

⁴⁸ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 14/7/1951.

της έδινε τη δυνατότητα να παρατείνει τη θητεία της, απομακρύνοντας έτσι τη διεξαγωγή των εκλογών.⁴⁹

Προκειμένου η ΕΠΕΚ να αντιμετωπίσει εσωκομματικά την αποχώρηση αυτή, προσπάθησε να αντιστρέψει το κλίμα επιτιθέμενη στον Τσουδερό, ο οποίος πλέον εμφανιζόταν ως ένα «ξένο σώμα» που «ευρίσκετο πράγματι μακράν του πνεύματος της Αλλαγής», προκαλώντας «ανάσχεση» στις πολιτικές επιδιώξεις της ΕΠΕΚ και δημιουργώντας συνεχώς «προσκόμματα». Η αποχώρησή του παρουσιαζόταν ως μία κίνηση που στην πραγματικότητα ενίσχυε την ΕΠΕΚ, η οποία «απαλλασσόταν» πλέον «από την τροχοπέδη του συντηρητισμού αποκτούσα ούτω ομοιογένειαν ροπών, διαθέσεων και προγράμματος».⁵⁰ Το γεγονός αυτό αποτελούσε πλέον εγγύηση για την πλήρη εφαρμογή των εξαγγελιών της ΕΠΕΚ και παρείχε «νέας δυνατότητας αναπτύξεως και επιρροής του κόμματος επί των λαϊκών μαζών», ενισχύοντας την εκλογική της δύναμη.⁵¹ Ταυτόχρονα άρχισαν να δημοσιεύονται κείμενα στήριξης και «πίστης» στον Πλαστήρα διαφόρων οργανώσεων της ΕΠΕΚ⁵² προκειμένου να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι ο πυρήνας του κόμματος παρέμενε αλώβητος από την κίνηση Τσουδερού.

Η αλήθεια είναι πάντως ότι δεν συστρατεύθηκαν όλοι οι προερχόμενοι από το Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα βουλευτές με τον Τσουδερό. Έτσι από τους έντεκα βουλευτές που είχαν εκλεγεί υπό τη σημαία του, πέντε ακόμα –πλην του ίδιου– τον ακολούθησαν (Σταμ. Μερκούρης, Ιω. Μελάς, Γεώργ. Τσουδερός, Αλεξ. Παπαθανάσης, Κων/νος Μαρής), τέσσερις παρέμειναν στην ΕΠΕΚ (Μηνάς Πατρίκιος, Μιχ. Γαληνός, Γεώργ. Μπουρδάρας, Ευ. Αρβανιτάκης) και ένας (Χριστ. Γοργιάς) παρέμεινε στην ΕΠΕΚ ως ανεξάρτητος. Τέλος, δύο ακόμα βουλευτές που είχαν εκλεγεί με τον συνασπισμό χωρίς άλλη κομματική ταυτότητα (Δημ. Παπασπύρου, Εμμ. Μπακλατζής) αλλά θεωρούνταν προσκείμενοι στον Τσουδερό⁵³ παρέμειναν στην ΕΠΕΚ.

Έτσι, η ΕΠΕΚ στη λήξη της κοινοβουλευτικής περιόδου, στις 30 Ιουλίου 1951, είχε χάσει εννέα από τους 45 βουλευτές που είχε εκλέξει στις 5 Μαρτίου. Παρότι ο αριθμός αυτός δεν μοιάζει ευκαταφρόνητος δεν φαίνεται να είχε σημαντικές συνέπειες στην πορεία του κόμματος. Αν και οι πρώτες αποχωρήσεις είχαν ως κοινό

⁴⁹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 14/7/1951.

⁵⁰ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 16/7/1951.

⁵¹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 16/7/1951.

⁵² Όπως, για παράδειγμα, της κεντρικής οργάνωσης της Αθήνας, της Νεολαίας κ.ά., βλ. Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 16/7/1951.

⁵³ Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, Από την εμφύλιο στη χούντα, τ. Α', σ. 258.

χαρακτηριστικό μία μάλλον αριστερή κριτική προς την ΕΠΕΚ,⁵⁴ το κόμμα χρησιμοποίησε τους αποχωρήσαντες υπό τον Τσουδερό ως εξιλαστήρια θύματα προσάπτοντάς τους την κατηγορία των «δεξιών βαριδίων» που νόθευαν την πολιτική της. Η δυναμική που είχε αναπτύξει η ΕΠΕΚ ως κόμμα εξουσίας πλέον επέτρεψαν στο κόμμα να ξεπεράσει σχετικά ανώδυνα αυτούς τους πρώτους κλυδωνισμούς.

1951: «Νέοι» και «παλαιοί»

Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1951 η ΕΠΕΚ δεν ήταν πλέον συνασπισμός αλλά αυτοτελές κόμμα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την μεγαλύτερη ομοιογένεια εντός της –τουλάχιστον τύποις. Επιπλέον η συμμετοχή της στην εκλογική αναμέτρηση του 1950 αλλά και στις δημοτικές εκλογές του Απριλίου του 1951, της είχαν επιτρέψει να έχει οργανώσει καλύτερα τον τρόπο συγκρότησης των ψηφοδελτίων. Τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επιτρέπουν την αναλυτική ανασύσταση της διαδικασίας αυτής, παρ' όλα αυτά, κρίνοντας από την τελική στελέχωση των συνδυασμών, μπορούν να χαραχτούν οι βασικές ανάγκες του κόμματος και να διατυπωθούν κάποιες υποθέσεις για τον τρόπο με τον οποίο αυτές καλύφθηκαν.

Πολιτευτές

Είναι προφανές ότι υπήρχε ανάγκη στο κόμμα για νέους υποψήφιους εξαιτίας της κένωσης θέσεων. Ο πρώτος παράγοντας κένωσης θέσεων υπήρξε η πολιτική μετακίνηση πρώην υποψηφίων της. Συγκεκριμένα, 25 υποψήφιοι με την ΕΠΕΚ το 1950, μετακινήθηκαν προς άλλα κόμματα. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά οι μετακινήσεις ανά κομματικό σχηματισμό.

Πίνακας 1
Διαρροές υποψηφίων ΕΠΕΚ προς άλλα κόμματα

Κόμμα προς το οποίο μετακινήθηκαν	Αριθμός
Κόμμα Φιλελευθέρων	14
Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά	3
Σοσιαλιστικό Κόμμα-ΕΛΔ	2
Ελληνικός Συναγερμός	1

⁵⁴ Ο Σωτ. Καραγιάννης, *Ο κεντρικός πολιτικός χώρος στην μεταπολεμική Ελλάδα*, σ. 384, διατυπώνει την άποψη ότι «τα κόμματα δεν έχουν αποκρυσταλλωμένη φυσιογνωμία, με αποτέλεσμα ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο τμήμα του κοινοβουλευτικού τους δυναμικού να κάνει το γύρο του συνόλου της [φιλελεύθερης] ομάδας». Παρότι δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει, καθώς η αποκρυστάλλωση των θέσεων των κομμάτων δημιουργεί αυτομάτως τις προϋποθέσεις για διαρροές και εισροές πολιτικού προσωπικού, αυτό ενισχύει την άποψη ότι οι μετακινήσεις έχουν πολιτικό χαρακτήρα και δεν είναι συγκυριακές.

Συναγερμός Αγροτών και Εργαζομένων	1
Μεμονωμένοι	4

Όπως προκύπτει, οι μετακινήσεις παρατηρούνται κυρίως προς το Κόμμα Φιλελευθέρων. Πέραν του ότι το φαινόμενο αυτό εξηγείται λόγω της πολιτικής συγγένειας των δύο κομμάτων, θα πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη η προσχώρηση του Εμμ. Τσουδερού στο ΚΦ, η οποία συμπαρέσυρε και κάποιο αριθμό υποψηφίων του ΔΠΚ, ενώ να σημειωθεί ότι τρεις από τους μετακινήθεντες στο ΚΦ, επανέκαμψαν ουσιαστικά στο κόμμα από το οποίο προέρχονταν. Οι υπόλοιπες μετακινήσεις μπορεί να υποθέσει κανείς ότι αφενός αποτελούν προϊόν μίας αριστερής κριτικής προς την ΕΠΕΚ (ΕΔΑ, ΣΚ-ΕΛΔ), και αφετέρου ότι κάποιες εξέφρασαν μία δυσαρέσκεια με λιγότερο σαφή πολιτικά χαρακτηριστικά, που θα μπορούσε να οφείλεται και σε προσωπικές δυσαρέσκειες (μεμονωμένοι). Συνολικά πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι οι μετακινήσεις έχουν έναν κεντρώο και αριστερό προσανατολισμό, ενώ πέρα από τη μεμονωμένη περίπτωση μετακίνησης προς τον ΕΣ δεν σημειώνονται δεξιές αποκλίσεις.

Η πολιτική μετακίνηση ενός αριθμού πρώην υποψηφίων δεν αποτελεί όμως φαινόμενο που απαντά μόνο σε ένα νέο κομματικό σχηματισμό –εν προκειμένω της ΕΠΕΚ. Ανάλογος αριθμός μετακινήσεων (27 πρώην υποψήφιοι) σημειώνεται και στο Κόμμα Φιλελευθέρων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 2
Διαρροές υποψηφίων ΚΦ προς άλλα κόμματα

Κόμμα προς το οποίο μετακινήθηκαν	Αριθμός
ΕΠΕΚ	18
Λαϊκό Κόμμα	1
Ελληνικός Συναγερμός	3
Μεμονωμένοι	5

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω στοιχεία, εδώ αντιστρόφως ο μεγαλύτερος αριθμός κατευθύνεται προς τη συγγενή, πολιτικά, ΕΠΕΚ. Είναι φανερό ότι μεταξύ των δύο κομμάτων υπήρχε ένας άτυπος διάυλος επικοινωνίας –ο οποίος είχε ενισχυθεί ενδεχομένως την περίοδο της συγκυβέρνησης– που καθιστούσε ευκολότερες τις μετακινήσεις. Το στοιχείο όμως που διαφοροποιεί πολιτικά τις διαρροές των δύο κομμάτων είναι ότι στην περίπτωση του ΚΦ, οι λοιπές μετακινήσεις, εκτός από τις μεμονωμένες, κατευθύνονται προς τα δεξιά του, σε

αντίθεση με την ΕΠΕΚ. Πέραν των όποιων συμπερασμάτων μπορούν να εξαχθούν από τα παραπάνω, εκείνο που μπορεί να ειπωθεί με ασφάλεια είναι ότι οι μετακινήσεις αυτές έχουν στην πραγματικότητα πολιτικά χαρακτηριστικά και δεν πρόκειται για α-πολιτικές προσωπικές συμπεριφορές, όπως θα μπορούσε να υποθέσει κανείς σε μία πρώτη ανάγνωση.

Αν οι διαρροές πρώην πολιτευτών της ΕΠΕΚ δημιούργησαν την ανάγκη για ανεύρεση νέων προσώπων, στην πραγματικότητα ο αριθμός αυτός ήταν μικρός σε σχέση με εκείνους που –ακούσια ή εκούσια– αποσύρθηκαν από την πολιτική. Από τους πολιτευτές της ΕΠΕΚ το 1950, ενενήντα πέντε⁵⁵ δεν κατήλθαν ξανά στις εκλογές. Ο αριθμός αυτός κινείται εντός του ορίου απωλειών που είχαν τα κόμματα αν συγκριθεί με τις αντίστοιχες του ΚΦ που φθάνει τους 86 πολιτευτές. Πρόκειται κυρίως για πρόσωπα που έλαβαν μικρό αριθμό ψήφων στις εκλογές του 1950⁵⁶ και των οποίων η εκλογική συνεισφορά αποτιμήθηκε ως επιζήμια και δεν συμπεριλήφθησαν στους συνδυασμούς της επόμενης αναμέτρησης. Παράλληλα, δεν πρέπει να υποτιμηθεί το στοιχείο της προσωπικής απογοήτευσης που πιθανόν να οδήγησε σε ηθελημένη απόσυρση.

Η ΕΠΕΚ παρουσίασε στις εκλογές αυτές 318 υποψηφίους, οι οποίοι μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: τους νέους πολιτευτές, τους πολιτευτές της ΕΠΕΚ και τους πολιτευτές άλλων κομμάτων που προσχώρησαν στην ΕΠΕΚ. Όπως προκύπτει από τον πίνακα που ακολουθεί, το κόμμα διέθετε πλέον έναν σημαντικό αριθμό προσώπων (121) που μπορούσαν να στελεχώσουν τα ψηφοδέλτιά του,⁵⁷ κατάφερε να προσελκύσει έναν αρκετά μεγάλο αριθμό παλαιών πολιτευτών (82), και να εντάξει και μεγάλο αριθμό νέων υποψηφίων (115).⁵⁸

Πίνακας 3
Κατάταξη υποψηφίων ΕΠΕΚ (1951)

Νέοι υποψήφιοι	115
Πολιτευτές της ΕΠΕΚ (1950)	121
Πολιτευτές άλλων κομμάτων	82

⁵⁵ Στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται και οι τρεις θανόντες βουλευτές της ΕΠΕΚ.

⁵⁶ Οι περισσότεροι από αυτούς κατέλαβαν τις τελευταίες θέσεις σε κάθε εκλογική περιφέρεια. Βλ. σχετικά την *Στατιστική* του 1950.

⁵⁷ Τα συγκεκριμένα πρόσωπα είχαν λάβει μεγάλο αριθμό ψήφων στις προηγούμενες εκλογές.

⁵⁸ Δεν είχαν συμμετάσχει δηλαδή στις εκλογικές αναμετρήσεις που εξετάστηκαν (1933, 1935, 1936, 1946, 1950).

Σχετικά με το ποσοστό ανανέωσης του πολιτικού προσωπικού από την είσοδο νέων προσώπων στην ΕΠΕΚ, αξίζει να σημειωθεί ότι παρότι υπολείπεται κατά πολύ του αντίστοιχου του 1950 (36% έναντι 70%), παραμένει υψηλό. Αντίστοιχα στο ΚΦ το ποσοστό της ανανέωσης ανέρχεται σε 23,7% παρουσιάζοντας μικρή μείωση σε σχέση με του 1950 (29,7%) χωρίς όμως να σημειώνεται αντίστοιχα η μεγάλη διακύμανση της ΕΠΕΚ. Φαίνεται λοιπόν ότι η ΕΠΕΚ ως κόμμα που μετρούσε λιγότερο από δύο χρόνια στην πολιτική σκηνή και με δεδομένο το μικρό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των δύο εκλογικών αναμετρήσεων, δεν είχε καταφέρει ακόμα να συγκεντρώσει έναν αυξημένο αριθμό «στρατευμένων» πολιτευτών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πολιτευτές άλλων κομμάτων που συμμετείχαν στις εκλογές αυτές στα ψηφοδέλτια της ΕΠΕΚ, τόσο εξαιτίας του αριθμού τους όσο και γιατί προέρχονται από διάφορους πολιτικούς σχηματισμούς. Η πρώτη διάκριση που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι παρότι ο μεγαλύτερος αριθμός (65 πρόσωπα) είχε πολιτευθεί στις εκλογές του 1950, επανέρχονται στην πολιτική και πρόσωπα που είχαν λάβει μέρος στις εκλογές του 1946 (10) και του 1936 (7) που προέρχονταν από τον βενιζελικό χώρο. Καθώς ο μεγάλος όγκος αφορά μετακινήσεις πολιτευτών σε σχέση με τις εκλογές του 1950, κρίθηκε σκόπιμο η ανάλυση να εστιάσει σε αυτή την ομάδα και να παρουσιαστεί η πολιτική τους προέλευση στον πίνακα που ακολουθεί.⁵⁹

Πίνακας 4
Προέλευση παλαιών πολιτευτών ΕΠΕΚ

Κόμμα / συνασπισμός	Πολιτευτές
Κόμμα Φιλελευθέρων (ΚΦ)	18
Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΔΣΚ)	14
Μεμονωμένοι	12
Δημοκρατική Παράταξη (ΔΠ)	7
Παράταξη Αγροτών & Εργαζομένων (ΠΑΕ)	6

Όπως προκύπτει, το Κόμμα Φιλελευθέρων τροφοδότησε για μία ακόμη φορά την ΕΠΕΚ, ενώ το φυλλορροούν ΔΣΚ του Γ. Παπανδρέου σημείωσε σχεδόν ίδιο αριθμό

⁵⁹ Στον πίνακα δεν έχουν περιληφθεί οι προσχωρήσεις από την Εθνική Παράταξη Εργαζόμενου Λαού (2 πολιτευτές) και το Κόμμα Εργαζομένων Ελλάδος (2 πολιτευτές) καθώς και οι μεμονωμένες προσχωρήσεις από τους εξής σχηματισμούς: Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας, Πολιτική Ανεξάρτητος Παράταξης, Χριστιανική Εργατική & Αγροτική Παράταξης, Χριστιανική Πολιτική Ένωση.

μετακινήσεων.⁶⁰ Οι διαρροές του ΚΦ αλλά και του ΔΣΚ πέραν του ότι εξηγούνται με όρους προπολεμικούς, καθώς κινούνται εντός του βενιζελικού χώρου, φαίνεται πως έχουν και μεταπολεμικά χαρακτηριστικά, καθώς εντάσσονται στον νέο και ασαφή πολιτικό χώρο του Κέντρου. Σε αυτή τη λογική εντάσσεται το σχόλιο του Διον. Μπενετάτου: «Αι προοδευτικάί δυνάμεις τόσον από το κόμμα των Φιλελευθέρων όσον και από το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα που δεν εγκρίνουν την πολιτική τορπιλισμού του κέντρου [...] εκφράζουν το ρεύμα μιας φυσικής εξελίξεως του Φιλελευθερισμού προς την πρόοδον η δε επιτυχία του αγώνος μας θα είναι τόσον πιο εξασφαλισμένη όσον με περισσότερη επιτυχίαν χρησιμοποιηθεί αυτό το ανθρώπινον υλικόν είτε εις την ηγεσίαν ευρίσκεται είτε εις την βάσιν».⁶¹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο αριθμός των εισροών από τη Δημοκρατική Παράταξη, ο οποίος δεν είναι ευκαταφρόνητος. Οι επτά προσχωρήσεις καταδεικνύουν πως ένα μέρος τουλάχιστον της Αριστεράς αναγνώριζε την ΕΠΕΚ ως συγγενή πολιτικά χώρο, γεγονός που επέτρεπε τις όποιες μετακινήσεις. Ο εκ των υστέρων χαρακτηρισμός της ΕΠΕΚ ως κεντροαριστερού κόμματος φαίνεται πως στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία δεν απείχε από την πραγματικότητα. Τέλος η μετακίνηση πολιτευτών από την Παράταξη Αγροτών & Εργαζομένων (τον συνασπισμό του Συναγερμού Αγροτών και Εργαζομένων του Αλ. Μπαλτατζή και του Εθνικού Προοδευτικού Αγροτικού Κόμματος του Αλεξ. Μυλωνά) οφείλεται πιθανότατα στη διάσπασή της και την εμφάνιση του ΣΑΕ σε έξι μόνο εκλογικές περιφέρειες. Τέλος, ο υψηλός αριθμός των υποψηφίων που είχαν πολιτευθεί ως ανεξάρτητοι στις προηγούμενες εκλογές δείχνει να οφείλεται σε μία πάγια τακτική των κομμάτων να προσελκύουν πρόσωπα που είχαν λάβει υψηλό αριθμό ψήφων.

Φαίνεται πάντως πως τις παραμονές των εκλογών είχε εκδηλωθεί ένας έντονος διαχωρισμός στο εσωτερικό του κόμματος μεταξύ «νέων» και «παλαιών» στελεχών και μία υπόγεια σύγκρουση των δύο ομάδων. Η διάκριση όμως αυτή είχε εδώ διαφορετικό νόημα: οι «παλαιοί» ήταν όσοι είχαν εμπλακεί στη διαδικασία συγκρότησης του ΚΠΦ και εν συνεχεία της ΕΠΕΚ και οι «νέοι» όσοι προσέγγισαν το κόμμα μετά την επιτυχία του στις εκλογές. Για τους τελευταίους αφηνόταν η υπόνοια ότι υπηρετούσαν ιδιοτελή συμφέροντα και αλλοίωναν την ιδεολογική γραμμή του

⁶⁰ Σύμφωνα με τον Ηλ. Νικολακόπουλο, ο οποίος παραθέτει στοιχεία για την διαδρομή των βουλευτών του εν λόγω κόμματος, στη διάλυση του ΔΣΚ συνέβαλε η ενισχυμένη αναλογική, γεγονός που ούτως ή άλλως θα μείωνε τον αριθμό των εκλεγόμενων βουλευτών του. Βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2001, σ. 180, υποσ. 13.

⁶¹ Βλ. και επιστολή Διον. Μπενετάτου προς Ν. Πλαστήρα, 27/6/1951, βλ. ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

κόμματος. Σύμφωνα με επιστολή του Στ. Πιστολάκη οι «αλεξιπτωτισταί» αυτοί «κατέστρεψαν» και «διέφθειραν» την πολιτική της ΕΠΕΚ, δεδομένου ότι το σύνθημα της «Αλλαγής» στρεφόταν εναντίον ακριβώς της πολιτικής ιδιοτέλειας.⁶²

Η περίπτωση του Κόμματος Φιλελευθέρων παρουσιάζει αρκετές διαφοροποιήσεις ως προς την πολιτική προέλευση των προσώπων που είχαν πολιτευθεί με άλλους πολιτικούς σχηματισμούς το 1950 (85 πρόσωπα). Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά τα στοιχεία.⁶³

Πίνακας 5
Προέλευση παλαιών πολιτευτών ΚΦ

Κόμμα / συνασπισμός	Πολιτευτές
Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα	22
Εθνικό Κόμμα	18
ΕΠΕΚ	14
Μεμονωμένοι	12
Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας	9
Λαϊκό Κόμμα	4
Παράταξη Αγροτών & Εργαζομένων	3

Για τις εισροές από την ΕΠΕΚ, την ΠΑΕ, τους μεμονωμένους και το ΔΣΚ ισχύουν όσα ειπώθηκαν στην παρουσίαση των πολιτευτών της ΕΠΕΚ, με μόνη επισήμανση το γεγονός ότι ο αριθμός πρώην πολιτευτών του ΔΣΚ είναι σαφώς μεγαλύτερος στην περίπτωση του ΚΦ. Ο αριθμός όσων είχαν πολιτευθεί το 1950 με το Εθνικό Κόμμα είναι απολύτως εύλογος, δεδομένης της προσχώρησης του αρχηγού του, Ναπ. Ζέρβα, τον Αύγουστο του 1950 στο ΚΦ, ενώ και ο αριθμός των πρώην πολιτευτών του ΜΕΑ οφείλεται στην προσχώρηση βουλευτών και στελεχών του στο ΚΦ. Τέλος, οι προσχωρήσεις από το Λαϊκό Κόμμα δεν προκαλούν εντύπωση αν λάβει κανείς υπόψη την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί εντός του μετά τη διάσπαση του Νοεμβρίου 1950 και τις ισχυρές πιέσεις που δεχόταν από τον νεοσύστατο Ελληνικό Συναγερμό. Αν κάτι προκύπτει από τα παραπάνω είναι ότι, σε αντίθεση με την ΕΠΕΚ, το ΚΦ αποδεικνύεται χώρος υποδοχής για ένα σαφώς συντηρητικότερο τμήμα πολιτευτών σε σχέση με την ΕΠΕΚ. Το κατά πόσο αυτό συγκροτεί ένα κεντροδεξιό προφίλ για το ΚΦ είναι μία υπόθεση που μένει να επιβεβαιωθεί.

Είναι πάντως βέβαιο ότι στις συγκεκριμένες εκλογές υπήρχε μία πληθώρα προσώπων που επιθυμούσαν να συμπεριληφθούν στους συνδυασμούς. Με μία δόση

⁶² Βλ. επιστολή Στ. Πιστολάκη προς Ν. Πλαστήρα, 12/8/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

⁶³ Στον πίνακα δεν έχουν περιληφθεί οι μεμονωμένες προσχωρήσεις από τους εξής σχηματισμούς: Δημοκρατική Παράταξη, Κόμμα Εργαζομένων Ελλάδος, Κίνημα Πολιτικής Ανανεώσεως.

υπερβολής και πάλι, ο Αναστ. Πεπονής σημειώνει ότι «θα παρατηρηθεί συνωστισμός, αρκετές υποψηφιότητες θ' απορριφθούν».⁶⁴ Η ΕΠΕΚ είχε δείξει πλέον ότι δεν ήταν ένα περιορισμένης εμβέλειας κόμμα, η δε κυβερνητική της θητεία την αναδείκνυε αυτομάτως σε κόμμα εξουσίας, γεγονός που αν μη τι άλλο αποτελούσε ελκυστικό παράγοντα για την προσέλκυση υποψηφίων. Υπήρχαν όμως και πρόσωπα που «αυτοδικαίως» συμμετείχαν στα ψηφοδέλτια του κόμματος, όπως οι πρώην βουλευτές. Συγκεκριμένα 42 βουλευτές της προηγούμενης Βουλής εντάχθηκαν στα ψηφοδέλτια, προερχόμενοι τόσο από την ΕΠΕΚ όσο και από άλλα κόμματα: τριάντα ένας της ΕΠΕΚ, έξι του Κόμματος Φιλελευθέρων, τρεις του ΔΣΚ και δύο της Δημοκρατικής Παράταξης.⁶⁵ Αυτοί οι πρώην βουλευτές –τουλάχιστον οι της ΕΠΕΚ– φαίνεται πως διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη στελέχωση των ψηφοδελτίων της εκλογικής τους περιφέρειας, γεγονός που κάποιες φορές προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Έτσι, για παράδειγμα, στην εκλογική περιφέρεια Χανίων, στην οποία υπεύθυνος για το ψηφοδέλτιο ήταν ο Εμμ. Μπακλατζής, προκλήθηκε έντονη αντίδραση από τον Στ. Πιστολάκη καθώς δεν είχε συμπεριληφθεί κανένας υποψήφιος από την επαρχία Κισσάμου «η οποία ανέκαθεν κρίνει την εκλογήν, λόγω και του μεγάλου αριθμού των ψήφων της και του άκρως τοπικιστικού πνεύματος των κατοίκων της, και δι' αυτό *ουδέποτε μέχρι σήμερα* απεκλείσθη από κανενός κόμματος συνδυασμόν».⁶⁶ Παρά τις όποιες όμως αντιδράσεις, εύκολα μπορεί να υποθέσει κανείς ότι οι καταρτιζόμενοι από τους βουλευτές συνδυασμοί θα έπρεπε να λάβουν την τελική έγκριση του αρχηγού και των υπεύθυνων εκλογικού αγώνα. Ο ρόλος των τοπικών συμβουλίων στην επιλογή των υποψηφίων δεν είναι δυνατό να τεκμηριωθεί εξαιτίας της έλλειψης στοιχείων. Παρ' όλα αυτά μπορεί να υποθέσει κανείς ότι εφόσον ότι ο έλεγχος των συμβουλίων είχε περάσει ουσιαστικά στους βουλευτές και τους πολιτευτές, ο ρόλος του θα ήταν περιορισμένος.

Βουλευτές

Η ΕΠΕΚ εξέλεξε στις εκλογές αυτές 74 βουλευτές,⁶⁷ από τους οποίους τριάντα έξι εκλέγονταν για πρώτη φορά και τριάντα οκτώ είχαν επανεκλεγεί σε προηγούμενες εκλογές. Έτσι για μία ακόμη φορά η ανανέωση του κοινοβουλευτικού προσωπικού

⁶⁴ Αν. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, σ. 173.

⁶⁵ Οι Γεώργιος Γεωργιάδης (είχε εκλεγεί με την Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών του Ιω. Σοφιανόπουλου) και Θεόδωρος Λευκιάς (είχε εκλεγεί με το ΣΚ-ΕΛΔ).

⁶⁶ Βλ. επιστολή Στ. Πιστολάκη προς Ν. Πλαστήρα, 17/8/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953». Η υπογράμμιση στο πρωτότυπο.

⁶⁷ Βλ. Πίνακα ΙΙ στην παρούσα διατριβή.

του κόμματος ήταν αρκετά υψηλή (48,6%), ανανέωση η οποία καταδεικνύεται με μεγαλύτερη σαφήνεια αν συγκριθεί με την αντίστοιχη του ΚΦ που έφθανε μόλις το 26%. Είναι φανερό ότι η εκλογική άνοδος της ΕΠΕΚ προκάλεσε την είσοδο νέων προσώπων στην πολιτική, δίνοντάς της έτσι τη δυνατότητα να διατηρεί το προφίλ ενός «νέου» κόμματος.

Μετά τις εκλογές, η ΕΠΕΚ –βοηθούσης της ανάληψης εξουσίας– διήλθε μία περίοδο εσωτερικής πολιτικής ηρεμίας διατηρώντας ακέραια την κοινοβουλευτική της δύναμη. Η περίοδος αυτή διήρκεσε έως τις 5 Φεβρουαρίου 1952, οπότε ανεξαρτητοποιήθηκε ο βουλευτής Αθήνας Πάνος Κερασιώτης. Στην επιστολή του προς τον Πλαστήρα, ο βουλευτής αιτιολόγησε την κίνησή του επικαλούμενος τη μη εφαρμογή του προεκλογικού προγράμματος και της «πικράς τύχης της Αλλαγής» κυρίως στον οικονομικό τομέα και στο θέμα της προστασίας των εργαζομένων, σημειώνοντας emphatically ότι «η κυβέρνηση ηγνόησε τας προεκλογικάς της επαγγελίας και έχασε την επαφή της με τον ελληνικόν λαόν».⁶⁸

Μεγάλη όμως κρίση στους κόλπους του κόμματος, παρότι δεν οδήγησε σε αποχωρήσεις βουλευτών, προκάλεσε η εκτέλεση του Μπελογιάννη και των συντρόφων του στις 30 Μαρτίου 1952.⁶⁹ Η πλέον ηχηρή αντίδραση υπήρξε η παραίτηση του υφυπουργού παρά τω Προέδρω της Κυβερνήσεως, Ανδρέα Ιωσήφ,⁷⁰ σύμφωνα με τον οποίο «έπρεπε να τεθή από την Κυβέρνησιν πολιτικόν ζήτημα εγκαίρως διά να μη γίνουν αι εκτελέσεις». Όμως μολονότι αναγνώριζε ότι «η κατάσταση έχει αντιστροφή διά την ΕΠΕΚ», δεν αποχώρησε από το κόμμα, καθώς «δεν ενδείκνυται η δημιουργία πολιτικού ζητήματος και η εξ αυτού ενδεχομένη προσφυγή στις κάλπες».⁷¹ Ο υπουργός Συντονισμού Γεώργ. Καρτάλης, ο οποίος είχε υποβάλει επίσης την παραίτησή του, ανακάλεσε τελικώς –με τη σύμφωνη γνώμη πολιτικών παραγόντων της εκλογικής του περιφέρειας–⁷² αφού προηγουμένως είχε λάβει σχετικές εξηγήσεις από τον Πλαστήρα, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξε και η

⁶⁸ Επιστολή Παν. Κερασιώτη προς Ν. Πλαστήρα, 5/2/1952, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

⁶⁹ Συνολικά για τις επιπτώσεις της εκτέλεσης βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 434-436.

⁷⁰ Αναλυτικά για την παραίτηση Ιωσήφ βλ. Μαρία Ρεζάν, *Με νοσταλγία... για μια ζωή έτσι, χωρίς πρόγραμμα*, Αθήνα 2000, σ. 160-164.

⁷¹ *Το Βήμα*, 3/4/1952.

⁷² Στις 30 Μαρτίου είχε λάβει χώρα στο Βόλο συνάντηση 49 πολιτικών παραγόντων της περιοχής, οι οποίοι αφού εξέτασαν τόσο τη στάση του κόμματος στο θέμα των εκτελέσεων όσο και εκείνη του Καρτάλη, εισηγήθηκαν κατά πλειοψηφία την παραμονή του τελευταίου στην κυβέρνηση. Βλ. πρακτικό συνάντησης, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.57.

επέκταση των μέτρων επιείκειας με το νομοσχέδιο που κατατέθηκε στη Βουλή στις 3 Απριλίου 1952.⁷³

Πέρα όμως από τις παραιτήσεις υπουργών, εκδηλώθηκαν και άλλες αντιδράσεις εντός της κοινοβουλευτικής ομάδας, με σημαντικότερη εκείνη των βουλευτών Λουκή Ακρίτα και Μιχ. Γαληνού, οι οποίοι είχαν τοποθετηθεί δημοσίως κατά των εκτελέσεων. Οι παραπάνω κάλεσαν την επομένη των εκτελέσεων σε συνάντηση ομάδα 30 βουλευτών, προκειμένου να εξετάσουν την περαιτέρω στάση τους, επικεντρώνοντας τα πυρά τους στα πρόσωπα των υπουργών Δικαιοσύνης (Δημ. Παπασπύρου) και Εσωτερικών (Κων. Ρέντη), οι οποίοι θεωρήθηκαν ως οι κατεξοχήν υπεύθυνοι. Στη συνάντηση αυτή, παρά το γεγονός ότι προτάθηκε η δημόσια αποδοκιμασία των εν λόγω υπουργών, που ουσιαστικά θα δημιουργούσε πολιτικό ζήτημα εντός του κόμματος και κατά συνέπεια και της κυβέρνησης, προκρίθηκε η αποφυγή δημόσιων αντιπαραθέσεων και η συζήτηση του θέματος στην κοινοβουλευτική ομάδα, ενώ ζητήθηκε από τον Πλαστήρα η άμεση σύγκλισή της.⁷⁴

Εν τέλει, οι εκτελέσεις, παρά τους όποιους κλυδωνισμούς που προκάλεσαν, δεν είχαν άμεσο αντίκτυπο στην κοινοβουλευτική ομάδα και δεν σημειώθηκε κάποια αποχώρηση ή ανεξαρτητοποίηση. Αντιθέτως, δύο μήνες αργότερα, στις 20 Μαΐου, ο βουλευτής Πάνος Κερασιώτης επανέκαμψε στο κόμμα, καθώς, όπως σημείωνε στην επιστολή του στο προεδρείο της Βουλής, η εξέλιξη της πολιτικής κατάστασης τον είχε πείσει ότι «η εξασθένησις των κομμάτων του Κέντρου θα είναι άκρως επιβλαβής διά τα συμφέροντα της πατρίδος και του λαού» και έτσι, παρά τις διαφωνίες και τις επιφυλάξεις του θεώρησε την επάνοδό του στην ΕΠΕΚ «επιβεβλημένη προς χάριν του γενικού συμφέροντος».⁷⁵

Η επιστροφή του Κερασιώτη συνέπεσε όμως με μία αποχώρηση. Στις 20 Μαΐου ο βουλευτής Καβάλας Κων/νος Βενέτης κατέθεσε δήλωση με την οποία αποχωρούσε από την ΕΠΕΚ και προσχωρούσε στον Συναγερμό, γεγονός που προκάλεσε αίσθηση και έντονους διαξιφισμούς εντός της Βουλής.⁷⁶ Οι λόγοι της αποχώρησής του, όπως τους ανέπτυξε σε συνεδρίαση της Βουλής, ήταν ότι «από τας κυβερνητικής επαγγελίας περί αποκεντρώσεως, αυτοδιοικήσεως, αποκαταστάσεως ακτημόνων κλπ., ουδεμία επραγματοποιήθη», ενώ η προσχώρηση στον Συναγερμό

⁷³ Βλ. δήλωση Γ. Καρτάλη, *Το Βήμα*, 4/4/1952.

⁷⁴ *Το Βήμα*, 1/4/1952.

⁷⁵ *Το Βήμα*, 21/5/1952.

⁷⁶ Το *Βήμα* στο κύριο άρθρό του έκανε λόγο για «θέαμα προσωπικώς και κομματικώς εξευτελιστικόν και απόλυτα αξιοθρήνητον», 21/5/1952.

εξέφραζε την επιθυμία «διά δυναμικήν εξουσίαν». Η βασική πολιτική διαφορά με την ΕΠΕΚ φαίνεται όμως πως ήταν το θέμα της ειρήνευσης, καθώς, όπως σημείωνε ο βουλευτής, «η κυβέρνησις, ασχολουμένη με τα μέτρα επιεικειάς και τους Μπελογιάννηδες, ουδέποτε εφρόντισε διά την ύπαιθρον».⁷⁷ Η αποχώρηση του Βενέτη πέραν του ότι ήταν η πρώτη μετακίνηση βουλευτή της ΕΠΕΚ προς ένα δεξιό κόμμα, στην πραγματικότητα διαμόρφωσε μία πολύ εύθραυστη ισορροπία στην κυβέρνηση Πλαστήρα-Βενιζέλου, καθώς ο αριθμός των βουλευτών που τη στήριζαν ανερχόταν πλέον σε 130 επί συνόλου 258.⁷⁸ Με μόλις μία έδρα πλειοψηφία, η κυβέρνηση ήταν πλέον περισσότερο ευάλωτη στα πυρά της αντιπολίτευσης. Το γεγονός αυτό εξηγεί και τις έντονες αντιδράσεις που σημειώθηκαν εντός της Βουλής, καθώς το διακύβευμα ήταν πλέον η παραμονή ή όχι της κυβέρνησης στην εξουσία.

Τέσσερις ημέρες αργότερα, στις 24 Μαΐου, ένας ακόμη βουλευτής, ο Στεφ. Πετραλιάς, κατέθεσε δήλωση στη Βουλή περί ανεξαρτητοποίησής του από την ΕΠΕΚ. Την δήλωση όμως αυτή απέσυρε τρεις ημέρες αργότερα, προφανώς κατόπιν ισχυρών πιέσεων.⁷⁹ Η οριακή αυτή πλειοψηφία φαίνεται ότι δεν «επέτρεψε» την αποχώρηση άλλων βουλευτών μέχρι τη λήξη της κοινοβουλευτικής περιόδου, τον Οκτώβριο του 1952. Η ανάληψη της ευθύνης για την πτώση της κεντρίας κυβέρνησης ήταν προφανώς πολύ βαριά για να την σηκώσουν στους ώμους τους οι όποιοι διαφωνούντες της ΕΠΕΚ.⁸⁰

1952: Αποκλεισμοί και περιορισμοί

Στις εκλογές του 1952, λόγω του πλειοψηφικού και προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο Συναγερμός του Αλεξ. Παπάγου, η ΕΠΕΚ και το Κόμμα Φιλελευθέρων αποφάσισαν να συνεργαστούν προεκλογικά και να κατέλθουν με κοινούς συνδυασμούς.⁸¹ Η κοινή αυτή κάθοδος όμως δημιουργούσε μία σειρά από ζητήματα –μείζονος και ήσσονος σημασίας– που έπρεπε να διευθετηθούν. Για το σκοπό αυτό, τα δύο κόμματα προχώρησαν στις 8 Οκτωβρίου στη σύσταση κοινής επιτροπής εκλογικού αγώνα,⁸² έργο της οποίας ήταν η κατάρτιση των ψηφοδελτίων, καθώς και η διερεύνηση της πιθανότητας συγκρότησης κοινού προγράμματος των δύο κομμάτων. Μέλη της

⁷⁷ *Το Βήμα*, 22/5/1952.

⁷⁸ Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από την εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 482.

⁷⁹ *Το Βήμα*, 28/5/1952.

⁸⁰ Την «ευθύνη» ανέλαβαν τρεις βουλευτές του ΚΦ, οι Γερ. Λύχνος, Δημ. Ιωάννου και Οσμάν Νουρή.

⁸¹ Περισσότερα για τη συνεργασία αυτή βλ. στο κεφάλαιο VI.

⁸² *Προοδεντικός Φιλελεύθερος*, 8/10/1952.

επιτροπής –τα οποία προφανώς ορίστηκαν από τους αρχηγούς– υπήρξαν, εκ μέρους της ΕΠΕΚ, οι Γεώργ. Καρτάλης και Κων/νος Ρέντης συνεπικουρούμενοι από τον ιδιαίτερο γραμματέα του Πλαστήρα Ιωάννη Μοάτσο και εκ μέρους του ΚΦ οι Γρηγ. Κασιμάτης και Γεώργ. Μαύρος με την εποπτεία του Δημ. Γόντικα, τον οποίο ο Σοφ. Βενιζέλος είχε ορίσει ως αναπληρωτή του μέχρι την επιστροφή του στην Αθήνα στις 24 Οκτωβρίου.⁸³ Τα πρώτα τυπικά ζητήματα που έπρεπε να λυθούν ήταν η ονομασία του συνασπισμού και το έμβλημά του. Για το πρώτο επιλέχθηκε η «Ένωσις ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων», μια ονομασία στην οποία τα κόμματα που τον αποτελούσαν διατηρούσαν την αυτοτέλειά τους, ενώ ως έμβλημα του συνασπισμού προκρίθηκε η άγκυρα, η οποία ήταν το παλαιό έμβλημα του Ελευθερίου Βενιζέλου,⁸⁴ μια ακόμη σαφής υπόμνηση της βενιζελικής καταγωγής των δύο κομμάτων.

Πολιτευτές

Δεδομένης της εκλογικής συνεργασίας, στα ψηφοδέλτια θα έπρεπε πλέον να συμπεριληφθούν υποψήφιοι και των δύο κομμάτων, γεγονός που μοιραία περιόριζε τον αριθμό των υποψηφίων του κάθε κόμματος. Για το σκοπό αυτό η επιτροπή έπρεπε να καταλήξει κεντρικά στην αναλογία των υποψηφίων των δύο κομμάτων σε κάθε συνδυασμό. Έτσι, σύμφωνα με απόφαση της επιτροπής, στις 13 Οκτωβρίου, η αναλογία οριζόταν σε 7 προς 5, δηλαδή 7 υποψήφιοι της ΕΠΕΚ και 5 των Φιλελευθέρων. Είναι προφανές ότι η αναλογία αυτή υπέρ της ΕΠΕΚ ήταν αποτέλεσμα της εκλογικής της υπεροχής έναντι του ΚΦ στις προηγούμενες εκλογές. Οι κατά τόπους συνεργασίες με το Λαϊκό Κόμμα και το ΣΚ-ΕΛΔ περιόριζαν όμως ακόμη περισσότερο τις θέσεις των υποψηφίων του κάθε κόμματος,⁸⁵ ενώ, σύμφωνα με μέλος της επιτροπής, στους συνδυασμούς θα παρέμενε μία θέση κενή «[...] διά τους κατατομηθέντας υποψηφίους του Συναγερμού, οι οποίοι είναι ευπρόσδεκτοι, εφ' όσον λάβουν την απόφασιν να ταχθούν εις την υπηρεσίαν του λαού».⁸⁶ Τέλος, εντός αυτών των ασφυκτικών πλαισίων, θα καταβαλλόταν προσπάθεια να συμπεριληφθούν στους συνδυασμούς «νέα στελέχη, ικανά να εκφράσουν το προοδευτικόν πρόγραμμα του δημοκρατικού κέντρου».⁸⁷

⁸³ Ο Βενιζέλος αναχώρησε στις 10 Οκτωβρίου για την Ελβετία από όπου επέστρεψε στις 24 του ίδιου μήνα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 24/10/1952.

⁸⁴ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/10/1952.

⁸⁵ Περισσότερα για τις προεκλογικές συνεργασίες βλ. στο κεφάλαιο VI.

⁸⁶ *Προοδευτική Αλλαγή*, 19/10/1952.

⁸⁷ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 11/10/1952.

Είναι προφανές ότι πέρα από αυτούς τους γενικούς κανόνες, η επιτροπή δεν επρόκειτο να συγκροτήσει μόνη της τα ψηφοδέλτια. Έτσι εξ αρχής είχε γίνει γνωστό ότι οι συνδυασμοί των μεγάλων πόλεων, καθώς και οι αμφιλεγόμενες περιπτώσεις, θα αποφασίζονταν σε κοινή συνεδρίαση με τους δύο πολιτικούς αρχηγούς. Η επιτροπή είχε όμως κεντρικό χαρακτήρα και έτσι, παρά την πληθώρα ονομάτων που συνέρεαν σε αυτή⁸⁸ αλλά και ενδεχομένως εξαιτίας αυτής, έγινε προσπάθεια επιμερισμού της επιλογής σε τοπικό επίπεδο, η οποία ανατέθηκε, όπως ήταν εύλογο, στους πρώην βουλευτές. Με τον τρόπο αυτό επιμερίστηκε και η ευθύνη της συγκρότησης των συνδυασμών, δεδομένου ότι οι πρώην βουλευτές αποκτούσαν βαρύνοντα λόγο, ενώ παράλληλα κάμπτονταν και οι όποιες αντιδράσεις υπήρχαν στο εσωτερικό του κόμματος. Έτσι οι πρώην βουλευτές ανέλαβαν τον κατά τόπους συντονισμό του προεκλογικού αγώνα αλλά και την ευθύνη υπόδειξης ή επιλογής των υποψηφίων,⁸⁹ σε συνεργασία με τα τοπικά στελέχη του κόμματος. Παράλληλα όμως δέκα ημέρες μετά τη συγκρότησή της, στις 18 Οκτωβρίου, η επιτροπή «διά να είναι πλήρως ενήμερος των τοπικών συνθηκών εκάστης περιφέρειας, ώστε βάσει αυτών να συγκροτήσει τους συνδυασμούς, έκρινε σκόπιμον να καλέσει και να ακούσει τα διάφορα τοπικά στελέχη των δύο κομμάτων. Το σύστημα αυτό εργασίας κρίνεται το καταλληλότερον. Χάρης εις αυτό πιστεύεται ότι θα εξασφαλισθή η καλύτερα δυνατή σύνθεσις των συνδυασμών».⁹⁰ Η απόφαση αυτή αναβάθμιζε τον ρόλο των τοπικών στελεχών⁹¹ στη συγκρότηση των ψηφοδελτίων και, όπως ήταν φυσικό, κινητοποίησε πλήθος πολιτικών παραγόντων που έφθασαν στην Αθήνα προκειμένου να υποστηρίξουν αντίστοιχες υποψηφιότητες.⁹² Στους παραπάνω πρέπει να προστεθούν

⁸⁸ Στο ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.56, υπάρχει πλήθος σημειωμάτων με ονόματα επίδοξων υποψηφίων από όλη την Ελλάδα.

⁸⁹ Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 20/10/1952, σχετικά με την επιλογή των υποψηφίων της Θεσσαλονίκης.

⁹⁰ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 18/10/1952.

⁹¹ Στην πραγματικότητα η διατύπωση της απόφασης περί «τοπικών στελεχών» άφηνε το περιθώριο τόσο στις τοπικές επιτροπές όσο και σε πρώην πολιτευτές ή πρόσωπα με τοπική επιρροή να εκφράσουν τις απόψεις τους.

⁹² Την κατάσταση που δημιουργήθηκε μετά την πρόσκληση της επιτροπής, περιγράφει πολύ γλαφυρά χρονογράφημα της εποχής με τίτλο «Υποψήφιοι... υποψήφιοι»: «Σε κάποια αίθουσα της Βουλής συνεδριάζει η επιτροπή καταρτίσεως των συνδυασμών. Η πόρτα κλειστή, ο χωροφύλακας αυστηρός απαγορεύει την είσοδο, και στο διάδρομο συνωστίζονται οι “ενδιαφερόμενοι”. Και είναι οι “ενδιαφερόμενοι” πρώτον οι επίδοξοι υποψήφιοι, νεοσσοί της πολιτικής ή παλαιοί πολιτευόμενοι που διά τον ένα ή τον άλλον λόγον δεν ήσαν βουλευταί εις την τελευταίαν Βουλήν, ώστε να θεωρούνται ως “αυτοδικαίως” υποψήφιοι. Έπειτα είναι οι φίλοι τους, που απλώς τους συνοδεύουν ή οι προστάται των, που με την πείραν ή το κύρος τους ήλθαν να ενισχύσουν την υποψηφιότητα του προστατευόμενου τους. Τέλος είναι οι λαϊκές επιτροπές που ήλθαν να μεταφέρουν στην επιτροπήν την γνώμην των ψηφοφόρων να προτιμηθή ο τάδε ή να αποκλεισθή ο δεινά. Όλους αυτούς θα τους δεχθή και θα τους

–κυρίως στην πρωτεύουσα– οι πάσης φύσης επιτροπές κατοίκων αλλά και δημοτικά συμβούλια που αξίωναν κι εκείνοι με τη σειρά τους την υπόδειξη συγκεκριμένων υποψηφίων στη λογική μίας πολιτικής έκφρασης της τοπικότητας⁹³ αλλά και της προσφυγικής καταγωγής,⁹⁴ ενώ δεν έλειψαν και οι παρεμβάσεις υπέρ συγκεκριμένων προσώπων.⁹⁵ Η δημοσιοποίηση των υποδείξεων αυτών μέσω του Τύπου αποτελούσε, όπως ήταν φυσικό, ένα επιπλέον μέσο πίεσης προς την επιτροπή και κατ' επέκταση προς την ηγεσία των κομμάτων για την υιοθέτησή τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως η κινητοποίηση των τοπικών επιτροπών της ΕΠΕΚ. Έτσι, για παράδειγμα, επιτροπή από τη Ζάκυνθο έφθασε στην Αθήνα εξουσιοδοτημένη να υποστηρίξει την υποψηφιότητα του πολιτευτή της ΕΠΕΚ Ιω. Μάργαρη,⁹⁶ οι επιτροπές της επαρχίας Παγγαίου κατόπιν σύσκεψης υπέδειξαν ομόφωνα υποψήφιο στον συνδυασμό Καβάλας τον πολιτευτή Κων. Σβίγκα,⁹⁷ ενώ οι εκπρόσωποι των τοπικών οργανώσεων της Αθήνας, σε σύσκεψη υπό την προεδρία του Ιω. Μοάτσου, επέλεξαν, κατόπιν ψηφοφορίας, τους Γεώργ. Βαλούρδο και Ι. Νικολόπουλο ως προτεινόμενους υποψήφιους.⁹⁸ Βοηθητικό ως προς την κατανόηση της διαδικασίας εντός των τοπικών επιτροπών, είναι το μοναδικό διαθέσιμο πρακτικό συνεδρίασης για την επιλογή υποψηφίων. Πρόκειται για εκείνο της πενταμελούς επιτροπής Ευβοίας⁹⁹ με θέμα την υπόδειξη υποψηφίων. Όπως προκύπτει, η επιτροπή δεν συμπεριέλαβε στα υπό κρίση πρόσωπα τους πρώην βουλευτές,¹⁰⁰ αλλά εστίασε το ενδιαφέρον της σε νέα πρόσωπα. Έτσι, για την μεν επαρχία Χαλκίδος πρότεινε τον τότε δήμαρχο Λίμνης Γεώργιο Κεχριώτη «έχουσα υπ' όψιν τον εξαιρετικόν χαρακτήρα, το κύρος και την μεγάλην πίστιν προς το Κόμμα της ΕΠΕΚ», ενώ για την επαρχία Καρυστίας η επιλογή έπρεπε να γίνει ανάμεσα σε δύο πρόσωπα: του Ι.

ακούση η επιτροπή, πριν λάβη τας αποφάσεις της. Και όλα αυτά δημιουργούν ατμόσφαιρα φοιτητικών εξετάσεων». Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 21/10/1952.

⁹³ Βλ., για παράδειγμα, το Δημοτικό Συμβούλιο Κερατσινίου που με ψήφισμά του εξέφρασε την αξίωσή του αλλά και των κατοίκων των δυτικών συνοικισμών του Πειραιά να συμπεριληφθούν εκπρόσωποί τους στα ψηφοδέλτια όλων των κομμάτων, *Προοδευτική Αλλαγή*, 18/10/1952.

⁹⁴ Βλ., για παράδειγμα, τις προσφυγικές οργανώσεις των διαφόρων συνοικισμών της Αθήνας που ζητούσαν με υπόμνημά τους να συμπεριληφθεί στο συνδυασμό της πρωτεύουσας ο δικηγόρος Ιω. Σιδηρόπουλος, *Προοδευτική Αλλαγή*, 18 και 19/10/1952.

⁹⁵ Βλ., για παράδειγμα, τις επιτροπές κατοίκων που επισκέφθηκαν τα γραφεία του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*, διατυπώνοντας παράκληση να συμπεριληφθεί στο συνδυασμό ο Ανδρ. Ζάκκας, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 25/10/1952

⁹⁶ Η επιτροπή συναντήθηκε με τους Πλαστήρα, Καρτάλη και Μοάτσο, Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 18/10/1952.

⁹⁷ *Προοδευτική Αλλαγή*, 19/10/1952.

⁹⁸ *Προοδευτική Αλλαγή*, 22/10/1952.

⁹⁹ Βλ. Πρακτικό 13/10/1952, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.56.

¹⁰⁰ Έτσι δεν αναφέρει, για παράδειγμα, στα προτεινόμενα πρόσωπα τον επί δύο φορές βουλευτή Εύβοιας Ευάγγ. Αρβανιτάκη.

Παπαθεοδώρου και του Γεωργ. Γιαννάκη. Τασσόμενη σαφώς υπέρ του δεύτερου, η επιτροπή αιτιολόγησε την απόφασή της προβάλλοντας κατ' αρχήν το ηλικιακό πλεονέκτημα του Γιαννάκη (40 ετών) έναντι του έτερου υποψηφίου (70 ετών) και τη δυνατότητά του να αναπτύξει έντονη δραστηριότητα προεκλογικά και μετεκλογικά. Επίσης στο πρακτικό σημειώνεται ότι «επέδειξε όλως ασυνήθη δραστηριότητα» στις εκλογές του 1951, ενώ, τέλος, εκτιμάται ότι «ο κ. Γιαννάκης θα δυνηθή ν' αποδώσει περισσότερον από ό,τι ενδεχομένως θα αποδώσει διά τον συνδυασμόν ο κ. Παπαθεοδώρου». Είναι φανερό ότι παρά τα ελλιπή στοιχεία, μπορεί να ειπωθεί με σχετική ασφάλεια ότι οι επιτροπές ήταν οι μόνες που ακολούθησαν «θεσμικές» διαδικασίες στην υπόδειξη υποψηφίων και ότι η επιλογή ήταν -κατά το μάλλον ή ήττον- επαρκώς αιτιολογημένη. Ο ρόλος τους όμως εντός του κόμματος είχε περιοριστεί και οι πιέσεις που δεχόταν από τους πρώην βουλευτές ήταν ισχυρές και έτσι, τυχαία ή όχι, καμία από τις παραπάνω επιλογές των τοπικών επιτροπών που αναφέρθηκαν δεν αποτυπώθηκε εντέλει στα ψηφοδέλτια.

Παρά την κινητοποίηση και τις υποδείξεις όλων των παραγόντων που αναφέρθηκαν, η τελική έγκριση παρέμενε στη δικαιοδοσία της επιτροπής. Όμως, «η πληθώρα υποβολής υποψηφιοτήτων καθιστά δυσχερή την τελικήν επιλογήν του αναγκαστικώς περιορισμένου αριθμού των υποψηφίων».¹⁰¹ Φαίνεται λοιπόν πως παράλληλα ξεκίνησε μία διαδικασία άσκησης πίεσης προς πρώην πολιτευτές προκειμένου, με την απόσυρσή τους, να «διευκολύνουν» το κόμμα στην επιλογή των προσώπων. Έτσι κάποιοι από αυτούς δημοσιοποίησαν την πρόθεσή τους να μην πολιτευτούν, δηλώνοντας όμως ότι θα στηρίζουν το συνδυασμό του Κέντρου,¹⁰² ενώ άλλοι, δυσαρεστημένοι μάλλον από τον διαφαινόμενο αποκλεισμό τους, απλώς έκαναν γνωστή την πρόθεσή τους χωρίς περαιτέρω πολιτικό σχόλιο.¹⁰³ Τέλος, δεν έλειψαν οι περιπτώσεις εκείνων των οποίων η μη συμμετοχή στο ψηφοδέλτιο είχε ως αιτία τη συνεργασία της ΕΠΕΚ με το Λαϊκό Κόμμα.¹⁰⁴

Στην πραγματικότητα οι μόνοι οι οποίοι μπορούσαν να θεωρούν εξασφαλισμένη μία θέση στα ψηφοδέλτια ήταν οι πρώην βουλευτές του κόμματος, αλλά και εδώ σημειώθηκαν εξαιρέσεις. Κατ' αρχήν υπήρξε η εκούσια απομάκρυνση

¹⁰¹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 20/10/1952.

¹⁰² Προοδευτική Αλλαγή, 14/10/1952.

¹⁰³ Προοδευτική Αλλαγή, 18/10/1952 και Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 25/10/1952.

¹⁰⁴ Περισσότερα για τις αντιδράσεις που προκάλεσε η συνεργασία με το Λαϊκό Κόμμα βλ. στο κεφάλαιο VI.

του πρώην βουλευτή Ανδρ. Ιωσήφ¹⁰⁵ ο οποίος δημοσιοποίησε την πρόθεσή του να μην πολιτευτεί. Παρότι δεν αιτιολόγησε πολιτικά αυτή την κίνηση και παρέμεινε στο κόμμα, υποδήλωσε με αυτόν τον τρόπο την εκπεφρασμένη διαφοροποίησή του με την ηγεσία του κόμματος μετά τις εκτελέσεις. Όμως στις εκλογές αυτές σημειώθηκαν για πρώτη φορά και αποκλεισμοί βουλευτών· δεν θα συμπεριληφθούν οι Λουκ. Ακρίτας, Μίμης Γαληνός και Θεόφ. Φρόνιμος. Σχετικά με τον πρώτο, δόθηκε στη δημοσιότητα επιστολή της 17ης Οκτωβρίου, με την οποία ο Νικ. Πλαστήρας του γνωστοποιούσε την απόφασή του να μην τον συμπεριλάβει στο ψηφοδέλτιο της Αθήνας λόγω της «στενότητας θέσεων, ίδια εις τον συνδυασμόν Αθηνών».¹⁰⁶ Την ίδια μέρα δημοσιεύθηκε και η απάντηση του Ακρίτα γραμμένη με πικρία καλυπτόμενη από ελαφρά ειρωνεία: «Είναι βαθύτατη η ικανοποίησις παντός αγωνιστού εκ της διαπιστώσεως ότι η δημοκρατική ιδέα, η οποία εις το πρόσφατον ακόμη παρελθόν, είχαν ολίγους γνησίους εκπροσώπους, συγκαταλέγει ήδη πληθώραν φανατικών μαχητών, συνωστιζομένων με ενθουσιασμόν διά την προάσπισίν της».¹⁰⁷ Ο αποκλεισμός του Ακρίτα, ο οποίος, υπενθυμίζεται, είχε εκλεγεί πρώτος το 1951 στην Αθήνα, προκάλεσε αλυσιδωτές αντιδράσεις απηχούσες «το πικρόν αίσθημα της αδικίας»:¹⁰⁸ είκοσι τέσσερα συνοικιακά συμβούλια της ΕΠΕΚ με επιστολή τους ζητούσαν από τον Πλαστήρα «όπως επανορθώση την φοβεράν αδικίαν την προσγενομένην εις τον τέως βουλευτήν κ. Ακρίταν και συμπεριλάβη τούτον εις τον συνδυασμόν Αθηνών»,¹⁰⁹ ενώ πολυάριθμες επιτροπές ψηφοφόρων με επίσκεψή τους στα γραφεία της εφημερίδας ζητούσαν να αναθεωρήσει ο Πλαστήρας την απόφαση για τον Ακρίτα «τον οποίον οι ψηφοφόροι της ΕΠΕΚ της πρωτεύουσας περιβάλλουν με την ιδιαιτέραν των εκτίμησιν και εμπιστοσύνην».¹¹⁰

Ο αποκλεισμός του Ακρίτα είχε σαφώς πολιτικά κίνητρα. Πέραν της αυξημένης επιρροής στις τοπικές οργανώσεις του κόμματος, που όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο είχαν θορυβήσει την ηγεσία αλλά και το πολιτικό προσωπικό της ΕΠΕΚ, με αποτέλεσμα να τον θέσουν ευσχήμως στο περιθώριο, ο Ακρίτας είχε λάβει σαφή και δημόσια θέση κατά των εκτελέσεων. Έτσι, είχε βρεθεί

¹⁰⁵ Περισσότερα για τον Ιωσήφ βλ. στο Επίμετρο τα βιογραφικά των βουλευτών.

¹⁰⁶ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 18/10/1952.

¹⁰⁷ Στελέχη του ΚΦ προσπάθησαν να μεταπείσουν τον Πλαστήρα, αναγνωρίζοντας ότι αυτή του η απόφαση θα προκαλούσε ζημιά, αλλά δεν τα κατάφεραν. Επίσης, ο Παπάγος είχε διαμηνύσει στον Ακρίτα ότι «ήταν έτοιμος να συμπεριλάβει τον ίδιο και τους φίλους του στους συνδυασμούς του». Βλ. Αναστ. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, σ. 195.

¹⁰⁸ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 27/10/1952.

¹⁰⁹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 21/10/1952.

¹¹⁰ *Προοδευτική Αλλαγή*, 19/10/1952.

στην «αριστερή» πτέρυγα του κόμματος, η οποία ετίθετο συνεχώς στο περιθώριο. Ο φίλα προσκείμενος στον Συναγερμό Τύπος, αξιοποίησε, όπως ήταν φυσικό, πολιτικά τον αποκλεισμό του Ακρίτα, τον οποίο απέδωσε σε παρασκηνιακή δράση των Σάββα Παπαπολίτη και Κων/νου Ρέντη οι οποίοι πάντως χαρακτήρισαν τα δημοσιεύματα «κακοήθη και ανάξια διαψεύσεως».¹¹¹

Δύο ακόμα αποκλεισμοί βουλευτών έλαβαν δημοσιότητα και αξιοποιήθηκαν από τα αντίπαλα πολιτικά κόμματα στο πλαίσιο του προεκλογικού ανταγωνισμού. Ο πρώτος ήταν εκείνος του πρώην βουλευτή Λέσβου, Μιχαήλ Γαληνού, ο οποίος είχε προχωρήσει σε συνεργασία με τοπικά στελέχη της ΕΔΑ για τη συγκρότηση κοινού ψηφοδέλτιου.¹¹² Η κίνηση αυτή, που είχε λάβει διαστάσεις και αξιοποιήθηκε πολιτικά από τον Συναγερμό,¹¹³ οδήγησε τον Πλαστήρα στην έκδοση επίσημης ανακοίνωσης, σύμφωνα με την οποία «Ο τέως βουλευτής Λέσβου [...] κατέρχεται κατά τας προσεχείς εκλογάς υπό την σημαίαν της ΕΔΑ. Κατόπιν τούτου αποκηρύσσεται και διαγράφεται ούτος εκ του Κόμματος ΕΠΕΚ».¹¹⁴ Παρά το ότι σε παρόμοιες κινήσεις για συνεργασία με την ΕΔΑ είχε προβεί και ο τέως βουλευτής Κέρκυρας, Θεόφιλος Φρόνιμος, αν και αποκλείστηκε από το ψηφοδέλτιο δεν αποπέμφθηκε από το κόμμα.¹¹⁵

Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν ότι η επιλογή των υποψηφίων σε αυτή τη συγκυρία ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα που απαιτούσε λεπτούς –σχεδόν χειρουργικούς– χειρισμούς. Η δυσκολία του εγχειρήματος αποτυπώνεται και στους αριθμούς: από 318 υποψηφίους που είχε συμπεριλάβει η ΕΠΕΚ στις προηγούμενες εκλογές, λόγω της σύμπραξης με το ΚΦ περιορίστηκε σε 156. Από αυτούς, όπως ήταν φυσικό, η πλειονότητα (115) ήταν πρώην πολιτευτές της ΕΠΕΚ, 18 είχαν πολιτευτεί με άλλα κόμματα, ενώ μόλις 23 κατέρχονταν στις εκλογές για πρώτη φορά.¹¹⁶ Όπως ήταν αναμενόμενο, η συνεργασία λειτούργησε εις βάρος της ανανέωσης του πολιτικού προσωπικού.

¹¹¹ *Προοδευτική Αλλαγή*, 19/10/1952.

¹¹² Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. στο κεφάλαιο VI.

¹¹³ *Το Βήμα*, 29/10/1952.

¹¹⁴ *Ελευθερία*, 28/10/1952.

¹¹⁵ *Προοδευτική Αλλαγή*, 18/10/1952.

¹¹⁶ Τα νούμερα αναφέρονται στους υποψηφίους που συμμετείχαν στα ψηφοδέλτια της Ένωσης ΕΠΕΚ-ΚΦ και δεν περιλαμβάνονται εκείνοι που κατήλθαν με τη στήριξη της ΕΠΕΚ σε ανεξάρτητους συνδυασμούς.

Βουλευτές

Η ΕΠΕΚ εξέλεξε στις εκλογές αυτές (μετά την ακύρωση 6 εδρών)¹¹⁷ 24 βουλευτές.¹¹⁸ Στην περίπτωση των εκλογών αυτών, το πιο ενδιαφέρον στοιχείο δεν ήταν οι βουλευτές που εξελέγησαν, αλλά εκείνοι που έμειναν εκτός Βουλής. Κι αυτό γιατί λόγω πλειοψηφικού, πέρα από τα ηγετικά πρόσωπα του κόμματος, αρχής γενομένης από τον Πλαστήρα αλλά και τον Καρτάλη, η ΕΠΕΚ «αποδεκατίστηκε» κοινοβουλευτικά μη επανεκλέγοντας 43 βουλευτές της αμέσως προηγούμενης περιόδου, και διέθετε πλέον μόλις 24 βουλευτές.¹¹⁹ Η εκλογική ήττα, η σύμπραξη με το ΚΦ, η μη εκλογή του Πλαστήρα, καθώς και το θέμα της διοίκησης του κόμματος, πυροδότησαν σύντομα αντιδράσεις που οδήγησαν σε διαγραφές, αποχωρήσεις και ανεξαρτητοποιήσεις, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της κοινοβουλευτικής δύναμης της ΕΠΕΚ στις 17 έδρες, μέχρι τον θάνατο του Πλαστήρα.¹²⁰

Τον «χορό» άνοιξε ο βουλευτής Στ. Αλλαμανής, ο οποίος, με αφορμή δημοσίευμα της εφημερίδας *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* που έκανε λόγο για ύπαρξη «κλίκας» εντός του κόμματος, διαγράφηκε στις 3 Μαρτίου 1953 από το κόμμα μαζί με τους Γεώργ. Καρτάλη και Νικ. Ασκούτση,¹²¹ καθώς σύμφωνα με τον Πλαστήρα αποκαλύφθηκε «από μακρού χρόνου συνωμοσία εντός της ΕΠΕΚ αποσκοπούσης εις την υποκατάστασιν της ηγεσίας», καταδεικνύοντας ως «συνωμότες» τους τρεις διαγραφέντες, «οίτινες απεδείχθησαν εμπνευσταί και υποβολείς της [...] εναντίον του κόμματος αρθρογραφίας».¹²² Σχεδόν ενάμισι μήνα αργότερα, στις 16 Απριλίου, ο ήδη διαγραφείς Στ. Αλλαμανής, καθώς και οι μέχρι τότε βουλευτές της ΕΠΕΚ Ιάσ. Ριζιώτης, Χρ. Κόρακας και Κ. Βασαρδάνης, κατέθεσαν στη Βουλή δήλωση με την οποία ανεξαρτητοποιούνταν και συγκροτούσαν ομάδα συνεργαζόμενων-ανεξάρτητων

¹¹⁷ Με απόφαση του εκλογοδικείου, στις 5 Μαρτίου 1953 ακυρώθηκε η εκλογή των βουλευτών Πειραιώς Γεωργίου Αράπη, Αλέξανδρου Βερνίκου, Κων/νου Παπαμαντέλου, Νικόλαου Πρωτόπαππα, Ιωάννη Χαβούτη και Χρήστου Χονδροματίδη. Στις επαναληπτικές εκλογές της 29ης Μαρτίου ο Συναγερμός κέρδισε και τις έξι έδρες.

¹¹⁸ Βλ. Πίνακα ΙΙΙ στην παρούσα διατριβή.

¹¹⁹ Από τους είκοσι τέσσερις, οι δεκαεπτά ήταν βουλευτές της προηγούμενης Βουλής, έξι εκλέγονταν για πρώτη φορά (Γεώργ. Τζατζάνης, Ιω. Ζερβάνος, Χρ. Κόρακας, Αύγ. Πασσάδης, Ιάσ. Ριζιώτης, Ελ. Ελευθεριάδης), ενώ μόλις ένας (Δημ. Ηρακλειδής) είχε εκλεγεί στο παρελθόν με άλλο κομματικό σχηματισμό.

¹²⁰ Μετά τον θάνατο του Πλαστήρα και εντός της ίδιας κοινοβουλευτικής περιόδου θα σημειωθούν άλλες επτά αποχωρήσεις (Αν. Βουλοδήμος, Ελ. Ελευθεριάδης, Εμμ. Ζαννής, Ιω. Ζερβάνος, Ιω. Παπαμαστοράκης, Αύγ. Πασσάδης, Γεώργ. Τζατζάνης). Στα μέσα του 1955 η ΕΠΕΚ θα διαθέτει μόλις δέκα βουλευτές, έχοντας έτσι απολέσει περισσότερο από το 50% της αρχικής κοινοβουλευτικής της δύναμης.

¹²¹ Αναλυτικά για το θέμα των διαγραφών βλ. στο κεφάλαιο VII.

¹²² *Το Βήμα*, 4/3/1953.

βουλευτών,¹²³ εκφράζοντας την αντίθεσή τους στην πολιτική των διαγραφών. Στις αρχές Μαΐου και μετά την μεγάλη κρίση που ξέσπασε εντός του κόμματος από τον ορισμό του Σάββα Παπαπολίτη ως κοινοβουλευτικού εκπροσώπου της ΕΠΕΚ,¹²⁴ οι βουλευτές Ιω. Ζίγδης, Δημ. Παπασπύρου και Γ. Γρηγορίου¹²⁵ συμμετείχαν στην κίνηση των δώδεκα στελεχών που αποχώρησαν από το κόμμα και στις 12 Μαΐου κατέθεσαν δήλωση στο προεδρείο της Βουλής ως «Ανεξάρτητοι της ΕΠΕΚ».¹²⁶

Παρότι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν ήταν η πρώτη φορά που ΕΠΕΚ μετρούσε τόσες αποχωρήσεις (υπενθυμίζεται ότι στην περίοδο 1950-1951 είχε χάσει οκτώ βουλευτές), οι συγκεκριμένες είχαν εντελώς διαφορετικές συνέπειες στο κόμμα. Οι προηγούμενες αποχωρήσεις είχαν συμβεί σε μία χρονική στιγμή που η ΕΠΕΚ είχε τη δυναμική ενός νέου κόμματος που είχε ήδη –έστω και για μικρό διάστημα– αναλάβει την εξουσία και βρισκόταν σε ανοδική πορεία. Η ακμή αυτή της επέτρεψε να «επουλώσει» γρήγορα την πληγή που της άφησε η αποχώρηση μερίδας του κόμματος και να συνεχίσει απρόσκοπτα την πορεία της. Αντίθετα, στη συγκεκριμένη περίοδο η παρακμάζουσα ΕΠΕΚ ήταν αδύνατο να βγει αλώβητη από τις αποχωρήσεις, πολλώ δε μάλλον όταν αυτές συνοδεύτηκαν με μία σειρά αποχωρήσεων σημαντικών στελεχών του κόμματος, γεγονός που λειτούργησε πολλαπλασιαστικά και είχε βαρύτερες συνέπειες για το κόμμα, που οδήγησαν εν τέλει στην κατάρρευσή του.

Συμπερασματικά, η ΕΠΕΚ, όσον αφορά την επιλογή του πολιτικού προσωπικού, υιοθέτησε κάθε φορά διαφορετικές στρατηγικές. Με έναν υποτυπώδη μηχανισμό, το 1950, κατάφερε να συσπειρώσει έναν καθόλου ευκαταφρόνητο αριθμό προσώπων από τον ευρύ χώρο των φιλελευθέρων, ο οποίος είχε διαφοροποιηθεί τόσο προπολεμικά όσο και μεταπολεμικά από το ιστορικό κόμμα, έθεσε, ατύπως, σαφή όρια με το συντηρητικό του τμήμα και «υποδέχθηκε» πρόσωπα με αντιστασιακή δράση την περίοδο της Κατοχής. Το 1951, βρισκόμενη πλέον σε ανοδική πορεία, έχοντας ως βάση τους πολιτευτές και τους βουλευτές της, αξιοποίησε την συνεχιζόμενη εισροή των φιλελευθέρων και διεύρυνε κατά πολύ τα όριά της με την Αριστερά, διαμορφώνοντας ένα «πολυσυλλεκτικό» προφίλ. Τέλος, το 1952, η σύμπραξη με το ΚΦ την οδήγησε σε συντηρητικότερες επιλογές, με στόχο την

¹²³ *Το Βήμα*, 17/4/1953.

¹²⁴ Αναλυτικά για το θέμα βλ. στο κεφάλαιο II.

¹²⁵ Ο Γρηγορίου στις 31 Ιουλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στο Δημοκρατικό Κόμμα (του Στ. Αλλαμανή).

¹²⁶ *Το Βήμα*, 13/5/1953.

επανεκλογή όσο το δυνατόν περισσότερων βουλευτών της, προβαίνοντας ταυτόχρονα σε αποκλεισμούς άλλων, εξαιτίας της κριτικής τους είτε απέναντι στην πολιτική του κόμματος είτε στην ηγεσία.

Η πορεία των βουλευτών του κόμματος, όπως αυτή προκύπτει από τις αποχωρήσεις, παρά τα προβλήματα που παρουσιάζει, επιτρέπει να διαφανούν συγκεκριμένα πολιτικά χαρακτηριστικά. Η διαρροή βουλευτών τόσο προς τα αριστερά όσο και προς τα δεξιά (το 1950 και το 1951), αποτυπώνει την ύπαρξη δύο «άκρων» εντός της ΕΠΕΚ, τα οποία «μάχονταν» για την επικράτηση του ενός έναντι του άλλου. Στην κοινοβουλευτική ομάδα του 1950 φαίνεται πως η μάχη αυτή, υπήρξε αμφίροπη, χωρίς να διακρίνεται η υπερίσχυση κάποιου. Στην κοινοβουλευτική ομάδα του 1951 η πολιτική διαφοροποίηση του ισχυροποιημένου πλέον αριστερού «άκρου» δεν κατάφερε να αποτυπωθεί, εξαιτίας της ισχνής κυβερνητικής πλειοψηφίας, αλλά εκτονώθηκε μετά τις εκλογές του 1952, οπότε η εκλογική κατάρρευση της ΕΠΕΚ επέτρεψε να αναδυθούν οι μεγάλες πλέον πολιτικές διαφορές εντός του κόμματος, που οδήγησαν εν τέλει στη διάλυσή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

1950: «ΒΑΡΥΣ ΛΙΘΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΛΙΜΝΑΖΟΝΤΑ ΥΔΑΤΑ»

Σε όλη τη διάρκεια του εμφυλίου, ο κοινοβουλευτισμός, έστω και «εν υπνώσει»,¹ είχε διατηρηθεί στην τυπική του μορφή.² Τον Σεπτέμβριο, όμως, του 1949 μετά τη λήξη του εμφυλίου, και με δεδομένο ότι η θητεία της Βουλής δεν μπορούσε να παραταθεί μετά το πέρας της τετραετίας,³ τέθηκε αναπόφευκτα το ζήτημα της μορφής που θα λάμβανε η διακυβέρνηση της χώρας. «Ο κοινοβουλευτισμός θα αποτελούσε στο εξής το βασικό χαρακτηριστικό του πολιτικού συστήματος ή αντίθετα θα προτιμούσε μια μερίδα των νικητών κάποια αυταρχική πολιτική επιλογή, που θα έφτανε έως και την αναίρεση των αντιπροσωπευτικών θεσμών;»⁴ Η απάντηση που θα δινόταν σε αυτό το δίλημμα ήταν μείζονος σημασίας και θα καθόριζε όχι μόνο το άμεσο μέλλον αλλά ενδεχομένως και όλη τη μετεμφυλιακή περίοδο. Την απάντηση καλούνταν να δώσουν οι κυρίαρχοι παράγοντες της πολιτικής σκηνής, δηλαδή τα κόμματα που συμμετείχαν στις κυβερνήσεις του εμφυλίου, τα ανάκτορα, ο «νικηφόρος» στρατός και ο «αμερικανικός παράγοντας».

Βουλευτικές εκλογές: «Προς την ειρήνη»

Το ζητούμενο ήταν ο τρόπος διαχείρισης της νίκης, κατά πόσον δηλαδή αυτή θα γινόταν με στρατιωτικά, στρατιωτικοπολιτικά ή πολιτικά μέσα. Αν και τα περισσότερα κόμματα συμφωνούσαν με την προκήρυξη εκλογών, υπήρχαν εντούτοις και φωνές, όπως εκείνη του αρχηγού του Νέου Κόμματος, Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη, που τάσσονταν υπέρ της προώθησης μιας κυβέρνησης μεταβατικής, με αδιευκρίνιστα

¹ Ενδεικτικό της τύποις κοινοβουλευτικής λειτουργίας είναι το γεγονός ότι η Βουλή διέκοπτε, με διάφορες αφορμές, τις εργασίες της για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

² Καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση του κοινοβουλευτισμού, όπως σημειώνει ο Σωτ. Ριζάς (*Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 22) είχε παίξει η ανάγκη των Αμερικανών και των Βρετανών να παρουσιάζουν την Ελλάδα ως ένα δημοκρατικό κράτος που δεχόταν ένοπλη επίθεση από τους κομμουνιστές. Ως εκ τούτου οι ίδιοι αναβαθμίζονταν σε προστάτες του κοινοβουλευτισμού. Πάντως σχετικά με την υπεράσπιση της Ελλάδας ως ελεύθερης χώρας από τους Βρετανούς δεν μπορεί να μη σημειώσει κανείς τη μνημειώδη ομιλία του Ουϊνστον Τσώρτσιλ ήδη το 1946 «[...] Από του Στετίνου εις την Βαλτικήν μέχρι της Τεργέστης εις την Αδριατικήν, μια σιδηρά αυλαία έχει πέσει διά μέσου της Ευρωπαϊκής ηπείρου. [...] Μόνοι αι Αθήναι με την θάνατον δόξαν των είναι ελεύθεραι ν' αποφασίσουν περί του μέλλοντός των εις τας εκλογάς αίτινες θα ενεργηθούν υπό βρετανικήν, αμερικανικήν και γαλλικήν επίβλεψιν [...]». Βλ ενδεικτικά *Ελευθερία*, 6/3/1946, πρβλ. *Ριζοσπάστης* 6/3/1946. Για μια πληρέστερη απόδοση του συνόλου της ομιλίας, με τίτλο «Τα μέσα επίτευξης της ειρήνης», η οποία πραγματοποιήθηκε στο Westminster College του Μισούρι, στις 5 Μαρτίου 1946, βλ. *Monthly Review*, 24 (2006), σ. 24-35 (μτφ. Κων/νος Φασούλης).

³ Η θητεία της Βουλής έληγε τον Μάρτιο του 1950.

⁴ Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο*, σ. 17.

εν πολλοίς χαρακτηριστικά, υπό τον αρχιστράτηγο Αλέξανδρο Παπάγο και της αναβολής των εκλογών με πρόσχημα ότι «βασικά προβλήματα ως η λήθη και η απόφασις όλων διά μεγάλας θυσίας θα μετατίθεντο εις την περιοχὴν των συνθημάτων του εκλογικού αγώνος».⁵ Η άρνηση, όμως, του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη και η επιφύλαξη του Σοφοκλή Βενιζέλου να συναινέσουν στην υπαγωγή τους σε ένα σχήμα υπό τον Παπάγο, συντέλεσε στην απόφαση του βασιλιά Παύλου υπέρ των εκλογών.⁶ Πρέπει πάντως να σημειωθεί εδώ, ότι οι προτάσεις για την αναβολή των εκλογών, παρότι τελικώς δεν υιοθετήθηκαν, δεν πρέπει να υποβαθμίζονται καθώς αποτέλεσαν –έστω και στιγμιαία– εναλλακτική λύση. Υπό αυτό το πρίσμα η απόφαση για τη διεξαγωγή τους αποτέλεσε νίκη του κοινοβουλευτισμού που επισφράγισε τον τερματισμό του εμφυλίου.⁷ Η διαχείριση της νίκης στον εμφύλιο δεν παραδιδόταν στον στρατό αλλά περνούσε πλέον στα χέρια των πολιτικών, οι οποίοι καλούνταν να εκθέσουν τις προτάσεις τους στο εκλογικό σώμα. Ένα εκλογικό σώμα όμως που περιλάμβανε νικητές και ηττημένους.

Από τη στιγμή που η πολιτική ζυγαριά έκλινε προς τις εκλογές, οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες για την κυβέρνηση του Αλέξανδρου Διομήδη, ο οποίος μετά την παραίτηση του αντιπροέδρου Σοφ. Βενιζέλου,⁸ του υπουργού Στρατιωτικών Παναγιώτη Κανελλόπουλου⁹ αλλά και του αρχιστράτηγου Αλ. Παπάγου,¹⁰ υπέβαλε με τη σειρά του παραίτηση στις 5 Ιανουαρίου 1950. Την επομένη, ο Ιωάννης Θεοτόκης ορκιζόταν πρωθυπουργός¹¹ της υπηρεσιακής κυβέρνησης που θα διεξήγε τις εκλογές, οι οποίες ορίστηκαν για τις 19 Φεβρουαρίου. Στο μεταξύ όμως, οι διαπραγματεύσεις για τον εκλογικό νόμο καθυστέρησαν να τελεσφορήσουν¹² και ως εκ τούτου οι εκλογές μετατέθηκαν για τις 5 Μαρτίου.

⁵ Βλ. Ανακοίνωση του Νέου Κόμματος στη Βουλή, 9/12/1949, όπως παρατίθεται στο Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', Αθήνα 1977, σ. 56.

⁶ Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 62.

⁷ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2001, σ. 97.

⁸ Ο Βενιζέλος επικαλέστηκε τον «εκλογικόν σάλον» που είχε προκαλέσει η περιοδεία του Τσαλδάρη και η οποία ανέτρεπε τη συμφωνία μεταξύ των κομμάτων της κυβέρνησης για εξάντληση της τετραετίας. Περισσότερα βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 62-67.

⁹ Ο Κανελλόπουλος τάχθηκε ουσιαστικά στο πλευρό του Παπάγου, εναντίον του οποίου έβαλε εμπέσω ο Κ. Τσαλδάρης σε ομιλία του στην Τρίπολη. Περισσότερα βλ. στο *ίδιο*, σ. 60-62.

¹⁰ Ο Παπάγος ανακάλεσε την παραίτησή του δύο ημέρες αργότερα, καθώς «απεδέχθη σύστασιν του Βασιλέως, όπως εις μίαν τόσο κρίσιμη στιγμήν μη επιμείνι εις την παραίτησίν του». Βλ. στο *ίδιο*, σ. 69.

¹¹ Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Θεοτόκη, ο οποίος προερχόταν από το Λαϊκό Κόμμα, προκάλεσε σκεπτικισμό στο χώρο των φιλελευθέρων για το κατά πόσον η κυβέρνηση θα διατηρούσε τον υπηρεσιακό της χαρακτήρα ή θα συνιστούσε μία προσωρινή λύση που θα προετοίμαζε ουσιαστικά την άνοδο του Παπάγου στην πρωθυπουργία. Βλ. ενδεικτικά *Ελευθερία*, 6-11/1/1950.

¹² Σύμφωνα με τον νόμο που τελικώς ψηφίστηκε, οι εκλογές θα διεξάγονταν με απλή αναλογική, ο αριθμός των βουλευτών περιοριζόταν σε 250 από 354 που είχε η Βουλή του 1946, ενώ

Ο χαρακτήρας των συγκεκριμένων εκλογών ως «πρώτων», σε συνδυασμό με το εκλογικό σύστημα με το οποίο επρόκειτο να διεξαχθούν, δηλαδή της απλής αναλογικής, είχαν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ενός μεγάλου αριθμού κομμάτων που διεκδικούσαν το δικό τους μερίδιο στη νέα Βουλή.¹³ Οι μικρότεροι κομματικοί σχηματισμοί επέλεξαν την ένταξή τους σε ευρύτερους συνασπισμούς, ενώ τα «μεγάλα» κόμματα κατήλθαν αυτοτελώς στις εκλογές.¹⁴ Έτσι αυτοτελώς κατήλθαν το *Κόμμα Φιλελευθέρων*¹⁵ υπό τον Σοφ. Βενιζέλο, το *Λαϊκό Κόμμα*¹⁶ υπό τον Κων. Τσαλδάρη, το *Κόμμα Γ. Παπανδρέου*,¹⁷ το *Εθνικό Κόμμα Ελλάδος*¹⁸ υπό τον Ναπολέοντα Ζέρβα και το *Νέον Κόμμα*¹⁹ υπό τον Σπ. Μαρκεζίνη. Οι συνασπισμοί που εμφανίστηκαν στις εκλογές, πέραν της ΕΠΕΚ, ήταν οι εξής: η *Πολιτική Ανεξάρτητος Παράταξις*,²⁰ το *Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας*,²¹ η *Παράταξις*

δημιουργούνταν και ειδικά στρατιωτικά εκλογικά τμήματα. Περισσότερα βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 103.

¹³ «Βροχή κομμάτων» χαρακτήριζε ο Marc Marceau της γαλλικής *Monde* το φαινόμενο και σημείωνε: «Η εμφάνιση νέων κομμάτων (νέων τουλάχιστον κατά την ετικέτταν, εάν όχι κατά τα πρόσωπα που ηγούνται αυτών) είναι απλούστατα αξιοσημείωτη. Αν απέχωμεν ακόμη από τον αριθμόν των 40 κομμάτων που είχαν εμφανισθή εις τας εκλογάς του 1946, δεν πρέπει ν' απελπιζώμεθα ότι θα ίδωμεν το όριον αυτό εγγιζόμενον και ίσως μάλιστα υπερακοντιζόμενον τώρα». Βλ. αναδημοσίευση στο *Βήμα*, 14/12/1949.

¹⁴ Για μία συνοπτική παρουσίαση του πολιτικού προφίλ των σχηματισμών βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 104-107 και J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*, τ. Α', Αθήνα 2002 (παράρτημα).

¹⁵ Την ηγεσία του ΚΦ είχε αναλάβει μετά τον θάνατο του Θεμ. Σοφούλη ο Σοφ. Βενιζέλος, ενώ τον Ιανουάριο του 1950 προσχώρησε και το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων του Στ. Γονατά. Βλ. Στυλιανός Γονατάς, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1958, σ. 481-483.

¹⁶ Ο Κων. Τσαλδάρης είχε αναλάβει την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος μετά τις εκλογές του 1946. Για το πολιτικές θέσεις του ΛΚ μετά τον πόλεμο, βλ. Ιω. Φιλάνδρος, «Το Λαϊκό Κόμμα και οι προκλήσεις της μεταπολεμικής εποχής: Ιδεολογία και πολιτικό πρόγραμμα», στο Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 196-215, καθώς και Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Το πολιτικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος στις εκλογές του 1946», στο *ίδιο*, σ. 171-195.

¹⁷ Πρόκειται για την πρόσκαιρη μετονομασία του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος του Γεωργίου Παπανδρέου. Σύμφωνα με τον ίδιο, «επροτιμήσαμεν, επειδή και άλλα κόμματα φέρουν τον τίτλον του Σοσιαλιστικού, εκείθεν του Έθνους ευρισκόμενα, προς αποφυγήν παρεξηγήσεων, να δώσωμεν ως τίτλον το όνομα του αρχηγού του κόμματος». Βλ. ομιλία του Παπανδρέου στη Βουλή, όπως παρατίθεται στο Απόστ. Αγγελαράκης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το “Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα”». Η καταλυτική παρουσία του στις “κεντρώες” κυβερνήσεις (1950-1951)», στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 374.

¹⁸ Το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος ιδρύθηκε τον Μάρτιο του 1945 από τον Ναπολέοντα Ζέρβα. Συμμετείχε πρώτη φορά στις εκλογές του 1946 συνεργαζόμενο με το ΛΚ, το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων και το Μεταρρυθμιστικό Κόμμα στον συνασπισμό της Ηνωμένης Παράταξης Εθνικοφρόνων. Περισσότερα βλ. Νίκος Βαφέας - Βαγγέλης Τζούκας, «Η πολιτική κληρονομιά του ΕΔΕΣ: Το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος (1945-1950)», στο Πολ. Βόγλης, Φλόρα Τσίλαγα, Ιάσ. Χανδρινός, Μεν. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 267-287.

¹⁹ Το Νέον Κόμμα ιδρύθηκε τον Φεβρουάριο του 1947 από τον Σπ. Μαρκεζίνη, με την προσχώρηση δεκαοκτώ βουλευτών του ΛΚ.

²⁰ Συνασπισμός του Κόμματος Εθνικοφρόνων του Θεόδωρου Τουρκοβασίλη, της Ελληνικής Αναγεννήσεως του Κωνσταντίνου Μανιαδάκη και ομάδας ανεξάρτητων υπό τον Κωνσταντίνο Κοτζιά.

Αγροτών και Εργαζομένων,²² και η *Δημοκρατική Παράταξις*.²³ Συμμετείχαν επίσης μία σειρά από μικρότερα κόμματα, ανεξάρτητοι και μεμονωμένοι υποψήφιοι.

Το ζητούμενο των εκλογών ήταν η χαρτογράφηση του εκλογικού σώματος, καθώς παρέμεναν άγνωστες οι πολιτικές μετακινήσεις που είχαν σημειωθεί την περίοδο του εμφυλίου –και πάντως η εμφάνιση νέων κομμάτων υποδήλωνε μετακινήσεις– με συνέπεια να παραμένουν εξίσου άγνωστες οι δυνάμεις των προπολεμικών κομμάτων.²⁴ Έτσι, οι εκλογές αυτές αποκτούσαν χαρακτηριστικά «πρώτων» εκλογών μετά το 1936, καθώς, όπως σημείωνε και ο Γ. Καρτάλης, «ολόκληρος η μακρά ταύτη περίοδος, παρά την παρεμβολήν των εκλογών του 1946, δύναται να χαρακτηρισθή ως περίοδος ουσιαστικής αναστολής της πολιτικής ζωής της χώρας».²⁵ Το γεγονός αυτό επέτεινε τον χαρακτήρα της «κρисиμότητάς» τους²⁶ στον οποίο συμφωνούσαν όλα τα κόμματα που καλούσαν τον λαό να ψηφίσει με «σωφροσύνη». Ο Πλαστήρας, μάλιστα, προκειμένου να τονίσει την κρисиμότητά τους χρησιμοποίησε, κατά την προσφιλή του μέθοδο, ένα μεσοπολεμικό παράδειγμα, υπενθυμίζοντας την «απροσεξίαν του Ελληνικού Λαού κατά τον Νοέμβριον του 1920», η οποία οδήγησε στην «ήτταν του 1922».²⁷

Συνεργασίες: «Στοιχειώδης πολιτική σκοπιμότης επιβάλλει τον χωρισμόν»

Η συγκρότηση του συνασπισμού της ΕΠΕΚ οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα σε πρωτοβουλία του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων –και ειδικότερα του Πλαστήρα. Φαίνεται όμως, ότι πριν αλλά και μετά τη σύμπληξη του συνασπισμού, υπήρξαν συζητήσεις –με πρωτοβουλία της Αριστεράς– προκειμένου να διευρυνθεί το εύρος των συνεργασιών. Οι προσπάθειες για τη σύμπληξη ενός «Δημοκρατικού Μετώπου»²⁸ που θα περιλάμβανε και τον Πλαστήρα, ξεκίνησαν ήδη με τη δημιουργία

²¹ Συνασπισμός του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος του Παν. Κανελλόπουλου, του Πανελληνίου Εθνικού Κόμματος του Αλ. Σακελλαρίου, του Κόμματος Πατριωτικής Ενώσεως του Δημητρίου Μπότσαρη και του Λαϊκού Προοδευτικού Κόμματος του Νικόλαου Παπαδόπουλου.

²² Συνασπισμός του Συναγερμού Αγροτών και Εργαζομένων του Αλέξανδρου Μπαλτατζή και του Εθνικού Προοδευτικού Αγροτικού Κόμματος του Αλέξανδρου Μυλωνά.

²³ Συνασπισμός της Ένωσης Δημοκρατικών Αριστερών του Ιωάννη Σοφιανόπουλου, του Κόμματος Αριστερών Φιλελευθέρων των Σταμάτη Χατζήμπεη και Νεόκοσμου Γρηγοριάδη και του Σοσιαλιστικού Κόμματος-ΕΛΔ του Αλέξανδρου Σβώλου.

²⁴ Βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 104.

²⁵ Βλ. Γ. Καρτάλης, «Προς την ειρήνην», εφ. *Ο Αγών*, 17/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

²⁶ Πρέπει βεβαίως να σημειωθεί ότι ο χαρακτηρισμός των εκάστοτε εκλογών ως «κρисиμων» αποτελεί πάγια πρακτική των κομμάτων προκειμένου να επιτύχουν συσπείρωση των ψηφοφόρων.

²⁷ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/2/1950.

²⁸ Η συγκρότηση «δημοκρατικού συνασπισμού» που θα συσπείρωνε τον εαμικό κόσμο, τους δημοκράτες και «όλους εκείνους που δέχονται ένα μίνιμουμ πρόγραμμα δημοκρατικοποίησης της

του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων. Σε αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν τόσο η εξόριστη ηγεσία του ΚΚΕ και ο παράνομος μηχανισμός του στην Ελλάδα, όσο και το ΣΚ-ΕΛΔ και οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι. Οι κινήσεις αυτές από μέρους της Αριστεράς ήταν ενδεικτικές της αναταραχής που φαινόταν να προκαλεί στο πολιτικό σκηνικό η κάθοδος του Πλαστήρα στις εκλογές. Οι θέσεις του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για μία πιθανή σύγκλιση με την Αριστερά. Νωρίτερα πάντως, στις αρχές Δεκεμβρίου 1949, με συνέντευξή του στο γαλλικό πρακτορείο ειδήσεων²⁹ ο Πλαστήρας είχε διευρύνει κατά πολύ τα σημεία σύγκλισης, καθώς τοποθετούνταν υπέρ της νομιμοποίησης του ΚΚΕ.³⁰

Αμέσως μετά την ίδρυση του ΚΠΦ, η εκτίμηση της ηγεσίας του ΚΚΕ, όπως αυτή εκφραζόταν από τον Μιλτιάδη Πορφυρογένη³¹ ήταν ότι μειώνονταν οι πιθανότητες συνεργασίας Πλαστήρα-Βενιζέλου, και σημειώνει: «Όπως βλέπετε, ο Πλαστήρας ξεκινάει. Είναι ανάγκη να πάει ο Σοφιανόπουλος κάτω για να μην τραβηχτεί ο Πλαστήρας πιο δεξιά».³² Η εισηγούμενη εμπλοκή του Ιω. Σοφιανόπουλου δεν ήταν τυχαία καθώς, εκτός των άλλων, ο αναφερόμενος είχε διατελέσει υπουργός στην κυβέρνηση Πλαστήρα το 1945 και άρα είχε μεγαλύτερες πιθανότητες να επιτύχει μία πρώτη προσέγγιση.³³ Οι προσπάθειες για την επίτευξη μίας μίνιμουμ συμφωνίας φαίνεται πως διήρκεσαν μέχρι τις παραμονές της συγκρότησης του συνασπισμού της ΕΠΕΚ, χωρίς όμως να τελεσφορήσουν. Την ίδια στιγμή ωστόσο, οι συνομιλίες που είχε ο Πλαστήρας με άλλα πρόσωπα, προκαλούσαν σκεπτικισμό στον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ, για το κατά πόσο

Ελλάδας» ήταν ένας από τους στόχους που έθεσε η 6^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, στις 9 Οκτωβρίου 1949. Βλ. *ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 7, Αθήνα 1995, σ. 17. Πέραν αυτού όμως, η λογική του μετώπου διαπερνούσε το σύνολο της Αριστεράς.

²⁹ Η συνέντευξη είχε δοθεί στο Γαλλικό Πρακτορείο Ειδήσεων στις 5 Δεκεμβρίου αλλά αναδημοσιεύθηκε στην Ελλάδα στα τέλη του μήνα, βλ. *Το Βήμα*, 25/12/1949.

³⁰ Συγκεκριμένα σημειώνει πως δεδομένου ότι το ΚΚΕ βρισκόταν σε «έκδηλον παρακμήν» ήταν επωφελές να επανέλθει στη νομιμότητα «διά να καταδειχθή η αδυναμία του». Στην ίδια συνέντευξη τασσόταν υπέρ του σχηματισμού κυβέρνησης όλων των κομμάτων –που θα περιλάμβανε και όσα απείχαν από τις εκλογές του 1946– με σκοπό αυτή να προβεί στην άρση του στρατιωτικού νόμου και στην κατάργηση όλης της έκτακτης νομοθεσίας.

³¹ Όπως σημειώνει ο Φίλιππος Ηλιού: «Από το 1950 [...] ο Πορφυρογένης ταξιδεύει συχνά στη Γαλλία, στην Ελβετία [...] για να αφουγκραστεί τι δυνατότητες έχει το αριστερό κίνημα να αναπτύξει νέες συμμαχίες». Βλ. Φίλ. Ηλιού, «Μιλτιάδης Πορφυρογένης: το πορτραίτο ενός κομμουνιστή ηγέτη», *Αρχειοτάξιο*, 7 (2005), σ. 17.

³² Βλ. Έκθεση Πορφυρογένη 19/12/1949, ΑΣΚΙ/Αρχείο ΚΚΕ, κ. 190, φ. 8/14/97. Πρβλ. Τ. Τρίκκας, *ΕΛΔ, 1951-1967*, τ. Α', Αθήνα 2009, σ. 74. Είναι πιθανόν ο Πορφυρογένης να είχε λάβει γνώση της συνέντευξης του Πλαστήρα στο Γαλλικό Πρακτορείο.

³³ Παρ' όλα αυτά, μέχρι την έλευση του Σοφιανόπουλου, οι επαφές γίνονταν μέσω του Άγγ. Αγγελόπουλου. Βλ. ΑΣΚΙ/Αρχείο ΚΚΕ, κ. 190, φ. 8/14/95.

ήταν εφικτή μία συνεργασία μαζί του. Όπως σημείωνε ο Νικ. Πλουμπίδης «αν γίνει συνεργασία Πλαστήρα, Τσουδερού, Μυλωνά, Καρτάλη, ο Πλαστήρας δεν θα δεχθεί πανδημοκρατικό [ενν. μέτωπο]». ³⁴ Η ηγεσία του κόμματος όμως, είχε την άποψη ότι οι ενέργειες όχι μόνο δεν έπρεπε να σταματήσουν, αλλά να ενταθούν: «Συνεχίστε και δυναμώστε επαφή με [Πλαστήρα]. Προσπαθήστε πανδημοκρατικό αγκαλιάσει όλους που αναφέρεται». ³⁵ Είναι προφανές ότι η ηγεσία του ΚΚΕ εκτιμούσε ότι δεν είχαν εξαντληθεί τα περιθώρια μίας συνεννόησης και συνεργασίας ³⁶ στη βάση ενός προγράμματος «που θα είναι το μίνιμουμ απαιτήσεων και επιδιώξεων κάθε δημοκράτη». Μάλιστα ο Πορφυρογένης έθετε το πλαίσιο των δυνάμεων που θα μπορούσαν να ενταχθούν σε έναν συνασπισμό, σε περίπτωση επίτευξης συμφωνίας: «[...] Όλα τα εαμικά κόμματα και οι προσωπικότητες, ο Σοφιανόπουλος και μια σειρά άλλοι παράγοντες και κόμματα θα μπορούσαν να μπου σ' ένα τέτοιο συνδυασμό. Ο Πλαστήρας και οι φίλοι του θα πρέπει να καταλάβουν πως η κίνησή τους θα μείνει χωρίς απήχηση στο Λαό αν δεν τοποθετηθεί στα πλαίσια ενός έτσι πλατειού δημοκρατικού συνασπισμού ώστε να συμμετέχουν όλοι οι δημοκράτες και κυρίως ο εαμικός κόσμος». ³⁷ Παρότι ο στόχος της πολιτικής έκφρασης των δημοκρατικών και του εαμικού μπλοκ δεν απείχε από τους στόχους της ΕΠΕΚ, οι όποιες προσπάθειες συνεργασίας με τον Πλαστήρα απέβησαν άκαρπες, προσκρούοντας στην άρνησή του Πλαστήρα. ³⁸ Όπως σημείωνε χαρακτηριστικά ο Ιω. Σοφιανόπουλος, «μέχρι της τελευταίας στιγμής κατεβάλαμεν υστάτην προσπάθειαν διά την συσπείρωσιν όλων των πολιτικών δυνάμεων που δεν βαρύνονται με το παρελθόν, διότι πιστεύαμε ότι συμπαγείς και ηνωμένοι αι πολιτικά αυτά δυνάμεις θα ενέπνεον απόλυτον εμπιστοσύνην εις τας λαϊκάς μάζας [...]. Δυστυχώς, η συσπείρωσις του πολιτικού αυτού κόσμου δεν κατέστη δυνατή χάρις εις την αδικαιολόγητον άρνησιν εκείνων εις τους οποίους απηυθύνθημεν». ³⁹

³⁴ Ραδιογράφημα Πλουμπίδη προς Ζαχαριάδη, 11/1/1950, ΑΣΚΙ/Αρχείο ΚΚΕ, κ. 159, φ. 7/46/4 αρ. 176,7. Πρβλ. Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ*, σ. 78.

³⁵ Ζαχαριάδης προς Πλουμπίδη, 17/1/1950, ΑΣΚΙ/Αρχείο ΚΚΕ, κ. 157, φ. 7/44/7. Πρβλ. Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ*, σ. 78.

³⁶ «[...] Νομίζουμε πως παρόλες τις δυσκολίες που υπάρχουν, αν καλά δουλέψουμε όλοι υπάρχοντες πολλές δυνατότητες για το σχηματισμό ενός τέτοιου συνασπισμού. Επιστολή Πορφυρογένη, 15/1/1950, ΑΣΚΙ/Αρχείο ΚΚΕ, κ. 190, φ. 8/14/104. Πρβλ. Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ, 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, τ. Α', Αθήνα 2009, σ. 75.

³⁷ Επιστολή Πορφυρογένη, 15/1/1950, ΑΣΚΙ/Αρχείο ΚΚΕ, κ. 190, φ. 8/14/104.

³⁸ Να σημειωθεί πάντως εδώ ότι αυτό δεν σημαίνει ότι μόνο ο Πλαστήρας ήταν αντίθετος με μία τέτοια συνεργασία. Φαίνεται όμως ότι ήταν το μόνο πρόσωπο από την ΕΠΕΚ με το οποίο γίνονταν οι όποιες επαφές.

³⁹ Προεκλογική ομιλία του Ιω. Σοφιανόπουλου στη Θεσ/νίκη τον Φεβρουάριο 1950, όπως παρατίθεται στο Σωτ. Πατατζής, *Ιωάννης Σοφιανόπουλος*, Αθήνα 1961, σ. 267-268.

Το ναυάγιο των συνομιλιών δεν φαίνεται να οφειλόταν στη μη επίτευξη συμφωνίας επί προγραμματικών θέσεων. Οι γενικόλογες εξαγγελίες του Πλαστήρα περί εκδημοκρατισμού και ειρήνευσης, αποκάλυψης των σκανδάλων και ανασυγκρότησης, δεν απείχαν από «το μίνιμουμ απαιτήσεων και επιδιώξεων κάθε δημοκράτη» το οποίο έθετε ως βάση συζήτησης το ΚΚΕ. Ο σκόπελος τον οποίο οποιαδήποτε προγραμματική σύγκλιση δεν μπορούσε να αποφύγει ήταν η πολιτική στρατηγική της ΕΠΕΚ στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία: της ξεκάθαρης αλλά και συγχρόνως ήπιας απόστασης από την Αριστερά. Τη γραμμή αυτή είχε χαράξει ήδη πριν από τη συγκρότηση του συνασπισμού ο Πλαστήρας: «Κατέρχομαι με ιδικούς μου συνδυασμούς εις όλον το Κράτος και δεν αποκλείω την ένταξιν και άλλων συγγενών Κομμάτων ή και ομάδων, αποκλείων μόνον προεκλογικώς την σύμπραξιν, διά λόγους σκοπιμότητος, των αριστερών κομμάτων, διά να αποφύγω τη συκοφαντία που είναι έτοιμοι να μου προσάψουν του “συνοδοιπόρου”. Το ξέρω ότι έχουν ξεχωρίσει τας ευθύνας τους από τον Κομμουνισμόν, αλλ’ η στοιχειώδης πολιτική σκοπιμότης επιβάλλει τον χωρισμόν εφ’ όσον μάλιστα επιτρέπει με το αζημίωτον το αναλογικόν σύστημα. Φυσικά μετεκλογικώς όταν εν τη Βουλή τεθή σαφώς ο χωρισμός από τον κομμουνισμόν, η συνεργασία και αυτή η συγχώνευσις δεν αποκλείεται [...]».⁴⁰

Την ίδια άρνηση συνάντησαν και εκείνοι που είχαν διαχωρίσει τη στάση τους από το ΚΚΕ μετά το Δεκέμβρη και τη συμφωνία της Βάρκιζας, όπως το ΣΚ-ΕΛΔ και οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι (Σταμάτης Χατζήμπεης και Νεόκοσμος Γρηγοριάδης). Μόνον για τους τελευταίους –εξαιτίας ενδεχομένως της βενιζελικής καταγωγής τους– έγινε μία παραχώρηση, υπό τον όρο όμως ότι θα εντάσσονταν ως πρόσωπα στο ΚΠΦ, δηλαδή θα προχωρούσαν σε διάλυση του κόμματός τους, όρος που δεν έγινε από μέρους τους δεκτός.⁴¹ Τέλος, δεν ευοδώθηκαν ούτε οι συνομιλίες που είχαν προηγηθεί με τον αρχηγό του Αγροτικού Κόμματος, Αλεξ. Μυλωνά.⁴² Παρά όμως το ναυάγιο των συνομιλιών που αναφέρθηκαν παραπάνω, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Πλαστήρας ήταν το μόνο πολιτικό πρόσωπο προς το οποίο απευθύνθηκε η Αριστερά, γεγονός που, αν μη τι άλλο, καταδεικνύει έναν ενεργό διάλογο επικοινωνίας.

⁴⁰ Βλ. φωτοαντίγραφο χειρόγραφης επιστολής Πλαστήρα (30/12/1949) προς τον Πυρομάγλου, που παρατίθεται στο Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 86. [σημ.: η επιστολή ή αντίγραφό της δεν εντοπίστηκε ούτε στο Αρχείο Πλαστήρα ούτε στο Αρχείο Πυρομάγλου].

⁴¹ *Το Βήμα*, 27/12/1949.

⁴² *Το Βήμα*, 27/11/1949.

Περισσότερο όμως από υπόθεση «εικόνας», η συνεργασία ή μη με την Αριστερά αφορούσε την ίδια την πολιτική φυσιογνωμία του ΚΠΦ και τον προσανατολισμό του. Οι πολιτικές συνεργασίες που τελικώς συνέπηξε ο Πλαστήρας, δεν ήταν τυχαίες: από τη μία ο αρχηγός του Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος, Εμμανουήλ Τσουδερός, με σαφώς βενιζελικές αναφορές αλλά διαφοροποιούμενος από το ιστορικό κόμμα ήδη από το 1947, και από την άλλη ο Γεώργιος Καρτάλης, που η δράση του την περίοδο της Κατοχής και η πολιτική του μεταστροφή αποτελούσε χαρακτηριστικό παράδειγμα των τομών και των υπερβάσεων που είχαν προκληθεί στην ελληνική κοινωνία την περίοδο 1940-1944. Τη στιγμή της συγκρότησής του, ο συνασπισμός της ΕΠΕΚ φαινόταν να στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε τμήματα του παλιού βενιζελικού κόσμου που είχαν διαφοροποιηθεί από το ιστορικό κόμμα και σε μέρος του κόσμου της αντίστασης που έφθανε ως τις παρυφές της «μετριοπαθούς» Αριστεράς. Πριν ακόμα την είσοδο του Καρτάλη, αυτό το σχήμα είχε πάρει τον τίτλο Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου. Το σχήμα λοιπόν που πρότεινε, εκείνο του Κέντρου, έπρεπε να περιχαρακωθεί απέναντι στην Αριστερά προκειμένου να διατηρήσει την «καθαρότητα» της ταυτότητάς του.⁴³ Έτσι ο Πλαστήρας επέλεξε για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας να αποφύγει «οιανδήποτε πολιτικήν συμμαχίαν, η οποία θα τον εξέθετεν εις την κοινήν γνώμην ως έχοντα σχέσιν με τους κομμουνιστάς ή με εκδήλως αριστερά στοιχεία», όπως σημείωνε εύστοχα το *Βήμα*.⁴⁴

Στην πραγματικότητα όμως, όπως αποδείχθηκε, η κεντρώα ταυτότητα της ΕΠΕΚ ήταν εκ προοιμίου αμφίβολης «καθαρότητας» για την «εθνικόφρονα παράταξη» –και όχι μόνο– και εντασσόταν περισσότερο στην κατηγορία της «συνοδοιοπορίας». Είναι χαρακτηριστικό ότι σε δημοσιεύματα εφημερίδων προσκείμενων στο Λαϊκό Κόμμα, η ΕΠΕΚ χαρακτηριζόταν ως «συνοδοιοποριακής συνθέσεως συγκρότημα»,⁴⁵ ενώ ο Πλαστήρας είτε δεν λογιζόταν μεταξύ των ηγετών της «εθνικής παρατάξεως» είτε θεωρούνταν ότι λόγω πολιτικής απειρίας κινδύνευε «να παραδοθή ολοσχερώς εις τον Ζαχαριάδη».⁴⁶ Το γεγονός ότι κάποιες από τις

⁴³ Η άρνηση της ΕΠΕΚ για συνεργασία με την Αριστερά «έθετε ως όριο επεκτάσεως αυτού του συνασπισμού τα ανατολικά σύνορα της ΕΠΕΚ», βλ. Γιάνν. Γιανουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος*, Αθήνα 1992, σ. 292.

⁴⁴ *Το Βήμα*, 27/12/1949.

⁴⁵ *Ακρόπολις*, 1/3/1950, όπως παρατίθεται στο Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 66.

⁴⁶ *Ακρόπολις*, 28/2/1950, όπως παρατίθεται στο Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος*, σ. 71.

συνομιλίες με την Αριστερά δεν διέλαθαν της προσοχής των εφημερίδων ενίσχυσε περαιτέρω, όπως ήταν φυσικό, τις υπόνοιες περί «συνοδοιοπορίας» του Πλαστήρα.⁴⁷

Εντέλει η ίδρυση της Δημοκρατικής Παράταξης, στις 2 Φεβρουαρίου, «διευθέτησε» εμμέσως –προς στιγμήν– το θέμα της πολιτικής τοποθέτησης της ΕΠΕΚ και γι' αυτό χαιρετίστηκε με ανακούφιση από τον φιλικό της Τύπο: «Με την ίδρυσιν της εξαιρετού Δημοκρατικής Παρατάξεως η κίνησις Πλαστήρα-Τσουδερού τοποθετείται πλέον και τυπικώς εις το Κέντρον, διότι η ουσία ήτο πάντοτε αυτή».⁴⁸ Μολονότι τόσο η έννοια του Κέντρου όσο και η ένταξη της ΕΠΕΚ σε αυτό δεν έπαψαν να αμφισβητούνται, η Δημοκρατική Παράταξη αποτέλεσε το «άλλοθι» του νεοπαγούς συνασπισμού, ο οποίος είχε πλέον έναν πολιτικό σχηματισμό στα αριστερά του.⁴⁹

Όσον αφορά το Κόμμα Φιλελευθέρων, δεν φαίνεται να τέθηκε στις εκλογές αυτές θέμα συνεργασίας από καμία πλευρά. Αντιθέτως, η στάση του Σοφοκλή Βενιζέλου ήταν αρκετά επιθετική ήδη από τον σχηματισμό του ΚΠΦ. Όπως σημειώνει ο Γρ. Δαφνής, «Ο Βενιζέλος ήτο φοβερά ηνωχλημένος από την ανάμιξιν του Πλαστήρα εις την πολιτικήν, ανάμιξιν που εστρέφετο κυρίως κατά των φιλελεύθερων».⁵⁰ Ως ενέργεια στρεφόμενη κατά του ΚΦ θεωρήθηκε ακόμα και η ονομασία του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων: «Δεν ήτο δε αυτή καθ' εαυτήν η ίδρυσις του κόμματος που είχεν εχθρικόν χαρακτήρα, αλλ' ο τίτλος που εχρησιμοποίησεν ο στρατηγός, τίτλος που απέβλεπε να παρουσιάση το νέον κόμμα ως το αληθινόν κόμμα των Φιλελευθέρων και να εμφανίση το τελευταίον ότι πλαστογραφεί τον φιλελευθερισμόν».⁵¹ Μάλιστα, όπως αναφέρει ο βιογράφος του Σοφ. Βενιζέλου, η απόσυρση του ίδιου και των υπουργών του από την κυβέρνηση Διομήδη, σκόπευε, εκτός των άλλων, «να εμποδίση την οργάνωσιν του κόμματος του Πλαστήρα».⁵² Είναι προφανές ότι μία τέτοια κίνηση δεν ήταν άνευ νοήματος, δεδομένου ότι το νεοπαγές ΚΠΦ (η ΕΠΕΚ συγκροτήθηκε εννέα μέρες αργότερα) θα αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα –ακόμα και στη συγκρότηση των συνδυασμών.

⁴⁷ Όπως σημειώνει ο Λιναρδάτος «Οι δεξιές εφημερίδες δημοσίευαν εντυπωσιακά ρεπορτάζ για επαφές του Πλαστήρα με εκπροσώπους του Ζαχαριάδη και με τη σοβιετική πρεσβεία, με μεσολαβητή τον καθηγητή Μπένση. Παρόλο που διαψεύδονταν, τα ρεπορτάζ επαναλαμβάνονταν», βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 84. Μάλιστα οι εφημερίδες χαρακτήριζαν εμμέσως πλην σαφώς «πράκτορες της Κομινφόρμ», βλ. *Ελευθερία* 22/1/1950.

⁴⁸ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5/3/1950.

⁴⁹ Υπενθυμίζεται ότι μέχρι την ίδρυση της Δημοκρατικής Παράταξης η κομμουνιστική αριστερά δεν διέθετε πολιτική έκφραση.

⁵⁰ Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, 1894-1964*, Αθήναι 1970, σ. 455.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 461.

⁵² Στο ίδιο, σ. 453.

Ταυτόχρονα, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου ο Σοφ. Βενιζέλος δεν παρέλειπε να τονίζει ότι η ΕΠΕΚ δεν εξέφραζε καμία πολιτική διαφορά σε σχέση με το ΚΦ: «Ουδείς κατώρθωσε να πληροφορηθεί ποιαί είναι αι σοβαραί πολιτικάί αντιθέσεις του στρατηγού Πλαστήρα προς ημάς. Φυσικά “ουδείς κατώρθωσε” γιατί δεν υπάρχουν»,⁵³ αποδίδοντας τη δημιουργία της ΕΠΕΚ στη φιλοδοξία και τις αρχηγικές βλέψεις του Πλαστήρα.

Όσο για τη στάση της ΕΠΕΚ απέναντι στο ΚΦ, αυτή δεν ήταν ηπιότερη. Η χρήση, αρχικά υπόρρητα, του ονόματος του Ελ. Βενιζέλου στην προεκλογική εκστρατεία υπήρξε συνεχής, ενώ δεν έλειψαν, όσο πλησίαζαν οι εκλογές, και οι ρητές αναφορές σε αυτόν, καθώς το ΚΦ παρουσιαζόταν ως ένα κόμμα που είχε «ξεστρατίσει» από την πορεία που χάραξε ο ιστορικός ηγέτης του. «Μεγαλόπνοος συνεχιστής των φωτεινών αρχών του μεγαλυτέρου και μεγαλοφυεστέρου πολιτικού των αιώνων, Ελευθερίου Βενιζέλου» παρουσιαζόταν «μόνον ο θρυλικός Μαύρος Καβαλάρης».⁵⁴ Η διαμάχη όμως αυτή μεταξύ των δύο κομμάτων, δεν αποτυπώθηκε μόνο στη ρητορική, αλλά και στη συγκρότηση των ψηφοδελτίων, όπως π.χ. στην επιλογή των υποψηφίων του νομού Χανίων, όπου η ΕΠΕΚ έσπευσε να συμπεριλάβει στον συνδυασμό της δύο προβεβλημένα στελέχη του ΚΦ (Εμμ. Μπακλατζή και Πολυχρόνη Πολυχρονίδη) που είχαν αποκλειστεί από τους συνδυασμούς του ΚΦ.⁵⁵

Παρ' όλα αυτά όμως, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου ο Πλαστήρας φαίνεται πως προσπάθησε να χτίσει γέφυρες επικοινωνίας με το ΚΦ, στην προοπτική μίας μετεκλογικής συνεργασίας. Την πιθανότητα αυτή όμως απέκλεισε με απόλυτο τρόπο, ως «στοιχειώδες μέτρον αμύνης» του κόμματός του, ο Σοφ. Βενιζέλος σε προεκλογική του ομιλία.⁵⁶ Η μοναδική γέφυρα που φαινόταν να χτίζεται είχε ήδη καταρρεύσει, γεγονός που προκάλεσε την οργισμένη αντίδραση του Πλαστήρα, ο οποίος επίσης σε προεκλογική του ομιλία ανέφερε ότι «τόσον εγώ, όσον και ο εξαίρετος συνεργάτης μου κ. Τσουδερός, δεν αποκλείομεν καμμίαν μετεκλογικήν συνεργασίαν από όσας ήθελε επιβάλει το συμφέρον της Χώρας, εκτός

⁵³ *Η Μάχη*, 2/3/1950.

⁵⁴ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5/3/1950.

⁵⁵ Περισσότερα για το θέμα βλ. Δ. Δημητράκος (επιμ.), *Κώστας Μητσοτάκης. Πολιτική βιογραφία*, τ. Α', Αθήνα 1989, σ. 293, 295.

⁵⁶ Ο Γρ. Δαφνής, δικαιολόγησε εκ των υστέρων την κίνηση αυτή του Βενιζέλου σημειώνοντας ότι «Ητο επιβεβλημένη η δήλωση, επειδή οι πλαστηρικοί υποψήφιοι έλεγαν προς τους ψηφοφόρους των ότι είτε αυτούς, είτε τους φιλελεύθερους εμψύχωναν δεν είχε σημασία, δεδομένου ότι την επομένη των εκλογών τα δύο κόμματα θα ηγούντο και θα εσχημάτιζαν κυβέρνηση». Παρ' όλα αυτά θεωρούσε ότι μετεκλογικά το κόμμα δεν δεσμευόταν από αυτή τη δήλωσή του. Βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σ. 455.

της συνεργασίας μας με τα ξενοκίνητα κόμματα βίας, με τους δολοφόνους του πατρός του [του Σοφ. Βενιζέλου] και με εκείνους οι οποίοι έχουν ως κύριον σκοπόν της πολιτικής των την διαιώνισιν του Αντιβενιζελικού Κράτους».⁵⁷ Το θέμα της συνεργασίας όμως των δύο κομμάτων επανήλθε τις τελευταίες ημέρες της προεκλογικής περιόδου, μετά από πρόταση του Πλαστήρα για μετεκλογική συνεργασία με το ΚΦ. Αυτή τη φορά η απάντηση του Σοφ. Βενιζέλου ήταν οξύτερη και έθετε σαφώς θέμα «συνοδοιοπορίας» του συνασπισμού: «Αποκρούομεν κάθε συνεργασίαν με το κόμμα του στρατηγού. Διότι ενώ εκτιμώμεν πάντοτε το πρόσωπον του στρατηγού θεωρούμεν ωρισμένα εκ των προσώπων τα οποία τον περιβάλλουν ύποπτα και εθνικώς επιζήμια ως εκ της κατά το παρελθόν δράσεώς τους».⁵⁸

Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι πέρα από τις πάσης φύσεως πολιτικές επιλογές, είναι προφανές ότι οι συγκεκριμένες εκλογές δεν ευνοούσαν γενικότερα τις συνεργασίες μεταξύ των μεγάλων κομμάτων. Είναι ενδεικτικό ότι όσες τελικώς επιτεύχθηκαν δεν αφορούσαν –με εξαίρεση τη συνεργασία Κόμματος Φιλελευθέρων και Κόμματος Εθνικών Φιλελευθέρων– κόμματα με αξιόλογη επιρροή στο εκλογικό σώμα το 1946 ή κόμματα δοκιμασμένα στις εκλογές. Η ιδιαιτερότητα των εκλογών αυτών –βοηθούντος και του εκλογικού συστήματος– σε ένα αδιευκρίνιστο πολιτικά εκλογικό σώμα,⁵⁹ καθιστούσε τις όποιες συνεργασίες δυνάμει κοστοβόρες για τους πολιτικούς σχηματισμούς, οι οποίοι προσανατολίστηκαν σε μία στρατηγική καταμέτρησης της δύναμής τους που θα καθόριζε τον ρόλο που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν την επομένη των εκλογών.

Πρόγραμμα της ΕΠΕΚ

Μολονότι ο συνασπισμός της ΕΠΕΚ σχηματίστηκε στις 13 Ιανουαρίου 1950, ενάμισι μήνα δηλαδή πριν τις εκλογές, παραμένει ασαφές κατά πόσον το σχήμα αυτό παρουσίασε ενιαίο πρόγραμμα.⁶⁰ Το μόνο κείμενο που φαίνεται να περιγράφει με αδρές γραμμές τις θέσεις του συνασπισμού, είναι εκείνο που ανακοίνωνε τη

⁵⁷ Προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/2/1950.

⁵⁸ *Ελευθερία*, 28/2/1950.

⁵⁹ Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 104.

⁶⁰ Παρότι το πρόγραμμα της ΕΠΕΚ έχει παρουσιαστεί τόσο σε παλιότερες όσο και σε πρόσφατες μελέτες (βλ. χαρακτηριστικά Χριστ. Βερναρδάκης-Γ. Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα 1991· Μιχ. Π. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, Αθήνα 2012) η παρουσίαση αυτή στηρίζεται εν πολλοίς στις προγραμματικές θέσεις του κόμματος όπως αυτές διατυπώθηκαν το 1953 σε σχετικό κείμενο. Δεδομένου ότι ένας από τους στόχους της παρούσας διατριβής είναι η αποτύπωση των αλλαγών στις θέσεις του κόμματος κατά τη διάρκεια της σύντομης ζωής του, αυτές εξετάζονται στη συγχρονία τους.

συνεργασία των δύο κομμάτων (Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων και Δημοκρατικού Προοδευτικού Κόμματος) και στο οποίο, αφού διευκρινιζόταν ότι τα κόμματα «θα πολιτευθούν εντός του υφισταμένου συνταγματικού καθεστώτος», παρουσιάζονταν οι βασικοί στόχοι: «αποκατάστασις της τάξεως εις την χώραν, ανοικοδόμησις και ανασυγκρότησις των πολεμικών και ανταρτικών ερειπίων αυτής, αξιοποίησις του εθνικού πλούτου και μεταρρύθμισις της κοινωνικής και οικονομικής νομοθεσίας της χώρας προς το καλόν των εργαζομένων τάξεων, την ευημερίαν του αγροτικού πληθυσμού και την ενίσχυσιν της προσπάθειάς των κοινωφελώς εργαζομένων επιχειρήσεων της ιδιωτικής πρωτοβουλίας».⁶¹ Φαίνεται πάντως ότι υπήρχαν –έστω και υποτυπώδη– προγράμματα των επί μέρους κομμάτων αλλά όχι του συνασπισμού. Τους στόχους του ΚΠΦ παρουσίασε ο Πλαστήρας την επομένη της σύμπληξης του συνασπισμού, παρουσία του Τσουδερού, στα εγκαίνια των γραφείων του κόμματος, ενώ αργότερα δημοσιεύθηκε στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο* μία πληρέστερη εκδοχή τους. Υπενθυμίζεται ότι το πρόγραμμα του ΔΠΚ είχε παρουσιάσει ο Τσουδερός πριν τη δημιουργία της ΕΠΕΚ, τον Δεκέμβριο του 1949. Έτσι οι στόχοι της ΕΠΕΚ που αναφέρθηκαν παραπάνω, εξέφρασαν αρχικά ένα μίνιμουμ συγκερασμό των θέσεων των δύο κομμάτων. Στο διάστημα που ακολούθησε μέχρι τις εκλογές, δεν φαίνεται να υπήρξε άλλο κείμενο προγραμματικών θέσεων του συνασπισμού.

Αντίθετα, το ΚΦ παρουσίασε το πλήρες πρόγραμμά του σε ένα τριαντασέλιδο κείμενο,⁶² στο οποίο αναπτύσσονταν οι βασικοί στόχοι του: «προστασία της τιμής και ανεξαρτησίας της Πατρίδος, φανατική προάσπισις των ελευθεριών του Ελληνικού Λαού και συστηματική βελτίωσις του βιωτικού αυτού επιπέδου» και εξειδικευόταν σε μία σειρά από ζητήματα: εξωτερική πολιτική, άμυνα, κρατική διοίκηση, οικονομία, αγροτική παραγωγή, βιομηχανία, εμπόριο, ναυτιλία, εργασία, κοινωνική πρόνοια, παιδεία και δικαιοσύνη. Το ΚΦ έθετε ως προτεραιότητα την προστασία των θυμάτων του «ιερού αγώνος» και των πληγέντων από τη «βαρβαρότητα των προδοτών», έδινε έμφαση, μεταξύ άλλων, στην υιοθέτηση κοινωνικής πολιτικής (προστασία οικονομικά ασθενέστερων, δίκαιη κατανομή οικονομικών βαρών, πάταξη φοροδιαφυγής, προστασία μαζών από την «οικονομική ολιγαρχία», εξασφάλιση κατώτατου μισθού/ημερομισθίου, ενίσχυση μικρών επιχειρήσεων κ.ά.), στην εγκαθίδρυση κράτους δικαίου «πέραν κάθε κομματικής επεμβάσεως», στην εγγύηση

⁶¹ *Ελευθερία*, 14/1/1950.

⁶² *Η αυριανή Ελλάς. Πρόγραμμα του Κόμματος των Φιλελευθέρων*, Αθήναι, Ιανουάριος 1950.

ισοπολιτείας και τάξης και στην εφαρμογή της ανασυγκρότησης βάσει προγράμματος και χωρίς διασπάθιση της αμερικανικής βοήθειας. Είναι προφανές ότι σε επίπεδο επεξεργασίας προγράμματος δεν ετίθετο θέμα σύγκρισης μεταξύ της ΕΠΕΚ, που διατύπωνε κάποιες ολιγόλογες γενικές θέσεις, και του Κόμματος Φιλελευθέρων, που παρουσίαζε μία ολοκληρωμένη πρόταση διακυβέρνησης. Από το πληρέστερο πρόγραμμα του ΚΦ απουσίαζε ωστόσο η σαφήνεια στην περιγραφή του γενικού πλαισίου της πολιτικής του.⁶³ Ακριβέστερα, παρέμενε εξαιρετικά ασαφής η θέση του στην πολιτική διαχείριση της νίκης του εμφυλίου και κατά συνέπεια η στάση του έναντι των νικητών και των ηττημένων.⁶⁴

Προεκλογικός αγώνας: «Πατριωτισμός» και «Λήθη»

Ο συνασπισμός της ΕΠΕΚ είχε ενάμιση μήνα για να οργανώσει και να διεξαγάγει τον προεκλογικό του αγώνα.⁶⁵ Η υποτυπώδης επιτροπή που συστάθηκε για το σκοπό αυτό, αδυνατούσε να σηκώσει το βάρος μίας πανελλήνιας εμβέλειας εκστρατείας, καθώς –πέραν του περιορισμένου χρόνου– δεν υπήρχαν ούτε τα πολιτικά στελέχη ούτε τα απαραίτητα οικονομικά μέσα⁶⁶ για να υποστηρίξουν ένα τέτοιο εγχείρημα. Έτσι, η όλη προσπάθεια επικοινωνίας με το εκλογικό σώμα και συσπείρωσής του επικεντρώθηκε στις προεκλογικές ομιλίες και την προβολή του συνασπισμού στον Τύπο. Όσον αφορά τον αθηναϊκό Τύπο, οι εφημερίδες οι οποίες εξέφραζαν παραδοσιακά τον φιλελεύθερο χώρο και στις οποίες θα μπορούσε να εξασφαλιστεί μία σχετική ισορροπία σε σχέση με την προβολή των θέσεων του ΚΦ, ήταν η *Ελευθερία*, *Το Βήμα* και *Τα Νέα*. Αρχικά όμως, φαίνεται πως καμία από τις τρεις δεν

⁶³ Για μια κριτική στο εν λόγω πρόγραμμα βλ. *Ελευθερία*, 26/1/1950.

⁶⁴ Από την άλλη πλευρά, το Λαϊκό Κόμμα διευκρίνιζε με εξαιρετική σαφήνεια το πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου επρόκειτο να κινηθεί, κάνοντας λόγο για «πολιτικό Βίτσι» και «κοινοβουλευτικό Γράμμο», βλ. προεκλογική ομιλία του Κων. Τσαλδάρη, *Η Καθημερινή*, 4/3/1950, όπως παρατίθεται στο Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος*, σ. 66.

⁶⁵ Έχει ενδιαφέρον ότι όλη η προεκλογική εκστρατεία του συνασπισμού διεξήχθη από τη θέση μίας δυνάμει κυβέρνησης. Η ΕΠΕΚ, παρότι εμφανιζόταν για πρώτη φορά στον πολιτικό στίβο, δεν αυτοπροσδιοριζόταν ως κίνηση που διεκδικούσε να λάβει ένα ποσοστό που θα της επέτρεπε να έχει ένα παρεμβατικό ρόλο στη νέα Βουλή. Εμφανιζόταν ως συνασπισμός που διεκδικούσε την κυβέρνηση και μάλιστα την αυτοδύναμη κυβέρνηση, γεγονός που θα της επέτρεπε να εφαρμόσει το προεκλογικό της πρόγραμμα. Παρά το ότι δεν αποκλείστηκε το ενδεχόμενο μετεκλογικών συνεργασιών με «συγγενή» κόμματα, ο Πλαστήρας τόνιζε ότι «Θα ήθελα να τύχω της πλειοψηφίας, διά να δώσω μίαν εισέτι φοράν όλας μου τας δυνάμεις υπέρ της πατρίδος. Διότι εάν αναγκασθώ να συνεργασθώ με άλλους, αδυνατώ να εγγυηθώ διά το μέλλον». Βλ. προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στην Καβάλα, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1950.

⁶⁶ Βλ. σχετικά απόσπασμα της επιστολής Πλαστήρα προς τον Πυρομάγλου, όπως παρατίθεται στο Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 27, καθώς και διάσπαρτες αναφορές επί του θέματος στο Αρχείο Πλαστήρα.

ήταν διατεθειμένη να «επενδύσει» πολιτικά στον συνασπισμό,⁶⁷ πριν αυτός αρχίσει να δείχνει τα πρώτα σημάδια της δυναμικής που ανέπτυξε. Πέραν αυτού όμως, ένα νέο πρόβλημα ήρθε να ανατρέψει τους όποιους προγραμματισμούς –και όχι μόνον της ΕΠΕΚ: η απεργία των συντακτών ημερησίων εφημερίδων Αθηνών και εργατών Τύπου που ξεκίνησε στις 31 Ιανουαρίου. Ενδεικτικό του προβληματισμού των κομμάτων για τις συνέπειες που θα είχε η απεργία, υπήρξε το γεγονός ότι αντιμετωπίστηκε ως ενδεχόμενο ακόμα και η αναβολή των εκλογών.⁶⁸ Παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης για την εξεύρεση λύσης, η απεργία διήρκεσε ένα μήνα σχεδόν, μέχρι τις 25 Φεβρουαρίου.⁶⁹ Αν και κατά τη διάρκεια της απεργίας εκδόθηκαν δύο εφημερίδες, η *Εφημερίς των Συντακτών*⁷⁰ και ο *Αθηναϊκός Τύπος*,⁷¹ η ύλη τους, που περιοριζόταν στη δημοσίευση κομματικών ανακοινώσεων, καθώς και στην περιληπτική παρουσίαση των ομιλιών των πολιτικών αρχηγών, είναι προφανές ότι δεν κάλυπτε τις προεκλογικές ανάγκες των κομμάτων. Όπως σημειωνόταν χαρακτηριστικά, «η έλλειψις εφημερίδων, λόγω της απεργίας, αναμφιβόλως δυσχεραίνει το κοινόν από του να αποκτήση συνολικήν αντίληψιν της εξελίξεως του προεκλογικού αγώνος και [στερεί από] τα κόμματα σοβαρόν όπλον κατά την ώραν της μάχης».⁷²

Το πρόβλημα ήταν μεγαλύτερο για όλους τους νεοπαγείς σχηματισμούς που στην «καρδιά» της προεκλογικής περιόδου δεν είχαν τη δυνατότητα να προβάλλουν τις θέσεις τους αλλά και τα πρόσωπα που μετείχαν στους συνδυασμούς.⁷³ Η αδυναμία αυτή φαίνεται πως έδωσε στην ΕΠΕΚ την απαιτούμενη ώθηση για μία κίνηση αποφασιστικής σημασίας: την έκδοση ημιεπίσημης κομματικής εφημερίδας, του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*.⁷⁴ Η έκδοση πρόσφερε αποκλειστική προβολή στην

⁶⁷ Μάλιστα το *Βήμα* (3/12/1949) θεωρούσε ότι η εμπλοκή του Πλαστήρα στην πολιτική έπρεπε να αποφευχθεί. Η εφημερίδα επανήλθε με νέο αποτρεπτικό σχόλιο στις 13/12/1949.

⁶⁸ *Αθηναϊκός Τύπος*, 9/2/1950.

⁶⁹ Δεν είναι προφανώς τυχαίο ότι η απεργία έληξε την ημέρα που ανακηρύσσονταν επισήμως οι συνδυασμοί των κομμάτων από τα κατά τόπους Πρωτοδικεία.

⁷⁰ Η *Εφημερίς των Συντακτών*, υπήρξε το απεργιακό φύλλο των δημοσιογράφων της ΕΣΗΕΑ και των εργατών Τύπου Αθηνών και εκδόθηκε στις 3/2/1950. Περισσότερα βλ. Δήμητρα Κωνσταντοπούλου, «Εφημερίς των Συντακτών», στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, τ. Β', Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σ. 325.

⁷¹ Ο *Αθηναϊκός Τύπος*, «πολιτικός και ηθικός απολύτως αχρωμάτιστος», εκδόθηκε από τις 9 έως τις 24/2 και αποτέλεσε την απάντηση των εκδοτών των εφ. *Ακρόπολις*, *Βήμα*, *Βραδυνή*, *Εθνικός Κήρυξ*, *Έθνος*, *Ελευθερία*, *Εμπρός*, *Εστία*, *Καθημερινή*, *Καιροί*, *Νέα* στο απεργιακό φύλλο.

⁷² *Ο Αγών*, 19/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

⁷³ Όπως σημειωνόταν χαρακτηριστικά μετά την απεργία, αυτή «ταλαιπώρησε», μεταξύ άλλων, «τους αρχηγούς των κομμάτων, τους χιλιάδας των υποψηφίων και τους πολίτας που, εν όψει εκλογών, τόσα επερίμεναν από τον τύπον». *Ελευθερία*, 25/2/1950.

⁷⁴ Ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* εκδόθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1950 από τον δικηγόρο Νικόλαο Ευαγγελόπουλο, προσωπικό φίλο του Γεώργιου Καρτάλη, ως «Εβδομαδιαία εφημερίς διερχομένη

ΕΠΕΚ, καθώς η ύλη της κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου περιλάμβανε τα κείμενα των ομιλιών του Πλαστήρα, βιογραφικά σημειώματα των υποψηφίων της Αθήνας και του Πειραιά (συνοδευόμενα από τις αντίστοιχες φωτογραφίες τους), παρουσίαση των συνδυασμών όλης της χώρας, κείμενα των υποψηφίων σχετικά με διάφορα ζητήματα, καθώς και την προεκλογική κίνηση τόσο στην πρωτεύουσα όσο και σε όλη την περιφέρεια. Παράλληλα, ήρθε να προστεθεί μία τοπική έκδοση, εκείνη του *Αγώνα*⁷⁵ στο Βόλο, η οποία ήταν ουσιαστικά το όργανο έκφρασης των θέσεων του Γ. Καρτάλη και στην οποία, πέραν των γενικών θέσεων της ΕΠΕΚ, παρουσιάζονταν οι υποψήφιοι και η προεκλογική κίνηση της συγκεκριμένης εκλογικής περιφέρειας.⁷⁶

Πέραν της έντυπης προβολής, ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στις περιοδείες και ομιλίες σε όλη την Ελλάδα των συνεργαζόμενων αρχηγών και όλων των υποψηφίων. Ωστόσο το κύριο βάρος του προεκλογικού αγώνα επρόκειτο να σηκώσει ο Πλαστήρας, ο οποίος περιόδευσε και εκφώνησε ομιλίες σε όλες τις μεγάλες πόλεις. Στην περιοδεία του αυτή συμπεριέλαβε τόσο τη Θεσσαλία όσο και την Κρήτη, δύο περιοχές που ήταν της «αρμοδιότητας» του Καρτάλη και του Τσουδερού αντίστοιχα. Ήταν όμως περιοχές στις οποίες και ο ίδιος διέθετε ερείσματα, στη μεν Θεσσαλία λόγω καταγωγής στη δε Κρήτη λόγω των δεσμών του με τον Ελ. Βενιζέλο. Ο Πλαστήρας διέθετε ένα σημαντικό πλεονέκτημα που δεν ήταν άλλο από το πολιτικοστρατιωτικό παρελθόν του, το οποίο σε κάθε ομιλία του φρόντιζε να υπενθυμίζει, επιλέγοντας κάθε φορά συγκεκριμένες στιγμές (τη Μικρά Ασία, την «επανάσταση» του 1922, το κίνημα του 1933, αλλά και την πρωθυπουργία του 1945). Η επίκληση της μεσοπολεμικής περιόδου, «ανέσυρε από το παρελθόν όλες τις

τας απόψεις του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων». Όπως δηλώνεται ήδη από τον υπότιτλο, η εφημερίδα υπήρξε αρχικά σχεδόν επίσημο όργανο του ΚΠΦ και εν συνεχεία της ΕΠΕΚ. Ταυτίστηκε όμως με τον Γεώργιο Καρτάλη και θεωρήθηκε ότι πολύ συχνά απηχούσε τις απόψεις του. Στις 3 Απριλίου, η εφημερίδα μετατράπηκε σε ημερήσια, με υπότιτλο «Μεγάλη απογευματινή εφημερίς προοδευτικών φιλελευθέρων αρχών» και σύντομα άρχισε να συγκεντρώνει ηχηρά ονόματα ως συνεργάτες όπως οι Γιώργος Καράντζας, Γιώργος Αποστολόπουλος, Κώστας Βάρναλης, Νίκος Τσιφόρος, Τάκης Τζαβέας, Γιάννης Μηλιάδης. Δεν είναι σαφές πότε διέκοψε την έκδοσή του ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, πάντως το τελευταίο φύλλο που έχει εντοπιστεί είναι εκείνο της 7ης Σεπτεμβρίου 1953. Περισσότερα για την εφημερίδα βλ. Αγαμέμνων Φαράκος, *Οι εργοδότες*, Αθήνα 2005, σ. 50.

⁷⁵ *Ο Αγών*, «Δελτίον διαφωτίσεως της ΕΠΕΚ» εκδόθηκε στις 17/2/1950 στο Βόλο, με διευθυντή τον Κομνηνό Πυρομάγλου και «κάλυπτε» τις περιφέρειες Λαρίσης και Μαγνησίας. Η εφημερίδα φαίνεται πως διέκοψε την έκδοσή της στις 4/3/1950 (πλήρης σειρά βρίσκεται στο ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52).

⁷⁶ Να σημειωθεί πάντως εδώ, ότι η έρευνα της πολιτικής στήριξης που παρείχε γενικά ο Τύπος της περιφέρειας στα κόμματα, παραμένει ζητούμενο.

επαναστατικές περγαμινές των Φιλελευθέρων»,⁷⁷ και λειτουργούσε συσπειρωτικά στον φιλελεύθερο χώρο, ενώ η συνέπεια μεταξύ λόγων και έργων εμφανιζόταν ως «εγγύηση» ότι και τα όσα υποσχόταν η ΕΠΕΚ, θα γίνονταν πράξη.

Περιορισμένη ήταν αντίθετα η παρουσία του Τσουδερού στον προεκλογικό αγώνα⁷⁸ και η προβολή των θέσεών του από τον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, γεγονός που προκαλεί ερωτηματικά, καθώς αποτύπωνε τη σχετική υποβάθμισή του. Είναι πιθανόν η μειωμένη προβολή του Τσουδερού να οφείλεται στη διάσταση απόψεων μεταξύ του ίδιου και των Πλαστήρα και Καρτάλη αμέσως μετά τη συγκρότηση του συνασπισμού. Αφορμή για την εκδήλωση αυτής της διάστασης στάθηκαν δημοσιεύματα που έφεραν την ΕΠΕΚ να προτίθεται να συμπεριλάβει στους συνδυασμούς της «διάφορα εαμικά στοιχεία» αλλά και τον Ιω. Σοφιανόπουλο. Παρότι η αντίδραση του Τσουδερού υπήρξε άμεση, εκδίδοντας ανακοίνωση στην οποία χαρακτήριζε τα δημοσιεύματα «απολύτως φανταστικά, χαλκευόμενα σκοπίμως εις τα γραφεία ωρισμένων εφημερίδων προς συκοφάντησιν της ΕΠΕΚ»,⁷⁹ τόσο ο Πλαστήρας όσο και ο Καρτάλης τήρησαν σαφείς αποστάσεις από την ανακοίνωση, σημειώνοντας ότι «εδόθη στη δημοσιότητα εκ μέρους του εν αγνοία των».⁸⁰ Το επεισόδιο αυτό αποτυπώνει με ξεκάθαρο τρόπο την ύπαρξη δύο εκ διαμέτρου αντίθετων τάσεων σχετικά με τον πολιτικό προσανατολισμό της ΕΠΕΚ. Η τάση των Πλαστήρα και Καρτάλη διεκδικούσε την πολιτική έκφραση του εαμικού χώρου και τη συμμετοχή «εαμικών στοιχείων» στα ψηφοδέλτια, ενώ, αντίθετα, η τάση του Τσουδερού διεκδικούσε τη χάραξη σαφών ορίων έναντι του εαμικού χώρου. Ωστόσο η πολιτική άποψη του Τσουδερού, όπως φάνηκε στη συνέχεια, είχε ηττηθεί και έτσι ο ίδιος είχε –εκών άκων– αποσυρθεί από την «πρώτη γραμμή» της προεκλογικής μάχης.

Οι προεκλογικές ομιλίες αλλά και τα κείμενα των εφημερίδων συντέλεσαν σε μεγάλο βαθμό στην αποκρυστάλλωση των θέσεων του συνασπισμού. Ο «καμβάς»

⁷⁷ Βλ. Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος*, σ. 174. Όπως επισημαίνεται στο *ίδιο*, σ. 175: «τόσο το ΚΦ όσο και το ΔΣΚ αποσιωπούσαν την επαναστατική και στρατιωτική παράδοση των Φιλελευθέρων».

⁷⁸ Ο Τσουδερός παρά το ότι ήταν συναρχηγός της ΕΠΕΚ, δεν υπήρξε ομιλητής σε καμία από τις μεγάλες προεκλογικές συγκεντρώσεις –συμπεριλαμβανομένης της Κρήτης και του Πειραιά. Στις συγκεντρώσεις αυτές ο Πλαστήρας παρουσίαζε τον Τσουδερό ως «εξάιρετο οικονομολόγο» υποβαθμίζοντας τα όποια πολιτικά χαρακτηριστικά του, ενώ ο Τσουδερός απηύθυνε απλώς χαιρετισμό στους συγκεντρωμένους. Να σημειωθεί εδώ ότι, αντίστοιχα, στην περιοδεία του Πλαστήρα στη Θεσσαλία στις προεκλογικές συγκεντρώσεις εκφωνούσαν ομιλίες τόσο ο Πλαστήρας όσο και ο Καρτάλης.

⁷⁹ *Ελευθερία*, 17/1/1950.

⁸⁰ *Ελευθερία*, 17/1/1950.

όμως πάνω στον οποίο αυτές «κεντήθηκαν», δεν ήταν το υποτυπώδες πρόγραμμα της ΕΠΕΚ αλλά το πρόγραμμα του ΚΠΦ, το οποίο ο Πλαστήρας φρόντιζε με κάθε ευκαιρία να επικαλείται. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε σε μία από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις του συνασπισμού, «το μόνον που επιθυμώ να διακηρύξω σήμερα είναι ότι τας υποσχέσεις μου, που έδωκα διά του διαγγέλματός μου της 15ης Δεκεμβρίου, θα τας τηρήσω μέχρι κεραίας».⁸¹ Στο διάγγελμα αυτό, όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, το ΚΠΦ είχε θέσει τους εξής στόχους: α) την ανασυγκρότηση της χώρας χωρίς διασπάθιση της αμερικανικής βοήθειας β) «την πλήρη αποκατάστασιν της [...] ειρηνεύσεως και γαλήνης διά της εξασφαλίσεως τάξεως, ισοπολιτείας και δικαιοσύνης εις όλους τους πολίτας αδιαφόρως πολιτικών φρονημάτων και δημιουργίαν κράτους ικανού να πατάσση αμειλίκτως κάθε αυθαιρεσίαν και έκνομον πράξιν οποθενδήποτε προερχομένην», γ) τον «ηθικό καθαρισμό» με την αποκάλυψη σκανδάλων και δ) την πάταξη της διαφθοράς. Όσο όμως η προεκλογική περίοδος εξελισσόταν και πλησίαζαν οι εκλογές, η «ειρήνευση» και η «ισοπολιτεία» αποκτούσαν συγκεκριμένα πολιτικά χαρακτηριστικά που επρόκειτο να προκαλέσουν τις έντονες αντιδράσεις των πολιτικών αντιπάλων.

Η προεκλογική εκστρατεία του συνασπισμού ακολούθησε εν πολλοίς το κλασικό σχήμα θέσης-αντίθεσης.⁸² Η αντίθεση προς τα άλλα κόμματα συνολικά, στηρίχθηκε στη βάση της καταδίκης του «παλαιοκομματισμού». Η ΕΠΕΚ «νομιμοποιούσε» πολιτικά την ίδρυσή της μέσω της κριτικής στα υπόλοιπα κόμματα –και δη τα «παλαιά»– η ψήφιση των οποίων θα επέφερε «την οριστικήν καταστροφήν της Ελληνικής Πατρίδος».⁸³ Αντίθετα η ψήφιση της ΕΠΕΚ, η οποία θα επέφερε την ανανέωση τόσο σε επίπεδο πολιτικής όσο και σε επίπεδο προσώπων, πρόβαλε επιβεβλημένη: «Ανασυγκρότησις της χώρας [...] δεν είναι δυνατόν να γίνη υπό της παλαιάς πολιτικής ηγεσίας.[...] Δι' αυτό χρειάζεται ανανέωσις –βιολογική και ιδεολογική. Χωρίς νέαν νοοτροπίαν, συγχρονισμένας μεθόδους, δημιουργικήν φλόγα και βαθέως φιλολαϊκήν πολιτικήν, ανασυγκρότησις της Ελλάδος δεν θα γίνη».⁸⁴ Η ΕΠΕΚ παρουσιαζόταν να δίνει τη μάχη του παλιού έναντι του νέου, του παρελθόντος έναντι του μέλλοντος.

⁸¹ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/2/1950.

⁸² Παρότι ο πειρασμός της αντίχενυσης μίας συγκροτημένης στρατηγικής του συνασπισμού είναι μεγάλος, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να διατυπωθεί. Κι αυτό γιατί πέραν του νεοσύστατου της ΕΠΕΚ, κάθε συνιστώσα κινήθηκε κάποιες φορές εκτός των γενικών γραμμών.

⁸³ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5/3/1950.

⁸⁴ *Ο Αγών*, 4/3/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

Η καταδίκη του «παλαιοκομματισμού» εκκινούσε από μία γενική απαξίωση των παλαιών κομμάτων, με τη χρήση μιας σειράς χαρακτηρισμών όπως: «απολιθωμένοι παλαιοντολογικοί πολιτικοί οργανισμοί [...] βρυκόλακες της πολιτικής ζωής»,⁸⁵ «μιάσματα που πρέπει να εξουδετερωθούν».⁸⁶ Εκτός όμως από τους παραπάνω αφορισμούς, η κριτική επικεντρώθηκε σε συγκεκριμένα αρνητικά χαρακτηριστικά των παλαιών κομμάτων, που αποδείκνυαν τον «επιζήμιο» ρόλο τους για τη χώρα. Το πρώτο αρνητικό χαρακτηριστικό τους ήταν αυτό της κακοδιαχείρισης.⁸⁷ Έτσι, ο Πλαστήρας έκανε λόγο για «πολιτικό κόσμο που έχει ξεπεράσει σε κάθε λογής φαυλότητα και σε κάθε λογής οπισθοδρομικό, αντιδραστικό φανατισμό, τα παλαιά αμαρτωλά κόμματα που διέλυσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος», χαρακτηρίζοντας το Λαϊκό Κόμμα «σκωληκοειδή απόφυση της ειδεχθεστέρας φαυλοκρατίας»,⁸⁸ ενώ εξίσου σκληρές εκφράσεις χρησιμοποίησε και ο Καρτάλης κάνοντας λόγο για «χρεωκοπημένα κόμματα της ρεμούλας και της εθνικής καταπτώσεως»⁸⁹ και «σαπίλα του παλαιοκομματισμού».⁹⁰

Το δεύτερο αρνητικό χαρακτηριστικό, όπως αυτό παρουσιάζεται στον λόγο της ΕΠΕΚ, ήταν η «πρόταξη του κομματικού συμφέροντος έναντι του εθνικού» που σε συνδυασμό με την «ανικανότητα» των παλαιών πολιτικών και τις οικονομικές «εξαρτήσεις» τους, είχε σοβαρότατες συνέπειες για τη χώρα. Σε αυτές τις συνέπειες περιλαμβάνονταν η αποτυχία γρήγορου τερματισμού του εμφυλίου, η άσκηση της οικονομικής πολιτικής με «υποδούλωση στην οικονομική ολιγαρχία» και «εξαθλίωση των εργαζομένων», και, τέλος, η μη δικαίωση των εθνικών διεκδικήσεων, όπου «η εθνική υπόθεση μετεβλήθη δυστυχώς εις υπόθεσιν του κόμματος» με μόνη εξαίρεση εκείνη της Δωδεκανήσου.⁹¹ Είναι φανερό ότι και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά δεν απέκλιναν από ένα γενικό πλαίσιο συζήτησης περί «παλαιοκομματισμού», ενώ, παρότι η κριτική στρεφόταν κυρίως προς το Λαϊκό Κόμμα, δεν εξαιρούνταν ρητά κανένα από τα κόμματα της Βουλής του 1946.

Υπήρξε ωστόσο ένα χαρακτηριστικό των παλαιών κομμάτων στο οποίο η ΕΠΕΚ προσέδωσε αρνητικό πρόσημο στον προεκλογικό της λόγο, μετατοπίζοντας

⁸⁵ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 5/3/1950.

⁸⁶ Προεκλογική ομιλία Πλαστήρα στα Χανιά, βλ. Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 5/3/1950.

⁸⁷ Πρόσφατα, τον Ιανουάριο, είχε αποκαλυφθεί η χαριστική ανάθεση της μεταφοράς των καυσίμων από τον υπουργό Μεταφορών, Πάνο Χατζηπάνο, σε εταιρεία στην οποία συμμετείχε στενή φίλη της συζύγου του Κ. Τσαλδάρη. Βλ. Το Βήμα, 5 /1/ 1950.

⁸⁸ Προεκλογική ομιλία Πλαστήρα στον Πειραιά, βλ. Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 5/3/1950.

⁸⁹ Ο Αγών, 22/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

⁹⁰ Ο Αγών, 26/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

⁹¹ Προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στην Αθήνα, βλ. Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 26/2/1950.

έτσι κατά πολύ τα όρια της κριτικής στον «παλαιοκομματισμό»: η «απουσία» τους την περίοδο της Κατοχής. Το στοιχείο αυτό, όχι τυχαία, αναδείχθηκε από τον Γ. Καρτάλη, ο οποίος σημείωνε ότι οι εκλογές του 1946 είχαν ως αποτέλεσμα την «πολιτική νεκρανάσταση» των «ξεπερασμένων παλαιών κομμάτων»,⁹² που «απουσίασαν σχεδόν όλα από τον αγώνα, [...] την μεν θυσίαν απέφυγαν επιμελώς, την δε αντίστασιν εμυκτήρισαν».⁹³ Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η «απουσία» των κομμάτων την περίοδο της Κατοχής, παρότι είχε αποτελέσει ένα από σημαντικότερα σημεία κριτικής στον «παλαιοκομματισμό» αμέσως μετά την απελευθέρωση,⁹⁴ είχε πάψει να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης ήδη από την περίοδο του εμφυλίου. Η επαναφορά του ζητήματος αυτού στο προσκήνιο, δεν ήταν άνευ σημασίας καθώς προκαλούσε ρήγμα στο κυρίαρχο μετεμφυλιακό σχήμα, υποβάθμιζε τις πολιτικές διαιρέσεις που είχαν προκύψει από αυτό και επανέφερε ως μείζονος σημασίας ζήτημα τις πολιτικές διαιρέσεις της Κατοχής. Με λίγα λόγια αμφισβητούσε τη διαιρετική τομή της «εθνικοφροσύνης». Οι συχνά βαρείς χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιήθηκαν στον προεκλογικό λόγο της ΕΠΕΚ («κάπηλοι της εθνικοφροσύνης»,⁹⁵ «έμποροι της εθνικοφροσύνης»,⁹⁶ «επιχειρηματίαι του “πατριωτικού μένους”»)⁹⁷ αποτυπώνουν εύγλωττα την ένταση της αντίθεσης με το σχήμα της «εθνικοφροσύνης».

Η ΕΠΕΚ, παρ' όλα αυτά δεν υπήρξε ο μόνος πολιτικός σχηματισμός του φιλελεύθερου χώρου που προσπάθησε να διαρρήξει τη διάκριση μεταξύ «εθνικοφρόνων» και μη, με τη μορφή που παρουσιαζόταν. Τη διάκριση αμφισβητούσε, εκκινώντας όμως από εντελώς διαφορετική αφετηρία, και το Κόμμα Φιλελευθέρων διά του αρχηγού του. Έτσι, ο Σοφ. Βενιζέλος σε προεκλογική του ομιλία,⁹⁸ αφού κατηγόρησε το Λαϊκό Κόμμα ότι με τη συμμετοχή του, το 1946, στον συνασπισμό της Ηνωμένης Παρατάξης Εθνικοφρόνων κατέστησε σαφή «την πρόθεσιν να μονοπωλήση την εθνικήν υπόθεσιν και με αυτήν να μονοπωλήση την Ελλάδα» κατασυκοφαντώντας τους πολιτικούς αντιπάλους του «ως ευρισκομένους τάχα εις το περιθώριον της εθνικής συνειδήσεως» αποκαλώντας τους «συνοδοιπόρους», τόνισε ότι η αντιμετώπιση της «κομμουνιστικής ανταρσίας» από

⁹² Υπογράμμισε δε, ότι η επανεμφάνισή τους στις εκλογές του 1946 υπήρξε «μετά την δικτατορίαν και την κατοχήν το τρίτον μέγα του Έθνους ατύχημα», βλ. άρθρο του Γ. Καρτάλη, εφ. *Ο Αγών*, 1/3/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

⁹³ Βλ. Γ. Καρτάλη, «Τα παλαιά κόμματα», *Ο Αγών*, 1/3/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

⁹⁴ Σχετικά με το θέμα αυτό βλ. στο κεφάλαιο I.

⁹⁵ *Ο Αγών*, 22/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

⁹⁶ *Ο Αγών*, 22 και 26/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

⁹⁷ *Ο Αγών*, 22/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

⁹⁸ Προεκλογική ομιλία του Σοφ. Βενιζέλου στην Αθήνα, βλ. *Ελευθερία*, 28/2/1950.

το Λαϊκό Κόμμα υπήρξε αναποτελεσματική και μόνο μετά την είσοδο του ΚΦ⁹⁹ στην κυβέρνηση «ήρchiσεν η δραστηρία και σθεναρά δίωξις του κομμουνισμού». Ο Βενιζέλος κατέστησε όσο το δυνατόν σαφέστερη τη θέση του κόμματός του έναντι της «εθνικοφροσύνης»: «Τον κομμουνισμόν εις την Ελλάδα δεν επάταξεν η Ηνωμένη Παράταξις των λεγομένων Εθνικοφρόνων. Τον κομμουνισμόν επάταξαν οι αποκληθέντες συνοδοιπόροι. Τον κομμουνισμόν επατάξαμεν απ' αρχής μέχρι τέλους ημείς οι Φιλελεύθεροι».

Ο Γ. Παπανδρέου από την άλλη πλευρά, σε προεκλογική του ομιλία¹⁰⁰ κατηγόρησε τις κυβερνήσεις της προηγούμενης τετραετίας, δηλαδή τα κόμματα Λαϊκών και Φιλελευθέρων, ότι «ανέστησαν τον ηττημένον κομμουνισμόν», υπονοώντας ότι δεν κατάφεραν να διαφυλάξουν τη «νίκη» που ο ίδιος είχε επιτύχει τον Δεκέμβριο του 1944. Παρότι εμφανιζόταν λιγότερο οξύς στο λόγο του σε σχέση με τον Σοφ. Βενιζέλο, τόνιζε με τη σειρά του ότι «το θέμα δεν είναι ποιοι είναι περισσότερον πατριώται, αλλά ποιος γνωρίζει να νικά τον κομμουνισμόν και επί του θέματος αυτού εδώσαμεν όλοι εξετάσεις». Είναι φανερό πως, τόσο ο Βενιζέλος όσο και ο Παπανδρέου, αποδέχονταν την «εθνικοφροσύνη» ως διαιρετική τομή, αλλά κατήγγελλαν την μονοπώλησή της από το Λαϊκό Κόμμα και τόνιζαν ότι «εθνικόφρονες» ήταν όλοι όσοι διέθεταν «περγαμηνές» στην πάταξη του κομμουνισμού.

Αντίθετα, η ΕΠΕΚ, στο λόγο της, απέρριπτε την «εθνικοφροσύνη» ως διαιρετική τομή –αμφισβητώντας και την έννοια αυτή καθεαυτή– και προέβαλλε την έννοια του «πατριωτισμού» από την οποία προέκυπταν άλλου τύπου διαιρέσεις. Οι εν λόγω διαιρέσεις όμως, λόγω της ευρύτητας της έννοιας «πατριωτισμός», επέτρεπαν αναγωγές τόσο στην προπολεμική¹⁰¹ όσο και στην (μετα)πολεμική περίοδο. Αυτός ο «πατριωτισμός» έλαβε δύο μορφές στο λόγο της ΕΠΕΚ. Η πρώτη, όπως αυτή εμφανίζεται στις ομιλίες του Πλαστήρα, αφορούσε κυρίως την μεταπολεμική περίοδο. Έτσι ο ίδιος δεν αναγνώριζε το δικαίωμα να παρέχουν «πιστοποιητικά πατριωτισμού» όσοι «κατά την τελευταίαν τετραετίαν εταύτισαν την έννοιαν του

⁹⁹ Ο Βενιζέλος ανέφερε σειρά μέτρων που έλαβε το κόμμα του προκειμένου να επιτευχθεί η «πάταξις»: «η παύσις του κομμουνιστικού τύπου, η εκκαθάρισις των μετόπισθεν, η θέσις εκτός νόμου του Κομμουνιστικού κόμματος», καθώς και η ανάθεση της αρχιστρατηγίας στον Παπάγο.

¹⁰⁰ Προεκλογική ομιλία του Γ. Παπανδρέου στην Αθήνα, βλ. *Ελευθερία*, 4/3/1950.

¹⁰¹ Η προπολεμική αναγωγή δεν μπορούσε, λόγω του Πλαστήρα, παρά να σχετίζεται με τη μικρασιατική εκστρατεία: «Όσοι φέρουν εις το μέτωπόν των ανεξίτηλον και καιόν το στίγμα της Μικρασιατικής προδοσίας, δεν έχουν το δικαίωμα να δίδουν εις τους άλλους Έλληνας πιστοποιητικά πατριωτισμού», βλ. *Προοδεντικός Φιλελεύθερος*, 12/2/1950.

Έθνους προς τα συμφέροντα μιας βουλμιώσης οικονομικής ολιγαρχίας, η οποία ωργίασε κυριολεκτικώς εις βάρος του αγωνιζομένου και πενομένου Λαού μας»,¹⁰² ενώ αναφέρθηκε εμμέσως και στην περίοδο της Κατοχής: «Άνθρωποι που επολέμησαν διά το ιδανικόν της πατρίδος, διά την απελευθέρωσιν σκλάβων αδελφών δεν ημπορούν να έχουν τίποτε το κοινόν με τον κομμουνισμόν. Αλλά να εξηγούμεθα. Λέγω τίποτε το κοινόν με τον κομμουνισμόν, όχι με τον λαόν και τον δημοκρατικά και προοδευτικά σκεπτόμενον κόσμον, τον οποίον οι ανίεροι εκμεταλλευταί εκ προθέσεως συγγέουν με τον κομμουνισμόν».¹⁰³ Η θέση αυτή έθιγε ένα από τα κυρίαρχα ζητήματα της μετεμφυλιακής περιόδου, το γεγονός δηλαδή ότι υπό το πρόσχημα του «κομμουνιστικού κινδύνου» οι πάσης φύσεως διώξεις στρέφονταν πλέον εναντίον του «δημοκρατικά και προοδευτικά σκεπτόμενου κόσμου» συνολικά αγγίζοντας ένα πολύ μεγάλο μέρος της κοινωνίας.

Ο «πατριωτισμός» με διαφοροποιημένο περιεχόμενο και με κύριο σημείο αναφοράς την περίοδο της Κατοχής, εκφράστηκε με ιδιαίτερη ένταση από τον Γ. Καρτάλη. Στο πλέον χαρακτηριστικό κείμενό του σημείωνε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Κάθε πολίτης [...] έπραξεν ό,τι ηδύνατο και ό,τι του επέτρεπον αι συνθήκαι. [...] Και οι Έλληνες εισήρχοντο αθρόοι και εθυσίαζον την ζωήν των προθύμως. Εισήρχοντο εις το ΕΑΜ (και τον ΕΛΑΣ), εισήρχοντο εις τον ΕΔΕΣ, εισήρχοντο εις την ΕΚΚΑ και εις κάθε οργάνωσιν που είχε ως έμβλημά της την ελευθερίαν και τον αγώνα κατά του εχθρού. [...] Όλη η μάζα των αγωνιστών της αντιστάσεως υπήρξε αγνή και πατριωτικώς ανεπίληπτος μάζα». Στη συνέχεια, αφού σημείωνε ότι η μάζα αυτή των αγωνιστών δεν ευθυνόταν για την «παραποίησιν του αντιστασιακού σκοπού που επεδίωξε η Κομμουνιστική ηγεσία», στιγμάτιζε το γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί είχαν «περιαχθή εις θέσιν παριών και πολιτών δευτέρας κατηγορίας» και κατέληγε: «Η ταπείνωσις αυτή πολιτών [...] αποτελεί μεγίστην πολιτικήν αδικίαν. Η επακολουθήσασα από του 1946 ένοπλος εξέγερσις του ΚΚΕ απετέλεσε μίαν σαφή διαχωριστικήν γραμμήν».¹⁰⁴ Και όσοι δεν μετέσχον της εξέγερσεως αυτής, αγωνίσθησαν δε κατά την Κατοχήν εις το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ, είναι ισότιμοι προς όλους τους αγωνισθέντας πολίτας και πρέπει να ανακτήσουν την θέσιν των εις το Έθνος με τα όπλα των τιμημένα». Είναι φανερό ότι ο Καρτάλης μετατόπιζε ακόμη

¹⁰² Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/2/1950.

¹⁰³ *Ελευθερία*, 15/1/1950.

¹⁰⁴ Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Καρτάλης δεν έθετε ως σημείο τομή για τη διάκριση τον Δεκέμβριο του 1944, αλλά την έναρξη του εμφυλίου.

περισσότερο τα όρια της συζήτησης και αντιπαρέβαλε επί της ουσίας τον «πατριωτισμό» του λαού με τους «απουσιάσαντες» πολιτικούς την περίοδο της Κατοχής,¹⁰⁵ οι οποίοι εμφανίζονταν ως τιμητές αυτών που αντιστάθηκαν. Πέραν αυτού όμως, ο Καρτάλης διατύπωνε με ρητό τρόπο το σχήμα της αντίστασης ως «εθνικής», στην οποία ενέτασσε τις πάσης φύσεως οργανώσεις και καλούσε τους αγωνισθέντες να ψηφίσουν «την παράταξιν εκείνην, η οποία θα αποκαταστήσει και εις την Ελλάδα την τόσον διασυρθείσα Αντίστασιν».¹⁰⁶ Το πόσο η θέση αυτή διαφοροποιείται από τον κυρίαρχο πολιτικό λόγο, είναι μάλλον περιττό να επισημανθεί. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι ο Καρτάλης ήταν το πρόσωπο που «νομιμοποιούνταν» κατ' εξοχήν να θέσει το ζήτημα της αποκατάστασης της αντίστασης λόγω της προσωπικής του εμπλοκής σε αυτήν, αλλά και ταυτόχρονα το πρόσωπο του οποίου ο λόγος για τον ΕΛΑΣ είχε βαρύνουσα σημασία, καθώς συνιστούσε την υπέρβαση των διαιρετικών τομών που είχαν επέλθει στους κόλπους των αντιστασιακών οργανώσεων.¹⁰⁷

Παρά την επαναφορά των διαιρετικών τομών της Κατοχής ως κυρίαρχων στον λόγο της ΕΠΕΚ, είναι φανερό ότι δεν μπορούσε να αγνοηθεί ούτε ο εμφύλιος ως γεγονός αλλά ούτε οι συνέπειες που αυτός είχε. Στο ζήτημα αυτό ο συνασπισμός φαίνεται πως κινήθηκε εντός ενός πλαισίου συζήτησης που είχε αρχίσει να εκφράζεται και στο δημόσιο λόγο, ο οποίος περιλάμβανε δύο ουσιαστικές παραδοχές: ότι στην Ελλάδα ο κομμουνισμός είχε νικηθεί διά παντός στρατιωτικά και ότι προκειμένου να εκλείψει οριστικά έπρεπε πλέον να νικηθεί και πολιτικά. Όπως σημείωνε χαρακτηριστικά η *Ελευθερία*, «αποτελεί επικίνδυνον πλάνην να εκλαμβάνεται η αντιμετώπιση του κομμουνισμού απλώς ως στρατιωτικόν πρόβλημα. [...] Επιβάλλεται επιτακτικώς να μην επαναληφθή η καταστρεπτική θύελλα. Και αυτό θα γίνη διά πολιτικών μέσων, διά της εφαρμογής δηλονότι εις τον τόπον μας πραγματικής ισοπολιτείας και κοινωνικής δικαιοσύνης».¹⁰⁸ Υπό αυτό το πρίσμα η εφημερίδα θεωρούσε καταστρεπτική μία υπερίσχυση των δεξιών κομμάτων στις εκλογές: «Εάν επιλεύση και πάλιν η δεξιά [...] θα εγείρη εκ νέου απειλητικήν κεφαλήν ο κομμουνισμός, ο οποίος τρέφεται από την κοινωνικήν απόγνωσιν. Ό,τι

¹⁰⁵ Όπως σημειώνει η Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος*, σ. 48: «Η περίοδος 1941-1944 δημιουργούσε αμηχανία στην πολιτική ρητορική της Δεξιάς».

¹⁰⁶ Βλ. Γ. Καρτάλης, «Η Αντίστασις», *Ο Αγών*, 24/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

¹⁰⁷ Υπενθυμίζεται ότι ο αρχηγός της ΕΚΚΑ, Δημ. Ψαρρός, είχε εκτελεστεί από δυνάμεις του ΕΛΑΣ στις 17 Απριλίου 1944. Περισσότερα για την ΕΚΚΑ και τις σχέσεις της με τον ΕΛΑΣ, βλ. Κομν. Πυρομάγλου, *Η Εθνική Αντίστασις*, Αθήνα ²1975, σ. 328-338.

¹⁰⁸ *Ελευθερία*, 15/1/1950.

έχασε με τον πόλεμον, θα το ανακτήσει με την ειρήνην, διότι δεν υπάρχει μεγαλύτερος στρατολόγος του κομμουνισμού από την τυφλωμένην αντιδραστικήν και κοινωνικώς ηλιθίαν ελληνικήν δεξιάν».¹⁰⁹ Αυτό το πλαίσιο συζήτησης, που αποδεχόταν εκ των προτέρων ότι ο κομμουνισμός έπρεπε να νικηθεί με πολιτικά μέσα και ότι ο βασικός τρόπος επίτευξης αυτής της νίκης ήταν η βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που είχαν επιτρέψει την εμφάνιση και εξάπλωσή του, άρχισε αργά αλλά σταθερά να συγκροτεί μία διαφορετική πολιτική ταυτότητα αυτήν του Κέντρου.¹¹⁰

Αποδεχόμενη τη γενική αρχή περί πολιτικής νίκης επί του κομμουνισμού, η ΕΠΕΚ καθιστούσε ωστόσο σαφές ότι η μάχη αυτή δεν ήταν δυνατόν να κερδηθεί από τα παλαιά κόμματα: «Ότι η κοινωνική αδικία και η έλλειψις ισοπολιτείας εκτρέφει τον Κομμουνισμόν και αποτελεί πολύτιμον και μοναδικόν σύντροφόν του, τούτο είναι γεγονός αναμφισβήτητον. [...] Ας μην πλανάται η Ελληνική Κοινωνία, ότι την αθλιότητα που υπάρχει εις την ζώην, δηλ. την μάνα του Κομμουνισμού, θα εξαφανίσουν τα παλαιά κόμματα».¹¹¹ Ο νέος συνασπισμός παρουσίασε το πλαίσιο εντός του οποίου επρόκειτο να κινηθεί προκειμένου να επιτύχει την πολιτική νίκη. Βασική προτεραιότητα ήταν η ειρήνευση,¹¹² η οποία αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή του προγράμματός της –αλλά και του οποιουδήποτε προγράμματος– όπως σημειωνόταν: «άνευ της ειρηνεύσεως είναι αδύνατος η ανασυγκρότησις της Χώρας».¹¹³ Παρότι όμως η «ειρήνευση» ως γενική αρχή ήταν ευρέως αποδεκτή μετά τον εμφύλιο, στο λόγο της ΕΠΕΚ αποκτούσε εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά, καθώς συνδεόταν άρρηκτα με τη «λήθη του παρελθόντος». Το ζήτημα της «λήθης» άρχισε να διατυπώνεται ρητά στο λόγο της

¹⁰⁹ *Ελευθερία*, 4/3/1950.

¹¹⁰ Σύμφωνα με τον Γ. Ν. Γιανουλόπουλο, *Ο μεταπολεμικός κόσμος (1945-1963)*, Αθήνα 1992, σ. 285, οι συνθήκες που «επέβαλαν» την ανάδυση του Κέντρου ήταν η ρήξη των σχέσεων εκπροσώπησης μεταξύ του εαμικού κινήματος και του ΚΚΕ, οι επιβιώσεις του μεσοπολεμικού διχασμού και η διαφοροποίηση μέρους των βενιζελογενών δυνάμεων απέναντι στον έντονο αντικομμουνισμό της Δεξιάς. Στην πραγματικότητα οι συνθήκες αυτές δεν επικρατούσαν με την ίδια ένταση σε όλη την μεταπολεμική περίοδο. Έτσι, η ρήξη μεταξύ του εαμικού κόσμου και του ΚΚΕ είχε επέλθει ήδη από τον Δεκέμβριο του 1944 και ο μεσοπολεμικός διχασμός είχε απολέσει τα βασικά του χαρακτηριστικά στις συγκυβερνήσεις ΛΚ-ΚΦ την περίοδο του εμφυλίου. Το κυρίαρχο, μετεμφυλιακό, χαρακτηριστικό ήταν η διαφοροποίηση από τον έντονο αντικομμουνισμό.

¹¹¹ Βλ. Γρ. Ε. Παπαστεργίου, «Κοινωνική αδικία και κομμουνισμός», *Ο Αγών*, 4/3/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ.10.52.

¹¹² Η πρόταση της ΕΠΕΚ για «ειρήνευση», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Τ. Τρίκκας, «αποτελούσε παρέκκλιση από τη βασική, κοινά αποδεκτή από τις αστικές δυνάμεις, στρατηγική επιλογή για την πορεία του μετεμφυλιακού καθεστώτος», βλ. Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ, 1951-1967*, τ. Α', σ. 48.

¹¹³ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/2/1950.

ΕΠΕΚ μόλις το τελευταίο δεκαπενθήμερο της προεκλογικής περιόδου. Η πρώτη αναφορά φαίνεται πως έγινε και πάλι από τον Καρτάλη, ο οποίος διατύπωνε τη γενική θέση ότι: «[...] Οι ζωντανοί οργανισμοί έχουν εκ φύσεως την ικανότητα να λησμονούν. [...] Αλλοίμονον εις την Ελλάδα αν τα τέκνα της –τ’ αμαρτήσαντα και μη αμαρτήσαντα– δεσπόζονται μονίμως από τ’ ολέθριο φάντασμα του εφιαλτικού αυτού παρελθόντος, του πρόσφατου και του απώτερου, από το οποίον άλλωστε ουδείς εξέρχεται αθώος, ώστε να ημπορεί να εμφανίζεται τιμητής»,¹¹⁴ ενώ λίγες ημέρες αργότερα και ο Πλαστήρας θα μιλήσει ευθέως για «λήθη του παρελθόντος».¹¹⁵ Το «παραελθόν» βεβαίως που έπρεπε να «λησμονηθεί» ήταν σαφώς, χωρίς όμως να λέγεται ρητά, ο εμφύλιος πόλεμος και μόνον αυτός. Κι αυτό γιατί οι διαιρετικές τομές που η ΕΠΕΚ υιοθετούσε στο λόγο της, προϋπέθεταν τη διατήρηση της μνήμης δύο άλλων «παραελθόντων»: του μεσοπολεμικού και του κατοχικού.

Η ειρήνευση, όπως είχε διατυπωθεί στα πρώτα κείμενα του ΚΠΦ, θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της καθιέρωσης καθεστώτος ισονομίας και ισοπολιτείας. Αυτές όμως οι δύο τόσο γενικές έννοιες άρχισαν σιγά σιγά κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου να αποκρυσταλλώνονται και να παίρνουν το χαρακτήρα συγκεκριμένων θέσεων και μέτρων που η ΕΠΕΚ προτίθετο να λάβει. Έτσι ο Πλαστήρας έκανε λόγο για δημιουργία κράτους δικαίου «χωρίς έκτακτα μέτρα, διωγμούς διά πολιτικά αίτια ή παρεμβάσεων των αστυνομικών αρχών εις την επαγγελματικήν σταδιοδρομίαν των πολιτών, Κράτος σεβόμενον και περιφρουρούν τας ατομικάς, τας πολιτικάς και τας συνδικαλιστικάς ελευθερίας, και μη παρεμποδίζον την ανάπτυξιν κάθε ιδεολογίας αποκλειούσης την βίαν και επιζητούσης να διαδοθή και να επικρατήση με μέσα και μεθόδους δημοκρατικάς»¹¹⁶ και «ξεκαθάρισμα των νησιών»,¹¹⁷ ενώ ο Ανδρ. Ζάκκας περιέγραφε το κράτος δικαίου που θα δημιουργούσε ο Πλαστήρας ως ένα κράτος που «δεν θα έχη ανάγκην των διαφόρων εκτάκτων και ιδιωνύμων μέτρων και των Αναμορφωτηρίων, ούτε θα ανεχθή περαιτέρω συνέχισιν των γνωστών ποικιλωνύμων πολιτικών διώξεων».¹¹⁸ Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι η ΕΠΕΚ, διά του αρχηγού της, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου έδειξε δείγματα γραφής αυτής της πολιτικής με δύο κινήσεις. Η πρώτη ήταν η επιστολή προς τον πρωθυπουργό Ιω. Θεοτόκη με την οποία πρότεινε

¹¹⁴ Γ. Καρτάλης, «Εκκαθάρισις του παρελθόντος», *Ο Αγών*, 19/2/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.52.

¹¹⁵ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στην Πάτρα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1950.

¹¹⁶ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Λάρισα, στις 19/2, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1950.

¹¹⁷ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στην Καβάλα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1950.

¹¹⁸ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 19/2/1950.

τη διάλυση των παρακρατικών οργανώσεων και των ένοπλων ομάδων, καθώς και την απόλυση των «χιλιάδων πολιτών» που βρίσκονταν στις φυλακές ή στην εξορία και δεν βαρύνονταν «με εκνόμεους πράξεις βεβαιωμένας αρμοδίως», αφενός για λόγους δικαιοσύνης και αφετέρου για να μπορέσουν να ψηφίσουν χωρίς «καταναγκασμόν».¹¹⁹ Η δεύτερη πολιτική κίνηση –με καθαρά συμβολική σημασία– αφορούσε το προεκλογικό μήνυμα που απηύθυνε ο Πλαστήρας την 1η Μαρτίου στις ένοπλες δυνάμεις, και στο οποίο δεν παρέλειψε να απευθυνθεί και στους άνδρες της Μακρονήσου, καλώντας τους να προσέλθουν απτόητοι στις κάλπες υποσχόμενος ότι «θα μεριμνήσωμεν στοργικώτατα διά την αποκατάστασιν παντός αδικηθέντος».¹²⁰

Όμως όλα τα παραπάνω συνιστούσαν σε μεγάλο βαθμό ρήξη με την «εθνικοφροσύνη» και τις πρακτικές που αυτή είχε υιοθετήσει: φυλακίσεις, εξορίες, Οργανισμός Αναμορφωτηρίου Μακρονήσου, πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων, απαγορεύσεις. Ένας πολιτικός σχηματισμός όμως που έθετε την κατάργηση όλων αυτών ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ειρήνευση, και τελικώς για την ανασυγκρότηση του κράτους, ήταν περισσότερο «αριστερόστροφος» και λιγότερο «κεντρώος», όπως επέμενε να αυτοπροσδιορίζεται η ΕΠΕΚ.¹²¹ Οι θέσεις όμως της «κεντρώας» ΕΠΕΚ, όπως αυτές διαμορφώθηκαν στην προεκλογική περίοδο, αλλοίωναν την «καθαρότητα» του Κέντρου συνολικά και προκαλούσαν σύγχυση στην όποια ταυτότητά του.¹²²

Κάπως έτσι φαίνεται πως διαμορφώθηκαν σταδιακά οι θέσεις της ΕΠΕΚ κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου διευκρινίζοντας τις αρχικές γενικόλογες διατυπώσεις. Και παρά τις όποιες ασάφειες και διαφοροποιήσεις που μπορεί να υπήρχαν στο εσωτερικό του συνασπισμού, οι θέσεις αυτές κατάφεραν να μετατραπούν σε συνθήματα: «αλλαγή», «ειρήνευση», «λήθη». Τα συνθήματα όμως, καθώς επιδέχονταν πολλαπλές αναγνώσεις, παρείχαν τη δυνατότητα συσπείρωσης ενός ευρύτερου μέρους του εκλογικού σώματος –κάποιες φορές και ετερόκλητου.

¹¹⁹ Επιστολή Πλαστήρα προς Θεοτόκη, 27/1/1950, όπως δημοσιεύεται στην *Ελευθερία*, 29/1/1950.

¹²⁰ *Το Βήμα*, 2/3/1950. Στις εκλογές του 1950 επιτράπηκε να ψηφίσουν οι εξόριστοι της Μακρονήσου σε ειδικά εκλογικά τμήματα. Για την ιδιαιτερότητα αυτή βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, «Εκλογές στη Μακρόνησο», *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Αθήνα 2000, σ. 329-336, καθώς και Σπ. Λιναρδάτος, *Πολιτικοί και πολιτική*, Αθήνα 2000, σ. 141.

¹²¹ Έτσι μία ημέρα πριν τις εκλογές η *Εστία* σημείωνε ότι «οι Εαμίτες και συνοδοιπόροι θα ψήφισαν οι περισσότεροι τους αριστερούς συνδυασμούς Πλαστήρα-Τσουδερού», *Εστία*, 4/3/1950, όπως παρατίθεται στο Δέσποια Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, Αθήνα 2006, σ. 226.

¹²² Ενδεχομένως «το πρόβλημα ΕΠΕΚ» που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το αναδυόμενο Κέντρο, αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες που καθυστέρησαν τη συγκρότηση μίας συνολικής «κεντρώας» ταυτότητας.

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Πεπονής, «Η συνθηματολογία του Πλαστήρα, με αγαθές και καλοπροαίρετες γενικότητες, μα περισσότερο ο θρύλος του Μαύρου Καβαλλάρη της Μικράς Ασίας και της Επανάστασης του '22, συγκεντρώνουν γύρω του ορθόδοξους βενιζελικούς της καλής εποχής, βενιζελογενείς μικρασιάτες των συνοικισμών που είχαν περάσει από το ΕΑΜ, άλλους εαμογενείς, απογοητευμένους από την πολιτική του ΚΚΕ, κι άλλους, απογοητευμένους κι αυτούς, από τη σύμπραξη Φιλελευθέρων με το Λαϊκό κόμμα και την ανοχή του στους εξτρεμισμούς και τις τότε φαυλότητες».¹²³ Εντέλει η ΕΠΕΚ μπορεί να μην διέθετε ένα επεξεργασμένο πρόγραμμα, όπως το Κόμμα Φιλελευθέρων, αλλά δημιούργησε συνθήματα –γεγονός κρίσιμο σε μία προεκλογική εκστρατεία. Αντίθετα, το Κόμμα Φιλελευθέρων διέθετε πρόγραμμα αλλά δεν είχε καταφέρει να δημιουργήσει συνθήματα, «μειονέκτημα αποφασιστικής σημασίας» σύμφωνα με την *Ελευθερία*: «Όταν ένα πολιτικόν πρόγραμμα δεν ημπορή να εμφανισθή διά μιας ή δύο λέξεων, αι οποίαι να συγκινήσουν, να ενθουσιάσουν, να παρασύρουν, να συγκλονίσουν, ευρισκόμεθα προ μιας αρτίας πολιτικής μελέτης, όχι προ ενός μαχητικού μανιφέστου διά του οποίου ζητείται η ανατροπή και η κατάκτησις».¹²⁴

Εκλογικό αποτέλεσμα

Η 5η Μαρτίου κύλησε ήρεμα, η εκλογική διαδικασία ολοκληρώθηκε με «απόλυτον τάξιν και με πρωτοφανή συρροήν ψηφοφόρων»¹²⁵ και αργά το βράδυ της ίδιας ημέρας άρχισαν να ανακοινώνονται από ραδιοφώνου τα πρώτα αποτελέσματα. Τα τελικά αποτελέσματα που παρουσιάζονται στη συνέχεια εκδόθηκαν σχεδόν είκοσι ημέρες μετά, εξαιτίας της καθυστέρησης στην καταμέτρηση των ψήφων των στρατιωτικών εκλογικών τμημάτων.¹²⁶

¹²³ Αν. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα 1970, σ. 174.

¹²⁴ *Ελευθερία*, 26/1/1950. Μία απλή ανάγνωση του προγράμματος αρκεί για να επιβεβαιώσει την κριτική της εφημερίδας, καθώς μέσα στο κείμενο παρότι καταβάλλεται προσπάθεια να προβληθούν κάποια συνθήματα (π.χ. «Στέγη εις τον αγρότην. Στέγη εις τον εργάτην», «Εργα πλέον και όχι πλέον συμβούλια», «Ευημερία του Ελληνικού Λαού εντός Ελευθέρας Πατρίδας»), αυτά αποδεικνύονται μάλλον μη επιτυχημένα.

¹²⁵ *Το Βήμα*, 6/3/1950.

¹²⁶ Οι στρατιωτικοί ψήφισαν σε ειδικά εκλογικά τμήματα τους υποψήφιους της εκλογικής περιφέρειας στην οποία ήταν εγγεγραμμένοι. Περισσότερα βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 108-109.

Αποτελέσματα εκλογών 1950¹²⁷

<i>Κόμματα</i>	<i>Ψήφοι</i>	<i>Ποσοστό</i>	<i>Έδρες</i>
Λαϊκόν Κόμμα	317.512	18,80	62
Κόμμα Φιλελευθέρων	291.083	17,24	56
Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου	277.739	16,44	45
Κόμμα Γ. Παπανδρέου (ΔΣΚ)	180.185	10,67	35
Δημοκρατική Παράταξις	163.824	9,70	18
Πολιτική Ανεξάρτητος Παράταξις	137.618	8,15	16
Μέτωπον Εθνικής Αναδημιουργίας	88.979	5,27	7
Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος	61.575	3,65	7
Παράταξις Αγροτών και Εργαζομένων	44.308	2,62	3
Νέον Κόμμα	42.157	2,50	1

Σημ.: Περιλαμβάνονται μόνο τα κόμματα που εκπροσωπήθηκαν στη Βουλή.

Τα αποτελέσματα των εκλογών,¹²⁸ κατέδειξαν την –αναμενόμενη εν πολλοίς– κομματική πολυδιάσπαση, καθώς δέκα κόμματα θα εκπροσωπούνταν στη νέα Βουλή, χωρίς όμως κανένα από αυτά να συγκεντρώνει δύναμη μεγαλύτερη του 20%. Ταυτόχρονα αποτύπωναν την εντυπωσιακή φθορά των δύο «ιστορικών» κομμάτων, τα οποία φαινόταν να μην είναι ικανά να ανταποκριθούν στα αιτούμενα της μετεμφυλιακής περιόδου, ενώ παράλληλα η Αριστερά είχε καταγράψει μία όχι ασήμαντη εκλογική δύναμη. Παρότι λοιπόν οι εκλογές είχαν «χαρτογραφήσει» το αχαρτογράφητο πολιτικό τοπίο της χώρας, εντούτοις οι διαχωριστικές γραμμές παρέμεναν ασαφείς.

Το Κέντρο: «σχήμα λόγου» ή «σχήμα ιστορικής πράξεως;»

«Ιδρύσας το Προοδευτικόν Φιλελεύθερον Κόμμα, ο στρατηγός Πλαστήρας έρριψε βαρύν λίθον εις τα λιμνάζοντα ύδατα και οι βενιζελικοί έχουν ταραχθή σοβαρώτατα. [...] Είναι εις θέσιν να συσπειρώση γύρω του ένα αληθές Δημοκρατικόν Μέτωπον. Η υπεροχή του είναι αδιαφιλονίκητη εις τας περιοχάς όπου είναι εγκατεστημένοι πολυάριθμοι πρόσφυγες εκ Μικράς Ασίας. [...] ημπορεί λοιπόν να ελπίζη ότι θ' αποσπάση αξιόλογον αριθμόν εδρών από τον κ. Σοφοκλή Βενιζέλον». Αυτά σημείωνε, μεταξύ άλλων, ο ανταποκριτής της *Monde* στην Αθήνα, Marc Marseau,

¹²⁷ Τα αποτελέσματα από το Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 139.

¹²⁸ Για μία πλήρη ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 110-124, καθώς και του ίδιου, «Κομματική και εκλογική αποτύπωση του Εμφυλίου, 1950-1952», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 331-335.

τον Δεκέμβριο του 1949,¹²⁹ προβαίνοντας σε μία εκτίμηση της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας. Εκ των υστέρων, η πολιτική του εκτίμηση αποδείχθηκε αρκετά εύστοχη για δύο λόγους: αφενός γιατί η εκλογική επιρροή της ΕΠΕΚ «παραπέμπει στον προπολεμικό χάρτη της βενιζελικής παράταξης»,¹³⁰ γεγονός που καταδεικνύει ότι όντως είχε αποσπασθεί «αξιόλογος αριθμός εδρών» από το ΚΦ και, αφετέρου γιατί ένα μέρος των ψηφοφόρων ήταν φανερό ότι προερχόταν από αλλού. Το γεγονός που «έρριψε βαρύν λίθον εις τα λιμνάζοντα ύδατα» ήταν στην πραγματικότητα αυτές οι πολιτικά «αδιευκρίνιστες» ψήφοι της ΕΠΕΚ.

Την επομένη όμως των εκλογών, οι εφημερίδες του φιλελεύθερου χώρου στάθηκαν μάλλον αμήχανες, αδυνατώντας να ερμηνεύσουν τα πρώτα αποτελέσματα, καθώς το πολιτικό τοπίο παρέμενε ακόμα «αχαρτογράφητο» και οι προπολεμικές πολιτικές ταξινομήσεις (βενιζελισμός / αντιβενιζελισμός) βάδιζαν πλάι πλάι με τις μετεμφυλιακές (Δεξιά, Κέντρο, Αριστερά). Η *Ελευθερία*, για παράδειγμα, έκανε λόγο για «περιφανή νίκη» του «φιλελευθερισμού» αλλά και διαμόρφωση «ισχυροτάτου Κέντρου εκ των τριών κομμάτων και συνασπισμών του φιλελευθερισμού (ΕΠΕΚ, Φιλελευθέρων και Παπανδρέου)»,¹³¹ ενώ το *Βήμα* –περισσότερο συγκρατημένο– έκανε λόγο για «καταδίκη της τετραετίας», υπονοώντας βέβαια μόνο το ΔΚ, συμπεραίνοντας ότι η καταμέτρηση των έως τότε ψήφων έδειχνε «πόσον ο λαός emίσησε τας μεθόδους του Αντιβενιζελικού Κράτους». ¹³² Οι εκλογικές όμως επιδόσεις της Δημοκρατικής Παράταξης –και δη η ανάδειξή της ως πρώτης δύναμης στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη– «επέβαλαν» την υιοθέτηση του τριπαρταξιακού σχήματος. Όπως χαρακτηριστικά σημείωνε το *Βήμα*, «το αποτέλεσμα της εκλογής και ο διαμοιρασμός των ψήφων από την Άκρα Δεξιά μέχρι της Δημοκρατικής παρατάξεως [...] διεχώρησε κατά τρόπον σαφή τα όρια της πολιτικής τοποθετήσεως εκάστου κόμματος»,¹³³ ενώ η *Ελευθερία*, περισσότερο σαφής, σημείωνε ότι «η ύπαρξις αριστεράς και δεξιάς εις την Βουλήν καθιστά πλέον επιτακτικήν την ανάγκην της συσπειρώσεως του Κέντρου». ¹³⁴ Ακριβέστερα, το ζήτημα το οποίο προέκυπτε ως «επιτακτική ανάγκη» ήταν η ένταξη στο ασαφές Κέντρο περισσότερων κομμάτων του ενός. Πολύ σύντομα, η *Ελευθερία* προσδιόρισε εκ νέου τα πολιτικά κόμματα που εντάσσονταν στο χώρο του Κέντρου (ΕΠΕΚ, ΚΦ,

¹²⁹ Marc Marceau, όπως αναδημοσιεύεται στο *Βήμα* 14/12/1949.

¹³⁰ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 119.

¹³¹ *Ελευθερία*, 6/3/1950.

¹³² *Το Βήμα*, 6/3/1950.

¹³³ *Το Βήμα*, 7/3/1950.

¹³⁴ *Ελευθερία*, 7/3/1950.

ΔΣΚ),¹³⁵ ενώ ακολούθησε και η ταξινόμηση του συνόλου των κομμάτων με βάση τον τριπααραταξιακό σχήμα: Κέντρο (ΕΠΕΚ, ΚΦ, Παπανδρέου), Δεξιά (Λαϊκοί, ΠΑΠ, ΜΕΑ, Εθνικόν Κόμμα, Νέον Κόμμα, ΕΠΕΛ, Εργαζόμενοι, Χίτες), Αριστερά (Δημοκρατική Παράταξις) και άλλα κόμματα.¹³⁶

Όσον αφορά τα τρία κόμματα του Κέντρου, καθοριστικής σημασίας ήταν η βενιζελική καταγωγή τους –και κυρίως των ηγετών τους, στοιχείο που προβλήθηκε αρχικά ως νομιμοποιητικό της υπαγωγής τους στον ίδιο πολιτικό χώρο. Όπως σημείωνε χαρακτηριστικά η *Ελευθερία*, παρά τις μεταξύ τους διαφορές, τα τρία κόμματα είχαν το καταρχάς «μέγα προσόν» ότι «εγεννήθησαν από την ίδιαν ιεράν και γόνιμον μήτραν, την μήτραν του φιλελευθερισμού».¹³⁷ Ωστόσο, εντός αυτής της βενιζελικής μήτρας διαμορφωνόταν, σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα, μία πολιτική συμφωνία απόψεων «επί των βασικών αρχών που πρέπει να διέπουν την ελληνικήν ζωήν».¹³⁸ Θεωρητικά, η ΕΠΕΚ ήταν ίσως το μόνο κόμμα που εντασσόταν στο Κέντρο «αυτοδικαίως», εξαιτίας της ίδιας της ονομασίας του. Ωστόσο η ένταξή του δεν φαίνεται πως κρίθηκε από όλους ως αναμφισβήτητη –κυρίως επειδή το εκλογικό του ποσοστό καταδείκνυε ότι ο συνασπισμός είχε διεκδικήσει επιτυχώς ψήφους από τον χώρο της Αριστεράς. Είναι ενδεικτικό ότι ακόμα και ο αμερικανικός Τύπος την επομένη των εκλογών άθροισε τις ψήφους της ΕΠΕΚ με εκείνες της Δημοκρατικής Παράταξης, κάνοντας λόγο για προβάδισμα των δύο κομμάτων της «αριστερής πτέρυγας»,¹³⁹ ενώ άλλες εκτιμήσεις υπογράμμιζαν το προβάδισμα της «μετριοπαθούς αριστεράς» του Πλαστήρα,¹⁴⁰ που συνιστούσε μία «αριστερή στροφή».¹⁴¹ Στην εγχώρια αρθρογραφία ωστόσο η συγκέντρωση αριστερών ψήφων από την ΕΠΕΚ ερμηνεύθηκε υπό άλλη οπτική γωνία. Το *Βήμα*, αναγνωρίζοντας στον Πλαστήρα ότι

¹³⁵ Βλ. «Η τετραετία», *Ελευθερία*, 8/3/1950.

¹³⁶ *Ελευθερία*, 9/3/1950. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η κατάταξη αυτή δεν έχει αμφισβητηθεί σοβαρά έως σήμερα.

¹³⁷ Βλ. «Η τετραετία», *Ελευθερία*, 8/3/1950.

¹³⁸ Βλ. στο *ίδιο*. Τα συνεχή δημοσίευμα της *Ελευθερίας* σχετικά με τη φυσιογνωμία του Κέντρου δεν ήταν τυχαία· η εφημερίδα υπήρξε ο κατεξοχήν εκφραστής του πολιτικού χώρου που βρισκόταν μεταξύ των δύο «άκρων». Για το ρόλο της *Ελευθερίας* στην εμπέδωση του Κέντρου, βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, «Ελευθερία», στο Λουκία Δρούλια-Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, τ. Β', σ. 95-97.

¹³⁹ "The two left-wing parties –the National Progressive Union and the Republican Front– won more than 30% of the votes [...]", βλ. *Los Angeles Times*, 6/3/1950.

¹⁴⁰ "Nicholas Plastiras' moderate leftists tenaciously held to a slim lead", βλ. *The Washington Post*, 7/3/1950.

¹⁴¹ "Earlier [δηλ. πριν τα αποτελέσματα αναδείξουν ως νικητή το ΛΚ] General Plastiras appeared to have scored a surprise victory in a vote that demonstrated a swing to the left", βλ. *New York Times*, 7/3/1950.

πρώτος αυτός συνέλαβε το λαϊκό αίτημα για αλλαγή,¹⁴² σημείωνε με έμφαση ότι «του ανήκει η απροκάλυπτη ευγνωμοσύνη των αληθινών πατριωτών, διότι με την κίνησίν του αυτήν [...] κατώρθωσε να συγκρατήσει και να χαλιναγωγήσει το απέραντον αυτό πλήθος των πονεμένων και δυσारेστημένων Ελλήνων, το οποίον όλοι αντιλαμβανόμεθα πού θα εστρέφετο χωρίς τον Πλαστήρα».¹⁴³ Υπό αυτή την οπτική γωνία, η ΕΠΕΚ αποτέλεσε το «ανάχωμα» του κομμουνισμού και εξαιτίας αυτού έπρεπε πάση θυσία να προσμετρηθεί στο Κέντρο –άποψη που φαίνεται πάντως πως τύγχανε ευρύτερης αποδοχής. Είναι χαρακτηριστικό ότι λίγες ημέρες αργότερα και ο Γ. Παπανδρέου εξέφρασε την ίδια θέση, εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους ήταν ανάγκη να σχηματιστεί κυβέρνηση των κομμάτων του Κέντρου: «Γενικότεροι πολιτικοί και εθνικοί λόγοι υπαγόρευσαν την πρωθυπουργία του στρατηγού Πλαστήρα. [...] Εθνικός λόγος ήτο η αδιάβλητος ένταξις εντός της εθνικής οικογενείας των 280.000 ψηφοφόρων του στρατηγού Πλαστήρα και η απομόνωσις της συνοδοιποριακής αριστεράς».¹⁴⁴

Ωστόσο το σχήμα της «εθνικοφροσύνης» απέκλειε εξ ορισμού την ύπαρξη άλλων διαιρετικών τομών, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη μη υιοθέτηση των όρων Δεξιά-Κέντρο-Αριστερά. Όπως σημείωνε χαρακτηριστικά –λίγους μήνες αργότερα– ο Κων. Τσαλδάρης, «είναι γνωστόν ότι δεν υπάρχει εις την Ελλάδα Δεξιά, υπάρχουν μόνο εθνικόφρονες και τίποτε άλλο, Έλληνες και μη Έλληνες».¹⁴⁵ Στον αντίποδα όμως είχε διαμορφωθεί μία εντελώς διαφορετική άποψη: «Το Κέντρον υπάρχει όπως υπάρχει και η Δεξιά και η Αριστερά. Ενώ όμως αυτά αποτελούν τα άκρα του έθνους, το Κέντρον είναι ο κορμός του και η δύναμις του».¹⁴⁶ Η άποψη περί ύπαρξης τριπαραταξιακού σχήματος αντλούσε επιχειρήματα από τη διεθνή πραγματικότητα: «η τριχοτόμησις [Δεξιά, Κέντρο, Αριστερά] αποτελεί κανόνα κάθε διηρθρωμένης κοινωνίας»,¹⁴⁷ εντοπίζοντας όμως παράλληλα την ύπαρξη διαφορών

¹⁴² Παράλληλα μεμφόταν τις προσκείμενες στο Λαϊκό Κόμμα εφημερίδες για τη στάση τους απέναντι στην ΕΠΕΚ προ των εκλογών: «Ετονίζαμεν από τότε, ότι ο χαρακτηρισμός της πολιτικής αυτής κινήσεως διά λόγους προεκλογικού συμφέροντος ως εξυπηρετούσης δήθεν τα σχέδια των κομμουνιστών, υπήρχε κίνδυνος να οδηγήσει τους εχθρούς της Ελλάδος εις εκμετάλλευσιν του γεγονότος και συγκεκριμένα να παρουσιάσουν τας εκατοντάδας χιλιάδας ψήφων, που θα συνεκέντρωνε κατά τας εκλογάς ως ψήφους ανθρώπων που υπακούουν δήθεν ακόμη και σήμερα εις τας οδηγίας της Μόσχας και εξυπηρετούν τα σχέδια των εχθρών της Ελλάδος».

¹⁴³ *Το Βήμα*, 7/3/1950. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

¹⁴⁴ *Ελευθερία*, 24/3/1950.

¹⁴⁵ Βλ. Συνεδρίαση ΣΤ' (6/6/1950), *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, περίοδος Α', σύνοδος Α', 30 Μαρτίου-16 Ιουνίου 1950, τ. Α', Αθήνα 1951, σ. 397.

¹⁴⁶ «Η τριχοτόμησις», *Ελευθερία*, 16/3/1950.

¹⁴⁷ Στην ανάλυσή της η εφημερίδα χρησιμοποιούσε για τη διάκριση τις «τρεις κατηγορίας πολιτών»: εκείνους που ενσαρκώνουν την παλαιά τάξη πραγμάτων και επιδιώκουν να προασπίσουν τα κεκτημένα

επί του περιεχομένου των όρων σε εθνικό επίπεδο.¹⁴⁸ Η *Ελευθερία*, σημείωνε πως δύο ήταν οι διαφοροποιητικοί παράγοντες: η ιστορία της κάθε χώρας και η κοινωνική της σύνθεση. Βάσει αυτών, σε μία προσπάθεια να ερμηνεύσει πολιτικά την εκλογική άνοδο του Κέντρου, παρουσίαζε την Ελλάδα ως «κατ' εξοχήν χώρα του Κέντρου» τόσο εξαιτίας της κοινωνικής σύνθεσης του πληθυσμού της («αγροτικομικροαστική», που υπέφερε υπό το βάρος μίας «οικονομικής ολιγαρχίας» η οποία αποτελούσε «την σπονδυλικήν στήλην της δεξιάς»), όσο και λόγω της πρόσφατης ιστορίας της, καθώς η χώρα είχε «την μοναδικότητα ότι εδοκίμασε κατά την τελευταίαν δεκαετίαν ως καθεστώτα και την Δεξιάν και την Αριστεράν». Παρά το ότι η Δεξιά και το Κέντρο συνέκλιναν στο «εθνικόν θέμα», καθώς και οι δύο παρατάξεις πίστευαν στον «εθνισμόν» σε αντίθεση με την Αριστερά που πρέσβευε τον «διεθνισμόν», το πολιτικό στίγμα του Κέντρου ήταν σαφώς διαφοροποιημένο από εκείνο της Δεξιάς: «Το Κέντρον ενσαρκώνει: Το αίτημα της εθνικής ενότητας, [...] το αίτημα της κοινωνικής ειρήνης, [...] το αίτημα της πολιτικής δημοκρατίας, [...] το αίτημα της βαθμιαίας και ομαλής ανανεώσεως της πολιτικής ζωής του τόπου, [...] το αίτημα της διεθνούς ηθικής αποκαταστάσεως της Ελλάδος».

Κυβέρνηση Κέντρου

Το εκλογικό αποτέλεσμα είχε καταδείξει από την πρώτη κιόλας στιγμή ότι η νέα κυβέρνηση θα προέκυπτε μόνο μέσα από τη συνεργασία κομμάτων. Πέντε ημέρες μετά τις εκλογές, στις 8 Μαρτίου, τα αποτελέσματα που είχε εκδώσει μέχρι εκείνη τη στιγμή το υπουργείο Εσωτερικών έφερναν πρώτο κόμμα το Λαϊκό, και ακολουθούσαν η ΕΠΕΚ, το ΚΦ, το ΔΣΚ, η Δημοκρατική Παράταξη και η Πολιτική Ανεξάρτητος Παράταξις.¹⁴⁹ Τα δεδομένα αυτά έκαναν φανερό ότι η νεοπαγής ΕΠΕΚ είχε διεκδικήσει επιτυχώς σημαίνοντα ρόλο στην πολιτική ζωή, ο οποίος δεν μπορούσε εύκολα να αγνοηθεί στους συσχετισμούς δυνάμεων από τους οποίους θα προέκυπτε η νέα κυβέρνηση. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή ο Γ. Παπανδρέου ανέλαβε την πρωτοβουλία των συζητήσεων μεταξύ του συνασπισμού της ΕΠΕΚ και του ΚΦ. Πέραν της θέσης που το ΔΣΚ φαινόταν να καταλαμβάνει στη νέα Βουλή και η οποία του έδινε ρυθμιστικό ρόλο, ο Παπανδρέου ανέλαβε τον ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ

τους (Δεξιά), εκείνους που επιδιώκουν την κατάργηση των προνομίων και «την ελευθέραν ανάπτυξιν πάντων των μελών της κοινωνίας» (Κέντρο) και την «ανατρεπτικήν Αριστεράν».

¹⁴⁸ Σύμφωνα με το δημοσίευμα, ούτε η «αθλία και θλιβερά ελληνική Δεξιά» παρουσίαζε ομοιότητα με τον «αγγλικόν συντηρητισμόν», ούτε το ελληνικό Κέντρο με τον «αγγλικόν φαβιανόν σοσιαλισμόν».

¹⁴⁹ Αναλυτικά τα μέχρι τότε αποτελέσματα των μεγάλων κομμάτων είχαν ως εξής: ΔΚ 268.490 ψήφοι, ΕΠΕΚ 255.751, ΚΦ 248.620, ΔΣΚ 157.359, ΔΠ 153.465, ΠΑΠ 112.239, βλ. *Ελευθερία*, 8/3/1950.

των δύο άλλων αρχηγών, Βενιζέλου-Πλαστήρα, που προεκλογικά είχαν απορρίψει το ενδεχόμενο μετεκλογικής συνεργασίας. Έτσι, και ενώ η συζήτηση περί Κέντρου βρισκόταν στην ημερήσια διάταξη της δημόσιας συζήτησης, ο Γ. Παπανδρέου ξεκίνησε τις διεργασίες για τον σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας αποτελούμενης από τα κόμματα Φιλελευθέρων, ΕΠΕΚ και ΔΣΚ.¹⁵⁰ Οι συζητήσεις που έγιναν μεταξύ των τεσσάρων πολιτικών αρχηγών,¹⁵¹ κατέληξαν τέσσερις ημέρες αργότερα σε συμφωνία.¹⁵² Την ίδια ημέρα οι αρχηγοί απέστειλαν στον βασιλιά σχετική επιστολή, συνοδευόμενη από υπόμνημα στο οποίο περιγράφονταν οι βασικοί άξονες της πολιτικής της υπ' αυτούς κυβέρνησης. Το υπόμνημα είχε ως στόχο μάλλον να «καθησυχάσει» τον Παύλο για το κυβερνητικό σχήμα, και συγκεκριμένα για την συμμετοχή της ΕΠΕΚ σε αυτό. Είναι ενδεικτικό ότι τέσσερα από τα πέντε σημεία που αναπτύσσονταν στο κείμενο παρείχαν τις απαραίτητες διαβεβαιώσεις προς τον Παύλο ότι η νέα κυβέρνηση αναγνώριζε τον ρόλο και τις οφειλές της προς τους τρεις βασικούς πυλώνες του μετεμφυλιακού κράτους: τα ανάκτορα, τον «αμερικανικό παράγοντα» και τον στρατό. Στο υπόμνημα λοιπόν σημειωνόταν ότι η νέα κυβέρνηση αναγνώριζε «ανεπιφύλακτα» το πολίτευμα της βασιλευομένης δημοκρατίας, αλλά και τις οφειλές της προς τις δυτικές δημοκρατίες, στις οποίες παρέμενε προσηλωμένη, για τη συμβολή τους στη διατήρηση της «εθνικής ανεξαρτησίας» και την «οικονομική ανάρρωση του Λαού». Επίσης καθιστούσε σαφείς τις φιλικές της διαθέσεις προς όλες τις γειτονικές χώρες, διαβεβαίωνε ότι θα τηρούσε πιστά τις ανειλημμένες διεθνείς υποχρεώσεις, ενώ αναγνώριζε τη συμβολή του στρατού και της ηγεσίας του στον «εθνικό αγώνα».¹⁵³ Τέλος, περιγράφονταν οι στόχοι της νέας κυβέρνησης που συνοψίζονταν στη δημιουργία κράτους δικαίου, την εφαρμογή κοινωνικής δικαιοσύνης και την αξιοποίηση της αμερικανικής βοήθειας για παραγωγικούς σκοπούς χωρίς διασπάθιση των χρημάτων.¹⁵⁴

¹⁵⁰ «Αρχιτέκτονα του Κέντρου» χαρακτηρίζει τον Παπανδρέου ο Γ. Στεφανίδης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και οι κυβερνήσεις του Κέντρου, 1950-1951: Προσέγγιση μέσα από τα κρατικά αρχεία των ΗΠΑ και της Βρετανίας», στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 346.

¹⁵¹ Ο Τσουδερός, παρά τον σχηματισμό του συνασπισμού, συνέχισε να διατηρεί την αυτονομία του ΔΠΚ εντός της ΕΠΕΚ.

¹⁵² Σύμφωνα με δημοσιεύματα, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των κομμάτων αφορούσαν την πολιτική της κυβέρνησης, την κατανομή των υπουργείων και το πρόσωπο του πρωθυπουργού. Μάλιστα, σχετικά με το τελευταίο φαίνεται πως αρχικά δεν είχε αποκλειστεί το ενδεχόμενο επιλογής εξωκοινοβουλευτικού, με επικρατέστερο τον Αλέξανδρο Διομήδη, βλ. *Ελευθερία*, 8/3/1950. Η λύση που τελικώς προκρίθηκε ήταν η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Πλαστήρα.

¹⁵³ Ο εμφύλιος αναγνωριζόταν εδώ ως «εθνικός» πόλεμος.

¹⁵⁴ Το κείμενο της επιστολής στο, Πότης Παρασκευόπουλος, *Φιλελεύθερα ανοίγματα στην Ελλάδα μετά τον εμφύλιο*, Αθήνα 1987, σ. 82-83.

Παρότι λοιπόν θεωρήθηκε ότι μετά τη συμφωνία των πολιτικών αρχηγών το κυβερνητικό ζήτημα είχε λυθεί και αναμενόταν η ανάθεση της εντολής σχηματισμού της κεντρίας κυβέρνησης στον Ν. Πλαστήρα,¹⁵⁵ ο βασιλιάς είχε άλλα σχέδια.¹⁵⁶ ανακοίνωσε στους πολιτικούς αρχηγούς στις 13 Μαρτίου ότι θα ανέμενε τα οριστικά αποτελέσματα προκειμένου να προχωρήσει στις απαραίτητες διαδικασίες.¹⁵⁷ Μετά την έκδοσή τους, και παρά την επιθυμία της αμερικανικής πρεσβείας για σχηματισμό κεντρίας κυβέρνησης,¹⁵⁸ τα ανάκτορα κατέδειξαν τη δύναμη που είχαν να «επιβάλλουν τη θέλησή τους σε τμήματα του πολιτικού συστήματος»¹⁵⁹ -εν προκειμένω στον Σοφ. Βενιζέλο και τον Κ. Τσαλδάρη. Έτσι ο βασιλιάς Παύλος κάλεσε στις 22 Μαρτίου τον αρχηγό του Λαϊκού Κόμματος και του ανέθεσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, την οποία ο Τσαλδάρης κατέθεσε την ίδια μέρα.¹⁶⁰ Ακολούθως κλήθηκε ο αρχηγός του δεύτερου κόμματος, Βενιζέλος, ο οποίος, υπαναχωρώντας από την προηγηθείσα συμφωνία των τεσσάρων,¹⁶¹ προχώρησε στο σχηματισμό κυβέρνησης Φιλελευθέρων με τη συνεργασία του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος.¹⁶² Το γεγονός αυτό προκάλεσε έντονες αντιδράσεις τόσο στον πολιτικό

¹⁵⁵ Σύμφωνα με τον Πλαστήρα η συνεργασία των τεσσάρων συνιστούσε «ιστορικό γεγονός» και όχι «συμπωματική πολιτική σύμπραξιν διά τον σχηματισμόν μιας κυβερνήσεως, αλλ' ευρύτερας μορφής πολιτικήν κίνησιν, αποβλέπουσαν εις την δημιουργίαν ενός μεγάλου και ομοιογενούς πολιτικού οργανισμού, ο οποίος θα σταθή μεταξύ των δύο άκρων». Βλ. *Ελευθερία*, 18/3/1950.

¹⁵⁶ Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί πως παρά το ότι έχει υπογραμμιστεί κατ' επανάληψη η έντονη αντιπάθεια του Παύλου προς το πρόσωπο του Πλαστήρα (πλέον χαρακτηριστική η αφήγηση του Κ. Σουλτσμπέργκερ [C.L. Sulzberger], *Πολιτικά παρασκήνια της εποχής μας*, μτφ. Κοσμάς Πολίτης, Αθήνα 1972, τ. Β', σ. 649), η αντιπάθεια αυτή δεν αρκεί για να ερμηνεύσει τη στάση του. Δεν μπορεί έτσι να αγνοηθεί το γεγονός ότι ο Πλαστήρας υπήρξε ο μόνος πολιτικός που είχε αμφισβητήσει –παρά τα όσα εκ των υστέρων δήλωνε– το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος και το είχε καταγγείλει ως νόθο, αλλά ούτε και το ότι ο βασιλιάς δεν μπορεί παρά να ταυτιζόταν με τις απόψεις της δεξιάς παράταξης –αλλά και του μεγαλύτερου μέρους του πολιτικού φάσματος– που θεωρούσε τον Πλαστήρα «συνοδοιπόρο». Αν λάβει κανείς υπόψη τα παραπάνω, δεν είναι περίεργο ότι ο Παύλος προτιμούσε ένα πιο «ασφαλές» πολιτικό πρόσωπο ως νέο πρωθυπουργό.

¹⁵⁷ Η κίνηση του Παύλου να περιμένει την εξαγωγή των τελικών αποτελεσμάτων δεν ήταν πάντως άνευ νοήματος. Κι αυτό γιατί οι 135.215 ψήφοι των στρατιωτικών εκλογικών τμημάτων, αντιπροσώπευαν το 8% του συνολικού εκλογικού σώματος. Παρά το ότι το ποσοστό αυτό δεν αναμενόταν να ανατρέψει άρδην τα αρχικά αποτελέσματα, ήταν προφανές ότι θα βελτίωνε την εκλογική θέση του Λαϊκού Κόμματος.

¹⁵⁸ Αναλυτικά για τις κινήσεις της πρεσβείας βλ. Γ. Στεφανίδης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό πόλεμο*, Αθήνα 1999, σ. 109-111.

¹⁵⁹ Βλ. Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 73.

¹⁶⁰ Προηγουμένως ο Τσαλδάρης είχε επισκεφτεί τον Σοφ. Βενιζέλο και του είχε προτείνει κυβερνητική συνεργασία, την οποία ο τελευταίος του αρνήθηκε.

¹⁶¹ Ο Βενιζέλος επικαλέστηκε για την υπαναχώρησή του, μεταξύ άλλων, δηλώσεις του Πλαστήρα περί αμνηστίας, οι οποίες είχαν γίνει «κατά παράβασιν της ρητής συμφωνίας» [ενν. των τεσσάρων κομμάτων] και οι οποίες, σύμφωνα με τον ίδιο, «εδημιούργησαν ανησυχίας εις μέγιστον μέρος της κοινής γνώμης». Βλ. *Ελευθερία*, 25/3/1950. Στις δηλώσεις Βενιζέλου απάντησε με τη σειρά του ο Πλαστήρας, κατηγορώντας τον αρχηγό του ΚΦ για «φιλαρχία», βλ. χειρόγραφο δηλώσεων, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 7.

¹⁶² Ο ηγέτης του ΕΕΚ, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ανέλαβε σε αυτό το κυβερνητικό σχήμα την αντιπροεδρία της κυβέρνησης καθώς και τα υπουργεία Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας.

κόσμο¹⁶³ όσο και σε εξωθεσμικούς παράγοντες.¹⁶⁴ Η κυβέρνηση Βενιζέλου, που ορκίστηκε στις 23 Μαρτίου, υπέβαλε την παραίτησή της στις 13 Απριλίου μετά από τις έντονες παρεμβάσεις του αμερικανού πρεσβευτή Grady αλλά και των βρετανών – ακόμα και του Τίτο¹⁶⁵ χωρίς να προλάβει να εμφανιστεί στη Βουλή, και την επομένη ο Παύλος έδωσε στον Πλαστήρα την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης.

Η κυβέρνηση Πλαστήρα σχηματίστηκε στις 14 Απριλίου στη βάση του συμφωνητικού των τεσσάρων¹⁶⁶ και ορκίστηκε την επομένη. Σε αυτήν, η ΕΠΕΚ έλαβε έξι υπουργεία:¹⁶⁷ Συντονισμού (Εμμ. Τσουδερός), Οικονομικών (Γ. Καρτάλης), Εθνικής Οικονομίας (Ιω. Μελάς), Εφοδιασμού και Διανομών (Κ. Μανέτας), Εργασίας (Ιω. Μιχαήλ), ενώ καθήκοντα υφυπουργού παρά των πρωθυπουργώ ανέλαβε ο εξωκοινοβουλευτικός Λουκάς Σακελλαρόπουλος, έμπιστο πρόσωπο του Πλαστήρα. Είναι φανερό ότι εντός του συνασπισμού το ΔΠΚ του Τσουδερού είχε αναλάβει το σημαντικότερο τμήμα, εκείνο της οικονομικής πολιτικής¹⁶⁸ (με μία παραχώρηση στον Καρτάλη), αφήνοντας στο ΚΠΦ του Πλαστήρα μικρά περιθώρια δράσης εντός της κυβέρνησης. Το ΚΦ έλαβε οκτώ υπουργεία: Θρησκευμάτων και Παιδείας (Γ. Αθανασιάδης Νόβας), Δημοσίων Έργων (Θ. Χαβίνης), Μεταφορών και ΤΤΤ (Χ. Ψαρρός), Εμπορικής Ναυτιλίας (Στ. Κωστόπουλος), Υγιεινής, Κοινωνικής Πρόνοιας, Οικισμού και Ανοικοδομήσεως (Ιω. Γκλαβάνης), Γενικού Διοικητή Βορείου Ελλάδος (Λ. Ιασονίδης), υφυπουργού Στρατιωτικών (Δ. Γόντικας), υφυπουργού Αεροπορίας (Μ. Βουλουδάκης). Το ΔΣΚ έλαβε έξι υπουργεία: Αντιπροεδρία κυβέρνησης και Εσωτερικών (Γ. Παπανδρέου), Δικαιοσύνης (Θ.

¹⁶³ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αντιδράσεις στο εσωτερικό του ΚΦ, οι οποίες εκδηλώθηκαν δημόσια με σχετική ανακοίνωση ομάδας βουλευτών (Κωνσταντίνου Ρέντη, Αλέξανδρου Ζάννα, Λεωνίδα Ιασονίδη, Γεωργίου Μαύρου, Σταύρου Νικολαΐδη, Ιωάννη Ζίγδη και Κωνσταντίνου Κόκκινου). Βλ. *Ελευθερία*, 25/3/1950, καθώς και ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 7.

¹⁶⁴ Για τις πιέσεις της αμερικανικής πρεσβείας βλ. *Foreign Relations of the United States (FRUS)* 1950, τ. V, σ. 345-348, 351-362, 364-367. Βλ. επίσης Γ. Στεφανίδης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό πόλεμο*, σ. 110-118, όπου γίνεται λόγος και για την εμπλοκή των Βρετανών.

¹⁶⁵ Ο Τίτο είχε παραχωρήσει συνέντευξη στους *Times*, στην οποία είχε συνδέσει το ζήτημα της βελτίωσης των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων με την πολιτική που θα ακολουθούσε η νέα ελληνική κυβέρνηση, κίνηση που θεωρήθηκε ως έμμεση στήριξη μίας κυβέρνησης υπό τον Πλαστήρα. Περισσότερα βλ. Γ. Στεφανίδης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό πόλεμο*, σ. 117.

¹⁶⁶ Είχαν προηγηθεί διαβουλεύσεις των τριών με τον Βενιζέλο, ανταλλαγές επιστολών καθώς και δημόσιες ανακοινώσεις, στις οποίες αναγνωρίζονταν τα «πατριωτικά» κίνητρα του Βενιζέλου που τον είχαν ωθήσει στη συνεργασία με το ΕΕΚ, βλ. σχετικά σημείωμα Πλαστήρα προς Βενιζέλο, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ, φ. «Επιστολές Πλαστήρα», καθώς και επιστολή Βενιζέλου προς Πλαστήρα, 13/4/1950, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

¹⁶⁷ Βλ. *Αι ελληνικάί κυβερνήσεις και τα προεδρεία Βουλής και Γερουσίας, 1926-1959*, Αθήναι, Βουλή των Ελλήνων, 1959, σ. 137-138.

¹⁶⁸ Ο Τσουδερός είχε θέσει ως απαραίτητη προϋπόθεση την ανάληψη των συγκεκριμένων υπουργείων από το κόμμα του. Σε αντίθετη περίπτωση, θα παρείχε νήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση χωρίς όμως το κόμμα του να συμμετάσχει σε αυτή. Βλ. επιστολή Τσουδερού προς Πλαστήρα, 18/3/1950, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

Τσάτσος), Δημοσίας Τάξεως (Π. Γαρουφαλιάς), Εθνικής Αμύνης (Φ. Μανουηλίδης), Γεωργίας (Δ. Χατζηγιάννης) και υφυπουργού Ναυτικών (Λ. Μακκάς).

Ο ίδιος ο Σοφ. Βενιζέλος δεν συμμετείχε στο κυβερνητικό σχήμα, επικαλούμενος λόγους υγείας, γεγονός που υπονόμει εξ αρχής τη σταθερότητα της κυβέρνησης. Πέραν αυτού όμως, η κατανομή των υπουργείων συνιστούσε σοβαρή πολιτική υποχώρηση της ΕΠΕΚ έναντι του ΔΣΚ, το οποίο αν και διέθετε μικρότερη κοινοβουλευτική δύναμη από την ΕΠΕΚ, αναλάμβανε τον ίδιο αριθμό υπουργείων.¹⁶⁹ Η ανάληψη μάλιστα κρίσιμων υπουργείων (Εσωτερικών, Δημοσίας Τάξεως και Δικαιοσύνης) στερούσαν από την ΕΠΕΚ την ευχέρεια κινήσεων για την εφαρμογή της πολιτικής της «λήθης» και της «αμνηστίας»,¹⁷⁰ που αποτελούσαν τη βασική ειδοποιό διαφορά της από τα άλλα κόμματα της κυβέρνησης. Είναι φανερό ότι στις διαπραγματεύσεις μεταξύ των τεσσάρων αρχηγών, η πρωθυπουργοποίηση του Πλαστήρα είχε προκριθεί ως η καλύτερη δυνατή λύση, μία λύση όμως που εξασφάλιζε ταυτόχρονα ότι ο ίδιος θα είχε μόνον εν μέρει τον έλεγχο της κυβέρνησης.¹⁷¹

Το αμφιβόλου «εθνοπροσύνης» Κέντρο

Η κυβέρνηση παρουσίασε τις προγραμματικές της θέσεις στη Βουλή στις 24 Απριλίου.¹⁷² Ο πρωθυπουργός στο πρώτο μέρος της ομιλίας του προέβη στις δέουσες δηλώσεις «νομιμοπροσύνης», εκφράζοντας την ευγνωμοσύνη «προς τα γενναία τέκνα του ελληνικού Λαού» τα οποία υπό την ηγεσία του βασιλιά «έσωσαν την ανεξαρτησία και τις δημοκρατικές ελευθερίες της χώρας» από την «κόλαση του

¹⁶⁹ Για τον ρόλο του Παπανδρέου στην κυβέρνηση βλ. Γ. Στεφανίδης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και οι κυβερνήσεις του Κέντρου», σ. 345-364.

¹⁷⁰ Όπως επισήμαινε στον Πλαστήρα ο Τσουδερός, η διάρθρωση της κυβέρνησης προδίκασε τη μη εφαρμογή της πολιτικής της ειρήνευσης: «Ακοντες θα κατρακυλισομεν εις ένα ρόλον κάπως βέβαια μετριώτερον εκείνου που έπαιξε ο μακαρίτης Θ. Σοφούλης και θα απαγοιτεύσωμεν όσους μας εγήφισαν διά να γαληνεύσωμεν τον τόπον. Το Υπουργείον της Δημοσίας Τάξεως και των Στρατιωτικών μας διέφυγαν. Δεν θα δυνηθήτε μόνον με τον Πρωθυπουργικόν έλεγchon να επιβάλετε την ορθότητα των αντιλήψεών σας», βλ. επιστολή Τσουδερού προς Πλαστήρα, 18/3/1950, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

¹⁷¹ Αν και ανεκδοτολογικού χαρακτήρα, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η αφήγηση του Κ. Μητσοτάκη σύμφωνα με την οποία η πρωθυπουργοποίηση του Πλαστήρα προκρίθηκε ως η καλύτερη δυνατή λύση προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να αναλάβει κάποιο υπουργείο. Βλ. Δ. Δημητράκος (επιμ.), *Κώστας Μητσοτάκης*, τ. Α', σ. 296.

¹⁷² Βλ. *Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής* (στο εξής *ΕΠΣΒ*) περίοδος Α', σύνοδος Α', 30 Μαρτίου-27 Ιουνίου 1950, τ. Α', Αθήνα 1950, Συνεδρίαση ΣΤ' (24/4/1950) σ. 14-17. Μία συνοπτική παρουσίαση της συζήτησης επί των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Πλαστήρα βλ. στο Ηλίας Γ. Σκουλίδας, «Η κοινοβουλευτική δραστηριότητα του Νικολάου Πλαστήρα (1950-1952)», στο *Ιστορικό - Πολιτικό Συνέδριο για το Νικόλαο Πλαστήρα* (Καρδίτσα 13-14, Μορφοβούνι 15 Μαΐου 1994). *Πρακτικά*, Καρδίτσα 1994, σ. 200-206.

συμμοριτισμού», με την πολύτιμη συμπαράσταση της Βρετανίας και των ΗΠΑ. Το κείμενο των κυρίως θέσεων επικεντρωνόταν στην εξωτερική, εσωτερική και οικονομική πολιτική της κυβέρνησης. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική το κείμενο δεν παρεξέκλινε από το αρχικό συμφωνητικό των τεσσάρων αρχηγών, με μόνη προσθήκη ότι η κυβέρνηση θεωρούσε «υπέρτατον χρέος την ακάματον σταυροφορίαν διά την επάνοδον των 28.000 Ελληνοπαίδων». Οι δηλώσεις περί της εσωτερικής πολιτικής ήταν ωστόσο οι πλέον αναμενόμενες καθώς σε αυτές επρόκειτο να δοθούν διευκρινίσεις σχετικά με τα «μέτρα επιείκειας». Ο πρωθυπουργός έθεσε με σαφήνεια το πλαίσιο της πολιτικής σχετικά με το ζήτημα, υπογραμμίζοντας ότι «η ελπίς και η ευχή της Ειρήνης δεν πρόκειται να οδηγήσει εις εγκατάλειψιν ή εις χαλάρωσιν των μέτρων της Εθνικής Ασφαλείας μας, καθώς και της εμπεδώσεως της Δημοσίας Τάξεως». Υπό αυτό το πρίσμα, «καλώς εφαρμοζόμενα τα μέτρα επιεικείας αποτελούν κατ' εξοχήν μέτρα ασφαλείας. Διότι συντελούν και εις την αριθμητικήν ελάττωσιν των οπαδών και εις τον ηθικόν αποπλισμόν του εχθρού».¹⁷³ Πέραν αυτών των γενικόλογων τοποθετήσεων, οι επιμέρους αναφορές σε συγκεκριμένα μέτρα υπήρξαν εξίσου γενικόλογες. Έτσι σημειωνόταν ότι «εν μέσω της ευλόγου συγχύσεως» ενδεχομένως να υπήρξαν «άδικες» αποφάσεις δικαστηρίων οι οποίες θα έπρεπε να αναθεωρηθούν ώστε να αποδοθεί δικαιοσύνη. Οι «παρασυρθέντες»¹⁷⁴ θα έπρεπε να επανέλθουν «εις τους κόλπους της ελληνικής οικογενείας»¹⁷⁵ με την πειθώ και την επαγρύπνηση της πολιτείας, ενώ δεν υπήρξε αναφορά στο θέμα της Μακρονήσου εκτός από την αόριστη νύξη περί καταγγελιών για «βιαιοπραγίες, αι οποίαι έλαβον ενδεχομένως χώραν εναντίον κρατουμένων», για τις οποίες άλλωστε η κυβέρνηση διέταξε να γίνουν ανακρίσεις.

Οι δηλώσεις ολοκληρώθηκαν με τις θέσεις της κυβέρνησης σχετικά με την εξωτερική πολιτική, ενώ ιδιαίτερο βάρος δόθηκε, όπως ήταν φυσικό, στην οικονομική πολιτική την οποία επρόκειτο να εφαρμόσει προκειμένου να επιτευχθεί η ανασυγκρότηση της χώρας. Τέλος, δεν έλειψαν αναφορές σε επιμέρους στόχους όπως ήταν η πάταξη των σκανδάλων, η αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης και η προετοιμασία για τη διεξαγωγή δημοτικών εκλογών. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι οι

¹⁷³ Υπογραμμίζόταν όμως ότι «όσον είμεθα πρόθυμοι εις την ευρείαν εφαρμογήν μέτρων επιεικείας υπέρ των θυμάτων, τόσον αρνούμεθα την αμνηστίαν η οποία θα περιελάμβανε τα ηγετικά, εγκληματικά και αμετανόητα στελέχη του Συμμοριτισμού».

¹⁷⁴ Για τη διάκριση μεταξύ της «προδοτικής ηγεσίας του ΚΚΕ» και των «παραπλανημένων» μελών, βλ. Πολ. Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, Αθήνα 2004, σ. 112-120.

¹⁷⁵ Σημειώνεται, ότι ο προεκλογικός λόγος της ΕΠΕΚ δεν είχε θέσει ποτέ εκτός «εθνικής οικογενείας» τους «παρασυρθέντες».

παραπάνω θέσεις –μη εξαιρουμένης της οικονομικής πολιτικής– δεν αποτέλεσαν το επίδικο της αντιπαράθεσης στη συζήτηση που ακολούθησε, καθώς η αντιπολίτευση επικεντρώθηκε στα μέτρα ειρήνευσης, τα οποία επικαλέστηκε για την καταψήφιση της κυβέρνησης. Μάλιστα ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κ. Τσαλδάρης, στο λόγο του σημείωσε ότι το υπόλοιπο πρόγραμμα της κυβέρνησης στην ουσία συνιστούσε συνέχεια του έργου της προηγούμενης κυβέρνησης.¹⁷⁶

Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει μία παρέκβαση από τις προγραμματικές δηλώσεις, η οποία σχετίζεται όμως άμεσα με αυτές. Κι αυτό γιατί στο χρονικό διάστημα μεταξύ της αρχικής συμφωνίας των τεσσάρων αρχηγών και μέχρι την ορκωμοσία της κυβέρνησης Πλαστήρα, η ΕΠΕΚ διά του αρχηγού της, αλλά και ο προσκεείμενος σε αυτήν Τύπος, είχαν προσδώσει εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο στα «μέτρα ειρήνευσης». Υπό τη γενική αρχή «η νέα Κυβέρνησις θα εξασφαλίση πλήρη ελευθερίαν και ισότητα ενώπιον του νόμου δι' όλους τους Έλληνας»,¹⁷⁷ ο Πλαστήρας είχε κάνει σαφές ότι θα χορηγούνταν αμνηστία «βαθμηδόν και αφού εξετασθή εκάστη περίπτωσης κεχωρισμένως»¹⁷⁸ εξαιρώντας ρητά μόνον όσους είχαν καταδικαστεί «δι' εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου». Ξεκάθαρη ήταν επίσης η θέση όσον αφορά τη Μακρόνησο και τους άλλους τόπους εξορίας: «Τα κέντρα κρατουμένων διά τους υπόπτους αριστερούς και τους κομμουνιστάς, συμπεριλαμβανομένης της Μακρονήσου, βαθμηδόν θα καταργηθούν». Το ζήτημα αυτό μάλιστα είχε προβάλλει ιδιαίτερα και ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, ο οποίος λίγες ημέρες πριν την παρουσίαση των προγραμματικών δηλώσεων, αφιέρωσε το κύριο άρθρο του στη Μακρόνησο, κάνοντας λόγο για βασανιστήρια και «επιστημονική βαρβαρότητα».¹⁷⁹ Σύμφωνα με πληροφορίες «σημαίνουσας κυβερνητικής προσωπικότητας», η εφημερίδα ανέφερε πως η κυβέρνηση εξέταζε το θέμα κατάργησης της Μακρονήσου «δια τους πολιτικούς κρατουμένους», τη βαθμιαία χορήγησης αμνηστίας, καθώς και τη μη εκτέλεση των θανατικών

¹⁷⁶ «Διότι, ούτε επί του δημοσιονομικού, ούτε επί των οικονομικών, ούτε επί του κοινωνικού προβλήματος, ούτε επί των προβλημάτων της διοικήσεως εν τω συνόλω, ούτε επί των προβλημάτων του λεγομένου ηθικού καθαρισμού, ούτε επί των θεμάτων της εξωτερικής πολιτικής, βλέπω εις την διαγραφήν των δηλώσεων να παρουσιάξη τι πραγματικώς νέον», βλ. *ΕΠΣΒ*, Συνεδρίαση Ζ' (25/4/1950), σ. 19.

¹⁷⁷ Συνέντευξη του Πλαστήρα στο Associated Press, όπως αυτή αναδημοσιεύτηκε στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, 12/3/1950.

¹⁷⁸ Μετά τον σάλο που ξέσπασε από τις δηλώσεις περί «αμνηστίας», ο Πλαστήρας εξέφρασε την «απορία» του για το γεγονός, δεδομένου ότι όλες οι κυβερνήσεις της τετραετίας (Τσαλδάρη, Μάξιμου, Σοφούλη και Διομήδη) είχαν χορηγήσει αμνηστία. «Και, μάλιστα, το πρώτον έργον εκάστης των κυβερνήσεων αυτών ήτο η χορήγησης αμνηστίας, γενικού δε χαρακτήρος». Βλ. *Ελευθερία*, 21/3/1950.

¹⁷⁹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 20/4/1950.

καταδικών.¹⁸⁰ Πέραν αυτών όμως δεν παρέλειψε να θέσει την ανάγκη επανεξέτασης όλων των περιπτώσεων δημοσίων υπαλλήλων που είχαν απολυθεί εξαιτίας των πολιτικών τους φρονημάτων.¹⁸¹ Είναι προφανές ότι όλα τα παραπάνω πόρρω απείχαν από τις ασαφώς διατυπωμένες και συγκρατημένες προγραμματικές δηλώσεις. Παρότι λοιπόν ο πρωθυπουργός Πλαστήρας είχε υιοθετήσει, ακόμα και σε επίπεδο φρασεολογίας –χρησιμοποιώντας, για παράδειγμα, τον όρο «συμμοριτισμός»– έναν ριζικά διαφοροποιημένο λόγο, οι προεκλογικές αλλά –κυρίως– οι μετεκλογικές του θέσεις τον είχαν «εκθέσει» πολιτικά πολύ περισσότερο από όσο επιθυμούσε το νέο πολυκομματικό κυβερνητικό σχήμα. Έτσι, καθόλου τυχαία, η αντιπολίτευση στη συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων επικεντρώθηκε σε αυτές ακριβώς τις ξεκάθαρες θέσεις του πρωθυπουργού.

Ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κων. Τσαλδάρης, στην ομιλία του τόνισε ότι η κυβέρνηση, λόγω της σύνθεσής της, είχε κλονίσει το αίσθημα της εθνικής ασφάλειας του λαού και την κατήγγειλε ότι καλυπτόμενη από «τη θεωρία της ισοπολιτείας» σκόπευε να αναθεωρήσει τις αποφάσεις των δικαστηρίων, ενδεχομένως και των στρατοδικείων, καταρρακώνοντας «το κύρος και της Διοικήσεως και της Δικαιοσύνης και οργάνων της Δημοσίας Τάξεως». Παράλληλα, «χαιρετίζοντας» το γεγονός ότι η κυβέρνηση «επί τέλους» αποδέχθηκε ότι η «ανταρσία» ήταν «αντεθνική» και η καταστολή της «εθνικόν έργον», σημείωσε ότι τα μέτρα της «παρακολουθήσεως και της πειθούς» που σκόπευε να εφαρμόσει η κυβέρνηση, αντιμετώπιζαν «μετά πολύ ελαφράς συνειδήσεως» τον κομμουνισμό. Τέλος, ο αρχηγός του ΔΚ δεν παρέλειψε να αναφερθεί στο ζήτημα της Μακρονήσου, επικαλούμενος «δημοσιεύματα εφημερίδων», για να καταγγείλει ότι αν η κυβέρνηση εφάρμοζε τέτοια μέτρα, θα επανέρχονταν «χιλιάδες τινες εις τας πόλεις», αφήνοντας να εννοηθεί ότι θα ακολουθούσε ένας «τέταρτος γύρος».

Η κριτική του Π. Κανελλόπουλου, ηγέτη του Μετώπου Εθνικής Αναδημιουργίας, ήταν πολύ οξύτερη· κατήγγειλε την κυβέρνηση ότι «αισθάνεται από της πρώτης στιγμής της την υποχρέωσιν να κολακεύη την αριστεράν», γεγονός που αποδείκνυε ότι οι πρώτες της εκδηλώσεις «αντί να είναι εκδηλώσεις τιμής και ηθικής αμοιβής απέναντι των πολεμιστών [...] ήσαν εκδηλώσεις θωπείας απέναντι των πταισάντων».¹⁸² Χωρίς να αναφερθεί ευθέως στα «μέτρα ειρήνευσης», έκανε λόγο

¹⁸⁰ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 22/4/1950.

¹⁸¹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 24/4/1950.

¹⁸² ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Ζ' (25/4/1950), σ. 28.

για «επικίνδυνα πειράματα» που προκαλούσαν φόβους για την «εθνική ένταξη» της χώρας, σημειώνοντας ότι η κυβέρνηση «αποβλέπει πιθανόν και εις την ψήφον των υπό τον κ. Σοφιανόπουλον βουλευτών». ¹⁸³ Ο λόγος του Κανελλόπουλου επικεντρώθηκε σχεδόν αποκλειστικά στις προεκλογικές και μετεκλογικές θέσεις του Πλαστήρα παραγνωρίζοντας σε τέτοιο βαθμό το κείμενο των προγραμματικών δηλώσεων, ώστε προκάλεσε την αντίδραση του Γ. Παπανδρέου, ο οποίος έκανε λόγο για αγόρευση «η οποία φαίνεται ότι εσχεδιάσθη προ των προγραμματικών δηλώσεων». ¹⁸⁴

Ακόμη οξύτερη στα μέτρα ειρήνευσης ήταν η κριτική του Θεόδ. Τουρκοβασίλη, ηγέτη του Κόμματος Εθνικοφρόνων. Αποτέλεσμα της εφαρμογής μίας τέτοιας πολιτικής θα ήταν, όπως σημείωνε, «πατέρες οι οποίοι [...] θα ιδούν τους σφαγείς των τέκνων των μετ' ολίγους μήνας να επανέρχονται νικηταί και τροπαιούχοι, χάρις εις τα μέτρα της κυβερνήσεως [...] με τη δικαιολογίαν ότι αυτοί δεν είναι απολύτως επικίνδυνoi». Κάλεσε μάλιστα την κυβέρνηση να αποσύρει το θέμα αυτό από τις προγραμματικές δηλώσεις «διότι δεν πρέπει να υπάρξει εις προγραμματικές δηλώσεις εθνικής ελληνικής κυβερνήσεως», ¹⁸⁵ ενώ σε αντίθετη περίπτωση μόνη λύση θεωρούσε την παραίτηση της κυβέρνησης.

Ο Κων. Μανιαδάκης, εκ μέρους του Κόμματος της Ελληνικής Αναγεννήσεως, σημείωσε ότι μεταξύ του προγράμματος της νέας κυβέρνησης και των προηγούμενων «η διαφορά έγκειται εις τας ελπίδας τας οποίας εστήριζε και στηρίζει η άκρα αριστερά και η Διεθνής Συνοδοιοπορία εις τοιαύτην Κυβέρνησιν του Κέντρου, να εισπράξει ηπίαν μεταχείρησιν και άφθονα εξιτήρια από τας φυλακάς και τα στρατόπεδα των τιμωρημένων συντρόφων των». ¹⁸⁶ Χαρακτήρισε τα μέτρα ειρήνευσης «καθαράν ενίσχυσιν του εχθρού διά να δυνηθή να προετοιμάση τον τέταρτον γύρον με περισσότερα έμπειρα στελέχη», ενώ απευθυνόμενος στην κυβέρνηση διευκρίνιζε: «όπως την επάθαμεν με την Βάρκιζαν, τας αποσυμφορήσεις και τας αμνηστίας, [...] έτσι και τώρα, εάν δώσετε νέαν αμνηστίαν πρέπει να είστε βέβαιοι ότι μεταξύ αυτών που θα κυκλοφορήσουν ελευθέρως, θα είνε και οι αυριανοί δήμιοι του ελληνικού λαού». ¹⁸⁷

¹⁸³ ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Ζ' (25/4/1950), σ. 29.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 28.

¹⁸⁵ ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Η' (26/4/1950), σ. 37.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 50.

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 51.

Σε εντελώς διαφορετικό μήκος κύματος κινήθηκαν οι ομιλίες των αρχηγών των δύο κομμάτων που παρείχαν ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση χωρίς να συμμετέχουν σε αυτήν, παρουσιάζοντας ωστόσο μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Έτσι το ζήτημα των μέτρων ειρήνευσης, όχι τυχαία, δεν αναφέρθηκε στην ομιλία του αρχηγού του Εθνικού Κόμματος, Ναπ. Ζέρβα, ο οποίος περιορίστηκε σε μία γενική διατύπωση περί του «σλαβοκομμουνιστικού» κινδύνου που απειλούσε τη χώρα, με ό,τι αυτό μπορεί να σήμαινε για την πολιτική της ειρήνευσης που ευαγγελιζόταν η κυβέρνηση. Εντελώς διαφοροποιημένος ήταν ο λόγος του Αλεξ. Μπαλτατζή, ηγέτη του Συναγερμού Αγροτών και Εργαζομένων, ο οποίος σημείωσε ότι «λόγοι αντιπολιτευτικοί παρέσυραν τους ομιλητές, διά να εμφανίσουν την κυβέρνησιν ως παρασυρομένην προς τα αριστερά», δεδομένου ότι η ίδια στις προγραμματικές δηλώσεις της είχε θέσει ως προτεραιότητα την αποτελεσματική αντιμετώπιση του κομμουνισμού. Παρ' όλα αυτά ο Μπαλτατζής δεν παρέλειψε να υπογραμμίσει ότι «εις τον πόλεμον εναντίον του συμμοριτισμού εσημειώθησαν και υπερβασίαι από κρατικά όργανα»,¹⁸⁸ αφήνοντας να εννοηθεί ότι υπήρχαν περιθώρια για την εφαρμογή μέτρων ειρήνευσης.

Η κριτική των κομμάτων της Αριστεράς στα μέτρα ειρήνευσης έγινε υπό εντελώς διαφορετική οπτική γωνία. Ο ηγέτης της Ένωσης Δημοκρατικών Αριστερών, Ιω. Σοφιανόπουλος, άσκησε κριτική στις εξαγγελίες περί ειρήνευσης μέσω «αποσυμφορήσεως» της Μακρονήσου και των φυλακών, σημειώνοντας ότι μόνο η γενική αμνηστία θα μπορούσε να επιφέρει την ειρήνευση, ενώ κατηγόρησε την κυβέρνηση ότι «προσεπάθησεν να μην ενοχλήση την δεξιάν».¹⁸⁹ Στο ίδιο περίπου κλίμα κινήθηκε και η ομιλία του Αλ. Σβώλου, εκ μέρους του ΣΚ-ΕΛΔ, ο οποίος τόνισε ότι εφόσον η κυβέρνηση είχε πρόθεση να δημιουργήσει κράτος δικαίου, όφειλε να προβεί σε μία σειρά ενεργειών που θα καταργούσαν ό,τι δεν συμβιβαζόταν με αυτό, όπως η λειτουργία των έκτακτων στρατοδικείων, το ΟΓ' ψήφισμα (ο θεσμός της Μακρονήσου) και η διατήρηση πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων. Παράλληλα, υπογράμμισε ότι η γενική αμνηστία αποτελούσε «πολιτικήν ανάγκην της στιγμής αυτής».¹⁹⁰

Είναι προφανές ότι στη λογική της «εθνικοφρόνου παρατάξεως» η πολιτική της ειρήνευσης ισοδυναμούσε με «εθνική προδοσία». Ο πόλεμος, συνεπεία του

¹⁸⁸ ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Η' (26/4/1950), σ. 56.

¹⁸⁹ ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Ζ' (25/4/1950), σ. 24.

¹⁹⁰ ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Η' (26/4/1950), σ. 45.

οποίου είχαν ληφθεί όλα τα έκτακτα μέτρα, ήταν «εθνικός» και όχι εμφύλιος και οι «αντεθνικώς δρώντες» έπρεπε να πατάσσονται, προκειμένου να μην τεθεί σε κίνδυνο η «εθνική ασφάλεια». Αντίθετα, για την κοινοβουλευτική Αριστερά τα εξαγγελθέντα μέτρα συνιστούσαν ημίμετρα, τα οποία δεν απαντούσαν στο αίτημα της γενικής αμνηστίας και της άρσης όλων των περιοριστικών διατάξεων που είχαν προκύψει από τον εμφύλιο.

Πέραν όμως της κριτικής στην πολιτική της ειρήνευσης, τα πυρά της αντιπολίτευσης συγκέντρωσε η ίδια η έννοια του Κέντρου, όπως αυτή εκφράστηκε με τη συνεργασία των κομμάτων στο νέο κυβερνητικό σχήμα. Τον «χορό» της αμφισβήτησης άνοιξε ο Κ. Τσαλδάρης, ήδη στην αρχή της ομιλίας του: «Υπεστηρίχθη ότι το αποτέλεσμα των εκλογών, έδωσε μίαν νέαν μορφήν “Κέντρου” και λέγω νέαν μορφήν, διότι κέντρον ήτο και η τελευταία κυβέρνησις, η οποία επί μακρόν εκύβερνησε την χώραν. Έδωσε, λέγω μίαν μίαν νέαν μορφήν Κέντρου, εις την οποίαν περιλαμβάνονται και βουλευταί, εκλεγέντες διά ψήφων, αίτινες αμφιβάλω εάν απετέλουν, όταν εδίδοντο τουλάχιστον, την έννοιαν εκείνην, την οποία θεωρούμεν όλοι ότι αποτελεί το Κέντρον εις μίαν Βουλήν. Απετέλουν εις την πραγματικότητα ψήφους, ανήκοντας εις την αριστεράν πλευράν της Βουλής αυτής».¹⁹¹ Παρότι είναι ασαφής η έννοια του «παλαιού Κέντρου» της Βουλής του 1946, είναι αρκετά σαφές ότι εκείνο που κυρίως αμφισβητούσε στο «νέο Κέντρο» ο αρχηγός του ΛΚ, ήταν η ένταξη της ΕΠΕΚ σε αυτό –της οποίας οι ψήφοι ήταν «αριστερές». Δεδομένου όμως ότι η ένταξη αυτή είχε «επιβληθεί» de facto με τον σχηματισμό της κεντρώας κυβέρνησης, αμφισβητούσε συνολικά τον πολιτικό προσανατολισμό του Κέντρου.

Ο Παν. Κανελλόπουλος αμφισβήτησε το Κέντρο ως διακριτό πολιτικό χώρο με κοινά ιδεολογικά χαρακτηριστικά, καθώς τα κόμματα που συνεργάζονταν τώρα στην «κεντρώα» κυβέρνηση, δεν είχαν θέσει προ των εκλογών το ζήτημα του Κέντρου ως ενιαίου πολιτικού χώρου. Εκείνο όμως που κυρίως έθετε ως πρόβλημα του Κέντρου ο Κανελλόπουλος, ήταν η ένταξη της ΕΠΕΚ σε αυτό, στρέφοντας τα βέλη του προσωπικά στον αρχηγό της, τον οποίο κατηγορήσε ότι –σε αντίθεση με τους βουλευτές του ΔΣΚ και του ΚΦ– κατά τη διάρκεια του εμφυλίου «ετήρησε στάσιν ουδετέραν, ετήρησε στάσιν εν πάση περιπτώσει, η οποία δεν είναι δυνατόν να

¹⁹¹ ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Ζ' (25/4/1950), σ. 18.

θεωρηθή ως ενεργός ψυχική συμβολή εις τον αγώνα του έθνους».¹⁹² Θεωρώντας το Κέντρο ως «σχήμα λόγου μάλλον παρά ως σχήμα ιστορικής πράξεως», ο Κανελλόπουλος υποστήριξε ότι δεδομένων των προεκλογικών θέσεων του Πλαστήρα, αλλά και «εξ όσων δημοσιεύονται εις τα προσκείμενα προς αυτόν φύλλα», πρόκυπτε ως συμπέρασμα ότι «το Κέντρον, το οποίον εκπροσωπεί και ενσαρκώνει η κυβέρνησις, ζητεί να εμφανισθή ως κέντρον υπό την έννοιαν της μέσης και ηλαττωμένης αντιστάσεως έναντι του κομμουνισμού». Ως κύρια χαρακτηριστικά της «ηλαττωμένης αντιστάσεως» απαριθμούσε: «ουχί φανατική αντιμετώπισις, κατανόησις και ανεκτικότητα, έλλειψις ηθικής ακρότητος απέναντι του κομμουνισμού, προσπάθεια συμβιβασμού, προσπάθεια κάποιας συμφιλιώσεως, προσπάθεια μειώσεως εν πάση περιπτώσει της οξύτητος της αναλόγου προς εκείνην με την οποίαν επιτίθεται ο κομμουνισμός έναντι της Ελλάδος».¹⁹³ Με τον τρόπο αυτό ο Κανελλόπουλος καθιστούσε σαφές ότι το «εθνικώς απαράδεκτον»¹⁹⁴ της κεντρώας κυβέρνησης ήταν η συμμετοχή της ΕΠΕΚ, η οποία έθετε τελικώς συνολικά εν αμφιβόλλω τον «εθνικό προσανατολισμό» του Κέντρου.

Εξίσου οξύς με τον Κανελλόπουλο υπήρξε και ο ηγέτης του Κόμματος Εθνικοφρόνων, Θεόδ. Τουρκοβασίλης, ο οποίος ανέφερε ότι «το σχήμα του αυτοχειροτονηθέντος κέντρου [...] ήτο εντελώς άγνωστον προεκλογικώς και ως έννοια ανύπαρκτος, τόσον ως ιδεολογική παράταξις όσον και ως πολιτική».¹⁹⁵ Στη συνέχεια σημείωσε ότι «αι ανησυχίαι του λαού διά την παρούσαν κυβέρνησιν είναι δικαιολογημένα, διότι τον στρατηγόν Πλαστήραν μετά την γνωστήν δράσιν του επηκολούθησε μία μακρά αδράνεια και δεν υπάρχει κανενός είδους συμμετοχή του εις ένα αγώνα από την έκβασιν του οποίου εξηρτάτο η υπόστασις της φυλής μας. Δεν είπε ποτέ μίαν λέξιν εναντίον των συμμοριτών». Ο Τουρκοβασίλης όμως δεν περιορίστηκε μόνο στην επίθεση εναντίον του Πλαστήρα αλλά συμπεριέλαβε και τους Τσουδερό και Καρτάλη, διερωτώμενος κατά πόσον αυτοί «ημπορούν να αποτελέσουν ανασχετικόν φράγμα μιας κακής σκέψεως του Στρατηγού». Την απάντησιν, βεβαίως την έδωσε ο ίδιος: «Το παρελθόν αμφοτέρων δυστυχώς δεν παρέχει τα εχέγγυα ότι ημπορεί τούτο να συμβή».

¹⁹² ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Ζ' (25/4/1950), σ. 26.

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 27.

¹⁹⁴ Ο Κανελλόπουλος πολύ αργότερα, το 1975, προέβη σε αυτοκριτική για αυτή του τη φράση, χαρακτηρίζοντάς την «προϊόν των ψυχώσεων» της εποχής. Βλ. Παν. Κανελλόπουλος, *Ιστορικά δοκίμια*, Αθήνα 2007, σ. 27.

¹⁹⁵ ΕΠΣΒ, Συνεδρίαση Η' (26/4/1950), σ. 34.

Παρά το ότι η κυβέρνηση έλαβε τελικώς ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή,¹⁹⁶ είχε καταστεί σαφές με κάθε τρόπο ότι η συμμετοχή της ΕΠΕΚ στην κυβέρνηση αποτελούσε την «αχίλλειο πτέρνα» της –άποψη που συμμερίζονταν άλλωστε και τα κόμματα που τη συναποτελούσαν. Μοιραία, τα βέλη τα οποία θα κατάφερναν να την πλήξουν θα ήταν «φίλια». Έτσι, τέσσερις μήνες αργότερα, στις 15 Αυγούστου, μια δήλωση του Πλαστήρα για κατάργηση των εκτελέσεων προκάλεσε την πτώση της κυβέρνησης μετά την αποχώρηση του ΚΦ. Μιας κυβέρνησης που οι εσωτερικές της αντιφάσεις την καθιστούσαν «θνησιμαία εκ γενετής».¹⁹⁷

¹⁹⁶ Υπέρ της κυβέρνησης ψήφισαν 140 βουλευτές (σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν τέσσερις του Εθνικού Κόμματος και δύο του Συναγερμού Αγροτών και Εργαζομένων) κατά 99, ενώ απείχαν της ψηφοφορίας 11 βουλευτές. Βλ. *ΕΠΣΒ*, Συνεδρίαση Ι΄ (28/4/1950), σ. 92-93.

¹⁹⁷ Παρότι την έκφραση αυτή χρησιμοποίησε τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ο Πλαστήρας για να χαρακτηρίσει την κυβέρνηση Βενιζέλου-Τσαλδάρη-Παπανδρέου, βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α΄, σ. 159, φαίνεται πως αποτυπώνει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον χαρακτήρα της κυβέρνησης του Απριλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

1951: Η ΒΡΑΧΥΒΙΑ ΑΚΜΗ

Οι δημοτικές εκλογές και η «μεγάλη προοδευτική παράταξις»

Μετά την πτώση της κυβέρνησης Πλαστήρα, στις 18 Αυγούστου 1950, ο Σοφ. Βενιζέλος έλαβε από τον Παύλο την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης «εθνικής συγκεντρώσεως», διατύπωση που εννοούσε τη σύμπραξη κομμάτων «εγνωσμένης εθνικοφροσύνης», μη αποκλειόμενου του Λαϊκού.¹ Μετά από τις αντιδράσεις που δημιούργησε στο ΚΦ το ενδεχόμενο μιας τέτοιας συνεργασίας και κατόπιν παρασκηνιακών συνομιλιών, στις 21 Αυγούστου ορκίστηκε το πρώτο κλιμάκιο της κυβέρνησης αποτελούμενο αμιγώς από βουλευτές του ΚΦ, ενώ δύο ημέρες αργότερα το σχήμα διευρύνθηκε με τη συμμετοχή του ΔΣΚ και του Γεωργίου Παπανδρέου. Η κυβέρνηση, στην πλήρη της μορφή, ορκίστηκε στις 3 Σεπτεμβρίου, έχοντας εξασφαλίσει την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης και από την ΕΠΕΚ.² Τελικώς όμως την επομένη της ορκωμοσίας η ΕΠΕΚ διαμήνυσε ότι δεν επρόκειτο να στηρίξει την κυβέρνηση,³ η οποία και καταψηφίστηκε στις 9 Σεπτεμβρίου μετά την ολοκλήρωση της συζήτησης επί των προγραμματικών της δηλώσεων. Έτσι, άρχισαν και πάλι οι διεργασίες για τον σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας, η οποία, παρά τις αντιδράσεις –για μια ακόμη φορά– στο εσωτερικό του ΚΦ, κατάφερε να σχηματιστεί λίγες ημέρες αργότερα και ορκίστηκε στις 13 Σεπτεμβρίου. Η «τριμελής» αυτή κυβέρνηση, αποτελούμενη από δέκα υπουργούς του ΚΦ, εννέα του ΑΚ και εννέα του ΔΣΚ υπό την πρωθυπουργία του Σοφ. Βενιζέλου, έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης διαθέτοντας ισχυρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία, δημιουργώντας έτσι την εντύπωση

¹ Αναλυτικά για τις πολιτικές εξελίξεις μετά την πτώση της κυβέρνησης Πλαστήρα, βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', Αθήνα 1977, σ. 146-199.

² Ο Βενιζέλος είχε εξασφαλίσει τη διαβεβαίωση του Πλαστήρα ότι «το κόμμα της ΕΠΕΚ έλαβε την απόφαση να μην συμμετάσχη δι' ουδενός αντιπροσώπου του εις την υφ' υμάς Κυβέρνησιν, αρκούμενον εις την ψήφον εμπιστοσύνης ως συνεφωνήθη εις την συνομιλίαν μας της παρελθούσης εβδομάδος». Βλ. επιστολή Πλαστήρα προς Βενιζέλο, 28/8/1950, ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 11. Είχε προηγηθεί συνάντηση μεταξύ των δύο ανδρών στην οποία ο Βενιζέλος είχε δεσμευτεί ότι η νέα κυβέρνηση θα δημοσίευε και θα εφάρμοζε τον νόμο περί «μέτρων επιείκειας» που είχε καταρτίσει και εγκρίνει το υπουργικό συμβούλιο της κυβέρνησης Πλαστήρα. Παρά την επιμονή του Πλαστήρα για επέκταση των μέτρων, κάτι τέτοιο δεν έγινε δεκτό από τον Βενιζέλο. Βλ. Πρακτικό συνάντησης Πλαστήρα-Βενιζέλου, 19/8/1950, ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 11.

³ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 2/9/1950. Στη μη παροχή ψήφου εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση καθοριστικό ρόλο φαίνεται πως διαδραμάτισε η κοινή στάση των Καρτάλη και Τσουδερού, με τον πρώτο να χαρακτηρίζει «ανοησία» [“nonsense”] τη στήριξη της κυβέρνησης χωρίς τη συμμετοχή της ΕΠΕΚ σε αυτήν, και τον δεύτερο να θεωρεί ότι, παρά τις πιέσεις που ασκούσαν, η ΕΠΕΚ είχε πολλούς λόγους να μη λάβει μέρος σε αυτήν. Βλ. σχετικά τηλεγραφήματα Τσουδερού προς Καρτάλη 27 και 28/8/1950 και Καρτάλη προς Τσουδερό 28/8/1950, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.51.

ότι επρόκειτο να μακροημερεύσει. Όμως η αποκάλυψη ενός σκανδάλου στον Οργανισμό Λιμένος Πειραιώς,⁴ στο οποίο εμπλεκόταν παράγοντας του ΛΚ, γεγονός που εκμεταλλεύθηκε στο έπακρο ο τύπος, υπέσκαψε το έδαφος της κυβέρνησης, η οποία οδηγήθηκε σε παραίτηση στις 2 Νοεμβρίου. Την επομένη ημέρα, μία νέα κυβέρνηση, αποτελούμενη από το ΚΦ και το ΔΣΚ ορκίστηκε και έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης και από το ΛΚ. Όμως και το νέο κυβερνητικό σχήμα επρόκειτο να αποδειχθεί βραχύβιο, εξαιτίας της διάσπασης του ΛΚ, κι αυτό γιατί το νεοϊδρυθέν Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα υπό τους Παναγ. Κανελλόπουλο και Στεφ. Στεφανόπουλο,⁵ διεκδίκησε τη συμμετοχή του στην κυβέρνηση. Ωστόσο, οι σχετικές συνομιλίες δεν κατέληξαν σε οριστική συμφωνία και το ΛΕΚ έκανε με κάθε τρόπο σαφές ότι δεν επρόκειτο να στηρίξει πλέον μια κυβέρνηση στην οποία το ίδιο δεν συμμετείχε και προσανατολιζόταν περισσότερο στον σχηματισμό μίας εξωκοινοβουλευτικής κυβέρνησης.⁶ Έτσι, στις 20 Φεβρουαρίου, όταν τέθηκε ζήτημα κυβερνητικής πλειοψηφίας, οι ισορροπίες ήταν ιδιαίτερα εύθραυστες και η θέση της κυβέρνησης ΚΦ-ΔΣΚ εξαιρετικά επισφαλής. Μόνη «σανίδα σωτηρίας» της εμφανιζόταν πλέον η ΕΠΕΚ, η οποία, έχοντας προηγουμένως εξασφαλίσει τη δημόσια δέσμευση της κυβέρνησης, με σχετικές δηλώσεις,⁷ για διεξαγωγή των δημοτικών εκλογών στις 15 Απριλίου 1951, επεξεργασία νέου εκλογικού νόμου και ακολούθως προκήρυξη βουλευτικών εκλογών,⁸ παρείχε ψήφο εμπιστοσύνης χωρίς όμως η ίδια να

⁴ Το σκάνδαλο αφορούσε την κατάχρηση ποσού 7,5 δισεκατομμυρίων δραχμών από τον Οργανισμό στην οποία εμπλέκονταν, πέραν του στελέχους του Λαϊκού Κόμματος Νικ. Δενδρινέλλη, δεκαπέντε ακόμη πρόσωπα, ενώ δάνειο από τους καταχραστές φερόταν να έχει λάβει ο γιος του αρχηγού του ΛΚ, Αθαν. Τσαλδάρης. Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 170-171.

⁵ Το Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα (ΛΕΚ) δημιουργήθηκε στις 6 Ιανουαρίου 1951 και προέκυψε από τη συγχώνευση της ομάδας των 27 βουλευτών με επικεφαλής τον Στέφ. Στεφανόπουλο που είχαν αποχωρήσει από το Λαϊκό Κόμμα και του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος του Παν. Κανελλόπουλου. Για τη διάσπαση του ΛΚ και τη δημιουργία του ΛΕΚ βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 172-175, 192-193· Ευάνθ. Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Αθήνα 2010, σ. 267-268.

⁶ Η στάση του ΛΕΚ άφηνε να εννοηθεί ότι προσανατολιζόταν στη λύση Παπάγου –ακόμα και εκτός κοινοβουλευτικών διαδικασιών. Βλ. σχετικά Ηλ. Νικολακόπουλος, «Κομματική και εκλογική αποτύπωση του εμφυλίου, 1950-1952», Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 338-339.

⁷ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 23/2/1951.

⁸ Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι, σύμφωνα με την αμερικανική πρεσβεία, υπήρξε και ένας επιπλέον όρος για την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης, ο οποίος δεν δημοσιοποιήθηκε: η διεξαγωγή των δημοτικών εκλογών με βάση τους εκλογικούς καταλόγους πριν την εκκαθάριση που είχε γίνει ενόψει των εκλογών του 1950, η οποία, σύμφωνα με την ΕΠΕΚ, είχε στερήσει από έναν «αξιοσημείωτο αριθμό υποτιθέμενων αριστεριζόντων ψηφοφόρων» την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος. Βλ. Robert M. Memminger (USA Embassy in Athens) to State Department, 8/3/1951, *Foreign Relation of the United States (FRUS) 1951*, τ. V, σ. 467-468. Το αίτημα αυτό της ΕΠΕΚ, η οποία εμμέσως αναγνώριζε ότι ένα τμήμα τουλάχιστον των «αριστεριζόντων» ήταν δυνάμει ψηφοφόροι της, φαίνεται πως μάλλον όξυνε τους φόβους της κυβέρνησης για άνοδο της Αριστεράς, με αποτέλεσμα να προχωρήσει σε περαιτέρω εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων της περιφέρειας πρωτευούσης, ώστε

συμμετάσχει στο κυβερνητικό σχήμα. Η ΕΠΕΚ βγήκε ωφελημένη από αυτήν την πολιτική κίνηση, καθώς αναβαθμιζόταν σε σταθεροποιητικό παράγοντα χωρίς να συμμετέχει στην κυβέρνηση, ενώ αξιοποίησε πολιτικά το γεγονός ότι είχε θέσει ως απαραίτητη προϋπόθεση, προκειμένου να παράσχει τη στήριξή της στην κυβέρνηση, τη διενέργεια δημοτικών εκλογών σε λιγότερο από δύο μήνες.

Η διεξαγωγή δημοτικών εκλογών αποτελούσε γεγονός μείζονος σημασίας, καθώς είχαν περάσει δεκαεπτά χρόνια από το 1934, όταν είχαν διενεργηθεί για τελευταία φορά. Στο χρονικό αυτό διάστημα οι τοπικές αρχές εναλλάσσονταν κατόπιν διορισμών από τη δικτατορία του Μεταξά και εν συνεχεία από τις κατοχικές κυβερνήσεις. Από την απελευθέρωση και μετά, οπότε παύθηκαν οι εν ενεργεία δήμαρχοι,⁹ τα αλληπάλλληλα κυβερνητικά σχήματα έδιναν με τη σειρά τους το δικό τους πολιτικό στίγμα στον διορισμό δημάρχων.¹⁰ Έτσι, η διεξαγωγή των εκλογών της 15ης Απριλίου¹¹ συνιστούσε τον τερματισμό της δεκαεπτάχρονης πολιτικής «ανωμαλίας». Πέραν όμως αυτού, οι δημοτικές εκλογές στη συγκεκριμένη συγκυρία αποκτούσαν ιδιαίτερη σημασία, καθώς αποτελούσαν εκλογικό «βαρόμετρο» που θα

να διαγραφούν όσοι είχαν μετακινηθεί από την ύπαιθρο μετά το πέρας του πολέμου και είχαν παραμείνει χωρίς «αποχρώντα λόγον», βλ. Γ. Στεφανίδης, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό πόλεμο*, Αθήνα 1999, σ. 284-285, σημ. 62, όπου παραπέμπει και σε σχετικά έγγραφα. Το θέμα της εκκαθάρισης των καταλόγων σχολίασε, από την δική του οπτική και το ΚΚΕ, κάνοντας λόγο για «εκλογικά μαγειρέματα» και διαγραφή «χιλιάδων ψηφοφόρων» από τους «πλαστούς εκλογικούς καταλόγους», βλ. *ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 7, Αθήνα 1995, σ. 131.

⁹ Η κυβέρνηση της Απελευθέρωσης έπαυσε τους τοπικούς διοικητές, νομάρχες, δημάρχους και κοινοτάρχες και τον Νοέμβριο του 1944 εγκατέστησε δεκαεπτά «Κυβερνητικούς Αντιπροσώπους», οι οποίοι είχαν την ευθύνη διοίκησης συγκεκριμένων νομών (ΦΕΚ 22/1944). Φαίνεται πάντως πως η διαδικασία αντικατάστασης δημάρχων δεν ξεκίνησε πριν από τον Μάρτιο του 1945, οπότε με αναγκαστικό νόμο η ευθύνη ανατέθηκε στον υπουργό Εσωτερικών (ΦΕΚ 78/1945). Με μία πρώτη ματιά φαίνεται πως στη διαδικασία επικράτησε η λογική της επαναφοράς των εκλεγμένων δημάρχων του 1934, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν σημειώθηκαν και παρεκκλίσεις. Μία εμπειριστατωμένη μελέτη για τις «περιπέτειες» της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτή την 17ετία παραμένει ζητούμενο, καθώς θα καλύψει πολλά κενά –ακόμα και πραγματολογικά– αλλά θα συμβάλει και στην ευρύτερη κατανόηση της πολιτικής της περιόδου.

¹⁰ Βλ. χαρακτηριστικά την περίπτωση εναλλαγής των δημάρχων στην Ερμούπολη, όπως αυτή παρουσιάζεται στο Χρ. Λούκος, «Οι πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις στη μετακατοχική Σύρο και ο δήμαρχος Ερμούπολης Επαμεινώνδας Παπαδάμ», *Μνήμων*, 32-33 (2011-2012), σ. 177-204. Η *Ελευθερία*, τις παραμονές των εκλογών, με αρκετή δόση υπερβολής, περιέγραψε με τα μελανότερα χρώματα τα κριτήρια επιλογής των δημάρχων κατά την περίοδο αυτή: «την τοπικήν αυτοδιοίκησιν ελυμαίνοντο οι λούστροι του δικτάτορος, οι έμπιστοι των κατακτητών και οι εκλεκτοί του αετονυχικού λαοπροβλητισμού». Βλ. *Ελευθερία*, 10/4/1951.

¹¹ Οι εκλογές διενεργήθηκαν με βάση τον εκλογικό νόμο 1454/1950, οι λεπτομέρειες του οποίου δεν πρόκειται να αποτελέσουν εδώ αντικείμενο συζήτησης. Δύο σημεία ωστόσο κρίνεται απαραίτητο να επισημανθούν, δεδομένου ότι και τα δύο δημιουργήσαν μία σειρά από περιπλοκές στους συνδυασμούς όλων των κομμάτων: α) η δυνατότητα που ο νόμος παρείχε στους ψηφοφόρους να διαγράφουν υποψηφίους από το συνδυασμό που είχαν επιλέξει και να προσθέτουν ή όχι υποψηφίους άλλου συνδυασμού και β) η έμμεση εκλογή του δημάρχου από το σώμα των δημοτικών συμβούλων και των αναπληρωματικών τους, μία διαδικασία που μπορούσε να διαρκέσει από μία έως τρεις εβδομάδες μετά τις εκλογές. Για τα προβλήματα που δημιουργούσε η εκλογή δημάρχου βλ. ενδεικτικά ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953», καθώς και ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 23.

κατέγραφε την εκλογική δύναμη των κομμάτων και θα αποτύπωνε τις διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις εκλογές του 1950.¹² Ήταν σαφές ότι αποτέλεσμα των εκλογών θα ήταν σε κάθε περίπτωση αξιοποιήσιμο ενώ όλοι οι παράγοντες της πολιτικής ζωής αναγνώριζαν ότι αυτό θα προκαλούσε πολιτικές εξελίξεις.¹³

Αρχικά πάντως τα κόμματα επέλεξαν την υποβάθμιση της πολιτικής βαρύτητας των εκλογών στο δημόσιο λόγο τους. Ωστόσο, όσο πλησίαζε η διεξαγωγή τους και γινόταν περισσότερο σαφής ο «προκριματικός»¹⁴ χαρακτήρας τους, η στάση των κομμάτων άρχισε να μεταστρέφεται σταδιακά. Σε αυτό το πλαίσιο κινήθηκε και η ΕΠΕΚ, υιοθετώντας αρχικά μία διφορούμενη στάση στο δημόσιο λόγο της. Η κοινοβουλευτική ομάδα, που συνεδρίασε ειδικά για το θέμα αυτό, αν και έκανε γνωστή την πρόθεσή της «να μη δοθή πολιτικός χαρακτήρ εις τας Δημοτικές εκλογάς»,¹⁵ παράλληλα δεν απέκλειε κάτι τέτοιο «εάν αι κυβερνητικά προτιμήσεις προς ακατάλληλα πρόσωπα την αναγκάσουν να δώση το κύρος της εις τα πρόσωπα εκείνα τα οποία κρίνει ότι θα εξυπηρετήσουν τα κοινά».¹⁶ Η ΕΠΕΚ εμφανιζόταν έτσι να εξαρτά τη στάση της από την αντίστοιχη «της δεξιάς και της κυβερνήσεως»,¹⁷ που θα την «ανάγκαζαν» να αναπροσανατολίσει την πολιτική της στο συγκεκριμένο ζήτημα. Ουσιαστικά η ΕΠΕΚ επιζητούσε μία αφορμή προκειμένου να μεταστρέψει τη δημόσια στάση της και της την έδωσε ο πρωθυπουργός, Σοφ. Βενιζέλος, ο οποίος με δήλωσή του χαρακτήρισε ως πλέον «κατάλληλο» για δήμαρχο Αθηναίων τον Κωνσταντίνο Κοτζιά, διοικητή πρωτεύουσας επί δικτατορίας Μεταξά. Η δήλωση αυτή, που προκάλεσε αντιδράσεις ακόμη και εντός του ΚΦ,¹⁸ θεωρήθηκε αρκετή από την ΕΠΕΚ προκειμένου να υποστηρίξει ότι οι εκλογές είχαν λάβει πλέον πολιτικό

¹² Για μία συνολική παρουσίαση των δημοτικών εκλογών βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2001, σ. 128-130.

¹³ Ακόμα και η αμερικανική πρεσβεία θεωρούσε δεδομένο ότι το αποτέλεσμα των δημοτικών εκλογών θα προκαλούσε είτε ανασχηματισμό είτε πτώση της κυβέρνησης. Βλ. Robert M. Memminger (USA Embassy in Athens) to State Department, 8/3/1951, *FRUS 1951*, σ. 468.

¹⁴ *Ελευθερία*, 10/4/1951.

¹⁵ Ταυτόχρονα όμως ο Τσουδερός σε οδηγίες του προς τις οργανώσεις σημείωνε ότι: «Το γεγονός ότι δεν προσδίδεται κομματικός χαρακτήρ εις τας δημοτικές εκλογάς δεν σημαίνει ότι η ΕΠΕΚ ως πολιτικός οργανισμός και ο οποίος μάλιστα συγκεντρώνει σήμερα την πλειοψηφίαν του Ελληνικού λαού, θ' απουσιάσει από την προσεχή εκλογικήν μάχην, η οποία είτε εμμέσως είτε αμέσως θα επηρεάσει και την εξέλιξιν του Πολιτικού μας προβλήματος». Βλ. Οδηγίες Εμμ. Τσουδερού προς βουλευτές και τοπικά συμβούλια ΕΠΕΚ [Μάρτιος] 1951, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Αγιάς/Αρχείο Δημητρίου Ηρακλείδη (στο εξής ΓΑΚ/ΑΔΗΡ), φ. 4.2.

¹⁶ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 7/3/1951.

¹⁷ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 9/3/1951.

¹⁸ Μετά τις αντιδράσεις ο Βενιζέλος «διόρθωσε» τη δήλωση αυτή με μία νέα, στην οποία διευκρίνισε ότι ο ίδιος «θα ψηφίσει ως απλούς δημότης Αθηναίων τον κ. Κοτζιάν, αλλά αφίνει ελευθέρους τους φίλους του να ψηφίσουν κατά την κρίσιν των [...] χωρίς να τίθεται επί του θέματος τούτου ζήτημα πειθαρχίας». Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/3/1951.

χαρακτήρα και ότι η ίδια επρόκειτο να αποδουθεί σε έναν αγώνα «καταδίκης των εφθαρμένων και φαυλοκρατικών στοιχείων».¹⁹

Από τη στιγμή που η ΕΠΕΚ αποδέχθηκε τον πολιτικό χαρακτήρα των εκλογών, ο προσκείμενος σε αυτήν τύπος διατύπωσε με σαφήνεια τις προσδοκίες του κόμματος: την εξασφάλιση ενός αποτελέσματος που θα «επικύρωνε» την «καταδίκη της Τετραετίας [ενν. 1946-1949] και των θλιβερών συνεχιστών της» που είχε καταγραφεί στις εκλογές του 1950, και θα καταδείκνυε «πόση απόσταση χωρίζει την [...] Βουλήν και τα παρόντα κυβερνητικά σχήματα από το λαϊκόν φρόνημα». Βασικός στόχος της ΕΠΕΚ λοιπόν, ήταν μία εκλογική άνοδος που θα της έδινε τη δυνατότητα την επομένη των εκλογών να ζητήσει άμεση προσφυγή στις κάλπες: «Την πρωίαν της 16^{ης} Απριλίου, όσο και αν το ενδεχόμενον αυτό την κάμνει να τρέμη [ενν. τη δεξιά], ο Στρατηγός Πλαστήρας θα δικαιούται να ανέλθῃ εἰς τα Ανάκτορα διὰ να λάβῃ την εντολήν προς σχηματισμόν κυβερνήσεως, την διάλυσιν της Βουλῆς και την άμεσον προκήρυξιν βουλευτικῶν εκλογῶν».²⁰ Περισσότερο ίσως από οποιοδήποτε άλλο κόμμα, η ΕΠΕΚ αντιμετώπιζε τις δημοτικές εκλογές ως «προκριματικές» για τις επικείμενες βουλευτικές, τις οποίες θεωρούσε ότι βάσει του αποτελέσματος θα μπορούσε να επισπεύσει.

Ωστόσο, η δημόσια θέση του κόμματος, και συγκεκριμένα της κοινοβουλευτικής του ομάδας, παρέμεινε διφορούμενη, καθώς σε νέα σύσκεψή της αποφασίστηκε «όπως αυτοτελώς και άνευ συνεννοήσεως με άλλα κόμματα, παράσχη κατά τας προσεχείς δημοτικάς εκλογάς, την υποστήριξίν της εἰς προοδευτικούς υποψηφίους ἢ και συνδυασμούς, μη προσδίδουσα οἰονδήποτε κομματικόν χαρακτήρα».²¹ Περισσότερο σαφής ως προς τις προθέσεις ήταν όμως σχετική εγκύκλιος που απέστειλε ο πρόεδρος του κόμματος Εμμ. Τσουδερός προς τα τοπικά συμβούλια και τους βουλευτές.²² Σε αυτήν υπογράμμιζε ότι η ΕΠΕΚ διεκδικούσε «τεραστίαν πολιτικὴν επιτυχίαν στις εκλογές» και, παρότι δεν επρόκειτο να δοθεί «κομματικός χαρακτήρ», οι συνδυασμοί θα έπρεπε να λάβουν την επωνυμία «Προοδευτικός»,²³ που θα δήλωνε με έμμεσο τρόπο την πολιτική στήριξη του

¹⁹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 16/3/1951.

²⁰ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 9/4/1951.

²¹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 19/3/1951.

²² Οδηγίες Εμμ. Τσουδερού προς βουλευτές και τοπικά συμβούλια ΕΠΕΚ [Μάρτιος] 1951, ΓΑΚ/ΑΔΗΡ, φ. 4.2.

²³ Είναι φανερό ότι αυτό θα μπορούσε να εφαρμοστεί μόνο σε συνδυασμούς στους οποίους η ΕΠΕΚ είχε τον μεγαλύτερο αριθμό υποψηφίων και ως εκ τούτου θα μπορούσε να έχει ισχυρότερο λόγο στην επιλογή της ονομασίας του συνδυασμού. Παρ' όλα αυτά η χρήση του επιθέτου «Προοδευτικός» δεν φαίνεται να αποτέλεσε αποκλειστικό προνόμιο της ΕΠΕΚ.

κόμματος. Επιπλέον, παρά το «ακομμάτιστο» του χαρακτήρα τους, οι προγραμματικές αρχές που οι συνδυασμοί θα έπρεπε να υιοθετήσουν, απηχούσαν ουσιαστικά τις θέσεις του κόμματος: «1) Να ενεργήσουν ανακρίσεις επί της οικονομικής διαχείρισεως των δήμων και κοινοτήτων από της Τετάρτης Αυγούστου μέχρι σήμερα, 2) Να ενισχύσουν την οικονομικήν θέσιν των διά ν' ανταποκριθούν εις τα καθήκοντά τους απέναντι των πτωχών τάξεων με έργα κυρίως κοινωνικής πρόνοιας, 3) Ν' αποτελέσουν τον βασικόν πυρήνα απαρχής συναδελφώσεως των κατοίκων, εις τρόπον ώστε η Ελλάς ν' απαλλαγή από την εσωτερικήν αναταραχήν από την οποία κατατρώχεται».²⁴ Οι παραπάνω θέσεις αποτυπώθηκαν και στο σύνθημα του κόμματος σε αυτές τις εκλογές: «Ανόρθωσις, Αναγέννησις, Αλλαγή».²⁵

Η συγκρότηση των συνδυασμών επέβαλε την κινητοποίηση όλου του κομματικού μηχανισμού. Έτσι, βάσει της εγκυκλίου, την ευθύνη τους αναλάμβαναν κατά κύριο λόγο οι βουλευτές²⁶ σε συνεργασία με τα τοπικά συμβούλια, ενώ στις περιφέρειες που δεν είχαν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση «την πρωτοβουλίαν αναλαμβάνουν τα Τοπικά Συμβούλια του Κόμματος, εν επαφή μετά των σημαινόντων πολιτικών παραγόντων καλουμένων εις σύσκεψιν προς ανταλλαγήν απόψεων». Ο βασικός στόχος ήταν να καταρτισθούν συνδυασμοί «αποτελούμενοι κατά βάσιν από εδοκιμασμένους φίλους της ΕΠΕΚ», ενώ σε καμία περίπτωση «οι Δήμοι και οι Κοινότητες δεν πρέπει να αποκτήσουν άρχοντας προερχομένους εκ του παλαιοκομματισμού ή υπηρετούντας τον ξενοκίνητον κομμουνισμόν». Παράλληλα δίνονταν οδηγίες για το προφίλ των υποψηφίων που έπρεπε να συμπεριληφθούν στους συνδυασμούς: «Ενδεδειγμένοι δημοτικοί και κοινοτικοί άρχοντες είναι οι φορείς του πνεύματος της προόδου, της λαϊκής αντιλήψεως και της πολιτικής μετριοπαθείας, κατά προτίμησιν πρόσωπα διακρινόμενα δια την καθόλου κοινωνικήν και τοπικήν δράσιν των». Φαίνεται πάντως ότι κάποιες φορές η συγκρότηση των συνδυασμών δεν υπήρξε εύκολη υπόθεση. Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν εκείνη της Λάρισας στην οποία ενεπλάκησαν όχι μόνο βουλευτές και πολιτευτές του κόμματος της περιοχής, αλλά και της Καρδίτσας, ενώ όταν η κατάσταση φάνηκε πως ήταν αδιέξοδη, τη λύση κλήθηκε να δώσει ο γενικός γραμματέας του κόμματος,

²⁴ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 12/4/1951.

²⁵ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 13/3/1951.

²⁶ Παράδειγμα η συγκρότηση του συνδυασμού Ιωαννίνων από τους Λεων. Σπαή και Αλ. Μελά, βλ. επιστολή Θ. Μ. Θεοδωρίδη προς Πλαστήρα, 12/4/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

Λουκής Ακρίτας.²⁷ Τέλος, υπήρξαν περιπτώσεις όπου η ρήξη μεταξύ ομάδων και στελεχών της ΕΠΕΚ δεν αποφεύχθηκε, με αποτέλεσμα να εμφανιστούν δύο συνδυασμοί εντός του ίδιου δήμου, γεγονός που ανάγκασε τον Πλαστήρα να δηλώσει ότι «Επειδή εις ωρισμένας περιφέρειας παρουσιάσθησαν περισσότεροι του ενός συνδυασμοί αποτελούμενοι από οπαδούς της ΕΠΕΚ, προς αποφυγήν παρεξηγήσεων δηλούμεν ότι θεωρούνται όλοι ισότιμοι, ουδείς δε, ως γνωστόν, έλαβε χρίσμα από την ηγεσίαν του κόμματος».²⁸

Η έλλειψη επαρκών στοιχείων για τα πρόσωπα που στελέχωσαν εν τέλει τους συνδυασμούς δεν επιτρέπει την εξαγωγή οποιουδήποτε γενικού συμπεράσματος. Παρ' όλα αυτά μπορεί εύκολα να διαπιστώσει κανείς πως η ΕΠΕΚ αξιοποίησε μία σειρά προσώπων του στενού κομματικού περιβάλλοντος, εντάσσοντας στα ψηφοδέλτια βουλευτές (χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των Σταμάτη Μερκούρη και Μηνά Πατρίκιου που τέθηκαν επικεφαλής των συνδυασμών στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη αντίστοιχα, αλλά και του Γ. Καρτάλη που συμμετείχε στο ψηφοδέλτιο του Βόλου), ενώ μεγαλύτερη ήταν η συμμετοχή των πολιτευτών,²⁹ όπως για παράδειγμα στους συνδυασμούς Πειραιώς, Νέας Σμύρνης, όπου συμμετείχαν από δύο υποψήφιοι.³⁰ Από τους συνδυασμούς πάντως δεν έλειψαν και πρόσωπα προερχόμενα από τα τοπικά συμβούλια (όπως π.χ. ο Α. Αγγελίδης, πρόεδρος του τοπικού συμβουλίου Θήβας, και ο Ευστρ. Μαϊχός, πρόεδρος της περιφερειακής επιτροπής Πειραιά).³¹ Τέλος, φαίνεται πως καταβλήθηκε προσπάθεια να τεθούν ως επικεφαλής συνδυασμών πρώην αιρετοί δήμαρχοι, οι οποίοι είχαν παυθεί είτε κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας είτε της Κατοχής και είχαν κατά τεκμήριο δημοκρατικό προφίλ.³²

Δεδομένου του μεγάλου αριθμού των συνδυασμών, τα πρόσωπα του κομματικού περιβάλλοντος δεν αρκούσαν για τη στελέχωση των ψηφοδελτίων. Η εγκύκλιος του κόμματος –αν και υποβάθμιζε την ανάγκη αναζήτησης προσώπων

²⁷ Βλ. επιστολή υποψήφιου δημάρχου Δημ. Λαγού προς Πλαστήρα, 23/4/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

²⁸ *Το Βήμα*, 12/4/1951.

²⁹ Παρ' όλα αυτά η πιο γνωστή περίπτωση πολιτευτή της ΕΠΕΚ είναι εκείνη του Δημ. Γονατά, ο οποίος «έπαυσε ν' ανήκη εις τα στελέχη του κόμματος» από τη στιγμή που δήλωσε ότι επρόκειτο να κατέλθει ως υποψήφιος στην Αθήνα υποστηριζόμενος από το Δημοκρατικό Συνασπισμό Βλ. δήλωση του Πλαστήρα για το θέμα, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 30/3/1951.

³⁰ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5/4/1951.

³¹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 14/4/1951.

³² Βλ. για παράδειγμα το δήμο Νέας Ιωνίας (στον οποίο μετείχαν τοπικοί παράγοντες από το ΚΦ, ΕΠΕΚ, ΔΣΚ και ΣΚ-ΕΛΔ) με επικεφαλής τον πρώην δήμαρχο Γ. Φελέκη. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/3/1951. Βλ. επίσης το δήμο Κηφισιάς, όπου επικεφαλής τέθηκε ο πρώην δήμαρχος Εμμ. Δατσέρης, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/4/1951.

εκτός ΕΠΕΚ– αναγνώριζε εμμέσως το πρόβλημα και έθετε τη γενική κατεύθυνση που έπρεπε να ακολουθηθεί: «Λαμβανομένων υπ’ όψιν των τοπικών συνθηκών και προσωπικών προτιμήσεων εκλογέων, δεν αποκλείεται όπως εις τους συνδυασμούς συμπεριληφθούν και πρόσωπα ανήκοντα εις άλλα κόμματα, συγγενή κατά την προέλευσιν και τον γενικώτερον προγραμματισμόν ή πρόσωπα ηγούμενα επαγγελματικών, αγροτικών και εργατικών οργανώσεων». Αξίζει να σημειωθεί πάντως ότι η κατεύθυνση που δινόταν από το κόμμα ήταν πολύ γενική όσον αφορά τα «συγγενή» κόμματα, γεγονός που, όπως θα φανεί παρακάτω, επέτρεπε τη διεύρυνση των συνεργασιών.

Οι συνδυασμοί που υποστήριζαν γενικώς τα κόμματα, και ειδικότερα η ΕΠΕΚ, στους τρεις μεγάλους δήμους της χώρας ήταν οι εξής: στην Αθήνα, τα κόμματα της Δεξιάς και το ΚΦ στήριζαν τον Κων/νο Κοτζιά, η ΕΠΕΚ τον βουλευτή του κόμματος Σταμάτη Μερκούρη, ο Δημοκρατικός Συναγερμός τον Γ. Σπηλιόπουλο και το ΣΚ-ΕΛΔ τον πρώην πολιτευτή της ΕΠΕΚ Δημ. Γονατά.³³ Στον Πειραιά τα δεξιά κόμματα στήριζαν τον Γιώργο Ανδριανόπουλο, η ΕΠΕΚ τον «Προοδευτικό Συνδυασμό» με επικεφαλής τον Αναστ. Βουλόδημο, το ΚΦ υποστήριξε τον Παύλο Ντεντιδάκη και ο Δημοκρατικός Συναγερμός τον Δημήτρη Μαριόλη. Στη Θεσσαλονίκη, τέλος, η ΕΠΕΚ και το ΣΚ-ΕΛΔ υποστήριζαν τον συνδυασμό «Δημοκρατική Προοδευτική Παράταξις» με επικεφαλής τον βουλευτή της ΕΠΕΚ και πρώην δήμαρχο Μηνά Πατρίκιο, η Δεξιά (ΛΚ, ΠΑΠ και ΛΕΚ) σε συνεργασία με το ΚΦ και το ΔΣΚ υποστήριζαν τον συνδυασμό της «Ηνωμένης Παρατάξεως», ενώ η Αριστερά τον συνδυασμό της «Δημοκρατικής Συνεργασίας». Πέραν όμως των μεγάλων δήμων, η κομματική στήριξη των υπόλοιπων συνδυασμών της χώρας –και κατ’ επέκταση οι όποιες συνεργασίες μεταξύ των κομμάτων– δεν είναι εύκολο να τεκμηριωθεί λόγω ανεπαρκών στοιχείων, καθώς στα επίσημα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών,³⁴ κατά πάγια τακτική, δεν σημειώνεται η κομματική ταυτότητά τους. Επιπλέον, η αξιοποίηση ακόμα και των όσων καταγράφονται δημιουργεί

³³ Για τις αντιθέσεις στο εσωτερικό της Αριστεράς βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α΄, σ. 218-220· Πότης Παρασκευόπουλος, *Φιλελεύθερα ανοίγματα στην Ελλάδα μετά τον εμφύλιο*, Αθήνα 1987, σ. 130-132, καθώς και Τάσος Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1967*, τ. Α΄, Αθήνα 2009, σ. 111-114.

³⁴ Τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών δημοσιεύθηκαν το 1959. Βλ. Υπουργείον Εσωτερικών - Διεύθυνσις Μελετών, *Αποτελέσματα εκλογών δημοτικών και κοινοτικών αρχών κατά δήμους και κοινότητας άνω των 2.000 κατοίκων των εκλογών 1951, 1954 και 1959*, Αθήνα 1959.

πρόσθετες δυσκολίες, καθώς τα αποτελέσματα δίνονται άλλοτε με βάση την ονομασία του συνδυασμού και άλλοτε με βάση το όνομα του επικεφαλής του.³⁵

Τα δεδομένα που παρουσιάζονται στη συνέχεια προέκυψαν από τον εντοπισμό σχετικών στοιχείων σε αρχειακό και έντυπο υλικό,³⁶ τα οποία οδήγησαν στην ταύτιση των συνδυασμών που υποστηρίχθηκαν από την ΕΠΕΚ (είτε αυτοτελώς είτε σε συνεργασία με άλλο κόμμα) σε 77 από τους 215 δήμους της χώρας.³⁷ Είναι προφανές ότι ο αριθμός αυτός δεν επιτρέπει την εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων και έτσι στο σημείο αυτό θα γίνει λόγος μόνο για τις συνεργασίες που εντοπίστηκαν. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, η ΕΠΕΚ συνεργάστηκε στους 38 από τους 77 δήμους.³⁸ Οι συνεργασίες αυτές μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως εξής: α) με το Σοσιαλιστικό Κόμμα-Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (ΣΚ-ΕΛΔ), όπως π.χ. στους δήμους, Λαμίας, Βέροιας, Λαρίσης (με τη σύμπραξη και της Ένωσης Δημοκρατικών Αριστερών), β) με το Κόμμα Φιλελευθέρων, όπως π.χ. στους δήμους Κατερίνης, Βύρωνα, Κηφισιάς, Καλλιθέας (με τη σύμπραξη και του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος), γ) με δυνάμεις τοπικής εμβέλειας, όπως π.χ. στους δήμους Τρικάλων (Απόστολος Παγκούτσος), Κιάτου (Κωνσταντίνος Ρέντης), δ) με εν γένει «προοδευτικά στοιχεία» και ε) ευρύτατες συνεργασίες (ΕΠΕΚ-ΚΦ-ΔΣΚ-ΛΚ-ΣΚΕΛΔ) σε συγκεκριμένους δήμους, όπως π.χ. η Νίκαια, πιθανόν στη λογική ενός «μετώπου» έναντι της κομμουνιστικής Αριστεράς. Η πλειονότητα των συνεργασιών που εντοπίστηκαν, είκοσι από τις τριάντα οκτώ, αφορούσαν το ΣΚ-ΕΛΔ³⁹ –αριθμός σαφώς μεγαλύτερος από εκείνο των συνεργασιών με το ΚΦ που ανήλθε στις έξι.

Η συνεργασία με το ΣΚ-ΕΛΔ δεν υπήρξε τυχαία, καθώς φαίνεται πως αποτέλεσε πολιτική επιλογή και των δύο κομμάτων.⁴⁰ Μάλιστα το ΣΚ-ΕΛΔ είχε λάβει θέση για μία ενδεχόμενη συνεργασία ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1950: «Με

³⁵ Ειδικά για τις ονομασίες των συνδυασμών να σημειωθεί ότι υπάρχει απόκλιση κάποιες φορές μεταξύ αυτών που αναγράφονται στη στατιστική και αυτών που δημοσιεύθηκαν στον Τύπο της εποχής.

³⁶ Βάση για την αναζήτηση περαιτέρω στοιχείων αποτέλεσε μία πρώτη καταγραφή των συνεργασιών στην οποία είχε προχωρήσει ο Ηλίας Νικολακόπουλος, τον οποίο ευχαριστώ θερμά για την παραχώρησή της. Στη συνέχεια η καταγραφή αυτή εμπλουτίστηκε με στοιχεία από το Αρχείο Πλαστήρα, το Αρχείο Καρτάλη, το Αρχείο Βενιζέλου και το Αρχείο της ΕΔΑ, ενώ πολύτιμο υλικό προσέφεραν τα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, *Ελευθερία* και *Μάχη*.

³⁷ Βλ. Πίνακα IV στην παρούσα διατριβή.

³⁸ Η αυτοτελής κάθοδος στους υπόλοιπους τριάντα δήμους δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Ενδεχομένως περαιτέρω στοιχεία να αποκάλυπταν και άλλες συνεργασίες που δεν εντοπίστηκαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας.

³⁹ Αντίστοιχα και από πλευράς του ΣΚ-ΕΛΔ η πλειονότητα των συνεργασιών ήταν με την ΕΠΕΚ. Βλ. «Έκθεση του Ηλ. Τσιριμώκου για τις δημοτικές εκλογές», *Η Μάχη*, 22/4/1951.

⁴⁰ Η ανάγνωση της στρατηγικής της ΕΠΕΚ σε σχέση με το ΣΚ-ΕΛΔ στις δημοτικές εκλογές, για την οποία κάνει νύξη ο Μιχ. Π. Λυμπεράτος, (*Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, Αθήνα 2011, σ. 380-381), απέχει πολύ από την πραγματικότητα, καθώς, μεταξύ άλλων, βασίζεται σε σοβαρούς αναχρονισμούς.

την επιφύλαξη των ειδικών σε κάθε δήμο ή κοινότητα συνθηκών, η γενική κατευθυντήρια γραμμή πρέπει να είναι ο καταρτισμός όσο το δυνατό πιο πλατειών δημοκρατικών ψηφοδελτίων, από τα πιο κατάλληλα, τα πιο ηθικώς αδιάβλητα, τα πιο συμπαθή στην κοινή γνώμη πρόσωπα, συγκεκριμένα με πρόσωπα που ανήκουν στην ΕΠΕΚ ή είναι ανεξάρτητα δημοκρατικά ή ανήκουν στα κόμματα που απήρτισαν τη Δ.Π. στις εκλογές της 5ης Μαρτίου». ⁴¹ Είναι προφανές ότι η Κεντρική Επιτροπή του ΣΚ-ΕΛΔ είχε ορίσει με μεγαλύτερη σαφήνεια από την ΕΠΕΚ τις πολιτικές «συγγένειες» που μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση συνεργασιών.

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, η εγκύκλιος του Εμμ. Τσουδερού δεν έκανε αναφορά σε κομματικές συνεργασίες αλλά σε προσωπικές. ⁴² Είναι πάντως προφανές ότι οι συνεργασίες –έστω και προσωπικές– υπήρξαν καθαρά πολιτικές και το βασικό τους χαρακτηριστικό ήταν ότι κινούνταν στο χώρο του Κέντρου και της Αριστεράς, ενώ δεν περιλαμβάνονταν αντίστοιχες με τη Δεξιά. ⁴³ Η λογική των συνεργασιών από πλευράς της ΕΠΕΚ αναδεικνύεται εμμέσως από σχετικά δημοσιεύματα του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*, τις παραμονές των εκλογών: «τα στελέχη [...] επροστάτευσαν την ιδεολογική και πολιτική αυτοτέλειαν της ΕΠΕΚ και απέκλεισαν πάσαν συνεργασίαν με τους εκπροσώπους της εθνοκαπηλείας καθώς και τους εκπροσώπους της άκρας αριστεράς». ⁴⁴ Πέρα όμως από τους αποκλεισμούς αυτούς «η ΕΠΕΚ επραγματοποίησε συνεργασίαν με τα μετριοπαθή στοιχεία της αριστεράς, τα οποία έλκονται από το ιδεώδες της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού και προμαχούν εις τον αγώνα εναντίον του κομμουνιστικού μηδενισμού». Ουσιαστικά η ΕΠΕΚ στις δημοτικές εκλογές επιχείρησε με σαφήνεια ένα άνοιγμα προς τη «μετριοπαθή» Αριστερά αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο μίας γενικότερης συνεργασίας. Χαρακτηριστικό είναι ένα ακόμα δημοσίευμα: «Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης είναι από απόψεως μελλοντικών ιδεολογικών προσανατολισμών αρκετά ενδιαφέρουσα. Η ΕΠΕΚ επραγματοποίησε συνεργασία μόνον με την ΕΛΔ». ⁴⁵ Το κρίσιμο στοιχείο ήταν ακριβώς αυτό: κατά πόσον δηλαδή η συνεργασία με το ΣΚ-

⁴¹ Βλ. Κεντρική Επιτροπή ΣΚ-ΕΛΔ προς οργανώσεις, 1/9/1950, ΑΣΚΙ/Αρχειό ΕΔΑ φ. 670/2.1 «Αρχειό Ιπποκράτη Φραγκόπουλου».

⁴² Ο αμερικανός πρεσβευτής, πάντως, είχε προτείνει να ασκηθούν πιέσεις στην ΕΠΕΚ προκειμένου να μην συμπεριλάβει «συνοδοιπόρους» στους συνδυασμούς της με την ελπίδα να κερδίσει την υποστήριξη της «άκρας Αριστεράς». Βλ. Peurifoy to State Department, 9/3/1951, *FRUS 1951*, σ. 467-469.

⁴³ Βλ. και Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 128.

⁴⁴ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/4/1951.

⁴⁵ Στο ίδιο.

ΕΛΔ θα είχε αντίκτυπο στους «μελλοντικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς» της ΕΠΕΚ. Με λίγα λόγια αν η ΕΠΕΚ θα προσανατολιζόταν περισσότερο αριστερά.⁴⁶

Ασχέτως του προσανατολισμού που θα ακολουθούσε η ΕΠΕΚ, η στρατηγική που υιοθέτησε στη συγκεκριμένη συγκυρία ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη με την αντίστοιχη των άλλων κομμάτων του Κέντρου, που στράφηκαν σε συνεργασίες με το Λαϊκό Κόμμα, με ηχηρότερες εκείνες του Κόμματος Φιλελευθέρων, το οποίο συνεργάστηκε, όπως αναφέρθηκε ήδη, ακόμα και στους μεγάλους δήμους της χώρας. Η αντίθεση αυτή αξιοποιήθηκε εκατέρωθεν στο πλαίσιο του προεκλογικού ανταγωνισμού. Ο Σοφ. Βενιζέλος, χωρίς να κάνει ονομαστική αναφορά στην ΕΠΕΚ, επέστησε την προσοχή «των ηγουμένων των εθνοφορόνων συνδυασμών, όπως μη παρεισφρήσουν εις τα ψηφοδέλτια των στοιχεία εθνικώς ύποπτα»,⁴⁷ επαναφέροντας με αυτόν τον τρόπο τη συζήτηση περί «συνοδοιοπορίας» που αφορούσε κυρίως την ΕΠΕΚ. Με πολύ οξύτερο τρόπο όμως παρουσίασε η ΕΠΕΚ τις συνεργασίες των άλλων κομμάτων: «[...] τα στελέχη της δεξιάς, ήτοι τα υπολείμματα της δικτατορίας, του Λαϊκού Κόμματος, του ΛΕΚ, του κόμματος του κ. Παπανδρέου, και τα συντηρητικά στοιχεία του κόμματος των Φιλελευθέρων, επραγματοποίησαν σχεδόν εις ολόκληρον την Ελλάδα συνεργασίαν, χαρακτηριστική του γεγονότος ότι άπαντα τα κόμματα ταύτα κινούνται εντός του αυτού ιδεολογικού κλίματος και επιδιώκουν με τα παλαιά συνθήματα της εθνοφροσύνης να διατηρηθούν εις την επιφάνειαν της πολιτικής ζωής».⁴⁸ Οι εντελώς διαφορετικές στρατηγικές που είχαν υιοθετήσει τα δύο κόμματα, πέραν του ότι καθιστούσε εμφανές «το βαθύ χάσμα»⁴⁹ που τα χώριζε στο επίπεδο της εκλογικής βάσης, δυναμίτιζε ουσιαστικά και το σχήμα του Κέντρου. Το ΚΦ επανερχόταν στη θέση της «φωτισμένης συντήρησης»⁵⁰ που κατείχε πριν τις εκλογές του 1950, ενώ η ΕΠΕΚ μετατόπιζε κατά πολύ τα όρια της Δεξιάς, στην οποία συμπεριλάμβανε πλέον το ΔΣΚ και τμήμα του ΚΦ. Η ΕΠΕΚ προσανατολιζόταν προς «μίαν μεγάλην προοδευτικήν παράταξιν με την ένταξιν προοδευτικών στοιχείων εκ

⁴⁶ Να σημειωθεί ότι στις εκλογές αυτές δεν τέθηκε θέμα συνεργασίας από πλευράς του ΚΚΕ, το οποίο χαρακτήριζε «ματαιοπονία» την προσπάθεια συγκρότησης εκλογικού συνασπισμού, αλλά παρ' όλα αυτά άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο τοπικής σύμπραξης με «τίμιους παράγοντες», σημειώνοντας ότι «τέτοιοι βρίσκονται και στο τσαλδαρικό και στο βενιζελικό και στο παπανδρεϊκό και στο πλασθηρικό κόμμα και στην ΕΛΔ, στον Σοφιανόπουλο κλπ». Βλ. *ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ. 7, σ. 133.

⁴⁷ *Το Βήμα*, 3/4/1951.

⁴⁸ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/4/1951.

⁴⁹ Βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, «Κομματική και εκλογική αποτύπωση του εμφυλίου, 1950-1952», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 339.

⁵⁰ Βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 1970, σ. 464.

του Κόμματος των Φιλελευθέρων [...] και μετριοπαθών στοιχείων της αριστεράς».⁵¹ Στη «μεγάλη προοδευτική παράταξι», η οποία «εσχηματίσθη εκ των κάτω [...] διά πρώτη φοράν εις τόσην έκτασιν εν Ελλάδι» στις δημοτικές εκλογές, δεν χωρούσε πλέον ούτε το ΔΣΚ ούτε ένα τμήμα των φιλελευθέρων· τη θέση τους καταλάμβανε η «μετριοπαθής αριστερά».

Η μάχη όμως των εντυπώσεων επρόκειτο να δοθεί στην Αθήνα, όπου και θα αποκρυσταλλωνόταν και το πολιτικό στίγμα του κόμματος. Ο υπονήπιος δήμαρχος του συνδυασμού «Λαός-Έργα», Σταμάτης Μερκούρης, παρότι προσπάθησε να αποποιηθεί την κομματική του ταυτότητα, δηλώνοντας ότι ο συνδυασμός ήταν «ξένος προς πάσαν παράταξιν και κόμμα»,⁵² επανέφερε –με αυξανόμενη ένταση όσο πλησίαζαν οι εκλογές– την έννοια του «πατριωτισμού» που είχε προβάλει η ΕΠΕΚ στις εκλογές του 1950, αντιπαραβάλλοντάς την με την «εθνικοφροσύνη». Μάλιστα ο Μερκούρης, στην τελευταία προεκλογική του ομιλία⁵³ αναρωτήθηκε «πού ήσαν [ενν. οι περί τον Κοτζιά] όλα αυτά τα χρόνια από τότε που το έθνος μάχεται, δηλαδή από το 1912-13. [...] Διότι ημείς που εδώσαμεν το “παρών” εις τους αγώνας του έθνους δεν τους συνητήσαμε πουθενά». Βέβαια στόχος δεν ήταν οι παλιότεροι «αγώνες του έθνους» –παρότι και αυτοί αναφέρθηκαν⁵⁴ αλλά η περίοδος της Κατοχής κατά την οποία οι αντίπαλοί του «είχον αναλάβει υποχρεώσεις απέναντι του εχθρού». Είναι φανερό ότι ο «πατριωτισμός» δεν αντιπαραβαλλόταν πλέον με την «απραξία», αλλά με τον «δωσιλογισμό»: «Ημείς, οι ύποπτοι της Εθνικοφροσύνης, τον καιρόν που οι αντίπαλοί μας ησχολούντο με τας πράξεις αυτάς, εμαχόμεθα». Η ρήξη με την «εθνικοφροσύνη» επρόκειτο να γίνει απόλυτα σαφής με την προκήρυξη του Μερκούρη προς τους αθηναίους πολίτες, στην οποία χαρακτήρισε τους «εθνικόφρονες» ως «όψιμους πατριώτες».⁵⁵

Ακόμα εντονότερη ήταν η κριτική που άσκησε η ΕΠΕΚ, μέσω του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*, εναντίον του Κ. Κοτζιά, χρησιμοποιώντας σειρά φωτογραφιών προκειμένου να ενισχύσει την κατηγορία του «δωσιλογισμού». Η αρχή έγινε στις 11 Απριλίου με τη δημοσίευση φωτογραφίας του με τον Χίτλερ⁵⁶ και συνοδευτικό κείμενο που τον χαρακτήριζε «λιποτάκτη του εθνικού αγώνος, πρώην

⁵¹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/4/1951.

⁵² *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 2/4/1951.

⁵³ *Το Βήμα*, 15/4/1951.

⁵⁴ «Δεν τους συναντήσαμε ούτε στην Μακεδονίαν, ούτε στην Ήπειρον, ούτε στην Αλβανίαν, ούτε στα Μικρασιατικά πεδία».

⁵⁵ *Το Βήμα*, 15/4/1951.

⁵⁶ Σημειωνόταν βεβαίως ότι η φωτογραφία είχε ληφθεί στις 5 Μαΐου 1936.

υμνητή της χιτλερικής τυραννίδος, ένθερμο θιασώτη του “γερμανικού πνεύματος” που έχει τη θρασύτητα και αναισχυντία να εμφανίζεται ως “εθνικόφρων” και πατριώτης και να διεκδικεί το αξίωμα του δημάρχου». ⁵⁷ Την επόμενη μέρα η εφημερίδα δημοσίευσε μία ακόμα φωτογραφία από γεύμα που είχε παραθέσει τον Ιούλιο του 1940, μετά την εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στη Γαλλία, ο Κοτζιάς στον γερμανό πρεσβευτή, στο οποίο είχε εκφράσει την ευχή να επικρατήσει το γερμανικό πνεύμα σε ολόκληρη την Ευρώπη «προς το καλόν του πολιτισμού». ⁵⁸ Τέλος, την παραμονή των εκλογών δημοσιεύθηκαν στην πρώτη σελίδα φωτογραφίες των αντιπάλων για τη δημαρχία, Μερκούρη και Κοτζιά, επιλεγμένες για να αποτυπώσουν με τη μεγαλύτερη δυνατή καθαρότητα την πολιτική «άβυσσο» που τους χώριζε. Ο Μερκούρης φωτογραφημένος ως εξόριστος την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας και ο Κοτζιάς με το ζεύγος Γκαίμπελς. ⁵⁹ Το μήνυμα, για την εφημερίδα, ήταν σαφές: στον δήμο της Αθήνας αντιμέτωποι ήταν η δημοκρατία και ο φασισμός. ⁶⁰

Το αποτέλεσμα όμως των εκλογών υπήρξε συντριπτικό υπέρ του Κ. Κοτζιά, ο οποίος συγκέντρωσε ποσοστό 60,8%, ενώ ακολούθησαν οι Σταμ. Μερκούρης με 20,2%, Γ. Σπηλιόπουλος με 16,7% και Δ. Γονατάς με 2,2%. Η εκλογική επιτυχία που προσδοκούσε η ΕΠΕΚ δεν είχε επιτευχθεί στην Αθήνα, αλλά ούτε στη Θεσσαλονίκη. Και στις δύο πόλεις όμως τα ποσοστά της σημείωσαν αύξηση σε σχέση με τα αντίστοιχα των βουλευτικών του 1950 (20,2% έναντι 13,9% στην Αθήνα και 21,6% έναντι 17,4% στη Θεσσαλονίκη), γεγονός που αποτύπωνε μία ανοδική πορεία. Εκείνο πάντως που κυρίως προέκυπτε από το αποτέλεσμα ήταν ότι η ΕΠΕΚ –συνεργαζόμενη ή αυτόνομη– επιβεβαίωσε τη δύναμή της στη Θεσσαλία, πλειοψηφώντας στους δήμους Λαρίσης, Καρδίτσας, Σοφάδων, Νέας Ιωνίας, Βόλου και Τρικάλων, στη Μακεδονία στους δήμους Καλαμαριάς, Κουφαλίων, Λαγκαδά, Δράμας, Κιλκίς, Αξιούπολης, Γιαννιτσών, Κατερίνης, Πτολεμαΐδας, Κοζάνης, Βέροιας, Αμυνταίου, στα Δωδεκάνησα (δήμοι Ρόδου και Κω), στη Λέσβο (δήμοι Αγιάσου, Ερεσού, Μυτιλήνης) και στη Χίο. Είναι φανερό ότι δεν μπορούσε να γίνει λόγος περί νίκης

⁵⁷ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 11/4/1951.

⁵⁸ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 12/4/1951.

⁵⁹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 14/4/1951.

⁶⁰ Αντιστοίχως ο Κων. Κοτζιάς χρησιμοποίησε την κατηγορία της «συνοδοιοπορίας» και μάλιστα με έναν πρωτότυπο τρόπο: σύμφωνα με καταγγελίες του συνδυασμού του Μερκούρη «εις ωρισμένους κινηματογράφους προβάλλεται διαφημιστική ταινία του κ. Κοτζιά, το κείμενο της οποίας υπερβαίνει παν όριον πολιτικής ευπρεπείας. Συγκεκριμένως, αναγράφεται ότι οι απαρτίζοντες το ψηφοδέλτιον του Συνδυασμού Λαός-Έργα είναι όργανα της Κομμινφόρμ». Βλ. Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 14/4/1951.

και έτσι το κόμμα περιορίστηκε σε πιο μετριοπαθείς εκτιμήσεις: «Η ΕΠΕΚ δεν φαίνεται να έχασε τας ψήφους της. Ίσως μάλιστα να τας είδεν και αυξανόμενας κατά μικρόν ποσοστόν».⁶¹ Παρά το ότι τα ποσοστά δεν ήταν τέτοια που να επιτρέπουν στον Πλαστήρα να «ανέλθη εις τα Ανάκτορα διά να λάβη την εντολήν προς σχηματισμόν κυβερνήσεως», όπως προσδοκούσε η ΕΠΕΚ, το γεγονός δεν την απέτρεψε από το να ζητήσει την κατά το συντομότερο δυνατόν διεξαγωγή εκλογών, καθώς, σύμφωνα με την εκτίμησή της, το αποτέλεσμα αποδείκνυε μία «δυσαρμονία» μεταξύ του φρονήματος του εκλογικού σώματος και της σύνθεσης της Βουλής.

Το αποτέλεσμα των εκλογών αξιοποιήθηκε από την ΕΠΕΚ προκειμένου να επανακαθορίσει την ιδεολογική της ταυτότητα, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην αντίθεσή της με τον κομμουνισμό. Ο Πλαστήρας, με δηλώσεις του την επομένη των εκλογών, σημείωσε: «Ο Ελληνικός λαός κατά συντριπτικήν πλειοψηφίαν απεδοκίμασε τους κομμουνιστάς υποψηφίους δώσας την εμπιστοσύνην του εις τα αντικομμουνιστικά κόμματα και μεταξύ αυτών κατά ηυξημένον παντού ποσοστόν εις την ΕΠΕΚ η οποία λόγω προγράμματος, αλλά και προσωπικής συνθέσεως αποτελεί το ισχυρότερον προπύργιον εις τον αγώνα κατά του κομμουνισμού». Ο ρητός αντικομμουνιστικός λόγος, που δεν αποτελούσε γνώρισμα της ΕΠΕΚ,⁶² δεν είναι εύκολα ερμηνεύσιμος. Ενδεχομένως να εκτιμήθηκε ότι τα όρια προς την Αριστερά είχαν διευρυνθεί σε τέτοιο βαθμό που έθεταν σε κίνδυνο την ένταξη της ΕΠΕΚ εντός «εθνικού πλαισίου». Ο καθορισμός σαφών ορίων απέναντι στην Αριστερά συμβάδισε με την επαναφορά της συζήτησης περί Κέντρου με μία νέα εκδοχή: «[...] η ΕΠΕΚ αγωνιζομένη μόνη εις όλην την χώραν ως Κέντρον εναντίον της Αριστεράς και των συνησπισμένων Δεξιών». Η ΕΠΕΚ δεν ήταν μία από τις δυνάμεις του Κέντρου, αλλά το ίδιο το Κέντρο, καθώς τα κόμματα που είχαν συγκροτήσει το 1950 αυτόν τον χώρο ανήκαν πλέον στον χώρο των «συνησπισμένων Δεξιών». Παρότι το σχήμα αυτό φαίνεται πως αντικατόπτριζε μια προσπάθεια οριοθέτησης του κεντρικού χώρου με όρους ιδεολογικής «καθαρότητας», την ίδια ακριβώς στιγμή ανατρεπόταν από μία παραλλαγή του: «Η ΕΠΕΚ δεν αποτελεί μόνον παράταξιν Κέντρου, υφ' ην έννοιαν τούτο εμφανίζεται εις άλλας χώρας ως κάτι ενδιάμεσον μεταξύ δεξιάς και Αριστεράς.

⁶¹ Αντιθέτως, ο Ν. Κολυβάς έκρινε ως επιζήμιο το αποτέλεσμα των εκλογών και επικέντρωνε την κριτική του στην κομματική στήριξη του Μερκούρη ο οποίος ήταν πρόσωπο «ακατάλληλο», βλ. επιστολή Κολυβά προς Πλαστήρα, 20/4/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

⁶² Να διευκρινιστεί πάντως εδώ ότι η ΕΠΕΚ ήταν σαφώς αντίθετη με τον κομμουνισμό. Ποτέ όμως μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχε αυτοπροσδιοριστεί ως «αντικομμουνιστικό κόμμα».

Η ΕΠΕΚ καλύπτει όλον τον χώρο όπου θα ημπορούσε να αναπτυχθή μία νόμιμος και συνεπής δημοκρατική αριστερά κίνησης».⁶³

Όλες οι παραπάνω θέσεις που συνυπήρχαν στην ΕΠΕΚ και απηχούσαν τις απόψεις διαφορετικών τάσεων στο εσωτερικό της, αποτυπώνουν με τον καλύτερο τρόπο τις διεργασίες που συντελούνταν μέσα σε ένα κόμμα που αναζητούσε τον προσανατολισμό του, χωρίς να αποφεύγει παλινωδίες, πισωγυρίσματα, υπερβάσεις και χωρίς τίποτε από όλα αυτά να είναι δεδομένο εκ των προτέρων. Τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή πάντως, φαίνεται πως η πορεία που είχε αρχίσει να χαράσσει είχε μία αφαφή αριστερή απόκλιση.⁶⁴

Βουλευτικές εκλογές: «Ευρύτεραι τάσεις πολιτικού προσανατολισμού»

Το αποτέλεσμα των δημοτικών εκλογών δεν είχε δημιουργήσει πολιτικό ζήτημα, είχε όμως διαμορφώσει κλίμα αναμονής των βουλευτικών εκλογών για τις οποίες, όπως αναφέρθηκε, είχε δεσμευτεί η κυβέρνηση.⁶⁵ Έτσι στις 2 Μαΐου ο πρωθυπουργός Σοφ. Βενιζέλος ανακοίνωσε την διεξαγωγή εκλογών τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους εφόσον προηγουμένως είχε επέλθει συμφωνία στο ζήτημα του εκλογικού νόμου. Στο μεταξύ όμως ένα γεγονός ήρθε να ταράξει τον πολιτικό και όχι μόνο κόσμο της χώρας: η παραίτηση του Αλέξανδρου Παπάγου από την αρχιστρατηγία στις 29 Μαΐου. Η παραίτηση του Παπάγου, που συνοδεύτηκε από ένα κίνημα-οπερέτα,⁶⁶ το οποίο έληξε με παρέμβαση του ίδιου, έφερε στο προσκήνιο τον «Ιερό Δεσμό Ελλήνων Αξιωματικών» (ΙΔΕΑ)⁶⁷ και ανέδειξε το ρόλο του στρατού ως εξωθεσμικού ρυθμιστικού παράγοντα της πολιτικής.

⁶³ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 23/4/1951.

⁶⁴ Σύμφωνα με τον Ηλ. Τσιριμώκο αυτό ήταν ακριβώς το ζητούμενο: «Η ΕΠΕΚ βρίσκεται σήμερα σε σταυροδρόμο: ή θα βαλθή να παίξει αληθινά το ρόλο που εξήγγειλε, οπότε, σε συμμαχία με τη δημ. αριστερά θ' αποτελέσει ουσιώδη παράγοντα ενός ειλικρινούς προοδευτικού ρεύματος ή θα παρασυρθή σε δεξιότερους δρόμους, οπότε η μάζα που την ακολούθησε θ' αναζητήσει στη δημοκρ. αριστερά την ηγεσία που θα εκφράσει τους πόθους της. Αυτό θα είναι το νέο ενδιαφέρον στοιχείο της πολιτικής εξέλιξης της χώρας στο άμεσο μέλλον», βλ. «Έκθεση του Ηλ. Τσιριμώκου για τις δημοτικές εκλογές», *Η Μάχη*, 22/4/1951.

⁶⁵ Μάλιστα ο Πλαστήρας έσπευσε να «υπενθυμίσει» στην κυβέρνηση τη δέσμευσή της την επομένη των δημοτικών εκλογών: «Και τώρα δεν απομένει εις την κυβέρνησιν παρά το καθήκον, όπως έχει υποσχεθή, διαλύουσα την Βουλήν, να προκηρύξη το ταχύτερον βουλευτικές εκλογάς». Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 223.

⁶⁶ Σχετικά με το κίνημα βλ. το ανακριτικό πόρισμα του εισηγητή του Διαρκούς Στρατοδικείου Αθηνών ταγματάρχη Ζωζωνάκη, *Ελευθερία* 25/1/1952, καθώς και λεπτομερή παρουσίαση στο Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 228-237· πρβλ. επίσης Λ. Καλλιβερέτακης, «Οι γνωστοί “άγνωστοι” Απριλιανοί συνωμότες», *Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα: Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα 2010, σ. 25-26.

⁶⁷ Για τον ΙΔΕΑ βλ. Γεώργ. Καραγιάννης, *1940-1952. Το δράμα της Ελλάδος, έπη και αθλιότητες*, Αθήνα, χ.χ., ο οποίος όμως αρνείται την άμεση εμπλοκή του ΙΔΕΑ στο κίνημα της 30ης Μαΐου.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου, που πέραν της παραίτησης Παπάγου είχε βρεθεί αντιμέτωπη με μείζονα οικονομικά προβλήματα και σειρά απεργιακών κινητοποιήσεων βγαίνοντας αλώβητη, επρόκειτο να χάσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία την 1^η Ιουνίου. Αιτία ήταν η παραίτηση του Γ. Παπανδρέου, υπουργών και υφυπουργών του κόμματός του, προκειμένου να αποφευχθεί η ψήφιση της ενισχυμένης αναλογικής που φαινόταν να προκρίνεται και που έθετε, μοιραία, το κόμμα του στο περιθώριο. Η λύση που δόθηκε τελικώς στο κυβερνητικό ζήτημα ήταν ο σχηματισμός κυβέρνησης Φιλελευθέρων –υπηρεσιακού χαρακτήρα– η οποία έλαβε στις 7 Ιουλίου ψήφο εμπιστοσύνης υποστηριζόμενη και από την ΕΠΕΚ και το ΛΚ. Σχεδόν αμέσως ξεκίνησαν οι συζητήσεις για τον εκλογικό νόμο που κατέληξαν στις 26 Ιουλίου στην ενισχυμένη αναλογική.⁶⁸

Τελικώς, στις 30 Ιουλίου δημοσιεύθηκε το διάταγμα διάλυσης της Βουλής με το οποίο προκηρύσσονταν εκλογές για τις 9 Σεπτεμβρίου. Προηγουμένως όμως η κυβέρνηση είχε μεριμνήσει για ένα ακόμη ζήτημα που εκκρεμούσε ήδη από το 1946 και αφορούσε την ψήφιση του νέου συντάγματος από την επόμενη Βουλή.⁶⁹ Την ημέρα όμως που δημοσιεύθηκε το διάταγμα διάλυσης της Βουλής, ο Αλέξανδρος Παπάγος ανακοίνωσε την κάθοδό του στις εκλογές και στις 6 Αυγούστου ίδρυσε τον Ελληνικό Συναγερμό.⁷⁰ Οι διεργασίες για την πολιτική εμπλοκή του Παπάγου, η οποία για άλλους επικρεμόταν ως απειλή και για άλλους φάνταζε ως η μοναδική λύση, είχαν δρομολογηθεί, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, και είχαν αποτελέσει αντικείμενο δημόσιας συζήτησης ήδη από το 1949. Ωστόσο, η ανακοίνωση της καθόδου του προκάλεσε έκπληξη στον πολιτικό κόσμο –δεδομένου ότι ο στρατάρχης είχε απορρίψει κατ' επανάληψη με δηλώσεις του αυτό το

⁶⁸ Παρότι δεν είναι γνωστά τα κείμενα των σχετικών εισηγήσεων, φαίνεται πως το σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής αποτέλεσε τον συγκερασμό των προτάσεων που είχαν υποβληθεί ήδη τον Μάιο από τους Φωκ. Ζαΐμη και Γεώργ. Καρτάλη. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 22/5/1951.

⁶⁹ Η απόφαση για την ψήφιση του Συντάγματος στο σύνολό του από την προσεχή Βουλή –πρόταση του Λαϊκού Κόμματος– λήφθηκε από τους πολιτικούς αρχηγούς σε σύσκεψή τους στα ανάκτορα, παρουσία του Παύλου. Βλ. πρακτικό σύσκεψης, 28/7/1951, ΙΑΜΜ/Αρχείο Γεωργίου και Κωνσταντίνου Βεντήρη [στο εξής ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ] (υπό ταξινόμηση). Αναλυτικά για την συνταγματική εκκρεμότητα βλ. Παν. Α. Πετρουλάκος, *Οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις που οδήγησαν στο Σύνταγμα του 1952*, διδακτ. διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1982, σ. 169-178.

⁷⁰ Παρότι, όπως έχει επισημανθεί, η ονομασία του κόμματος παρέπεμπε στο *Rassemblement du Peuple Français* του στρατηγού Ντε Γκωλ (βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 100, σημ. 12) δεν μπορεί να μη λάβει κανείς υπόψη του ότι η λέξη «συναγερμός» –οικεία εξαιτίας του πρόσφατου πολέμου– είχε ευρύτατη χρήση στο λεξιλόγιο όλων των πολιτικών δυνάμεων. Βλ. για παράδειγμα τον «Δημοκρατικό Συναγερμό» της αριστεράς, ενώ ακόμα και ο βασιλιάς Παύλος είχε καλέσει σε «συναγερμόν όλων τας πολιτικές δυνάμεις της χώρας».

ενδεχόμενο– αλλά και την περαιτέρω διάρρηξη των σχέσεών του με τα ανάκτορα.⁷¹ Όπως ήταν αναμενόμενο, η ίδρυση του Συναγερμού από τον «νικητή του εμφυλίου»⁷² προκάλεσε την πλήρη αναδιάταξη του χώρου της Δεξιάς,⁷³ καθώς εντάχθηκε σε αυτόν το μεγαλύτερο τμήμα του Λαϊκού Κόμματος, το Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα των Παν. Κανελλόπουλου και Στέφ. Στεφανόπουλου και το Νέο Κόμμα του Σπ. Μαρκεζίνη. Παράλληλα όμως, ο Συναγερμός άρχισε να ασκεί πιέσεις και προς το Κέντρο, καθώς, επενδύοντας στην καταδίκη του «παλαιοκομματισμού», προσέδωσε χαρακτηριστικά ευρύτερου «κινήματος» στο νέο πολιτικό μόρφωμα,⁷⁴ γεγονός που διευκόλυνε και την απορρόφηση στελεχών του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος.

Ο Ελληνικός Συναγερμός, παρ' όλα αυτά, δεν κατάφερε με την εμφάνισή του να διαλύσει το ιστορικό Λαϊκό Κόμμα υπό τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη. Στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου η δεξιά παράταξη θα εμφανιζόταν με τα δύο κόμματα, ενώ συμμετείχαν επίσης το *Κόμμα Φιλελευθέρων* υπό τον Σοφ. Βενιζέλο, η *ΕΠΕΚ*, ως κόμμα πλέον, υπό τον Νικ. Πλαστήρα, το *Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα* υπό τον Γ. Παπανδρέου, η *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά* υπό τον Ιω. Πασαλίδη και το *Σοσιαλιστικό Κόμμα-ΕΛΔ* υπό τον Αλέξ. Σβώλο.

Συνεργασίες: «Πολιτική και ιδεολογική αυτοτέλεια»

Η ΕΠΕΚ, από την αρχή της προεκλογικής περιόδου, είχε αποσαφηνίσει τη στάση της στο ενδεχόμενο προεκλογικών συνεργασιών. Συγκεκριμένα, ο Πλαστήρας, με συνέντευξή του, είχε υπογραμμίσει ότι «εκλογικαί συνεργασίαι οιασδήποτε μορφής αποκλείονται», προκειμένου το κόμμα να προστατεύσει «την πολιτική και ιδεολογική του αυτοτέλεια». ⁷⁵ Οι δεσμεύσεις αυτές ωστόσο δεν απέτρεψαν τα

⁷¹ Δύο ημέρες πριν ανακοινώσει την κάθοδό του στην πολιτική ο Παπάγος είχε διαβεβαιώσει τον βασιλιά Παύλο ότι δεν επρόκειτο να πολιτευθεί. Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 261-267.

⁷² Σχετικά με τη δράση του Παπάγου, βλ. Τάκης, Ε. Παπαγιαννόπουλος, *Στρατάρχης Αλέξανδρος Παπάγος. Ο εκλεκτός της Ιστορίας*, Αθήνα 1987. Παρά τον υμνητικό του χαρακτήρα, παραμένει το μόνο κείμενο που επιχειρεί να βιογραφήσει τον Παπάγο, επικεντρώνοντας όμως κυρίως στη στρατιωτική του δράση και λιγότερο στην πολιτική.

⁷³ Περισσότερα για τις συνέπειες της καθόδου Παπάγου στο χώρο της Δεξιάς βλ. Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο*, Αθήνα 2008, σ. 91-94.

⁷⁴ Στην ανάλυση του Ευάνθη Χατζηβασιλείου, (*Ελληνικός φιλελευθερισμός*, σ. 260-267), παρότι αυτά τα χαρακτηριστικά επισημαίνονται, υπερτονίζεται η μοναδικότητά τους. Στην πραγματικότητα η καταδίκη του «παλαιοκομματισμού» και η δημιουργία ευρύτερων «κινήσεων» ήταν στοιχεία τα οποία είχαν κεφαλαιοποιήσει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλα τα μεταπολεμικά κόμματα.

⁷⁵ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 6/8/1951. Στην ίδια συνέντευξη εξέφραζε την επιθυμία προσχώρησης στην ΕΠΕΚ «παντός προοδευτικού στοιχείου, το οποίον υιοθετεί το πολιτικόν και κοινωνικόν μας πρόγραμμα».

κόμματα της Αριστεράς από το να απευθύνουν προτάσεις συνεργασίας. Πρόταση απηύθυνε πρώτο το ΣΚ-ΕΛΔ, διά των ηγετών του Αλεξ. Σβώλου και Ηλία Τσιριμώκου, την 1η Αυγούστου, αμέσως μόλις οριστικοποιήθηκε η κάθοδος του Παπάγου στις εκλογές, γεγονός που σύμφωνα με τους ίδιους «ανέτρεπε τα δεδομένα και επέβαλε τη συνεργασία με την ΕΠΕΚ».⁷⁶ Τα «δεδομένα» στην προκειμένη περίπτωση ήταν οι συνομιλίες που διεξάγονταν ήδη από τις 6 Ιουλίου για την ίδρυση της ΕΔΑ (στις οποίες συμμετείχε και το ΣΚ-ΕΛΔ) και οι οποίες τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή είχαν σχεδόν καταλήξει σε συμφωνία όλων των εμπλεκομένων.⁷⁷ Η απάντηση της ΕΠΕΚ ήρθε τρεις μέρες αργότερα και ήταν αρνητική όχι μόνο για τη συνεργασία με το ΣΚ-ΕΛΔ ως κόμμα αλλά και για τη συνεργασία με τους Σβώλο και Τσιριμώκο ως πρόσωπα. Από την πλευρά του ΣΚ-ΕΛΔ πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι η πρόταση συνεργασίας δεν ήταν άνευ νοήματος και ενδεχομένως φάνταζε και εφικτή, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι τα δύο κόμματα είχαν συνεργαστεί μόλις πέντε μήνες πριν, στις δημοτικές εκλογές, σε μεγάλο αριθμό δήμων της χώρας – συμπεριλαμβανομένης της Θεσσαλονίκης.

Η δεύτερη πρόταση συνεργασίας υποβλήθηκε στις 9 Αυγούστου, από τη διοικούσα επιτροπή της ΕΔΑ η οποία επισκέφτηκε τον Πλαστήρα.⁷⁸ Η ΕΔΑ υποστήριξε «την ανάγκη της ενοποίησης ολοκλήρου της δημοκρατικής παρατάξεως και την διεξαγωγήν ενιαίου εκλογικού αγώνος [...] διά να αποτραπή ο κίνδυνος εκ των φασιστικών επιδιώξεων των υπό τον στρατηγόν Παπάγον κρυπτομένων δικτατορικών στοιχείων, καθώς και ο κίνδυνος της ολοσχερούς καταλύσεως των ελευθεριών του ελληνικού λαού».⁷⁹ Υπό το πρίσμα αυτής της «ενοποίησης» η διοικούσα επιτροπή υπογράμμισε ότι το κόμμα της ΕΔΑ «θα ήτο πρόθυμον να

⁷⁶ Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1961*, τ. Α', σ. 125 (βασισμένο στην εξιστόρηση της εφ. *Δημοκρατική*, 29/8/1951).

⁷⁷ Για το θέμα αυτό βλ., μεταξύ άλλων, Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1961*, τ. Α', σ. 119-126. Η υπαναχώρηση του ΣΚ-ΕΛΔ και η μη συμμετοχή του στην ΕΔΑ προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, εντονότερες αντιδράσεις, οι οποίες όμως καθώς δεν εμπίπτουν στην προβληματική της παρούσας διατριβής δεν θα αναλυθούν εδώ.

⁷⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι, όταν πρώτο το ΣΚ-ΕΛΔ κατά τη διάρκεια των συνομιλιών για τη συγκρότηση της ΕΔΑ έθεσε το θέμα της συνεργασίας με την ΕΠΕΚ, η άποψη του Μιχ. Κύρκου ήταν ότι ένα μεγαλύτερο σχήμα της Αριστεράς, η υπό ίδρυση ΕΔΑ, θα μπορούσε να ασκήσει μεγαλύτερη πίεση στον Πλαστήρα. Βλ. Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1961*, τ. Α', σ. 125. Πάντως η συγκεκριμένη συνάντηση με τον Πλαστήρα δεν είχε ως αποκλειστικό αντικείμενο την πρόταση συνεργασίας, αλλά εντασσόταν σε μία σειρά επαφών της ΕΔΑ –είχε προηγηθεί συνάντηση με τον πρωθυπουργό Σοφ. Βενιζέλο– προκειμένου να διασφαλιστεί το ελεύθερο των εκλογών.

⁷⁹ Βλ. σχετική ανακοίνωση της ΕΔΑ, ΑΣΚΙ/Αρχείο Μιχ. Κύρκου (στο εξής ΑΣΚΙ/ΑΜΚ), φ. 11.4. Έχει ενδιαφέρον, ότι μεταξύ του κειμένου της ΕΔΑ και εκείνου που μεταδόθηκε από τον ραδιοφωνικό σταθμό του ΚΚΕ, υπάρχουν αποκλίσεις. Βλ. ΑΣΚΙ/Αρχείο Ραδιοφωνικού Σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα», φ. 35.1

συνεργασθή εκλογικώς με την ΕΠΕΚ υπό την ηγεσίαν του στρατηγού Πλαστήρα, επί τη βάσει ενός ελαχίστου προγράμματος». ⁸⁰ Η απάντηση υπήρξε άμεση, καθώς «ο στρατηγός Πλαστήρας απέκρουσε διαρρήδην την γενομένην πρότασιν».

Φαίνεται πάντως πως αυτή τη φορά οι προτάσεις συνεργασίας δεν απορρίφθηκαν από την ΕΠΕΚ με βάση τη λογική του 1950, της περιχαράκωσης δηλαδή από τα κόμματα της Αριστεράς. Αντίθετα, με το πρόγραμμα που επρόκειτο να παρουσιάσει στις εκλογές, φιλοδοξούσε να διεμβολίσει τον χώρο της Αριστεράς και να υπερκεράσει τους κομματικούς της σχηματισμούς. Η ΕΠΕΚ εμφανιζόταν για πρώτη φορά ως κόμμα που ερχόταν να εκφράσει όχι μόνο το χώρο του Κέντρου αλλά και της «μετριοπαθούς Αριστεράς», να εκφράσει «τα αιτήματα ενός Δημοκρατικού Λαού που emίσησε την δικτατορίαν, που emίσησε τους συνεργάτας των κατακτητών και τους δοσιλόγους, που emίσησε το έγκλημα υπό οιανδήποτε μορφήν, που emίσησε, τέλος, την πλουτοκρατίαν». ⁸¹

Πρόγραμμα: «Τι είναι και τι θέλει η ΕΠΕΚ»

Στις 13 Αυγούστου η ΕΠΕΚ έδωσε στη δημοσιότητα το πρόγραμμά της, ⁸² το οποίο εστίαζε στην εσωτερική, οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική ⁸³ πολιτική. Το πρόγραμμα ήταν σαφώς συγκροτημένο ⁸⁴ και είχε τον χαρακτήρα προγράμματος διακυβέρνησης της χώρας, καθώς η ΕΠΕΚ είχε αποκτήσει πλέον τα χαρακτηριστικά ενός κόμματος που διεκδικούσε την εξουσία. Παρότι δεν είναι γνωστά τα πρόσωπα που ενεπλάκησαν στη σύνταξη του προγράμματος, πίσω από συγκεκριμένες θέσεις μπορεί να διακρίνει κανείς τη συμβολή μιας σειράς στελεχών όπως ο Γεώργ. Καρτάλης, ο Λουκής Ακρίτας και ο Πάνος Κερασώτης. Φαίνεται πάντως ότι μία

⁸⁰ Η χρονική συγκυρία της πρότασης της ΕΔΑ προκαλεί εντύπωση, καθώς έγινε τρεις μέρες μετά την απόρριψη της πρότασης του ΣΚ-ΕΛΔ, γεγονός που προδικάζε κατά κάποιον τρόπο και την τύχη εκείνης της ΕΔΑ. Ενδεχομένως, είτε η ΕΔΑ πίστευε ότι ως μεγαλύτερη από το ΣΚ-ΕΛΔ πολιτική δύναμη, μπορούσε να ασκήσει εντονότερη πίεση στην ΕΠΕΚ, είτε η πρότασή της υπήρξε περισσότερο κίνηση τακτικής, προκειμένου να «εκτεθεί» η ΕΠΕΚ αρνούμενη τη συνεργασία στον κόσμο της Αριστεράς. Παρ' όλα αυτά η οποιαδήποτε ερμηνεία απαιτεί περαιτέρω έρευνα από αυτή που έγινε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή η πρόταση συνεργασίας της ΕΔΑ ήταν μία ουσιαστική πολιτική κίνηση διατυπώνει ο Μιχ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, Αθήνα 2011, σ. 364-366.

⁸¹ Βλ. Λουκής Ακρίτας, «ΕΠΕΚ. Η νέα θρησκεία», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 8/8/1951.

⁸² *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 14/8/1951.

⁸³ Το τμήμα του προγράμματος σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική δημοσιεύθηκε στην *Προοδευτική Ένωση*, 28/8/1951, βλ. ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.46.

⁸⁴ Η σαφήνεια του προγράμματος δεν έμεινε ασχολίαστη από τον Τύπο, ο οποίος κατέληξε στα πρώτα πολιτικά συμπεράσματα για τον προσανατολισμό της ΕΠΕΚ: «Η σημερινή “αλλαγή” του κ. Πλαστήρα είναι πολιτικώς, οικονομικώς και κοινωνικώς περισσότερο συγκροτημένη παρά εις τας παρελθούσας εκλογάς [...]. Αι προθέσεις του είναι σήμερα περισσότερο σαφώς προσανατολισμένα προς τα αριστερά του Κέντρου και καθαρότερα διατυπωμένα», βλ. *Το Βήμα*, 17/8/1951.

ομάδα ανθρώπων εργάστηκε για αυτό και κλήθηκε να καταθέσει συγκεκριμένες προτάσεις επί των βασικών θέσεων.⁸⁵

Κύριο θέμα στον τομέα της εσωτερικής πολιτικής ήταν η ειρήνευση και η αμνηστία, με κύριους στόχους την κατάργηση των «υπολειμμάτων του αστυνομικού κράτους», την ίση μεταχείριση των πολιτών ασχέτως πολιτικών φρονημάτων,⁸⁶ ενώ χωρίς αυτές οι γενικές θέσεις να συγκεκριμενοποιούνται, σημειωνόταν ότι «δεν είναι ανεκτόν να εξορίζονται πολίται, να περιορίζονται εις τόπους συγκεντρώσεως, να διώκονται κατά την αποκλειστικήν και ανεξέλεγκτον κρίσιν των οργάνων ασφαλείας, των διοικητών ή στρατιωτικών αρχών, να χαρακτηρίζονται ως εχθροί του κράτους και να εκτοπίζονται ή να φυλακίζονται άνευ προηγούμενης δικαστικής αποφάσεως [...] εκδιδομένης υπό τακτικών δικαστηρίων».⁸⁷ Τέλος, βαρύτητα δινόταν και στην εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών από όσους έκαναν κατάχρηση εξουσίας «υποκινούμενοι από κομματικά ή προσωπικά πάθη».

Στον τομέα της οικονομικής πολιτικής, υπό τη γενική αρχή ότι «η ΕΠΕΚ αρνείται να δεχθή ότι η οικονομική ανισότης είναι μία φυσική κατάσταση», το πρόγραμμα έθετε τις εξής προτεραιότητες: α) τον έλεγχο των μεγάλων κεφαλαιοκρατικών οργανισμών και των οικονομικών μονοπωλίων, β) τον έλεγχο των τιμών, γ) τον έλεγχο της πιστωτικής πολιτικής των τραπεζών, δ) τη δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών και τον περιορισμό της έμμεσης φορολογίας, ε) την αποκατάσταση των ακτημόνων αγροτών με απαλλοτριώσεις, στ) τη μείωση της διαφοράς των τιμών μεταξύ βιομηχανικών και γεωργικών προϊόντων, ζ) τη μείωση του κόστους μεταφοράς των αγροτικών προϊόντων. Στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής το πρόγραμμα έθετε ως στόχους: α) την καθολική κοινωνική ασφάλιση υγείας, β) την ασφάλιση της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, γ) την ασφάλιση της γεωργικής παραγωγής, δ) την επέκταση των παροχών προς τους ασφαλισμένους, ε) την περιφρούρηση της συνδικαλιστικής και συνεταιριστικής ελευθερίας, στ) τη συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση των μεγάλων επιχειρήσεων, ζ) την ενίσχυση των βιοτεχνών και των μικροεμπόρων, η) την ενίσχυση της θέσης των

⁸⁵ Βλ. χαρακτηριστικά κείμενο περαιτέρω προτάσεων που υπέβαλε ο Π. Κερασώτης, σχετικά με την αμνηστία, την αγροτική πολιτική, κ.ά., ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

⁸⁶ «Δεν επιτρέπεται οι πολίται να δίδουν λόγον διά τας σκέψεις των και τα φρονήματά των. Αι πράξεις μόνον κολάζονται, αι συνειδήσεις δεν ανατέμνονται».

⁸⁷ Να σημειωθεί πάντως πως σε όλη την προεκλογική περίοδο οι προσκείμενες στην ΕΠΕΚ εφημερίδες δημοσίευαν σε συνέχειες, και συνήθως πρωτοσέλιδα, ρεπορτάζ για τις συνθήκες διαβίωσης των εξόριστων στον Άγιο Ευστράτιο και το Τρίκερι, προκειμένου να ασκήσουν τις δικές τους πιέσεις στο ζήτημα της κατάργησης της εξορίας.

δημοσίων υπαλλήλων, θ) την ενίσχυση των παραγωγικών και καταναλωτικών συνεταιρισμών, ι) την πρόνοια υπέρ των αστέγων, ια) τη νομική και πολιτική ισότητα των δύο φύλων. Στον τομέα της εκπαιδευτικής πολιτικής οι στόχοι είχαν ως εξής: α) οκταετής δωρεάν στοιχειώδης εκπαίδευση, β) αναδιοργάνωση μέσης εκπαίδευσης με τη δημιουργία Κλασικών και Πρακτικών Γυμνασίων, γ) καθιέρωση συστήματος χορήγησης υποτροφιών για ανώτατες σπουδές, δ) δημιουργία σχολικών κτιρίων και εξοπλισμός τους με διδακτικά όργανα. Τέλος, η ΕΠΕΚ έθετε ως γενικούς άξονες της πολιτικής της τη δίκαιη κατανομή του εθνικού εισοδήματος, καθώς και την αξιοποίηση της αμερικανικής βοήθειας με σκοπό την αύξηση της παραγωγής, την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και την αξιοποίηση κάθε πνευματικής και οικονομικής δραστηριότητας.

Παρά την σαφήνεια των επιμέρους τομέων του προγράμματος, ένα από τα πλέον φλέγοντα πολιτικά ζητήματα, εκείνο της αμνηστίας και της ειρήνευσης, παρουσιαζόταν με γενικούς όρους χωρίς να περιλαμβάνει συγκεκριμένες δεσμεύσεις. Παρότι θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αυτό πρόδιδε έλλειψη θέσεων, κάτι τέτοιο δεν αποδεικνύεται, καθώς οι θέσεις και οι δεσμεύσεις επρόκειτο, όπως θα φανεί στη συνέχεια, να αποτελέσουν το κεντρικό θέμα της προεκλογικής εκστρατείας του κόμματος. Κατά πόσον η μη συμπερίληψή τους στο πρόγραμμα αποτέλεσε μία κίνηση πολιτικής στρατηγικής προκειμένου αυτές να αποκτήσουν τη δυναμική και την ένταση που θα τους προσέδιδε ο προεκλογικός λόγος, παρότι δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί απόλυτα, μοιάζει πολύ πιθανό. Σε κάθε περίπτωση, η ΕΠΕΚ στις εκλογές αυτές επρόκειτο να σηκώσει ακόμη πιο ψηλά τη «σημαία» της ειρήνευσης και της αμνηστίας και να τους προσδώσει νέα χαρακτηριστικά. Ενδεικτικό των χαρακτηριστικών αυτών, είναι ότι το πρόγραμμα δημοσιεύθηκε στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο* υπό τον τίτλο «Τι είναι και τι θέλει η ΕΠΕΚ», τίτλος που παρέπεμπε απευθείας στο κείμενο του Δημήτρη Γληνού, *Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ*.

Το Κέντρο και η «μετριοπαθής Αριστερά»

Το ζήτημα του Κέντρου αναδείχθηκε κατά την προεκλογική περίοδο τόσο από την ΕΠΕΚ όσο και το ΚΦ. Οι προσεγγίσεις γύρω από αυτό, πέραν του ότι αναδεικνύουν διαφορετικές πολιτικές στρατηγικές, αποτυπώνουν ανάγλυφα μία διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κομμάτων γύρω από τον πολιτικό τους προσανατολισμό και κατ'επέκταση τον προσανατολισμό του Κέντρου. Ο Σοφ. Βενιζέλος αναγνώρισε ρητά την υπαγωγή του ΚΦ σε αυτόν τον ευρύτερο χώρο: «Ευρισκόμεθα σταθερώς εις το μέσον

των αλληλοσυγκρουομένων παρατάξεων και αποτελούμεν το Κέντρον, το οποίον δεν θα επιτρέψη όπως η κοινωνική Δικαιοσύνη αποτελεί ιδιοκτησίαν της Αριστεράς και η Εθνικοφροσύνη μονοπώλιον των ολίγων, αλλά το οποίον θα μεταβάλη όλα αυτά εις κτήμα και κατάκτησιν όλων των Ελλήνων».⁸⁸ Η ύπαρξη ενός «σταθερού Κέντρου» εξασφάλιζε, σύμφωνα με τον Βενιζέλο, την κοινωνική γαλήνη την οποία έθετε σε κίνδυνο η πολιτική πόλωση: «Μόνον η ύπαρξις ενός σταθερού κέντρου δύναται να προλάβη και να θεραπεύση τον κίνδυνον αυτόν. Διότι το Κέντρον, ως εκ της φύσεώς του, είναι το πολιτικόν σχήμα εις το οποίον δύναται να επιτευχθή η σύνθεσις των διαφόρων ιδεολογικών αντιθέσεων». Στο πλαίσιο αυτής της «σύνθεσης» το ΚΦ φιλοδοξούσε να δημιουργήσει «το ισχυρόν εκείνο κέντρον, το οποίον αποτελεί το ακατάλυτον έρεισμα της ελευθερίας και της Δημοκρατίας». Ήταν όμως προφανές ότι η δημιουργία «ισχυρού» Κέντρου προϋπέθετε την ένταξη και άλλων κομμάτων που δεν είχαν ουσιαστικές πολιτικές διαφορές μεταξύ τους. Ο Βενιζέλος δεν απέφυγε να υποδείξει ποιο ήταν το δεύτερο κόμμα που εντασσόταν στο χώρο αυτό: «ως προς την κίνησιν του Στρατηγού Πλαστήρα [...] οφείλω να τονίσω [...] ότι η διαφωνία του με το Κόμμα των Φιλελευθέρων δεν έχει πραγματικόν έρεισμα ουδέ ουσιαστικήν δικαιολογίαν».⁸⁹ Η θέση του ΚΦ ότι η ύπαρξη δύο κομμάτων που εξέφραζαν τις ίδιες θέσεις ήταν «αδικαιολόγητη», προετοίμαζε το έδαφος για αυτό που φαίνεται πως αποτελούσε τον βασικό στόχο της πολιτικής του: τη συγχώνευση των δύο κομμάτων⁹⁰ στο όνομα ενός «ισχυρού» Κέντρου.

Η ΕΠΕΚ από την άλλη πλευρά, παρότι αυτοπροσδιοριζόταν μέσω του αρχηγού της ως «δημιούργημα μιας ιστορικής ανάγκης του τόπου μας, διά να καλύψη το μέγα κενόν το οποίον δημιουργεί η αντίδρασις της δεξιάς αφ' ενός και αφ' ετέρου ο κομμουνισμός»,⁹¹ αναγνωρίζοντας έτσι την υπαγωγή της στο Κέντρο, διεύρυνε κατά πολύ τα όρια του χώρου, περιλαμβάνοντας σε αυτόν και τη «μετριοπαθή Αριστερά».⁹² Σε αυτό το διευρυμένο Κέντρο της ΕΠΕΚ, δεν φαινόταν να υπάρχει

⁸⁸ Από προεκλογική ομιλία του Σοφ. Βενιζέλου στην Αθήνα, βλ. *Το Βήμα*, 4/9/1951.

⁸⁹ Από προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 23/8/1951.

⁹⁰ Οι κινήσεις του Βενιζέλου στην κατεύθυνση της συνένωσης των δύο κομμάτων ξεκίνησαν μετά από την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης της ΕΠΕΚ στην κυβέρνησή του, τον Φεβρουάριο του 1951. Μάλιστα ο Βενιζέλος τηρούσε ενήμερη την αμερικανική πρεσβεία για τις προσπάθειές του. Βλ. Acheson to the Embassy in Greece, 29/3/1951, *FRUS 1951*, σ. 471-472. Τη συνένωση των δύο κομμάτων υποστήριζαν και οι εφημερίδες *Το Βήμα* και *Τα Νέα*.

⁹¹ Συνέντευξη Πλαστήρα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 6/8/1951.

⁹² «Εις το Κόμμα Φιλελευθέρων εδόθη η ευκαιρία και η δυνατότης [ενν. μετά το 1946] να εδραιωθή εις τον χώρον του Κέντρου και της μετριοπαθούς αριστεράς. Απέτυχε. Συνεπώς τον χώρον αυτόν, σήμερον, δικαιωματικά τον κατέλαβε και τον εκφράζει η ΕΠΕΚ». Βλ. συνέντευξη Πλαστήρα, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 6/8/1951.

θέση για το ΚΦ. «Το Κόμμα Φιλελευθέρων [...] είναι κόμμα της δεξιάς, κόμμα που φέρει βαρυτάτην ευθύνην δι' όσα έγιναν και δεν έγιναν από της απελευθερώσεως μέχρι σήμερα. [...] Είναι το κόμμα που συνεμάχησε με την έξαλλον εθνοφροσύνην εις τρομοκρατικές και αντισυνταγματικές ενεργείας». Δεν ήταν όμως μόνο το παρελθόν εξαιτίας του οποίου το ΚΦ αποκλειόταν από το Κέντρο της ΕΠΕΚ, αλλά και η παρούσα «ιδεολογική άβυσσος» μεταξύ των δύο κομμάτων.⁹³ Η «άβυσσος» αυτή είχε αποτυπωθεί και στην κυβερνητική συνεργασία των δύο κομμάτων: «Το Κόμμα των Φιλελευθέρων διέσπασε την Κυβέρνησιν του Κέντρου για να μην ψηφισθούν τα μέτρα επιεικειάς, που δεν ήσαν παρά το ελάχιστο εκείνων που θα εφήρμοζε η ΕΠΕΚ αν ήρχετο μόνη εις την αρχήν».⁹⁴ Το ΚΦ ήταν ένα κόμμα με «ένδοξον καταγωγήν [...] που εξελίχθη συν τω χρόνω εις Κόμμα συντηρήσεως»⁹⁵ απομακρυνόμενο σταδιακά από τον χώρο του Κέντρου.

Είναι προφανές ότι οι αναγνώσεις της πολιτικής φυσιογνωμίας του Κέντρου από τα δύο κόμματα απέκλιναν κατά πολύ. Το «εθνικόφρον» δημοκρατικό Κέντρο του ΚΦ πόρρω απείχε από το «μετριοπαθές αριστερό» Κέντρο της ΕΠΕΚ. Η φυσιογνωμία του Κέντρου, παρότι μοιάζει να απασχόλησε παρεμπιπτόντως τα δύο κόμματα, επρόκειτο να αποδειχθεί σύντομα ζήτημα μείζονος σημασίας που καθόρισε ουσιαστικά την πορεία και την τύχη των δύο κομμάτων.

Προεκλογικός αγώνας: «Φασισμός εναντίον Δημοκρατίας»

Η ΕΠΕΚ στις εκλογές αυτές ξεκινούσε τον προεκλογικό της αγώνα με καλύτερες προϋποθέσεις, καθώς διέθετε πλέον κομματική οργάνωση, οικονομική κάλυψη,⁹⁶ βουλευτές και πλήθος πολιτευτών. Παρότι όλα τα παραπάνω της παρείχαν τη δυνατότητα ευρείας προβολής των θέσεών της, για μία ακόμα φορά δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα του τύπου. Αν και διέθετε ήδη μία εφημερίδα, τον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, και η *Ελευθερία* παρείχε τη στήριξή της τόσο προς την ΕΠΕΚ όσο και

⁹³ «Η ΕΠΕΚ αντιλαμβάνεται πολύ διαφορετικά [ενν. από το ΚΦ] τα μεγάλα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα που έχουν δημιουργήσει την παρούσαν κρίσιν. [...] Καλεί όλους τους καταδυναστευομένους να ταχθούν υπό την σημαίαν της, διά να καταργηθεί το αστυνομικόν κράτος», βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 28/8/1951.

⁹⁴ *Προοδευτική Ένωσις*, 2/9/1951, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.46.

⁹⁵ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 3/8/1951.

⁹⁶ Σύμφωνα με τον Νικ. Κρανίδη (ιδιαίτερο γραφείο του Πλαστήρα), «ολόκληρον το οικονομικόν βάρος του εκλογικού αγώνος ολοκλήρου της Επικρατείας ανέλαβεν ο κ. Μοάτσος», βλ. επιστολή Κρανίδη προς Πλαστήρα, 18/9/1951, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

το ΚΦ,⁹⁷ προβάλλοντας τις θέσεις τους και τη δραστηριότητά τους,⁹⁸ ένα νέο δημοσιογραφικό όργανο ήρθε να προστεθεί στο «οπλοστάσιό» της: η *Προοδευτική Αλλαγή*.⁹⁹ Τη σημασία της έκδοσης μίας ακόμη εφημερίδας υπογράμμισε ο ίδιος ο Πλαστήρας σε κείμενό του: «Ο ελληνικός Λαός έχει ανάγκη από όσο το δυνατόν περισσότερα δημοσιογραφικά όργανα, που θα ίστανται παρά το πλευρόν του και θα είναι αποφασισμένα να αγωνισθούν διά τα συμφέροντά του ειλικρινώς και διά την αλήθειαν θαρραλέως. Πρέπει να ομολογηθή ότι δεν έχομεν επάρκειαν πηγαίων γνήσιων συμπαραστατών εις τον Τύπον. Αυτό δεν πρέπει να μας ξενίζει. Είμεθα νέοι ως πολιτική δύναμις και αι εφημερίδες εις την χώραν μας είναι κατά το πλείστον παλαιαί, με δεσμούς, με έξεις, με εθισμόν, γενικώτερα, που τας κάμνει να αντιτάσσωνται εναντίον πάσης νέας κινήσεως, και πολύ περισσότερον όταν πρόκηται περί κινήσεως κάπως εικονοκλαστικής, όπως της ΕΠΕΚ». ¹⁰⁰ Έτσι, τις παραμονές των εκλογών το κόμμα διέθετε δύο εφημερίδες¹⁰¹ που απηχούσαν πλήρως τις απόψεις του, πρόβαλλαν τις θέσεις του και παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς την προεκλογική κίνησή του.

⁹⁷ Ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 28/8/1951, όμως καλούσε την *Ελευθερία* ότι έπρεπε να πάρει θέση μεταξύ ΕΠΕΚ-ΚΦ: «Καθένας τώρα υποχρεούται να ρίψη ολόκληρον το βάρος του προς κάποιαν πλευράν» (η έμφαση στο πρωτότυπο).

⁹⁸ Οι δύο παραδοσιακές εφημερίδες του φιλελεύθερου χώρου, το *Βήμα* και τα *Νέα*, επέλεξαν την πολιτική των ίσων αποστάσεων απέναντι στο ΚΦ, την ΕΠΕΚ αλλά και τον Συναγερμό, γεγονός το οποίο δεν έμεινε, όπως ήταν φυσικό, ασχολίαστο. Ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά σχόλια ήταν εκείνο της *Ελευθερίας*, 2/8/1951: «Μίαν ψήφον έχει κάθε πολίτης. Και περιμένει από την εφημερίδα του να του πη ποιον νομίζει ότι πρέπει να ψηφίση. [...] Διότι μόνον όταν υποδεικνύη συγγενή και ομοειδή κόμματα μια εφημερίς συγχωρείται να αφήνη ελευθερίαν εκλογής εις τους αναγνώστας της», υπονοώντας τη στάση που τήρησε η ίδια στις εκλογές του 1950 οπότε τάχθηκε σαφώς υπέρ του Κέντρου, τηρώντας όμως ίσες αποστάσεις από το ΚΦ και την ΕΠΕΚ.

⁹⁹ Η *Προοδευτική Αλλαγή*, εκδόθηκε στις 22 Αυγούστου 1951 από τον δικηγόρο Νικόλαο Παπαπολίτη, αδελφό του μετέπειτα βουλευτή της ΕΠΕΚ, Σάββα Παπαπολίτη. Στην εφημερίδα, που αποτέλεσε το δεύτερο ημεπίσημο όργανο της ΕΠΕΚ, καθώς σύμφωνα με τον Πλαστήρα υπήρξε «σαρξ εκ της σαρκός της» εργάστηκαν, μεταξύ άλλων, οι Βάσος Μαθιόπουλος, Γιάννης Κορδάτος, Χρ. Γάιος, Στρατής Σωμερίτης, Ρίτα Μπούμη-Παππά ενώ αρθρογραφούσαν πολιτευτές και βουλευτές του κόμματος. Η εφημερίδα ταυτίστηκε όπως ήταν φυσικό με τον Σάββα Παπαπολίτη και δέχθηκε συχνά τα πυρά του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*. Στις 3 Μαΐου 1953, όχι τυχαία, η έκδοση της εφημερίδας πέρασε –τύποις– στα χέρια του Αντ. Δ. Τζαλκιτζή ενώ ως διευθυντής εμφανιζόταν ο Νικ. Α. Αποστολίδης. Η εφημερίδα εξέδωσε το τελευταίο της φύλλο στις 3 Οκτωβρίου 1953, οπότε διέκοψε την έκδοσή της για οικονομικούς λόγους.

¹⁰⁰ «Όλη η δύναμις εις την ΕΠΕΚ», *Προοδευτική Αλλαγή*, 22/8/1951.

¹⁰¹ Παρότι δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για τα κυκλοφοριακά μεγέθη των εν λόγω εφημερίδων το 1951, αν κρίνουμε από τα στοιχεία του 1952, αυτά δεν ήταν διόλου ευκαταφρόνητα. Βάσει λοιπόν των επίσημων στοιχείων κυκλοφορίας των εφημερίδων του 1952 («Δελτίο Κυκλοφορίας Εφημερίδων, 1952» / Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών) ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* είχε μέση κυκλοφορία στο σύνολο της χώρας 12.758 φύλλα, χαμηλότερη βεβαίως από τα *Νέα* (17.754 φύλλα) και η *Προοδευτική Αλλαγή* είχε μέση κυκλοφορία 19.509 φύλλα στο σύνολο της χώρας, μεγαλύτερη δηλαδή από την *Ελευθερία* (17.001 φύλλα) και πολύ κοντά στο *Βήμα* (20.599 φύλλα).

Αν η γνωστοποίηση των θέσεων της ΕΠΕΚ καλύφθηκε σε μεγάλο μέρος από τον τύπο, οι προεκλογικές ομιλίες –κυρίως εκείνες του αρχηγού του κόμματος–¹⁰² διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον προεκλογικό αγώνα, καθώς είχαν το πλεονέκτημα της διά ζώσης επικοινωνίας με το εκλογικό σώμα.¹⁰³ Η ΕΠΕΚ αξιοποίησε, όπως ήταν φυσικό, την τετράμηνη παραμονή της στην εξουσία, προβάλλοντας κυρίως ότι αυτή «εξήλειψε τον φόβον από την ψυχή του λαού», με την παγίωση της ισοπολιτείας, ενώ δεν έλειψαν οι αναφορές στην προπαρασκευή οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, καθώς και στην αποκάλυψη οικονομικών σκανδάλων.¹⁰⁴ Η ΕΠΕΚ πρόβαλε επίσης την διεξαγωγή των δημοτικών εκλογών, οι οποίες αποτελούσαν «αναμφισβητήτως μίαν μεγάλην νίκη την οποίαν κατήγαγεν διά λογαριασμό του Ελληνικού Λαού».¹⁰⁵ Δεν έλειψαν όμως και οι αναφορές στις δυσκολίες τις οποίες είχε κληθεί να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση. Χαρακτηριστική ήταν μία αποστροφή του Πλαστήρα: «Οι αναγκαστικοί συνεργάται μας απεδείχθησαν εν τη πράξει οι κυριώτεροί μας αντίπαλοι. Παρενέβαλλον συνεχώς προσκόμματα εις την προσπάθειάν μας όπως ειρηνεύσωμεν τον τόπον και όπως ανακουφίσωμεν τας πενομένας λαϊκάς τάξεις. Και όταν διαπίστωσαν ότι είμεθα αποφασισμένοι να εφαρμόσωμεν οπωσδήποτε το πρόγραμμά μας, αδιαφορούντες προς πάσαν αντίδρασιν, μας ανέτρεψαν».¹⁰⁶ Η έμφαση στα «προσκόμματα» των συνεργασιών εξυπηρετούσε δύο στόχους: αφενός δικαιολογούσε τη μη εφαρμογή των όσων είχε υποσχεθεί προεκλογικά η ΕΠΕΚ το 1950 και αφετέρου καθιστούσε σαφές

¹⁰² Ο Πλαστήρας περιόδευσε σε όλη σχεδόν τη χώρα και δεν παρέλειψε ούτε αυτή τη φορά να κάνει μνεία του παρελθόντος του. «Όπως πάντοτε, όταν εκλήθην να προσφέρω τας υπηρεσίας μου εις το έθνος, το έκανα ευχαρίστως, έτσι και τώρα κατέρχομαι εις τον αγώνα διά την σωτηρίαν της πατρίδος» (προεκλογική ομιλία του στην Μυτιλήνη), βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 30/8/1951. Συχνή ήταν επίσης η αναφορά του στο 1909, παρομοιάζοντας την κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα με τις παραμονές του 1909, ενώ άλλοτε χαρακτήριζε την ΕΠΕΚ ως κίνηση όμοια «της κινήσεως του 1909 η οποία έσωσε και ελάμπρυνε την Ελλάδα» (προεκλογική ομιλία του στην Πάτρα), βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 23/8/1951. Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου εκδόθηκε προεκλογικό έντυπο του κόμματος που αξιοποίησε όλη τη στρατιωτική και πολιτική δράση του Πλαστήρα, βλ. Γ.Ι.Χ. Λαδάς, *Νικόλαος Πλαστήρας*, Αθήναι, Έκδοσις της Ελληνικής Προοδευτικής Βιβλιοθήκης, 1951.

¹⁰³ Επιπλέον, σε αυτές τις εκλογές, οι αρχηγοί των κομμάτων είχαν τη δυνατότητα να εκφωνήσουν μία προεκλογική ομιλία από ραδιοφώνου, γεγονός που επέκτεινε κατά πολύ τα όρια της προσωπικής τους εμβέλειας. Ο Πλαστήρας εκφώνησε τη ραδιοφωνική του ομιλία στις 14 Αυγούστου. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 16/8/1951.

¹⁰⁴ Το έργο των κυβερνήσεων που ακολούθησαν την κυβέρνηση Πλαστήρα απαξιωνόταν πλήρως: «Είναι περιττόν να κρίνω την απόδοσιν των κυβερνήσεων της μειοψηφίας. Μεγάλη η συγκομιδή υπέρ της πλουτοκρατίας και ελάχιστα υπέρ του λαού». Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στα Ιωάννινα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 16/8/1951.

¹⁰⁵ Στο ίδιο.

¹⁰⁶ Στο ίδιο.

ότι επιζητούσε πλέον την αυτοδυναμία «με την οποίαν και μόνον θα δυνηθή να εκπληρώση τας υποσχέσεις της».¹⁰⁷

Ο προεκλογικός λόγος της ΕΠΕΚ δομήθηκε και αναπτύχθηκε λεπτομερώς γύρω από το ζήτημα που τέθηκε ως βασικός άξονας της πολιτικής της: την «αποκατάσταση της δημοκρατίας». Οι θέσεις που αναπτύχθηκαν από τον Πλαστήρα γύρω από το θέμα αυτό εκκινούσαν από τη βασική παραδοχή ότι η υπάρχουσα δημοκρατία ήταν «ατελής». Αιτία της ύπαρξης «ατελούς» δημοκρατίας ήταν το παρελθόν –συγκεκριμένα ο εμφύλιος, χωρίς όμως να κατονομάζεται ρητά– κατά τη διάρκεια του οποίου παρελθόντος η δημοκρατία «κακομεταχειρίσθη επικινδύνως» και «προς στιγμὴν κατελύθη».¹⁰⁸ Υπεύθυνος για την «κατάλυση» της δημοκρατίας ήταν ο «παλαιοκομματισμός», ο οποίος, «υπό την απειλήν του κομμουνιστικού ολοκληρωτισμού», οδηγήθηκε ακόμα και σε «υπερβολική μίμησι των τρόπων και των μεθόδων της θηριωδίας του βανδαλικού ιταλογερμανικού φασισμού».¹⁰⁹ Πριν παρουσιαστούν τα μέσα με τα οποία η ΕΠΕΚ σκόπευε να «αποκαταστήσει» τη δημοκρατία, αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη εξαρχής η θέση περί «ατελούς» δημοκρατίας ερχόταν σε απόλυτη ρήξη με τον κυρίαρχο πολιτικό λόγο.

Η ΕΠΕΚ έθετε λοιπόν ως προτεραιότητα «την πλήρη αποκατάστασιν της Δημοκρατίας» που συνεπαγόταν την εφαρμογή, κατ' αρχήν, των μέτρων «ειρήνευσης». Σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν ρητά η κατάργηση της εξορίας και η αποφυλάκιση όσων κρατούνταν χωρίς να έχει προηγηθεί καταδίκη.¹¹⁰ Όμως πέραν των μέτρων αυτών, η αποκατάσταση της δημοκρατίας συνδέθηκε και με μία σειρά ζητήματα, μείζονος πολιτικής σημασίας όπως η κατοχύρωση συνδικαλιστικών ελευθεριών, η κατάργηση των «φακέλων», των Επιτροπών Ασφαλείας και των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων. Όσον αφορά το τελευταίο, η θέση της ΕΠΕΚ, όπως αυτή εκφράστηκε από τον Καρτάλη, υπήρξε απόλυτα σαφής: «Η ΕΠΕΚ [...] αποφάσισε την κατάργησιν των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, την κατάργησιν του λεγομένου αστυνομικού κράτους. Διά την ΕΠΕΚ δεν θα υπάρξουν νομιμόφρονες ή μη, δεξιοί και αριστεροί, αλλά απλώς Έλληνες πολίται ίσοι έναντι του Νόμου και των αρχών. Δεν θα χρειάζονται του λοιπού πιστοποιητικά κοινωνικών

¹⁰⁷ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Λιβαδειά, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 13/8/1951.

¹⁰⁸ Κείμενο του Πλαστήρα στην *Προοδευτική Αλλαγή*, 22/8/1951.

¹⁰⁹ Στο *ίδιο*.

¹¹⁰ «Είναι ντροπή να υπάρχουν τόποι εξορίας. Είναι ντροπή να υπάρχουν κρατούμενοι, οι οποίοι να μην παραπέμπονται ποτέ εις δίκην. Είναι ντροπή να διακηρύσσωμεν ότι είμεθα Δημοκρατικοί και να μην παρουσιάζεται ίχνος Δημοκρατίας» (από την προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στην Αθήνα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 6/9/1951).

φρονημάτων διά την κατάληψιν δημοσίων θέσεων, διά την χορήγησιν υλικού ανοικοδομήσεως, διά την πραγματοποίησιν οιασδήποτε οικονομικής δραστηριότητος». Εξίσου σαφής υπήρξε ο Καρτάλης για τις Επιτροπές Ασφαλείας: «Η ΕΠΕΚ θα εγγυηθή την προσωπικήν ελευθερίαν των Ελλήνων και θα καταργήση τον ανελεύθερον θεσμόν των Επιτροπών Ασφαλείας», αλλά και για τη λογική όλων των μέτρων: «Όπως την 5^η Μαρτίου η ΕΠΕΚ έσπασε το κύμα της λευκής τρομοκρατίας, έτσι μετά την 9^η Σεπτεμβρίου η ΕΠΕΚ θα αποκαταστήση τον Ελληνικόν Λαόν εις τας βασικάς του ελευθερίας». ¹¹¹ Οι θέσεις της ΕΠΕΚ έθεταν έτσι στο στόχαστρο μέτρα που είχαν ληφθεί την περίοδο του εμφυλίου και συνέχιζαν να ισχύουν και μετά τη λήξη του στο όνομα του «εσωτερικού εχθρού». ¹¹² Η αμφισβήτηση όμως του λεγόμενου «παρασυντάγματος» ¹¹³ σηματοδοτούσε την ευθεία ρήξη με τα δομικά στοιχεία του μετεμφυλιακού κράτους. Όπως και στις εκλογές του 1950, έτσι στις εκλογές του 1951 η ΕΠΕΚ μετέθετε με έναν ιδιότυπο τρόπο τη συζήτηση στην περίοδο προ του εμφυλίου, επαναφέροντας στο προσκήνιο ζητήματα που είχαν τεθεί και ρυθμιστεί –«ατελώς»– στη συμφωνία της Βάρκιζας (ελευθερία πολιτικών φρονημάτων, αποκατάσταση συνδικαλιστικών ελευθεριών, εκκαθάριση δημοσίων υπαλλήλων). ¹¹⁴

Η «αποκατάσταση» όμως της δημοκρατίας την οποία επαγγελλόταν η ΕΠΕΚ, πέραν του ότι θα παρείχε στον «Ελληνικόν Λαόν τας βασικάς του ελευθερίας», θα σήμαινε και την «εκρίζωση» του κομμουνισμού. «Μόνον εφόσον εκριζωθούν τα

¹¹¹ Βλ. Γ. Καρτάλης «Κοινοβουλευτική δημοκρατία», *Προοδευτική Ένωσις*, 2/9/1951, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.46.

¹¹² Να σημειωθεί ότι η ΕΠΕΚ αναγνώριζε την ύπαρξη δύο «εχθρών»: «Επί σειρά ετών ο Ελληνικός Λαός αντιμετωπίζει δύο εξ ίσου φανατικούς εχθρούς. Προς τα αριστερά τον κομμουνισμόν και προς τα δεξιά την φαυλοκρατίαν του παλαιοκομματισμού και την εγκληματικήν ασυδοσίαν της πλουτοκρατίας». Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στα Ιωάννινα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 16/8/1951.

¹¹³ Σε αυτά περιλαμβάνονταν οι προληπτικές διοικητικές εκτοπίσεις, η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών και η γενικευμένη χρήση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, η στέρηση της ελληνικής ιθαγένειας και η δήμευση των περιουσιών των «συμμοριτών», το Γ΄ Ψήφισμα, ο ΑΝ 509. Αναλυτικά βλ. Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1986, σ. 447-523.

¹¹⁴ Το θέμα της εκκαθάρισης των δημοσίων υπαλλήλων (άρθρο 7) είχε τεθεί σε εντελώς διαφορετική βάση στη συμφωνία της Βάρκιζας: «Κριτήρια της εκκαθαρίσεως θα είναι η επαγγελματική εμπειρία, ο χαρακτήρ και το ήθος, η συνεργασία μετά του εχθρού και η χρησιμοποίησις του υπαλλήλου ως οργάνου της δικτατορίας. Υπάλληλοι εκ των ανωτέρω προσχωρήσαντες κατά τον χρόνον της κατοχής εις τας δυνάμεις αντιστάσεως επανέρχονται εις τας θέσεις των και θα κριθούν καθ' ον τρόπον και οι άλλοι υπάλληλοι». Βλ. το κείμενο της συμφωνίας που παρατίθεται στο Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τ. 1, Αθήνα 2000, σ. 81-85. Περισσότερα για το θέμα της εκκαθάρισης των δημοσίων υπαλλήλων πριν και μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, βλ. Προκ. Παπαστράτης, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», στο L. Baerentzen, Γ.Ο. Ιατρίδης, Ο. L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο, 1945-1949*, μτφ. Αριστέα Παρίση, Αθήνα ³2002, σ. 47-66.

βαθύτερα αίτια, θα εκριζωθή ο κομμουνισμός από τον τόπον μας. Διότι ο κομμουνισμός τρέμει μήπως παύσουν να υπάρχουν εξόριστοι εις τα Νησιά. Τρέμει μήπως καταργηθή η Μακρόνησος. Τρέμει μήπως παύσουν να υπάρχουν άνεργοι. Από πού θα αντλήση τότε τα θύματα; Πώς θα εμφανίζεται εις την επιφάνειαν όταν αποκοπούν αι ρίζαι του;»¹¹⁵ Παρότι ο αντικομμουνιστικός λόγος της ΕΠΕΚ μοιάζει να έρχεται σε αντίφαση με τις θέσεις της, όπως αυτές παρουσιάστηκαν παραπάνω, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ισχύει. Η ΕΠΕΚ ήταν ένα κόμμα που βρισκόταν συνεχώς σε πλήρη αντίθεση με τον κομμουνισμό –και κυρίως την ηγεσία του ΚΚΕ– αλλά όχι με την έννοια της Αριστεράς. Οι θέσεις της προσέγγιζαν «επικίνδυνα» αυτή την ευρεία Αριστερά, αλλά δεν απευθύνονταν μόνο σε αυτήν. Ήδη από την περίοδο της «λευκής τρομοκρατίας» είχε γίνει φανερό ότι τα «έκτακτα μέτρα» είχαν εφαρμοστεί όχι μόνο εις βάρος των κομμουνιστών αλλά ενός ευρύτερου συνόλου. Η πόλωση του εμφυλίου, η ποινικοποίηση της αντίστασης και μία σειρά άλλοι παράγοντες, φαίνεται πως διεύρυναν κατά πολύ τα όρια εφαρμογής των μέτρων αυτών. Οι διώξεις αλλά και μία σειρά αποκλεισμών,¹¹⁶ άγγιζαν ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού¹¹⁷ –που προφανώς δεν μπορεί να πιστωθεί στην Αριστερά. Υπό αυτό το πρίσμα, στις εκλογές αυτές η ΕΠΕΚ απευθύνθηκε στο παραδοσιακό φιλελεύθερο τμήμα των ψηφοφόρων, σε ένα πιο ριζοσπαστικοποιημένο που είχε λάβει μέρος στην αντίσταση, αλλά και σε

¹¹⁵ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στα Ιωάννινα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 16/8/1951.

¹¹⁶ Χαρακτηριστικό φαινόμενο ήταν για παράδειγμα οι αποκλεισμοί δημοκρατικών πολιτών από τη διανομή των εφοδίων της UNRA. Βλ. χαρακτηριστικά παραδείγματα στο Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τ. 1, σ. 193-202. Για το θέμα των διακρίσεων στη διανομή βλ. Φλώρα Τσίλαγα, «Δράσεις και αντιδράσεις μεροληψίας: η αποστολή της UNRA στην Ελλάδα, 1945-1947», στο Πολ. Βόγλης, Φλώρα Τσίλαγα, Ιάσ. Χανδρινός, Μεν. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 154-164.

¹¹⁷ Χαρακτηριστικό από την άποψη αυτή είναι υπόμνημα του βουλευτή της ΕΠΕΚ Γεώργ. Παλλάσκα για την Ήπειρο, όπου αναφέρει μία σειρά από επεισόδια που καταδεικνύουν πως τα έκτακτα μέτρα δεν στράφηκαν μόνο εναντίον των κομμουνιστών. Ο Παλλάσκας έκανε λόγο για «τρομοκρατία και φατριασμό», για «ασυδοσία των πλείστων εκ των οργάνων της τάξεως» και «φατριαστική πολιτική πολλών υπαλλήλων», οι οποίοι κατευθύνονταν από πολιτευόμενους που «αντί να προσπαθήσουν να γεφυρώσουν το δημιουργηθέν μεταπολεμικώς χάσμα, αντιθέτως έπραξαν το παν διά να επαυξήσουν αυτό, μη συναισθανόμενοι τας ευθύνες των διά την υπαιτιότητί των δημιουργούμενην αφόρητον κατάστασιν». Στη συνέχεια ο Παλλάσκας παραθέτει μία σειρά από στοιχεία για την τρομοκρατία εις βάρος στελεχών και οπαδών της ΕΠΕΚ (παραπομπές σε στρατοδικείο, απειλές, ξυλοδαρμούς, αποκλεισμό από τη διανομή της αμερικανικής βοήθειας) ενώ ανέφερε και μία σειρά από αντίστοιχα επεισόδια από τη δράση των ΤΕΑ. Τέλος, κάνοντας μία αναδρομή στην κατάσταση της Ηπείρου την περίοδο της Κατοχής και αφού σημείωνε ότι «όλοι οι Ηπειρώται ησθάνθησαν την ανάγκην να συμμετάσχουν ενεργώς εις την Εθνικήν Αντίστασιν και άλλοι μεν ενετάχθησαν εις τον ΕΔΕΣ, άλλοι δε εις το ΕΑΜ [...] παρ' όλα αυτά όμως μετά την απελευθέρωσιν άνω των 10.000 οικογενειών ευρέθησαν εν διωγμώ υπό το πρόσημα ότι ήσαν Κομμουνισταί». Ο Παλλάσκας σημειώνει ότι για λόγους «εθνικού συμφέροντος» δεν έπρεπε να διωχθούν αγρότες «διά μόνον τον λόγον ότι ήσαν εις το ΕΑΜ» και συνέχιζε: «Αλλά το πραγματικόν κριτήριον ήτο άλλο: δηλαδή πας μη οπαδός του Λαϊκού Κόμματος τότε εθεωρήθη Κομμουνιστής. Υπό τας συνθήκας αυτάς ελήφθησαν αποφάσεις εκτοπισμού ανθρώπων, δι' ους το μόνον έγκλημα που είχαν εκτελέσει ήτο η συμμετοχή των εις την αντίστασιν». Βλ. Έκθεση Παλλάσκα προς Πλαστήρα και Βενιζέλο, 23/1/1952, ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ.

τμήμα της Αριστεράς που είτε είχε διαφοροποιηθεί από το ΚΚΕ μετά τον Δεκέμβριο του 1944 –χωρίς όμως να αποφύγει τις διώξεις– ακόμα όμως και σε κομμουνιστές. Η ΕΠΕΚ φαίνεται πως έθεσε δύο στόχους: να διατηρήσει το κεντρώο της τμήμα αλλά να διεμβολίσει παράλληλα την Αριστερά.

Οι δύο παράλληλοι στόχοι αντικατοπτρίστηκαν και στη στρατηγική με την οποία δομήθηκε ο προεκλογικός της λόγος απέναντι στην ΕΔΑ, ο οποίος παρουσίασε μία αυξομειούμενη ένταση. Έτσι, επιχειρήθηκε η ταύτιση της «θορυβούσας τελευταίως Αριστεράς Παρατάξεως» με το ΚΚΕ, προκειμένου να αποσπαστεί το τμήμα των μη κομμουνιστών ψηφοφόρων: «Είναι ολοφάνερον ότι πρόκειται περί ενός κόμματος το οποίον διευθύνεται έξωθεν και το οποίον δεν αποβλέπει εις τίποτε άλλο παρά εις το πώς θα σύρη αλυσσόδετον την Ελλάδα εις το Παραπέτασμα».¹¹⁸ Στη λογική αυτή η ΕΔΑ ήταν ένα κόμμα που επιδίωκε τη συνέχιση της δυστυχίας των Ελλήνων «διά να δύναται να αυξάνη και την πελατείαν της Κομινφόρμ».¹¹⁹ Παράλληλα προβλήθηκε η θεωρία περί «χαμένης ψήφου», στη λογική ότι κοινοβουλευτικά η ΕΔΑ δεν επρόκειτο να διαδραματίσει οποιοδήποτε ουσιαστικό ρόλο δεδομένου ότι ως αριστερό κόμμα δεν θα συμμετείχε στις διεργασίες μεταξύ των πολιτικών κομμάτων,¹²⁰ ενώ ταυτόχρονα προβαλλόταν το σχήμα της «διάσπασης του δημοκρατικού μετώπου». Η ΕΔΑ εμφανιζόταν ως κόμμα που «το μόνο στο οποίο θα χρησιμεύση θα είναι να διασπάση την ενότητα του δημοκρατικού κόσμου κατά την κρίσιμη αυτή τη στιγμή που δίδεται η μάχη της Δημοκρατίας κατά του Νεοφασισμού, να ενισχύση τον Παπάγο και να προκαλέση αναπόφευκτα επικίνδυνες αντιδράσεις από μέρους της δεξιάς και νέες περιπέτειες στο τόσο ταλαιπωρημένο αυτό κόσμο της αριστεράς».¹²¹ Η κριτική αυτή στην ΕΔΑ δεν περιορίστηκε όμως μόνο στη λογική της «διάσπασης» αλλά προχώρησε στην καταγγελία της ως κίνησης που θα έφερνε τον Παπάγο στην εξουσία: «Η ΕΔΑ διασπώντας την ενότητα του Δημοκρατικού λαού βάζει πλάτες στον Παπάγο για το ανέβασμα στην εξουσία. Είναι κίνηση στα λόγια δημοκρατική στην ουσία φασιστική».¹²² Στην κριτική αυτή δεν έλειψε και μία προσπάθεια αποδόμησης της ΕΔΑ, μέσω, μάλιστα, των λεγομένων από την «Ελεύθερη Ελλάδα»: «μέσα στην ηγεσία της και στη στελέχωσή της υπάρχουν, όπως καταγγέλλει επίσημα ο Ραδιοσταθμός του ΚΚΕ στοιχεία ύποπτα,

¹¹⁸ Από προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 3/8/1951.

¹¹⁹ Στο ίδιο.

¹²⁰ Χωρίς να αναφέρεται ρητά, εννοούνταν οι διεργασίες για τον σχηματισμό κυβέρνησης.

¹²¹ *Προοδευτική Ένωση*, 2/9/1951, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.46.

¹²² *Προοδευτική Ένωση*, 31/8/1951, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.46.

αριβιστικά και προδότες». ¹²³ Η ύπαρξη «προδοτικής» ηγεσίας ενίσχυε περαιτέρω τον ισχυρισμό ότι «η διάσπασις που αυτή επέφερε στη Δημοκρατική Ενότητα είναι πράξις που δεν εξυπηρετεί την υπόθεση του Λαού, αλλά αντίθετα αποτελεί βαρύτατον πλήγμα αφού βοηθά όσο τίποτα άλλο το ανέβασμα του Παπάγου στην εξουσία». ¹²⁴

Τις παραμονές των εκλογών, τέλος, και μάλιστα στην κεντρική προεκλογική ομιλία της Αθήνας, ο Πλαστήρας απηύθυνε κάλεσμα σε όσους είχαν ψηφίσει το 1950 Δημοκρατική Παράταξη, να «σταθμίσουν την ψήφον τους [...] και να αντιληφθούν ότι μόνον η ΕΠΕΚ εξασφαλίζει εις τον τόπον μας την λαϊκὴν ενότητα, την Δημοκρατικὴν ομαλότητα και την Κοινωνικὴν ευημερία». Στη δε ομιλία του στον Πειραιά, ¹²⁵ κάνοντας λόγο για δημαγωγία «των λεγομένων αριστερών», κάλεσε «την ανώνυμη ηρωική μάζα της Εθνικής Αντιστάσεως» να θυμηθεί ότι η ΕΠΕΚ «επέτυχεν να καταργήσῃ και να σβήσῃ το στίγμα και το όνειδος της Μακρονήσου, να χαλαρώσῃ την δράσιν του αστυνομικού κράτους» και απέδωσε ευθύνες στην Αριστερά για την μη επέκταση των μέτρων ειρήνευσης: «Εάν σήμερα ἔχομεν υπολείμματα αστυνομικού κράτους και εξορίστους εις αυτό πταίει η αριστερά που δεν ἔδωσεν πέρυσι, ὅλην την δύναμιν εις την ΕΠΕΚ». Το κάλεσμα προς την Αριστερά ἔγινε στο ὄνομα της δημοκρατίας –ακόμα και της «ατελούς»- που βρισκόταν σε θανάσιμο κίνδυνο σε περίπτωση επικράτησης του Παπάγου: «Τώρα πρέπει να δοθῇ η μάχη κατά του φασισμού. Κάθε ἄλλη σκέψις είναι αντιλαϊκή, είναι προδοτική».

Τον «φασιστικό» χαρακτήρα του Συναγερμού ανέλαβαν να αποδείξουν τόσο ο Πλαστήρας, όσο και ο προσκείμενος στην ΕΠΕΚ τύπος. Ο πρώτος δεν παρέλειπε να σημειώνει ότι «Ο “Συναγερμός” του οποίου ηγείται [ενν. ο Παπάγος], κάθε ἄλλο είναι παρά “Ελληνικός”. Είναι ἕνας καθαρὸς κομματικὸς Συναγερμὸς, τον οποίον αποτελοῦν τα υπολείμματα μιας επαράτου Δικτατορίας και τα πλέον καθυστερημένα στοιχεία του πολιτικού μας κόσμου», ¹²⁶ ενώ δεν παρέλειψε επίσης να σημειώσῃ ότι «Ο Ελληνικὸς Συναγερμὸς, λόγω της νοοτροπίας των ηγετῶν του και των συμφερόντων που εκπροσωποῦν είναι το κατ’ ἐξοχὴν κόμμα των μεγάλων προνομιοῦχων». ¹²⁷ Ο τύπος υπῆρξε περισσότερο οξύς στην κριτικὴ του με δημοσιεύματα που επικεντρώθηκαν στο πολιτικὸ προφίλ του ηγέτη του Συναγερμού: α) τις σχέσεις του με τον ΙΔΕΑ, β) τα «φασιστικὴς προέλευσης» πρόσωπα που τον

¹²³ Προοδευτικὴ Ἐνωσις, 8/9/1951, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.46.

¹²⁴ Προοδευτικὴ Ἐνωσις, 8/9/1951, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.46.

¹²⁵ Από προεκλογικὴ ομιλία του Πλαστήρα στον Πειραιά, Προοδευτικὸς Φιλελεύθερος, 8/8/1951.

¹²⁶ Από προεκλογικὴ ομιλία του Πλαστήρα στα Ιωάννινα, βλ. Προοδευτικὸς Φιλελεύθερος, 16/8/1951.

¹²⁷ Από προεκλογικὴ ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, Προοδευτικὸς Φιλελεύθερος, 3/9/1951.

περιέβαλαν,¹²⁸ γ) τους δεσμούς του με «τους πλέον στυγνούς εκπροσώπους της οικονομικής ολιγαρχίας»¹²⁹ και δ) τις «δικτατορικές του τάσεις».¹³⁰

Παρότι ο Πλαστήρας απέφυγε την προσωπική επίθεση στον Παπάγο, περιοριζόμενος μόνο στην κριτική της χρήσης του συνθήματος της «αλλαγής»,¹³¹ η στάση του προσκείμενου στην ΕΠΕΚ τύπου ήταν ριζικά διαφορετική,¹³² καθώς ανέλαβε συστηματικά την προσωπική επίθεση στον Παπάγο. Πρώτος στόχος υπήρξε η αποδόμησή του ως στρατιωτικού, αρχής γενομένης από την περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου, χρεώνοντάς του τόσο την κατάρρευση του ελληνοαλβανικού μετώπου¹³³ όσο και την απώλεια της Κρήτης.¹³⁴ Ιδιαίτερο όμως βάρος δόθηκε στην υποβάθμιση του ρόλου του ως αρχιστράτηγου κατά τον εμφύλιο, αξιοποιώντας στο έπακρο όλα τα μέσα που παρείχαν αφειδώς και οι αντιπαπαγικές κινήσεις του βασιλιά Παύλου,¹³⁵ προκειμένου να καταδειχθεί ότι «η νίκη του

¹²⁸ «Εις αυτάς τας εκλογάς θα μετάσχη ένας εκπρόσωπος του φασισμού, ο τέως αρχιστράτηγος Παπάγος, που φιλοδοξεί να κυβερνήσει την χώραν, συσπειρώνων υπό την ηγεσίαν του όλας τας δυνάμεις της άκρας Δεξιάς εις την οποίαν ανήκει. [...] Από την Δεξιάν, και μάλιστα την δικτατορικήν, την φασιστικήν Δεξιάν προέρχεται. Ήτο ο έμπιστος επιτελάρχης της χιτλερομουσολινικής 4^{ης} Αυγούστου και έχει στο ενεργητικό του ότι κατήγγησε την κυβέρνησιν Παναγή Τσαλδάρη», βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 28/8/1951.

¹²⁹ «Ένας εκ πεποιθήσεως εχθρός του μοχθούντος λαού είναι ο κ. Παπάγος. [...] Με τον Παπάγον εις την εξουσίαν οι τραπέζιται, οι βιομήχανοι, όλα τα παρασιτικά μεγαθήρια θα περάσουν ζωή χαρισάμενη και θα συντριβούν όλοι οι εργαζόμενοι –μισθοσυντήρητοι, βιοτέχναι, μικρέμποροι, παραγωγοί», βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 28/8/1951.

¹³⁰ Παρά τις περι αντιθέτου διαβεβαιώσεις του ίδιου («Δεν νομίζω ότι υπάρχουν στην Ελλάδα τόσον απάτριδες ή παράφρονες, ώστε να επιχειρήσουν δικτατορίαν, η οποία θα είναι ο τάφος της Ελλάδος»), το επιχείρημα που αντιτάσσεται είναι ότι ο ίδιος και οι δηλώσεις του είναι αφερέγγυες, όπως απέδειξε με τις δηλώσεις περί μη ανάμειξής του στην πολιτική που λίγες μέρες μετά μετατράπηκαν σε κάθοδο του στις εκλογές, βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 28/8/1951.

¹³¹ «Αλλαγὴν θέλουν τώρα και οι άλλοι. Την επαγγέλλονται όλοι. [...] Δεν φθονούμεν, βέβαια, τους μιμητάς μας. Ούτε τους φοβούμεθα. [...] Φθάνει να μας μιμούνται τιμίως και ειλικρινώς», βλ. κείμενο του Πλαστήρα στην *Προοδευτική Αλλαγή*, 22/8/1951. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Γ. Στεφανίδης (*Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο*, Αθήνα, 1999, σ. 149), το σύνθημα της «αλλαγής» υπήρξε «εξαιρετικά ανθεκτικό και αποτελεσματικό στην ελληνική πολιτική ζωή».

¹³² Ο Τύπος σήκωσε και το βάρος της επίθεσης σε δημοσιεύματα που με βάση ανώνυμες αμερικανικές πηγές, η αμερικανική κυβέρνηση φερόταν υπέρ της εκλογής του Παπάγου. Η αντίδραση της *Προοδευτικής Αλλαγής* ήταν οξύτατη: στις 28/8/1951 δημοσίευσε πεντάστιχο κύριο άρθρο με τίτλο «Είστε παπαγικός, κε Πιουριφού;» και την επομένη κινήθηκε στο ίδιο κλίμα με νέο άρθρο και τίτλο «Διαμνύσατε τους κ. Πιουριφού». Η γενικόλογη απάντηση που εκδόθηκε από την πρεσβεία, σύμφωνα με την εφημερίδα, δεν ήταν αυτή που ο ελληνικός λαός ανέμενε.

¹³³ Για το σκοπό αυτό δημοσιεύεται απόσπασμα από το βιβλίο του στρατηγού Δημ. Καθενιώτη, *Αι κυριότεραι στρατηγικά φάσεις του πολέμου 1940-1941*, Αθήνα 1946, υπό τον τίτλο «Εγκαταλείψατε την Ήπειρον! Αυτή ήτο η διαταγή του κ. Παπάγου το 1940». Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 30/8/1951.

¹³⁴ «Εγνώριζεν ότι το νησί ήτο ανοχύρωτον, παρά ταύτα όμως αφώπλισε τους Κρητικούς», βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 26/8 έως 6/9/1951.

¹³⁵ Σε ομιλία του στην Καστοριά στις 29 Αυγούστου ο Παύλος (με αφορμή τα αποκαλυπτήρια ανδριάντα του και της προτομής του Βαν Φλητ) τόνισε ότι «ουδείς από ημάς τους ζώντας έχει το δικαίωμα να μονοπωλή την αίγλην της Νίκης του Γράμμου», ενώ παρασημοφόρησε τους στρατηγούς Κων. Βεντήρη, Θρασ. Τσακαλώτο, Στ. Μανιδάκη, Θεόδ. Γρηγορόπουλο, Αλέξ. Τσιγκούνη και Θωμά Πετζόπουλο που «ηγούμενοι του ελληνικού στρατού τον ωδήγησαν επί του πεδίου της μάχης εις την νίκην κατά του κομμουνισμού». Ερμηνεύοντας τις δηλώσεις του Παύλου, η *Προοδευτική Αλλαγή*

Γράμμου δεν εκερδήθη με τις σημαιούλες που εκ του μακρόθεν και εκ του ασφαλούς εκαρφίτσωσε ο κ. Παπάγος εις τους επιτελικούς χάρτας». ¹³⁶ Η επίθεση στον Συναγερμό αλλά και τον Παπάγο προσωπικά, εξυπηρετούσε για μία ακόμα φορά δύο στόχους: ο πρώτος να θέσει το δίλημμα του φασισμού στο προοδευτικότερο τμήμα των ψηφοφόρων και ο δεύτερος να συγκρατήσει το συντηρητικότερο τμήμα που ενδεχομένως στρεφόταν προς τον νικητή του εμφυλίου.

Εκλογικό αποτέλεσμα

Η προεκλογική εκστρατεία έληξε την Παρασκευή 7 Σεπτεμβρίου, οπότε εκφωνήθηκαν και οι τελευταίες προεκλογικές ομιλίες. Την επομένη οι εφημερίδες έδωσαν για τελευταία φορά τη «γραμμή» προς τους αναγνώστες τους και δημοσίευσαν τις οδηγίες του υπουργείου Εσωτερικών προς τους ψηφοφόρους. Όπως σημειωνόταν σε αυτές «τα αποτελέσματα θα ανακοινωθούν διά του Τύπου και του Ραδιοφώνου». ¹³⁷

Αποτελέσματα εκλογών 1951 ¹³⁸

<i>Κόμματα</i>	<i>Ψήφοι</i>	<i>Ποσοστό</i>	<i>Έδρες</i>
Ελληνικός Συναγερμός	624.316	36,53	114
Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου	401.379	23,49	74
Κόμμα Φιλελευθέρων	325.390	19,04	57
Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά	180.640	10,57	10
Λαϊκό Κόμμα	113.876	6,66	2
Συναγερμός Αγροτών – Εργαζομένων	21.009	1,23	1

Σημ.: Περιλαμβάνονται μόνο τα κόμματα που εκπροσωπήθηκαν στη Βουλή.

Το αποτέλεσμα των εκλογών δεν επιβεβαίωσε τις προβλέψεις για σαρωτική νίκη του Παπάγου. Ο Συναγερμός είχε αναδειχθεί πρώτο κόμμα επιτυγχάνοντας τη συσπείρωση της Δεξιάς αλλά δεν είχε καταφέρει ακόμα να δημιουργήσει το ρεύμα που θα τον έφερνε στην εξουσία. ¹³⁹ Από την άλλη η ΕΠΕΚ παρουσίασε άνοδο έξι ποσοστιαίων μονάδων, αυξάνοντας κατά πολύ τον αριθμό των βουλευτών της, εδραιώνοντας τη θέση της στα αστικά κέντρα και στις περιοχές με έντονο

σημείωνε ότι «ο Βασιλεύς υπηνίχθη το γεγονός ότι ο στρατάρχης Παπάγος δεν είχε καμμίαν άμεσον συμβολήν εις τας αποφασιστικές μάχας του Γράμμου και του Βίτσι, το θέρος του 1949».

¹³⁶ *Προοδευτική Αλλαγή*, 30/8/1951.

¹³⁷ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 8/9/1951.

¹³⁸ Τα στοιχεία από το Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 139.

¹³⁹ Αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 137-153.

προσφυγικό στοιχείο. Από την άλλη το Κόμμα Φιλελευθέρων επέδειξε ανθεκτικότητα (με μία οριακή άνοδο) σε αυτή την αναμέτρηση, υπερισχύοντας έναντι της ΕΠΕΚ στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Τέλος, η νεοπαγής ΕΔΑ διατήρησε το σύνολο σχεδόν των δυνάμεων που είχε λάβει το 1950 η Δημοκρατική Παράταξη, με αυξημένη επιρροή στα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά καταγράφοντας πλέον δύναμη και στην περιφέρεια.

Το εκλογικό αποτέλεσμα υποδείκνυε ότι η νέα κυβέρνηση θα ήταν μία κυβέρνηση συνεργασίας, χωρίς όμως να είναι σαφές ποια κόμματα θα συμμετείχαν. Ωστόσο, ο Παπάγος αμέσως μετά τις εκλογές ξεκαθάρισε το τοπίο ζητώντας τη διεξαγωγή νέων με πλειοψηφικό και αρνούμενος τη συμμετοχή του σε ένα τριμερές κυβερνητικό σχήμα, όπως επιθυμούσε ο βασιλιάς Παύλος.¹⁴⁰ Η ΕΠΕΚ και το ΚΦ δεν αρνούσαν τον σχηματισμό μίας κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Παπάγο,¹⁴¹ αλλά παράλληλα είχαν ξεκινήσει συνομιλίες για το σχηματισμό κεντρίας κυβέρνησης. Μετά από μία σειρά συσκέψεων του βασιλιά Παύλου με τους αρχηγούς, παρασκηνιακών συνομιλιών και ανταλλαγών επιστολών,¹⁴² στις 29 Σεπτεμβρίου ο Πλαστήρας κλήθηκε στα ανάκτορα προκειμένου να λάβει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης με το ΚΦ. Κατόπιν όμως απαίτησης του Παύλου, η κυβέρνηση θα σχηματιζόταν μετά την έκδοση των οριστικών αποτελεσμάτων και την εκλογή προέδρου της Βουλής· μέχρι τότε η κυβέρνηση Σοφ. Βενιζέλου θα παρέμενε ως υπηρεσιακή.

Συγκυβέρνηση ΕΠΕΚ-ΚΦ: η αρχή του τέλους;

Το ενδεχόμενο της συγκυβέρνησης αντιμετωπίστηκε αυτή τη φορά με μεγαλύτερη προσοχή από τα δύο κόμματα και, προκειμένου να αποφευχθούν φαινόμενα ανάλογα με εκείνα του 1950, τέθηκε στη βάση μίας προγραμματικής σύγκλισης. Οι διαπραγματεύσεις φαίνεται πως ξεκίνησαν αμέσως μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων και για το σκοπό αυτό ορίστηκαν σχετικές επιτροπές. Στην επιτροπή της ΕΠΕΚ συμμετείχαν οι: Κων/νος Ρέντης, Γεώργ. Καρτάλης, Σάββας Παπαπολίτης,

¹⁴⁰ Τα ανάκτορα είχαν προσπαθήσει δύο φορές να εξασφαλίσουν, ανεπιτυχώς, μία δημόσια δήλωση της αμερικανικής πρεσβείας εναντίον της διεξαγωγής νέων εκλογών. Βλ. πρόχειρο πρακτικό συνομιλίας του γενικού γραμματέα των ανακτόρων, Γεωργ. Βεντήρη με τον αμερικανό επιτετραμμένο Charles Yost, 18/9/1951 και 9/10/1951, IAMM/ΑΓΚΒ.

¹⁴¹ Μάλιστα, ο Πλαστήρας, μετά από υπόδειξη του Γεωργ. Βεντήρη, είχε προτείνει τον Παπάγο για πρωθυπουργό. Βλ. πρόχειρο πρακτικό συνομιλίας Βεντήρη με Πλαστήρα, 25/9/1951, IAMM/ΑΓΚΒ.

¹⁴² Αναλυτικά για τις διεργασίες που προηγήθηκαν της ανάθεσης της εντολής στον Πλαστήρα, βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 294-301. Πρακτικά των συνομιλιών και των κατ' ιδίαν συναντήσεων βλ. IAMM/ΑΓΚΒ.

Ιωάννης Ζίγδης και Ανδρέας Ιωσήφ και στην επιτροπή του ΚΦ οι Γεώργιος Βαρβούτης, Γεώργιος Μαύρος, Γρηγόριος Κασιμάτης και Νικόλαος Μπακόπουλος.¹⁴³ Κύριο αντικείμενο των συνομιλιών και των διαπραγματεύσεων αποτέλεσαν η πολιτική της ειρήνευσης και της «αποκατάστασης» της δημοκρατίας όχι όμως με γενικούς όρους, αλλά επί συγκεκριμένων εφαρμοστικών μέτρων. Πολύτιμη πηγή σχετικά με τις διαπραγματεύσεις αποτελεί το πρακτικό των συνομιλιών της 28ης και 29ης Σεπτεμβρίου,¹⁴⁴ όπου καταγράφονται οι θέσεις των δύο κομμάτων, και οι οποίες παρουσιάζονται στη συνέχεια, καθώς αποτυπώνουν τις σοβαρές αποκλίσεις που υπήρχαν.

Το πρώτο ζήτημα που τέθηκε προς συζήτηση αφορούσε τους εκτοπισμένους. Η θέση της ΕΠΕΚ ήταν ξεκάθαρη: πρότεινε την πλήρη και άμεση απόλυσή τους, ενώ το ΚΦ, παρότι δεν απέκλειε την εφαρμογή ενός τέτοιου μέτρου, πρότεινε τη σύσταση επιτροπής που θα αποφάσιζε κατά περίπτωση, ενώ έκρινε απαραίτητη την παραμονή 750-1.000 ατόμων στην εξορία. Όσον αφορά τα στρατόπεδα εξορίας, η ΕΠΕΚ πρότεινε την κατάργηση του θεσμού, με την οποία συμφωνούσε μεν το ΚΦ αλλά αντιπρότεινε την παραμονή των εξορίστων «εις αραιοκατοικημένας νήσους». Στο ζήτημα των φυλακισμένων, η ΕΠΕΚ πρότεινε για τους μεν θανατοποινίτες τη μετατροπή της ποινής σε ισόβια, για όλες δε τις άλλες περιπτώσεις (καταδίκες από 10 χρόνια έως και ισόβια) την σταδιακή αποφυλάκισή τους (με εξαίρεση τους θανατοποινίτες που είχαν καταδικαστεί για ειδικά εγκλήματα όπως ομαδικές εκτελέσεις, «παιδομάζωμα» κ.λπ.). Στο θέμα των θανατοποινιτών, παρότι υπήρξε κατ' αρχήν συμφωνία του ΚΦ, σημειωνόταν ότι έπρεπε να υπάρξουν ορισμένες εξαιρέσεις, ενώ για τους εκτίοντες ποινή φυλάκισης η αντιπρότασή του συζητούσε την αποφυλάκιση των «μη επικινδύνων» με ποινή φυλάκισης έως 5 ετών και για τους καταδικασμένους από 5 έτη και πάνω την αποφυλάκιση των «ανανηψάντων» μετά από απόφαση ειδικής επιτροπής από δικαστικούς. Διαφορετική ήταν όμως η θέση των κομμάτων και ως προς τη μορφή της αποφυλάκισης, καθώς η ΕΠΕΚ πρότεινε είτε τη χορήγηση αμνηστίας είτε αναστολής, ενώ το ΚΦ απέκλειε την αμνηστία και πρότεινε την αναστολή. Συμφωνία υπήρξε ως προς την κατάργηση των έκτακτων στρατοδικείων, ενώ για τον ΑΝ 509 παρότι και τα δύο κόμματα συμφωνούσαν στην κατάργησή του, το ΚΦ έθετε ως προϋπόθεση τη μελέτη του ζητήματος. Διαφορετικές ήταν οι απόψεις των δύο κομμάτων και στο θέμα των πιστοποιητικών κοινωνικών

¹⁴³ Προοδευτική Αλλαγή, 29/9/1951.

¹⁴⁴ Βλ. κείμενο συνομιλιών 28^{ης} και 29^{ης} Σεπτεμβρίου, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 11.

φρονημάτων, καθώς η ΕΠΕΚ πρότεινε την κατάργησή τους και τον καθορισμό διαδικασίας «διασφάλισης» των δημοσίων υπηρεσιών κατά την πρόσληψη υπαλλήλων (με σύσταση ειδικών επιτροπών βάσει του αγγλικού [:] συστήματος), ενώ το ΚΦ επέμενε στη διατήρησή τους (με αλλαγή του τρόπου χορήγησής τους). Διαφωνία υπήρξε και ως προς το θέμα των «φακέλων», καθώς η πρόταση της ΕΠΕΚ ήταν αυτοί να τεθούν στο αρχείο, ενώ το ΚΦ πρότεινε τη διατήρησή τους. Συμφωνία υπήρξε στην πρόταση της ΕΠΕΚ σχετικά με την επαναφορά των «εκκαθαρισθέντων» δημοσίων υπαλλήλων βάσει συγκεκριμένων μέτρων, ενώ για την πρόταση της ΕΠΕΚ σχετικά με την κατάργηση των ΤΕΑ, η αντιπρόταση του ΚΦ συνιστούσε την κατάργησή τους αφού όμως προηγούνταν γνωμάτευση του ΓΕΣ. Δύο ακόμα θέματα φαίνεται πως αποτέλεσαν αντικείμενο συζήτησης στη διαπραγμάτευση αυτή: το πρώτο ήταν το θέμα του προσωπικού των σωμάτων ασφαλείας και των δημοσίων υπαλλήλων, επί του οποίου η ΕΠΕΚ πρότεινε την άρση της μονιμότητας των διευθυντών, η οποία ήταν «συνταγματικώς ανέφικτος», σύμφωνα με το ΚΦ, καθώς και τη δυνατότητα μετατάξεων αλλά και της διαθεσιμότητας,¹⁴⁵ θέματα τα οποία θα μπορούσαν να εξεταστούν κατά την άποψη του ΚΦ. Το τελευταίο θέμα το οποίο συζητήθηκε ήταν η οικονομία, επί της οποίας η ΕΠΕΚ κατέθεσε λεπτομερείς προτάσεις έναντι των οποίων το ΚΦ δεν είχε καμία αντιπρόταση.

Όμως παρά τις συνομιλίες, το θέμα της κυβέρνησης φαίνεται πως παρέμεινε για αρκετό διάστημα ανοιχτό. Στις 17 Σεπτεμβρίου πάντως, σύμφωνα με τηλεγράφημα του αμερικανού πρεσβευτή Reurifoy, τα δύο κόμματα, παρότι είχαν συμφωνήσει στο σχηματισμό κυβέρνησης, δεν είχαν αποφασίσει κατά πόσον αυτή θα ήταν μία κυβέρνηση της ΕΠΕΚ με τη στήριξη του ΚΦ ή κατά πόσον το ΚΦ θα συμμετείχε σε αυτήν,¹⁴⁶ ενώ ακόμα και λίγες ημέρες πριν από την ορκωμοσία της κυβέρνησης οι Φιλελεύθεροι εξέταζαν το ενδεχόμενο της μη συμμετοχής τους στην κυβέρνηση, λαμβάνοντας υπόψη το πολιτικό κόστος που θα είχε μία σειρά οικονομικών μέτρων που επρόκειτο να πάρει η νέα κυβέρνηση,¹⁴⁷ αν και μία υπαναχώρηση την τελευταία στιγμή ήταν μάλλον ανέφικτη.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Το μέτρο αυτό φαίνεται πως αφορούσε κυρίως τα σώματα ασφαλείας, προκειμένου να επιτευχθεί μία νέα «εκκαθάριση» τους από την ΕΠΕΚ.

¹⁴⁶ Βλ. αναφορά στο 1305/18-9-1951 τηλεγράφημα του Reurifoy, όπως παρατίθεται στο *FRUS 1951*, τ. V, σ. 511.

¹⁴⁷ Το ΚΦ φαίνεται πως δεν επιθυμούσε να έχει οποιαδήποτε εμπλοκή στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης προκειμένου να αποφύγει το πολιτικό κόστος. Ήταν δεδομένο ότι η όποια κυβέρνηση θα έπρεπε να λάβει σειρά μέτρων για τη σταθεροποίηση του νομίσματος, την ισοσκελίση του προϋπολογισμού και τη μείωση του πληθωρισμού βάσει της οικονομικής πολιτικής που είχε σχεδιαστεί στο πλαίσιο της αμερικανικής βοήθειας. Περισσότερα για το θέμα βλ. Γ. Σταθάκης, *Το*

Σκεπτικισμός όμως σχετικά με τη συγκυβέρνηση δεν υπήρξε μόνο από πλευράς των Φιλελευθέρων, καθώς και στην ΕΠΕΚ η απόφαση του Πλαστήρα για συνεργασία με το ΚΦ δεν φαίνεται πως έγινε ασμένως αποδεκτή. Συγκεκριμένα, ο Καρτάλης και ενδεχομένως μία ομάδα βουλευτών γύρω από αυτόν,¹⁴⁹ θεωρούσε ότι ο Πλαστήρας «παρασυρόταν» από τις «καθ' υπερβολήν συντηρητικές αντιλήψεις του κ. Βενιζέλου» προβαίνοντας σε υποχωρήσεις. Μάλιστα δεκαπέντε ημέρες πριν από την ορκωμοσία της κυβέρνησης, και ενώ είχε επέλθει συμφωνία μεταξύ ΕΠΕΚ-ΚΦ, ο Καρτάλης σε συνομιλία του με τον Γεώργ. Βεντήρη, υποστήριξε ότι ο Πλαστήρας έπρεπε να σχηματίσει αμιγή κυβέρνηση της ΕΠΕΚ και να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή. Σε περίπτωση καταψήφισής της, η ίδια η κυβέρνηση Πλαστήρα όφειλε να διενεργήσει εκλογές με πλειοψηφικό.¹⁵⁰ Η πρόταση του Καρτάλη έθετε ουσιαστικά σε προτεραιότητα τη διατήρηση της ιδεολογικής «καθαρότητας» της ΕΠΕΚ και όχι την άμεση ανάληψη της εξουσίας, καθώς ο ίδιος, όπως προκύπτει, θεωρούσε ότι αυτή ακριβώς η «καθαρότητα» θα της εξασφάλιζε ένα ευνοϊκότερο εκλογικό αποτέλεσμα σε μία νέα αναμέτρηση.¹⁵¹ Η πρόταση του Καρτάλη φαίνεται ότι συνάντησε την αντίδραση μίας συντηρητικότερης ομάδας εντός του κόμματος η οποία είχε προσανατολιστεί οριστικά στη λύση της συγκυβέρνησης.

Τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω ερμηνεύουν ενδεχομένως και την απόλυτη υποχώρηση της ΕΠΕΚ από τις θέσεις της, στις διαπραγματεύσεις με το ΚΦ ενόψει του σχηματισμού κυβέρνησης. Οι τελικές αποφάσεις που λήφθηκαν από τις

δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα, Αθήνα 2004, ιδίως σ. 369-392.

¹⁴⁸ Βλ. Peurifoy to Department of State, 16/10/1951, στο *FRUS 1951*, τ. V, σ. 512.

¹⁴⁹ Παρότι πολύ συχνά διακρίνονται δύο τάσεις εντός της ΕΠΕΚ, μία «δεξιόστροφη» και μία «αριστερόστροφη», δεν είναι σαφές ποιοι βουλευτές ανήκαν σε κάθε μία. Η μόνη ένδειξη που υπάρχει είναι μία έξωθεν κατηγοριοποίηση του Γεωργ. Βεντήρη τις παραμονές της εκτέλεσης Μπελογιάννη, η οποία παρατίθεται με κάθε επιφύλαξη: «Α) Ομάς Καρτάλη (συγκροτημένη): Καρτάλης, Δοξόπουλος, Σκυλάκος, Ασκούτσης, Τσιαπάρας, Λυμπερης, Ιντζές, Μελανίδης, Αναγνωστόπουλος, Πετραλιάς, Πατρίκιος. Β) Ομάς Ανεξάρτητων (καιροσκόποι): Ζίγδης, Παπασπύρου, Βουλόδημος, Λαπατσάνης, Φρόνιμος, Τζώρτζης. Γ) Συμπαθούντες και εξαρτώμενοι εκ της στάσεως Β [ομάδας]: Αλλαμανής, Βασαρδάνης, Ευελπίδης [υπάρχει και ένα τέταρτο πρόσωπο για το οποίο σημειώνεται ότι «δεν εγνώριζαν το όνομα»]». Βλ. ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ.

¹⁵⁰ Βλ. πρόχειρο πρακτικό συνομιλίας Καρτάλη-Βεντήρη, 11/10/1951, ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ.

¹⁵¹ Η πρόταση του Καρτάλη, παρότι υψηλού ρίσκου, είχε ως στόχο, πέραν της διατήρησης της ιδεολογικής «καθαρότητας» της ΕΠΕΚ, την πολιτική αποδυνάμωση του ΚΦ σε περίπτωση καταψήφισής μιας αμιγούς κυβέρνησης Πλαστήρα και την άσκηση μεγαλύτερης πίεσης προς την Αριστερά. Ο Καρτάλης φαίνεται πως εκτιμούσε ότι σε μία νέα εκλογική αναμέτρηση η ΕΠΕΚ θα ήταν ωφελιμένη από μία «μετωπική» σύγκρουση με τον Συναγερμό, καθώς θα μπορούσε να αποσπάσει ψήφους και από το ΚΦ και από την Αριστερά απέναντι σε έναν Συναγερμό, ο οποίος παρά την εντυπωσιακή εμφάνισή του στο πολιτικό στερέωμα, δεν θα ήταν έτοιμος για μία τέτοια αναμέτρηση. Ουσιαστικά ο Καρτάλης θεωρούσε ότι το δίλημμα «Πλαστήρας ή Παπάγος» σε αυτή τη συγκυρία και χωρίς να έχει προηγηθεί η οποιαδήποτε κυβερνητική φθορά του κόμματος θα ήταν υπέρ της ΕΠΕΚ.

συζητήσεις των δύο πολιτικών αρχηγών, Πλαστήρα και Βενιζέλου,¹⁵² με εξαίρεση την κατάργηση των έκτακτων στρατοδικείων και τη μετατροπή της θανατικής ποινής σε ισόβια, σε όλα τα υπόλοιπα ζητήματα υιοθέτησαν τις θέσεις του ΚΦ.¹⁵³ Φαίνεται πως το ενδεχόμενο νέας προσφυγής στις κάλπες δεν προκρινόταν ως η καλύτερη λύση από μέρους της ΕΠΕΚ, η οποία σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να «θυσιάσει» την κοινοβουλευτική δύναμη που είχε αποκτήσει σε αυτές τις εκλογές με άδηλο αποτέλεσμα. Η αμιγής κυβέρνηση ΕΠΕΚ δεν φαίνεται σε αυτή την περίπτωση να προτιμήθηκε, καθώς η στήριξη του ΚΦ χωρίς συμμετοχή του στην κυβέρνηση, θα έθετε ουσιαστικά την ΕΠΕΚ σε καθεστώς «ομηρίας», αφού η παραμονή της στην εξουσία θα εξαρτιόταν απόλυτα από το ΚΦ, το οποίο, χωρίς μεγάλο πολιτικό κόστος θα μπορούσε να άρει την εμπιστοσύνη του. Φαίνεται πως τη συγκεκριμένη στιγμή προκρίθηκε ως πιο ασφαλής λύση εκείνη της συγκυβέρνησης. Το ΚΦ όμως φαίνεται πως προκειμένου να συμμετάσχει σε μία κυβέρνηση, έθεσε ως προϋποθέσεις την υποχώρηση της ΕΠΕΚ σε μία σειρά από ζητήματα. Έτσι όμως το κοινοβουλευτικά υποδεέστερο ΚΦ διαπραγματευόταν από θέση ισχύος, επιτυγχάνοντας μία κυβερνητική συμφωνία που απηγούσε περισσότερο τις δικές του θέσεις.

Τα επίσημα αποτελέσματα εκδόθηκαν τελικά στις 24 Οκτωβρίου και την επομένη η Βουλή συγκροτήθηκε και εξέλεξε πρόεδρο τον βουλευτή του ΚΦ Δημ. Γόντικα. Σαραντά οκτώ ημέρες μετά τις εκλογές, στις 27 Οκτωβρίου, η χώρα αποκτούσε νέα κυβέρνηση ΕΠΕΚ-ΚΦ με πρωθυπουργό τον Πλαστήρα. Στην κυβέρνηση αυτή η ΕΠΕΚ έλαβε δέκα υπουργεία:¹⁵⁴ Συντονισμού (Γ. Καρτάλης), Δικαιοσύνης (Δημ. Παπασπύρου), Εσωτερικών (Κων. Ρέντης), Παιδείας και Θρησκευμάτων (Ιω. Μιχαήλ), Οικονομικών (Χρ. Ευελπίδης), Εμπορίου (Σάβ. Παπαπολίτης), Συγκοινωνιών (Γ. Μπουρδάρας), Γεωργίας (Στ. Αλλαμανής), Γενικού Διοικητή Βορείου Ελλάδος (Λεων. Σπαής), άνευ Χαρτοφυλακίου (Ιω. Ζίγδης) και δύο υφυπουργεία: παρά τω προέδρω της κυβερνήσεως (Ανδρ. Ιωσήφ) και Οικονομικών (Γ. Γρηγορίου). Το ΚΦ, πέραν της αντιπροεδρίας της κυβέρνησης και του υπουργείου Εξωτερικών τα οποία ανέλαβε ο Σοφ. Βενιζέλος, έλαβε ακόμα έξι υπουργεία: Βιομηχανίας (Γ. Αθανασιάδης-Νόβας), Δημοσίων Έργων (Θεόδ. Χαβίνης), Κοινωνικής Πρόνοιας (Φ. Ζαΐμης), Εμπορικής Ναυτιλίας (Νικ. Κρασαδάκης), Εργασίας (Γρ. Κασιμάτης), άνευ Χαρτοφυλακίου (Γ. Βαρβούτης) και

¹⁵² Βλ. κείμενο συμφωνίας, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 11.

¹⁵³ Πρόχειρο κείμενο της συμφωνίας βλ. ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 11.

¹⁵⁴ Βλ. *Αι ελληνικά κυβερνήσεις και τα προεδρεία Βουλής και Γερουσίας, 1926-1959*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1959, σ. 456-457.

τρία υφυπουργεία: Εξωτερικών (Ευ. Αβέρωφ), Εμπορίου (Πολ. Πολυχρονίδης) και Συγκοινωνιών (Ιω. Παπαδάκης).¹⁵⁵ Τέλος το υπουργείο Εθνικής Αμύνης ανατέθηκε στον εξωκοινοβουλευτικό ναύαρχο Αλ. Σακελλαρίου, γεγονός που σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως και θεωρήθηκε ότι συνιστούσε μείωση του κύρους της κυβέρνησης.¹⁵⁶ Η κατανομή των υπουργείων ανάμεσα στα δύο κόμματα, παρά το ότι η ΕΠΕΚ διέθετε μεγαλύτερη κοινοβουλευτική δύναμη, ήταν σχεδόν ισότιμη, αλλά αυτή τη φορά η ΕΠΕΚ διατηρούσε τον έλεγχο στους δύο κρίσιμους τομείς, την εσωτερική πολιτική και την οικονομία, γεγονός που έμελλε να έχει μεγάλες συνέπειες στην μετέπειτα πορεία της.

Η κυβέρνηση παρουσίασε τις προγραμματικές της δηλώσεις στη Βουλή στις 31 Οκτωβρίου. Ο πρωθυπουργός, Ν. Πλαστήρας, αφού εξήγησε ότι η συνεργασία των δύο κομμάτων υπαγορεύθηκε από την «ιδεολογική των συγγένειαν», παρουσίασε το ενιαίο πρόγραμμα των δύο κομμάτων. Οι προγραμματικές δηλώσεις υπήρξαν ιδιαίτερα συνοπτικές και το βάρος δόθηκε στον τομέα της εξωτερικής¹⁵⁷ και οικονομικής πολιτικής, ενώ παρουσιάστηκαν συνοπτικότερα οι προθέσεις της κυβέρνησης σε θέματα κοινωνικής πολιτικής, εσωτερικής διοίκησης, εκπαίδευσης, και δικαιοσύνης. Όσον αφορά τα μέτρα ειρήνευσης, τα οποία, προεκλογικά, είχαν αναδειχθεί σε μείζον ζήτημα από πλευράς της ΕΠΕΚ και είχαν αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ των δύο κομμάτων, έγινε μόνον μικρή αναφορά σε αυτά μέσα στο γενικό πλαίσιο της προσπάθειας της κυβέρνησης για την ολοκλήρωση της εσωτερικής ειρήνευσης και τη λήθη του παρελθόντος για την «ενότητα και συνεργασίαν όλων των Ελλήνων εις την συνολικήν προσπάθειαν επανορθώσεων των ερειπίων εκ της δεκαετούς περιπετείας του πολέμου, της εχθρικής κατοχής και εκ της καταστροφικής δράσεως του συμμοριτισμού».¹⁵⁸ Παράλληλα βέβαια τονιζόταν ότι τα μέτρα τα οποία θα έφερνε η κυβέρνηση στη Βουλή εν καιρώ «δεν θα εξέρχονται των ορίων της επιβαλλομένης μερίμνης και προσοχής διά την

¹⁵⁵ Αρχικά η θέση του υφυπουργού Συγκοινωνιών είχε δοθεί στον βουλευτή της ΕΠΕΚ Ιω. Τιρρή, ο οποίος όμως δεν αποδέχθηκε το διορισμό του. Ο Ιω. Παπαδάκης ανέλαβε καθήκοντα στις 7/11/1951.

¹⁵⁶ Βλ. σχετικά Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 305-306.

¹⁵⁷ Δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, καθώς λίγες ημέρες νωρίτερα είχε γίνει δεκτό το αίτημα ένταξης Ελλάδας και Τουρκίας. Περισσότερα βλ. Γιάννης Στεφανίδης, *Από τον εμφύλιο στον ψυχρό πόλεμο*, σ. 67-91· Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο*, σ. 108-117.

¹⁵⁸ Για μία ακόμα φορά ο Πλαστήρας υιοθέτησε στις προγραμματικές δηλώσεις ένα λεξιλόγιο εντελώς διαφορετικό από εκείνο της προεκλογικής περιόδου.

περιφρούρησιν της εσωτερικής ασφαλείας και της ανεξαρτησίας και των ελευθεριών του Λαού από πάσης έσωθεν ή έξωθεν επιβουλής».¹⁵⁹

Σε αντίθεση με τη συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Πλαστήρα του 1950, η οποία διήρκεσε πέντε ημέρες και έγινε μέσα σε κλίμα έντασης, η παρούσα συζήτηση διεξήχθη σε δύο ημέρες και είχε χαρακτήρα περισσότερο διαδικαστικό και λιγότερο ουσίας. Καταλυτικό ρόλο σε αυτό έπαιξαν οι δηλώσεις της κυβέρνησης, όπως παρατήρησαν οι αρχηγοί των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Ο Αλέξ. Παπάγος χαρακτήρισε το κείμενο των δηλώσεων «τόσον ανούσιον και κοινότυπον, τόσον ουδέτερον ώστε να καταντά απολύτως αθών και φέρη και ημάς εις δύσκολον θέσιν πώς να το κρίνομεν». Το «ανούσιο» του κειμένου ήταν, σύμφωνα με τον Παπάγο αποτέλεσμα της προσπάθειας συμβιβασμού των απόψεων «των δήθεν ιδεολογικώς συγγενών κομμάτων»¹⁶⁰ που οδήγησε την κυβέρνηση «να παρατάξη διαφόρους απόψεις ή να αποχρωματίσει άλλας».¹⁶¹ Ειδικότερα για το ζήτημα της ειρήνευσης σημείωσε ότι «υπήρξεν η Κυβέρνησις [...] τόσον άχρους» ώστε επιφυλάχθηκε να τοποθετηθεί επ' αυτών όταν θα έρχονταν τα συγκεκριμένα μέτρα στη Βουλή.

Ο αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος, Κ. Τσαλδάρης, κινήθηκε στο ίδιο μήκος κύματος στην ομιλία του. Χαρακτήρισε και εκείνος τις δηλώσεις της κυβέρνησης τόσο «κοινότυπες» και «ανώδυνες» που δεν επέτρεπαν σοβαρές επικρίσεις. Διαφοροποιήθηκε όμως από τον Συναγερμό,¹⁶² υιοθετώντας πιο επιθετική στάση, στο ζήτημα της ειρήνευσης. Παρότι δήλωσε κι εκείνος ότι θα ανέμενε τα επιμέρους νομοσχέδια για να τοποθετηθεί, σημείωσε τις σοβαρές ανησυχίες του κόμματός του «διότι η σύνθεσις ακριβώς της κυβερνήσεως και το παρελθόν της μας δημιουργούν την εύλογον υπόνοιαν ότι αι εν προκειμένω ενέργειά της δεν θα έχουν ως γνώμονα αντικειμενικά κριτήρια εμπειδώσεως και διασφαλίσεως της τάξεως [...] αλλά θα υπαγορευθούν μάλλον από προσπάθειαν άγρας οπαδών όπως συνέβη και κατά το παρελθόν».¹⁶³

¹⁵⁹ Βλ. *Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής* (ΕΠΣΒ) περίοδος Β', σύνοδος Α', 10 Οκτωβρίου 1951-22 Φεβρουαρίου 1952, Αθήνα 1952, Συνεδρίαση Ε' (31/10/1951), σ. 11.

¹⁶⁰ Ο Παπάγος επέμεινε στο ζήτημα της «ιδεολογικής συγγένειας» της κυβέρνησης, σημειώνοντας ότι το νέο σχήμα συνιστούσε επί της ουσίας την επανάληψη του πειράματος του Μαρτίου 1950, που θα είχε την ίδια κατάληξη: «πριν παρέλθη πάλιν πολύς χρόνος θα ακούσωμεν την νέαν διαπίστωση ότι η θεωρία της συγγένειας υπήρξε πλάνη». Βλ. *ΕΠΣΒ*, Συνεδρίαση ΣΤ' (1/11/1951), σ. 13.

¹⁶¹ Στο *ίδιο*, σ. 14.

¹⁶² Ο Τσαλδάρης δεν παρέλειψε να στρέψει τα πυρά και εναντίον του Συναγερμού, χαρακτηρίζοντας «λάθος» τη μη συμμετοχή του σε τρικομματική κυβέρνηση.

¹⁶³ Βλ. *ΕΠΣΒ*, Συνεδρίαση ΣΤ' (1/11/1951), σ. 16.

Στην πορεία όμως έμελλε να αποδειχθεί ότι ο Συναγερμός ήταν εκείνος που θα ασκούσε σκληρή αντιπολίτευση στην κυβέρνηση, εκμεταλλευόμενος ένα από σημαντικότερα προβλήματά της που ήταν η ισχνή της πλειοψηφία.¹⁶⁴ Στη Βουλή των 258 εδρών η κυβέρνηση διέθετε 131 έναντι 127 που διέθετε η αντιπολίτευση. Παρά το ότι δεν ετίθετο θέμα συνασπισμού της αντιπολίτευσης, καθώς σε αυτή συμπεριλαμβανόταν η ΕΔΑ,¹⁶⁵ έστω και τυπικά η κυβέρνηση διέθετε πλειοψηφία μόλις δύο εδρών. Η ισχνή πλειοψηφία σε συνδυασμό με τις αντιθέσεις των κυβερνητικών εταίρων, τις αντιθέσεις στο εσωτερικό των δύο κομμάτων, αλλά και με μία σειρά σοβαρών γεγονότων επρόκειτο να δοκιμάσουν αρκετές φορές την αξιοπιστία αλλά και την ίδια την ύπαρξη της κυβέρνησης.

¹⁶⁴ Το θέμα της ισχνής πλειοψηφίας τέθηκε από τον Παπάγο και στη συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων ο οποίος υπογράμμισε την αστάθεια της κυβέρνησης που αυτή συνεπαγόταν σε μία περίοδο που η χώρα είχε ανάγκη από μία ισχυρή κυβέρνηση που μόνο το πλειοψηφικό μπορούσε να αναδείξει.

¹⁶⁵ Η ΕΔΑ δεν τοποθετήθηκε επί των προγραμματικών δηλώσεων, καθώς οι βουλευτές της –όλοι εξόριστοι– δεν είχαν λάβει ακόμα άδεια να έρθουν στην Αθήνα και να ορκιστούν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

1952: Η ΠΑΡΑΚΜΗ

Η θητεία της κυβέρνησης ΕΠΕΚ-ΚΦ¹ επρόκειτο να αποδειχθεί εξαιρετικά δυσχερής. Οι αντιθέσεις στο εσωτερικό της² και οι «έξωθεν» πιέσεις τόσο από τον «αμερικανικό παράγοντα»³ όσο και από τα ανάκτορα,⁴ σε συνδυασμό με τα κρίσιμα γεγονότα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει και την έντονη αντιπολιτευτική τακτική του Συναγερμού,⁵ οδήγησαν στην εφαρμογή μίας αντιφατικής πολιτικής και έθεσαν συχνά σε δοκιμασία τη σταθερότητά της. Αναμφισβήτητα, «μοιραίος» μήνας για την κυβέρνηση αποδείχθηκε ο Μάρτιος, αρχής γενομένης από τις 10 του μήνα, οπότε ο Πλαστήρας υπέστη ισχυρό εγκεφαλικό επεισόδιο, γεγονός που τον ανάγκασε να εκχωρήσει τα καθήκοντα του πρωθυπουργού στον Σοφ. Βενιζέλο.⁶ Οι εξελίξεις των επόμενων ημερών ήταν καταγιστικές: στις 14 Μαρτίου παραιτήθηκε ο υπουργός Δημοσίων Έργων Θεόδ. Χαβίνης,⁷ στις 17 Μαρτίου, ο Συναγερμός κατέθεσε πρόταση μομφής κατά της κυβέρνησης,⁸ στις 29 Μαρτίου παραιτήθηκε ο υπουργός Αμύνης Α. Σακελλαρίου.⁹ Το γεγονός όμως που επρόκειτο να συνταράξει όχι μόνο την

¹ Για την κυβέρνηση ΕΠΕΚ-ΚΦ βλ. Ιω. Δ. Στεφανίδης, «Μετά τον εμφύλιο: Η περίοδος των κυβερνήσεων συνεργασίας», στο Τάσος Σακελλαρόπουλος-Ευάνθ. Χατζηβασιλείου, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 2009, σ. 87-109.

² Οι αντιθέσεις στο εσωτερικό της κυβέρνησης, ειδικότερα μεταξύ των βουλευτών των δύο κομμάτων, ήταν ιδιαίτερα έντονες, βλ. Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο*, Αθήνα 2008, σ. 96-103. Ενδεικτικές των αντιθέσεων είναι η αντίδραση του βουλευτή του ΚΦ Ευάγγελου Αβέρωφ στην απόλυση εξορίστων και την αντικατάσταση «οργάνων της δημοσίας τάξεως» στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία (Εμπιστευτική έκθεση Αβέρωφ προς Πλαστήρα και Βενιζέλο, 15/1/1952, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. 9) και η απειλή για αποχώρηση του βουλευτή της ΕΠΕΚ Πάνου Κερασσώτη, ο οποίος θεωρούσε ότι δεν εφαρμοζόταν το πρόγραμμα του κόμματος, αλλά του ΚΦ. Βλ. επιστολή Κερασσώτη προς Πλαστήρα 5/2/1952, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ, φ. «Αλληλογραφία 1950-1953».

³ Συνεχείς ήταν οι παρεμβάσεις της αμερικανικής πρεσβείας προς την κυβέρνηση. Βλ. σχετικά Γ. Στεφανίδης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό πόλεμο*, Αθήνα 1999, σ. 165-169, καθώς και Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο*, σ. 99-102, 104-106. Στοιχεία για τις παρεμβάσεις αυτές εντοπίζονται και στο Αρχείο Βεντήρη.

⁴ Βλ. χαρακτηριστικά παρέμβαση των ανακτόρων υπέρ της διατήρησης στο υπουργείο Εθνικής Άμυνας του ναύαρχου Σακελλαρίου, Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 375-376, καθώς και πρόχειρο πρακτικό συνομιλίας Βεντήρη με Πλαστήρα, 2/2/1952, ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ).

⁵ Το πρώτο δείγμα γραφής της σκληρής αντιπολιτευτικής τακτικής που επρόκειτο να ακολουθήσει ο Συναγερμός δόθηκε με την άρνηση ψήφισης του νέου Συντάγματος, ενώ ακολούθησαν η για μεγάλο διάστημα αποχώρηση των βουλευτών του από το κοινοβούλιο και οι προτάσεις μομφής κατά της κυβέρνησης.

⁶ Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 396-397.

⁷ Αρνούμενος να υπογράψει τη σύμβαση με την «Ελληνική Εταιρεία Υδάτων» (ΟΥΛΕΝ). Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 405.

⁸ Η πρόταση απορρίφθηκε με 132 ψήφους (κατά της πρότασης ψήφισαν οι ανεξάρτητοι βουλευτές Μιχάλης Κύρκος και Λεωνίδας Καραμούντας που είχαν εκλεγεί με την ΕΔΑ) έναντι 114. Η ΕΔΑ απέιχε της ψηφοφορίας, κρίνοντας ως «μη ευσταθούσαν και ως αντίθετον προς τους πόθους του λαού» την πρότασιν δυσπιστίας προς την Κυβέρνησιν», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 22/3/1952.

⁹ Μετά από ζήτημα που έθεσε ο Συναγερμός και με την απειλή ότι δεν θα προσερχόταν στη Βουλή μέχρι να παραιτηθεί. Αφορμή στάθηκε η διαταγή του υπουργού στις ένοπλες δυνάμεις στις 24

κυβέρνηση αλλά και όλο τον πολιτικό κόσμο ήταν η εκτέλεση, στις 30 Μαρτίου, των Νικ. Μπελογιάννη, Δημ. Μπάτση, Νικ. Καλούμενου και Ηλ. Αργυριάδη. Οι εκτελέσεις που συνιστούσαν «απότομη οπισθοδρόμηση στις πρακτικές του εμφυλίου πολέμου»¹⁰ και απόλυτη υποχώρηση της ΕΠΕΚ από τις θέσεις της, προκάλεσαν κλυδωνισμούς στην κυβέρνηση.¹¹ Προκάλεσαν όμως και μία άνευ προηγουμένου αναταραχή στην ΕΠΕΚ,¹² εντός της οποίας διαμορφώθηκε ένας πόλος αριστερόστροφης εσωκομματικής αντιπολίτευσης που θα εκδηλωνόταν πλέον με κάθε ευκαιρία.

Πέραν όμως των κυβερνητικών προβλημάτων, και εν μέρει συνεπεία αυτών, την ίδια περίοδο αρχίζει να εκδηλώνεται μία υπόγεια ρήξη στο εσωτερικό της ΕΠΕΚ. Παρότι το πρόβλημα άρχισε να διαφαίνεται με αφορμή την ασθένεια του Πλαστήρα, που έθετε επί τάπητος το ζήτημα ηγεσίας στο κόμμα, οι αιτίες φαίνεται πως ήταν πολύ βαθύτερες και σχετιζόνταν με την ίδια τη φύση και την πορεία της ΕΠΕΚ. Συγκεκριμένα, από τον Ιούνιο και μετά, οι συνέπειες της ασθένειας του Πλαστήρα, σε συνδυασμό με τα ζητήματα της συγκυβέρνησης, απέκτησαν ουσιαστικό πολιτικό περιεχόμενο, καθώς άρχισε να τίθεται με αυξανόμενη ένταση το ζήτημα της συγχώνευσης της ΕΠΕΚ με το ΚΦ. Οι δηλώσεις των Βενιζέλου και Πλαστήρα σε όλο το διάστημα που ακολούθησε δεν υπήρξαν διευκρινιστικές ως προς το μέλλον των δύο κομμάτων, ενώ ιδιαίτερα εκείνες του Πλαστήρα υπήρξαν αρκετές φορές αντικρουόμενες.¹³ Αν και η κοινοβουλευτική ομάδα που ήταν συσπειρωμένη γύρω από τους Γεώργ. Καρτάλη και Ανδρ. Ιωσήφ, προσπάθησε από πολύ νωρίς να θέσει τέλος στην όλη συζήτηση περί συγχώνευσης, κάτι τέτοιο δεν επετεύχθη. Η σαφής ανακοίνωση ότι «θέμα συγχωνεύσεως της ΕΠΕΚ με το κόμμα των Φιλελευθέρων δεν

Μαρτίου, στην οποία έκανε λόγο για συκοφαντική εκστρατεία κατά του στρατεύματος που είχε εξαπολύσει ο Παπάγος. Στην πραγματικότητα η εξόθιση του Σακελλαρίου σε παραίτηση αποτέλεσε μία ακόμα «νίκη» του Παπάγου στη σύγκρουσή του με τα ανάκτορα. Περισσότερα βλ. Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 414-415.

¹⁰ Βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 157.

¹¹ Την επόμενη ημέρα παραιτήθηκαν οι υπουργοί Ανδρ. Ιωσήφ και Γεώργ. Καρτάλης. Ο τελευταίος ανακάλεσε τελικώς την παραίτησή του.

¹² Ήδη από νωρίς είχαν ταχθεί δημοσίως κατά των εκτελέσεων οι Λουκής Ακρίτας, Μηνάς Πατρίκιος, Νίκος Ασκούτσης, καθώς και το προεδρείο της Νεολαίας. Η αντίδραση του Πλαστήρα, όσον αφορά τη Νεολαία, ήταν άμεση, καθώς καθαίρεσε το προεδρείο της.

¹³ Ενδεικτικά της αντίφασης του Πλαστήρα είναι δύο περιστατικά: η συμφωνία με την ευχή του Σοφ. Βενιζέλου «η ουσιαστικώς υφισταμένη ήδη ενότης των δύο κομμάτων να καταστή πραγματικότης και τύποις» (*Προοδευτική Αλλαγή*, 31/5/1952) και η εντελώς διαφορετική στάση δύο μήνες αργότερα: «Τα δύο κόμματα είναι αδελφά, προερχόμενα εξ ίδιας μεγάλης πηγής, αι γενικαί γραμμαί των οποίων, επί της εθνικής όσον και επί της οικονομικοκοινωνικής πολιτικής δεν διαφέρουν απ' αλλήλων. Συγχώνευσις επί του παρόντος δεν προβλέπεται. Η στενή όμως σύμπραξις αμφοτέρων των κομμάτων θα συνεχισθή» (συνέντευξη του Πλαστήρα στην ομογενειακή εφημερίδα της Νέας Υόρκης *Ατλαντίς*, όπως αναδημοσιεύεται στο *Βήμα*, 30/9/1952).

υπήρξεν, ούτε πρόκειται να υπάρξει», η οποία θεωρήθηκε ως «πλήρης επικράτησις αριστερών στοιχείων στην ΕΠΕΚ»,¹⁴ παρότι έμελλε να διατυπωθεί αρκετές φορές, δεν τερμάτιζε τη συζήτηση, καθώς άλλοι βουλευτές τάσσονταν υπέρ της συγχώνευσης και της δημιουργίας ενός «ισχυρού πολιτικού οργανισμού»,¹⁵ δημιουργώντας ένα αγεφύρωτο χάσμα στους κόλπους του κόμματος.

Οι αντιθέσεις στο κυβερνητικό σχήμα αξιοποιήθηκαν στο έπακρο από τον Συναγερμό, ο οποίος προσέβλεπε σε αποχωρήσεις βουλευτών των δύο κομμάτων που θα προκαλούσαν την πτώση της κυβέρνησης. Η ούτως ή άλλως ισχυρή πλειοψηφία αποδυναμώθηκε περαιτέρω μετά την προσχώρηση, στις 20 Μαΐου, στον Συναγερμό του βουλευτή Κωνσταντίνου Βενέτη,¹⁶ ενώ δύο μήνες αργότερα, στις 30 Ιουλίου, η ανεξαρτητοποίηση του Διονύσιου Μανέντη είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της κυβερνητικής πλειοψηφίας.¹⁷ Ο Συναγερμός εκμεταλλεύθηκε άμεσα το γεγονός και ο Παπάγος ζήτησε την έκτακτη σύγκλιση της Βουλής με πρόσχημα το πρόγραμμα οικονομικής σταθεροποίησης. Η κυβέρνηση αποδέχθηκε την πρόκληση, δηλώνοντας ότι στη συζήτηση θα λάμβανε μέρος και ο Πλαστήρας ο οποίος θα ζητούσε ψήφο εμπιστοσύνης. Οι εξελίξεις όμως ήταν ραγδαίες και έτσι στις 10 Αυγούστου και εν αναμονή του καθορισμού της ημερομηνίας της συζήτησης, οι βουλευτές του ΚΦ Στυλιανός Χούτας και Δημήτριος Ιωάννου δήλωσαν ότι επρόκειτο να καταψηφίσουν την κυβέρνηση,¹⁸ η οποία έτσι θα προσερχόταν στη Βουλή ως μειοψηφική.¹⁹ Η «απάντηση» δόθηκε την επομένη ημέρα όταν οι ανεξάρτητοι βουλευτές Μιχ. Κύρκος και Λεων. Καραμαούνας δήλωσαν ότι προσχωρούν στην ΕΠΕΚ, γεγονός που προκάλεσε ισχυρές αντιδράσεις.²⁰ Ο Παπάγος έθεσε πολιτικό θέμα κατά τη συζήτηση στη Βουλή περί της ένταξης «εις ένα εθνικόν κόμμα δύο κομμουνιστών», ενώ παρέμβαση επί του ζητήματος έκανε και ο αμερικανός πρεσβευτής.²¹ Τελικώς, παρότι

¹⁴ *Το Βήμα*, 8/6/1952.

¹⁵ Βλ. προσφώνηση Γεωργ. Μπουρδάρα σε δεξίωση στη Λέσχη Φιλελευθέρων, *Προοδευτική Αλλαγή*, 30/5/1952.

¹⁶ Περισσότερα για την προσχώρηση του Βενέτη βλ. στο κεφάλαιο III.

¹⁷ Η κυβέρνηση διάθετε πλέον 129 έδρες επί συνόλου 258.

¹⁸ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 11/8/1952.

¹⁹ Η κυβέρνηση προσδοκούσε ότι θα έπαιρνε ψήφο από τον Διον. Μανέντη, τους δύο βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος και τον Αλέξ. Μπαλατζή. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/8/1952.

²⁰ Υπενθυμίζεται ότι οι εν λόγω βουλευτές είχαν εκλεγεί με την ΕΔΑ από την οποία είχαν ανεξαρτητοποιηθεί. Ενδεικτικό των αντιδράσεων –ακόμα και εντός της κυβέρνησης– είναι το γεγονός ότι και ο ίδιος ο Βενιζέλος χαρακτήρισε την κυβέρνηση «κοινοβουλευτικής μειοψηφίας, μεταβαλλομένης εις σχετικήν υπεροχήν διά της εκάστοτε αποχωρήσεως των κομμουνιστών». Βλ. «Έκθεσις των γενομένων κατά την 9^{ην} και 10^{ην} Σεπτεμβρίου 1952. Ακρόασις [από τον βασιλιά Παύλο] των δύο προέδρων [Πλαστήρα και Βενιζέλου]», ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ.

²¹ Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 491-493.

η κυβέρνηση έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης στις 22 Αυγούστου, είχε χάσει πλέον την πλειοψηφία της Βουλής²² και είχε ανοίξει ο δρόμος για τις εκλογές.

Πολλαπλές ρήξεις: Τι ήταν και τι ήθελε το ΕΑΜ

Η κυβέρνηση σε μία προσπάθεια, ενδεχομένως, να αποδείξει ότι δεν είχε μεταβληθεί σε «όργανο των κομμουνιστών», προχώρησε σε μία σειρά μέτρων εναντίον της Αριστεράς: στις 6 Σεπτεμβρίου αποφασίστηκε η διάλυση της Ενιαίας Δημοκρατικής Νεολαίας Ελλάδος (ΕΔΝΕ)²³ και ο εκτοπισμός αρκετών στελεχών της (με βάση την κατηγορία ότι η ΕΔΝΕ αποτελούσε «εξωκομματική οργάνωση του ΚΚΕ»)²⁴ ενώ στα μέσα του ίδιου μήνα άρχισαν να δημοσιεύονται στον Τύπο πληροφορίες περί επικείμενης διάλυσης της ΕΔΑ.²⁵ Εντός αυτού του κλίματος διώξεων, ένα δημοσίευμα ήρθε να προκαλέσει αναταραχή στο πολιτικό σκηνικό: επρόκειτο για το κύριο άρθρο της εφημερίδας *Προοδευτική Αλλαγή* με τίτλο «Το ΕΑΜ».²⁶ Το κείμενο προκάλεσε αίσθηση όχι μόνο εξαιτίας του θέματός του,²⁷ αλλά και του περιεχομένου του. Μετά από μία σύντομη αλλά καυστική αναφορά στις συνθήκες που

²² Επί 255 παρόντων υπέρ της κυβέρνησης ψήφισαν 127, κατά 113 –μεταξύ αυτών και ο βουλευτής του ΚΦ Γεράσιμος Λύχνος, ενώ απείχαν της ψηφοφορίας η ΕΔΑ και οι ανεξάρτητοι βουλευτές Αλέξ. Μπαλτατζής και Διον. Μανέντης. Περισσότερα βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', Αθήνα 1977, σ. 495-496.

²³ Η ΕΔΝΕ αποτέλεσε την οργάνωση νεολαίας της ΕΔΑ, στην οποία εκπροσωπούσαν όλες οι συνιστώσες του αριστερού συνασπισμού. Περισσότερα βλ. Ντούνια Α. Κουσιδίου - Στ. Γ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος, 1950-1953*, Αθήνα 1993, καθώς και Ιωάννα Παπαθανασίου, «Σύντομη αναδρομή στην ιστορία των κινημάτων της αριστερής νεολαίας και η Νεολαία Λαμπράκη (1950-1967)», Ιωάννα Παπαθανασίου (με τη συνεργασία των Πολίνας Ιορδανίδου, Άντας Κάπολα, Τάσου Σακελλαρόπουλου, Αγγελικής Χριστοδούλου), *Η Νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του 1960. Αρχαιακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΙΑΕΝ, 2008, σ. 41-45.

²⁴ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 8/9/1951.

²⁵ Και στο ζήτημα αυτό φαίνεται πάντως πως υπήρξε διάσταση απόψεων στην κυβέρνηση και κυρίως μεταξύ των Καρτάλη και Ρέντη. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 25/9/1952.

²⁶ Το άρθρο δημοσιεύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου, με αφορμή την επέτειο της ίδρυσης του ΕΑΜ, αλλά εντασσόταν σε μία ευρύτερη κίνηση γύρω από την αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης. Συγκεκριμένα, η εφημερίδα, με πρωτοβουλία της, είχε προχωρήσει από τις 31 Ιουλίου 1952, στη συγκρότηση «Μεγάλης Πανελληνίου Επιτροπής διά την Αποκατάστασιν της Αντιστάσεως». Στην προσωρινή επιτροπή της κίνησης συμμετείχαν, πέραν του εκδότη, Νικ. Παπαπολίτη, βουλευτές όλων σχεδόν των κομμάτων: Γρηγόριος Κασιμάτης και Ανδρέας Κοκκέβης (Κόμμα Φιλελευθέρων), Σταμάτης Μερκούρης και Γεώργιος Αναγνωστόπουλος (ΕΠΕΚ), Εμμανουήλ Μάντακας (ΕΔΑ), Χρ. Ζαλοκώστας (Συναγερμός). Το δημοσίευμα για το ΕΑΜ, καθώς και η προεκλογική περίοδος που ακολούθησε έθεσαν τέλος στην όλη κίνηση, η οποία όμως είχε επιδείξει αξιόλογη δραστηριότητα.

²⁷ Να σημειωθεί πάντως πως δεν ήταν η πρώτη φορά που το θέμα της σχέσης του ΕΑΜ με την ΕΠΕΚ είχε αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης. Βλ. χαρακτηριστικά το άρθρο «ΕΑΜ και ΕΠΕΚ», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 17/3/1952, το οποίο αποτελούσε απάντηση στα γραφόμενα από τον Γεώργ. Παπανδρέου ότι «ο κορμός της ΕΠΕΚ αποτελεί συνέχεια του ΕΑΜ». Η εφημερίδα σημείωνε ότι «Τίτλος διεκδικούμενος από την ΕΠΕΚ και όχι κατηγορία, όπως φαντάζεται ο κ. Παπανδρέου, είναι η καταγωγή της από το Λαϊκόν Κίνημα της Κατοχής». Παρ' όλα αυτά η συζήτηση δεν είχε λάβει διαστάσεις.

επικρατούσαν στην κατοχική Ελλάδα,²⁸ σημειωνόταν ότι η ίδρυση του ΕΑΜ εξέφρασε τη «θέλησιν και απόφασιν του Έθνους να αγωνισθή [...] για να ανακτήση την Ελευθερίαν και την Ανεξαρτησίαν του» και αποτέλεσε «το μεγαλύτερο ελληνικό λαϊκό δημιούργημα [...] μέσα στο οποίον ο Λαός μας έβαλε ολόκληρο το είναι του, κι όχι δημιούργημα ενός κόμματος, όπως θέλησαν να πουν εκείνοι που έμειναν μακριά από την Εθνική Αντίστασι, για να το υποτιμήσουν, να το υποβιβάσουν, να το συκοφαντήσουν». Το άρθρο όμως ήταν προφανές ότι δεν είχε γραφτεί προκειμένου να κάνει μία ιστορική αποτίμηση του ΕΑΜ αλλά είχε ως στόχο τη σύνδεση με το παρόν: «σήμερα που μπαίνουμε στην αρχή του δωδέκατου χρόνου, το εθνικό και λαϊκό μας καθήκον μας επιβάλλει [...] να θυμηθούμε πως πολλοί από τους δημιουργούς αυτού του κλέους της σύγχρονης Ελλάδος ζουν μεταξύ μας δυστυχημένοι, περιφρονημένοι, διωγμένοι. [...] Σήμερα με ευκαιρία της ιστορικής επετείου, ας τιμήσουμε όλοι το ΕΑΜ: *Ζήτω το ΕΑΜ*».

Δεδομένου ότι η εφημερίδα ήταν προσκείμενη στην κυβέρνηση, αλλά και ένας υπουργός της συνδεόταν άμεσα με αυτήν,²⁹ την ίδια ημέρα ο Σοφ. Βενιζέλος αποδοκίμασε το δημοσίευμα με μία λιτή ανακοίνωση και ακολούθησε μία εξίσου λιτή του Πλαστήρα.³⁰ Παρά το ότι την επομένη η *Ελευθερία* σημείωνε ότι «πολιτικός συνεπειάς η δημοσίευσις του άρθρου δεν θα έχη δεδομένου ότι ο υπουργός Εμπορίου κ. Παπαπολίτης επανειλημμένως έχει διαχωρίσει τας ευθύνas του από την εφημερίδα ταύτην»,³¹ ήταν προφανές ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατό να συμβεί. Για την ακρίβεια επρόκειτο να προκληθεί μία πολιτική αναταραχή η οποία θα διαρκούσε επί μία εβδομάδα.

Την κατάσταση ήρθαν να επιδεινώσουν δύο ακόμα δημοσιεύματα της επομένης ημέρας, με πρώτο εκείνο του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου* ο οποίος στο

²⁸ Η αναφορά αυτή είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα καθώς δεν αφήνει κανέναν, πέραν του λαού, στο απυρόβλητο (ηγεσία του στρατού, κυβερνήσεις δοσιλόγων, πολιτική, θρησκευτική, πνευματική ηγεσία, «πλουτοκρατική ολιγαρχία»).

²⁹ Υπενθυμίζεται ότι ο εκδότης της εφημερίδας ήταν αδελφός του υπουργού Εμπορίου και βουλευτή της ΕΠΕΚ, Σάββα Παπαπολίτη. Παρά το ότι την επομένη η *Αλλαγή* καταδίκασε την εκ μέρους της «αντιδράσεως» καλλιέργεια «της καθαρής χιτλερικής θεωρίας της ομαδικής ευθύνης» βάσει της οποίας «επιχειρούν να μεταθέσουν τας ευθύνas της «Αλλαγής» και του διευθυντού της εις ώμους άλλου, και μάλιστα πολιτικού προσώπου», εννοώντας τόσο τον Παπαπολίτη όσο και τον ίδιο τον Πλαστήρα, η κατάσταση ήταν δύσκολο να μην έχει πολιτικό αντίκτυπο. Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 28/9/1952.

³⁰ «Εφόσον θεωρείται κυβερνητική η δημοσιεύσασα αυτό εφημερίς είμαι υποχρεωμένος να αποδοκιμάσω την τοιαύτην αρθρογραφίαν» (Σοφ. Βενιζέλος) «Αι εφημερίδες είναι ελεύθεραι να γράφουν, αλλά και η Κυβέρνησις επίσης υποχρεωμένη να εξηγήση ότι δεν εκφράζουν τας γνώμας της. Εν προκειμένω είμαι σύμφωνος με την δήλωσιν του κ. Αντιπροέδρου» (Ν. Πλαστήρας), βλ. *Το Βήμα*, 28/9/1952.

³¹ *Ελευθερία*, 28/9/1952.

κύριο άρθρο του³² μετέθετε τη συζήτηση περί ΕΑΜ αποκλειστικά και μόνο στο παρόν καταλήγωντας σε μία σειρά από πολιτικά συμπεράσματα. Η εφημερίδα ασχολούνταν με τον «σκόπιμο, υπερβολικό και ένοχο θόρυβο» γύρω από το δημοσίευμα και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «τους θορυβούντας εθνοκαπήλους που έμειναν μακριά από την τραγωδία και την Αντίστασιν του Έθνους, *συμφέρει η ταύτις του ΕΑΜ με το ΚΚΕ*», αφού αυτή ακριβώς η ταύτιση «μεταθέτει, κατά την κρίσιν των εθνοκαπήλων, τας ευθύνas και τας συνεπείas των ευθυνών εις πάντας, όσοι υπήρξαν Εαμίται, εις την πλειοψηφίαν δηλ. του Έθνους. Και όχι μόνον διά την παρελθούσαν δράσιν του ΚΚΕ, αλλά και διά την σημερινήν και την μέλλουσαν». Με αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με την εφημερίδα, ενοχοποιούνταν το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού στη βάση ενός νέου διχασμού με σκοπό την «κατάλυσι των δημοκρατικών θεσμών και τη διαιώνισι του αστυνομικού κράτους» ουσιαστικά «την κατάλυσι της Δημοκρατίας, με την σύγχρονον ηθικήν μείωσιν της Εθνικής Αντιστάσεως». Όμως το βασικό ζήτημα για τον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο* ήταν το εν γένει πνεύμα αντίστασης του ελληνικού λαού και οι πολιτικές του προεκτάσεις. Έτσι αφού αποφαινόνταν ότι ακόμα και αν δεν υπήρχε το ΚΚΕ να αναλάβει την πρωτοβουλία, «Εθνική Αντίστασις θα υπήρχε και πάλιν». Όπως σημείωνε: «Είναι τούτον τόσο πολύ αληθές, ώστε και μετά την απομόνωσιν του ΚΚΕ, το εαμικόν πνεύμα *δεν έσβησε* [...] αλλά συνεχίζεται και τώρα και διά τούτο ακριβώς, η ΕΠΕΚ αποτελεί την σημερινήν πολιτικήν έκφρασιν του ιδίου ανανεωτικού κινήματος της κατοχής». Τέλος, η εφημερίδα κατέληγε ότι «Η γενική επίθεσις κατά της Εθνικής Αντιστάσεως, αποτελεί άμεσον πλήγμα κατά του *σημερινού* λαϊκού αιτήματος της Αλλαγής και φραγμόν κατά του σημερινού ανανεωτικού Κινήματος. Δεν τους ενδιαφέρει τόσο το Παρελθόν, όπως υποκρίνονται. *Το Μέλλον θέλουν να εμποδίσουν*».

Το δεύτερο δημοσίευμα, στην *Προοδευτική Αλλαγή*, ήταν σειρά συγχαρητήριων επιστολών από βουλευτές της ΕΠΕΚ³³ οι οποίοι χαρακτήρισαν το κείμενό της «την καλύτεραν απάντησιν και προς την άκραν αριστεράν που επιδιώκει

³² Βλ. «ΕΑΜ-ΚΚΕ», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 29/9/1952.

³³ Κοινή επιστολή απηύθυναν οι Γεώργ. Αναγνωστόπουλος, Δημ. Θεοχαρίδης, Νικ. Ιντζές, Γεώργ. Μελανίδης, Αριστ. Πάλλης, Γεώργ. Τζώρτζης, Ιω. Χρυσόχοος, Απ. Κουνούπης, ενώ χωριστή επιστολή απηύθυνε ο Στεφ. Τσιαπάρας. Εντυπωσιακή πάντως ήταν η σιωπή βουλευτών που λογίζονταν στην «αριστερή πτέρυγα» της ΕΠΕΚ, όπως οι Γεώργ. Καρτάλης, Λουκ. Ακρίτας, Ανδρ. Ιωσήφ, Μιχ. Γαληνός κ.ά., γεγονός που δεν είναι εύκολο να ερμηνευθεί. Ειδικότερα για τον Καρτάλη, που ήταν ο πρώτος που έθεσε το ζήτημα της αναγνώρισης της αντίστασης και ειδικότερα του ΕΑΜ ήδη από το 1950, η στάση του προκαλεί ερωτήματα.

να διατηρήσει υπό τον έλεγχον της τας μάζας των τιμίων αγωνιστών της κατοχής και προς την άκρην δεξιάν, η οποία απουσίασε από το έπος της Αντιστασεως και μισεί θανασίμως τους αγωνιστάς».³⁴ Το μεγαλύτερο ζήτημα όμως προέκυψε από δύο επιστολές που δημοσιεύθηκαν στην πρώτη σελίδα και έφεραν τις υπογραφές δύο υπουργών, του Χρ. Ευελπίδη και του Γ. Γρηγορίου, οι οποίοι χαιρέτιζαν την πρωτοβουλία της εφημερίδας για την αναγνώριση της εθνικής αντίστασης. Παρότι ήταν αρκετά σαφές ότι οι επιστολές δεν αφορούσαν το κείμενο για το ΕΑΜ αλλά τη σύσταση της επιτροπής για την αποκατάσταση της αντίστασης, το όλο θέμα πήρε διαστάσεις, διότι πλέον δεν αφορούσε την ΕΠΕΚ, αλλά την κυβέρνηση, δηλαδή και το ΚΦ.³⁵

Ο κλονισμός που προκλήθηκε στο ΚΦ ήταν ισχυρός αν λάβει κανείς υπόψη του ότι συζητήθηκε ακόμη και η αποχώρηση του κόμματος από την κυβέρνηση σε περίπτωση που η ΕΠΕΚ δεν κατάφερε να ελέγξει τους βουλευτές της. Ο ίδιος μάλιστα ο Σοφ. Βενιζέλος φαίνεται πως υπήρξε υπέρμαχος της αποχώρησης,³⁶ κίνηση η οποία θα είχε σοβαρές συνέπειες για το ίδιο το ΚΦ. Κι αυτό γιατί δεδομένου ότι το πλειοψηφικό δεν είχε ακόμα ψηφιστεί, η πρόωγη πτώση της κυβέρνησης θα σήμαινε την ανάληψη της εξουσίας από υπηρεσιακή κυβέρνηση η οποία δεν θα είχε τα περιθώρια αλλαγής του εκλογικού νόμου. Με άλλα λόγια οι εκλογές θα διεξάγονταν με ενισχυμένη αναλογική με ό,τι αυτό συνεπαγόταν ως προς τις εκλογικές ζημιές του ΚΦ, την αδυναμία σχηματισμού νέας κυβέρνησης, τη διάρρηξη των σχέσεων του με την αμερικανική πρεσβεία, κ.λπ. Μία πιο ψύχραιμη εκτίμηση των συνεπειών φαίνεται πως επέβαλε την αποφυγή δυναμικών κινήσεων. Η σπασμωδική όμως αυτή αντίδραση του Σοφ. Βενιζέλου, έστω κι αν τελικά δεν κατέληξε σε πολιτική πράξη, προδίδει το μέγεθος της αναταραχής που επικράτησε προς στιγμήν –όχι αδικαιολόγητα. Κι αυτό γιατί για πρώτη φορά –έστω και «εξ αντανάκλασεως»– έμοιαζε να τίθεται εν αμφιβόλλω ο «εθνικός προσανατολισμός» του κόμματος.³⁷

³⁴ Προοδευτική Αλλαγή, 28/9/1952.

³⁵ Οι βουλευτές έδωσαν στη δημοσιότητα επιστολή τους προς τον Πλαστήρα στην οποία ξεκαθάριζαν ότι τα συγχαρητήρια δεν σχετίζονταν με το κείμενο για το ΕΑΜ. Οι επιστολές κοινοποιήθηκαν και στον Σοφ. Βενιζέλο, βλ. επιστολή Χρ. Ευελπίδη προς Βενιζέλο, 29/9/1952, ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 21.

³⁶ Όπως σημείωνε εκ των υστέρων ο Ευ. Αβέρωφ: «[...] όταν την επομένη της αναφωνήσεως «Ζήτη το ΕΑΜ» ο Αρχηγός εξήτησε να αποχωρήσωμεν της Κυβερνήσεως ουδείς εξ ημών συνετάχθη με την ορθήν αυτήν αντίληψίν του», βλ. «Πρακτικά σύσκεψης Κόμματος Φιλελευθέρων», 4/3/1953, ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 21.

³⁷ Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά δημοσίευμα εφημερίδας προσκείμενης στο Συναγερμό: «Το κόμμα των Φιλελευθέρων και ο κ. Βενιζέλος προσωπικώς έμειναν απρόσβλητοι από το κομμουνιστικόν μίσημα. Θα ανεχθούν, τώρα, εκδηλώσεις που τους εκθέτουν εις την βαρείαν κατηγορίαν ότι διά να

Έτσι, μετά τον σάλο που προκλήθηκε εξαιτίας της επιστολής των βουλευτών κρίθηκε επιβεβλημένη από το ΚΦ μία νέα ανακοίνωση, η οποία, αφού αποδοκίμαζε για μία ακόμα φορά το δημοσίευμα, ξεκαθάριζε ότι: «συνεχίζον την ιστορική του αποστολήν από την θέσιν του προοδευτικού κέντρου εις την οποίαν εννοεί να παραμείνη, αντιτίθεται και θα αντιταχθή, ανεξαρτήτως οιουδήποτε κομματικού υπολογισμού, προς πάσαν τοιαύτην παραποίησην της Ιστορίας, αι συνέπειαι της οποίας δύνανται να είναι επικίνδυνον διά το μέλλον της χώρας».³⁸

Στο μεταξύ ο προσκείμενος στον Συναγερμό Τύπος σφυροκοπούσε την κυβέρνηση και τα κόμματα που την συγκροτούσαν, «κύκλοι» του Συναγερμού τόνιζαν «πόσον δικαιολογείται εκ των πραγμάτων η προ καιρού γενομένη υπό του κ. Παπάγου δήλωσις ότι ο Ελληνικός λαός καλείται να εκλέξη μεταξύ Κομμουνισμού και ελευθερίας»³⁹ και ο Παπανδρέου χαρακτήριζε «αναμικρές» τις μέχρι τότε ανακοινώσεις των δύο αρχηγών και σημείωνε ότι «αποτελεί η ζητωκραυγή του [ΕΑΜ] πρόκλησιν κατά του Έθνους. Και συγχρόνως κίνδυνον διά το μέλλον».⁴⁰ Ήταν πλέον φανερό ότι όλοι ανέμεναν από τον αρχηγό της ΕΠΕΚ να λάβει ξεκάθαρη θέση με δήλωσή του. Αντί δήλωσης, ο Πλαστήρας επέλεξε να δημοσιευτεί στην *Ελευθερία* άρθρό του με τίτλο «Το ΕΑΜ και το Έθνος».⁴¹ Σε αυτό εξήρε τη σημασία των αντιστασιακών οργανώσεων (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, αλλά και άλλων μικρότερων), υπογραμμίζοντας ότι το ΕΑΜ «δεν ήταν η μόνη έκφρασις της αντιστάσεως εις την Ελλάδα». Το σημείο όμως στο οποίο έδινε ιδιαίτερη έμφαση ήταν ότι «ταχέως απετέλεσε [το ΕΑΜ] τον δούρειον ίππον του ΚΚΕ», ενώ δεν έλειψαν οι αναφορές στην εκ μέρους του «εξόντωση» των άλλων «οργανώσεων αντιστάσεως». Όπως σημείωνε ο Πλαστήρας, η επικράτηση του ΚΚΕ στο ΕΑΜ «ηλλοίωσεν άρδην την αντιστασιακήν ποιότητα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ως πολιτικοστρατιωτικής οργανώσεως. Και το ετοποθέτησεν εκεί όπου αυτοτοποθετήθη το ΚΚΕ: έξω των πλαισίων του έθνους. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι κάθε Έλληνα που διετέλεσεν εαμίτης, είναι εκ του γεγονότος τούτου απόβλητος», προβαίνοντας εκ νέου στη διάκριση μεταξύ ΕΑΜ και εαμιτών επικαλούμενος την ανάγκη της λήθης του παρελθόντος.

κρατηθούν εις την Κυβέρνησιν ή διά να κερδίσουν τας εκλογάς απεμπόλησαν τας ιδέας των και συνεφώνησαν να αναζητήσουν στηρίγματα εις την Άκραν Αριστεράν;», βλ. *Τα Νέα*, 30/9/1952.

³⁸ *Το Βήμα*, 30/9/1952.

³⁹ Στο ίδιο.

⁴⁰ Στο ίδιο.

⁴¹ *Ελευθερία*, 30/9/1952.

Παρότι με το άρθρο αυτό ο Πλαστήρας επιχειρούσε να θέσει τέλος στο όλο ζήτημα, κύκλοι στο εσωτερικό της ΕΠΕΚ επιχειρούσαν να διατηρήσουν το θέμα στην επικαιρότητα.⁴² Ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, απαντώντας την επόμενη μέρα ουσιαστικά στον Πλαστήρα σημείωνε ότι «Το ΕΑΜ υπήρξεν *Εθνική Αντίσταση* και δεν έγινε Δούρειος Ίππος του ΚΚΕ, παρ' ό,τι το ΚΚΕ προσεπάθησε να το καταστήση»⁴³ και εκτιμούσε ότι το όλο ζήτημα είχε διογκωθεί εκ μέρους της αντιπολίτευσης ενόψει των εκλογών.⁴⁴ Η *Προοδευτική Αλλαγή*, συνέχισε να δίνει έμφαση στο ότι δεν μπορούσε να συνεχίζεται «για λόγους εθνικού συμφέροντος» η διάκριση εις βάρος όσων συμμετείχαν στην αντίσταση και ειδικότερα στο ΕΑΜ⁴⁵ στο όνομα της «προδοσίας» του ΚΚΕ, αλλά αντιθέτως έπρεπε «όλος αυτός ο λαός όχι μόνο να αποκατασταθή, αλλά και να τιμηθή».⁴⁶ Παρότι η εφημερίδα διευκρίνισε ότι το αρχικό άρθρο της αφορούσε το «προ της απελευθέρωσης ΕΑΜ» και όχι το μετά, το οποίο «έκαμε αγώνα πολιτικών»,⁴⁷ σημείωνε: «Ο λαός, όλος ο λαός, και αυτός που ανήκε από καθαρά πατριωτικά κίνητρα στο ΕΑΜ κατά την κατοχή είναι αποφασισμένος αμετάκλητα να αγωνισθή κάτω από τη σημαία του στρατηγού Πλαστήρα».

⁴² Η συνεχιζόμενη περί του ΕΑΜ συζήτηση προκάλεσε την οργή της *Ελευθερίας*, η οποία σημείωνε: «Εντός των κόλπων της ΕΠΕΚ υπάρχει μία μερίς *καθυστερημένων* και *οπισθοδρομικών* πολιτευτών οι οποίοι δεν έχουν αντιληφθή ότι ο κομμουνισμός έχει εξοφλήσει εις την Ελλάδα [...] και οι οποίοι επιδιώκουν να στρέψουν τον ρουν της ιστορίας προς τα οπίσω, προσπαθώντας να νεκραναστήσουν σχήματα, που έχουν επισύρει τας δικαίας αράς του ελληνικού λαού και να πλαστογραφήσουν χονδροειδώς την δραματικήν ιστορίαν της τελευταίας δεκαετίας». Η γνώμη της εφημερίδας για το δέον γενέσθαι ήταν σαφής: «εν όψει εκλογών επιβάλλεται η *εκκαθάρισις* της ΕΠΕΚ από όλα εκείνα τα οπισθοδρομικά στοιχεία, τα οποία με την πολιτείαν των απέδειξαν ότι δεν αντελήφθησαν την ιστορικήν και εθνικήν αποστολήν του κινήματος [ενν. της ΕΠΕΚ] και ερωτοτροπούν αηδώς προς τον κομμουνισμόν». Βλ. «Οι οπισθοδρομικοί», *Ελευθερία*, 1/10/1952. Μία ακόμα εφημερίδα, ήταν της ίδιας άποψης: «Ο Αρχηγός της ΕΠΕΚ έχει υποχρέωσιν όχι απλώς να αποδοκιμάση τους φίλους του δι' όσα έγγραψαν υπέρ του ΕΑΜ, αλλά και να τους διαγράψη από το κόμμα του, με κίνδυνον έστω να ευρεθή αύριον εν μειοψηφία εις την Βουλήν και να αναγκασθή να παραιτηθή», βλ. *Τα Νέα*, 30/9/1952.

⁴³ Βλ. «Ο "Δούρειος Ίππος"», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 30/9/1952.

⁴⁴ «Ο Ανθελληνικός Συναγερμός δεν βάλλει σήμερα εναντίον της Εθνικής Αντιστάσεως, αλλ' εναντίον των εκλογών. Η διάσπασις της Κυβερνήσεως αποτελεί την σημερινήν επιδίωξίν του, διά την ματαίωσιν της ψηφίσεως του πλειοψηφικού συστήματος».

⁴⁵ «Τι επιτάσσει το κοινωνικόν και πολιτικόν συμφέρον της Χώρας; [...] Να βρίσκεται το σύνολον του Λαού και το σύνολον σχεδόν της νεολαίας του, κάτω από την βαρυτάτην κατηγορίαν ότι με τους αγώνας της με την πάλην της [...] δεν υπηρέτησε το Έθνος, δεν υπηρέτησε την Πατρίδα, αλλά αντίθετα την επρόδωσε και είναι στιγματισμένη δι' αυτό εφ' όρου ζωής; Και πρέπει να βρίσκεται δι' αυτό κάτω από την αδιάκοπη καταδίωξιν οιουδήποτε δοσιλόγου [...] ή του οιουδήποτε λιποτάκτη του αγώνος ή συνετού πολίτη [...] ή ακόμη να είναι όλος αυτός ο κόσμος, ο Λαός, λεία στα χέρια του ΚΚΕ;». Βλ. «Προς φίλους και εχθρούς (Α')», *Προοδευτική Αλλαγή*, 30/9/1952.

⁴⁶ Βλ. «Προς φίλους και εχθρούς (Β')», *Προοδευτική Αλλαγή*, 1/10/1952. Σύμφωνα με την εφημερίδα οι μόνοι ωφελημένοι από τη διατήρηση της παρούσας κατάστασης ήταν ο Συναγερμός ο οποίος είχε συμφέρον από τη διατήρηση του «κομμουνιστικού κινδύνου» και το ΚΚΕ που «εκμεταλλεύοταν την πικρία των αδικημένων και καταδιωκομένων μαζών του ελληνικού Λαού».

⁴⁷ Βλ. «Προς φίλους και εχθρούς (Γ')», *Προοδευτική Αλλαγή*, 2/10/1952.

Είναι φανερό ότι η πολιτική χρήση της εθνικής αντίστασης, ιδίως του ΕΑΜ,⁴⁸ εξυπηρετούσε ποικίλες πολιτικές σκοπιμότητες ενόψει των επερχόμενων εκλογών. Όσον αφορά την ΕΠΕΚ όμως, παρατηρείται σύγκλιση των εκπροσώπων της στο ότι η συμμετοχή πολιτών στο ΕΑΜ δεν μπορούσε να αποτελεί αιτία διακρίσεων και διώξεων από το κράτος. Η άποψη αυτή συνιστούσε «πρόκληση»⁴⁹ για τον κυρίαρχο λόγο που είχε ποινικοποιήσει τη συμμετοχή στην εαμική αντίσταση. Πέραν όμως της σύγκλισης σε αυτό το σημείο, αρκετές ήταν οι διαφοροποιήσεις. Έτσι, ο Πλαστήρας, υιοθέτησε έναν συντηρητικότερο λόγο, σε μία προσπάθεια ενδεχομένως να καθησυχάσει το ΚΦ, αναγνωρίζοντας ότι το ΕΑΜ υπήρξε ο «δούρειος ίππος» του ΚΚΕ. Αντίθετα οι εφημερίδες οι προσκείμενες στην ΕΠΕΚ απέρριπταν αυτή την επιχειρηματολογία, διεκδικώντας την εαμική καταγωγή ως συστατικό στοιχείο της ΕΠΕΚ, σε μία προσπάθεια να απευθυνθούν στην Αριστερά και να συνεχίσουν την διεμβόλιση αυτού του χώρου. Στην πραγματικότητα με αφορμή το ΕΑΜ και ενόψει των εκλογών ασκούνταν έσωθεν και έξωθεν πιέσεις στην ΕΠΕΚ προκειμένου να ξεκαθαρίσει τον πολιτικό της προσανατολισμό.

Εκλογές

Παράλληλα με τη συζήτηση γύρω από το ΕΑΜ, στη Βουλή διεξαγόταν η συζήτηση για τον εκλογικό νόμο, ένα ακόμα θέμα το οποίο είχε στο παρελθόν διχάσει την κυβέρνηση⁵⁰ εξαιτίας της επιμονής του Πλαστήρα στο πλειοψηφικό. Στη συγκεκριμένη πάντως χρονική στιγμή και ο Βενιζέλος, ο οποίος είχε αρχικά

⁴⁸ Η ΕΔΑ τοποθετήθηκε στο όλο θέμα με κύριο άρθρο γραμμένο από τον Στ. Σαράφη και εξηγούσε τη σκοπιμότητα της ανακίνησης του ζητήματος της αντίστασης: «Όλα τα κόμματα θέλουν τις ψήφους της Αριστεράς, τόσο εκείνες που πήρε η ΕΔΑ όσο και εκείνες που πήραν τα ίδια στις προηγούμενες εκλογές και ιδιαίτερα η ΕΠΕΚ. Φανερή όμως και καθαρή συνεργασία με την ΕΔΑ δεν θέλουν. Αυτός είναι ο λόγος, όχι βέβαια ο μοναδικός, για τον οποίον έγινε όλος αυτός ο θόρυβος γύρω από την Αντίσταση. Η κυβερνητική παράταξη θέλει να συγκεντρώσει τις ψήφους της Αριστεράς και γι' αυτό το δήθεν ενδιαφέρον της για τους αγωνιστές της Αντίστασης, που "παρασύρθηκαν" κλπ. Ο Συναγερμός από την άλλη μεριά θέλει να το αποτρέψει και ακόμα θέλει ν' αποσπάσει τους συντηρητικούς ψηφοφόρους και ιδιαίτερα του κόμματος των "Φιλελευθέρων"...». Βλ. «Το ΕΑΜ και η ουσία μιας "αναταραχής"», *Αυγή*, 5/10/1952.

⁴⁹ Να σημειωθεί πάντως ότι «πρόκληση» συνιστούσε ότι ο πρωθυπουργός είχε γράψει ένα άρθρο σχετικά με το ΕΑΜ –ασχέτως ποιες ήταν οι θέσεις του.

⁵⁰ Η συζήτηση για τον εκλογικό νόμο είχε ξεκινήσει αμέσως μετά τις εκλογές του 1951 με δήλωση του Πλαστήρα ότι οι επόμενες εκλογές θα διεξάγονταν με πλειοψηφικό. Παρά την αντίθεση που εκδηλώθηκε αμέσως τόσο στην κυβέρνηση αλλά και στα ανάκτορα, ο Πλαστήρας παρέμεινε αμετακίνητος στην αρχική του θέση. Όταν μάλιστα στις 13 Μαρτίου 1952 ο Κωνσταντίνος Ρέντης, κατόπιν συμφωνίας με τον Σοφ. Βενιζέλο, επιχειρήσε να καταθέσει νομοσχέδιο περί «απλής αναλογικής», ο Πλαστήρας, παρενέβη, παρότι ήταν βαριά άρρωστος, χαρακτηρίζοντας το θέμα «άκαιρο». Αναλυτικότερα, βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 370-372, 405-406.

αντιδράσει,⁵¹ προέκρινε την ψήφισή του. Έτσι το πλειοψηφικό ψηφίστηκε στις 12 Σεπτεμβρίου⁵² και παρότι η κυβέρνηση ήθελε να παρουσιάσει το γεγονός ως άλλη μία απόδειξη ότι διέθετε την πλειοψηφία και άρα μπορούσε να συνεχίσει να ασκεί την εξουσία, κάτι τέτοιο είχε καταστεί αδύνατο και έτσι υπέβαλε την παραίτησή της. Στις 10 Οκτωβρίου η Βουλή διαλύθηκε και οι εκλογές προκηρύχθηκαν για τις 16 Νοεμβρίου, διαμορφώνοντας κλίμα έντονης πόλωσης μεταξύ των δύο «μονομάχων», του στρατάρχη και του στρατηγού, και συνθήκες πίεσης για την πολιτική εκμηδένιση όλων των ενδιάμεσων κομμάτων.

Συνεργασίες

«Συγγενείς πολιτικές δυνάμεις»

Δεν είναι επαρκώς γνωστές οι διεργασίες και οι συνομιλίες που προηγήθηκαν της εκλογικής συνεργασίας της ΕΠΕΚ με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Ήδη πάντως πριν από τη διάλυση της Βουλής, δημοσιεύματα στον Τύπο σημείωναν ότι η συνεργασία ήταν «απολύτως βεβαία»,⁵³ καθώς η επιλογή του πλειοψηφικού οδηγούσε μοιραία στη σύμπραξη των δύο κομμάτων προκειμένου να αντιπαρατεθούν με αξιώσεις απέναντι στον Συναγερμό. Η συνεργασία, που ονομάστηκε τυπικά «Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ», έγινε και επισήμως γνωστή στις 8 Οκτωβρίου, οπότε ανακοινώθηκε και η συγκρότηση κοινής επιτροπής των δύο κομμάτων.⁵⁴ Παρότι ως νομιμοποιητικό στοιχείο της συνεργασίας αξιοποιήθηκε η συγκυβέρνηση στην προηγούμενη Βουλή, δεν έλειψαν οι αναφορές στο παρελθόν κυρίως από την πλευρά του Κόμματος

⁵¹ Η αρχική θέση του Σοφ. Βενιζέλου ήταν ότι το πλειοψηφικό θα είχε ως αποτέλεσμα ένα νέο διχασμό που θα οδηγούσε τη χώρα σε έναν ακόμα εμφύλιο και ότι ο ίδιος και το ΚΦ σε μία τέτοια περίπτωση δεν επρόκειτο να λάβουν μέρος στις εκλογές, βλ. πρόχειρο πρακτικό συνομιλίας Παύλου, Παπάγου, Βενιζέλου, 7/2/1952, ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ. Τον Σεπτέμβριο όμως του ίδιου έτους η στάση του Βενιζέλου είχε μεταστραφεί και έτσι παρότι συμφωνούσε «με την πρότασιν του Γ. Καρτάλη υποστηρίζοντος την απλή αναλογικήν όχι ως προτιμότερον σύστημα ενεργείας εκλογών αλλ' ως μέσον ματαιώσεως αυτών και εξαναγκασμού του Συναγερμού ή οπαδών αυτού να συνεργασθούν εις καταρτισμόν Υπουργείου Συνασπισμού, το οποίον θεωρεί ενδεδειγμένον προς επιτυχή αντιμετώπισιν του οικονομικού προβλήματος [...] παρατείται της ιδέας του εξ' αλληλεγγύης προς τον κ. Πλαστήραν και θα συστήση προς τους φίλους του να υπερψηφίσουν το υπό συζήτησιν Νομοσχέδιον». Ο Πλαστήρας από την άλλη, αμφισβητούσε την άποψη Καρτάλη ότι με την απλή αναλογική θα διαλυόταν ο Συναγερμός. «Τούτο θα συμβή οιονδήποτε σύστημα ψηφισθή τελικώς, εάν δεν αποχωρήση η Κυβέρνησις και διευρυνθή η βάση αυτής διά του κ. Τσαλδάρη και της επανόδου των τριών φιλελευθέρων βουλευτών εις τας τάξεις των. Την αναλογικήν αποκρούσει ο κ. Πλαστήρας διότι αν συμβή να γίνουν εκλογαί δι' αυτής είναι αδύνατος ο σχηματισμός ισχυράς Κυβερνήσεως». Βλ. «Εκθεσις των γενομένων κατά την 9^{ην} και 10^{ην} Σεπτεμβρίου 1952. Ακρόασις [από τον βασιλιά Παύλο] των δύο προέδρων [Πλαστήρα και Βενιζέλου]», ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ.

⁵² Για τις λεπτομέρειες του εκλογικού νόμου βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, Αθήνα 2001, σ. 159-160.

⁵³ *Προοδεντική Αλλαγή* 13/9/1952 και *Προοδεντικός Φιλελεύθερος*, 4/10/1952.

⁵⁴ *Προοδεντικός Φιλελεύθερος*, 8/10/1952.

Φιλελευθέρων. Έτσι ο Σοφ. Βενιζέλος σημείωσε ότι «η Ένωση των κομμάτων του Δημοκρατικού Κέντρου αποτελεί μίαν αδιάσπαστον έννοιαν. Αποτελούμεν έν κόμμα με κοινήν προέλευσιν και κοινάς κατευθύνσεις»,⁵⁵ ενώ επισήμανε ότι «τα δύο κόμματα αποτελούν ενιαίον οργανικόν σύνολον. Αναχωρούν από την ίδιαν ιστορικήν αφετηρίαν, έχουν την ίδιαν παράδοσιν και τους ίδιους αντικειμενικούς σκοπούς – δηλαδή να υπηρετήσουν τον τόπον».⁵⁶ Ο Πλαστήρας, παρότι πρόβαλε περισσότερο τα δημοκρατικά χαρακτηριστικά των δύο κομμάτων, δεν παρέλειψε και εκείνος με τη σειρά του να αναφερθεί στην «κοινήν την προέλευσιν και τας κοινάς κατευθύνσεις»⁵⁷ των δύο κομμάτων.

Στις 8 Οκτωβρίου έγινε γνωστή και η εκλογική σύμπραξη με το ΣΚ-ΕΛΔ, σύμφωνα με την οποία ο πρόεδρος του, Αλέξανδρος Σβώλος, επρόκειτο να είναι υποψήφιος στη Θεσσαλονίκη και ο γενικός γραμματέας, Ηλίας Τσιριμώκος, στη Φθιώτιδα.⁵⁸ Παρά την προσπάθεια να εμφανιστεί η συνεργασία ως περιορισμένη σε επίπεδο προσώπων και όχι κομμάτων, κάτι τέτοιο φαίνεται πως δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, καθώς η σχετική ανακοίνωση του ΣΚ-ΕΛΔ ήταν απόλυτα σαφής ως προς τη φύση της συνεργασίας: «[...] το Σοσιαλιστικόν Κόμμα-ΕΛΔ θα συμπράξῃ εἰς τας ἐκλογάς μετὰ των δημοκρατικῶν κομμάτων του Κέντρου μετέχον εἰς τους κοινούς συνδυασμούς ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων».⁵⁹ Στην κατεύθυνση της κομματικής συνεργασίας φαίνεται πως κινήθηκαν και οι νεολαίες των τριῶν κομμάτων, ΕΠΕΚ, ΚΦ, ΣΚ-ΕΛΔ, οι οποίες συγκρότησαν κοινή συντονιστική επιτροπή για την οργάνωση του προεκλογικού αγώνα.⁶⁰

Η ΕΠΕΚ και το ΚΦ προσανατολίστηκαν σε αυτές τις εκλογές και προς το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο, παρά τη συντριβή που είχε υποστεί στις εκλογές του 1951 μετά την κάθοδο του Παπάγου, παρέμενε στο πολιτικό στερέωμα. Το ίδιο το Λαϊκό Κόμμα στις 15 Οκτωβρίου είχε κάνει γνωστό ότι θα κατερχόταν αυτόνομο στις εκλογές, ενώ όπου κρινόταν «επιβεβλημένη» τοπική συνεργασία, οι υποψήφιοί του «δύνανται να συμπράξουν με άλλα κόμματα, διατηρούντες την ιδιότητά των ως μελών του Λαϊκού Κόμματος». Εν προκειμένω δηλωνόταν ότι «θα επιδιωχθή

⁵⁵ Προοδευτική Αλλαγή, 21/10/1952.

⁵⁶ Βλ. άρθρο του Σοφ. Βενιζέλου στην Προοδευτική Αλλαγή, 2/11/1952.

⁵⁷ Προοδευτική Αλλαγή, 28/10/1952.

⁵⁸ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 10/10/1952. Οι Σβώλος και Τσιριμώκος στην πραγματικότητα ήταν οι μόνοι υποψήφιοι του κόμματος.

⁵⁹ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 10/10/1952.

⁶⁰ Προοδευτική Αλλαγή, 28/10/1952.

συνεργασία με την Ένωση ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων».⁶¹ Η πρώτη προσέγγιση με το Λαϊκό Κόμμα έγινε πιθανόν με αφορμή την ψήφιση του εκλογικού νόμου, οπότε οι βουλευτές του ψήφισαν υπέρ του πλειοψηφικού, ωστόσο οι συνομιλίες για εκλογική συνεργασία έγιναν γνωστές στις 20 Οκτωβρίου. Από την πλευρά της Ένωσης και προκειμένου να καμφθούν οι όποιες αντιδράσεις,⁶² η συνεργασία αυτή ανακοινώθηκε δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον τοπικό χαρακτήρα που αυτή είχε. Όπως υπογραμμίζοταν και εδώ, επρόκειτο «περί τοπικών συνεργασιών, υπαγορευομένων από τας εκασταχού επικρατούσας ανάγκας και όχι περί συνεργασίας κομμάτων»,⁶³ ενώ προβάλλονταν και τα πολιτικά οφέλη της Ένωσης από αυτές τις τοπικές συνεργασίες, καθώς η ένταξη στα ψηφοδέλτια «ισχυρών τοπικών Λαϊκών πολιτευομένων» -κυρίως στην Πελοπόννησο- έδινε τη δυνατότητα «να κερδηθούν ορισμένα έδρα εις τας οποίας, αρχικώς, δεν υπελόγιζαν τα κόμματα του Κέντρου».⁶⁴

Προκειμένου πάντως να αμβλυνθούν οι πολιτικές διαφορές και να τελεσφορήσει η συνεργασία, ο ηγέτης του Λαϊκού Κόμματος, Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, προέβη σε γενικόλογες δηλώσεις υπογραμμίζοντας την κρισιμότητα της εκλογικής μάχης που υπερέβαινε την επικράτηση «του ενός ή του άλλου συνδυασμού» και αφορούσε την «απαλλαγή του τόπου από τη συστηματική καλλιέργειαν του διχασμού, της μισαλλοδοξίας και της μονοπωλήσεως του πατριωτισμού».⁶⁵ Η συνεργασία του με την Ένωση εμφανιζόταν έτσι ως μία προσπάθεια υπέρβασης του διχασμού, ανάλογη με εκείνη που είχε επιτευχθεί με τις κυβερνήσεις του εμφυλίου, όταν το Λαϊκό Κόμμα είχε συγκυβερνήσει με το Κόμμα Φιλελευθέρων.

Ωστόσο μία τέτοια «ανίερη» συμμαχία ήταν αναπόφευκτο να προκαλέσει αντιδράσεις –κυρίως εντός της ΕΠΕΚ– καθώς ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την μέχρι τότε στάση του κόμματος. Έτσι, πριν ακόμη ανακοινωθεί επισήμως η συνεργασία, με τηλεγράφημά τους οπαδοί της ΕΠΕΚ και των Φιλελευθέρων Λευκάδας διαμαρτυρήθηκαν για τη φημολογούμενη υποψηφιότητα του Κωνσταντίνου Καλκάνη, πολιτευτή του ΛΚ, και δήλωσαν ότι δεν επρόκειτο να τον υποστηρίξουν και αντ' αυτού θα ψήφιζαν τον Μάρκο Τσαρλαμπά «πεντάκις

⁶¹ Προοδευτική Αλλαγή, 15/10/1952.

⁶² Να σημειωθεί πάντως ότι και στο εσωτερικό του Λαϊκού Κόμματος υπήρξαν αντιδράσεις για τη συνεργασία με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ, καθώς μερίδα του κόμματος τάχθηκε υπέρ της συνεργασίας με τον Συναγερμό.

⁶³ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 20/10/1952.

⁶⁴ Στο ίδιο.

⁶⁵ Προοδευτική Αλλαγή, 28/10/1952.

εκλεγέντα βουλευτήν».⁶⁶ Ο πολιτευτής της ΕΠΕΚ Γεώργ. Τρίμης, δήλωσε ότι σε περίπτωση συνεργασίας, ο ίδιος θα ηγούνταν αργοτοεργατικού ανεξάρτητου συνδυασμού,⁶⁷ ενώ την επομένη της γνωστοποίησης της συνεργασίας, ο πολιτευτής Κωνσταντίνος Παπούλας, ανακοίνωσε ότι δεν επρόκειτο να πολιτευτεί «λόγω της συνεργασίας της ΕΠΕΚ με το Λαϊκόν Κόμμα, το οποίον θεωρεί υπαίτιον του τυφεκισμού του πατρός του».⁶⁸ Να σημειωθεί εδώ ότι τόσο ο Παπούλας όσο και ο Τρίμης ήταν, πέρα από πολιτευτές, στελέχη του κομματικού μηχανισμού της ΕΠΕΚ, γεγονός που προσέδιδε μεγαλύτερη βαρύτητα στη στάση τους.

Αλλά και ο Τύπος της ΕΠΕΚ υπήρξε επικριτικός απέναντι στη συνεργασία. Σε σχετικά ήπιο τόνο και με έμμεσο τρόπο η *Προοδευτική Αλλαγή* σημείωνε ότι «στους συνδυασμούς τους ιδικούς μας δεν έχουν καμμίαν θέσιν τα στίφη των μνηστήρων, που πολιορκούν τα πολιτικά γραφεία, μόνον διότι ωσφράνθησαν την κνίσαν του ψητού. Και ακόμη, πρέπει να αποβληθούν και να πεταχθούν μακράν και από τα γραφεία όσοι τυχόν συνειργάσθησαν με τους κατακτητάς και τώρα εμφανίζονται σαν αθώαι περιστεραί». Σημείωνε δε ότι όλοι αυτοί «αντιστρατεύονται την ίδιαν την υπόστασιν της ΕΠΕΚ», ενώ καταλόγιζε τις όποιες πολιτικές αστοχίες αποκλειστικά στη μεικτή επιτροπή συγκρότησης των συνδυασμών, προειδοποιώντας την ότι ο Πλαστήρας θα επενέβαινε να «διορθώση τα δικά των βαρύτατα σφάλματα [...] διότι ο αρχηγός ουδέποτε θα δεχθή να προδοθή ο λαός».⁶⁹

Η κριτική όμως του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου* ήταν οξύτερη την ημέρα που δημοσιοποιήθηκε η συμφωνία με το ΛΚ. Το κύριο άρθρο της εφημερίδας περιείχε βαρείς χαρακτηρισμούς, ήδη από τον τίτλο του,⁷⁰ κάνοντας λόγο για «προδοσία της σημαίας της Δημοκρατίας από την πέμπτην φάλαγγα της Αντιδράσεως, που υποκρίνεται καθυστερημένην μετάνοιαν και ύπουλον “ανάνηψιν”». Κατηγορούσε επίσης τους υπεύθυνους για την οργάνωση του εκλογικού αγώνα ότι «άφησαν να ανοιχθή η δεξιά πόρτα, που έπρεπε να είναι ερμητικώς κλειστή», με αποτέλεσμα να προκληθεί «δεξιά επιδρομή» που εκτόπιζε «δοκιμασμένα στοιχεία της Δημοκρατικής

⁶⁶ *Προοδευτική Αλλαγή*, 18/10/1952. Τελικά ο Κ. Καλκάνης και ο Μ. Τσαρλαμπάς συμμετείχαν ως ανεξάρτητοι υποψήφιοι, χωρίς η Ένωση να υποστηρίξει επίσημα κάποιον εκ των δύο. Ανεπίσημα πάντως η στήριξη φαίνεται πως δόθηκε στον Κ. Καλκάνη.

⁶⁷ *Προοδευτική Αλλαγή*, 10/10/1952.

⁶⁸ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 21/10/1952. Πρόκειται για τον γιο του στρατηγού Αναστ. Παπούλα, ο οποίος υπήρξε διοικητής της στρατιάς στην Μικρά Ασία από τον Νοέμβριο του 1920 έως τον Μάιο του 1922, οπότε αντικαταστάθηκε από τον Γ. Χατζηγιάννη. Εκτελέστηκε μετά το αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα του 1935.

⁶⁹ Βλ. «Ο αγών», *Προοδευτική Αλλαγή*, 19/10/1952.

⁷⁰ Βλ. «Τα ρετάλια», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 20/10/1952.

Παρατάξεως», αλλοιώνοντας «επικινδύνως την σύνθεσίν της» και προκαλώντας εύλογη ανησυχία στο λαό «διότι δίδει την εντύπωσιν ότι, αντί μιας προοδευτικής διευρύνσεως προς τα εμπρός, η Προοδευτική Παράταξις ακολουθεί μίαν αντιδραστικήν διεύρυνσιν προς τα οπίσω».

Την επομένη, η γνωστοποίηση της προσχώρησης είκοσι τεσσάρων φιλελεύθερων στον Συναγερμό,⁷¹ έδωσε την αφορμή στην εφημερίδα να θέσει ξανά το ζήτημα των συνεργασιών της Ένωσης, σημειώνοντας ότι δεν έπρεπε «να αντικαταστήση την σαβούραν που απέβαλε με άλλην σαβούραν» αλλά αντίθετα «να επωφεληθή από την κάθαρσιν, που της προσέφερεν η εκδίωξις των πεμπτοφαλαγγιτών. Και να κλείσει ερμητικώς τας θύρας εις άλλους πεμπτοφαλαγγίτας, που προσπαθούν να διολισθήσουν εις τας τάξεις της. Το έδαφος που εκαθαρίσθη πρέπει να διατηρηθή καθαρόν».⁷² Το τελευταίο άρθρο με αυτό το θέμα εμφανίστηκε την επόμενη ημέρα και πάλι με αφορμή την προσχώρηση των είκοσι τεσσάρων στον Συναγερμό, οι οποίοι, σύμφωνα με την εφημερίδα, έγιναν δεκτοί για ψηφοθηρικούς λόγους. Στη γραμμή αυτή η εφημερίδα αναρωτιόταν εάν η Ένωση είχε το δικαίωμα να αντιγράψει «τας αθλιότητας της παλαιοκομματικής φαυλοκρατίας» και να δέχεται αβασάνιστα «την “συνεργασίαν” οιουδήποτε ψηφοκουβαλητή» με αποτέλεσμα να «νοθεύεται» ο αγώνας και να δημιουργείται η εντύπωση ότι «αλλοιώνεται η νέα φυσιογνωμία της». Η εφημερίδα προχώρησε ένα βήμα παραπέρα στηλιτεύοντας τα πολιτικά κίνητρα αυτής της συνεργασίας: «Ετρομάξαμεν, διότι μας είπαν “αριστερούς” και “σοσιαλίζοντας” και ηθελήσαμεν με τους ολίγους πράκτορας της Αντιδράσεως [...] να “ζορκίσομεν” το... κακό; Το “κακό” όμως δεν ήτο ούτε είναι η ριζοσπαστική μας πολιτική. Το κακό ήταν ότι δεν ήτο τόση, όσον έπρεπε να είναι. Ότι προσπαθήσαμεν να “φέρουμε βόλτα” και να πλήξωμεν “μαλακά” την ακόμη παντοδύναμον Ολιγαρχίαν, αντί να την κτυπήσωμεν κατά μέτωπον. Εδειλιάσαμε, διότι μας λέγουν “υπερύθρους” και σπεύδουμε τώρα να πάρουμε, όπου ημπορούμε, την κυανόλευκη μογιά οιουδήποτε “δοκιμασμένου” εθνοκαπήλου, διά να αποδείξωμεν ότι δεν είμεθα... εχθροί του Έθνους;»⁷³

Είναι φανερό ότι εκείνο που προκαλούσε την αντίδραση στην ΕΠΕΚ δεν ήταν τόσο ο αριθμός των Λαϊκών που θα συμμετείχαν στα ψηφοδέλτια της Ένωσης εξοβελίζοντας στελέχη της ΕΠΕΚ, παρότι κι αυτό δεν πρέπει να υποτιμηθεί καθώς η

⁷¹ Για το θέμα αυτό βλ. στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου.

⁷² Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 21/10/1952.

⁷³ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 22/10/1952.

συνεργασία με το ΚΦ είχε ήδη περιορίσει τον αριθμό των υποψηφίων της ΕΠΕΚ, αλλά η συνεργασία αυτή καθεαυτή που αλλοίωσε τον χαρακτήρα της και «νόθευε» την καθαρότητα των θέσεων της, οι οποίες ούτως ή άλλως είχαν «αλλοιωθεί» από τη συνεργασία με το ΚΦ.⁷⁴ Η συνεργασία με το ΛΚ, συνιστούσε ακόμα και σε συμβολικό επίπεδο μία ακόμη οπισθοχώρηση της ΕΠΕΚ από τις μέχρι τότε θέσεις της, προκειμένου η Ένωση να αποκτήσει περισσότερο «εθνικά» χαρακτηριστικά.⁷⁵

Υπήρξαν όμως και φωνές, όπως εκείνη του Μιχάλη Κύρκου, που εκτιμούσαν ότι η συνεργασία με το Λαϊκό Κόμμα δεν επρόκειτο να είναι ούτε εκλογικά επωφελής: «Θα είναι βαρυτάτη πλάνη να δεχθώ κανείς ότι η συνεργασία με το Λ. Κόμμα θα προσέθετε στην παράταξί μας τας ψήφους αυτάς [που είχε συγκεντρώσει στις εκλογές του 1951]. Οι ψηφοφόροι του [...] τώρα που έχομεν πλειοψηφικόν θα ψηφίσουν γενικώς τον Συναγερμόν».⁷⁶ Εκτιμούσε βέβαια ότι μπορεί να υπήρχε κάποιο όφελος στην Παλιά Ελλάδα αλλά μόνο «εις τας περιφέρειάς εκείνας όπου υπάρχουν πολιτικά τζάκια, με προσωπικήν δύναμιν», αλλά θεωρούσε ότι η συνεργασία στους μεγάλους δήμους και σε περιφέρειες με έντονο το προσφυγικό στοιχείο «θα έχη δι' ημάς καταστροφικά αποτελέσματα» και κατέληγε: «διατρέχομεν τον κίνδυνον να εκτεθώμεν εις τον όγκον των εκλογέων μας και να χάσωμεν περιφέρειάς όπου η επιτυχία μας θα ήτο απολύτως εξησφαλισμένη, χωρίς την συνεργασίαν αυτήν».

Παρά τις αντιδράσεις, η συμφωνία συνεργασίας οριστικοποιήθηκε και ανακοινώθηκε από τους Βενιζέλο και Πλαστήρα στις 30 Οκτωβρίου και περιορίστηκε τυπικά στις περιφέρειες Άργους και Κορινθίας,⁷⁷ όπου ο συνδυασμός δεν είχε την επωνυμία της Ένωσης αλλά εμφανιζόταν ως Συνδυασμός Λαϊκού Κόμματος. Παράλληλα, οι δύο ηγέτες καλούσαν τους οπαδούς τους «όπως πειθαρχήσουν και αγωνισθούν διά την επιτυχίαν των κοινών αυτών συνδυασμών»,⁷⁸ ενώ για την μονοεδρική περιφέρεια Ναυπλίας τόνιζαν με έμφαση ότι «οι οπαδοί της ΕΠΕΚ-

⁷⁴ Πέραν της «καθαρότητας» των θέσεων όμως η συνεργασία με το ΛΚ προκαλούσε δυσχέρειες και ακύρωνε την προσπάθεια προσέλκυσης των ψηφοφόρων της ΕΔΑ, που αποτελούσε έναν από τους βασικούς στόχους της ΕΠΕΚ.

⁷⁵ Παρ' όλα αυτά όμως οι αντιδράσεις σταδιακά σταμάτησαν να εκφράζονται δημόσια, καθώς πλησίαζαν οι εκλογές, που μοιραία δεν επέτρεπαν την εκδήλωση τέτοιων διαφωνιών.

⁷⁶ Βλ. Μιχ. Κύρκος προς Πλαστήρα, «Παρατηρήσεις αφορώσαι εις τον επικείμενον εκλογικόν αγώνα», 13/10/1952, ΑΣΚΙ/ΑΜΚ, φ. 11.2.

⁷⁷ Στον συνδυασμό της επαρχίας Κορινθίας συμμετείχε ως υποψήφιος ο αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος, Κων. Τσαλδάρης, μαζί με έναν ακόμη υποψήφιο του ΛΚ, έναν της ΕΠΕΚ (Κ. Ρέντης) και έναν του ΚΦ. Στο συνδυασμό της επαρχίας Άργους συμμετείχαν ένας υποψήφιος του ΛΚ και ένας της ΕΠΕΚ.

⁷⁸ Προοδευτική Αλλαγή, 31/10/1952.

Φιλελευθέρων θα ψηφίσουν τον υποψήφιο του Λαϊκού Κόμματος», δεδομένου ότι τα δύο κόμματα δεν παρουσίασαν δικό τους υποψήφιο.

Παρότι έγινε προσπάθεια από μέρους της Ένωσης να υποβαθμιστούν πολιτικά οι συνεργασίες και να εμφανιστούν ως συμμετοχές «εις ιδικούς μας συνδυασμούς μεμονωμένων ατόμων και όχι πολιτικών οργανισμών»,⁷⁹ ήταν προφανές ότι η διεύρυνση έθετε επί τάπητος το ζήτημα του πολιτικού χαρακτήρα της Ένωσης, δεδομένου ότι περιελάμβανε αντιφατικές και αντικρουόμενες πολιτικές δυνάμεις. Η επιλογή της διεύρυνσης μοιάζει εκ πρώτης άποψης δυσερμήνευτη, καθώς κανένα από τα δύο κόμματα (ΛΚ, ΣΚ-ΕΛΔ) δεν διέθετε εκλογική δύναμη που θα μπορούσε να καθορίσει το αποτέλεσμα.⁸⁰ Ωστόσο φαίνεται πως η στρατηγική των συνεργασιών που ακολουθήθηκε εξυπηρετούσε γενικότερους πολιτικούς στόχους: αφενός τη συγκρότηση ενός όσο το δυνατόν ευρύτερου αντι-Συναγερμικού μετώπου που περιλάμβανε δυνάμεις από την «μετριοπαθή» αριστερά έως τις παρυφές του Συναγερμού και αφετέρου την προσέλκυση ψηφοφόρων από τον Συναγερμό και την ΕΔΑ αντίστοιχα.⁸¹ Η επιλογή των συνεργασιών δεν είναι δυνατόν να πιστωθεί σε συγκεκριμένα πρόσωπα, ωστόσο δεν μπορεί να μην σημειωθεί ότι τα δύο κόμματα της Ένωσης, διατηρούσαν ανοιχτούς εντελώς διαφορετικούς διαύλους επικοινωνίας: η μεν ΕΠΕΚ με το ΣΚ-ΕΛΔ, το δε ΚΦ με το Λαϊκό Κόμμα. Η διεύρυνση των διαύλων αυτών που κατέληξε στις δύο συνεργασίες αποτύπωνε δύο απόλυτα αντίθετες δυνάμεις εντός της Ένωσης: μίας δεξιόστροφης και μίας αριστερόστροφης, οι οποίες μάχονταν για την υπερίσχυσή τους έναντι της άλλης. Ταυτόχρονα όμως η μάχη αυτή εντός της Ένωσης ενεργοποιούσε τις αντίστοιχες δυνάμεις στο εσωτερικό τόσο του ΚΦ όσο και της ΕΠΕΚ, δημιουργώντας ένα εκρηκτικό κλίμα που αδυνατούσε να εκδηλωθεί ενόψει των εκλογών, αλλά επρόκειτο να πυροδοτηθεί μετεκλογικά.

Όσο προφανές ήταν ότι οι συνεργασίες αυτές επρόκειτο να έχουν αντίκτυπο στην πολιτική φυσιογνωμία της Ένωσης, άλλο τόσο προφανές ήταν ότι το γεγονός

⁷⁹ Προοδευτική Αλλαγή, 21/10/1952.

⁸⁰ Υπενθυμίζεται ότι το Λαϊκό Κόμμα είχε λάβει 113.876 ψήφους και είχε εκλέξει δύο βουλευτές, ενώ το ΣΚ-ΕΛΔ είχε λάβει μόλις 3.912 ψήφους και δεν διέθετε κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Το πλειοψηφικό προδικάζε όμως κατά κάποιον τρόπο την αποδυνάμωση του ΛΚ, οι ψηφοφόροι του οποίου θα στρέφονταν προς τον Συναγερμό σε αυτή τη μετωπική αναμέτρηση.

⁸¹ Στην πραγματικότητα όμως ο τρόπος με τον οποίο προβλήθηκαν οι συνεργασίες από την Ένωση, δηλαδή ως συνεργασίες προσώπων, ακύρωναν το όλο εγχείρημα, καθώς αποδυνάμωναν τα πολιτικά τους χαρακτηριστικά. Η στρατηγική του Συναγερμού ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη, αφού υπερτονίστηκαν τα πολιτικά τους χαρακτηριστικά προκειμένου να καταστεί εμφανής η διεύρυνσή του προς τον φιλελεύθερο χώρο.

αυτό επρόκειτο να γίνει αντικείμενο κριτικής και από πλευράς του Συναγερμού. Έτσι, τα σχόλια του φιλοσυναγερμικού *Βήματος* που χαρακτήριζε τα δύο κόμματα ΕΠΕΚ-ΚΦ «κομματικούς και ιδεολογικούς αρλεκίνους» που επικαλούνταν «εις ένα απίστευτον και αξεδιάλυτον σύμφυρμα όλας τας αντιφατικές και διαπληκτιζομένας μεταξύ των αρχάς και ιδέας»,⁸² δεν προκαλούν έκπληξη σε μία προεκλογική περίοδο έντονης πόλωσης.

Συνεργασία «ανωφελής και καταστρεπτική»

Η διεύρυνση της Ένωσης είχε σαφή όρια στα αριστερά και αυτά ήταν η συνεργασία με την ΕΔΑ. Παρ' όλα αυτά η πρώτη νύξη για ενδεχόμενη πρόταση συνεργασίας της ΕΔΑ προς την ΕΠΕΚ φαίνεται πως έγινε από τον Στέφανο Σαράφη, ο οποίος σε επίσκεψή του στο Βόλο, δήλωσε ότι η ΕΔΑ επρόκειτο να καταρτίσει συνδυασμούς σε όλη τη Θεσσαλία χωρίς όμως να αποκλείει το ενδεχόμενο συνεργασίας με την ΕΠΕΚ «εν ισοτιμία».⁸³ Η επίσημη πρόταση έγινε λίγες ημέρες αργότερα, στις 23 Οκτωβρίου, από τον επικεφαλής του κόμματος Ιωάννη Πασαλίδη, ο οποίος επισκέφτηκε τον Πλαστήρα και του επέδωσε σχετικό κείμενο.⁸⁴ Το κείμενο περιλάμβανε μία σειρά από εκτιμήσεις για το «πολιτικό αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει η χώρα» και το οποίο είχε ως συνέπεια την εξαθλίωση των εργαζομένων, την διάθεση των πόρων της χώρας και της ξένης βοήθειας για την κάλυψη των στρατιωτικών δαπανών εις βάρος της ανάπτυξης και των κοινωνικών παροχών, την ουσιαστική κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών, ενώ το αδιέξοδο προκαλούσε ο προσανατολισμός «μέχρις εξαρτήσεως και υποτελείας» των κυβερνήσεων «εις μίαν εκ των μεγάλων δυνάμεων». Σύμφωνα με το ίδιο κείμενο οι επικείμενες εκλογές έδιναν τη δυνατότητα λύσης του αδιεξόδου «εφόσον η πολιτική ηγεσία των κομμάτων που διακηρύττουν ότι είναι δημοκρατικά και φιλολαϊκά, εκπληρώσει το προς την Πατρίδα και τον Λαόν χρέος της» και κατέληγε: «προτείνομεν εις Υμάς προσωπικώς και εις το κόμμα του οποίου ηγείσθε χάριν της Δημοκρατίας και του Έθνους να συμπράξωμεν κατά τας επικειμένας εκλογάς επί ενός προγράμματος το οποίον: 1) θα προβλέπη όλα εκείνα τα μέτρα που εις τον οικονομικόν τομέα θα συντελέσουν εις την ανύψωσιν του βιοτικού επιπέδου του Λαού, 2) θα κατασφαλίση την Εθνικήν μας Ανεξαρτησίαν και Αξιοπρέπεια, διότι μόνον ούτω θα επικρατήση εις

⁸² *Το Βήμα*, 18/10/1952.

⁸³ *Προοδεντική Αλλαγή*, 18/10/1952.

⁸⁴ Βλ. Κείμενο πρότασης, 23/10/1952, ΑΣΚΙ/Αρχείο ΕΔΑ, φ. 480.1.

την Χώραν μας η Ειρήνευσις, θα αναστηλωθή η Δημοκρατία και η Ελλάς θα γίνη εστία Ειρήνης και Ελευθερίας. [...] Δηλούμεν ότι ουδεμίαν στενής κομματικής φύσεως αξίωσιν προβάλλομεν επί της προτεινομένης εκλογικής συμπράξεως, πλην της συμμετοχής αριθμού αντιπροσώπων μας, και τούτον ουχί ανάλογον προς την γνωστήν πολιτικήν δύναμιν και επιρροήν μας, αλλά μόνον ως έμπρακτον και εξ υπαρχής εγγύσιν της συμφωνίας μας». Η πρόταση δεν συνιστούσε «παράδοση άνευ όρων» της ΕΔΑ στην ΕΠΕΚ, καθώς ασκούσε, με ήπιο τόνο, έντονη κριτική στην πολιτική της κυβέρνησης Πλαστήρα.⁸⁵

Η πρόταση δεν δημοσιοποιήθηκε από καμία από τις δύο πλευρές μέχρι τις 28 Οκτωβρίου, οπότε η *Αυγή* δημοσίευσε το κείμενο της πρότασης. Παρά το ότι εκ των υστέρων υποστηρίχθηκε ότι η αρνητική απάντηση δόθηκε στην ΕΔΑ την ίδια κιόλας ημέρα που κατατέθηκε η πρόταση,⁸⁶ φαίνεται πως ασκήθηκαν περαιτέρω πιέσεις.⁸⁷ Την ίδια στιγμή όμως –πριν δημοσιοποιηθεί η πρόταση– οι συναγερμικές εφημερίδες, αξιοποιώντας κείμενα και δηλώσεις του Νίκου Ζαχαριάδη, κατήγγελλαν την ΕΠΕΚ ότι είχε συνάψει συμφωνία με το ΚΚΕ. Έτσι το *Βήμα*, στις 25 Οκτωβρίου δημοσίευσε στην πρώτη σελίδα άρθρο του Ζαχαριάδη με τίτλο «Για μια Πατριωτική Δημοκρατική Συγκέντρωση», στο οποίο, μολονότι ασκούσε δριμεία κριτική στην κυβέρνηση Πλαστήρα-Βενιζέλου σημείωνε, μεταξύ άλλων, ότι έπρεπε «να επιταχυνθή η πλατειά δημοκρατική συγκέντρωση τοπικά σε κάθε εκλογική

⁸⁵ Ωστόσο η πρόταση της ΕΔΑ γεννά εύλογα ερωτήματα. Το πρώτο, σχετίζεται με τη χρονική συγκυρία υποβολής της πρότασης, όταν δηλαδή η ΕΠΕΚ είχε προχωρήσει ήδη στη συνεργασία με το ΚΦ και ενώ είχαν ήδη γίνει γνωστές οι συνομιλίες με το Λαϊκό Κόμμα. Η πρόταση όμως της ΕΔΑ απευθυνόταν προσωπικά στον Πλαστήρα και αφορούσε συνεργασία με την ΕΠΕΚ. Το κατά πόσον η ΕΔΑ προσπάθησε να ανατρέψει τις συνεργασίες αυτές, παραμένει προς διερεύνηση. Επιπλέον, η πρόταση υποβλήθηκε μεσούσης της προεκλογικής περιόδου και ενώ οι τόνοι της αντιπαράθεσης μεταξύ της Ένωσης και της ΕΔΑ είχαν ανέβει –η *Αυγή* αποκαλούσε ήδη τον Πλαστήρα «δολιοφθορέα της δημοκρατίας». Σε περίπτωση που η πρόταση γινόταν δεκτή και τα δύο κόμματα θα εκτίθονταν πολιτικά λίγο πριν τις εκλογές. Το δεύτερο στοιχείο που γεννά ερωτήματα είναι η φύση της συνεργασίας που πρότεινε η ΕΔΑ, καθώς στο κείμενο γινόταν σαφές ότι δεν επρόκειτο για κομματική σύμπραξη αλλά για συμμετοχή προσώπων στους συνδυασμούς. Εάν τελικά η πρόταση της ΕΔΑ υπήρξε κίνηση ουσίας ή πολιτικής τακτικής μένει να επιβεβαιωθεί και πάντως ξεφεύγει κατά πολύ από τα όρια της παρούσας μελέτης. Η άποψη που διατυπώνει ο Τάσος Τρίκκας, *ΕΔΑ, 1951-1967*, σ. 196, ότι δηλαδή η ΕΔΑ «είχε την πολιτική βούληση να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια [η έμφαση στο πρωτότυπο] για την πραγματοποίηση της εκλογικής συνεργασίας με το Κέντρο», δεν τεκμηριώνεται επαρκώς.

⁸⁶ Παρότι έχει γραφτεί ότι ο Πλαστήρας το μόνο που έκανε δεκτό ήταν «να υποδείξει η ΕΔΑ πέντε όχι πολύ γνωστά πρόσωπα της Αριστεράς για να τα περιλάβει στους συνδυασμούς του Κέντρου», (βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 530), κάτι τέτοιο δεν έχει επιβεβαιωθεί.

⁸⁷ Τον ρόλο αυτό ανέλαβε ο Στέφανος Σαράφης. Βλ. Μάριον Σαράφη, *Ο στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα*, Αθήνα 1990, σ. 107. Να σημειωθεί πάντως εδώ ότι η αποδιδόμενη στον Πλαστήρα απάντηση προς τον Σαράφη «Δεν ρωτάς καλύτερα τον Πιουριφόι;» (στο ίδιο, σ. 107) η οποία έχει αξιοποιηθεί έκτοτε ως τεκμήριο της απόλυτης εξάρτησης από την αμερικανική πρεσβεία και της πολιτικής αβουλίας του Πλαστήρα, δεν μπορεί να αναπαράγεται άκριτα. Για το θέμα αυτό βλ. στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου.

περιφέρεια. Να υποστηριχθή το πρόγραμμα των τίμιων οπαδών της ΕΠΕΚ και να πραγματοποιηθή συνεργασία με αυτούς». Η εφημερίδα, απομονώνοντας την παραπάνω φράση και εκμεταλλευόμενη το γεγονός ότι ταυτόχρονα είχε γίνει γνωστή η συγκρότηση κοινού ψηφοδελτίου μεταξύ του πρώην βουλευτή της ΕΠΕΚ, Μιχ. Γαληνού και της ΕΔΑ στη Λέσβο,⁸⁸ καλούσε τους Πλαστήρα και Βενιζέλο «δι' επισήμου και σαφούς δηλώσεώς των να καθορίσουν την θέσιν των κομμάτων των, εάν δηλαδή παραμένουν ταύτα κόμματα εθνικά ή συμμαχούν με τους εχθρούς της Πατρίδος».⁸⁹ Το γεγονός ότι την επομένη μόνο ο Βενιζέλος προέβη σε δηλώσεις, επέτρεπε, σύμφωνα με το *Βήμα*, να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι «τα δύο κόμματα [ΕΠΕΚ-ΚΦ] απεμπολούν την εθνικοφροσύνην των χάριν της εξασφαλίσεως μερικών χιλιάδων ψήφων των κομμουνιστών».⁹⁰ Η εφημερίδα έκανε επίσης λόγο για «μυστική συμφωνία» με την ΕΔΑ προκειμένου να προστεθούν στα ψηφοδέλτια της Ένωσης δικοί της υποψήφιοι.⁹¹

Μέσα σε αυτό το κλίμα αμφισβήτησης του «εθνικού» χαρακτήρα των κομμάτων της Ένωσης, δημοσιοποιήθηκε η πρόταση της ΕΔΑ προς την ΕΠΕΚ⁹² και παρά τη δήλωση του Πλαστήρα ότι «πράγματι εγένοντο αι προτάσεις συνεργασίας από την ΕΔΑ και ότι τας απέκρουσε, μη δεχθείς ούτε συζήτησιν επ' αυτών»,⁹³ ήταν προφανές ότι η δήλωση αυτή δεν ήταν επαρκής. Το γεγονός ότι η πρόταση είχε απορριφθεί δεν αρκούσε για τον φιλοσυναγερμικό Τύπο να άρει τις υποψίες για «κρυφή συνεργασία» και «καμουφλαρισμένη υποστήριξη των κομμουνιστών», ενώ προχωρούσε ένα βήμα παραπέρα διατυπώνοντας την άποψη ότι «η απόκρουσις των προτάσεων της ΕΔΑ δεν σημαίνει και απόκρουσιν των προτάσεων του ΚΚΕ».⁹⁴

Την επόμενη ημέρα, 30 Οκτωβρίου, μία συνέντευξη του Ζαχαριάδη ήρθε να ταραξεί τα ήδη ταραγμένα νερά. Σε αυτήν μεταξύ άλλων σημείωνε ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που γινόταν πρόταση συνεργασίας προς τον Πλαστήρα «αλλά την

⁸⁸ Οι αποκαλύψεις λίγες ημέρες αργότερα ότι με την κίνηση Γαληνού είχε συμφωνήσει η διοικούσα επιτροπή ΕΠΕΚ Λέσβου έδωσε νέα όπλα στον συναγερμικό Τύπο ο οποίος κατέληγε στο συμπέρασμα ότι υπήρχε «βαθεία διάβρωσις της ΕΠΕΚ από τας Αριστεράς ιδέας» και ότι «η φάσις της απλής συνοδοιπορίας, έχει ξεπερασθή. Τώρα βαδίζομεν προς πλήρη σχεδόν ταύτισιν και συμμαχίαν». Βλ. *Το Βήμα*, 31/10/1952.

⁸⁹ *Το Βήμα*, 25/10/1952.

⁹⁰ *Το Βήμα*, 26/10/1952.

⁹¹ Παρά το γεγονός ότι την ίδια μέρα ανακοινώθηκαν οι πρώτοι συνδυασμοί της ΕΔΑ, το γεγονός αυτό, σύμφωνα με την εφημερίδα, αποτελούσε κίνηση «διά να συγκαλύψη την αποκαλυφθείσαν συμφωνίαν». Βλ. *Το Βήμα*, 26/10/1952.

⁹² Η ΕΔΑ είχε κάθε λόγο να δημοσιοποιήσει την πρόταση συνεργασίας προκειμένου να εξαναγκάσει τον Πλαστήρα να προβεί και σε μία δημόσια αρνητική απάντηση, η οποία θα τον εξέθετε στον κόσμο της Αριστεράς. Αντίθετα η ΕΠΕΚ δεν φαίνεται να είχε όφελος από τη γνωστοποίηση της πρότασης.

⁹³ *Προοδεντικός Φιλελεύθερος*, 29/10/1952.

⁹⁴ *Το Βήμα*, 29/10/1952.

απέριπτε πάντοτε, διότι ήθελε να είναι κρυφή, προφασιζόμενος ότι η φανερή συνεργασία θα εξημίωνα. [...] Σήμερα δεν γίνεται να αρνηθή γιατί το ΚΚΕ δεν παίρνει θέσι στις εκλογές. Η συνεργασία του θα γίνη με δημοκρατικήν παράταξιν».⁹⁵

Μολονότι ο προσκείμενος στην ΕΠΕΚ Τύπος προσπαθούσε να αντιμετωπίσει το όλο θέμα με σχετική ψυχραιμία, εκτιμώντας ότι «ο Ζαχαριάδης προσφέρει μίαν υπηρεσίαν εις τους συναγερμικούς διότι τους παρέχη την ευκαιρίαν να θορυβούν επί ενός ανυπάρκτου θέματος»,⁹⁶ το όλο ζήτημα ήταν πλέον υπαρκτό. Ο συναγερμικός Τύπος σφυροκοπούσε την ΕΠΕΚ, με το *Βήμα* να καταγγέλλει ότι «από της στιγμής που ένα κόμμα δέχεται να στηριχθή εις τας Κομμουνιστικάς ψήφους, διά να εξουδετερώση μέσω αυτών την θέλησιν των αληθινών Ελλήνων [...] αυτό γίνεται επίορκον έναντι του εθνικού του καθήκοντος και εξέρχεται αυτομάτως από τα Εθνικά πλαίσια»⁹⁷ και την νεοεκδοθείσα *Απογευματινή* να προειδοποιεί πως «εάν η ΕΠΕΚ θελήση τελικώς να επιδιώξη να πλειοψηφίση στις εκλογές με την φανερή ή κρυφή υποστήριξι του ΚΚΕ τότε της λέμε από τώρα, ότι θα της φράξουμε το δρόμο προς την εξουσία. [...] Ας το πούμε, λοιπόν, από τώρα ωμά και απερίφραστα: ο Παπάγος δεν θα επιτρέψη στον Ζαχαριάδη να μη εις την Εξουσίαν διά της ΕΠΕΚ».⁹⁸

Η αποκάλυψη της πρότασης της ΕΔΑ σε συνδυασμό με τη συνέντευξη Ζαχαριάδη απαιτούσαν τη δημόσια τοποθέτηση από πλευράς της ΕΠΕΚ και συγκεκριμένα από τον Πλαστήρα, ο οποίος αναφερόταν ονομαστικά. Η δήλωση Πλαστήρα την επόμενη ημέρα αντιπαρέβαλε το «συνεπές, πλούσιον και καρποφόρον υπέρ του λαού»⁹⁹ έργο της κυβέρνησης, το οποίο δεν είχε καμία σχέση με τη «ζοφερά εικόνα την οποίαν εμφανίζει η ΕΔΑ εις το σημείωμά της». Απαντώντας στην αποστροφή της ΕΔΑ για τις ιστορικές ευθύνες που «θα βαρύνουν εκείνους που δεν θα συμμορφωθούν προς την Λαϊκήν θέλησιν», ο Πλαστήρας αναγνώρισε ως μόνη ευθύνη εκείνη που είχε ο κάθε ψηφοφόρος να επιλέξει με την ψήφο του ανάμεσα στη μία ή την άλλη παράταξη. Τέλος, σημείωσε ότι η ΕΠΕΚ επρόκειτο να συνεχίσει τη συνεργασία με το ΚΦ, διεκδικώντας την ψήφο του λαού προκειμένου να καταστεί δυνατή η εφαρμογή του προγράμματός τους. «Αν πάλιν ο Λαός μας αρνηθή την

⁹⁵ *Το Βήμα*, 30/10/1952.

⁹⁶ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 30/10/1952.

⁹⁷ *Το Βήμα*, 31/10/1952.

⁹⁸ *Απογευματινή*, 31/10/1952. Το κείμενο αυτό προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων από την πλευρά της Ένωσης, καθώς αξιοποιήθηκε ως μία επιπλέον απόδειξη ότι ο Συναγερμός προετοίμαζε «δυναμικές λύσεις» σε περίπτωση ήττας στις εκλογές, ενώ η δήλωση του Παπάγου ότι «και μία ψήφος πλειοψηφίας της αντιπάλου παρατάξεως αρκεί διά να είναι απολύτως σεβαστή από τον Ελληνικόν Συναγερμόν», χαρακτηρίστηκε ως ανεπαρκής από τον προσκείμενο στην Ένωση Τύπο.

⁹⁹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 1/11/1952.

εμπιστοσύνην του, η ευθύνη θα ανήκη αποκλειστικώς εις εκείνους που θα τον παραπλανήσουν», δείχνοντας εμμέσως ως υπεύθυνη την ηγεσία της ΕΔΑ. Είναι φανερό ότι η δήλωση του Πλαστήρα δεν απαντούσε επί της ουσίας στην πρόταση της ΕΔΑ αλλά ούτε παρουσίαζε τους λόγους για τους οποίους την είχε απορρίψει.¹⁰⁰ Ακόμα όμως και ο Τύπος της ΕΠΕΚ απέφυγε να τοποθετηθεί επί του θέματος και μόνο η *Προοδευτική Αλλαγή* σημείωνε ότι η συνεργασία με την ΕΔΑ «δεν θα ήτο απλώς ανωφελής αλλά και καταστρεπτική, όχι διά την Ένωσιν ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων, αλλά διά τον ίδιον τον δημοκρατικόν αγώνα» επαναφέροντας το δίλημμα μεταξύ Ένωσης και Συναγερμού, μεταξύ «δημοκρατίας και φασισμού» και τονίζοντας ότι «ιδιαίτερες συνεννοήσεις και συνεργασίες όχι μόνον δεν ωφελούν, αλλά προξενούν το μεγαλύτερο κακό στον αγώνα».¹⁰¹

Σε μία προσπάθεια να ερμηνευτεί η απόρριψη της πρότασης από την ΕΠΕΚ, θα πρέπει να λάβει κανείς υπόψη –πέραν του γεγονότος ότι είχε ήδη συνάψει συνεργασία με το ΚΦ, την οποία θα έθετε σε κίνδυνο η αποδοχή της πρότασης– το γενικό πολιτικό κλίμα πόλωσης της συγκεκριμένης περιόδου.¹⁰² Η ΕΠΕΚ ήταν ούτως ή άλλως ένα κόμμα, σύμφωνα με τους πολιτικούς αντιπάλους, «εθνικά ύποπτο». Η πρόταση της ΕΔΑ, αρκούσε από μόνη της να επιβεβαιώσει τις καταγγελίες αυτές και καθιστούσε την αποδοχή της ανέφικτη, καθώς θα έθετε de facto την ΕΠΕΚ, αλλά και το σύνολο της Ένωσης, εκτός «εθνικού πλαισίου». Η σφοδρή επίθεση που εξαπέλυε εναντίον της ο συναγερμικός Τύπος, είχε ως στόχο να αποσπάσει από αυτήν τις ψήφους των «εθνοφορόνων» πολιτών, αλλά ταυτόχρονα να σύρει την ΕΠΕΚ στην υιοθέτηση ενός αντικομμουνιστικού λόγου που θα απέκοπτε τις όποιες γέφυρες με τον κόσμο της Αριστεράς. Παρ' όλα αυτά, η ΕΠΕΚ, και συγκεκριμένα ο Πλαστήρας, απέφυγε στη δήλωσή του αντικομμουνιστικές εκφράσεις, ακολουθώντας για μία ακόμη φορά την τακτική της διάκρισης μεταξύ της ηγεσίας και των ψηφοφόρων της ΕΔΑ· κατηγόρησε την πρώτη, προσπαθώντας παράλληλα να προσελκύσει τους δεύτερους, θέτοντάς τους μπροστά στο δίλημμα «δημοκρατία ή φασισμός».

¹⁰⁰ Το γεγονός επισήμανε τόσο η ΕΔΑ, με δηλώσεις του Ιω. Πασαλίδη, όσο και ο Συναγερμός. Βλ. *Το Βήμα*, 2/11/1952.

¹⁰¹ *Προοδευτική Αλλαγή*, 30/10/1952.

¹⁰² Ο ρόλος του «αμερικανικού παράγοντα», ο οποίος έχει υποδειχθεί ως καθοριστικός στην απόρριψη της πρότασης (βλ. ενδεικτικά, Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ, 1951-1967*, σ. 196, καθώς και Μιχ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, σ. 516) πρέπει να αντιμετωπίζεται κριτικά, δεδομένης της έλλειψης τεκμηριωτικών στοιχείων. Περισσότερο κριτικά πρέπει να αντιμετωπίζονται τα δημοσιεύματα των προσκείμενων στον Συναγερμό εφημερίδων, τα οποία έκαναν συνεχώς λόγο για τη δυσαρέσκεια και τις παρεμβάσεις της αμερικανικής πρεσβείας προς την ΕΠΕΚ. Με αυτόν τον τρόπο η ΕΠΕΚ εμφανιζόταν ως ένα κόμμα που είχε «παραδοθεί» πλήρως στην Αριστερά και μόνο οι «σωτήριες» επεμβάσεις των Αμερικανών κατάφερναν να την διατηρούν εντός «εθνικών» πλαισίων.

Το διαφιλονικούμενο Κέντρο

Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, η συνεργασία ΕΠΕΚ-ΚΦ έλαβε την ουδέτερη ονομασία «Ένωση», χωρίς οποιοδήποτε επιθετικό προσδιορισμό που θα προσέδιδε σε αυτήν συγκεκριμένα πολιτικά χαρακτηριστικά. Η «Ένωση» προβλήθηκε αρχικά ως η συνεργασία δύο κομμάτων με κοινή πολιτική καταγωγή. Στην πραγματικότητα όμως η προβολή του βενιζελικού παρελθόντος¹⁰³ συνιστούσε σοβαρή οπισθοδρόμηση, καθώς αφαιρούσε από τα δύο κόμματα τα σύγχρονα πολιτικά χαρακτηριστικά τους προς χάρη ενός «ένδοξου» παρελθόντος. Η μη προβολή της παραταξιακής ταυτότητας του Κέντρου ως νομιμοποιητικού στοιχείου της συνεργασίας προκαλεί εντύπωση, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς τις άλλες εναλλακτικές που χρησιμοποιήθηκαν κατά την προεκλογική περίοδο: «Δημοκρατική Παράταξις», ενώ κάποιες φορές –λιγότερες πάντως– «Παράταξις του δημοκρατικού κέντρου». Η υποβάθμιση αυτή του Κέντρου δεν ήταν πάντως τυχαία, καθώς στην πραγματικότητα γύρω από αυτό διεξαγόταν μια πολιτική διαμάχη στην οποία ενεπλάκησαν «φίλιες» και «αλλότριες» δυνάμεις της Ένωσης.

Υπέρμαχος του Κέντρου, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον, εμφανίστηκε σε αυτές τις εκλογές ο άλλοτε αρνητής του: ο Σοφ. Βενιζέλος. Αντίθετα, ο Πλαστήρας, ο οποίος στο παρελθόν είχε υπεραμυνθεί του Κέντρου, φαίνεται πως έμεινε αμέτοχος σε αυτή τη διένεξη. Ο Βενιζέλος ήταν ο μόνος ο οποίος εξέφρασε δημόσια την αντίρρησή του σχετικά με την ονομασία του συνασπισμού των δύο κομμάτων, δηλώνοντας ότι ο ίδιος προτιμούσε την ονομασία «Ένωσις Κομμάτων Κέντρου»,¹⁰⁴ ενώ και κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου έκανε συνεχείς αναφορές στο Κέντρο. Μάλιστα, όπως σημείωνε, σε αντίθεση με την «άκρα δεξιά» και την «άκρα αριστερά» που αποτελούσαν «συμφοράς διά τον τόπον, [...] μόνον το Κέντρον θα σώση την Ελλάδα».¹⁰⁵

Ο Βενιζέλος δεν παρέλειπε να τονίζει ότι το Κέντρο αποτελούσαν η ΕΠΕΚ και το ΚΦ που μάχονταν «εναντίον του Συναγερμού της άκρας δεξιάς και εναντίον του κομμουνισμού της άκρας αριστεράς».¹⁰⁶ Επιπλέον, το Κέντρο εμφανιζόταν ως «η μόνη πολιτική οργάνωσις [...] ζωντανή, ομοιογενής και προπαρασκευασμένη διά να

¹⁰³ Να σημειωθεί ότι ως έμβλημα της Ένωσης επιλέχθηκε η άγκυρα, που αποτελούσε έμβλημα του Κόμματος Φιλελευθέρων επί αρχηγίας Ελευθέριου Βενιζέλου.

¹⁰⁴ *Προοδευτική Αλλαγή*, 21/10/1952. Να σημειωθεί πάντως ότι η δήλωση αυτή ήρθε μία εβδομάδα μετά την ανακοίνωση της ονομασίας «Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ».

¹⁰⁵ Δηλώσεις Βενιζέλου-Πλαστήρα στην εφ. *Μακεδονία*, όπως αναδημοσιεύτηκαν από τον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, 28/10/1952.

¹⁰⁶ *Προοδευτική Αλλαγή*, 23/10/1952.

κυβερνήση».¹⁰⁷ Έτσι η συνεργασία των δύο κομμάτων παρουσιαζόταν ως αποτέλεσμα της πολιτικής και ιδεολογικής ομοιογένειας της ευρύτερης παράταξης και όχι ως ευκαιριακή σύμπραξη, ενώ δινόταν και το πολιτικό τους στίγμα: «Τα κόμματα του Κέντρου παραμένουν άγρυπνοι φρουροί του Λαού και αδυσώπητοι εχθροί του Κομμουνισμού. [...] Η πολιτική μας αποβλέπει εις την απογύμνωσιν του Κομμουνισμού, ενώ η πολιτική του Συναγερμού, όστις έγινε υποχείριο της οικονομικής ολιγαρχίας, συντελεί εις την τόνωσίν του».¹⁰⁸

Όμως η Ένωση είχε προχωρήσει σε περαιτέρω συνεργασίες, οι οποίες, παρά τις ρητές διαβεβαιώσεις του Σοφ. Βενιζέλου ότι «επ' ουδενί λόγω πρόκειται να γίνη αλλοίωσις της μορφής και των πολιτικών κατευθύνσεων των συνδυασμών των κομμάτων του Κέντρου»,¹⁰⁹ έθεταν, αν μη τι άλλο, ερωτήματα για τα όρια αυτού του Κέντρου. Το γεγονός αυτό έσπευσε να καυτηριάσει ο Παπάγος κάνοντας λόγο για «δήθεν Κέντρον», το οποίο «θεωρητικώς θα ήτο μία παράταξις ισταμένη ιδεολογικώς και από απόψεως συνθέσεως μεταξύ της λεγομένης άκρας δεξιάς και της άκρας αριστεράς».¹¹⁰ Αντίθετα, «το μέτωπον της ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων και Σία», όπως αποκαλούσε απαξιωτικά την Ένωση, δεν ήταν τίποτε άλλο παρά το «παραδοξότερον πολιτικόν μωσαϊκόν» που μόνο στόχο είχε την κατάκτηση της εξουσίας, χωρίς να υπάρχει το παραμικρό πολιτικό πλαίσιο. Τέλος, χαρακτήριζε το Κέντρο «παρδαλόν κομματικόν κατασκευάσμα, επικίνδυνον διά την απόλυτον συνοχήν των ψηφοφόρων εκείνων οι οποίοι σήμερον προώρισται να αντιμετωπίσουν ειρηνικώς τον μέγαν κίνδυνον που λέγεται Κομμουνισμός».

Η αμφισβήτηση όμως του κεντρώου χαρακτήρα της Ένωσης είχε ξεκινήσει νωρίτερα, με αφορμή τις διευρυμένες συνεργασίες, από το *Βήμα* το οποίο είχε «επαινέσει» την επιλογή της ΕΠΕΚ και του ΚΦ να μην χρησιμοποιήσουν τον όρο Κέντρο στην ονομασία του συνασπισμού, καθώς «υπό την ονομασίαν αυτήν δεν θα ήτο δυνατόν να χωρέσουν και να σκεπασθούν στοιχεία δεξιά και αδιάλλακτα όπως οι κ.κ. Τουρκοβασίλης και Τσαλδάρης ή στοιχεία αριστερά και εαμίζοντα ως ο κ. Σβώλος και ο κ. Γρηγοριάδης των Αριστερών Φιλελευθέρων».¹¹¹ Η Ένωση όμως,

¹⁰⁷ Βλ. άρθρο του Σοφ. Βενιζέλου, *Προοδευτική Αλλαγή*, 2/11/1952.

¹⁰⁸ Από προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη στις 9/11/1952, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/11/1952.

¹⁰⁹ *Προοδευτική Αλλαγή*, 21/10/1952.

¹¹⁰ Από την προεκλογική ομιλία του Παπάγου στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Το Βήμα*, 8/11/1952.

¹¹¹ *Το Βήμα*, 18/10/1952. Ο Θεόδ. Τουρκοβασίλης συμμετείχε σε (τυπικά) ανεξάρτητο συνδυασμό στην επαρχία Μαντινείας μαζί με τον Κ. Μανέτα της ΕΠΕΚ και τον Ν. Μπακόπουλο του ΚΦ. Από τους Αριστερούς Φιλελεύθερους, οι οποίοι είχαν αποχωρήσει από την ΕΔΑ, πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ μόνον ο Λ. Καραμαούνας.

σύμφωνα με την εφημερίδα, δεν είχε χάσει το δικαίωμα να κάνει χρήση του Κέντρου μόνο εξαιτίας των συνεργασιών της, αλλά και εξαιτίας της πολιτικής που τα κόμματα είχαν εφαρμόσει κατά την περίοδο της συγκυβέρνησης: «Η πολιτική την οποία ακολούθησεν η τελευταία Κυβέρνησις ήτο κάθε άλλο εκτός από πολιτικήν Κέντρου, υπό την σημασίαν που εδίδετο άλλοτε εν Ελλάδι εις τον χαρακτηρισμόν τούτον και που εξακολουθεί να δίδεται εις τα προοδευτικά κόμματα των Ευρωπαϊκών Δημοκρατικών χωρών. Ήτο πολιτική αριστερίζουσα ή αριστερή της ΕΠΕΚ, εις την οποίαν επεδίωκε μόνον αλλά δεν επετύγχανε να θέση φραγμόν το κόμμα των Φιλελευθέρων». [...] Το Κόμμα των Φιλελευθέρων δεν αποτελεί [...] τίποτε άλλο πλέον, παρά μίαν απλήν ανάμνησιν Κέντρου, ενώ η ΕΠΕΚ βαίνει διαρκώς και περισσότερον αριστερά». ¹¹² Η κλιμακούμενη επίθεση του *Βήματος* προς τα κόμματα που –τουλάχιστον θεωρητικά– συγκροτούσαν το χώρο του Κέντρου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η εφημερίδα δεν απέρριπτε την ύπαρξη του Κέντρου ως διακριτού πολιτικού χώρου, αλλά αμφισβητούσε ότι ο χώρος αυτός εκφραζόταν από τα συγκεκριμένα κόμματα –για διαφορετικούς λόγους το καθένα. Αν λοιπόν τα κόμματα αυτά είχαν «παρεκκλίνει» του Κέντρου, ένα άλλο κόμμα έπρεπε να πάρει τη θέση τους: «το Κέντρον και η πολιτική του Κέντρου υπό τας σημερινάς Ελληνικάς πολιτικάς προϋποθέσεις, ως μίαν πολιτική προόδου απηλλαγμένη από ακρότητας και βασιζομένη εις την πρόβλεψιν εξασφαλίσεως εσωτερικής ησυχίας και εξωτερικής ειρήνης, δύναται και πρέπει να εκπροσωπηθούν από την πολιτικήν κίνησιν του Ελληνικού Συναγερμού». ¹¹³ Ο Συναγερμός εμφανιζόταν έτσι να αποτινάσσει το βάρος του «δεξιού» κόμματος και να μετακινείται, βοηθούσης της διεύρυνσης προς το χώρο των φιλελευθέρων, προς το χώρο του Κέντρου, τον οποίο εν τέλει καταλάμβανε, σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα: «Εν μέσω μίας συγκεχυμένης καταστάσεως, βλέπομεν την σημαίαν της Δημοκρατίας και του μόνου αρμόζοντος εις μίαν ελεύθερον Δημοκρατίαν πολιτικού προοδευτικού Κέντρου να την κρατή κατά την παρούσαν περίοδον ο Ελληνικός Συναγερμός. [...] Είναι δυνατόν ωρισμένα εκ παραδόσεως πολιτικά κόμματα και πρόσωπα του παλαιού πολιτικού Κέντρου να ευρίσκονται ακόμη επί της Ελληνικής πολιτικής σκηνής. Δεν είναι ιδικόν μας λάθος εάν εκακοποίησαν και εάν υπέστειλαν την σημαίαν των χάριν άλλων επιδιώξεων [...] και αν αγωνίζονται να διασωθούν τώρα εις έναν περίεργον συμφυρμόν με αντίθετα

¹¹² *Το Βήμα*, 21/10/1952.

¹¹³ *Το Βήμα*, 22/10/1952.

στοιχεία».¹¹⁴ Τα παραπάνω κείμενα, πέραν της οποιασδήποτε πολιτικής στόχευσης, αποτυπώνουν την ταχύτατη μετεξέλιξη της έννοιας του Κέντρου.¹¹⁵ Τις παραμονές των εκλογών του 1952, όχι μόνο δεν αμφισβητούνταν η ύπαρξη του Κέντρου, αλλά τα κόμματα διαγκωνίζονταν για την ένταξή τους σε αυτό, αναδιαμορφώνοντας έτσι και το πολιτικό του περιεχόμενο.

Η απάντηση σε αυτήν την «οικειοποίηση» του Κέντρου από τον Συναγερμό, δεν άργησε να έρθει. Η πρώτη, περισσότερο ήπια, ήταν εκείνη της *Ελευθερίας*:¹¹⁶ «κάποτε το Κέντρον εθεωρείτο και εχαρακτηριζέτο από όλους όσοι δεν ανήκαν εις αυτό, σαν ένα είδος Νεφελοκοκκυγίας της πολιτικής μας ζωής. Τώρα εκείνοι ακριβώς που δεν έχουν καμμίαν σχέσιν μαζί του, αγωνίζονται ν' αποδείξουν ότι είναι οι μόνοι αυθεντικοί και γνήσιοι εκπρόσωποί του».¹¹⁷ Η δεύτερη απάντηση, εκείνη του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*, ήταν άκρως επιθετική: «είπε κάποιος κάποτε ότι είμεθα “Κέντρον” και έκτοτε το επαναλαμβάνομεν όλοι ότι είμεθα Κέντρον ενώ δεν είμεθα». Η εφημερίδα προχωρούσε στην άρνηση της κεντρώας ταυτότητας: «Κέντρον σημαίνει Συντήρησις»¹¹⁸ και στην υιοθέτηση μίας άλλης: «Τι είμεθα λοιπόν; Είμεθα, μήπως, Αριστερά; Μάλιστα. Είμεθα Αριστερά. [...] Είμεθα Αριστερά διότι επιδιώκομεν ριζικάς κοινωνικάς μεταρρυθμίσεις μέσα εις την Δημοκρατίαν. Διότι πιστεύομεν ότι Δημοκρατία δεν είναι δυνατόν να υπάρξη χωρίς τας κοινωνικάς αυτάς μεταρρυθμίσεις. Διότι γνωρίζομεν ότι η πολιτική Δημοκρατία πλαταίνει όπου αμβλύνονται αι κοινωνικάι αντιθέσεις και ότι ατροφεί, όταν οξύνονται».¹¹⁹

Το κείμενο αυτό αποτυπώνει με ξεκάθαρο τρόπο την πλήρη διάσταση απόψεων που υπήρχε σχετικά με τον ιδεολογικό χαρακτήρα και τον πολιτικό προσανατολισμό της Ένωσης. Την ώρα που ο Σοφ. Βενιζέλος υιοθετούσε το Κέντρο προσδίδοντάς του έντονα αντικομμουνιστικά χαρακτηριστικά –προκειμένου να αποσεισει τις κατηγορίες περί «αριστερισμού»– μία άλλη τάση κινούνταν προς την

¹¹⁴ *Το Βήμα*, 23/10/1952.

¹¹⁵ Είναι πάντως ενδιαφέρον ότι αυτήν ακριβώς τη στιγμή της μετεξέλιξης του Κέντρου, έγιναν προσπάθειες να βρεθούν οι διεθνείς αναλογίες. Έτσι η *Προοδευτική Αλλαγή* δημοσίευσε συνέντευξη της αρχηγού του Κεντρικού Κόμματος της Γερμανίας (Deutsche Zentrumspartei) Helene Wessel, στην οποία τέθηκαν, μεταξύ άλλων, ερωτήσεις για τον γενικότερο προσανατολισμό του γερμανικού Κέντρου, ενώ εξασφαλίστηκε και η επιδοκιμασία της Wessel για την «μετριοπαθή» πολιτική της ΕΠΕΚ «που προσπαθεί να επιτύχη την άμβλυνσιν των παθών». Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 21/10/1952.

¹¹⁶ Να σημειωθεί εδώ ότι οι υπόρρητες «συνομιλίες» μεταξύ των εφημερίδων αποτελούν εξαιρετικά ενδιαφέρον χαρακτηριστικό όλων των προεκλογικών περιόδων. Σε εκλογές όμως που διεξάγονται μέσα σε κλίμα πόλωσης, όπως οι εκλογές του 1952, ο «διάλογος» αποκτά ιδιαίτερη οξύτητα.

¹¹⁷ *Ελευθερία*, 25/10/1952.

¹¹⁸ Παρ' όλα αυτά αναγνώριζε ότι «το Κέντρον δεν είναι απολίθωσις και αντίδρασις και δι' αυτό θεωρούμεν μέχρις ενός βαθμού γόνιμον τον κοινωνικόν και πολιτικόν ρόλον του».

¹¹⁹ Βλ. «Ο δρόμος μας», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 25/10/1952.

αντίθετη κατεύθυνση, ταυτίζοντας το Κέντρο με τη «συντήρηση», και ενέτασσε την ΕΠΕΚ (κυρίως αυτήν, αλλά κατ' επέκταση και την Ένωση) στην Αριστερά. Από την άλλη πλευρά, η *Ελευθερία*, υπεραμυνόμενη της κεντρώας ταυτότητας των κομμάτων της Ένωσης, περιέγραψε τα βασικά πολιτικά χαρακτηριστικά αυτού του χώρου που, όμως, πόρρω απείχαν από τον λόγο του Βενιζέλου: «Το Κέντρον σημαίνει, προ πάντων, γαλήνη, ισοπολιτεία, ασφάλεια διά τον ελληνικόν λαόν εν τω συνόλω του. Αποτελεί διά κάθε πολίτην, ο οποίος θέλει να ζήση εις τα πλαίσια των νόμων, εγγύησιν ότι δικαιούται να βιοπαλαίη ανενόχλητος και να κοιμάται ήσυχος. Διά την χώραν αυτήν, [...] το Κέντρον αποτελεί εγγύησιν ότι η περίοδος του αίματος, της βίας, της ανωμαλίας, ανήκει ανεπιστρεπτί εις το παρελθόν».¹²⁰ Η διαμάχη όμως γύρω από το Κέντρο που εξελισσόταν μεσούσης της προεκλογικής περιόδου επέτεινε τελικώς ακόμη περισσότερο τη σύγχυση γύρω από το «τι ήταν και τι ήθελε η Ένωση».

Η προεκλογική πολυγλωσσία

Πρόγραμμα

Η σύνταξη ενός προγράμματος θέσεων της Ένωσης ΕΠΕΚ-ΚΦ, αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα. Παρότι το θέμα είχε απασχολήσει την μεικτή επιτροπή των δύο κομμάτων, στις 19 Οκτωβρίου η *Προοδευτική Αλλαγή* σχολίαζε αρνητικά το γεγονός ότι δεν είχε υπάρξει αποτέλεσμα: «το πρόγραμμα είναι που θα γαλβανίση τας μάζας και θα τας κινήση εις ενθουσιώδη αγώνα. [...] Όσον και αν τα βασικά αιτήματα είναι [...] η Δημοκρατία, η Ελευθερία, η κοινωνική Δικαιοσύνη, ο Λαός θέλει να μάθη πώς συγκεκριμένως τα αιτήματα αυτά θα υλοποιηθούν».¹²¹ Τελικά το αναμενόμενο από την εφημερίδα πρόγραμμα δεν συγκροτήθηκε και αντ' αυτού ανακοινώθηκε ότι οι προεκλογικές ομιλίες της Ένωσης θα είχαν «προγραμματικό» χαρακτήρα καθώς σε αυτές θα παρουσιάζονταν «εις γενικές γραμμάς αι αρχαί βάσει των οποίων η εκλογική παράταξις των δημοκρατικών κομμάτων θ' αντιμετώπιση τα φλέγοντα προβλήματα της χώρας».¹²² Οι γενικές αυτές αρχές ήταν «αποκατάστασις εις το ακέραιον και διαρκής εξύψωσις των

¹²⁰ *Ελευθερία*, 26/10/1952.

¹²¹ Βλ. «Ο αγών», *Προοδευτική Αλλαγή*, 19/10/1952.

¹²² *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 3/11/1952.

δημοκρατικών μας θεσμών, ειρήνευσις και λαϊκή ενότης, απαλλαγή των εργαζομένων από την εκμετάλλευσιν της ολιγαρχίας».¹²³

Παρά τις προσπάθειες να παρουσιαστεί η έλλειψη προγράμματος είτε ως ένδειξη πολιτικής «εντιμότητας» της Ένωσης¹²⁴ είτε ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι εκλογές δεν αφορούσαν επιμέρους «πολιτικά θέματα»,¹²⁵ είναι φανερό ότι η σύνταξη ενός προγράμματος προσέκρουε μοιραία στο εύρος των συνεργασιών στις οποίες είχε προβεί η Ένωση. Ήταν προφανές ότι υπήρχαν ζητήματα στα οποία οι θέσεις των συνεργαζόμενων κομμάτων δεν συνέκλιναν ούτε στο ελάχιστο, όπως για παράδειγμα τα μέτρα ειρήνευσης. Τη δυσχέρεια αυτή προέβαλε, με μία δόση υπερβολής, ο συναγερμικός Τύπος διερωτώμενος ποιο από τα προγράμματα των συνεργαζόμενων κομμάτων επρόκειτο να είναι το πρόγραμμα της Ένωσης: «θα είναι το Δεξιόν συντηρητικόν του κ. Τσαλδάρη; [...] θα είναι το λησμονημένον πλέον προοδευτικόν πρόγραμμα των Φιλελευθέρων; [...] Θα είναι το αριστερότερον προοδευτικόν πρόγραμμα του κ. Πλαστήρα και της ΕΠΕΚ; Ή θα είναι το Σοσιαλιστικόν πρόγραμμα του κ. Σβώλου και των Αριστερών Φιλελευθέρων; [...] Πώς είναι δυνατόν ο λαός μέσα εις αυτήν την πολυποίκιλην Ρωσικὴν σαλάταν, να ανεύρη μίαν κεντρικὴν γραμμὴν πολιτικῆς κατευθύνσεως και να την εγκρίνη;».¹²⁶ Είναι φανερό ότι η διατύπωση των οποιωνδήποτε θέσεων θα εξέθετε πολιτικά όλους τους συνεργαζόμενους και θα δημιουργούσε περαιτέρω τριγμούς στο εσωτερικό των κομμάτων. Η πλέον ανώδυνη, πολιτικά, επιλογή ήταν αυτή που τελικώς προκρίθηκε: η απουσία προγράμματος.¹²⁷

¹²³ Βλ. «Ειρήνευσις και λαϊκή ενότης», άρθρο του Πλαστήρα, *Προοδευτική Αλλαγή*, 30/10/1952.

¹²⁴ «Δεν πρόκειται τα δύο κόμματα του Κέντρου να σε φορτώσουν υποσχέσεις και προγράμματα. Αυτόν τον ρόλον τον αφίνομεν εις τους πολιτικούς μας αντιπάλους, οι οποίοι είναι αδίστακτοι προκειμένου να σκορπίζουν υποσχέσεις». Από προεκλογική ομιλία του Σοφ. Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/11/1952.

¹²⁵ Σύμφωνα με την ΕΠΕΚ το διακύβευμα των εκλογών ήταν πολύ βαθύτερο και αφορούσε την ίδια τη δημοκρατία, οπότε τα «επιμέρους πολιτικά θέματα» ήταν ήσσονος σημασίας. Σε αντίθετη περίπτωση, θα έπρεπε οι αντίπαλοι «να είχαν να επιδείξουν ένα, έστω και στοιχειώδες πρόγραμμα πολιτικόν και οικονομικόν διάφορον του ιδικού μας». Βλ. προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/11/1952.

¹²⁶ *Το Βήμα*, 21/10/1952.

¹²⁷ Να σημειωθεί πάντως ότι ούτε ο Συναγερμός εμφάνισε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα. Αντ' αυτού ο Παπάγος προσέδωσε στην προεκλογική του ομιλία στη Θεσσαλονίκη, μία εβδομάδα πριν από τις εκλογές, χαρακτηριστικά «συμβολαίου με τον λαό», το οποίο ονόμασε «σύμφωνο Θεσσαλονίκης», όπου ανέπτυξε τις βασικές θέσεις του κόμματος: α) αποκατάσταση διεθνούς κύρους της χώρας, β) ομαλότητα και ειρήνη στη χώρα, γ) χρηστή κρατική διοίκηση, δ) «μάχη» για τη μείωση του κόστους παραγωγής και την αύξηση των εξαγωγών, ε) μείωση των κρατικών δαπανών και περιορισμό του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία, στ) μείωση της ανεργίας, ζ) ενίσχυση της αγροτικής παραγωγής. Βλ. *Το Βήμα*, 8/11/1952. Βλ. Περισσότερα στο Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 106-108, όπου αναλύεται το πολιτικό στίγμα του «συμβολαίου της Θεσσαλονίκης». Παρ' όλα αυτά, όπως επισημαίνει ο Ευάνθης

Προεκλογικός αγώνας

Σε αυτές τις εκλογές η συνεργασία των κομμάτων ΕΠΕΚ-ΚΦ άλλαξε και τον τρόπο διεξαγωγής του προεκλογικού αγώνα, ο οποίος θεωρητικά θα μοιραζόταν ανάμεσα στους δύο αρχηγούς.¹²⁸ Η κλονισμένη υγεία του Πλαστήρα όμως, δεν επέτρεψε την παρουσία του παρά μόνο στις τρεις μεγάλες προεκλογικές συγκεντρώσεις (Θεσσαλονίκης, Πειραιά, Αθήνας). Ο Σοφ. Βενιζέλος περιόδευσε σε Μακεδονία, Θράκη και Κρήτη, ενώ επικουρικό ρόλο φαίνεται πως ανέλαβαν οι Γεώργ. Καρτάλης και Γεώργ. Βαρβούτης στους οποίους ανατέθηκε να περιοδεύσουν «εις διαφόρους περιοχάς της χώρας διά ν' αναπτύξουν εις τον λαόν το πρόγραμμα της Ενώσεως».¹²⁹ Οι αρχηγοί των υπόλοιπων συνεργαζόμενων κομμάτων δεν ενεπλάκησαν στον κεντρικό προεκλογικό αγώνα και ο ρόλος τους περιορίστηκε αποκλειστικά και μόνο στις περιφέρειες στις οποίες κατήλθαν ως υποψήφιοι, όπως για παράδειγμα ο Κ. Τσαλδάρης στην Κόρινθο¹³⁰ και ο Αλέξανδρος Σβώλος στη Θεσσαλονίκη.¹³¹ Παράλληλα όμως σε αυτές τις εκλογές αξιοποιήθηκε περισσότερο το ραδιόφωνο, καθώς επί τρεις εβδομάδες ο Συναγερμός¹³² και η Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ¹³³ είχαν τη δυνατότητα να παρουσιάζουν από ραδιοφώνου τρεις φορές την εβδομάδα επί δεκάλεπτο τις θέσεις τους,¹³⁴ ενώ για πρώτη φορά μεταδόθηκαν οι προεκλογικές ομιλίες των αρχηγών των δύο κομμάτων στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα.¹³⁵

Το πρώτο ζήτημα ωστόσο το οποίο κλήθηκε η Ένωση να αντιμετωπίσει δεν ήταν η αντιπαράθεσή της με τα άλλα κόμματα, αλλά η προσχώρηση πολιτευτών της,

Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα 2010, σ. 265: «το περίφημο “Συμβόλαιο με το λαό” ήταν μία γενική διακήρυξη».

¹²⁸ Διευρυμένες αρμοδιότητες φαίνεται πως είχε αποκτήσει η μεικτή επιτροπή των δύο κομμάτων, λόγω της ασθένειας του Πλαστήρα και της απουσίας του Βενιζέλου. Σημειώνεται ότι ο Βενιζέλος βρισκόταν στη Γαλλία, καθώς θεωρούσε ότι «ένα 20ήμερον διά τον εκλογικόν αγώνα με έντονον περιοδείαν εις τα μεγάλα αστικά κέντρα είναι αρκετόν», βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 21/10/1952.

¹²⁹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 6/11/1952. Να σημειωθεί ότι το πλειοψηφικό δεν άφηνε περιθώρια στους υποψηφίους να διεξάγουν προσωπικό αγώνα και η προεκλογική μάχη δινόταν πλέον υπέρ της Ένωσης.

¹³⁰ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/11/1952.

¹³¹ *Προοδευτική Αλλαγή*, 31/10/1952.

¹³² Εκ μέρους του Συναγερμού μίλησαν οι Στέφανος Στεφανόπουλος, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Γεώργιος Εξηγνάρης, Εμμανουήλ Τσουδερός, Σπυρίδων Μαρκεζίνης κ.ά.

¹³³ Πρώτος ομιλητής από πλευράς ΕΠΕΚ-ΚΦ ήταν ο Κωνσταντίνος Ρέντης (*Προοδευτική Αλλαγή*, 23/10/1952), ενώ ακολούθησαν οι Λεωνίδας Σπαής, Δημήτριος Μπότσαρης, Απόστολος Ορφανίδης, Γρηγόρης Κασιμάτης, Γεώργιος Καρτάλης κ.ά.

¹³⁴ Παρότι παραχωρήθηκε ραδιοφωνικός χρόνος και στην ΕΔΑ, η ομιλία του πρώτου εκπροσώπου της, Στέφανου Σαράφη, δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας του ότι τμήματα του κειμένου που επρόκειτο να εκφωνηθεί λογοκρίθηκαν από την υπηρεσιακή κυβέρνηση Δημ. Κιουσόπουλου. Παρ' όλα αυτά το πλήρες κείμενο δημοσιεύθηκε στον Τύπο. Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 31/10/1952. Το κείμενο συμπεριλήφθηκε αργότερα και στο Στέφανου Σαράφη, *Άρθρα - λόγοι - δηλώσεις, 1952-1967*, Αθήνα 1980, σ. 85-91.

¹³⁵ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 13/11/1952.

με δημόσια δήλωση, στον Συναγερμό. Εννέα ημέρες μετά την προκήρυξη των εκλογών, δημοσιεύθηκε στο *Βήμα*, όπως αναφέρθηκε ήδη, δήλωση είκοσι τεσσάρων πολιτικών προερχόμενων από το ΚΦ και την ΕΠΕΚ στην οποία σημείωναν ότι «η ανάγκη ν' αποκτήσει η χώρα ισχυρήν και σταθερήν Κυβέρνησιν τους ήγαγεν εις την απόφασιν να συνεργασθούν εις τον Ελληνικόν Συναγερμόν»,¹³⁶ ενώ δύο ημέρες αργότερα ακολούθησαν άλλοι έντεκα¹³⁷ και ανακοινώθηκε η κάθοδος του Γεωργ. Παπανδρέου ως ανεξάρτητου συνεργαζόμενου με τον Συναγερμό. Όσο και αν τα δύο συνεργαζόμενα κόμματα και ειδικότερα το ΚΦ, το οποίο αποτελούσε την κύρια πηγή διαρροής πολιτευτών, προσπάθησαν να αμβλύνουν τις εντυπώσεις, κάνοντας λόγο για πρόσωπα που είτε είχαν διαγραφεί νωρίτερα από το κόμμα, είτε είχαν αποτύχει στις εκλογές και κατά συνέπεια «απετέλουν βάρος διά το Κόμμα από του οποίου τούτο ευχαρίστως απηλλάγη», ήταν προφανές ότι η προσχώρησή τους στον Συναγερμό δημιουργούσε ένα κλίμα υπεροχής του «πολυσυλλεκτικού» Συναγερμού έναντι της «φυλλορροούσας» Ένωσης. Όσο όμως πλησίαζαν οι εκλογές, και οι τόνοι οξύνονταν, ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεν παρέλειπε να κάνει λόγο για «αποστάτες της Φιλελευθέρως παρατάξεως, οι οποίοι ενώ ουδέποτε εκίνησαν την γλώσσαν των διά να διαφωνήσουν όταν εκυβέρνα το Κέντρον, κατελήφθησαν από πατριωτικόν σεληνιασμόν όταν ωσφράνθησαν τας εκλογάς και έσπευσαν να βουλευτούν καταλλήλως οι άνθρωποι. [...] Και δεν εδίστασαν να βεβηλώσουν και το όνομα του Ελευθερίου Βενιζέλου διά να δικαιολογήσουν την βδελυρήν αποστασίαν των».¹³⁸

Οι χαρακτηρισμοί που επιφύλαξε στους προσχωρήσαντες στον Συναγερμό ο προσκεείμενος στην Ένωση Τύπος ήταν βαρύτατοι και απαξιωτικοί σε μία προσπάθεια να ανατραπεί το κλίμα που είχε δημιουργηθεί. Έτσι, η *Ελευθερία* έκανε λόγο για «αποστάτες» και «απόβλητους της λαϊκής εμπιστοσύνης», «αποτυχημένους της πολιτικής ζωής, διαγραφέντες από το Κόμμα Φιλελευθέρων και αποκλεισθέντες από τους συνδυασμούς του»,¹³⁹ η *Προοδευτική Αλλαγή* τους χαρακτήρισε

¹³⁶ Επρόκειτο για τους Εμμανουήλ Τσουδερό, Κωνσταντίνο Αδαμόπουλο, Στέλιο Βασιλειάδη, Κωνσταντίνο Γιαβάσογλου, Κωνσταντίνο Δανηλίδη, Γεώργιο Εξηντάρη, Αντώνιο Θεοδωρίδη, Θεόδωρο Κιζάνη, Κλέωνα Κοσμίδη, Ν. Κωνσταντόπουλο, Πέτρο Λεβαντή, Γεράσιμο Λύχνο, Νικόλαο Μανούση, Εμμανουήλ Μαρινάκο, Μικέ Μαυρογορδάτο, Ιωάννη Μελά, Σταμάτη Μερκούρη, Κωνσταντίνο Μουρατίδη, Στέφανο Πρόκο, Χρήστο Σολομωνίδη, Γεώργιο Τζηρίδη και Χαράλαμπο Ψαρρό. Βλ. *Το Βήμα*, 19/10/1952.

¹³⁷ Επρόκειτο για τους Παντελή Ροζάκη, Ιωάννη Δούμπα, Χρήστο Παπασταύρου, Νικόλαο Β. Αναστασίου, Ιωάννη Κοκκινάτο, Ανδρέα Κόμη, Δημήτριο Μπερδελή, Περικλή Χρυσοχέρη, Σπύρο Μαλασπίνα, Κώστα Κωνσταντινίδη, Στυλιανό Καναβαριώτη. Βλ. *Το Βήμα*, 21/10/1952.

¹³⁸ Από προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/11/1952.

¹³⁹ *Ελευθερία*, 21/10/1952.

«πεμπτοφαλαγγίτες, τυχοδιώκτας και εσμό αποβλήτων»,¹⁴⁰ «σκύβαλα», «πολιτικά καθάρματα», ενώ η αποχώρησή τους χρεώθηκε στο «δημοσιογραφικόν και οικονομικόν συγκρότημα το οποίον από πολύν τώρα καιρόν ανεδείχθη μαγειρείον τέτοιων παναθλίων πολιτικών καρυκευμάτων».¹⁴¹ Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν ότι πέρα από την πολιτική ουσία της προσχώρησης των φιλελεύθερων, διεξαγόταν μία μάχη εντυπώσεων και από τις δύο πλευρές, την οποία πάντως έμοιαζε να κερδίζει ο Συναγερμός.

Σε αυτήν την προεκλογική περίοδο δόθηκε ιδιαίτερο βάρος στην προβολή του κυβερνητικού έργου που είχαν να επιδείξουν η ΕΠΕΚ και το ΚΦ,¹⁴² υπογραμμίζοντας πάντα τις δυσκολίες επίτευξης του έργου εξαιτίας της ισχνής πλειοψηφίας και της «λυσσώδους αντίδρασης» της αντιπολίτευσης. Λιγότερες αναφορές στο κυβερνητικό έργο έγιναν, εύλογα, από τον Πλαστήρα, ο δε Σοφ. Βενιζέλος, ο οποίος είχε ασκήσει για μεγάλο διάστημα καθήκοντα πρωθυπουργού, υπήρξε αρκετά αναλυτικός. Ιδιαίτερης προβολής έτυχαν τα οικονομικά επιτεύγματα της κυβέρνησης (μείωση του πληθωρισμού, ανάκτηση εμπιστοσύνης στη δραχμή, περιστολή στρατιωτικών δαπανών μέσω μείωσης της θητείας, αυξήσεις μισθών και συντάξεων του δημοσίου), οι απαλλοτριώσεις τσιφλικιών υπέρ των ακτημόνων και τα μέτρα επιείκειας, ενώ δεν έλειψαν οι αναφορές στην ψήφιση του νέου Συντάγματος αλλά και στην εξωτερική πολιτική (ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ και βελτίωση των σχέσεων με Τουρκία, Γιουγκοσλαβία και Ιταλία).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποτίμηση των μέτρων επιείκειας, καθώς υπήρξαν διαφοροποιήσεις ως προς την οπτική της προβολής τους. Έτσι οι Βενιζέλος και Πλαστήρας έδωσαν έμφαση στο γεγονός ότι αυτά δεν έθεσαν σε κίνδυνο την ασφάλεια της χώρας¹⁴³ -ο Πλαστήρας μάλιστα τα χαρακτήρισε μέσο κατοχύρωσης της εθνικής ασφάλειας-¹⁴⁴ και ότι δεν υπήρξαν αποτέλεσμα «συναλλαγής ή παραχωρήσεων προς την Αριστεράν».¹⁴⁵ Σε εντελώς διαφορετικό μήκος κύματος, ο Καρτάλης, αγνόησε τις αιτιάσεις περί «ασφάλειας του κράτους» και παρέμεινε

¹⁴⁰ *Προοδευτική Αλλαγή*, 21/10/1952.

¹⁴¹ *Προοδευτική Αλλαγή*, 31/10/1952.

¹⁴² Στο πλαίσιο της προβολής του κυβερνητικού έργου εκδόθηκε τις παραμονές των εκλογών το Γ. Αθανασιάδης-Νόβας (επιμ.), *Τα πεπραγμένα της κυβέρνησεως Πλαστήρα-Βενιζέλου*, [Αθήνα 1952].

¹⁴³ «Ενώ απενείμαμεν δικαιοσύνην, δεν εσημειώθη ούτε έν μοναδικόν επεισόδιον διαταράξεως της τάξεως», από την προεκλογική ομιλία Βενιζέλου στην Αθήνα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/11/1952.

¹⁴⁴ Βλ. την προεκλογική ομιλία Πλαστήρα στην Αθήνα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/11/1952.

¹⁴⁵ Από την προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/11/1952.

προσηλωμένος στην άποψη που είχε εκφραστεί από την ΕΠΕΚ στις προηγούμενες εκλογές, ότι δηλαδή τα μέτρα ειρήνευσης αποτελούσαν απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή του οποιουδήποτε προγράμματος –ακόμα και για την ανόρθωση της οικονομίας.¹⁴⁶ Οι διαφοροποιήσεις αυτές εξέφραζαν για μία ακόμα φορά τη διάσταση απόψεων εντός της Ένωσης. Τόσο ο Βενιζέλος όσο και ο Πλαστήρας είχαν υιοθετήσει μία απολογητική στάση σε σχέση με την πολιτική της ειρήνευσης, επιδιώκοντας με τον τρόπο αυτό να «καθησυχάσουν» το εκλογικό σώμα. Στον αντίποδα, ο Καρτάλης παρέμενε σταθερός σε μία επιθετική πολιτική γραμμή που θεωρούσε την εφαρμογή των μέτρων ειρήνευσης ως βασικό πυλώνα της ίδιας της ανασυγκρότησης της χώρας. Στην πραγματικότητα όμως, η διαφοροποίηση αυτή στο λόγο της Ένωσης περί ειρήνευσης, εκτός από τις όποιες πολιτικές διαφορές, υπάκουε στις ανάγκες που δημιουργούσε η απεύθυνση σε ένα ευρύτερο εκλογικό σώμα που εκτεινόταν από τις παρυφές της Αριστεράς και έφτανε ως τις παρυφές της Δεξιάς.

Πέρα από την προβολή του κυβερνητικού έργου, μεγάλο μέρος της προεκλογικής εκστρατείας της Ένωσης αναλώθηκε στην αντιπαράθεση με τον Συναγερμό και στη δημιουργία κλίματος πόλωσης.¹⁴⁷ Μάλιστα η αντιπαράθεση έλαβε τα χαρακτηριστικά μετωπικής σύγκρουσης, με τον Πλαστήρα να παρομοιάζει τους δύο πολιτικούς σχηματισμούς με «στρατόπεδα»: «από εδώ είναι το στρατόπεδο της Ελευθερίας, της Δημοκρατίας και της ίσης προς όλους λειτουργίας των Νόμων. Από εκεί είναι το στρατόπεδο της μισαλλοδοξίας, του παλαιοκομματισμού και της στείρας αντιδράσεως».¹⁴⁸ Η αντιπαράθεση κινήθηκε σε δύο άξονες: αφενός στην ίδια τη φύση του κόμματος. Έτσι ο Συναγερμός κατηγορούνταν ότι δεν αποτελούσε «πολιτικόν, κοινοβουλευτικόν, δημοκρατικόν οργανισμόν» αλλά «πολιτικήν ανωμαλίαν και εκτροπήν»,¹⁴⁹ ότι ήταν «τεχνητό κατασκεύασμα των περιστάσεων»¹⁵⁰ χωρίς να προσκομίζει μία νέα πολιτική πρόταση, ότι ήταν εκπρόσωπος της «οικονομικής ολιγαρχίας» και όργανο «σκοτεινών συμφερόντων».¹⁵¹ Το δεύτερο στοιχείο αφορούσε την καταδίκη της μέχρι τότε παρουσίας του στην πολιτική. Ο

¹⁴⁶ Βλ. τη ραδιοφωνική προεκλογική ομιλία του Καρτάλη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/11/1952.

¹⁴⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι –σε επίπεδο αρχηγών κομμάτων– ο λόγος της Ένωσης ήταν περισσότερο πολωτικός από εκείνον του Συναγερμού.

¹⁴⁸ Βλ. συνέντευξη Πλαστήρα στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, 27/10/1952.

¹⁴⁹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 28/10/1952.

¹⁵⁰ Από την προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/11/1952.

¹⁵¹ Από την προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/11/1952.

Συναγερμός ήταν ένα κόμμα χωρίς πρόγραμμα και χωρίς πολιτικό λόγο, που υιοθετούσε την πολιτική αδιαλλαξία, και είχε ως στόχο την «τεχνητή αναβίωση της ψυχώσεως του διχασμού [...] διά σκοπούς καθαρής πολιτικής ιδιοτελείας».¹⁵² Δεν έλειψε όμως και η αναμενόμενη μανιχαϊστική αντιπαράθεση του «καλού» με το «κακό» με όρους αντιθετικού ζεύγους: «Προοδευτική Παράταξις» και «Ανθελληνικός Συναγερμός»,¹⁵³ «Φασισμός» και «Δημοκρατία».¹⁵⁴ Σε αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε ακόμη περισσότερο ο προσκείμενος στην ΕΠΕΚ Τύπος, με χαρακτηριστικότερο το δημοσίευμα του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου* την παραμονή των εκλογών: «Δεν υπάρχουν σήμερα αποχρώσεις. Υπάρχει δίλημμα: Ναι ή Όχι. Δημοκρατία ή Φασισμός. Ελευθερία ή Βία. Ψωμί ή Δυστυχία. Ανεξαρτησία ή υποταγή. Ισοτιμία ή υποτέλεια. Τρόπος να πάμε καλύτερα ή να βουλιάζουμε οριστικά. [...] Ένα πρέπει να αποφύγουμε: το κνούτο, τον τρόπο. Γι' αυτό θα υψώσουμε όλοι μαζί φραγμό στο Φασισμό. Γι' αυτό θα ψηφίσουμε όλοι μαζί Δημοκρατία».¹⁵⁵

Ο Τύπος και σε αυτές τις εκλογές σήκωσε το βάρος της προσωπικής επίθεσης στον Παπάγο μέσω της μείωσης της στρατιωτικής του αξίας,¹⁵⁶ ενώ προβλήθηκαν και οι «δυναμικές» λύσεις που σχεδίαζε ο Συναγερμός σε περίπτωση επικράτησης της Ένωσης ΕΠΕΚ-ΚΦ, η στήριξή του από την «οικονομική ολιγαρχία», η αδυναμία του να επικοινωνεί με τον λαό και τα προβλήματά του, ενώ στηλιτεύθηκε η «καπήλευση» του Ελευθερίου Βενιζέλου από τον Συναγερμό και η προβολή του Παπάγου ως διαδόχου του.¹⁵⁷ Τις τελευταίες ημέρες πάντως της προεκλογικής περιόδου οι προσωπικές επιθέσεις υποχώρησαν δίνοντας τη θέση τους στο δίλημμα «φασισμός ή δημοκρατία».

Η ΕΔΑ δεν κατέλαβε αντίστοιχο χώρο στον προεκλογικό λόγο των ηγετών της Ένωσης, ενώ και σε αυτή την περίπτωση καταγράφηκε η μεταξύ τους διαφοροποίηση. Έτσι, μόνον ο Πλαστήρας απηύθυνε κάλεσμα προς τους

¹⁵² Από την προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στη Θεσσαλονίκη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/11/1952.

¹⁵³ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 28/10/1952.

¹⁵⁴ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 30/10/1952.

¹⁵⁵ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/11/1952.

¹⁵⁶ Την ίδια στιγμή ο φιλοσυναγερμικός Τύπος εξήρε τη στρατιωτική δράση του Παπάγου στο αλβανικό μέτωπο και εν συνεχεία στο Γράμμο, και προέβαλε τη σύλληψή του από τους Γερμανούς και την κράτησή του σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, αντιπαραβάλλοντάς την με όσους «καλοπερνούσαν εις την Μ. Ανατολήν και Νίκαιαν», υπονοώντας τους Βενιζέλο και Πλαστήρα, αντίστοιχα. *Ακρόπολις*, 15/11/1952, όπως παρατίθεται στο Ελένη Πασχαλουδή, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 78-79.

¹⁵⁷ Βλ. χαρακτηριστικά το κύριο άρθρο «Ένας Φιλελεύθερος», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/11/1952.

ψηφοφόρους της Αριστεράς, θέτοντάς τους προ των «ευθυνών» τους: «κάθε ψήφος που αποσπάται από την κάλπην της Δημοκρατικής Ενώσεως δεν είναι μόνον χαμένη. Πηγαίνει και ενισχύη τον φασισμόν», ενώ απευθυνόμενος «προς την ανώνυμον ηρωικήν μάζαν της Εθνικής Αντιστάσεως» υπενθύμισε την κατάργηση της Μακρονήσου και των Γιούρων, την αποφυλάκιση κρατουμένων και την απόλυση εξορίστων, και τη δημιουργία «κλίματος ελευθερίας».¹⁵⁸ Τέλος μιλώντας στην «ηρωική και αδάμαστο Αθήνα»,¹⁵⁹ χαρακτήρισε «μάταιο» τον αγώνα της ΕΔΑ, την οποία κατήγγειλε ότι «αδιαφορεί αν την επομένη της τυχόν επικρατήσεως του Συναγερμού θα εξαπολυθή εδώ ένα τεράστιον κύμα διώξεων που δεν θα αφήση αριστερόν εις το σπίτι του».¹⁶⁰ Ο Σοφ. Βενιζέλος τήρησε σαφείς αποστάσεις από το «κάλεσμα» αυτό στους αριστερούς ψηφοφόρους και απέφυγε την οποιαδήποτε αναφορά στο θέμα, ενώ αντίθετα, υπενθύμισε «το ηρωικόν θάρρος» του ΚΦ που ανέλαβε «τας ιστορικός ευθύνas της διεξαγωγής του αντισυμμοριακού αγώνος τον οποίον έφερεν εις αίσιον τέρμα».¹⁶¹

Η ΕΔΑ ωστόσο σε αυτές τις εκλογές είχε να αντιμετωπίσει το εκβιαστικό δίλημμα που της είχε τεθεί με το πλειοψηφικό, προκειμένου να στηρίξει τους συνδυασμούς της Ένωσης, έστω και με τη μορφή προσθήκης υποψηφίων της Ένωσης στα δικά της ψηφοδέλτια. Στο δίλημμα «ή Πλαστήρας ή Πάπαγος», η ηγεσία τόσο της ΕΔΑ όσο και του ΚΚΕ απάντησαν με τη θέση «τι Πλαστήρας τι Παπάγος», υιοθετώντας μία εξίσου σκληρή κριτική απέναντι στην Ένωση και τον Συναγερμό. Στην τακτική αυτή η ΕΠΕΚ δεν απάντησε παρά μόνο εμμέσως, κάνοντας χρήση της πρότασης συνεργασίας που της είχε απευθύνει η ΕΔΑ προκειμένου να αποδείξει η ίδια αυτοανααιρούνταν στην πράξη.¹⁶² Δέκα μέρες όμως πριν τις εκλογές ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* απευθύνθηκε προς τους ψηφοφόρους της ΕΔΑ με κύριο

¹⁵⁸ Από την προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στον Πειραιά, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 14/11/1952.

¹⁵⁹ Η συγκεκριμένη φράση του Πλαστήρα εξόργισε το ΚΚΕ, το οποίο μέσω του ραδιοφωνικού σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα», στις 15/11 του επιτέθηκε προσωπικά: «[...] Όταν το ελαστικό τουφέκι μνηούσε τη λευτεριά στις ηρωικές συνοικίες της Αθήνας, ο παραθεριστής των Καννών έστελνε μηνύματα αφοσίωσης στο Χίτλερ». ΑΣΚΙ/Αρχείο Ρ/Σ «Ελεύθερη Ελλάδα», φ. 34.1. Η αναφορά αυτή στη στάση του Πλαστήρα στην Κατοχή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς είναι ίσως η πρώτη φορά που το ΚΚΕ εμφανιζόταν να υιοθετεί τις κατηγορίες περί «προδοσίας» του Πλαστήρα, τις οποίες είχε απορρίψει το 1945.

¹⁶⁰ Από την προεκλογική ομιλία του Πλαστήρα στην Αθήνα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/11/1952.

¹⁶¹ Από την προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στην Αθήνα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/11/1952.

¹⁶² Βλ. «Ένας της ΕΔΑ...», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 11/11/1952.

άρθρο του,¹⁶³ στο οποίο ασκούσε πίεση στους ψηφοφόρους της σημειώνοντας ότι «η ήττα της Προοδευτικής Παρατάξεως, θα σημάνη την συντριβήν της Δημοκρατίας και την παλινόρθωσιν του φασισμού», ενώ επισήμαινε ότι «πραγματικός, δηλαδή επικίνδυνος αντίπαλος του παπαγικού νεοφασισμού είναι σήμερα μόνον η Προοδευτική Παρατάξις» καθώς ήταν η μόνη που μπορούσε να διεκδικήσει τη νίκη. Τέλος κατέληγε ότι «χρέος του κάθε δημοκρατικού και αληθινά προοδευτικού πολίτου, ανεξαρτήτως της ιδιαίτερης πολιτικής τοποθετήσεώς του, είναι να κλείση την πόρτα, που ανοίγει στο φασισμό η ηγεσία της ΕΔΑ, διά της καταβαραθρώσεως μεγάλου αριθμού ψήφων, αντιπάλων του φασισμού, ψηφίζων υπέρ της Προοδευτικής Παρατάξεως. Μόνον κατά τον τρόπον αυτόν διασώζει την απειλουμένην σήμεραν Δημοκρατίαν». Για μία ακόμη φορά υιοθετήθηκε η λογική της «χαμένης ψήφου» προς την ΕΔΑ, καθώς ο «φασισμός δεν έχει άλλη ελπίδα σωτηρίας, παρά την διάσπασί μας»,¹⁶⁴ ενώ ο αγώνας αυτός, όσο πλησίαζαν οι εκλογές, άρχισε να παίρνει νέα χαρακτηριστικά καθώς αυτή η «χαμένη ψήφος» έπαυε να λογίζεται ως τέτοια: «Κάθε ψήφος που δεν δίδεται στον Πλαστήρα δίδεται ουσιαστικά στον Παπάγο».¹⁶⁵

Σε αυτήν την προεκλογική περίοδο, όπου το βάρος δόθηκε στην προβολή του κυβερνητικού έργου και στην αντιπαράθεση με τον Συναγερμό, και δευτερευόντως με την ΕΔΑ, εκείνο που απασχόλησε λιγότερο ήταν οι θέσεις της Ένωσης. Παρότι αυτές εμφανίζονταν διάσπαρτες στον προεκλογικό λόγο, δεν έτυχαν ιδιαίτερης προβολής. Έτσι, οι πάγιες θέσεις για την «αποκατάσταση κράτους δικαίου, την ανύψωσιν του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων τάξεων, ιδιαίτέρως των εργατικών και τη

¹⁶³ Βλ. «Προς την ΕΔΑ», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 9/11/1952.

¹⁶⁴ Βλ. «Καμία χαμένη ψήφος», *Προοδευτική Αλλαγή*, 13/10/1952.

¹⁶⁵ Προκειμένου να ασκηθεί περισσότερη πίεση στους ψηφοφόρους της ΕΔΑ προβλήθηκαν ιδιαίτερα οι δημόσιες τοποθετήσεις δύο πολιτευτών της. Ο πρώτος, Νίκος Παππάς, υποψήφιος της ΕΔΑ στο νομό Τρικάλων στις προηγούμενες εκλογές, με δημόσια επιστολή του προς τους ψηφοφόρους των νομών Τρικάλων και Καρδίτσας, σημείωνε: «Δεν σας καλώ να ψηφίσετε τους συνδυασμούς του Κέντρου για να πάψετε νάσαστε αριστεροί, αλλ' ακριβώς για να διατηρηθήτε αριστεροί. [...] Υπάρχει τρόπος να μετρηθή η δύναμη της αριστεράς και στις εκλογές αυτές. Γιατί μπορείτε να προσθέσετε ένα όνομα υποψηφίου της στο ψηφοδέλτιο της ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων». Βλ. «Οι αριστεροί», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 13/11/1952. Ο δεύτερος, Κων. Γιαννούλος, παραιτήθηκε από την υποψηφιότητά του στη Λάρισα με το ψηφοδέλτιο της ΕΔΑ και δήλωσε ότι θα στήριζε το συνδυασμό ΕΠΕΚ-ΚΦ, σημειώνοντας: «Δυστυχώς η έλλειψις συνειδήσεως του φόβου της Δικτατορίας δεν επέτρεψε την Ένωσιν των Δημοκρατικών Δυνάμεων. [...] Συνιστώ εις τους εκλογείς να πραγματοποιήσουν την Δημοκρατική Ένωσιν στις εκλογές, ψηφίζοντας τους συνδυασμούς των Ηνωμένων Κομμάτων ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων». Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/11/1952. Τέλος, προκειμένου να ενισχυθεί το επιχείρημα ότι η κάθοδος της ΕΔΑ στις εκλογές ενίσχυε ουσιαστικά τον Συναγερμό, έτυχαν ιδιαίτερης προβολής στον Τύπο πληροφορίες για συμμετοχή οπαδών του Συναγερμού στις προεκλογικές συγκεντρώσεις της ΕΔΑ με στόχο να δημιουργηθεί η εντύπωση «ότι η ΕΔΑ διαθέτει εκλογικόν όγκον και δύναται να διεκδικήσει την νίκη».

μέριμνα διά την ελληνικήν νεότητα»,¹⁶⁶ αλλά και άλλες, όπως η επιβολή φορολογικής δικαιοσύνης προς όφελος των επαγγελματιών, η ενίσχυση μέσω πιστώσεων στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, η αποκατάσταση συνδικαλιστικών ελευθεριών, που επανέφεραν θέσεις του προγράμματος της ΕΠΕΚ του 1951, αποτέλεσαν δευτερεύον στοιχείο του προεκλογικού λόγου. Τέλος, όσον αφορά το ζήτημα των μέτρων επιείκειας, υπό τη γενική θέση ότι στόχος ήταν η ολοκλήρωση της ειρήνευσης,¹⁶⁷ που περιλάμβανε την κατάργηση της εξορίας και την απόλυση των κρατουμένων, μόνον ο Καρτάλης περιέγραψε το πλαίσιο των μέτρων με μεγαλύτερη σαφήνεια και έκανε λόγο για την κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονιμάτων.¹⁶⁸

Η Ένωση, καθώς βιάδιζε προς τις κάλπες, είχε υποβαθμίσει τις θέσεις και το πρόγραμμά της, είχε προχωρήσει σε μία σειρά από αντιφατικές συνεργασίες που είχαν οδηγήσει σε έναν εξίσου αντιφατικό προεκλογικό λόγο, είχε αποδουθεί σε μία μανιχαϊστική αντιπαράθεση με τον Συναγερμό και είχε τηρήσει αμφιλεγόμενη στάση απέναντι στην Αριστερά. Όλα τα παραπάνω πρόδιδαν την ανυπαρξία κοινής πολιτικής, την οποία επιδείνωναν οι προσωπικές αντιθέσεις. Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να δημιουργείται μία εικόνα σύγχυσης, που επέτεινε την αβεβαιότητα για τη δυνατότητα σχηματισμού βιώσιμης κυβέρνησης –που αποτελούσε, μεταξύ άλλων το επίδικο των εκλογών. Με άλλα λόγια, τις παραμονές των εκλογών η Ένωση έπλεε πλησίστια προς την μεγάλη ήττα.

Εκλογικό αποτέλεσμα

Οι βασικοί πολιτικοί σχηματισμοί, του Ελληνικού Συναγερμού, της Ένωσης ΕΠΕΚ-ΚΦ και της ΕΔΑ, μαζί με μία σειρά ανεξάρτητων συνδυασμών¹⁶⁹ αλλά και μεμονωμένων υποψηφίων,¹⁷⁰ αναμετρήθηκαν στις εκλογές της 16^{ης} Νοεμβρίου.

¹⁶⁶ Από την προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στην Αθήνα, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 15/11/1952.

¹⁶⁷ «Διά να λείψουν πλέον οι διά πολιτικούς λόγους φυλακισμένοι, εξόριστοι και παυμένοι χωρίς άλλη αφορμή».

¹⁶⁸ Από τη ραδιοφωνική προεκλογική ομιλία του Καρτάλη, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/11/1952.

¹⁶⁹ Πέραν των ανεξάρτητων συνδυασμών που στήριζαν τα κόμματα, άλλοι 10, σύμφωνα με τον Ηλία Νικολακόπουλο συμμετείχαν στις εκλογές, βλ. *Η καχεκτική δημοκρατία*, Αθήνα 2001, σ. 164.

¹⁷⁰ Στις εκλογές αυτές οι μεμονωμένοι υποψήφιοι ξεπέρασαν τους 200, αριθμός μεγαλύτερος από οποιαδήποτε άλλη προγενέστερη ή μεταγενέστερη εκλογική αναμέτρηση. Βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 164.

Αποτελέσματα εκλογών 1952¹⁷¹

Κόμματα	Ποσοστό	Έδρες
Ελληνικός Συναγερμός	49,22	247
Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ	34,22	51
Συνεργαζόμενοι με ΕΠΕΚ-ΚΦ	2,84	-
Ανεξάρτητοι κεντρώοι υποψήφιοι	1,55	2 ¹⁷²
ΕΔΑ	9,55	-
Συνδυασμοί «δημοκρατικής συνεργασίας» ¹⁷³	1,73	-
Διάφοροι	0,22	-

Η νίκη του Συναγερμού υπήρξε σαρωτική και προκάλεσε «θανάσιμο τραύμα» στην Ένωση και ειδικότερα στην ΕΠΕΚ, της οποίας ο αρχηγός,¹⁷⁴ αλλά και μία σειρά βουλευτών της δεν επανεξελέγησαν. Προκάλεσε όμως και την κοινοβουλευτική «εξαφάνιση» της ΕΔΑ, η οποία μολοντί συγκέντρωσε ποσοστό 9,55%¹⁷⁵ δεν εξέλεξε κανέναν βουλευτή. Το στοιχείο όμως που προκαλούσε εντύπωση στη νίκη του Συναγερμού ήταν ότι αυτή οφειλόταν κατά μεγάλο ποσοστό στη διείσδυση που είχε επιτύχει στον χώρο του Κέντρου, αποσπώντας ψήφους τόσο από την ΕΠΕΚ όσο και από το Κόμμα Φιλελευθέρων, γεγονός που αποτυπωνόταν με μεγαλύτερη ένταση στην αύξηση της εκλογικής του επιρροής στις περιφέρειες των Νέων Χωρών, οι οποίες αποτελούσαν έως τότε προνομιακό χώρο για τα συνεργαζόμενα κόμματα.¹⁷⁶

Οι διαφορετικές απόψεις και θέσεις εντός της Ένωσης, τόσο του ΚΦ όσο και της ΕΠΕΚ, εκδηλώθηκαν, όπως ήταν φυσικό, και στην εκτίμηση του αποτελέσματος.¹⁷⁷ Η αποτίμηση του αποτελέσματος από τον Πλαστήρα,

¹⁷¹ Τα στοιχεία από το Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, σ. 165 και παράρτημα.

¹⁷² Οι δύο εκλεγέντες ανήκαν στον Ανεξάρτητο Συνδυασμό Κέντρου στο Ρέθυμνο. Ο ένας από αυτούς προσχώρησε στην ΕΠΕΚ και ο άλλος στο ΚΦ.

¹⁷³ Στις εκλογικές περιφέρειες Κέρκυρας, Λέσβου και Χανίων με την υποστήριξη της ΕΔΑ.

¹⁷⁴ Παρότι ήδη από πολύ νωρίς ο Πλαστήρας δεχόταν εισηγήσεις να κατέλθει υποψήφιος σε κάποια αναπληρωματική εκλογή, προκειμένου να εισέλθει στη Βουλή, δεν αποδέχθηκε κάτι τέτοιο. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 25/11/1952.

¹⁷⁵ Το ποσοστό της ΕΔΑ «διορθώνεται» σε 11,28% αν συνυπολογιστούν και οι συνδυασμοί «δημοκρατικής συνεργασίας», Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, «Κομματική και εκλογική αποτύπωση του εμφυλίου, 1950-1952», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 348.

¹⁷⁶ Βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Καχεκτική δημοκρατία*, σ. 166-176, όπου παρουσιάζεται η συνολική εκτίμηση του αποτελέσματος. Βλ. επίσης Ηλίας Νικολακόπουλος, «Κομματική και εκλογική αποτύπωση του εμφυλίου», σ. 348 για μια προσεγγιστική εκτίμηση των μετακινήσεων ψήφου 1951-1952, από την οποία προκύπτει ότι οι διαρροές από την εκλογική βάση της ΕΠΕΚ προς τον Συναγερμό ήταν της ίδιας τάξης, αν όχι ελαφρώς μεγαλύτερες, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες διαρροές από την εκλογική βάση του ΚΦ.

¹⁷⁷ Ανάλογες διαφοροποιήσεις ως προς την εκτίμηση του αποτελέσματος υπήρξαν και από πλευράς του ΚΦ. Έτσι εκφράστηκαν απόψεις που απέδωσαν την εκλογική ήττα στις συνεργασίες (με την ΕΠΕΚ, το Λαϊκό Κόμμα και την «ερωτοτροπία» με την Αριστερά), στην απουσία του Σοφ. Βενιζέλου κατά την προεκλογική περίοδο, την προσχώρηση φιλελευθέρων στον Συναγερμό, στην έλλειψη προγράμματος

δημοσιεύθηκε με κείμενό του στην *Προοδευτική Αλλαγή*.¹⁷⁸ Σε αυτό, ο Πλαστήρας επισήμαινε ως παράγοντες της ήττας «των συνεργασθέντων κομμάτων ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων» τα εξής: α) τη σύμπραξη των δύο κομμάτων¹⁷⁹ και β) τη φθορά που αυτά είχαν υποστεί εξαιτίας της άσκησης κυβερνητικής εξουσίας και της «θαρραλέας λήψης αντιδημοτικών μέτρων».¹⁸⁰ Από την άλλη, ο Καρτάλης εκτιμούσε ως αιτία της ήττας της ΕΠΕΚ τη συνεργασία με το ΚΦ: «η συνεργασία με το Κόμμα Φιλελευθέρων έβλαπεν κατά έν ποσοστόν την ΕΠΕΚ, εκ της συνεργασίας αυτής δυναμικά και δημιουργικά στελέχη της ΕΠΕΚ παρεμερίσθησαν κατά ένα τρόπον και εκ της συνεργασίας αυτής επήλθε διάσπασις της συνεχείας του εκλογικού αγώνος εναντίον των αντιπάλων μας».¹⁸¹

Οι εκτιμήσεις του προσκείμενου στην Ένωση Τύπου παρουσίασαν μεγαλύτερη ποικιλία. Η *Προοδευτική Αλλαγή* επέρριψε τις ευθύνες αποκλειστικά και μόνο στη στάση της ΕΔΑ,¹⁸² κάνοντας λόγο για «έγκλημα κατά του έθνους και κατά της δημοκρατίας». Αφού σημείωνε ότι ο Συναγερμός έκανε χρήση παντός θεμιτού και αθέμιτου μέσου¹⁸³ προκειμένου να ψηφιστούν οι συνδυασμοί της ΕΔΑ, κατήγγελλε τόσο την ηγεσία της ΕΔΑ όσο και την εκτός Ελλάδας ηγεσία του ΚΚΕ ότι επέμειναν «εις την υποστήριξιν πλήρων συνδυασμών εις την ΕΔΑ» και έθεσαν «εις ίσην μοίραν τον Πλαστήραν και τον Παπάγον» εξυπηρετώντας με αυτόν τον

και στην αποκοπή του κόμματος από τις λαϊκές μάζες. Βλ. Πρακτικά σύσκεψης Κόμματος Φιλελευθέρων, 4/3/1953, ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 21. Περισσότερο οξύς στην κριτική του ήταν ο πολιτευτής του κόμματος Γεώργιος Μελάς. Με επιστολή του προς τον Σοφ. Βενιζέλο στις 19/11/1952, σημείωνε ως αίτια της «συντριβής» την «υποταγή» του ΚΦ στην ΕΠΕΚ, τη συνεργασία χωρίς «ιδεολογικήν εντροπήν» με στοιχεία της «άκρας δεξιάς» και την ταυτόχρονη αποδοχή υποψηφιοτήτων όπως εκείνες των Παπαπολίτη και Κύρκου, την «αισχρά δημαγωγία προς άγραν αριστερών ψήφων». Η εκτίμηση του Μελά, ο οποίος είχε εκφράσει και παλιότερα τη διαφωνία του με τον Σοφ. Βενιζέλο, τον έθεσε εκτός κόμματος. Η επιστολή δημοσιεύεται στο Ντούνια Α. Κουσίδου - Στ. Γ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος, 1950-1953*, Αθήνα 1993, σ. 687-691.

¹⁷⁸ Βλ. «Διατί δεν ενικήσαμεν», *Προοδευτική Αλλαγή*, 23/11/1952.

¹⁷⁹ «Διότι μεταξύ των μαζών αι οποίαι ακολουθούν εκάτερον των συνεργαζομένων κομμάτων υπάρχουν ιδεολογικά διαφοραί, αι οποίαι δεν είναι δυνατόν να ικανοποιηθούν από την σύμπραξιν».

¹⁸⁰ Αναφερόμενος για μία ακόμα φορά στο κυβερνητικό έργο σημείωνε ότι «οσονδήποτε γόνιμον και αν είναι το έργον μιας Κυβερνήσεως [...] θα υπάρχουν πάντοτε τα μεγάλα προβλήματα, που θα αναμένουν την λύσιν των και τα συμφέροντα μεγάλων του Λαού ομάδων, τα οποία, παρά πάσαν καλήν θέλησιν, θα παραμένουν ανικανοποίητα». Την άποψη αυτή συμμεριζόταν και ο Σοφ. Βενιζέλος: «είχομεν το θάρρος να λάβωμεν σειράν αντιδημοτικών μέτρων, τα οποία ήσαν αναγκαία διά την οικονομικήν εξυγίανσιν και την νομισματικήν σταθερότητα». Βλ. Πρακτικά σύσκεψης Κόμματος Φιλελευθέρων, 4/3/1953, ΙΑΜΜ/ΑΣΒ, φ. 21.

¹⁸¹ Επιστολή Γ. Καρτάλη προς Γεώργ. Ε. Γιαννόπουλο, 12/2/1953, ΔΗΚΙ/ΑΓΚ, φ. 10.57.

¹⁸² Η εφημερίδα κυκλοφόρησε με τίτλο «Η Ε.Δ.Α. έδωσε την νίκη εις τον φασιστικόν "Ε.Σ."», βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 17/11/1952.

¹⁸³ Την παραμονή των εκλογών είχαν συλληφθεί επ' αυτοφώρω ο αστυνομικός διευθυντής Ιω. Καραχάλιος και δύο αξιωματικοί της χωροφυλακής να μοιράζουν, φορώντας πολιτικά, προκηρύξεις που καλούσαν τους ψηφοφόρους να «μαυρίσουν τον Πλαστήραν και τον Βενιζέλον» και να ψηφίσουν απόφιο το ψηφοδέλτιο της ΕΔΑ. Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 17/11/1952.

τρόπο «τους σκοπούς του Νεοφασισμού» με αποτέλεσμα να διασπαστεί η «ενότητα ψήφου των Ελλήνων αντιφασιστών και δημοκρατών».¹⁸⁴

Την άποψη περί ευθύνης της ΕΔΑ –αλλά μόνο όσον αφορά τα μεγάλα αστικά κέντρα– φάνηκε να συμμερίζεται και ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*.¹⁸⁵ Ωστόσο καθοριστικό ρόλο, σύμφωνα με την εφημερίδα έπαιξε το πλειοψηφικό που «νόθευσε» το λαϊκό αίσθημα και «απέδωσε, ως προεβλέπετο, μίαν Βουλήν, που δεν αντικατοπτρίζει την λαϊκήν θέλησιν».¹⁸⁶ Επίσης παρότι αναγνώριζε ότι ο Συναγερμός «παγίδευσε» μέρος του λαού με την «αχαλίνωτον εκμετάλλευσιν των ψυχώσεων που επιζούν και των υλικών δυσχερειών της παρούσης στιγμής», σημείωνε ότι εκείνο που κυρίως αποτέλεσε κρίσιμο παράγοντα στη διαρροή ψηφοφόρων ήταν η «νόθευσις της λαϊκής φυσιογνωμίας της ΕΠΕΚ, από τους πεμπτοφαλαγγίτας της Αντιδράσεως και τους παρασκηνιακούς αυλοκόλακας, οι οποίοι ηλλοίωσαν κατά την κρισιμωτέραν ώραν του λαϊκού αγώνος, την καθαρότητα της γραμμής της και ημαύρωσαν την ακτινοβολίαν της. Και, κατ' αυτόν τον τρόπον, εκλόνισαν την εμπιστοσύνην των λαϊκών στρωμάτων προς την συνέπειαν της καθοδηγήσεώς της».

Τέλος, η *Ελευθερία* απέδωσε την «ήττα του Κέντρου» σε τρεις παράγοντες:¹⁸⁷

α) την ολιγωρία της κυβέρνησης Βενιζέλου-Πλαστήρα, εξαιτίας της έλλειψης πολιτικού ρεαλισμού,¹⁸⁸ στη λήψη μίας σειράς μέτρων (κρατική διοίκηση, υιοθέτηση οικονομικής πολιτικής μακράς πνοής), β) την ανάλωση της κυβερνητικής δραστηριότητας στα μέτρα επιείκειας¹⁸⁹ και γ) το «όνειδος» των συνδυασμών του Κέντρου.¹⁹⁰ Η εφημερίδα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «η ήττα του Κέντρου [...] ήλθεν ως μοιραία συνέπεια των σφαλμάτων και των παραλείψεων ενός έτους».

Είναι προφανές ότι οι παραπάνω εκτιμήσεις δεν συνέκλιναν, καθώς άλλες έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στην κυβερνητική πολιτική, άλλες στην ιδεολογική

¹⁸⁴ Παρ' όλα αυτά την επόμενη ημέρα η εφημερίδα αφού έκανε αναφορά για μία ακόμη φορά στη «λυσσώδη αντίδρασιν της ΕΔΑ, χάρις εις την οποίαν παρεσύρθη μεγάλη μερίς αντισυναγερμικών ψήφων», κατέστησε σαφές ότι «δεν πρόκειται, την ώραν αυτήν, να ανοιζόμεν οιανδήποτε αντιδικίαν προς την ΕΔΑ».

¹⁸⁵ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 17/11/1952.

¹⁸⁶ «Ισχυρή και αλύγιστη», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 18/11/1952. Η έμφαση στο παρόν απόσπασμα αλλά και όσα ακολουθούν είναι του πρωτοτύπου.

¹⁸⁷ Βλ. «Πικραί αλήθειαι», *Ελευθερία*, 23/11/1952.

¹⁸⁸ «Ενόμισεν ότι με την καχεκτικήν πλειοψηφίαν, που διέθετε, ήτο δυνατόν να κρατήση την αρχήν επί ολόκληρον τετραετίαν».

¹⁸⁹ «Ηναλώθησαν μήνες ολόκληροι [...] εις τον τομέα αυτόν, που ήτο θορυβωδέστατος, μολονότι ενδιέφερε μόλις το 10% του λαού. Αλλ' έγινε και κάτι ακόμη χειρότερον. Διάφορα τυχάρπαστα και αναρχούμενα στοιχεία του Κέντρου έδωσαν εις τον ελληνικόν λαόν την εντύπωσιν [...] ότι το Κέντρον ερωτοτροπεί προς τον αμείλικτον εχθρόν του έθνους».

¹⁹⁰ «Περιελήφθησαν εις αυτούς τα πλέον απίθανα πρόσωπα: αιλουροειδή της πολιτικής, εξηυτελισμένοι πράκτορες, εφθαρμένοι εκπρόσωποι της δεξιάς, ατομικώς ανυπόληπτα υποκείμενα».

ασάφεια λόγω της διεύρυνσης και άλλες –λιγότερες πάντως– στη στάση της ΕΔΑ. Το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο όμως ήταν ότι δεν υπήρξε σύγκλιση ούτε σχετικά με το ποιος ήταν ο ηττημένος: η Ένωση, η ΕΠΕΚ ή το Κέντρο. Η διαφοροποίηση αυτή αποτυπώνει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ύπαρξη αντίρροπων δυνάμεων που επένδυναν πολιτικά σε διαφορετικά σχήματα, γεγονός που επρόκειτο σύντομα να αποτελέσει την αιτία της μεγάλης ρήξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII 1953: Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ

Το ζήτημα της συγχώνευσης με το ΚΦ

Η εκλογική συντριβή της Ένωσης ΕΠΕΚ-ΚΦ στις εκλογές του 1952, σε συνδυασμό με την κοινοβουλευτική παντοδυναμία του Συναγερμού, έθεσε επί τάπητος την επανεξέταση της πολιτικής στρατηγικής της ΕΠΕΚ και του Κόμματος Φιλελευθέρων. Η συγχώνευση των δύο κομμάτων εν ονόματι του Κέντρου –που είχε απασχολήσει, όπως αναφέρθηκε ήδη, τα δύο κόμματα την περίοδο της συγκυβέρνησης– επανήλθε στη συζήτηση την επομένη κιόλας των εκλογών. Βασικός εκφραστής της άποψης αυτής ήταν η *Ελευθερία*, η οποία είχε προσανατολιστεί στην κατεύθυνση της συνένωσης όλων των δυνάμεων του Κέντρου, προκειμένου να αντιπαρατεθούν με αξιώσεις στον Συναγερμό, τηρώντας με συνέπεια αυτή τη στάση σε όλη τη μετέπειτα περίοδο. Περιέγραψε μάλιστα με απόλυτη σαφήνεια το πλαίσιο των «καθηκόντων» του Κέντρου στις νέες πολιτικές συνθήκες: «Να διαφοροποιήσει, πρώτον, την ιδεολογία του απολύτως και εις όλους τους τομείς από την δεξιάν και από τον κομμουνισμόν και να στραφή προς τα δύο άκρα με την ιδίαν αποφασιστικότητα. Και να επιδοθή, δεύτερον, με τόλμην εις την οριστικήν ανασυγκρότησίν του. Μετά την ήτταν [...] επιβάλλεται η ταχυτάτη συγκέντρωσις και ανασύνταξις των δυνάμεων».¹

Η προοπτική όμως της συγχώνευσης δεν τύγχανε καθολικής αποδοχής – κυρίως εντός της ΕΠΕΚ. Βασικός εκφραστής της αντίθεσης, από την πλευρά του Τύπου, υπήρξε ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*² ο οποίος χρέωνε τη συζήτηση περί Κέντρου στον Σοφ. Βενιζέλο και αμφισβητούσε την ιδεολογική και πολιτική ταύτιση της ΕΠΕΚ με το ΚΦ που θα νομιμοποιούσε την υπαγωγή τους σε ένα κοινό πολιτικό χώρο.³ Υπό αυτό το πρίσμα η εφημερίδα επιδόθηκε στην επισήμανση των μεγάλων διαφορών μεταξύ των δύο κομμάτων. Σύμφωνα με αυτή, η ΕΠΕΚ γεννήθηκε από λαϊκά στρώματα μη εκφραζόμενα πολιτικά από το ΚΦ και το Κέντρο, τα οποία τοποθετούνταν αριστερότερα αυτών⁴ και επομένως μία ενδεχόμενη συγχώνευση θα

¹ Βλ. «Πικραί αλήθειαι», *Ελευθερία*, 23/11/1952.

² Υπενθυμίζεται ότι ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* εξέφραζε περισσότερο τις απόψεις του Γ. Καρτάλη.

³ «Ο κ. Βενιζέλος και οι φίλοι του επιμένουν [...] εις την άποψιν της “συγχωνεύσεως” [...] και προπαγανδίζουν το πολιτικόν σχήμα του “Κέντρου”», βλ. «Η συγχώνευσις», 1/12/1952. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι το συγκεκριμένο κείμενο διατυπώνει με εξαιρετική σαφήνεια μία άλλη άποψη για τον ιδεολογικό και πολιτικό χαρακτήρα της ΕΠΕΚ.

⁴ Ο λαός αυτός που διαμόρφωσε, σύμφωνα με την εφημερίδα, την ιδεολογία του «από τους συγχρόνους αγώνας [...] ανεξήτει και αναζητεί κάτι άλλο. Ησθάνετο την ανάγκην να προχωρήσει πέραν του

ισοδυναμούσε με «προδοσία» απέναντι στα λαϊκά αυτά στρώματα. Μάλιστα ως απόδειξη της «βλαπτικής επίδρασης» του Κέντρου και στα δύο κόμματα ανέφερε την κυβερνητική τους συνεργασία «διότι έπεισε ωρισμένα λαϊκά στρώματα των Φιλελευθέρων ότι το κόμμα των επροχώρησε πολύ προς τα εμπρός (πέραν του Κέντρου) και ωρισμένα λαϊκά στρώματα της ΕΠΕΚ ότι το κόμμα των εσύρετο πολύ προς τα οπίσω (προς το Κέντρο)». Το «οπισθοδρομικό» όμως Κέντρο δεν εξέφραζε ως χώρος τα λαϊκά στρώματα που επιθυμούσαν ριζοσπαστικές και ταχείες μεταβολές διότι «δεν είναι μάζαι συντηρητικάί ώστε η πολιτική θέσις των να ευρίσκεται εις το Κέντρον, αλλά μάζαι ριζοσπαστικάί, και με ισχυράς σοσιαλιστικάς τάσεις, ώστε η θέσις των να είναι πέραν και αριστερώτερα του Κέντρου, καλύπτουσα ολόκληρον τον, μεταξύ του Κέντρου και της Άκρας Αριστεράς, πολιτικόν χώρον». Η οποιαδήποτε «νόθευση της λαϊκής φυσιογνωμίας της ΕΠΕΚ» στο όνομα του Κέντρου θα συνιστούσε, όπως σημείωνε η εφημερίδα, ήττα μεγαλύτερης πολιτικής σημασίας από εκείνη των εκλογών. Στόχος της ΕΠΕΚ, βάσει αυτού του σκεπτικού, θα έπρεπε να είναι η αποσαφήνιση των διαφορών των δύο κομμάτων, η ανανέωση του «αρχικού προοδευτικού και ριζοσπαστικού» προγράμματος της ΕΠΕΚ, η αξιολόγηση των στελεχών της και η δημοκρατική οργάνωση του κόμματος. Όλα τα παραπάνω θα αποτελούσαν εγγύηση της συνεπούς πορείας της και θα καθιέρωναν τη θέση της «ως κόμματος πρωτοπορούντος, το οποίον είναι μεν δυνατόν να έχη “συνοδοιπόρους”, αλλ’ αυτό είναι ο οδηγός».⁵

Αντίθετη με τη συγχώνευση στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία, αλλά με εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο και ύφος, υπήρξε και η *Προοδευτική Αλλαγή* η θέση της οποίας εκφράστηκε με άρθρο του Σάββα Παπαπολίτη. Ο βουλευτής στο κείμενό του ενώ σημείωνε ότι «η κοινότης της αποστολής μας [ενν. της αντιπολίτευσης] μας φέρει και πάλιν επί της αυτής παραλλήλου προς το κόμμα των Φιλελευθέρων»,⁶ τόνιζε ωστόσο ότι η αντιπολίτευση όφειλε να γίνει «κεχωρισμένως και υπό ιδίαν του καθ’ ενός ευθύνην». Παρότι και ο ίδιος υπογράμμιζε ότι το εκλογικό αποτέλεσμα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως ευκαιρία για την επεξεργασία «των ιδιαιτέρων εκάστου κόμματος προγραμματικών αρχών και κατευθύνσεων», κάτι τέτοιο δεν θα οδηγούσε στην απόκλιση των δύο κομμάτων, όπως προσδοκούσε ο

κόμματος των Φιλελευθέρων. *Ηρνείτο* να είναι Κέντρον (το κόμμα των Φιλελευθέρων είναι πράγματι Κέντρον) και ανεζήτει τους δρόμους του πέραν και αριστερώτερα του κόμματος των Φιλελευθέρων».

⁵ Η εφημερίδα επανήλθε στο θέμα με νέο κείμενό της αντιδρώντας στις «νουθεσίες» μερίδας του Τύπου –ασκώντας κριτική κυρίως στις απόψεις της *Ελευθερίας*– εκφράζοντας τις ίδιες θέσεις. Βλ. «Χωρίς “συγκερασμούς”», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 3/12/1952.

⁶ Βλ. Σάββας Παπαπολίτης, «Διά την ανάπλασιν του Έθνους», *Προοδευτική Αλλαγή*, 1/12/1953.

Προοδευτικός Φιλελεύθερος, αλλά στη σύγκλιση, καθώς «σφυρηλατεί τους δεσμούς προς νέαν και στενωτέραν συνεργασίαν εις το μέλλον». Αν και με νέο της άρθρο η εφημερίδα φάνηκε να υιοθετεί μία πιο ξεκάθαρη στάση, τονίζοντας ότι «αντενδείκνυται οιαδήποτε προσπάθεια συγχωνεύσεως»⁷ την οποία έκρινε «επιζήμια», επισήμαινε ότι μόνο η αποσαφήνιση των προγραμματικών κατευθύνσεων των κομμάτων θα καταδείκνυε «εις το μέλλον εάν είναι δυνατή και συμφέρουσα εις τον λαϊκόν αγώνα η συγχώνευσίς των». Σε αυτή την περίπτωση, «θα πραγματοποιηθή αύτη, υπό την λαϊκὴν επιταγήν και την λαϊκὴν πίεσιν και αν ακόμη υπάρξουν αντιδρώντες».

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, πέραν της *Ελευθερίας* που φαινόταν να εκφράζει περισσότερο τις θέσεις του ΚΦ, και η οποία επένδυε πολιτικά στο Κέντρο ως κοινό ιδεολογικό χώρο των δύο κομμάτων, εντός της ίδιας της ΕΠΕΚ είχαν διαμορφωθεί δύο αντίθετες τάσεις. Η πρώτη, όπως αυτή εκφραζόταν από τον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο* τασσόταν υπέρ της πολιτικής αλλά κυρίως ιδεολογικής αυτοτέλειας της ΕΠΕΚ, της «επιστροφής» στις ριζοσπαστικές της θέσεις,⁸ που την τοποθετούσαν αριστερά του Κέντρου, επενδύοντας σε μία περαιτέρω διεμβόλιση της Αριστεράς. Το Κέντρο ως πολιτικός χώρος είχε προσλάβει στο λόγο αυτό αρνητικό πρόσημο και συντηρητικά χαρακτηριστικά που δεν εξέφραζαν τον ιδεολογικό χαρακτήρα της ΕΠΕΚ. Η δεύτερη τάση, περισσότερο κοντά στην θέση της *Ελευθερίας*, επένδυε μακροπρόθεσμα στο Κέντρο, αφού όμως προηγουμένως είχε διευθετηθεί το ζήτημα της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης της ΕΠΕΚ.⁹ Η πρόταξη του φαινομενικά άσχετου αυτού ζητήματος άγγιζε ωστόσο δύο μείζονα ζητήματα που σχετίζονταν τόσο με την ηγεμονία εντός της ΕΠΕΚ όσο –κατά συνέπεια– και με την

⁷ Βλ. «Το κόμμα της ΕΠΕΚ και οι Φιλελεύθεροι», *Προοδευτική Αλλαγή*, 3/12/1953.

⁸ Η θέση αυτή απηχούσε τις απόψεις και άλλων στελεχών του κόμματος. Βλ. χαρακτηριστικά επιστολή του πολιτευτή Τρικάλων Μιχαήλ Πίσπα προς τον Στ. Αλλαμανή, 13/1/1953: «[Η συγχώνευσίς] δεν πρέπει να γίνη, διότι θ' αποβή καταστρεπτική διά την ΕΠΕΚ, χωρίς αυτή και μόνη να ωφελήση και το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Φρονώ ότι η δύναμις της ΕΠΕΚ οφείλεται εις το γεγονός ότι αυτή ενεφανίσθη ως μία νέα εξυγιαντική προσπάθεια, μη έχουσα καμμίαν σχέσιν με τα παλαιά Κόμματα, αυτό δε το στοιχείον θα εκλείψη παντελώς όταν συγχωνευθή με τους Φιλελευθέρους, αλλά και η ενίσχυσις των Φιλελευθέρων με την συγχώνευσιν δεν θα είναι ανάλογος με την δύναμιν της ΕΠΕΚ, διότι τα πλέον προοδευτικά στοιχεία της ΕΠΕΚ, τώρα τουλάχιστον δεν θα ενταχθούν εις το νέον Κόμμα [...] και εκείνον που πρέπει να γίνη διά να επανεύρη το Κόμμα των Φιλελευθέρων έστω και μέρος της παλαιάς του αίγλης, είναι η προσαρμογή του προγράμματός του προς τας παρούσας συνθήκας και απαιτήσεις και προπαντός η διάλυσις της εντυπώσεως ότι είναι κόμμα κεφαλαιοκρατικόν. Όταν γίνουν αυτά η συγχώνευσίς θα γίνη φυσιολογικά και το κέρδος θα είναι μέγα και διά τα στελέχη των συγχωνευθησομένων κομμάτων και διά τον κόσμον, που θα τ' ακολουθήση και ενισχύση». Βλ. ΕΛΙΑ/Αρχείο Στέλιου Αλλαμανή, φ. 2.4.

⁹ Δεδομένου ότι ο αρχηγός της ΕΠΕΚ δεν είχε εκλεγεί, εκκρεμούσε το θέμα του προσώπου που θα ασκούσε τα καθήκοντα κοινοβουλευτικού ηγέτη.

ηγεμονία του Κέντρου. Η κοινοβουλευτικά «ακέφαλη» ΕΠΕΚ εφόσον προχωρούσε σε μία συγχώνευση με το ΚΦ τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα αναγνώριζε αναπόφευκτα την ηγεμονία του Σοφ. Βενιζέλου και συνεπώς την υπεροχή του ΚΦ στο νέο αυτό σχήμα. Η χρονική μετάθεση της συγχώνευσης δημιουργούσε όμως ελπίδες για τη δυνατότητα να διαμορφωθούν άλλοι συσχετισμοί στους οποίους η ΕΠΕΚ θα μπορούσε να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο.

Η λύση που προκρίθηκε όσον αφορά την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση των δύο κομμάτων μάλλον περιέπλεξε παρά διαλεύκανε την όλη κατάσταση· ηγέτης της αξιωματικής αντιπολίτευσης, που θα εξέφραζε και τις απόψεις της ΕΠΕΚ στη Βουλή «επί των γενικής φύσεως θεμάτων» ορίστηκε ο Σοφ. Βενιζέλος,¹⁰ ενώ την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της ΕΠΕΚ ανέλαβε τριμελής επιτροπή αποτελούμενη από τους Σάββα Παπαπολίτη, Στέλιο Αλλαμανή και Εμμανουήλ Μπακλατζή.¹¹ Παράλληλα αποφασίστηκε η υπό την προεδρία του Πλαστήρα συγκρότηση κοινού συμβουλίου εξωκοινοβουλευτικών προσώπων επιφορτισμένου να καθορίζει «την πορεία των δύο κομμάτων ως και την γραμμή της κοινοβουλευτικής ομάδος».¹² Παρά τις διαβεβαιώσεις ότι η ΕΠΕΚ θα διατηρούσε την αυτοτέλειά της εντός αυτού του σχήματος,¹³ δεν έλειψαν οι αντιδράσεις,¹⁴ ενώ οι προσπάθειες του προσκείμενου στην ΕΠΕΚ Τύπου να υποβαθμίσει το θέμα της συγχώνευσης έπεφταν στο κενό.

Και ενώ η λύση στο ζήτημα της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης δεν φαινόταν να έχει αποκλείσει κανένα ενδεχόμενο, ένα νέο δεδομένο ήρθε να θέσει και πάλι το θέμα του προσανατολισμού της ΕΠΕΚ: η αναπληρωματική εκλογή της Θεσσαλονίκης.¹⁵ Η νέα αναμέτρηση έθετε το εύλογο ερώτημα εάν τα δύο κόμματα θα συνέχιζαν την εκλογική τους συνεργασία ή αν θα κατέρχονταν με ξεχωριστούς υποψηφίους. Η λύση δόθηκε «άνωθεν», και στις 19 Δεκεμβρίου οι Πλαστήρας και

¹⁰ Ο βουλευτής Εμμ. Κοθρής χαρακτήρισε την απόφαση αυτή «ιστορικών σταθμών εις την πολιτικήν ιστορίαν του τόπου», καθώς «σταθεροποιείται πλέον ισχυρά πολιτική παράταξις Κέντρου εντός και εκτός του Κοινοβουλίου». Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 12/12/1952.

¹¹ *Το Βήμα*, 17/12/1952.

¹² *Το Βήμα*, 11/12/1952.

¹³ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/12/1952.

¹⁴ Ηχηρότερη υπήρξε εκείνη του Ανδρ. Ιωσήφ ο οποίος έκανε λόγο για «οριστική παράδοση» της ΕΠΕΚ στο Κόμμα Φιλελευθέρων, σημειώνοντας με έμφαση: «Μολαταύτα η ΕΠΕΚ και οι οπαδοί της δεν θα αποθάνουν. Διότι, εκείνοι μεν που εγκατέλειψαν τον σκοπόν των θα υφίστανται εφεξής την τύχην των εφθαρμένων οργανισμών, έως ότου φθάσουν εις το μηδέν, ενώ ημείς οι άλλοι, ξεκινώντας έστω από την αρχήν, θα επανδρώσωμεν και πάλιν την ΕΠΕΚ», βλ. *Το Βήμα*, 13/12/1952.

¹⁵ Στις 8 Δεκεμβρίου απεβίωσε ο βουλευτής Θεσσαλονίκης του Συναγερμού Θωμάς Μπακονίκος και βάσει του εκλογικού νόμου η πλήρωση της θέσης του θα γινόταν κατόπιν ανάδειξης νέου βουλευτή σε αναπληρωματικές εκλογές. Οι εκλογές ορίστηκαν για τις 18 Ιανουαρίου 1953. Υποψήφια του Συναγερμού ήταν η Ελένη Σκούρα, της ΕΔΑ ο Ιωάννης Πασαλίδης, του ΛΚ ο Δημήτρης Θεοχαρίδης, ενώ συμμετείχαν και επτά μεμονωμένοι υποψήφιοι.

Βενιζέλος ανακοίνωσαν ότι θα δύο κόμματα θα στήριζαν την υποψηφιότητα της Βιργινίας Ζάννα.¹⁶ Η απόφαση αυτή, που δήλωνε σαφώς ότι το σχήμα της Ένωσης ΕΠΕΚ-ΚΦ δεν είχε ευκαιριακό χαρακτήρα, δεν φαίνεται πως είχε αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης του αρχηγού της ΕΠΕΚ με τους βουλευτές και τα στελέχη του κόμματος, αλλά ούτε επρόκειτο να τεθεί προς συζήτηση εφόσον την επόμενη ημέρα οι Πλαστήρας και Βενιζέλος αναχώρησαν για τις ΗΠΑ. Ο χειρισμός αυτός δημιούργησε περαιτέρω ένταση, καθώς την πρόθεσή του να είναι υποψήφιος είχε εκδηλώσει και ο πρώην βουλευτής της ΕΠΕΚ, Αντώνιος Ανωγειανάκης.¹⁷ Σε αντίθεση μάλιστα με την απόφαση του Πλαστήρα, η υποψηφιότητά του φαινόταν να συγκεντρώνει την καθολική υποστήριξη στο εσωτερικό της ΕΠΕΚ, με την εφημερίδα *Προοδευτική Αλλαγή* να υποστηρίζει ότι ο Ανωγειανάκης έπρεπε να επιμείνει στην υποψηφιότητά του «διά να γίνη φανερόν και εμπράκτως πόσον αι προοδευτικά δημοκρατικά μάζαι της ΕΠΕΚ αντιτίθενται εις πάσαν ιδέαν συγχωνεύσεως με το κόμμα των Φιλελευθέρων ή ακόμη και επιβολής των απόψεων των Φιλελευθέρων επί της ΕΠΕΚ»,¹⁸ ενώ και ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* σημείωνε ότι «η υποψηφιότης του κ. Ανωγειανάκη έχει ακριβώς την διπλήν έννοιαν της διαμαρτυρίας εναντίον της συνεχιζομένης αυτής προσπαθείας [ενν. για τη συγχώνευση με το ΚΦ], καθώς και την εννοίαν της προειδοποιήσεως ότι το κόμμα δεν πρόκειται να ακολουθήση και να υποκύψη εις τους βυρσοδομούντας την διάλυσιν του Λαϊκού Κινήματος μέσα εις το Κόμμα Φιλελευθέρων».¹⁹ Οι προσπάθειες των Γ. Καρτάλη²⁰ και Ν. Ασκούτση να μεταπείσουν τον υποψήφιο απέβησαν άκαρπες, με αποτέλεσμα να παρέμβει ο Πλαστήρας από τις ΗΠΑ· με τηλεγράφημά του κάλεσε τον πρώην βουλευτή να αποσυρθεί «άλλως θα τον θεωρήση ως διασπαστήν του δημοκρατικού αγώνος και θα τον αποκηρύξη διαγράφων αυτόν εκ του κόμματος».²¹ Η προειδοποίηση του Πλαστήρα ανέδειξε όμως ακόμα περισσότερο τις αντιδράσεις που υπήρχαν εντός του κόμματος για τον τρόπο λήψης των αποφάσεων. Όπως τόνιζε ο *Προοδευτικός*

¹⁶ Η Βιργινία Ζάννα ήταν κόρη της Πηνελόπης Δέλτα και σύζυγος του Αλέξανδρου Ζάννα, βουλευτή επί σειρά ετών του Κόμματος Φιλελευθέρων και ενός εκ των στενότερων συνεργατών του Ελ. Βενιζέλου.

¹⁷ Ο Αντ. Ανωγειανάκης είχε εκλεγεί βουλευτής Θεσσαλονίκης με την ΕΠΕΚ στις 10/9/1952 στη θέση του αποβιώσαντος Ιωάννη Μιχαήλ.

¹⁸ *Προοδευτική Αλλαγή*, 30/12/1953.

¹⁹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 7/1/1953.

²⁰ Η *Προοδευτική Αλλαγή* σημείωνε ότι ο Καρτάλης «ανεμίχθη αναρμωδώς και άνευ τινός εξουσιοδοτήσεως», 30/12/1953.

²¹ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5/1/1953. Την επόμενη ημέρα η περιφερειακή οργάνωση Θεσσαλονίκης, ευθυγραμμιζόμενη πλήρως με την απόφαση του Πλαστήρα, κάλεσε τον Ανωγειανάκη να συμμορφωθεί με τη γραμμή της ΕΠΕΚ «άλλως θα τεθή εκτός κόμματος». Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5/1/1953.

Φιλελεύθερος, «εάν η δημοκρατική οργάνωσις του κόμματος είχαν συμπληρωθή, η τώσον στενή εκλογική συνεργασία με τους Φιλελευθέρους δεν θα εσυνεχιζέτο πλέον» ενώ η επιλογή των υποψηφίων θα γινόταν από συλλογικά όργανα και όχι «άνωθεν».²² Ωστόσο οι όποιες διαφωνίες υποτάχθηκαν προς χάρη της εκλογικής αναμέτρησης και έτσι και οι δύο εφημερίδες²³ πειθάρχησαν εν τέλει στην γραμμή του κόμματος.

Το αποτέλεσμα της εκλογής της Θεσσαλονίκης ήταν όμως «αληθής συντριβή»²⁴ για την ΕΠΕΚ και το ΚΦ. Η Βιργινία Ζάννα κατέλαβε την τρίτη θέση με ποσοστό 17,33% –πολύ μικρότερο δηλαδή από εκείνο που είχαν συγκεντρώσει τα κόμματα της Ένωσης στις εκλογές του Νοεμβρίου– ο Συναγερμός με ποσοστό 33,69% εξέλεξε την πρώτη γυναίκα βουλευτή, Ελένη Σκούρα, ενώ εντυπωσιακό ήταν το ποσοστό που συγκέντρωσε η ΕΔΑ (30,85%). Όπως ήταν φυσικό η ήττα πυροδότησε εκ νέου τη συζήτηση για την πορεία της ΕΠΕΚ, καθώς χρεώθηκε στη στενή συνεργασία των δύο κομμάτων και τη σύγχυση που αυτή προκαλούσε στο εκλογικό σώμα.²⁵ Μάλιστα ο πρώην βουλευτής Θεσσαλονίκης της ΕΠΕΚ, Μηνάς Πατρίκιος, σε συνέντευξή του²⁶ έκανε λόγο για «διαρκή υποχώρηση της ΕΠΕΚ προς τα δεξιά, εις τρόπον ώστε να φθάσωμεν στο σημείο να συζητείται η συγχώνευσις με το Κόμμα Φιλελευθέρων», ενώ η «πολιτική θέσις της ΕΠΕΚ ως Λαϊκού Κινήματος, πρέπει να ευρίσκεται πάντοτε μέσα στα λαϊκά Δημοκρατικά στρώματα και να συμπράττη γενικώτερα με τα γνήσια Δημοκρατικά Κόμματα», υπονοώντας την ΕΔΑ.

²² Ταυτόχρονα η εφημερίδα καυτηρίαζε την απειλή περί διαγραφής του Ανωγειανάκη, που είχε εκτοξεύσει ο Πλαστήρας, υπογραμμίζοντας ότι «εις τα δημοκρατικώς οργανωμένα κόμματα η διαγραφή στελέχους πρέπει να είναι και είναι αποτέλεσμα ολοκλήρου δημοκρατικής διαδικασίας, η οποία περιβάλλει την απόφασιν με καθολικό κύρος». Εν τέλει, σύμφωνα με την εφημερίδα, η περίπτωση του Ανωγειανάκη «ήτο αναπόφευκτος συνέπεια του γεγονότος, ότι δεν ήλλαξαν ακόμη αι μέθοδοι διακυβερνήσεως και καθορισμού της πορείας του κόμματος», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 7/1/1953.

²³ Ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* (8/1/1953) σημείωσε ότι όλοι έπρεπε να πειθαρχήσουν στην απόφαση του κόμματος και ότι μία και μόνη υποψήφια των συνεργαζόμενων κομμάτων –«και συνεπώς και της ΕΠΕΚ»– ήταν η Βιργινία Ζάννα, ενώ η *Προοδευτική Αλλαγή* (13/1/1953) αφού διευκρίνιζε ότι η επιλογή της «οφείλεται αποκλειστικώς εις την επιθυμίαν του αρχηγού της ΕΠΕΚ», καλούσε τους ψηφοφόρους να συσπειρωθούν γύρω από αυτήν «καταπνίγοντες δικαιολογημένας αντιρρήσεις και άλλας υποχρεώσεις» προς χάριν του «γενικού συμφέροντος».

²⁴ Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 20/1/1953.

²⁵ Για «θολότητα, η οποία εσχηματίσθη εκ της μονίμου συμπράξεως των δύο δημοκρατικών κομμάτων, η οποία δεν επιτρέπει την αποσαφήνισιν των προγραμματικών αρχών του Λαϊκού Κινήματος που εκφράζει η ΕΠΕΚ» έκανε λόγο ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 20/1/1953, ενώ η *Προοδευτική Αλλαγή* έδινε για μία ακόμα φορά έμφαση στο ζήτημα της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης του κόμματος, χαρακτηρίζοντας «πολιτικόν σολοικισμόν» την εκπροσώπηση της ΕΠΕΚ από τον Σοφ. Βενιζέλο, δεδομένου ότι τα δύο κόμματα είχαν μεταξύ τους «βαθείαν και ριζικήν διαφοράν προγραμματικών κατευθύνσεων και ιδεολογικών προσανατολισμών», βλ. «Αι πολιτικά ανακατατάξεις», *Προοδευτική Αλλαγή*, 27/1/1953.

²⁶ *Η Αυγή*, 22/1/1953.

Ο Πατρίκιος εκτιμούσε ότι η ΕΠΕΚ αδυνατούσε να ακολουθήσει «από λόγους καθαρώς συναισθηματικούς» αυτή την τακτική υπό την παρούσα ηγεσία και έθεσε ευθέως θέμα «αναδιοργάνωσης και ανανέωσή της».²⁷

Μέσα σε αυτό το κλίμα αναταραχής και υπό το βάρος δημοσιευμάτων βάσει των οποίων ο Πλαστήρας είχε αποστείλει επιστολή στα στελέχη της ΕΠΕΚ με την οποία συνιστούσε την «στενήν συνεργασία με το Κόμμα Φιλελευθέρων»,²⁸ η κοινοβουλευτική ομάδα της ΕΠΕΚ προσπάθησε να θέσει τέρμα στη συζήτηση περί συγχώνευσης. Με ανακοίνωσή της, στις 22 Ιανουαρίου 1953, καθιστούσε σαφές ότι «[...] έλαβε γνώσιν των απόψεων του αρχηγού του κόμματος και διεπίστωσεν ομοφώνως ότι θέμα συγχωνεύσεως μετά του κόμματος των Φιλελευθέρων δεν υφίσταται και ότι η ΕΠΕΚ θα εξακολουθήσει αυτοτελώς τον αγώνα της εντός του πλαισίου των ιδεολογικών της κατευθύνσεων».²⁹ Επίσης, όπως αναφερόταν, το ζήτημα της χωριστής κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης, προκειμένου η ΕΠΕΚ να «ανακτήσει την αυτοτέλειά της»,³⁰ παρά το ότι απασχόλησε την κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος, παρέμεινε σε εκκρεμότητα εν αναμονή της επιστροφής του Πλαστήρα από τις ΗΠΑ.

Όμως όπως φαίνεται οι συζητήσεις για τη συγχώνευση δεν έπαψαν –έστω κι αν δεν έβλεπαν πάντα το φως της δημοσιότητας. Έτσι ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* με συνεχή του δημοσιεύματα επανέφερε τη συζήτηση στις μεγάλες πολιτικές διαφορές των δύο κομμάτων, «τα προγράμματα των οποίων ήσαν πολύ διάφορα και εις πολλά σημεία αντίθετα προς το ιδικόν της».³¹ Η εφημερίδα στάθηκε κριτικά και σε όλες τις κυβερνητικές συνεργασίες του κόμματος –αρχής γενομένης από το 1950- οι οποίες της είχαν μεν επιτρέψει να καταλάβει ορισμένα υπουργεία «αλλά ουδέποτε κατέλαβε την εξουσίαν» καθώς αδυνατούσε να εφαρμόσει το πρόγραμμά της –

²⁷ Την επομένη, η *Προοδευτική Αλλαγή* επιτέθηκε στον Πατρίκιο με βαρείς χαρακτηρισμούς, άφηγε υπονοούμενα ότι βρισκόταν ο ίδιος σε συνενόηση για συνεργασία με την ΕΔΑ και προανήγγειλε σχεδόν τη διαγραφή του από το κόμμα., βλ. «Αρριβίσται δεν έχουν θέσιν εις την ΕΠΕΚ», *Προοδευτική Αλλαγή*, 24/1/1953. Το γεγονός προκάλεσε την άμεση αντίδραση του Πατρίκιου ο οποίος κατηγόρησε την εφημερίδα ότι «παρουσιάστηκε με το φετβά της ως αποκλειστικός μονοπωλητής του δικαιώματος του ελέγχου και της κριτικής των αντιλήψεων των άλλων», σημείωνε δε ότι η διαγραφή του ή μη δεν ήταν «της αρμοδιότητος αυτής» αλλά του συνεδρίου του κόμματος, βλ. επιστολή Μηνά Πατρίκιου στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, 26/1/1953.

²⁸ Κομιστής της επιστολής ήταν, σύμφωνα με δημοσιεύματα, ο Ιωάννης Μοάτσος, βλ. *Το Βήμα*, 18/1/1953. Είναι πάντως ενδεικτικό της σύγχυσης το γεγονός ότι η *Προοδευτική Αλλαγή* την ίδια ημέρα διέψευσε την ύπαρξη τέτοιας επιστολής.

²⁹ *Προοδευτική Αλλαγή*, 23/1/1953. Η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς ακόμα και στη συνεργασία των δύο κομμάτων, ερμηνεύτηκε ως αρχή «νέου προσανατολισμού του κόμματος», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 23/1/1953.

³⁰ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 28/1/1953.

³¹ «Τα βασικά σφάλματα», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 7/2/1953.

γεγονός που είχε καταστροφικές συνέπειες. Όμως εκείνο που η εφημερίδα πρόβαλε ως ολέθρια συνέπεια για τον πολιτικό προσανατολισμό της ΕΠΕΚ ήταν οι προσπάθειες που κατέβαλλε –χάριν της συμμετοχής σε κυβερνητικά σχήματα– προκειμένου να αποφύγει με κάθε τρόπο την κατηγορία της «συνοδοιοπορίας». Αποτιμώντας την μέχρι τότε πορεία του κόμματος η εφημερίδα διατύπωνε με έναν μάλλον προκλητικό για την εποχή τρόπο το βασικό πρόβλημα της ΕΠΕΚ, που ήταν η «δεξιά στροφή» της: «Αλλ’ η «συνοδοιοπορία» αυτή –η οποία εις καμμίαν περίπτωσιν δεν ήτο, όπως υπεννοείτο, συνοδοιοπορία με το ΚΚΕ– ήτο η ειδοποιός διαφορά, η οποία την διέστελλε από όλα τα άλλα κόμματα. [...] Αλλ’ η ΕΠΕΚ διά να εξορκίση την κατηγορίαν [...] μετεβλήθη σχεδόν εις συνοδοιοπόρον της Αντιδράσεως, διότι ενώ διεχωρίζετο συνεχώς σαφέστερον από την άκραν Αριστεράν, ο διαχωρισμός της από την Δεξιάν καθίστατο συνεχώς ασαφέστερος. Και αυτό ήτο ένα από τα βασικώτερα λάθη».

Το παραπάνω άρθρο αποτύπωνε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις ριζικές πολιτικές διαφορές που ενυπήρχαν στην ΕΠΕΚ και την ουσιαστική μάχη που διεξαγόταν για τον προσανατολισμό του κόμματος. Όπως ήταν επόμενο, στο στόχαστρο έθεσε η εφημερίδα τη συζήτηση περί Κέντρου στην ΕΠΕΚ,³² την οποία απέδωσε στην είσοδο «αριβιστικών και απίστων στοιχείων» στο κόμμα, τα οποία εργάστηκαν για την «αλλοίωση» της ιδεολογίας του. Σύμφωνα όμως με την εφημερίδα, «κοινωνιολογικός, η θέσις της ΕΠΕΚ, η οποία ήτο και είναι ο συνεχιστής του Λαϊκού Κινήματος της Κατοχής, δεν ήτο το Κέντρον, αλλ’ η Αριστερά εφ’ όσον ενεφανίσθη και επεβλήθη ως κόμμα πολιτικώς δημοκρατικόν και συγχρόνως κοινωνικώς ριζοσπαστικόν» Η διάβρωση του κόμματος και η προπαγάνδισή του «ανυπάρκτου» Κέντρου αφαιρούσε από την ΕΠΕΚ το ρόλο του κόμματος της πολιτικής και κοινωνικής πρωτοπορίας. «Ταυτοχρόνως δε προητοίμαζε τον δρόμον διά την ενότητα με το κόμμα των Φιλελευθέρων, το οποίον είχε πλέον εκφυλισθή εις κόμμα της Δεξιάς». Δεδομένου ότι «ο δημιουργικός ρόλος του [ΚΦ] είχε τερματισθή προ πολλού, τα μεν συντηρητικά του στοιχεία στράφηκαν στη Δεξιά, τα δε προοδευτικότερα επροχώρησαν πέραν και αριστερώτερα του –δηλ. προς την ΕΠΕΚ». Όμως η στενή συνεργασία με το ΚΦ, ενώ ωφέλησε το ίδιο, ζημίωσε την ΕΠΕΚ διότι έδινε την εντύπωση της συνεχούς οπισθοχώρησης. Η λύση προκειμένου η ΕΠΕΚ να αποτελέσει και πάλι την πρωτοπορία και να εκπληρώσει την αποστολή της «όπως την

³² «Η ΕΠΕΚ», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 7/2/1953.

ηννοούν αι λαϊκά μάζαι που την ακολούθησαν» ήταν να προχωρήσει πέρα από τις διακηρύξεις του 1950. «Εκείνο που χρειάζεται σήμερα η χώρα είναι ένα ριζοσπαστικόν κόμμα. Η ΕΠΕΚ έδειξε το 1950 ότι ήτο δυνατόν να εξελιχθή εις ριζοσπαστικόν κόμμα. Τώρα πρέπει να αποδείξη ότι δύναται να είναι και ότι είναι». Τα προοδευτικά λαϊκά στρώματα δεν επρόκειτο να ακολουθήσουν την ΕΠΕΚ σε περίπτωση στενής συνεργασίας ή συγχώνευσης με το ΚΦ, αλλά «ούτε εάν παραμείνη μεν ανεξάρτητη, αλλ' ιδεολογικώς θολή και εάν διατηρήση τας ολεθρίας συμφύσεις της προς το λεγόμενον Κέντρον». Προκειμένου να αποφευχθεί η «δεξιά –ή κεντρώα- εκφύλις της ΕΠΕΚ» έπρεπε να απαλλαγεί από τα φθοροποιά στοιχεία και να οργανωθεί δημοκρατικά, να κρίνει τα στελέχη της. «Η ιδεολογική συνέπεια και η αποφασιστικότητα ως προς την πραγματοποίησιν των ριζοσπαστικών αρχών του κόμματος είναι ο γνώμων με τον οποίον τα προοδευτικά λαϊκά στρώματα, κρίνουν το κόμμα».³³

Οι ισορροπίες που είχαν διαμορφωθεί εντός του κόμματος ήταν πλέον εξαιρετικά εύθραυστες και ανατρέπονταν ανά πάσα στιγμή με κάθε αφορμή. Έτσι, νέα δημοσιεύματα για μία ακόμη επιστολή του Πλαστήρα στην οποία ενημέρωνε τα στελέχη της ΕΠΕΚ ότι θα αποχωρούσε από την πολιτική και σε μία προσπάθεια αναδιοργάνωσης του Κέντρου,³⁴ τα καλούσε να προχωρήσουν στη συγχώνευση υπό την ηγεσία του Γεωργίου Παπανδρέου, προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις. Την επομένη ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* έκανε λόγο για «αγεφύρωτον χάσμα» μεταξύ εκείνων των «παλαιοκομματικών» στελεχών –κατονομάζοντας τον Κων. Ρέντη–³⁵ εντός της ΕΠΕΚ που τάσσονταν υπέρ της συνεργασίας και ενδεχομένως της συγχώνευσης με το ΚΦ προκειμένου να ανέλθουν στην εξουσία, και κείνων που

³³ Στα παραπάνω δημοσιεύματα η *Προοδευτική Αλλαγή* τήρησε σιγή ιχθύος. Περιορίστηκε σε συνεχή δημοσιεύματα που παρουσίαζαν την υγεία του Πλαστήρα ως «αρίστη», γεγονός που θα του επέτρεπε να αναλάβει πλήρως τα ηνία του κόμματος, βλ. ενδεικτικά *Προοδευτική Αλλαγή*, 7/2/1953, 13/2/1953, 17/2/1953 κλπ. Ο μόνος που απάντησε στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο* ήταν ο Βουλευτής Νικ. Ζορμπάς, ο οποίος όμως απέφυγε να σχολιάσει τα ζητήματα ουσίας που έθετε η εφημερίδα και έδωσε έμφαση σε ελάσσονες παρατηρήσεις, βλ. Νικ. Ζορμπάς, «Χρειάζεται θάρρος», *Προοδευτική Αλλαγή*, 11/2/1953.

³⁴ *Η Αυγή*, 8/2/1952. Την επιστολή φερόταν να έχει στείλει ο Πλαστήρας στον γιατρό Μοσχοβίτη.

³⁵ Αφορμή για την προσωπική επίθεση στον Κ. Ρέντη στάθηκε άρθρο του στο οποίο είχε ταχθεί υπέρ της γενικότερης συνεργασίας με τα άλλα κόμματα της αντιπολίτευσης και της εκλογικής τους σύμπραξης. Όπως σημείωνε χαρακτηριστικά η εφημερίδα, «είναι συνεπώς φανερόν ότι εις την σκέψιν του κ. Ρέντη –και άλλων φυσικά– εκείνο το οποίον προέχει είναι η εκλογική σύμπραξις, αι εκλογαί, η εκλογική επικράτησις, ο “συγκερασμός” με άλλα Κόμματα, η κατάληψις ωρισμένων υπουργείων και η επανάληψις των παλαιών μεθόδων, η μόνιμος απομάκρυνσις από το πρόγραμμα, η διάψευσις των ελπίδων των λαϊκών μαζών και –κατ’ ουσίαν– η εγκατάλειψις των σκοπών διά την πραγματοποίησιν των οποίων εγεννήθη η ΕΠΕΚ», βλ. «Το αγεφύρωτον χάσμα», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/2/1953.

έθεταν ως πρωταρχικό στόχο την «ιδεολογικήν καθαρότητα». ³⁶ Είναι σαφές ότι η εφημερίδα έβαζε στο στόχαστρο και τους Γεώργ. Καρτάλη και Νικ. Ασκούτση, καθώς αν και μέλη μαζί με τον Ρέντη της διοικούσας επιτροπής του κόμματος, δεν διαφοροποιήθηκαν δημοσίως από τις θέσεις του. Όπως μάλιστα τόνιζε η εφημερίδα η στάση των τριών καθιστούσε «πολύ δύσκολον ή μάλλον αδύνατον την από κοινού πορεία». Πολύ δε ολιγότερον την ηγετικήν θέσιν στελεχών με τοιαύτην καθυστερημένην και αντιδραστικήν νοοτροπία». ³⁷

Το μόνο που φαινόταν πως μπορούσε να εκτονώσει την κατάσταση και να ξεκαθαρίσει το τοπίο ήταν η επιστροφή του Πλαστήρα στις 17 Φεβρουαρίου από τις ΗΠΑ. Την ίδια ημέρα ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* φρόντισε με νέο κείμενο να υποδείξει το δέον γενέσθαι απευθυνόμενος εμμέσως πλην σαφώς στον αρχηγό της ΕΠΕΚ. Όπως σημείωνε, η συγχώνευση ήταν «ιδεολογικώς αθέμιτη και πρακτικώς αδύνατη», ³⁸ υπογραμμίζοντας ότι οι σχετικές συζητήσεις «απετέλεσαν βαρύτατον τραύμα και κατά της εσωτερικής συνοχής του Κόμματος και κατά της ιδεολογικής και πολιτικής ακτινοβολίας του», ενώ ως μόνη λύση θεωρούσε τη σύγκληση συνεδρίου του κόμματος που θα αποκρυστάλλωνε τις προγραμματικές κατευθύνσεις και την δημοκρατική οργάνωσή του. ³⁹

Ωστόσο δύο ημέρες μετά την επιστροφή του Πλαστήρα, στις 19 Φεβρουαρίου, ένα νέο δεδομένο ήρθε να δυναμιτίσει το ήδη φορτισμένο κλίμα εντός της ΕΠΕΚ· το εκλογοδικείο έκανε δεκτές τις ενστάσεις κατά του κύρους της εκλογής δύο βουλευτών (στις εκλογικές περιφέρειες Γρεβενών και Ρεθύμνου) ⁴⁰ και ως εκ τούτου θα διεξάγονταν επαναληπτικές εκλογές. Στις 24 Φεβρουαρίου και χωρίς να έχει προηγηθεί οποιαδήποτε συνάντηση του αρχηγού της ΕΠΕΚ με τους βουλευτές και τα στελέχη του κόμματος, δόθηκε στον Τύπο από τον γραμματέα του, Ιωάννη Μοάτσο, ανακοίνωση σύμφωνα με την οποία, οι Πλαστήρας και Βενιζέλος είχαν αποφασίσει κοινός υποψήφιος των δύο κομμάτων (ΕΠΕΚ-ΚΦ) στο Ρέθυμνο να είναι

³⁶ «Το αγεφύρωτον χάσμα», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/2/1953.

³⁷ «Συλλογική ευθύνη», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 12/2/1953.

³⁸ «Από σήμερα», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 17/2/1953 (η έμφαση στο πρωτότυπο).

³⁹ Το Κέντρο αντιμετώπιστηκε, με νέο άρθρο της εφημερίδας, ως «τεχνητό κατασκευασμα» ώστε να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι αυτό συγκροτεί ένα σύνολο «αντιμετωπίζον τα ίδια προβλήματα και αποβλέπον προς τα ίδιας μεθόδους επιλύσεώς των» με απώτερο στόχο να επιτευχθεί «διά της τεθλασμένης» η συγχώνευση με το ΚΦ. Η ΕΠΕΚ έπρεπε, σύμφωνα με την εφημερίδα να θέσει τέλος στην φλυαρία αυτή και να «σύρη αυτὰς τας ημέρας σαφή διαχωριστικήν γραμμήν μεταξύ αυτής και όλων των κομμάτων της Δεξιάς όπως ακριβώς το έκαμε προς την πλευράν της Άκρας Αριστεράς». «Το “Κέντρον”», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 18/2/1953.

⁴⁰ Στα Γρεβενά η ένσταση αφορούσε την εκλογή του βουλευτή του Συναγερμού Δ. Παπαπαναγιώτου και στο Ρέθυμνο την εκλογή του βουλευτή Αντωνίου Λίτινα, ο οποίος είχε εκλεγεί με τον Ανεξάρτητο Συνδυασμό Κέντρου, υποστηριζόμενο από την ΕΠΕΚ και το ΚΦ, βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 20/2/1953.

ο Αντ. Λίτινας. Η εκ νέου υποστήριξη του βουλευτή –η εκλογή του οποίου είχε ακυρωθεί για τυπικούς λόγους– μολονότι ήταν απόλυτα εύλογη, αποτέλεσε την αφορμή για να εκδηλωθεί η μεγάλη ρήξη μέσα στην ΕΠΕΚ. Την επομένη της ανακοίνωσης ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* στράφηκε με δριμύτητα εναντίον του Ιωάννη Μοάτσου χαρακτηρίζοντάς τον «καμαρίλλα» που υποκαθιστούσε τον Πλαστήρα και επιχειρούσε να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα, ερχόμενος σε αντίθεση με την Διοικούσα Επιτροπή της ΕΠΕΚ «η οποία μόνη αντικαθιστά τον ασθενούντα αρχηγόν της και η οποία απεφάσισε την εκ μέρους του Κόμματος υποβολήν της υποψηφιότητος του εκ των μελών της κ. Ασκούτση διά την επαναληπτικήν εκλογήν του Ρεθύμνου». Η εφημερίδα φαινομενικά επιχειρούσε να αφήσει έξω από αυτή τη διαμάχη τον Πλαστήρα, υποστηρίζοντας ότι ο Μοάτσος ερχόταν σε αντίθεση με τον «Αρχηγόν και τας αρμοδίας Επιτροπάς του Κόμματος» και καλούσε την Διοικούσα Επιτροπή να επιβάλει «την δημοκρατικήν τάξιν εις την διεύθυνσιν του Κόμματος».⁴¹ Ωστόσο παρότι αμφισβητούσε ότι υπήρξε συνάντηση του Πλαστήρα με τον Βενιζέλο, έκρινε ότι ακόμα και αν αυτή είχε πραγματοποιηθεί, η απόφασή του δεν ήταν «προϊόν ακριβούς εκτιμήσεως της καταστάσεως εκ μέρους του κ. Πλαστήρα, δεδομένου ότι ούτος δεν έχει πραγματοποιήσει ουδεμίαν πολιτικήν επαφήν με ουδέν εκ των στελεχών της ΕΠΕΚ».⁴² Επί της ουσίας ήταν φανερό ότι το όλο ζήτημα αποτελούσε πρόφαση για την εκδήλωση βασικών πολιτικών διαφορών που είχαν λάβει πλέον χαρακτηριστικά και προσωπικής αντιπαράθεσης. Κατ' αρχήν η από κοινού υπόδειξη υποψηφίου υποδείκνυε ότι η συνεργασία ΕΠΕΚ-ΚΦ επρόκειτο να συνεχιστεί, ενισχύοντας τους φόβους, σε μερίδα του κόμματος, ότι η ΕΠΕΚ βάδιζε προς τη συγχώνευσή της με το ΚΦ. Κατά δεύτερον, η απομόνωση του Πλαστήρα για λόγους υγείας φαινόταν πως ήταν εξίσου προσχηματική, καθώς προέκυπτε ότι είχε επιλεκτικές συναντήσεις με ένα κύκλο ανθρώπων, αποκλείοντας κάποιους άλλους οι οποίοι όμως είχαν χάσει πλέον την οποιαδήποτε δυνατότητα επιρροής στον αρχηγό.⁴³

Η αντίδραση του Πλαστήρα υπήρξε εξίσου σκληρή με το δημοσίευμα, χαρακτηρίζοντας «ύποπτη» τη στάση της εφημερίδας, η οποία, όπως σημείωσε, «προ πολλού χρόνου δεν είναι φιλική προς την ΕΠΕΚ» και η οποία είχε τεθεί στην

⁴¹ «Η καμαρίλλα», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 25/2/1953.

⁴² *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 25/2/1953.

⁴³ Είναι ενδεικτικό ότι η επίθεση στον Μοάτσο συνεχίστηκε και την επόμενη ημέρα από την εφημερίδα, η οποία θεωρούσε τον ίδιο και την περί αυτόν «κλίκα» ως υπεύθυνους για το ανακοινωθέν το οποίο συντάχθηκε ερήμην του Πλαστήρα και το οποίο βρισκόταν «εις τελείαν αντίθεσιν προς τας αρχάς του Κόμματος, τας αντιλήψεις των στελεχών του και την αρχήν της δημοκρατικότητος», βλ. «Ντροπή!», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1953.

υπηρεσία «μωροφιλοδόξων» που επιδίωκαν να τον υποκαταστήσουν στην ηγεσία. Όπως υπογράμμιζε, οι αιτιάσεις περί «κλίκας» ήταν ανυπόστατες καθώς οι αποφάσεις παίρνονταν πάντα από τον ίδιο σε συνεργασία με τα στελέχη του κόμματος, ενώ παρουσίασε ως «μεγαλύτερα απόδειξιν» της δημοκρατικότητάς του τη σύσταση επιτροπής για την κατάρτιση του καταστατικού του κόμματος. Τέλος, υποστήριξε την υποψηφιότητα Λίτινα «για λόγους ηθικής τάξεως»,⁴⁴ υπερασπίστηκε τον Μοάτσο ως πιστό εκτελεστή των αποφάσεών του και προειδοποίησε ότι οποιαδήποτε μελλοντική προσπάθεια διαταραχής της ενότητας του κόμματος θα επέσυρε τη διαγραφή.⁴⁵

Παρά το γεγονός ότι η κοινοβουλευτική ομάδα σε συνεδρίασή της ενέκρινε την υποψηφιότητα του Λίτινα,⁴⁶ ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* επέμεινε στις καταγγελίες περί «παρέκκλισης» του κόμματος από τους στόχους του και σημείωνε: «Η εντύπωση αυτή της απομακρύνσεως από τον αρχικόν δρόμον της επιβεβαιούται συνεχώς από τα επερχόμενα γεγονότα. Ο σχηματισμός των Επιτροπών της εδημιούργησεν αρχικώς την εντύπωσιν ότι η ΕΠΕΚ εθεμελίωεν ήδη την δημοκρατικήν της συγκρότησιν. Όμως το, εν ονόματι του κ. Πλαστήρα, εκδοθέν ανακοινωθέν ομιλεί περί προσωρινότητος και περί ειδικής εντολής, η οποία ανετέθη εις την αποκληθείσαν Διοικούσαν Επιτροπήν. Τούτο αποδεικνύει ότι η Επιτροπή αυτή δεν ήτο, καθόλου Διοκούσα, αλλ' απλώς συμβουλευτική».⁴⁷ Με εντελώς διαφορετική θέση εμφανίστηκε η *Προοδευτική Αλλαγή*, το κύριο άρθρο της οποίας παρουσίασε –ήδη από τον τίτλο του– με σαφήνεια την άποψη της για τα τεκταινόμενα: «Η ΕΠΕΚ πειθαρχεί εις τον αρχηγόν της».⁴⁸ Σύμφωνα με την άποψη αυτή το μείζον ζήτημα ήταν πλέον η πειθαρχία στον αρχηγό και λιγότερο η πολιτική του κόμματος, γεγονός που μετέτρεπε την ΕΠΕΚ σε ένα πλήρως αρχηγικό κόμμα.⁴⁹

Έτσι δεν άργησε να αρχίσει η προσωπική επίθεση εναντίον των διαφωνούντων, η στάση των οποίων χαρακτηρίστηκε από την *Προοδευτική Αλλαγή* «ανήθικη πολιτική συνωμοσία γνωστών αρριβιστών, καιροσκόπων, πρακτόρων οικονομικών συγκροτημάτων και ταπεινών υπηρετών ξένων Δυνάμεων,

⁴⁴ Μία εβδομάδα αργότερα, αποκάλυψε ότι ο Βενιζέλος του είχε προτείνει να κατέλθει ο ίδιος ως υποψήφιος προκειμένου να εκλεγεί, πρόταση την οποία απέρριψε. *Το Βήμα*, 3/3/1953.

⁴⁵ *Το Βήμα*, 25/2/1953.

⁴⁶ Η υποψηφιότητα του Αντ. Λίτινα είχε προκαλέσει όμως τριβές και στο ΚΦ, μεταξύ των άλλων πολιτευτών του νομού. Βλ. επιστολή Γεωργ. Τσουδερού προς Σοφ. Βενιζέλο, 21/2/1953, ΙΑΜΜ/Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, φ. 21.

⁴⁷ «Η εμπλοκή», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 28/2/1953.

⁴⁸ *Προοδευτική Αλλαγή*, 27/2/1953.

⁴⁹ Στο ίδιο μοτίβο κινήθηκε η εφημερίδα και την επόμενη μέρα με κύριο άρθρο της στο οποίο σημείωνε ότι η δήλωση του Πλαστήρα συνιστούσε «ολόκληρον πολιτικόν πρόγραμμα», βλ. «Ο Αρχηγός», *Προοδευτική Αλλαγή*, 28/2/1953.

μωροφιλοδόξων και πολιτικών απορριμμάτων καταδικασθέντων υπό του Λαού εις ισόβιον πολιτικήν υπερωρίαν» που είχαν ως στόχο να «φάνε τον Πλαστήρα» και να «διαβρώσουν τον χαρακτήρα και το περιεχόμενον του κόμματος».⁵⁰ Εξίσου αποφασισμένος να έρθει σε ρήξη με μερίδα του κόμματος εμφανίστηκε όμως και ο Πλαστήρας, ο οποίος ζήτησε από τις επιτροπές του κόμματος (κοινοβουλευτική και εξωκοινοβουλευτική)⁵¹ να αποκηρύξουν το επίμαχο δημοσίευμα περί «καμαρίλας» του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*,⁵² έχοντας προφανώς ως στόχο να «αποκαλυφθούν» δημοσίως τα πολιτικά στελέχη που εκφράζονταν μέσα από το δημοσίευμα. Η αξίωση του Πλαστήρα είχε πολύ σύντομα αποτελέσματα καθώς οι Νικ. Ασκούτσης, Γεώργ. Καρτάλης και Στυλ. Αλλαμανής αρνήθηκαν να υπογράψουν κείμενο που αποδοκίμαζε το δημοσίευμα, θέτοντας για μία ακόμη φορά το ζήτημα της δημοκρατικής οργάνωσης του κόμματος,⁵³ σε αντίθεση με τους Κων. Ρέντη, Σάββα Παπαπολίτη και Εμμ. Μπακλατζή. Μία ημέρα αργότερα οι τρεις διαφωνούντες απέστειλαν επιστολή στον Πλαστήρα στην οποία εξηγούσαν τη στάση τους και έθεταν για μία ακόμα φορά τα ζητήματα που είχαν αποτελέσει αντικείμενο εντάσεων: τη συγχώνευση με το ΚΦ, τη δημοκρατική οργάνωση του κόμματος αλλά, πλέον, και τη σύσταση διοικούσας επιτροπής που θα υποκαθιστούσε τον ίδιο μέχρι να αποκατασταθεί η υγεία του.⁵⁴

Η αντίδραση του Πλαστήρα υπήρξε άμεση· στις 3 Μαρτίου με ανακοίνωσή του γνωστοποίησε τη διαγραφή των Γ. Καρτάλη, Ν. Ασκούτση και Στ. Αλλαμανή «οίτινες απεδείχθησαν εμπνευσταί και υποβολείς της εναντίον του κόμματος και προσωπικώς εναντίον του αρθρογραφίας», που ως μόνο στόχο είχε «την υποκατάστασιν της ηγεσίας».⁵⁵ Εξίσου άμεση υπήρξε όμως και η αντίδραση του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*, ο οποίος με τη σειρά του κατονόμασε ως μέλη της

⁵⁰ Βλ. «“Καμαρίλλα” και εκκαθάρσις», *Προοδευτική Αλλαγή*, 1/3/1953.

⁵¹ Η συνάντηση του αρχηγού της ΕΠΕΚ με τα μέλη των δύο επιτροπών ήταν ενδεικτική του κλίματος που είχε διαμορφωθεί πλέον στο κόμμα, καθώς σε αυτή ο Πλαστήρας ανακοίνωσε τις αξιώσεις του αλλά τα στελέχη της ΕΠΕΚ δεν τοποθετήθηκαν επ’ αυτών κατόπιν παράκλησης των γιατρών να αποφευχθεί «οιανδήποτε όξυνσις της συζητήσεως, εκ της οποίας ήτο δυνατόν είτε να κουρασθή είτε να στεναχωρηθή ο κ. Πλαστήρας», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 2/3/1953.

⁵² Η εφημερίδα ωστόσο υπερασπίστηκε την ελευθερία της να κρίνει και να σχολιάζει και τόνισε ότι «δεν είναι όργανον οιοδήποτε Κόμματος ή προσώπου, ώστε είναι πολύ περιττόν να λάβη οιοσδήποτε (κόμμα ή πρόσωπον) τον κόπον να την... διαγράψη. Βλ. «Τον οικιών υμών...», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 2/3/1953.

⁵³ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 3/3/1953. Σύμφωνα πάντως με την *Προοδευτική Αλλαγή*, οι τρεις είχαν συμφωνήσει αρχικά με το κείμενο και αρνήθηκαν εν συνεχεία να το υπογράψουν. Βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 3/3/1953.

⁵⁴ Το πλήρες κείμενο της επιστολής δημοσιεύεται στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, 5/3/1953.

⁵⁵ Παράλληλα ο Αλλαμανής, ο οποίος ήταν μέλος της τριμελούς κοινοβουλευτικής επιτροπής, αντικαταστάθηκε από τον Δημ. Παπασπύρου, βλ. *Το Βήμα*, 4/3/1953.

«κλίκας» εντός του κόμματος τους Ιω. Μοάτσο, Σάββα Παπαπολίτη και Κων. Ρέντη, που «εξηπάτων κάθε στιγμή τα προοδευτικά λαϊκά στρώματα, πότε ομιλούσαι περί “προσεχούς” –συνεχώς “προσεχούς”– δημοκρατικής οργανώσεως του κόμματος, πότε περί Συνεδρίου και πότε περί προγράμματος. Διά του τρόπου αυτού διετήρουν την ελπίδα της ανασυγκροτήσεως του κόμματος και εκαλλιέργουν τας αυταπάτας».⁵⁶ Με ανακοίνωση απάντησαν στη διαγραφή τους και οι τρεις διαφωνούντες στην οποία παρότι επέμειναν στη θέση περί ύπαρξης «κλίκας» που προκάλεσε και τη διαγραφή τους, καθώς ο Πλαστήρας «ουδέποτε θα επέτρεπεν εις τον εαυτόν του να εκδηλώση ένα τοιούτον μικρόψυχον φόβον», απέφυγαν να μιλήσουν για συγκεκριμένα πρόσωπα.⁵⁷ Χαρακτήρισαν επίσης τη διαγραφή τους ως «πραξικόπημα» που έριξε «στον κάλαθον των αχρήστων το ισχύον Καταστατικόν του Κόμματος, το οποίον προβλέπει σαφώς την ακολουθητέαν εν τοιαύτας περιπτώσεις διαδικασίαν», σύμφωνα με την οποία δικαίωμα διαγραφής είχε το Γενικό Συμβούλιο και το Συνέδριο.

Εν μέσω αυτής της πολιτικής καταιγίδας, στις 2 Μαρτίου, ο Σοφ. Βενιζέλος διεμήνυσε στον Πλαστήρα ότι θα έπαυε να ασκεί και την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της ΕΠΕΚ, καθώς θεωρούσε ότι η χωριστή εκπροσώπηση «θα εξυπηρετεί καλύτερον τον κατά της Κυβερνήσεως αγώνα των δύο κομμάτων».⁵⁸ Με την κίνησή του αυτή ο Βενιζέλος έθετε εκτός πολιτικής διαμάχης ένα από τα πλέον φλέγοντα ζητήματα εντός της ΕΠΕΚ, αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο να έγινε κατόπιν συμφωνίας με τον Πλαστήρα. Σε μία τέτοια ερμηνεία συνηγορεί το γεγονός ότι μετά την κίνηση του Βενιζέλου ο Πλαστήρας προσπάθησε να εκθέσει πολιτικά τον Γ. Καρτάλη, αποκαλύπτοντας ότι η ανάθεση της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης στον αρχηγό του ΚΦ, αποτελούσε εισήγησή του, γεγονός που επιβεβαίωσε αργότερα και ο Σοφ. Βενιζέλος.⁵⁹ Η αποκάλυψη είναι προφανές ότι έφερνε σε δύσκολη θέση τον Καρτάλη, ο οποίος μέχρι εκείνη τη στιγμή υπήρξε υπέρμαχος της αυτοτέλειας της ΕΠΕΚ. Στην απάντηση που κλήθηκε να δώσει ο Καρτάλης δήλωσε ότι είχε «υποστηρίξει» την «έκδηλον και έντονον επιθυμίαν του κ.

⁵⁶ «Προς τα εμπρός», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 4/3/1953.

⁵⁷ Στην ανακοίνωση απάντησε η *Προοδευτική Αλλαγή*, κάνοντας λόγο για «αποκάλυψη» της καθοδηγούμενης «δημοσιογραφικής επίθεσης» εναντίον του Πλαστήρα και της ΕΠΕΚ από τους «πράκτορες της ολιγαρχίας» Καρτάλη, Ασκούτση και Αλλαμανή, βλ. «Η συνωμοσία συνετρίβη», *Προοδευτική Αλλαγή*, 4/3/1953. Σε άλλο σημείο η εφημερίδα χαρακτήριζε τους διαφωνούντες ως «Τσουδερισκούς» και σημείωνε για κάθε έναν από αυτούς: «Γ. Καρτάλης: Ο ζάμπλουτος αριστοκράτης, εχθρός των εργαζομένων, πρόδρομος του Συναγερμού - Σ. Αλλαμανής: Υποστηρικτής των καπνεμπορών και προστάτης της οικογενείας του - Ν. Ασκούτσης: Ο άνθρωπος του “Συγκροτήματος”».

⁵⁸ *Το Βήμα*, 3/3/1953.

⁵⁹ *Προοδευτική Αλλαγή*, 7/3/1953.

Πλαστήρα όπως προσωρινώς ο κ. Βενιζέλος είναι ο κοινός εκπρόσωπος των δύο κομμάτων της Αντιπολιτεύσεως εις την Βουλήν. Τούτο διότι ο κ. Πλαστήρας δεν είχε καταλήξει εις αποδοχήν της ορθής αρχής ότι ο εκπρόσωπος της κοινοβουλευτικής ομάδος έπρεπε ν' αναδειχθή δι' εκλογής και ουχί διά διορισμού. Και ακόμη ήλπιζα ότι πρόσκαιρος είναι η απουσία του κ. Πλαστήρα από το κοινοβούλιον. Έκτοτε ανέκυψεν η απαράδεκτος σύγχυσις περί συγχωνεύσεως και επηκολούθησεν η σχεδόν ομόφωνος εκδήλωσις των κοινοβουλευτικών και εξωκοινοβουλευτικών στελεχών της ΕΠΕΚ, προς την οποίαν ευθύς εξ αρχής υπήρξαμεν σύμφωνοι, εναντίον της κοινής εκπροσωπήσεως». ⁶⁰ Η στάση αυτή του Καρτάλη, ο οποίος δεν είχε ταχθεί υπέρ της συγχώνευσης, έμοιαζε αντιφατική, ωστόσο φαίνεται πως σχετιζόταν με τα εσωτερικά της ΕΠΕΚ. Κι αυτό γιατί η ανάθεση της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης στον Σοφ. Βενιζέλο, απέκλειε τον ορισμό κοινοβουλευτικού ηγέτη της ΕΠΕΚ. Στην αντίθετη περίπτωση, ο κοινοβουλευτικός ηγέτης θα αποκτούσε σαφές προβάδισμα στην κούρσα διαδοχής του Πλαστήρα που είχε ήδη ξεκινήσει. Ο εξωκοινοβουλευτικός Καρτάλης είναι προφανές ότι επιθυμούσε μία λύση που θα προέκυπτε από εσωτερικές διαδικασίες του κόμματος, κατά τις οποίες ο ίδιος θα μπορούσε να διεκδικήσει ρόλο –και ενδεχομένως την αρχηγία.

Η απόφαση του Πλαστήρα να διαγράψει τους τρεις διαφωνούντες έλαβε στις 4 Μαρτίου την τυπική επιδοκιμασία της κοινοβουλευτικής ομάδας κατά πλειοψηφία και πέντε ημέρες αργότερα του Γενικού Συμβουλίου του κόμματος. ⁶¹ Στη συνεδρίασή του το Συμβούλιο παρέδωσε επίσης στον Πλαστήρα το νέο καταστατικό και προχώρησε στη διαγραφή ενός εκ των μελών του, του Μηνά Πατρίκιου, εξαιτίας των δηλώσεών του στην *Αυγή*. ⁶² Ωστόσο η κρίση δεν επρόκειτο να περιοριστεί μόνο στα συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά αποτέλεσε την αφορμή να αποχωρήσουν από την ΕΠΕΚ μία σειρά στελεχών ⁶³ δημοσιοποιώντας μάλιστα τη διαφωνία τους με τους

⁶⁰ *Προοδευτική Αλλαγή*, 4/3/1953.

⁶¹ Από τα δεκαοκτώ μέλη παρέστησαν έντεκα –άλλοι δικαιολογημένα και άλλοι εκφράζοντας τη διαφωνία τους με τους έως τότε χειρισμούς της υπόθεσης των διαγραφών, βλ. *Το Βήμα*, 10/3/1953.

⁶² *Το Βήμα*, 10/3/1953. Παρά το ότι το καταστατικό δεν είχε τεθεί σε ισχύ, αξίζει να σημειωθεί ότι η διαγραφή έγινε από το Γενικό Συμβούλιο και όχι από τον αρχηγό του κόμματος. Το γεγονός αυτό δεν είναι άσχετο με τις κατηγορίες που είχε απευθύνει η ομάδα των τριών διαγραφέντων για «πραξικοπηματική» διαγραφή τους, η οποία δεν είχε αποφασιστεί από το Γενικό Συμβούλιο. Διαφορετική ήταν η εκτίμηση του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου* για τον Πατρίκιο, καθώς, σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας, στη συνεδρίαση ελέγχθη ότι ο Πατρίκιος «έθεσεν εαυτόν εκτός κόμματος». Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 10/3/1953.

⁶³ Από την ΕΠΕΚ αποχώρησαν οι Περικλής Αργυρόπουλος (μέλος του Γενικού Συμβουλίου), το Κεντρικό Συμβούλιο της Νεολαίας, ο πρόεδρος της Ν. Αντωνακάκης, οι πολιτευτές Γεώργ. Ποταμιάνος, Απόστ. Σ. Κοκκινόπουλος, Σπυρ. Κατσιαδήμας, Γαβρ. Γώγος, Αντ. Λάσκαρις, Αντ. Νικολαΐδης, Παναγ. Μαντούβαλος και Στρ. Σωμερίτης, αλλά και πρώην βουλευτές, όπως οι Ιππ.

χειρισμούς του Πλαστήρα, ενώ ακολούθησαν αντίστοιχα, όπως ήταν φυσικό, και δηλώσεις «πίστεως» προς τον Πλαστήρα.

Το πόσο προσχηματική ήταν η ρήξη για την υποψηφιότητα του Αντ. Λίτινα που είχε οδηγήσει στις διαγραφές δεν άργησε να διαφανεί, καθώς τελικώς ο Νικ. Ασκούτσης απέσυρε την υποψηφιότητά του⁶⁴ και οι τρεις διαγραφέντες υποστήριξαν τους υποψηφίους της Ένωσης ΕΠΕΚ-ΚΦ.⁶⁵ Στην απόφαση αυτή καθοριστικό ρόλο έπαιξε το επίδικο των αναπληρωματικών εκλογών σε Ρέθυμνο, Γρεβενά, Καρδίτσα και Πειραιά⁶⁶ που ήταν η αύξηση της εκλογικής δύναμης των δύο κομμάτων με στόχο να θέσουν ως αντιπολίτευση θέμα «δυσαρμονίας» μεταξύ Βουλής και λαϊκής θέλησης σε περίπτωση που ο Συναγερμός έχανε τις έδρες.⁶⁷ Ωστόσο το αποτέλεσμα των εκλογών αποτέλεσε μία ακόμα ήττα για τα συνεργαζόμενα κόμματα τα οποία απώλεσαν τις έδρες σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες.⁶⁸ Όπως ήταν αναμενόμενο, μία νέα διαμάχη εντός της ΕΠΕΚ επρόκειτο να ξεκινήσει και να εκφραστεί από τις δύο εφημερίδες με αφορμή την εκτίμηση του αποτελέσματος. Έτσι η *Προοδευτική Αλλαγή*, αφού υπογράμμισε ότι η ΕΠΕΚ είχε διατηρήσει τις δυνάμεις της, απέδιδε τη νίκη του Συναγερμού στην «ανίερη συμμαχία» που είχε συνάψει με την ΕΔΑ.⁶⁹ Αντίθετα, ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* αναδείκνυε την άνοδο της ΕΔΑ και την αύξηση της αποχής, που χρεώνονταν στην αδυναμία του Κέντρου να καρπωθεί τη φθορά του Συναγερμού «λόγω της κρίσης ηγεσίας εις την ΕΠΕΚ και το Κόμμα Φιλελευθέρων», γεγονός που «δικαίωσε απολύτως τους διαγραφέντας»⁷⁰ και αποδείκνυε ότι «η ηγεσία της Αντιπολιτεύσεως ηττοκτόνησεν».⁷¹ Η εφημερίδα προχωρούσε και σε μία αποτίμηση των δύο κομμάτων· για την ΕΠΕΚ σημείωνε ότι

Κουτσίνας, Ηλίας Σκυλλάκος, Γεώργ. Παλάσκας και Κων. Βουδούρης, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 6-23/3/1953.

⁶⁴ Ο Καρτάλης χαρακτήρισε την παραίτηση Ασκούτση «θαυμάσιον παράδειγμα δημοκρατικής αυτοπειθαρχίας». Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 27/3/1953.

⁶⁵ *Το Βήμα*, 27/3/1953.

⁶⁶ Το εκλογοδικείο είχε κάνει δεκτές τις ενστάσεις κατά του κύρους της εκλογής του βουλευτή Καρδίτσας Δημητρίου Θανάπουλου (ΕΣ) και των βουλευτών Πειραιά Αλέξανδρου Βερνίκου, Χρήστου Χονδροματίδη, Γεωργίου Αράπη, Ιωάννη Χαβούτη, Κωνσταντίνου Παπαμαντέλου και Νικόλαου Πρωτοπαπά (ΕΠΕΚ). Για τους τελευταίους επρόκειτο να γίνουν επαναληπτικές εκλογές μόνο σε συγκεκριμένα εκλογικά τμήματα και όχι στο σύνολο της περιφέρειας, βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 6/3/1953.

⁶⁷ Μήνυμα στους εκλογείς απηύθυναν οι Σοφ. Βενιζέλος και Ν. Πλαστήρας, καλώντας τους να ψηφίσουν «με φανατισμόν τους υποψηφίους βουλευτάς του Κέντρου», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 28/3/1953.

⁶⁸ Ειδικότερα για το σοκ που προκάλεσε στο ΚΦ η ήττα στο Ρέθυμνο, βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 1970, σ. 513.

⁶⁹ Βλ. «Συμπεράσματα», *Προοδευτική Αλλαγή*, 31/3/1953.

⁷⁰ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 30/3/1953.

⁷¹ Προς επίρρωση αυτής της άποψης η εφημερίδα χαρακτήριζε ως προσωπικές ήττες των δύο ηγετών το αποτέλεσμα σε Καρδίτσα και Ρέθυμνο. Βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 31/3/1953.

μείζον πρόβλημα αποτελούσε «το καρκίνωμα των κλικών, τα οποία κατέστρεψαν την ιδεολογική της ανταύγειαν, εξεμηδένισαν το πρόγραμμά της, απεμάκρυναν σχεδόν όλα τα αληθή προοδευτικά στοιχεία του κόμματος [...] εξεμηδένισαν και αυτό το προσωπικόν γόητρον του κ. Πλαστήρα»,⁷² ενώ το ΚΦ παρουσιαζόταν ως κόμμα της «Αντιδράσεως», του οποίου ο βίος είχε παραταθεί –παρότι ήταν «πολιτικά νεκρό»– εξαιτίας του ότι την ηγεσία του είχε αναλάβει ο «πολιτικός πρίγκηπας»⁷³ Σοφ. Βενιζέλος. Η «τεχνητή» επιβίωση του ΚΦ, είχε σύμφωνα με την εφημερίδα ολέθριες συνέπειες για την ΕΠΕΚ γιατί «ενεθάρρυνε τους διαφόρους αφελείς ή ιδιοτελείς “βενιζελογενείς” της» να την οδηγήσουν σε «ευθυγράμμιση» με το ΚΦ, με συνέπεια να έχουν «τον ίδιον κατήφορον».⁷⁴

Ετεροχρονισμένες προγραμματικές κατευθύνσεις

Τη στιγμή που διεξαγόταν οι εσωκομματική διαμάχη, και συγκεκριμένα στις 16 Μαρτίου, ολοκληρώθηκε η επεξεργασία του καταστατικού και των προγραμματικών κατευθύνσεων της ΕΠΕΚ. Το κείμενο του προγράμματος⁷⁵ ήταν δομημένο σε τρία μέρη: το πρώτο, «Η ΕΠΕΚ εντός του πλαισίου της πολιτικής ζωής», παρουσίαζε τις πολιτικές συνθήκες που γέννησαν την ΕΠΕΚ, το δεύτερο, «Γενικά προγραμματικά κατευθύνσεις», αποτελούσε το αναλυτικό πρόγραμμα του κόμματος και το τρίτο, «Το κόμμα», έθετε τις γενικές αρχές του κόμματος.⁷⁶ Το κείμενο αποτελεί την πληρέστερη εκδοχή των πολιτικών θέσεων της ΕΠΕΚ και η χρονική συγκυρία στην οποία ολοκληρώθηκε η επεξεργασία του προκαλεί εντύπωση, δεδομένου ότι το κόμμα διερχόταν μία περίοδο που φαινόταν να αναζητά τον δρόμο του μέσα από εσωτερικές συγκρούσεις. Εξίσου μεγάλη εντύπωση προκαλούν οι θέσεις που διατυπώνονται σε αυτό, καθώς φαίνεται να μην αντανakλούν την πολιτική φυσιογνωμία του κόμματος τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή.

⁷² *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 31/3/1953.

⁷³ Η εφημερίδα χαρακτήριζε ως «πολιτικόν πριγκηπισμόν» την οικογενειοκρατία στην πολιτική.

⁷⁴ Βλ. «Ο εν πολλαίς αμαρτίαις...», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 1/4/1953. Στο δημοσίευμα απάντησε η Προοδευτική Αλλαγή καταγγέλλοντας τη συστηματική υπονόμευση της ΕΠΕΚ και του Πλαστήρα, προς χάριν των «πεμπτοφαλαγγιτών» γεγονός που προκαλούσε «αγανάκτησιν και αηδیان», βλ. «Πεμπτοφαλαγγιτισμός», *Προοδευτική Αλλαγή*, 2/4/1953.

⁷⁵ Βασικά σημεία της διακήρυξης των προγραμματικών κατευθύνσεων έχουν δημοσιευθεί στο Χριστ. Βερναρδάκης, Γιάνν. Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα 1991, σ. 365-367. Οι συγγραφείς παραπέμπουν στην έκδοση *Προγραμματικά κατευθύνσεις - Καταστατικόν*, Αθήνα 1953, η οποία ωστόσο δεν εντοπίστηκε στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Εδώ χρησιμοποιείται η δακτυλόγραφη εκδοχή «Διακήρυξις Προγραμματικών Κατευθύνσεων της ΕΠΕΚ, 1953», βλ. ΙΑΜΜ/ΑΝΠ, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ». Να σημειωθεί πάντως ότι η αντιπαραβολή μεταξύ των δύο κειμένων δεν έδειξε να υπάρχουν αποκλίσεις.

⁷⁶ Το πλήρες κείμενο των Προγραμματικών κατευθύνσεων παρατίθεται στο Επίμετρο.

Το δεύτερο μέρος του κειμένου περιλάμβανε τις γενικές προγραμματικές κατευθύνσεις του κόμματος, αρθρωμένες γύρω από τους κεντρικούς πολιτικούς άξονες. Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής η ΕΠΕΚ διακήρυττε τον σεβασμό της εθνικής ανεξαρτησίας των χωρών και διαβεβαίωνε ότι δεν υπήρχαν εδαφικές διεκδικήσεις εκ μέρους της Ελλάδας. Ταυτόχρονα δήλωνε την αφοσίωση στον ΟΗΕ αλλά και στο NATO ως μέσο αμυντικής θωράκισης της χώρας. Στόχοι της ΕΠΕΚ ήταν η καλλιέργεια των σχέσεων με τις γειτονικές χώρες (Τουρκία, Γιουγκοσλαβία), η ανάκτηση των φιλικών δεσμών με την Ιταλία και εν γένει η βελτίωση των διεθνών σχέσεων της χώρας. Το ζήτημα της αυτοδιάθεσης της Κύπρου εντασσόταν στο πλαίσιο της μη διάρρηξης των ελληνοβρετανικών σχέσεων, ωστόσο η ΕΠΕΚ δεσμευόταν για την παροχή «ηθικής ενισχύσεως» στον αγώνα των Κυπρίων. Στον τομέα της εσωτερικής πολιτικής, άξονα της οποίας αποτελούσαν η πίστη στη δημοκρατία και η αποκήρυξη κάθε μορφής βίας, στόχος ήταν η εξάλειψη όλων των διακρίσεων που αντιστρατεύονταν την ελευθερία και ισονομία των πολιτών, και τελικώς η επίτευξη της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής δημοκρατίας. Το πρόγραμμα περιείχε επίσης μία σειρά από μεταρρυθμίσεις οι οποίες θεωρούνταν απαραίτητες προκειμένου «η Δημοκρατία να αποκτήσει περιεχόμενον». Σε αυτές περιλαμβάνονταν η αναθεώρηση του «αναχρονιστικού» Συντάγματος,⁷⁷ η κατάργηση των «ανελεύθερων» μέτρων πάσης φύσης, η αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών, η αποκέντρωση των κρατικών υπηρεσιών και η καθιέρωση αιρετού β' βαθμού τοπικής αυτοδιοίκησης, η εξασφάλιση πρόσβασης στην εκπαίδευση στο σύνολο των πολιτών, η καθιέρωση πλήρους ισότητας των δύο φύλων, η δημιουργία θεσμών για την απρόσκοπτη πρόσβαση των πολιτών στη δικαιοσύνη και, τέλος, η περαιτέρω ενίσχυση του δημοσιοϋπαλληλικού κόσμου αλλά και η πάταξη οποιασδήποτε μορφής υπέρβαση καθήκοντος. Στον τομέα της οικονομικής πολιτικής το κείμενο περιλάμβανε μία περιγραφή του γενικού οικονομικού προβλήματος, των ιστορικών αιτιών του, καθώς και την αντίθεση με την πολιτική του Ελληνικού Συναγερμού και έθετε ως προτεραιότητα μία σειρά μεταρρυθμίσεων. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό τους μία πολιτική κρατικού παρεμβατισμού σε ένα ευρύ φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας που περιλάμβανε: την εθνικοποίηση των τραπεζών, των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας,

⁷⁷ Η ψήφισή του από την κυβέρνηση ΕΠΕΚ-ΚΦ δικαιολογούνταν ως επιβεβλημένη προκειμένου να λυθεί –έστω και ατελώς– η συνταγματική εκκρεμότητα, και να δοθεί η δυνατότητα απαλλοτρίωσης των γαιών προς όφελος των ακτημόνων στην οποία είχε προχωρήσει η κυβέρνηση.

των μεταφορών και των μεγάλων βιομηχανιών που σχετίζονταν με ζωτικές ανάγκες της κοινωνίας και τον κρατικό έλεγχο των ανωνύμων εταιρειών. Ταυτόχρονα προβλεπόταν η συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση των επιχειρήσεων, η παροχή διευκολύνσεων για την ανάπτυξη ατομικών επιχειρήσεων, η καθιέρωση φορολογικής δικαιοσύνης και η πάταξη της φοροδιαφυγής και τέλος η προστασία των αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων και η διεύρυνση των εξωτερικών αγορών. Το τελευταίο τμήμα του προγράμματος περιλάμβανε μία σειρά κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που αφορούσαν τη μικρή ιδιοκτησία, το πρόβλημα της στέγης, το δικαίωμα στην εργασία ασχέτως πολιτικών φρονημάτων, την προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων των γυναικών και των ανηλίκων και τέλος τις κοινωνικές παροχές υγείας σε εργαζόμενους και άπορους.

Όπως είναι φανερό, το πρόγραμμα της ΕΠΕΚ που παρουσιάστηκε τον Μάρτιο του 1953, αποτελεί ουσιαστικά αναπαραγωγή του προεκλογικού προγράμματος του κόμματος το 1951. Πέραν ελάχιστων προσθηκών, ούτε οι θέσεις ούτε το πνεύμα του κειμένου παρουσιάζουν απόκλιση από το ριζοσπαστικό εκείνο πρόγραμμα, που έμοιαζε παρ' όλα ταύτα εξαιρετικά «άκαιρο» στην παρούσα χρονική συγκυρία. Η επαναφορά του προγράμματος αυτού αποτέλεσε ενδεχομένως την τελευταία – απέλπιδα όπως αποδείχθηκε – προσπάθεια του κόμματος να συγκρατήσει τις διαρροές του προς τα αριστερά και να εμφανιστεί για μία ακόμα φορά ως «πρωτοπόρα δύναμη». Ακόμα και η παρουσίαση των θέσεων από τον Πλαστήρα, τον Μάιο του 1953, έμοιαζε να ερχόταν από το παρελθόν: «Όταν οι προγραμματικά μας κατευθύνσεις γίνουν κοινόν κτήμα του Λαού, τότε οι δεσμοί Λαού - Στελεχών - Ηγεσίας, γίνονται στενότεροι και ακατάλυτοι και τότε υπάρχει όλη η δύναμις προς πραγματοποίησίν των».⁷⁸

Διαλυτικές τάσεις

Η εσωκομματική κρίση του Μαρτίου έμελλε να έχει συνέπειες και στην κοινοβουλευτική δύναμη της ΕΠΕΚ· στις 16 Απριλίου οι βουλευτές Στ. Αλλαμανής, Ιάσ. Ριζιώτης, Χρ. Κόρακας και Κων. Βασαρδάνης, κατέθεσαν δήλωση στη Βουλή ότι συγκροτούσαν ομάδα «συνεργαζομένων ανεξαρτήτων βουλευτών».⁷⁹ Μία

⁷⁸ Προοδευτική Αλλαγή, 5/5/1953.

⁷⁹ Το Βήμα, 17/4/1953. Η κίνηση αυτή ακολουθήθηκε την επόμενη ημέρα από σύσκεψη στην οικία Καρτάλη σαράντα στελεχών της ΕΠΕΚ με σκοπό τη συγκρότηση νέας πολιτικής κίνησης. Για το σκοπό αυτό εξελέγη τριμελής επιτροπή (Καρτάλης, Ζάκκας και Αλλαμανής). Σε ανακοίνωση της κίνησης τονιζόταν η «ανυπαρξία οργανωμένης αντιπολιτεύσεως» και προβαλλόταν η ανάγκη

εβδομάδα αργότερα, στις 22 Απριλίου, μία νέα κρίση επρόκειτο να εκδηλωθεί εντός της ΕΠΕΚ μετά την απόφαση του Πλαστήρα να ορίσει ως κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο του κόμματος τον Σάββα Παπαπολίτη.⁸⁰ Δώδεκα στελέχη εξέφρασαν δημόσια τη διαφωνία τους, κάνοντας λόγο για «σοβαρά κρίσιν» του κόμματος, η οποία οφειλόταν στη μη εφαρμογή δημοκρατικών μεθόδων στη διοίκηση του κόμματος. Ακόμα σημείωναν ότι παρότι το θέμα αυτό φάνηκε πως θα λυνόταν με την αναδιοργάνωση του κόμματος επί δημοκρατικών βάσεων (δηλ. βάσει καταστατικού), η σύνθεση των επιτροπών διοίκησης προκάλεσε «γενική απογοήτευσιν» διότι «αντί να περιλάβουν στελέχη αποδεδειγμένης πίστεως προς τα ιδανικά της ΕΠΕΚ και δεδοκιμασμένης πολιτικής ικανότητας και ήθους, συνεστήθησαν κατά τρόπον καθιερούντα αποφασιστικήν υπεροχήν εις την ομάδα του στενού περιβάλλοντος του αρχηγού, την κυρίως υπεύθυνον της προαναφερθείσης κρίσεως του κόμματος». Την επιστολή υπέγραψαν οι βουλευτές Γεώργ. Γρηγορίου, Δημ. Παπασπύρου και Ιω. Ζίγδης και οι πρώην βουλευτές Ευ. Αρβανιτάκης, Αθ. Βαχλιώτης, Π. Ευριπαίος, Π. Κερασσώτης, Π. Λαπατσάνης, Κων/νος Μανέτας, Γ. Μπουρδάρας, Κων/νος Παπαμαντέλος και Λεων. Σπαής που καλούσαν τον Πλαστήρα να απαλλαγεί από τη «φθοροποιό επίδραση προσώπων» και να τεθεί επικεφαλής για τη συνέχιση των αγώνων.⁸¹ Στην ερμηνεία της κίνησης των δώδεκα πάντως, οι δύο αντιμαχόμενες εφημερίδες φαίνεται πως συνέκλιναν μετά από πολύ καιρό, καθώς αναγνώρισαν και οι δύο προσωπικές και όχι πολιτικές διαφωνίες.⁸²

Η Εκτελεστική Επιτροπή που συνήλθε στις 2 Μαΐου, επιδοκίμασε την απόφαση του Πλαστήρα σχετικά με την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και τη στάση του έναντι των διαφωνούντων των οποίων οι κινήσεις είχαν ως βασική αιτία «την οριστικώς ναυαγήσαν προσπάθειάν των διά την συγχώνευσιν της ΕΠΕΚ με το κόμμα των Φιλελευθέρων». Επιφυλάχθηκε δε να εισηγηθεί στο προσεχές Γενικό

δημιουργίας «ευρείας πολιτικής κινήσεως σκοπούσης την καθοδήγησιν του Ελληνικού λαού». Οι συμμετέχοντες «απεφάσισαν και ανέθεσαν εις επιτροπήν να έλθη εις επαφήν με όλα τα προοδευτικά στοιχεία προς πραγματοποίησιν του ανωτέρω σκοπού». Παράλληλα όμως διευκρινιζόταν ότι η κίνηση δεν επρόκειτο –άμεσα τουλάχιστον– να λάβει το χαρακτήρα κόμματος, βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 18/4/1953.

⁸⁰ *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 23/4/1953.

⁸¹ *Το Βήμα*, 3/5/1953. Στην ομάδα των δώδεκα προστέθηκε σύντομα και ο Κ. Βουδούρης, βλ. *Προοδευτική Αλλαγή*, 9/5/1953.

⁸² Ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* ωστόσο χρέωνε την κίνηση αυτή «στη δεξιά πτέρυγα του κόμματος και τα περί τον κ. Ρέντην εξωκοινοβουλευτικά στελέχη», βλ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 29/4/1953, ενώ η *Προοδευτική Αλλαγή* σημειώνει: «Διάσπασις υπάρχει τότε μόνον όταν εμφανίζονται διαφωνίαι επί θεμάτων αρχών. Όταν όμως ανακύπτουν διαφωνίαι επί προσωπικών και μόνον ζητημάτων ο Λαός δεν συγκινείται. Δεν παραμένει καν αδιάφορος. Αλλά συμπυκνούνται περί τον αρχηγόν», βλ. «Η “διάσπασις” της ΕΠΕΚ», *Προοδευτική Αλλαγή*, 1/5/1953.

Συμβούλιο «την λήψιν οριστικών αποφάσεων έναντι και των εκδηλωθέντων και των παρ' αυτών γενομένων ενεργειών».⁸³ Με τη σειρά του το Γενικό Συμβούλιο, αφού αποδοκίμασε κι εκείνο τη στάση των διαφωνούντων, εξουσιοδότησε «εν λευκώ» τον Πλαστήρα για τη λήψη περαιτέρω αποφάσεων.⁸⁴

Την ημέρα που συνεδρίαζε το Γενικό Συμβούλιο της ΕΠΕΚ αναγγελλόταν και η συνεργασία του Σοφ. Βενιζέλου με τον Γεώργ. Παπανδρέου και η από κοινού ανάληψη της αρχηγίας του Κόμματος Φιλελευθέρων,⁸⁵ γεγονός που έθετε εμμέσως τέλος στις συζητήσεις περί συγχώνευσης.⁸⁶ Μάλιστα, ο Γ. Παπανδρέου ανήγγειλε τη διεξαγωγή συνεδρίου του ΚΦ εντός του Ιουνίου και δήλωσε ότι «το κόμμα θα αναδιοργανωθεί επί δημοκρατικών βάσεων και θα καταρτίσει πρόγραμμα εμπνεόμενον από σύγχρονον δημοκρατικόν πνεύμα προστασίας των λαϊκών μαζών».⁸⁷ Ο Πλαστήρας με δηλώσεις του εξέφρασε την «ευχαρίστησίν» του για τη συνεργασία «κομμάτων συγγενούς ιδεολογίας» διευκρινίζοντας ότι η ΕΠΕΚ θα διατηρούσε την ανεξαρτησία και την ιδεολογική της αυτοτέλεια «διότι είναι το κόμμα του εργαζομένου και μοχθούντος ελληνικού λαού, δηλαδή των μεσαίων τάξεων, των αγροτών και των εργατών». Τέλος δεν παρέλειψε να τοποθετήσει το νέο σχήμα συνεργασίας «δεξιά του Κέντρου», σημειώνοντας ότι το πρόγραμμα της ΕΠΕΚ «διαχωρίζεται σαφώς από τον κομμουνισμόν, την άκραν δεξιάν, ως και από την δεξιάν του κέντρου».⁸⁸

Η τελευταία δημόσια παρέμβαση του Πλαστήρα έγινε στις 5 Ιουλίου 1953, σε γεύμα που δόθηκε προς τιμήν του. Στην ομιλία του, που είχε χαρακτήρα αποτίμησης της πορείας του κόμματος, μπορεί να διακρίνει κανείς κάποιες τελευταίες αναλαμπές ενός ριζοσπαστικού λόγου που η ΕΠΕΚ και ο αρχηγός της είχαν υιοθετήσει σε προηγούμενη φάση: «Είμαι έτοιμος και αποφασισμένος να συνεχίσω την μεγάλην

⁸³ Προοδευτική Αλλαγή, 3/5/1953.

⁸⁴ Προοδευτική Αλλαγή, 5/5/1953. Στη συνέχεια οι δώδεκα ήρθαν σε επαφή με τον Πλαστήρα, προκειμένου ο ίδιος να κάνει κάποια κίνηση που θα τους επέτρεπε να επιστρέψουν στο κόμμα. Σύμφωνα με τον Ευ. Αρβανιτάκη, παρότι ο Πλαστήρας αναγνώρισε το λάθος του, παρέμενε «αιχμάλωτος της κλίκας». Ως «κλίκα» κατονομάζονταν οι Σάββας Παπαπολίτης, Μιχ. Κύρκος και Ιω. Μοάτσος, βλ. επιστολές Αρβανιτάκη 6/6/1953, ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 229, φ. 21.

⁸⁵ Ο Σοφ. Βενιζέλος είχε προτείνει στον Γεώργ. Παπανδρέου στις 21 Απριλίου 1953 να αναλάβουν από κοινού την αρχηγία. Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 1970, σ. 513-516. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι παρότι στον Τύπο η συνεργασία προβλήθηκε ως συγχώνευση των δύο κομμάτων (ΚΦ και ΔΣΚ) στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο δεν ίσχυε καθώς το ΔΣΚ είχε ουσιαστικά διαλυθεί. Η «νεκρανόσταση» του ΔΣΚ εξυπηρετούσε προφανώς πολιτικές σκοπιμότητες προκειμένου να δοθεί η εντύπωση μίας ευρύτατης συσπείρωσης δυνάμεων.

⁸⁶ Ωστόσο το θέμα αυτό ανέκυψε μία ακόμα φορά με αφορμή μία δήλωση του Πλαστήρα, την οποία όμως ο ίδιος διέψευσε, βλ. Προοδευτικός Φιλελεύθερος, *Ελευθερία και Βήμα*, 20-21/5/1953.

⁸⁷ Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 6/5/1953.

⁸⁸ Προοδευτική Αλλαγή, 6/5/1953.

προσπάθειαν την οποίαν αρχίσαμεν προ τριών ετών. Να καταστήσω την ΕΠΕΚ πανίσχυρον πολιτικόν μηχανισμόν, στελεχωμένην με γνησίους λαϊκούς αγωνιστάς, ικανήν να αντεπεξέρχεται των εφόδων των οικονομικών και άλλων αντιλαϊκών συγκροτημάτων, να τας συντριβή και να οδηγή τον λαόν εις την λεωφόρον της Ελευθερίας, της Δημοκρατίας, της Κοινωνικής Δημοκρατίας».⁸⁹

Η μετά τον Πλαστήρα ΕΠΕΚ

Συμβολικά, ο επίλογος της ΕΠΕΚ, γράφτηκε στις 26 Ιουλίου 1953 με τον θάνατο του Πλαστήρα. Στην πραγματικότητα όμως, ό,τι νέο είχε κομίσει η ΕΠΕΚ στην πολιτική σκηνή της χώρας, είχε ολοκληρώσει τον κύκλο της ζωής του, αρκετά νωρίτερα. Από την επομένη του θανάτου του ιδρυτή, ένα από τα ζητήματα που επρόκειτο να ταλανίσει το κόμμα ήταν αυτό της αρχηγίας. Προσωρινά, το κενό καλύφθηκε από Διοικούσα Επιτροπή (Σάββας Παπαπολίτης, Εμμ. Μπακλατζής και Κων/νο Ρέντης) που εξελέγη από το Γενικό Συμβούλιο, ενώ ταυτόχρονα ανακοινώθηκε η σύγκληση συνεδρίου στα τέλη Σεπτεμβρίου.⁹⁰ Ωστόσο ούτε το Συνέδριο, που διεξήχθη τελικά στις 4 Απριλίου του 1954⁹¹ κατάφερε να δώσει οριστική λύση στο ζήτημα, καθώς κατέληξε στην εκλογή εννεαμελούς επιτροπής διοίκησης που επιφορτίστηκε με την αναζήτηση προσωπικότητας η οποία θα ηγούνταν του κόμματος. Η καταρχήν πρόταση προς τον Κυριάκο Βαρβαρέσο⁹² προσέκρουσε στην άρνησή του με το αιτιολογικό ότι ο ίδιος δεν επιθυμούσε οποιαδήποτε πολιτική εμπλοκή.⁹³ Η δεύτερη πρόταση που απευθύνθηκε προς τον Γεώργιο Βεντήρη⁹⁴ έτυχε ευνοϊκότερης υποδοχής, καθώς ο ίδιος έβλεπε θετικά ένα τέτοιο ενδεχόμενο αλλά μόνον εφόσον είχε αποκατασταθεί πλήρως η υγεία του.⁹⁵ Ο θάνατός του, στις 24 Σεπτεμβρίου 1954 έθεσε τέλος στην οποιαδήποτε προσπάθεια εξεύρεσης ανάλογων λύσεων. Είναι

⁸⁹ Προοδευτική Αλλαγή, 7/7/1953.

⁹⁰ Προοδευτική Αλλαγή, 31/7/1953.

⁹¹ Ελευθερία, 4-9/4/1954.

⁹² Η πρόταση προς τον Βαρβαρέσο φαίνεται πως είχε γίνει ήδη από τα τέλη του 1953 από τον Δημ. Ηρακλείδη και η προσπάθεια συνεχίστηκε έως τις αρχές του 1954, βλ. Δημ. Κ Αγραφιώτης, «Η συνεργασία Ν. Πλαστήρα και Δημ. Αχ. Ηρακλείδη στα πλαίσια της ΕΠΕΚ», *Ιστορικό - Πολιτικό Συνέδριο για το Νικόλαο Πλαστήρα*, Καρδίτσα 1994, σ. 267-268.

⁹³ Με δηλώσεις του ο Βαρβαρέσος απέκλεισε κατηγορηματικά κάθε ανάμειξή του στην πολιτική ζωή της χώρας, βλ. *Ελευθερία*, 6/4/1954.

⁹⁴ Την πρόταση στον Βεντήρη απηύθυνε εξ ονόματος του Γενικού Συμβουλίου της ΕΠΕΚ ο Σάββας Παπαπολίτης, βλ. επιστολή Γ. Βεντήρη προς το ΓΣ της ΕΠΕΚ, 8/8/1954, ΙΑΜΜ/ΑΓΚΒ. Στην επιστολή του ο Βεντήρης σημειώνει ότι «η συγχώνευσις, απορρόφησις της ΕΠΕΚ από οιονδήποτε άλλο κόμμα θα εσήμαινε και εγκατάλειψιν της θελήσεως ευρέων λαϊκών στρωμάτων και τάσιν προς νόθευσιν του Πολιτεύματος ημών», ενώ καλούσε εμμέσως όσους είχαν αποχωρήσει από το κόμμα να επανέλθουν.

⁹⁵ Ο Γ. Βεντήρης έπασχε από φυματίωση και βρισκόταν για ανάρρωση στην Ελβετία.

πάντως φανερό ότι οι προτάσεις απευθύνθηκαν σε πρόσωπα ευρείας αποδοχής και με χαρακτηριστικά ανάλογα με εκείνα του Πλαστήρα: δημοκρατικό προφίλ, εγνωσμένο κύρος και ιδιότυπη πολιτική εμπλοκή, πρόσωπα δηλαδή που θα μπορούσαν να συσπειρώσουν τις ετερόκλητες εντός αλλά και εκτός ΕΠΕΚ «προοδευτικές δυνάμεις». Τελικώς το ζήτημα της ηγεσίας λύθηκε δύομισι χρόνια σχεδόν μετά τον θάνατο του Πλαστήρα, στις 10 Ιανουαρίου 1956, οπότε τα ηνία του κόμματος ανέλαβε ο Σάββας Παπαπολίτης.

Στο μεταξύ όμως το κόμμα, του οποίου η πολιτική αποδυνάμωση είχε καταστεί εμφανής αμέσως μετά τον θάνατο του Πλαστήρα,⁹⁶ φυλλορροούσε, καθώς αποχωρούσαν σταδιακά αρκετοί από τους βουλευτές του: τον Απρίλιο του 1954 ανεξαρτητοποιήθηκε ο Εμμ. Ζανής, προσχώρησε στο ΚΦ ο Αυγ. Πασσάδης, ενώ στο ίδιο κόμμα προσχώρησε τον Ιούνιο του ίδιου έτους και ο Ιω. Παπαμαστοράκης. Το επόμενο κύμα αποχωρήσεων σημειώθηκε το 1955, οπότε και προσχώρησαν στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση⁹⁷ οι Αναστ. Βουλόμενος, Ιω. Ζερβάνος και Γεώργ. Τζατζάνης. Τις παραμονές των εκλογών του 1956, η ΕΠΕΚ είχε απομείνει με μόλις δέκα από τους 24 βουλευτές που είχε εκλέξει το 1952. Στο εξής ως «μικρό» κόμμα συμμετείχε στις εκλογές συνεργαζόμενη σε ευρύτερα σχήματα: στις εκλογές του 1956 συμμετείχε στον συνασπισμό της Δημοκρατικής Ένωσης,⁹⁸ εκλέγοντας δεκαπέντε βουλευτές⁹⁹ και στις εκλογές του 1958 στο συνασπισμό της Προοδευτικής

⁹⁶ Η αποδυνάμωση της ΕΠΕΚ αποτυπώθηκε ανάγλυφα στην πρώτη εκλογική αναμέτρηση μετά τον θάνατο του Πλαστήρα, στις αναπληρωματικές εκλογές του Έβρου. Οι κινήσεις για την υπόδειξη κοινού υποψηφίου με το ΚΦ, προσέκρουσαν στην άρνηση του Γ. Παπανδρέου να δεσμευτεί σε μία μόνιμου χαρακτήρα συνεργασία που σήμαινε ότι θα έδινε στην ΕΠΕΚ «πιστοποιητικό υπάρξεως και πολιτικής ισοτιμίας», βλ. επιστολή Γ. Παπανδρέου προς Σοφ. Βενιζέλο, 2/9/1953 όπως δημοσιεύεται στο Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σ. 518-519. Η ΕΠΕΚ είχε αποδυναμωθεί πλέον όχι μόνο εκλογικά αλλά και πολιτικά περιορίζοντας έτσι σημαντικά το ρόλο που μπορούσε πλέον να διαδραματίσει στην πολιτική σκηνή.

⁹⁷ Η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση ιδρύθηκε από τον Σοφ. Βενιζέλο τον Απρίλιο του 1955. Σε αυτήν προσχώρησαν βουλευτές του ΚΦ, της ΕΠΕΚ και ανεξάρτητοι. Περισσότερα βλ. Ηλ. Νικολακόπουλος, «Η πολιτική πορεία του Σοφοκλή Βενιζέλου, 1952-1961: Το κύκνειο άσμα του κόμματος Φιλελευθέρων», στο Τάσος Σακελλαρόπουλος - Ευάνθ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 2009, σ. 119-123.

⁹⁸ Τον συνασπισμό συγκροτούσαν το Κόμμα Φιλελευθέρων, η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση, η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού, η ΕΠΕΚ, το Κόμμα Αγροτών και Εργαζομένων και το Λαϊκό Κόμμα.

⁹⁹ Πρόκειται για τους: Σάββα Παπαπολίτη και Θεόδωρο Λαμπράκη (εκλογική περιφέρεια Πειραιώς), Χαράλαμπο Σκουτέρη (Αττικοβοιωτίας), Κωνσταντίνο Πετρόπουλο (Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας), Αθανάσιο Γιαννόπουλο (Αχαΐας), Βασίλειο Φιλοσοφόπουλο (Ηλείας), Στέφανο Τσιαπάρα (Θεσσαλονίκης), Λεόντιο Λυμπέρη (Καβάλας), Θωμά Ανδρεάδη και Ευάγγελο Πέτσο (Πέλλης), Ιωάννη Γιαμά (Ημαθίας), Δημοσθένη Θεοχαρίδη (Καστοριάς-Φλωρίνης), Γεώργιο Αναγνωστόπουλο (Καρδίτσας-Τρικάλων), Ιωάννη Γιαννιδάκη (Ηρακλείου), Εμμανουήλ Μπακλατζή (Χανίων).

Αγροτικής Δημοκρατικής Ένωσης¹⁰⁰ χωρίς να εκλέξει βουλευτές. Το κόμμα συνέχισε να υφίσταται στο όνομα ενός «ένδοξου» παρελθόντος έως το 1961, οπότε συγχωνεύθηκε στην Ένωση Κέντρου. Η συγχώνευση των κομμάτων του Κέντρου σε ένα πολιτικό σχηματισμό που θα εξέφραζε το σύνολο της παράταξης, θα γινόταν πραγματικότητα σε μία άλλη εποχή, κάτω από άλλες συνθήκες και με άλλο περιεχόμενο.

¹⁰⁰ Τον συνασπισμό συγκροτούσαν το Κόμμα Προοδευτικών, το Κόμμα Αγροτών και Εργαζομένων, η ΕΠΕΚ και το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ΕΠΕΚ αποτέλεσε στα βασικά χαρακτηριστικά της τυπικό δείγμα πολιτικού κόμματος. Υπήρξε δημιούργημα μίας εποχής, καθορίστηκε από αυτήν, διαδραμάτισε μεγαλύτερο ή μικρότερο ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις, συνοδεύθηκε από εσωτερικές αντιφάσεις και παλινωδίες, δοκίμασε τα όριά της, αναπροσάρμοσε τη στρατηγική της, μετεξελίχθηκε με το χρόνο. Την ίδια στιγμή, το τυπικό αυτό δείγμα πολιτικού κόμματος, διαφοροποιήθηκε από τα υπόλοιπα του καιρού του, επιχειρώντας με τις θέσεις του να εκφράσει πολιτικά «άστεγες» κοινωνικές δυνάμεις. Έχει επισημανθεί από όλους τους μελετητές της περιόδου, ότι η ΕΠΕΚ εξέφρασε πολιτικά, τμήμα των δημοκρατικών φιλελεύθερων αλλά και του εαμικού μπλοκ. Ο σε μεγάλο βαθμό επιτυχής αυτός συνδυασμός πολιτικής έκφρασης, φαίνεται πως ήταν, όπως προκύπτει από την παρούσα διατριβή, αποτέλεσμα της ουσιαστικής και σε βάθος διαφοροποίησής της από τα προϋπάρχοντα σχήματα. Χωρίς ποτέ να αρνηθεί τη βενιζελική της καταγωγή και επενδύοντας αρχικά σε αυτήν, επανέφερε στο προσκήνιο τις πολιτικές διαιρέσεις της Κατοχής υποβαθμίζοντας τις αντίστοιχες του εμφυλίου. Η ανανέωση του πολιτικού προσωπικού (πολιτευτές και βουλευτές) έκανε σαφή τη διάρρηξη με τον «παλαιοκομματισμό» και συνοδεύτηκε από την υποδοχή προσώπων που είχαν δραστηριοποιηθεί την περίοδο της Κατοχής σε ένα ευρύ φάσμα αντιστασιακών οργανώσεων, που δεν απέκλειε επί της αρχής ακόμη και τα «εαμικά στοιχεία». Οι αρχικά γενικόλογες διακηρύξεις της ΕΠΕΚ περί «ειρήνευσης» και «ισοπολιτείας» απέκτησαν στην προεκλογική περίοδο του 1950 ουσιαστικό πολιτικό περιεχόμενο. Η θέση για «λήθη του παρελθόντος» μέσω της χορήγησης αμνηστίας, αλλά και για τη σταδιακή άρση μίας σειράς έκτακτων μέτρων, συνιστούσε ρήξη με δομικά στοιχεία του μετεμφυλιακού κράτους. Ακόμη περισσότερο, η ουσιαστική αμφισβήτηση της «εθνικοφροσύνης» ως διαιρετικής τομής και η ανάδειξη του «πατριωτισμού», συνιστούσε όχι μόνο την «αποποινικοποίηση» της αντίστασης, αλλά την πλήρη αποκατάστασή της ως «εθνικής», χωρίς να εξαιρείται από το εθνικό αυτό σχήμα το ΕΑΜ. Οι προτάσεις συνεργασίας προς τον Πλαστήρα από πλευράς του ΚΚΕ καταδεικνύουν ότι αυτό το διαφορετικό πολιτικό εγχείρημα έγινε πολύ σύντομα αντιληπτό και θεωρήθηκε ότι μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μία ευρύτερη συνεργασία δυνάμεων που θα εξέφραζε και την κομμουνιστική Αριστερά. Ωστόσο η τήρηση σαφών αποστάσεων από όλους τους πολιτικούς σχηματισμούς της Αριστεράς τη συγκεκριμένη περίοδο, αποτέλεσε ένδειξη των ορίων που θα ετίθεντο

απέναντί της προκειμένου να συγκροτηθεί η πολιτική ταυτότητα της ΕΠΕΚ ως κεντρικού κόμματος.

Η μετεξέλιξη του συνασπισμού της ΕΠΕΚ σε κόμμα, τον Ιούνιο του 1950, συντέλεσε στην περαιτέρω διασαφήνιση της πολιτικής φυσιογνωμίας της, επιφέροντας την αναπροσαρμογή της στρατηγικής της. Η οργανωτική συγκρότηση του κόμματος με στόχο την αδιαμεσολάβητη επικοινωνία με τη λαϊκή του βάση, αποτέλεσε ένα ακόμα στοιχείο που καταδείκνυε την ιδιαιτερότητά του. Οι πρώτες δειλές προσπάθειες σύστασης τοπικών οργανώσεων, η στελέχωσή τους με πρόσωπα που είχαν αναδειχθεί από τους αγώνες τους υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας και τη συμμετοχή τους στην αντίσταση, και η επιτυχής, όπως προκύπτει, πορεία τους, παρείχαν σαφή ένδειξη της διεύρυνσης που επιχειρούσε η ΕΠΕΚ. Οι συνεργασίες που συνέπηξε στις δημοτικές εκλογές του 1951 αποτύπωσαν ακόμη περισσότερο αυτή την πολιτική διεύρυνση· χωρίς να αποστρέφεται τον φιλελεύθερο χώρο, προσέγγισε το ΣΚ-ΕΛΔ κάνοντας ρητή διάκριση μεταξύ «μετριοπαθούς» και «άκρας» Αριστεράς. Οι βουλευτικές εκλογές του 1951 αποτέλεσαν την περίοδο «ακμής» και ταυτόχρονα ριζοσπαστικοποίησης του κόμματος. Το πρόγραμμα για την «αποκατάσταση» της «ατελούς» δημοκρατίας και οι προεκλογικές θέσεις για την άρση μιας σειράς έκτακτων εμφυλιακών μέτρων, αποτέλεσαν τις πλέον σαφείς ενδείξεις ότι η ΕΠΕΚ φιλοδοξούσε να εκφράσει το εαμικό μπλοκ –ή πάντως μέρος αυτού– απευθυνόμενη ευθέως στην «ηρωική μάζα της εθνικής αντιστάσεως» την οποία άλλωστε διαχώριζε σαφώς από το ΚΚΕ. Ωστόσο οι προτάσεις συνεργασίας τόσο του ΣΚ-ΕΛΔ όσο και της ΕΔΑ απορρίφθηκαν, όχι μόνο στο όνομα της «ιδεολογικής αυτοτέλειας» του κόμματος, αλλά και στην προσπάθεια να εκφράσει πλέον απευθείας πολιτικά και τμήμα της Αριστεράς, θέτοντας το δίλημμα «φασισμός ή δημοκρατία».

Η όλο και μεγαλύτερη διεύρυνση ωστόσο του κόμματος και η απομάκρυνσή του από τις βενιζελικές του ρίζες, φαίνεται πως ενεργοποίησε παραδοσιακότερα και περισσότερο συντηρητικά στοιχεία εντός του κόμματος που κινήθηκαν για την «επάνοδο» της ΕΠΕΚ στη φιλελεύθερη οδό. Η στοχοποίηση των τοπικών οργανώσεων, η υπαγωγή τους στον έλεγχο των πολιτευτών και των βουλευτών με την παράλληλη εγγραφή μελών που έως τότε είχαν αποκλειστεί, αποτέλεσαν σειρά μέτρων με στόχο την αλλαγή της φυσιογνωμίας τους προς ένα παραδοσιακότερο οργανωτικό σχήμα. Στο δίλημμα για τη διατήρηση της ιδεολογικής «καθαρότητας» του κόμματος ή της «νόθευσής» της προκειμένου να βρεθούν σημεία σύγκλισης με το

ΚΦ για τον σχηματισμό κυβέρνησης, η ζυγαριά, όπως προκύπτει, έκλινε υπέρ της δεύτερης θέσης. Η σύγκλιση ωστόσο δεν περιλάμβανε, πέραν κάποιων γενικών αρχών, καμία σχεδόν από τις θέσεις της ΕΠΕΚ, με εξαίρεση εκείνες για την οικονομία. Η αναδίπλωση του κόμματος προς χάρη της συγκυβέρνησης και η άσκηση αντιφατικής πολιτικής, απέκοπτε ουσιαστικά όλο και περισσότερο την ΕΠΕΚ από τις δυνάμεις που είχε εκφράσει, αποδυναμώνοντάς την πολιτικά.

Η συζήτηση που προκλήθηκε γύρω από το ΕΑΜ τις παραμονές των εκλογών του 1952, αποτέλεσε μία τελευταία προσπάθεια μερίδας του κόμματος να «αναβαπτισθεί» η ΕΠΕΚ στις ριζοσπαστικές για την εποχή τους θέσεις του 1950-1951. Ωστόσο η επαναφορά των θέσεων αυτών υπήρξε συγκυριακή και μόνο, καθώς η συντηρητικοποίηση του κόμματος θα εκφραζόταν με ποικίλους τρόπους. Η εκλογική συνεργασία με το ΚΦ (αλλά και με το Λαϊκό Κόμμα) αποδυνάμωνε την όποια πολιτική διαφοροποίηση της ΕΠΕΚ και καθιστούσε ακόμη περισσότερο εμφανή την αναδίπλωσή της, την οποία αδυνατούσε να αναιρέσει η μάλλον προσχηματική συνεργασία με το ΣΚ-ΕΛΔ. Οι αποκλεισμοί από τα ψηφοδέλτια όσων είχαν ασκήσει έντονη κριτική στην ηγεσία για την πολιτική της κυβέρνησης, παρείχε μία ακόμη ένδειξη της μεταστροφής του κόμματος. Η απουσία, ουσιαστικά, προγράμματος, σε συνδυασμό με τις αδύναμες πολιτικές θέσεις, δεν μπόρεσε να καλυφθεί κάτω από το κάλεσμα που απηύθυνε ο αρχηγός της ΕΠΕΚ για μία ακόμη φορά στην «ηρωική μάζα της εθνικής αντιστάσεως», καθώς έδειχνε πλέον κενό περιεχομένου.

Τα παραπάνω αποτυπώνουν με αδρές γραμμές τη σταδιακή μετατόπιση της ΕΠΕΚ στο κομβικότερο σημείο της πολιτικής της, την υπέρβαση δηλαδή του εμφυλίου μέσω της αμφισβήτησης της «εθνοφοροσύνης» και της ανάδειξης της αντίστασης. Η μετατόπιση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη συντηρητικοποίηση του κόμματος και την όλο και μεγαλύτερη προσέγγιση με το Κόμμα Φιλελευθέρων, γεγονός που «απονομιμοποιούσε» την ύπαρξη της ΕΠΕΚ ως διακριτού πολιτικού σχηματισμού. Όταν μετά τις εκλογές του 1952 αναθερμάνθηκε η συζήτηση περί της συγχώνευσης των δύο κομμάτων, τμήμα της ΕΠΕΚ ανέτρεξε, ανεπιτυχώς, στις παλαιές της θέσεις προκαλώντας αλυσιδωτές αντιδράσεις που οδήγησαν εν τέλει στην κατάρρευσή της.

Η ΕΠΕΚ υπήρξε ένα κόμμα στο οποίο ανιχνεύονται όλες οι αντιφάσεις της εποχής στην οποία δημιουργήθηκε. Με τις μεσοπολεμικές διαιρετικές τομές παρούσες ακόμα, αλλά με ισχυρότερες εκείνες που είχαν τεθεί στη διάρκεια του

εμφυλίου, επιχείρησε να θέσει τις δικές της γραμμές στο μεταίχμιο δύο κόσμων. Η ίδια η σύνθεση της ηγεσίας της (Νικ. Πλαστήρας, Εμμ. Τσουδερός και Γεώργ. Καρτάλης) αποτέλεσε έναν συγκερασμό τάσεων και εποχών. Ο συγκερασμός αυτός δεν υπήρξε σε όλη την πορεία του κόμματος επιτυχής, δεδομένου ότι διαμόρφωσε διαφορετικές αντιλήψεις για την πολιτική του φυσιογνωμία του, ενεργοποίησε φυγόκεντρες τάσεις, προκάλεσε έντονες διαφωνίες και έθεσε το κόμμα σε ένα συνεχή αγώνα διεκυστίνας. Η ασθένεια του Πλαστήρα περιέπλεξε ακόμη περισσότερο την κατάσταση· το ζήτημα του πολιτικού προσανατολισμού του κόμματος συνδέθηκε άρρηκτα με την ομάδα που θα κατάφερνε να υπερισχύσει στην κούρσα της επικείμενης διαδοχής και οι προσωπικοί ανταγωνισμοί άρχισαν να βρίσκουν πολιτική έκφραση –και το αντίστροφο. Ο θάνατος του Πλαστήρα αποτέλεσε πλήγμα για την ΕΠΕΚ, καθώς επήλθε σε μία περίοδο που το κόμμα είχε επενδύσει –ενδεχομένως περισσότερο παρά ποτέ– στο πολιτικό κεφάλαιο του «Αρχηγού».

Εξίσου πολυκύμαντη πορεία με την ΕΠΕΚ διέγραψε και ο πολιτικός χώρος του Κέντρου. Ο ίδιος ο όρος εμφανίστηκε σε κείμενα αμέσως μετά την Απελευθέρωση, χωρίς αυτόνομο πολιτικό περιεχόμενο. Από τα μέσα του 1945 ο επιθετικός προσδιορισμός «δημοκρατικό» του προσέδωσε μεγαλύτερη πολιτική σαφήνεια, η οποία ωστόσο παρέμεινε για καιρό ανοιχτή σε ποικίλες ερμηνείες και προσεγγίσεις. Στην αρχική διαδικασία συγκρότησής του, θα μπορούσαν σχηματικά να διακριθούν οι εξής φάσεις: η πρώτη, στις αρχές του 1945, σηματοδοτήθηκε από την ισχυρή παρουσία της Αριστεράς και της Δεξιάς και της δυναμικής τους αντιπαράθεσης από τον Δεκέμβριο του 1944 και μετά, και αποτέλεσε την προσπάθεια άρθρωσης ενός «δημοκρατικού» πολιτικού λόγου, που επιχειρούσε να εκφράσει κοινωνικές δυνάμεις που συνθλίβονταν στη διαμάχη των δύο «άκρων». Η δεύτερη φάση, της περιόδου 1945-1946, επένδυσε ακόμη περισσότερο στον «δημοκρατικό» πολιτικό λόγο, προβάλλοντας τον αγώνα υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας ως ειδοποιό διαφορά με τη «βασιλόφρονα» Δεξιά, τηρώντας, ταυτόχρονα, σαφείς αποστάσεις από την επίσης δημοκρατική Αριστερά. Η έναρξη ωστόσο του εμφυλίου και συνεπακόλουθη πόλωση, συνέθλιψε ουσιαστικά το Κέντρο. Οι σποραδικές προσπάθειες για την πολιτική διευθέτηση της εμφύλιας σύγκρουσης, που εμφανίστηκαν από τα τέλη του 1947, παρότι θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι εντάσσονταν σε ένα «κεντρώο» πλαίσιο, υπήρξαν μεμονωμένες και περιθωριακές.

Η λήξη του εμφυλίου σηματοδότησε την ουσιαστική ανάδυση του Κέντρου, που διεκδικούσε την δική του πολιτική έκφραση στο τριπααραταξιακό σχήμα μεταξύ

Δεξιάς και Αριστεράς. Πολύ σχηματικά, το πολιτικό του στίγμα, εκκινώντας από την παραδοχή ότι ο κομμουνισμός είχε ηττηθεί διά παντός στρατιωτικά, εκκρεμούσε ωστόσο η πολιτική του αποδυνάμωση, αναγνώριζε ως πλέον πρόσφορο μέσο τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατώτερων στρωμάτων (εργατών και αγροτών). Η θέση ότι η παρατεταμένη εξαθλίωση των λαϊκών στρωμάτων συνιστούσε απειλή, καθώς θα μπορούσε να τα «εξωθήσει» στον κομμουνισμό με άμεση συνέπεια την ενίσχυσή του, αποτέλεσε τον κορμό της πολιτικής του Κέντρου.

Η ΕΠΕΚ, που υπήρξε ο πρώτος πολιτικός σχηματισμός που αυτοπροσδιορίστηκε ως «κεντρώος», αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των «περιπετειών» του Κέντρου. Εναρμονιζόμενη πλήρως με το γενικό πολιτικό πλαίσιο του Κέντρου, το διεύρυνε κατά κάποιο τρόπο, θέτοντας δύο επιπλέον ζητήματα: α) τη μέριμνα για τη βελτίωση των συνθηκών για όλους τους πολίτες –ασχέτως πολιτικών φρονημάτων και β) τη χαλάρωση ή κατάργηση των κατασταλτικών μέτρων ως επιπλέον εργαλείων «αποδυνάμωσης» του κομμουνισμού. Ωστόσο και τα δύο αυτά ζητήματα –και κυρίως το δεύτερο– γεννούσαν ουσιαστικές, και κάποιες φορές αγεφύρωτες, διαφορές τόσο από το ΚΦ όσο και από το ΔΣΚ, που αναγνώριζαν στην πολιτική αυτή χαρακτηριστικά «συνοδοιοπορίας». Η τεχνητή γέφυρα της κεντρώας τρικομματικής κυβέρνησης του Απριλίου 1950, που κατέρρευσε πολύ σύντομα, αποτέλεσε ισχυρή απόδειξη των ουσιαστικών πολιτικών διαφορών αυτών των κομμάτων.

Ο τρόπος με τον οποίο τα δύο συγγενή κόμματα, η ΕΠΕΚ και το ΚΦ, αυτοπροσδιορίζονταν αλλά και ετεροπροσδιορίζονταν, αποτελεί μία ακόμη σαφή ένδειξη των αποκλίσεων αλλά και των συγκλίσεων τους στο διάστημα της παράλληλης πορείας τους. Αυτοπροσδιοριζόμενο, το 1950, το ΚΦ ως δύναμη της «φωτισμένης συντήρησης», ενέτασσε την ΕΠΕΚ στις δυνάμεις της «συνοδοιοπορίας». Υπαναχωρώντας από αυτή τη σκληρή γραμμή, αναγνώρισε σταδιακά το Κέντρο ως πολιτικό χώρο, τον οποίο μάλιστα εξέφραζαν μαζί με την ΕΠΕΚ και επιχείρησε, επικαλούμενη την ανάγκη ενότητας του χώρου, την συγχώνευση των δύο κομμάτων. Από την άλλη, η ΕΠΕΚ, η οποία αυτοπροσδιορίστηκε και επισήμως στο ξεκίνημά της ως κεντρώο κόμμα, πειραματίστηκε με ένα σχήμα μίας ευρύτερης «δημοκρατικής παράταξης» που υπερέβαινε το Κέντρο το 1951. Αναδιπλούμενη ωστόσο, η ΕΠΕΚ επανήλθε το 1952 στην κεντρώα ταυτότητά της, για να την θέσει για μία ακόμη φορά υπό αίρεση, κάνοντας λόγο για «αριστερά του Κέντρου» τη στιγμή της κατάρρευσής της. Εξίσου διαφορετικά ήταν τα πολιτικά χαρακτηριστικά που αναγνώριζαν τα δύο

κόμματα ως κυρίαρχα τόσο στη δεξιά παράταξη, όσο και στην αριστερά. Αποδεχόμενο πλήρως το σχήμα των «εθνοφορώνων δυνάμεων», το ΚΦ αναγνώριζε ως βασικό στοιχείο της Δεξιάς το ότι εξέφραζε τα συμφέροντα της «οικονομικής ολιγαρχίας» εις βάρος των οικονομικά ασθενέστερων. Την ίδια στιγμή αναγνώριζε στην Αριστερά «αντεθνικά» χαρακτηριστικά που την καθιστούσαν «ακραία» στο σύνολό της. Αντίθετα, στη θέση της συνολικά «ακραίας» παράταξης, η ΕΠΕΚ ενέτασσε τη Δεξιά στην οποία αναγνώριζε «αντιδραστικά» και «φασιστικά» χαρακτηριστικά (κάποιες φορές μάλιστα επέλεξε να εντάξει στις δεξιές δυνάμεις το ΔΣΚ και τμήμα του ΚΦ). Η Αριστερά από την άλλη, υπήρξε για την ΕΠΕΚ μία παράταξη με εσωτερικές διαβαθμίσεις μεταξύ των δυνάμεων του «κομμουνιστικού μηδενισμού» (ΚΚΕ) και της «μετριοπαθούς» Αριστεράς (ΣΚ-ΕΛΔ). Είναι προφανές ότι η παραπάνω περιγραφή είναι απόλυτα σχηματική και δεν καταφέρνει να αποδώσει την πολυπλοκότητα, τις αλληλεπιδράσεις και τις πολιτικές μετατοπίσεις των κομμάτων εντός ενός, εξίσου μεταβαλλόμενου, Κέντρου. Ίσως όμως να αποτελεί αφορμή να επανεξεταστεί η «πολυδιάσπαση» του χώρου, ως ένα ζήτημα που υποκρύπτει βαθύτερες αιτίες, σαφώς πολιτικές, που η ερμηνεία των «ηγετικών προσωπικών φιλοδοξιών» κατάφερε να υποβαθμίσει.

Η παρούσα διατριβή επιχείρησε, με αφορμή τη μελέτη της ΕΠΕΚ, να θέσει περισσότερα ερωτήματα από όσα θα μπορούσε να απαντήσει. Ερωτήματα και προβληματισμούς σχετικά με τα πολιτικά κόμματα και την παραταξιακή ταυτότητα του Κέντρου που παραμένουν ακόμα ανοιχτά. Φαίνεται πάντως πως η μελέτη τους μπορεί να συνεισφέρει στην καλύτερη κατανόηση της πρώτης μετεμφυλιακής περιόδου και να αναδείξει περαιτέρω την πολιτική ρευστότητά της στο πλαίσιο του πρώιμου Ψυχρού πολέμου.

ΠΙΝΑΚΕΣ

I. ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ 1950

II. ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ 1951

III. ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ 1952

IV. ΔΗΜΟΤΙΚΟΙ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΙ
ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΟΜΕΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΕΚ (1951)

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ 1950

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
Ανδρέας Ζάκκας	πρώην δήμου Αθηναίων
Ανδρέας Ιωσήφ	πρώην δήμου Αθηναίων
Κων/νος Μανέτας	πρώην δήμου Αθηναίων
Σταμάτης Μερκούρης	πρώην δήμου Αθηναίων
Ιωάννης Μελάς	πρώην δήμου Πειραιώς
Εμμανουήλ Τσουδερός	πρώην δήμου Πειραιώς
Ιωάννης Χαβούτης	πρώην δήμου Πειραιώς
Δημήτριος Παπασπύρου	Αττικοβοιωτίας
Ευάγγελος Αρβανιτάκης	Εύβοιας
Γεώργιος Μπουρδάρας	Αιτωλοακαρνανίας
Ιωάννης Δημητρόπουλος	Μεσσηνίας
Γεώργιος Καρτάλης	Λαρίσης
Αντώνιος Σιτράς	Λαρίσης
Νικόλαος Πλαστήρας	Λαρίσης
Γεώργιος Ταρμπάζης	Τρικάλων
Στυλιανός Αλλαμανής	Τρικάλων
Κων/νος Βασαρδάνης	Τρικάλων
Μηνάς Πατρίκιος	Θεσσαλονίκης
Ιωάννης Αποστόλου	Θεσσαλονίκης
Παντελής Καλακτσόγλου	Θεσσαλονίκης
Ιωάννης Μιχαήλ	Θεσσαλονίκης
Γεώργιος Αναγνωστόπουλος	Χαλκιδικής
Ιωάννης Κώνστας	Χαλκιδικής
Χάκος Ανδρικόπουλος	Καβάλας
Χριστόδουλος Γοργιάς	Σερρών
Αθανάσιος Μαυρίδης	Σερρών
Γεώργιος Βοραζάνης	Δράμας
Μιχαήλ Τοσουνίδης	Κιλκίς
Γρηγόριος Τηληκίδης	Πέλλης
Νικόλαος Κουπαρούσος	Κοζάνης
Απόστολος Βλασακούδης	Έβρου
Αλέξανδρος Παπαθανάσης	Έβρου
Ιωάννης Βλαμίδης	Ροδόπης
Γεώργιος Παλάσκας	Ιωαννίνων
Λεωνίδας Σπαής	Πρεβέζης και Άρτης
Κων/νος Μαρής	Ηρακλείου
Γεώργιος Ανδρουλακάκης	Ηρακλείου
Μιχαήλ Χλουβεράκης	Λασιθίου
Γεώργιος Τσουδερός	Ρεθύμνης
Εμμανουήλ Μπακλατζής	Χανίων
Πολυχρόνης Πολυχρονίδης	Χανίων

Μιχάηλ-Μίμης Γαληνός	Λέσβου
Γεώργιος Χατζησταυρής	Δωδεκανήσου
Γεώργιος Γρηγορίου	Σάμου
Νικόλαος Ζορμπάς	Χίου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ
ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ 1951

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
Λουκής Ακρίτας	πρώην δήμου Αθηναίων
Νικόλαος Ασκούτσης	πρώην δήμου Αθηναίων
Ανδρέας Ιωσήφ	πρώην δήμου Αθηναίων
Εμμανουήλ Καμινόπετρος	πρώην δήμου Αθηναίων
Πάνος Κερασσώτης	πρώην δήμου Αθηναίων
Ιωάννης Μογγογιάννης	πρώην δήμου Αθηναίων
Νικόλαος Πλαστήρας	πρώην δήμου Αθηναίων
Χρήστος Τούντας	πρώην δήμου Αθηναίων
Αναστάσιος Βουλόδημος	πρώην δήμου Πειραιώς
Κων/νος Παπαμαντέλος	πρώην δήμου Πειραιώς
Σάββας Παπαπολίτης	πρώην δήμου Πειραιώς
Ιωάννης Χαβούτης	πρώην δήμου Πειραιώς
Δημήτριος Παπασπύρου	υπολοίπου Αττικής και Βοιωτίας
Χαράλαμπος Σκουτέρης	υπολοίπου Αττικής και Βοιωτίας
Γεώργιος Τζώρτζης	υπολοίπου Αττικής και Βοιωτίας
Ευάγγελος Αρβανιτάκης	Εύβοιας
Απόστολος Κουνούπης	Φθιώτιδος και Φωκίδος
Παναγιώτης Λαπατσάνης	Φθιώτιδος και Φωκίδος
Γεώργιος Μπουρδάρας	Αιτωλίας και Ακαρνανίας
Κων/νος Πετρόπουλος	Αιτωλίας και Ακαρνανίας
Κων/νος Ρέντης	Αργολίδος και Κορινθίας
Αθανάσιος Βαχλιώτης	Αρκαδίας
Αθανάσιος Γιαννόπουλος	Αχαΐας
Αριστοτέλης Φωτήλας	Αχαΐας
Στέφανος Πετραλιάς	Ηλείας
Κων/νος Βουδούρης	Μεσσηνίας
Αθανάσιος Κάβουρας	Μεσσηνίας
Πέτρος Φικιώρης	Λακωνίας
Γεώργιος Λάζαρος Δοξόπουλος	Λαρίσης
Γεώργιος Καρτάλης	Λαρίσης
Ηλίας Σκυλλάκος	Λαρίσης
Δημήτριος Χατζηγιάννης	Λαρίσης
Στυλιανός Αλλαμανής	Τρικάλων
Γεώργιος Αναγνωστόπουλος	Τρικάλων
Λάμπρος Βαμπούλης	Τρικάλων
Κων/νος Βασσαρδάνης	Τρικάλων
Ιωάννης Μιχαήλ	Θεσσαλονίκης
Κων/νος Μπέλλας	Θεσσαλονίκης
Μηνάς Πατρίκιος	Θεσσαλονίκης
Στέφανος Τσιαπάρας	Θεσσαλονίκης
Στέφανος Κότσιανος	Χαλκιδικής

Κων/νος Βενέτης	Καβάλας
Λεόντιος Λυμπέρης	Καβάλας
Αθανάσιος Μαυρίδης	Σερρών
Γεώργιος Γεωργιάδης	Δράμας
Νικόλαος Μανθόπουλος	Δράμας
Μιχαήλ Τοσουνίδης	Κιλκίς
Θωμάς Ανδρεάδης	Πέλλης
Ευάγγελος Πέτσος	Πέλλης
Κων/νος Δημόπουλος	Πιερίας
Χριστόδουλος Γοργιάς	Κοζάνης
Νικόλαος Ιντζές	Κοζάνης
Νικόλαος Κουπαρούσος	Κοζάνης
Ιωάννης Χρυσοχόος	Κοζάνης
Ιωάννης Γιαμάς	Ημαθίας
Δημοσθένης Θεοχαρίδης	Φλωρίνης
Χρυσός Ευελπίδης	Έβρου
Εμμανουήλ Φραγκάκης	Έβρου
Ιωάννης Βλαμίδης	Ροδόπης
Αναστάσιος Στεφάνου	Ροδόπης
Γεώργιος Μελανίδης	Ιωαννίνων
Γεώργιος Παλάσκας	Ιωαννίνων
Λεωνίδας Σπαής	Πρεβέζης και Άρτης
Θεόφιλος Φρόνιμος	Κερκύρας
Ιωάννης Γιαννιδάκης	Ηρακλείου
Ιωάννης Παπαμαστοράκης	Ηρακλείου
Εμμανουήλ Μπακλατζής	Χανίων
Πέτρος Ευριπαίος	Κυκλάδων
Εμμανουήλ Ζαννής	Δωδεκανήσου
Ιωάννης Ζίγδης	Δωδεκανήσου
Μιχαήλ Μίμης Γαληνός	Λέσβου
Αριστείδης Πάλλης	Λέσβου
Γεώργιος Γρηγορίου	Σάμου
Νικόλαος Ζορμπάς	Χίου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ
ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ 1952

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
Αναστάσιος Βουλόδημος	πρώην δήμου Πειραιώς
Σάββας Παπαπολίτης	πρώην δήμου Πειραιώς
Γεώργιος Τζατζάνης	πρώην δήμου Πειραιώς
Δημήτριος Παπασπύρου	Αττικοβοιωτίας
Δημήτριος Ηρακλείδης	Λαρίσης
Χρήστος Κόρακας	Λαρίσης
Ιάσων Ριζιώτης	Λαρίσης
Στυλιανός Αλλαμανής	Τρικάλων
Λάμπρος Βαμπούλης	Τρικάλων
Κων/νος Βασαρδάνης	Τρικάλων
Θωμάς Ανδρεάδης	Πέλλης
Ευάγγελος Πέτσος	Πέλλης
Κων/νος Δημόπουλος	Πιερίας
Ελευθέριος Ελευθεριάδης	Πιερίας
Δημοσθένης Θεοχαρίδης	Φλωρίνης
Ιωάννης Γιαννιδάκης	Ηρακλείου
Ιωάννης Παπαμαστοράκης	Ηρακλείου
Εμμανουήλ Μπακλατζής	Χανίων
Εμμανουήλ Ζαννής	Δωδεκανήσου
Ιωάννης Ζερβάνος	Δωδεκανήσου
Ιωάννης Ζίγδης	Δωδεκανήσου
Γεώργιος Γρηγορίου	Σάμου
Νικόλαος Ζορμπάς	Χίου
Αυγουστίνος Πασάδης	Χίου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙV

ΔΗΜΟΤΙΚΟΙ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΟΜΕΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΕΚ (1951)*

ΝΟΜΟΣ	ΔΗΜΟΣ	ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ	ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗΡΙΞΗ	ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ
Αιτωλοακαρνανίας	Αγρινίου	Ανεξάρτητος (Ανδρ. Παναγόπουλος)	ΕΠΕΚ	15/15
Αρκαδίας	Μεγαλοπόλεως	Προοδευτικός «Δημιουργία - Πρόοδος»	ΕΠΕΚ	6/9
	Τριπόλεως	(Ν. Δεληβοριάς)	ΕΠΕΚ-ΚΦ-ΔΣΚ-Μαρινάκος	1/15
Αττικής	Αγ. Ιωάννη Ρέντη	Τοπικός Προοδευτικός (Μ. Αβραμίδης)	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	3/12
	Αθηναίων	«Λαός - Έργα» (Σταμ. Μερκούρης)	ΕΠΕΚ	0
	Αμαρουσίου	«Ένωσις Προοδευτικών Αμαρουσίου» (Αντ. Λάσκαρης)	ΕΠΕΚ	2/12
	Ασπροπύργου	Προοδευτικών Νέων [=Προοδευτικός Συναγερμός Νέου Ασπροπύργου] (Προκ. Παπαδημητρίου)	ΕΠΕΚ	5/12
	Βύρωνος	«Πρόοδος - Εργασία - Νοικοκυριό»	ΕΠΕΚ	1/18
	Δραπετσώνας	Προοδευτικών Πρωτοπόρων [= Προοδευτικός Συνδυασμός Πρωτοπόρων «Η Ανοικοδόμησις»] (Θεόδ. Αφάρας)	ΕΠΕΚ	6/18
	Ζωγράφου	Ανεξάρτητος Προοδευτική Ομάς	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ-Δημ. Αλεξανδρής	2/15
	Καισαριανής	Ανεξάρτητος Προοδευτικός (Θεμ. Καρακάσης)	ΕΠΕΚ	2/18
	Καλλιθέας	Προοδευτικός Καλλιθέας (Γεώργ. Ιατρίδης)	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	3/24
	Κερατσινίου	«Ανόρθωσις Κερατσινίου»	«ΕΠΕΚ κ.ά. προοδευτικά στοιχεία»	4/24
	Κηφισιάς	Κηφισιά (Εμμ. Δατσέρης)	ΕΠΕΚ-ΚΦ	4/15
	Μοσχάτου	Προοδευτικός Μοσχάτου (Κ. Τυπάλδος)	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	5/15

* Παρατίθενται οι συνδυασμοί που εντοπίστηκαν.

Σημ. Σε παρένθεση τίθενται τα ονόματα των επικεφαλής των συνδυασμών. Σε αγκύλη τίθενται οι ονομασίες των συνδυασμών όπου εντοπίστηκαν διαφορές από εκείνες που δίνονται στη Στατιστική.

	Νέας Ιωνίας	Προοδευτικός Δημοτικής Αναπλάσεως (Φελέκης)	ΕΠΕΚ	0
	Νέας Σμύρνης	(Θ. Καρύλας)	ΕΠΕΚ	15/15
	Νέας Φιλαδέλφειας	Εθνική Ένωση Φιλαδελφών (Ν. Τρυπιάς)	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	12/12
	Νίκαιας	Τοπική Ενότης	ΕΠΕΚ-ΚΦ-ΛΚ-ΔΣΚ-ΣΚΕΛΔ	7/23
	Παλαιού Φαλήρου	Προοδευτικός (Δημοσθ. Δανηλίδης)	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	1/12
	Πειραιώς	Προοδευτικός	ΕΠΕΚ	3/30
	Περιστερίου	Προοδευτική Ένωση Ανεξαρτήτων	ΕΠΕΚ-ΚΦ	3/18
	Χαϊδαρίου	Ανεξαρτήτων [= «Ένωση - Έργα - Πρόοδος»] (Μιχ. Κουτσούκος)	ΕΠΕΚ	11/12
Αχαΐας	Αιγίου	Αναγέννησις - Δημιουργία	ΕΠΕΚ και «όλες οι δημοκρατικές και φιλεργατικές δυνάμεις»	6/15
	Πατρέων	(Β. Κανακάρης - Θάνου - Λ. Ρούφος)	ΕΠΕΚ	10/24
Βοιωτίας	Θηβαίων	Προοδευτικός Θηβαίων (Γεώργ. Τζώρτζης)	ΕΠΕΚ	6/15
	Λεβαδέων	Ανεξάρτητος Αγροτικός Προοδευτικός	ΕΠΕΚ-Δημ. Παπασπύρου	4/15
Δράμας	Δράμας	Ακομμάτιστος Αναδημιουργία Δράμας	ΕΠΕΚ	9/24
Έβρου	Αλεξανδρουπόλεως	Προοδευτικός	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	6/15
	Σουφλίου	Προοδευτικός	ΕΠΕΚ	5/12
Εύβοιας	Ψαχνών	Πρόοδος	ΕΠΕΚ	3/12
Ζακύνθου	Ζακυνθίων	Αναδημιουργία	ΕΠΕΚ-ΚΦ	7/15
Ηλείας	Γαστούνης	Προοδευτική Ένωση	ΕΠΕΚ	12/12
Ημαθίας	Βεροίας	Ανεξάρτητος Βεροίας	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	6/15
	Ναούσης	Προοδευτική Παράταξις (Παπαδημητρίου)	ΕΠΕΚ	4/15
Ηρακλείου	Επάνω Αρχανών	«Έργα»	ΕΠΕΚ	8/9
	Ηρακλείου	«Έργα - Πρόοδος»	ΕΠΕΚ	5/24
Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονίκης	Δημοκρατική Προοδευτική Παράταξις	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	6/30
	Καλαμαριάς	Ανεξάρτητος Παράταξις (Καρατζάς)	ΕΠΕΚ	15/15
	Κουφαλίων	«Πρόοδος» (Σεραφείδης)	ΕΠΕΚ	12/12

	Λαγκαδά	«Αλλαγή»	ΕΠΕΚ	12/12
Ιαννίνων	Ιωαννιτών	Προοδευτική Ένωση Ιωαννίνων (Θ. Μ. Θεοδωρίδης)	ΕΠΕΚ	18/18
Καρδίτσας	Καρδίτσας	Προοδευτικός «Αλλαγή - Εργασία»	ΕΠΕΚ	7/15
	Σοφάδων	«Εξυγίανσις»	ΕΠΕΚ	10/12
Κιλκίς	Αξιουπόλεως	Προοδευτικός	ΕΠΕΚ	9/9
	Κιλκίς	Προοδευτικός	ΕΠΕΚ	7/15
Κοζάνης	Πτολεμαΐδος	«Πρόοδος»	ΕΠΕΚ	5/12
Κορινθίας	Κορίνθου	Προοδευτική Ένωση	ΕΠΕΚ	3/15
	Λουτρακίου – Περαιχώρας	«Αναγέννησις» & Προοδευτική Ένωση Νέων ¹	ΕΠΕΚ-ΚΦ-Κ. Ρέντης ΕΠΕΚ	5/12 3/12
	Σικυώνος (Κιάτου)	«Πρόοδος – Έργα»	ΕΠΕΚ-Κ. Ρέντης	7/12
Κυκλάδων	Ερμούπολεως	(Επαμ. Παπαδάμ)	ΕΠΕΚ-ΚΦ	15/15
	Τήνου	Προοδευτικών Τηνίων	ΕΠΕΚ	9/9
Λαρίσης	Λαρίσης	Προοδευτικός	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	21/24
Λασηθίου	Αγίου Νικολάου	Προοδευτικός (Κούνδουρος) & Ανεξάρτητος «Νοικοκυρωσύνη» ²	ΕΠΕΚ (ανεξάρτητος ΕΠΕΚ)	7/9 1/9
Λέσβου	Αγιάσου	Πατριωτική Ένωση	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	5/12
	Ερεσού	Πατριωτική Ένωση	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	9/9
	Μηθύμνης	Πατριωτική Ένωση	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	5/9
	Μυτιλήνης	Πατριωτική Ένωση	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	9/18
	Πολιχνίτου	Πατριωτική Ένωση	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	12/12
	Πλωμαρίου	Πατριωτική Ένωση	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	5/12
Μαγνησίας	Αλμυρού	Προοδευτική Ένωση Αλμυρού	ΕΠΕΚ	2/12
	Νέας Ιωνίας	Προοδευτική Ένωση (Μ. Μπαλής)	ΕΠΕΚ	15/15
	Παγασών	Προοδευτική Ένωση (Γ. Καρτάλης)	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	24/24
Μεσσηνίας	Μεσσήνης	Ανεξάρτητος Μεσσήνης	ΕΠΕΚ-ΚΦ	7/12
Πέλλης	Γιαννιτσών	Ανορθωτική Παράταξις	ΕΠΕΚ	6/15

¹ Στο δήμο Λουτρακίου - Περαιχώρας η ΕΠΕΚ στήριξε δύο συνδυασμούς.

² Στο δήμο Αγίου Νικολάου η ΕΠΕΚ στήριξε δύο συνδυασμούς.

	Εδέσσης	Δημοτική Ανόρθωσις (Πετρίτσης)	«ΕΠΕΚ κ.ά. προοδευτικά στοιχεία»	15/15
Πιερίας	Κατερίνης	Εθνική Προοδευτική Παράταξις (Μπακάλης)	ΕΠΕΚ-ΚΦ	8/18
Πρεβέζης	Πρεβέζης	Ανεξάρτητος Προοδευτική Ένωσις	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	7/15
Ρεθύμνης	Ρεθύμνης	Προοδευτικός	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	6/15
Τρικάλων	Τρικκαίων	Προοδευτικός «Αλλαγή Έργα» (Στεφ. Παλλαντζάς)	ΕΠΕΚ-ΑΚ	8/18
Φλωρίνης	Αμυνταίου	«Πρόοδος» (Τούγκας)	ΕΠΕΚ	9/9
Χίου	Χίου	Προοδευτικός Χίου	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ-«Φιλελεύθεροι Κέντρου»	7/18
Δωδεκάνησος	Καλύμνου	Προοδευτικός Καλύμνου	ΕΠΕΚ	6/15
	Λέρου	Αναγέννησις Λέρου	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	12/12
	Ρόδου	«Φοίνιξ»	ΕΠΕΚ-Ιω. Ζίγδης	7/18
	Σύμης	«Αναγέννησις» (Χαβιάρος)	ΕΠΕΚ-ΣΚΕΛΔ	12/12

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

I. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ ΤΗΣ ΕΠΕΚ

II. ΚΟΜΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ ΤΗΣ ΕΠΕΚ

Η σύνταξη σύντομων βιογραφικών για τους βουλευτές της ΕΠΕΚ υπαγορεύτηκε από τις ανάγκες της διατριβής, καθώς η σπανιότητα στοιχείων αποτέλεσε πρόσκομμα στη μελέτη του πολιτικού προσωπικού.¹ Βασικές πηγές για τη συγγραφή τους αποτέλεσαν τα Μητρώα των βουλευτών,² καθώς και οι σχετικές με το θέμα εκδόσεις της Βουλής.³ Το παραπάνω υλικό εμπλουτίστηκε από τη βάση δεδομένων που συγκροτήθηκε για τους πολιτευτές της ΕΠΕΚ, από τη μάλλον παραγνωρισμένη τοπική βιβλιογραφία, από δημοσιεύματα του τύπου, προεκλογικά φυλλάδια, καθώς και από την εργογραφία των ίδιων.⁴ Το υλικό που συγκεντρώθηκε, αν και άνισο, αποδείχθηκε πολλαπλά χρήσιμο, καθώς φώτισε πτυχές της πολιτικής διαδρομής των προσώπων. Στα βιογραφικά που ακολουθούν, και τα οποία παραμένουν ανοιχτά σε προσθήκες, καταβλήθηκε προσπάθεια να παρουσιαστούν οι πολιτικές διαδρομές των βουλευτών πριν και μετά την ένταξή τους στην ΕΠΕΚ. Τα βιογραφικά παρατίθενται με βάση τη χρονική ακολουθία της εκλογής των βουλευτών (και μόνο την πρώτη φορά) και την εκλογική τους περιφέρεια. Στη βιβλιογραφία που σημειώνεται, δεν περιλαμβάνονται οι Στατιστικές των εκλογών, το Μητρώο των βουλευτών και η έκδοση *Αι ελληνικάί κυβερνήσεις και τα Προεδρεία Βουλής και Γερουσίας 1926-1959*, προκειμένου να αποφευχθούν οι επαναλήψεις. Τέλος, να σημειωθεί ότι δεν συντάχθηκαν βιογραφικά των Νικόλαου Πλαστήρα, Εμμανουήλ Τσουδερού και Γεώργιου Καρτάλη, για τους οποίους υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία.

¹ Η έλλειψη βιογραφικών σημειωμάτων για τους Έλληνες βουλευτές, γεγονός που έχει επισημανθεί, αποτελεί ένδειξη καθυστέρησης της σε βάθος μελέτης της ελληνικής πολιτικής ιστορίας και παραμένει ζητούμενο. Βλ. σχετικά Ηλ. Νικολακόπουλος, «Ιστοριογραφία των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και ερευνητικές προοπτικές», π. *Αρχειοτάξιο* 5 (2003), σ. 172.

² Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώον Γερουσιαστών και Βουλευτών* [1935-1974], Αθήνα 1977· Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώον Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών* [1822-1935], Αθήνα, 1986.

³ Βουλή των Ελλήνων, *Αι ελληνικάί κυβερνήσεις και τα Προεδρεία Βουλής και Γερουσίας 1926-1959*, Αθήνα 1959 (η καταγραφή των κυβερνήσεων επεκτάθηκε χρονικά, καλύπτοντας την περίοδο 1909-σήμερα, και βρίσκεται αναρτημένη στην ιστοσελίδα της Γενικής Γραμματείας της Κυβέρνησης)· Βουλή των Ελλήνων, *Έλληνες βουλευτές και ευρωβουλευτές*, (επιμ. Μαργαρίτα Τόγια), Αθήνα 2009· Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, *Πρόεδροι της Βουλής των Ελλήνων, Γερουσίας και Εθνοσυνελεύσεων 1821-2008*, (επιμ. Αντ. Μακρυδημήτρης), Αθήνα 2009.

⁴ Μία πρώτη καταγραφή της εργογραφίας των βουλευτών και ευρωβουλευτών της μεταπολιτευτικής περιόδου έγινε σε έκθεση της Βουλής με τίτλο «Βουλευτές και ευρωβουλευτές συγγράφουν, 1974-2006» τον Ιούνιο του 2006. Βλ. σχετικά και τον ομώνυμο κατάλογο (Αθήνα 2009).

1950

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΗΝ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ)

Ζάκκας Ανδρέας (του Λαζάρου)

Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1892. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και εργάστηκε στο υπουργείο Εργασίας από το 1911 έως το 1935, οπότε και απομακρύνθηκε. Επανήλθε το 1945 και παρέμεινε έως το 1946, οπότε παραιτήθηκε. Διετέλεσε υπουργός Εργασίας στις κυβερνήσεις Βούλγαρη και Δαμασκηνού (Απρίλιο έως Οκτώβριο 1945). Το προφίλ του σε καταχώριση της εφημερίδας *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* είχε ως εξής: «Πρώην υπουργός Εργασίας. Ο πρωτεργάτης των Κοιν. Ασφαλίσεων, ο αναστηλώσας τας συνδικαλιστικές ελευθερίας με το 8ον Πανεργατικόν Συνέδριον, ο θεσπίσας τας αδείας με αποδοχάς, τον 13^{ον} μισθόν και την μεγαλύτεραν αμοιβήν διά την εργασίαν κατά τη νύκτα, τας εορτάς και τας Κυριακάς». Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ και εξελέγη με το Κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων (ΚΠΦ). Στις 22 Δεκεμβρίου 1950 κατέθεσε δήλωση ανεξαρτητοποίησης από την ΕΠΕΚ με αφορμή τη διαφωνία του κόμματος για την κατάθεση τροπολογίας. Το 1951 δεν πολιτεύθηκε, ενώ το 1952 ήταν υποψήφιος με την Ένωση ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων αλλά δεν εξελέγη. Το 1953 προσχώρησε στο Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΔΚΕΛ) των Καρτάλη - Σβώλου, στο οποίο ορίστηκε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής. Το 1955 υπέγραψε την ιδρυτική διακήρυξη της «Ελληνικής Επιτροπής διά την Διεθνήν Ύφεσιν και την Ειρήνην» της οποίας ανέλαβε την προεδρία. Το 1956 εξελέγη με το ΔΚΕΛ στις εκλογές της 19^{ης} Φεβρουαρίου. Το 1958 ανέλαβε την έκδοση του περιοδικού *Δρόμοι της Ειρήνης* και την ίδια χρονιά εξελέγη ως ανεξάρτητος συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ στις εκλογές της 11^{ης} Μαΐου.

Βιβλιογραφία:, εφ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5 Μαρτίου 1950 (παρουσίαση υποψηφίων Αθήνας)· *Το Δημοκρατικόν του Εργαζόμενου Λαού. Προγραμματικά Αρχαί - Οργανισμός*, Αθήνα 1955· Δημ. Κούκουνας *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 68· Νικ. Αντωνόπουλος, «Δρόμοι της Ειρήνης» στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. 4, Αθήνα ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2009, σ. 531-532· Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, τ. Α', Αθήνα 2009, σ. 265.

Ιωσήφ Ανδρέας (του Μιλτιάδη)

Γεννήθηκε στην Αθήνα στις 17 Ιουλίου 1915. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ενταγμένος στο χώρο των δεξιών οργανώσεων επί Κατοχής, εργάστηκε μετά την Απελευθέρωση στην *Εστία* και στο *Ελληνικόν Αίμα*, ενώ από τον Ιούλιο του 1949 συνεργάστηκε με το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας. Το προφίλ του Ιωσήφ αποτυπώθηκε σε προεκλογική καταχώριση της εφημερίδας *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*: «Ο κ. Ιωσήφ διέπρεψεν από νεαράς ηλικίας εις την δημοσιογραφίαν της οποίας αποτελεί σήμερον σεμνόν κόσμημα. Είναι νέος άνθρωπος και εμφορείται βαθύτατα υπό των προοδευτικών αρχών, πράγμα που τον έφευρεν κοντά εις τον Πλαστήρα. Κατά τας περιόδους του εις συνοικισμούς και Αθηναϊκάς Συνοικίας, γίνεται αντικείμενον θερμών εκδηλώσεων». Πολιτεύθηκε για πρώτη φορά εξελέγη με το ψηφοδέλτιο της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ). Επανεξελέγη στις εκλογές του 1951 και ανέλαβε στη δεύτερη κυβέρνηση Πλαστήρα (27 Οκτ. 1951) τη θέση του υφυπουργού παρά τω Προέδρω της Κυβερνήσεως, την οποία διατήρησε έως την παραίτηση του αμέσως μετά την εκτέλεση των Μπελογιάννη, Μπάτση, Καλούμενου και Αργυριάδη. Δεν έλαβε μέρος στις εκλογές του 1952, καθώς ο Πλαστήρας του γνωστοποίησε την απόφασή του να μην τον συμπεριλάβει στο ψηφοδέλτιο της Αθήνας. Δεν πολιτεύτηκε ποτέ ξανά και συνέχισε να εργάζεται ως δημοσιογράφος, αρχικά ως διευθυντής της εφημερίδας *Σοσιαλιστική* και εν συνεχεία ως αρθρογράφος της *Ακρόπολης* έως το 1968. Την περίοδο 1971-1973 εργάστηκε ως πολιτικός σχολιαστής στην ΥΕΝΕΔ. Πέθανε στην Αθήνα στις 15 Οκτωβρίου 2006.

Βιβλιογραφία: *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1950· Μαρία Ρεζάν, *Με νοσταλγία... για μια ζωή έτσι, χωρίς πρόγραμμα*, Αθήνα 2000· *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* 18/10/1952· Τα στοιχεία για τη δημοσιογραφική πορεία των τελευταίων του χρόνων προέρχονται από το βιογραφικό του σημείωμα που αναρτήθηκε στον δικτυακό τόπο της ΕΣΗΕΑ την ημέρα του θανάτου του.

Μανέτας Κωνσταντίνος (του Παναγιώτη)

Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1879. Αποφοίτησε από τη Σχολή Ευελπίδων το 1901. Έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς και τραυματίστηκε σοβαρά στη μάχη του Κιλκίς το 1913. Προσχώρησε στο κίνημα της Εθνικής Αμύνης το 1916 και εν συνεχεία έλαβε μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στην εκστρατεία της Ουκρανίας το 1919. Υπηρέτησε στη Μικρά Ασία από το 1919 έως το 1921, οπότε και αποστρατεύτηκε για πολιτικούς λόγους. Ανακλήθηκε σε ενεργό υπηρεσία τον Σεπτέμβριο του 1922 και ανέλαβε αρχικά διοικητής της Μεραρχίας Αρχιπελάγους και στη συνέχεια διοικητής του Β΄ Σώματος Στρατού. Στην κυβέρνηση του Στυλιανού Γονατά (Νοέμ. 1923-Ιαν. 1924) ανέλαβε το υπουργείο Στρατιωτικών. Μετά το κίνημα του Μαρτίου 1933 ανέλαβε υπουργός Συγκοινωνίας στη μεταβατική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Οθωναίου (6-10 Μαρτίου). Μετά το κίνημα του 1935 αποστρατεύτηκε και αργότερα εκτοπίστηκε από το μεταξικό καθεστώς στη Νάξο (Ιούλιος 1938 - Σεπτέμβριος 1940). Κατά την Κατοχή συνελήφθη και οδηγήθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Ιταλία και στη συνέχεια στη Γερμανία έως το 1945, οπότε απελευθερώθηκε. Συμμετείχε στον ιδρυτικό πυρήνα του ΚΠΦ και εν συνεχεία της ΕΠΕΚ. Το προφίλ του αποτυπώθηκε σε προεκλογική καταχώριση της εφημερίδας *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*: «Αντστρ/γος ε.α.- Πρ. υπουργός. Ο Έλλην που αποπνέει αρετήν. Αυτός είναι ο Μανέτας. Ευλογία Θεού για την Ελλάδα θάταν αν τέτοιοι Έλληνες διοικούσαν τον τόπο». Ήταν υποψήφιος για πρώτη και μοναδική φορά στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ και κατέλαβε τη θέση του Πλαστήρα, καθώς εκείνος επέλεξε την έδρα της Λάρισας. Ανέλαβε το υπουργείο Εφοδιασμού και Διανομών στην πρώτη κυβέρνηση Πλαστήρα (15 Απρ. - 21 Αυγ.) και παρέμεινε στη ΕΠΕΚ έως τον Μάιο του 1953, οπότε και αποχώρησε από το κόμμα. Πέθανε στην Αθήνα στις 9 Δεκεμβρίου 1960.

Βιβλιογραφία: *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5 Μαρτίου 1950 (παρουσίαση υποψηφίων Αθήνας) · Λεωνίδας Σπαής, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης στην υπηρεσία του έθνους και της δημοκρατίας*, Αθήνα 1970, σ. 290· Αρχείο Π.Σ. Δέλτα, *Εκστρατεία στη μεσημβρινή Ρωσία, 1919*, Αθήνα 1982, και ιδίως σ. 81-97· *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 5, Αθήνα 1986 σ. 416· Δημ. Κούκουνας *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β΄, Αθήνα 1999, σ. 117.

Μερκούρης Σταμάτιος (του Σπυρίδωνος)

Γεννήθηκε το 1895 στην Αθήνα και ήταν γιος του δημάρχου Αθηναίων Σπύρου Μερκούρη. Κατατάχθηκε στο στρατό του 1915 από όπου απομακρύνθηκε την περίοδο 1917-1920 λόγω αντιβενιζελικής δράσης. Επανήλθε το 1920 και έλαβε μέρος στη μικρασιατική εκστρατεία έως το 1922, οπότε αποστρατεύθηκε από την επαναστατική κυβέρνηση Γονατά-Πλαστήρα. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1920 με το Λαϊκό Κόμμα και εξελέγη στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση. Εξελέγη βουλευτής Αττικοβοιωτίας το 1935 με το Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα του Γεωργίου Κονδύλη, στην κυβέρνηση του οποίου διετέλεσε υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ (10/10-30/11/1935), ενώ το 1936 επανεξελέγη βουλευτής Αθηνών με το συνασπισμό της Γενικής Λαϊκής Ριζοσπαστικής Ένωσης. Μετά την επιβολή της δικτατορίας Μεταξά εκτοπίστηκε (1936-1939) και ανακλήθηκε στο στράτευμα κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου. Τον Ιανουάριο του 1942 ίδρυσε την αντιστασιακή οργάνωση «Ριζοσπαστική Οργάνωσις» που φυγάδευε Άγγλους και Έλληνες στη Μέση Ανατολή, η οποία εξέδιδε και παράνομη εφημερίδα. Μεταπολεμικά, διετέλεσε υπουργός Δημοσίας Τάξεως στην κυβέρνηση Θεμ. Σοφούλη (22/11/1945-27/2/1946) και Δημοσίων Έργων (27/2-11/3/1946). Στις εκλογές του 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με την ΕΠΕΚ (ως ΔΠΚ). Στις δημοτικές εκλογές του 1951 κατήλθε ως υποψήφιος δήμαρχος Αθηναίων υποστηριζόμενος από την ΕΠΕΚ με το συνδυασμό «Λαός-Έργα». Στις εκλογές του 1951 πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να καταφέρει να εκλεγεί, ενώ το 1952 εξελέγη με τον Συναγερμό. Πολιτεύθηκε με την ΕΡΕ το 1956 χωρίς να εκλεγεί και το 1958 εξελέγη με την ΕΔΑ ως πρώτος επιλαχών στη θέση του παραιτηθέντος Μάρκου Δραγούμη. Επανεξελέγη το 1963 και το 1964 ως ανεξάρτητος συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ. Πέθανε στο Λονδίνο το 1967.

Βιβλιογραφία: Δημ. Κούκουνας *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β΄, Αθήνα 1999, σ. 126· Βιογραφικό σημείωμα στο Αρχείο Σταμάτη Μερκούρη / ΕΛΙΑ.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΗΝ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ)

Μελάς Ιωάννης (του Πελοπίδα)

Γεννήθηκε το 1905 στο Μεσοχώρι της Νίκαιας στη Μικρά Ασία, από όπου ήρθε πρόσφυγας μετά την καταστροφή. Εγκαταστάθηκε αρχικά στην Ερμούπολη και εν συνεχεία στον Πειραιά. Σπούδασε νομικά και πολιτικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και άσκησε τη δικηγορία στον Πειραιά. Διετέλεσε δήμαρχος Νίκαιας πριν το 1936, οπότε και πολιτεύθηκε με τον Δημοκρατικό Συνασπισμό, χωρίς να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1946 εξελέγη ως συνεργαζόμενος με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΔΣΚ) του Γεωργίου Παπανδρέου, από το οποίο ανεξαρτητοποιήθηκε στις 11

Μαρτίου 1947 και προσχώρησε στο Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα (ΔΠΚ) του Εμμ. Τσουδερού, αποτελώντας τον μοναδικό βουλευτή του νεοϊδρυθέντος κόμματος. Το 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΔΠΚ) και στην πρώτη κυβέρνηση Πλαστήρα ανέλαβε το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (15/4-21/8 1950). Στις 14 Ιουλίου 1951, ακολούθησε τον Εμμ. Τσουδερό κατά την αποχώρησή του από τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ και στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1951 πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων, χωρίς όμως να εκλεγεί. Πολιτεύθηκε ξανά το 1956 με τον συνασπισμό της Δημοκρατικής Ένωσης και το 1958 με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Εξελέγη ξανά βουλευτής στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964 με την Ένωση Κέντρου. Από το 1989 εγκαταστάθηκε στην Ικαρία, όπου και πέθανε στις 23 Ιουνίου 2004. Έγραψε τη δίτομη *Ιστορία της νήσου Ικαρίας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της εποχής μας (1955-1957)*.

Βιβλιογραφία: Ιω. Μελάς, *Περί της Βουλής*, Αθήνα 1948· Πρακτικό της υπ' αριθμ. 9/2004 έκτακτης συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Αγίου Κηρύκου Ικαρίας (23/6/2004), με αφορμή τον θάνατό του.

Χαβούτης Ιωάννης (του Μιχαήλ)

Γεννήθηκε το 1905. Εργάστηκε ως υποδηματοποιός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1946 με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ) και στις εκλογές του 1951. Στις εκλογές του 1952, παρότι εξελέγη με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ, η εκλογή του ακυρώθηκε από το εκλογοδικείο. Στις αναπληρωματικές εκλογές της 29ης Μαρτίου του ίδιου έτους, ο Συναγερμός συγκέντρωσε την πλειοψηφία και ο Χαβούτης έχασε την έδρα του.

Βιβλιογραφία: Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Β', Αθήνα 1978, σ. 47-48.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ)

Μπουρδάρας Γεώργιος (του Νικολάου)

Γεννήθηκε το 1888. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Υπηρέτησε ως αξιωματικός από το 1915 έως το 1923 και έλαβε μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την εκστρατεία στη Μικρά Ασία. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1932 με το Προοδευτικό Κόμμα «Τρίτη Κατάσταση» των Γεωργ. Καφαντάρη και

Κων/νου Ζαβιτσιάνου χωρίς να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1933 πολιτεύθηκε και εξελέγη βουλευτής με το Προοδευτικό Κόμμα του Γεωργίου Καφαντάρη που συμμετείχε στον Εθνικό Συνασπισμό. Έλαβε μέρος στο κίνημα του 1935 για το οποίο καταδικάστηκε σε φυλάκιση 15 ετών. Αποφυλακίσθηκε μετά την απονομή χάριτος από τον βασιλιά Γεώργιο. Μεταπολεμικά, ανέλαβε γενικός διοικητής Νήσων Αρχιπελάγους στην κυβέρνηση της Απελευθέρωσης (18/10/1944-3/1/1945) και διετέλεσε υπουργός Τ.Τ.Τ. στην κυβέρνηση Θεμ. Σοφούλη (26/11/1945-11/3/1946). Πολιτεύθηκε και εξελέγη το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΔΠΚ). Όταν, τον Ιούλιο του 1951, ο Εμμ. Τσουδερός αποχώρησε από τον συνασπισμό, ο Μπουρδάρας ήταν ένας από τους βουλευτές που παρέμειναν στην ΕΠΕΚ. Στις εκλογές του 1951 επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ και ανέλαβε το υπουργείο Συγκοινωνιών (27/10/1951-11/10/1952). Στις εκλογές του 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς όμως να εκλεγεί. Μετά την ίδρυση της Φιλελεύθερης Δημοκρατικής Ένωσης του Σοφ. Βενιζέλου, τον Απρίλιο του 1955, προσχώρησε σε αυτή και στις εκλογές του 1956 εξελέγη βουλευτής του κόμματος. Πέθανε στις 24 Ιουνίου 1959.

Βιβλιογραφία: Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α, Αθήνα 1977, σ. 258· Δημ. Κούκουνας *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 140· Κλεομ. Κουτσούκος, «Οι Ευρυτάνες πολιτικοί Γεώργιος Μπουρδάρας, Νικόλαος Παπαγεωργίου, Δημήτριος Τσαούσης», *Η πολιτική και οι πολιτικοί των νομών Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου* (Μεσολόγγι-Αγρίνιο, 5-6 Νοεμβρίου 2005), Αθήνα 2008, σ. 189-194.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ)

Χατζησταυρής Γεώργιος (του Ιωάννου)

Γεννήθηκε το 1894 στην Κάλυμνο. Φοίτησε για ένα χρόνο στη Νομική του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 1912 κατετάγη ως εθελοντής στους Βαλκανικούς, όπου τραυματίστηκε και το 1914 φοίτησε στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών. Το 1916 συμμετείχε στην Επιτροπή Εθνικής Άμυνας. Συνδέθηκε με τον Νικόλαο Πλαστήρα ήδη από τη Μικρά Ασία λαμβάνοντας μέρος στις μάχες στο Σαγγάριο και το Αφιόν Καρά Χισάρ. Έλαβε μέρος στην «επανάσταση» του 1922, καθώς και στα κινήματα του 1933 και του 1935. Καταδικάστηκε σε θάνατο για το τελευταίο, αλλά διέφυγε στη Βηρυτό. Η δικτατορία του Μεταξά τον βρήκε στην Κρήτη και εξορίστηκε αρχικά στη Σίκινο και εν συνεχεία στην Πάρο. Λίγο αργότερα αναχώρησε για τη Βαρσοβία, και το 1938 βρέθηκε στο Παρίσι, όπου ήρθε και πάλι σε επαφή με τον Νικ. Πλαστήρα και τους Κυριάκο και Σοφοκλή Βενιζέλο, οι οποίοι οργάνωναν αντιδικτατορικό αγώνα στο εξωτερικό. Η κήρυξη του πολέμου τον βρήκε στον

Καναδά, από όπου μέσω ΗΠΑ πήγε στην Αλεξάνδρεια όπου και έλαβε τον βαθμό του αντισυνταγματάρχη. Το Μάρτιο του 1944 έλαβε μέρος στο κίνημα του στρατού, συνελήφθη και εξορίστηκε στην Ασμάρα. Επέστρεψε στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1945 και αποστρατεύθηκε με τον βαθμό του αντιστρατήγου. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη βουλευτής με την ΕΠΕΚ το 1950 (ως ΚΠΦ) και πολιτεύτηκε στις εκλογές του 1951 χωρίς όμως να εκλεγεί. Παρέμεινε στην ΕΠΕΚ έως τον Μάρτιο του 1953, οπότε και αποχώρησε μετά με τη διαγραφή των Γ. Καρτάλη, Ν. Ασκούτση και Στ. Αλλαμανή. Πέθανε στις 17 Ιανουαρίου 1977.

Βιβλιογραφία: Μιλτ. Λογοθέτης, *Οι Δωδεκανήσιοι στον κοινοβουλευτικό βίο της Ελλάδας (1821-1981)*, Αθήνα 1983, σ. 192-194· Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Β, Αθήνα 1978, σ. 66-67.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΕΒΡΟΥ)

Βλασακούδης Απόστολος (του Βλάσιου)

Γεννήθηκε το 1913. Εργάστηκε ως φαρμακοποιός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη βουλευτής με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ το 1950 (ως ΚΠΦ). Στις εκλογές του 1951 πολιτεύθηκε αλλά δεν εξελέγη, καθώς πρώτος σε ψήφους ήρθε ο νέος υποψήφιος της ΕΠΕΚ Ευελπίδης Χρυσός. Στις εκλογές του 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Το 1956 πολιτεύθηκε ως ανεξάρτητος. Εξελέγη και πάλι βουλευτής το 1964 με την Ένωση Κέντρου.

Βιβλιογραφία: Θεοδ. Ορδουμποζάνης, «Γιατροί και πολιτική στον Έβρο (1920-2007)», π. *Ιατρικές ώρες* 4 (Απρ. 2008), σ. 27-29.

Παπαθανάσης Αλέξανδρος (του Αντωνίου)

Γεννήθηκε το 1889. Γιατρός. Εξελέγη στις Εθνοσυνελεύσεις του 1920 και 1923. Εξελέγη βουλευτής με το Κόμμα Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1933 στη Θεσσαλονίκη, αλλά η εκλογή του ακυρώθηκε στις 23 Μαΐου του ίδιου έτους. Έλαβε μέρος στο κίνημα του 1935, μετά την αποτυχία του οποίου φυλακίστηκε. Μετά την επιβολή του καθεστώτος Μεταξά εξορίστηκε από τη Θράκη. Μεταπολεμικά, διετέλεσε Γενικός Διοικητής Θράκης (7/3/1945-11/6/1945). Εξελέγη με τον

συνασπισμό της ΕΠΕΚ το 1950 (ως ΔΠΚ) και τον Ιούλιο του 1951 ακολούθησε τον Τσουδερό στο επανασυσταθέν ΔΠΚ. Στις εκλογές του 1951 πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων αλλά δεν εξελέγη. Στις εκλογές του 1952 εξελέγη με τον Συναγερμό και το 1956 με την ΕΡΕ.

Βιβλιογραφία: Δημ. Κούκουνας, *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 151· Θεοδ. Ορδουμποζάνης, «Γιατροί και πολιτική στον Έβρο (1920-2007)», π. *Ιατρικές ώρες* 4 (Απρ. 2008), σ. 27-29.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ)

Αρβανιτάκης Ευάγγελος (του Ιωάννη)

Γεννήθηκε το 1907. Γιατρός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη βουλευτής το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΔΠΚ). Όταν, τον Ιούλιο του 1951, ο Εμμ. Τσουδερός αποχώρησε από τον συνασπισμό, ο Αρβανιτάκης ήταν ένας από τους βουλευτές που παρέμειναν στην ΕΠΕΚ. Επανεξελέγη το 1951 και πολιτεύτηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Μετά την ίδρυση της Φιλελεύθερης Δημοκρατικής Ένωσης του Σοφ. Βενιζέλου, τον Απρίλιο του 1955, προσχώρησε σε αυτή και στις εκλογές του 1956 εξελέγη βουλευτής του κόμματος. Στις εκλογές του 1958 εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων και μετά τη δημιουργία της Ένωσης Κέντρου εξελέγη βουλευτής στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964.

Βιβλιογραφία: Γεώργ. Δ. Σέττας, *Ευβοϊκά κείμενα. Α': Οι βουλευταί Ευβοίας (1843-1967)*, Αθήνα 1970, σ. 31.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ)

Ανδρουλακάκης Γεώργιος (του Φιλίππου)

Γεννήθηκε το 1901. Απόστρατος αξιωματικός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη το 1950 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εγγράφεται σε κάποιο από τα δύο κόμματα. Πολιτεύτηκε το 1951 χωρίς να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1952 κατήλθε ως ανεξάρτητος υποψήφιος αλλά δεν εξελέγη. Έγραψε το βιβλίο *Στοιχεία στρατιωτικής μετεωρολογίας* (Αθήνα, Υπουργείο Στρατιωτικών 1933).

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ)

Αποστόλου Ιωάννης (του Αποστόλου)

Γεννήθηκε το 1897 στο Μουραδιέ Μαγνησίας στη Μικρά Ασία. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Έλαβε μέρος στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου τραυματίστηκε και τέθηκε σε πολεμική διαθεσιμότητα. Άσκησε αρχικά τη δικηγορία στη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια εξελέγη βουλευτής του Κόμματος Φιλελευθέρων επί σειρά ετών (στις εκλογές 1928, 1932, 1933, 1936) και διετέλεσε υπουργός

Προνοίας και Αντιλήψεως στην κυβέρνηση Ελευθ. Βενιζέλου (5/6-4/11/1932). Μεταπολεμικά, επανεξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1946. Στις εκλογές του 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ). Πολιτεύτηκε με την ΕΠΕΚ και στις εκλογές του 1951, αλλά δεν εξελέγη.

Βιβλιογραφία: Δημ. Κούκουνας, *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 20.

Καλπακτσόγλου Παντελής (του Θεοδώρου)

Γεννήθηκε το 1899 στην Κωνσταντινούπολη (;). Επιχειρηματίας. Εξελέγη πρώτη φορά βουλευτής Θεσσαλονίκης στις εκλογές του 1932 με το Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα του Γεωργίου Κονδύλη. Πολιτεύθηκε ξανά το 1936 με τον Δημοκρατικό Συνασπισμό, χωρίς να εκλεγεί. Από την Κατοχή και μέχρι το 1951 διετέλεσε πρόεδρος της ποδοσφαιρικής ομάδας του ΠΑΟΚ. Μεταπολεμικά, εξελέγη το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ). Πέθανε στις 15 Ιουλίου 1951 και τη θέση του κατέλαβε ο πρώτος επιλαχών Ηλίας Νόβας.

Μιχαήλ Ιωάννης (του Μιχαήλ)

Γεννήθηκε το 1898. Δικηγόρος. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής το 1928 με το Εργατικό Αγροτικό Κόμμα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, με το οποίο και επανεξελέγη του 1933 και το 1936. Την περίοδο της Κατοχής έλαβε μέρος στην αντίσταση και διετέλεσε εθνοσύμβουλος στην ΠΕΕΑ (με την ιδιότητα του βουλευτή του 1936). Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε το 1946 με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να εκλεγεί και το 1950 εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ) και διετέλεσε υπουργός Εργασίας στην κυβέρνηση Πλαστήρα (15/4-21/8/1950). Επανεξελέγη το 1951 με την ΕΠΕΚ και διετέλεσε υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων στη δεύτερη κυβέρνηση Πλαστήρα (27/10/1951), θέση που διατήρησε μέχρι τον θάνατό του, στις 9 Σεπτεμβρίου 1952.

Βιβλιογραφία: Προοδευτική Αλλαγή, 9-10/9/1952· Εθνικό Συμβούλιο. *Περίληπτικά Πρακτικά εργασιών της πρώτης συνόδου του (Κορυσγάδες 14-27 Μάη 1944)*, Κορυσγάδες 1988, 75-76, 202.

Πατρίκιος Μηνάς (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1889 στη Μικρά Ασία. Άσκησε τη δικηγορία στη Θεσσαλονίκη και διετέλεσε πρόεδρος της Ανώτατης Επιτροπής Προσφύγων. Εξελέγη δήμαρχος Θεσσαλονίκης στις εκλογές του 1925, υποστηριζόμενος από την Αριστερά, το Εργατικό Κέντρο και τον προσφυγικό κόσμο, αλλά η εκλογή του ακυρώθηκε από την κυβέρνηση Πάγκαλου. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη βουλευτής το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΔΠΚ). Στις δημοτικές εκλογές του Απριλίου έθεσε υποψηφιότητα για δήμαρχος Θεσσαλονίκης στηριζόμενος από την ΕΠΕΚ και το ΣΚ-ΕΛΔ. Όταν, τον Ιούλιο του 1951, ο Εμμ. Τσουδερός αποχώρησε από τον συνασπισμό, ο Πατρίκιος ήταν ένας από τους βουλευτές που παρέμειναν στην ΕΠΕΚ. Στις εκλογές του 1951 επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ και ανέλαβε το υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων στις 11 Ιουλίου 1952, στη θέση του θανόντος Ιωάννη Μιχαήλ. Στις εκλογές του 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Διαγράφηκε από την ΕΠΕΚ τον Μάιο του 1953 εξαιτίας δηλώσεών του στην εφ. *Αυγή*. Στις δημοτικές εκλογές του 1954 εξελέγη δήμαρχος Θεσσαλονίκης υποστηριζόμενος από την ΕΠΕΚ, το ΔΚΕΛ και την ΕΔΑ.

Βιβλιογραφία: Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', σ. 210, τ. Β', σ. 66, 233, 258.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)

Παλ(λ)άσκας Γεώργιος (του Αθανασίου)

Γεννήθηκε το 1907. Αξιωματικός εν αποστρατεία. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη βουλευτής το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ) και επανεξελέγη στις εκλογές του 1951. Στις εκλογές του 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ αλλά δεν εξελέγη. Επανεξελέγη βουλευτής στις εκλογές του 1956 με τη Δημοκρατική Ένωση (ως ΔΚΕΛ).

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΑΒΑΛΑΣ)

Ανδρικόπουλος Χάκος (του Ανδρέα)

Γεννήθηκε το 1893. Εργολάβος δημοσίων έργων. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη το 1950 με την ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ) και πολιτεύτηκε στις εκλογές του 1951 χωρίς να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1952 πολιτεύθηκε με την ΕΔΑ χωρίς να εκλεγεί.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΙΑΚΙΣ)

Τοσουνίδης Μιχαήλ (του Ματθαίου)

Γεννήθηκε το 1909. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη στις εκλογές του 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ, χωρίς να εντάσσεται σε κάποιο από τα κόμματα που τον συγκροτούσαν. Στις εκλογές του 1951 επανεξελέγη, ενώ στις εκλογές του 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Μετά την ίδρυση της Φιλελεύθερης Δημοκρατικής Ένωσης του Σοφ. Βενιζέλου, τον Απρίλιο του 1955, προσχώρησε σε αυτή και στις εκλογές του 1956 εξελέγη βουλευτής του κόμματος.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΟΖΑΝΗΣ)

Κουπαρούσος Νικόλαος (του Αθανασίου)

Γεννήθηκε το 1888. Φαρμακοποιός. Εξελέγη πρώτη φορά βουλευτής το 1926 με το Κόμμα Φιλελευθέρων, και επανεξελέγη το 1928. Από τον Μάρτιο του 1930 και μέχρι τον Απρίλιο του 1941 εξέδιδε στην Κοζάνη την εφημερίδα *Μακεδονικόν Βήμα*. Το 1932 και το 1933 επανεξελέγη βουλευτής με το Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα του Γεωργίου Κονδύλη και το 1936 εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1946 με το Κόμμα Φιλελευθέρων, χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη βουλευτής το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ) και επανεξελέγη στις εκλογές του 1951. Στις εκλογές του 1952 δεν πολιτεύθηκε.

Βιβλιογραφία: Κατερίνα Μ. Μάτσου, «Μακεδονικόν Βήμα», στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Έθνους, 1784-1974*, τ. Γ', Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σ. 99-100.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΛΑΡΙΣΗΣ)

Σιτράς Αντώνιος (του Αθανασίου)

Γεννήθηκε το 1899. Δικηγόρος. Διετέλεσε διευθυντής της εφημερίδας *Ελευθερία* (της Λάρισας) το 1922. Διορίστηκε στις αρχές του 1945 δήμαρχος Λάρισας, θέση την οποία διατήρησε έως τις 20 Μαΐου του ίδιου έτους, οπότε παραιτήθηκε για λόγους υγείας. Τον Ιανουάριο του 1946 ανέλαβε εκ νέου καθήκοντα δημάρχου έως τον Μάρτιο, οπότε παραιτήθηκε. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ). Πέθανε στις 28 Ιουλίου 1951.

Πηγές - Βιβλιογραφία: ΦΕΚ Γ115/1945· Β. Καλογιάννης, *Η Χρυσή Βίβλος του Δήμου Λάρισας*, Λάρισα 1963.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΛΑΣΗΘΙΟΥ)

Χλουβεράκης Μιχαήλ (του Μάρκου)

Γεννήθηκε το 1905. Γιατρός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1946 με ανεξάρτητο δημοκρατικό συνδυασμό. Εξελέγη το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ, χωρίς να ανήκει σε κάποιο κομματικό σχηματισμό. Στις εκλογές του 1951 εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων και επανεξελέγη το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ. Στις 26 Απριλίου 1955 προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση, με την οποία εξελέγη στις εκλογές του 1956. Πολιτεύθηκε το 1958 με το Κόμμα Φιλελευθέρων, χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη με την Ένωση Κέντρου στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΛΕΣΒΟΥ)

Γαληνός Μιχαήλ - Μίμης (του Αλκιβιάδη)

Γεννήθηκε το 1911 στη Μυτιλήνη και ήταν γιος του βουλευτή των Φιλελευθέρων Αλκ. Γαληνού. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τον Σεπτέμβριο του 1941 διέφυγε στη Μέση Ανατολή, όπου υπηρέτησε, μεταξύ άλλων, και στον Ιερό Λόχο. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε πρώτη φορά με το Κόμμα Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1946 χωρίς να εκλεγεί. Το 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (μοναδικός βουλευτής του νομού) ως ΔΠΚ. Στις 29 Μαρτίου του ίδιου έτους εξέδωσε την εφημερίδα *Προοδευτική Λέσβος*, «Εβδομαδιαίον

όργανον της ΕΠΕΚ». Όταν, τον Ιούλιο του 1951, ο Εμμ. Τσουδερός αποχώρησε από τον συνασπισμό, ο Γαληνός ήταν ένας από τους βουλευτές που παρέμειναν στην ΕΠΕΚ και επανεξελέγη το 1951. Το 1952 πολιτεύθηκε με τον υποστηριζόμενο από την ΕΔΑ ανεξάρτητο συνδυασμό «Πατριωτική Ένωσις Λέσβου», εξαιτίας του οποίου διαγράφηκε από την ΕΠΕΚ. Στις δημοτικές εκλογές του 1954 εξελέγη δήμαρχος Μυτιλήνης, θέση από την οποία παραιτήθηκε τον Ιανουάριο του 1956. Το 1956 εξελέγη με το ΔΚΕΛ στο ψηφοδέλτιο της Δημοκρατικής Ενώσεως και το 1958 εξελέγη ως ανεξάρτητος συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους προσχώρησε στη Δημοκρατική Ένωση του Ηλ. Τσιριμώκου και από το 1961 έως το 1964 εκλεγόταν με την Ένωση Κέντρου. Αποχώρησε από την ΕΚ τον Μάιο του 1966 και προσχώρησε στο Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κέντρο του Στεφ. Στεφανόπουλου. Το 1977 πολιτεύθηκε με το Κόμμα Νεοφιλελευθέρων του Κων/νου Μητσοτάκη χωρίς να εκλεγεί. Πέθανε στις 4 Απριλίου 1984.

Βιβλιογραφία: Γεώργ. Θ. Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου, 1946-1964», *Αιολικά Χρονικά*, ΣΤ΄ (2004), σ. 62-63· Κώστας Γ. Μίσσιος, «Προοδευτική Λέσβος», στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Έθνους, 1784-1974*, τ. Γ΄, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σ. 545· Γεώργ. Θ. Παπαπαναγιώτου, «Οι βουλευτές του Νομού Λέσβου, 1915-1964», *Αιολικά Χρονικά*, ΙΑ΄ (2009), σ. 83-85· Κ. Γ. Μίσσιος, *Ο Λεσβιακός Τύπος και οι δημιουργοί του*, Αθήνα 2009, σ. 559-560· Γεώργ. Θ. Παπαπαναγιώτου - Αντ. Π. Πλάτων, *Πολιτική ιστορία του νομού Λέσβου. Εκλογές και δημοψηφίσματα, 1915-1973*, (τ. Α΄), Μυτιλήνη 2012, σ. 60-71.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ)

Δημητρόπουλος Ιωάννης (του Χρήστου)

Γεννήθηκε το 1911. (Δεν αναφέρεται επάγγελμα). Πολιτεύθηκε πρώτη φορά με το Κόμμα Φιλελευθέρων το 1946 χωρίς να εκλεγεί. Το 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ). Στις 6 Ιουλίου 1950 ανεξαρτητοποιήθηκε από την ΕΠΕΚ και συνεργάστηκε με τη Δημοκρατική Παράταξη. Στις 15 Μαΐου 1951 κατέθεσε δήλωση ανεξάρτητου αριστερού, ενώ στις 5 Ιουλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στο Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος. Στις εκλογές του 1951 πολιτεύθηκε με την ΕΔΑ χωρίς να εκλεγεί.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΛΗΣ)

Τηλικίδης Γρηγόριος (του Παντελή)

Γεννήθηκε το 1893. Εργάστηκε ως καθηγητής μέσης εκπαίδευσης. Εξελέγη πρώτη φορά βουλευτής το 1926 με το Κόμμα Δημοκρατικής Ενώσεως του Αλέξανδρου Παπαναστασίου και επανεξελέγη στις εκλογές των ετών 1928, 1932 και 1933 με το Εργατικό Αγροτικό Κόμμα του ίδιου. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1936 ως

ανεξάρτητος, χωρίς να εκλεγεί. Μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ, προσχώρησε στην ΠΕΕΑ χωρίς να εκλεγεί στο Εθνικό Συμβούλιο. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε και εξελέγη στις εκλογές του 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ). Πέθανε στις 26 Νοεμβρίου 1950 και τη θέση του κατέλαβε ο πρώτος επιλαχών Ζαχαρίας Χατζηιωάννου.

Βιβλιογραφία: Γιάννης Σκαλιδάκης, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944)*, διδακτ. διατριβή, ΑΠΘ 2012, σ. 696.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΕΒΕΖΗΣ ΚΑΙ ΑΡΤΑΣ)

Σπαής Λεωνίδας (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1892 στο Μήγυρι Άρτας. Φοίτησε στην Ανώτερη Σχολή Πολέμου και έλαβε μέρος σε όλες τις πολεμικές επιχειρήσεις του Μεσοπολέμου (Βαλκανικοί, Α΄ Παγκόσμιος, Ουκρανία, Μικρασιατική εκστρατεία). Μετά την αποτυχία του κινήματος του 1933 αποστρατεύθηκε, ενώ με την καταστολή του κινήματος του 1935 καταδικάσθηκε σε ισόβια και αποφυλακίσθηκε μετά την απονομή χάριτος από τον βασιλιά Γεώργιο. Εκτοπίστηκε από το καθεστώς Μεταξά. Το 1942 συνελήφθη από τους Ιταλούς και μεταφέρθηκε ως όμηρος στη Βόρεια Ιταλία, από όπου διέφυγε τον επόμενο χρόνο στην Ελβετία. Ανακλήθηκε στο στράτευμα από τον Εμμ. Τσουδερό και έλαβε τον βαθμό του υποστράτηγου. Διετέλεσε υφυπουργός Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου (7/12/1944-3/1/1945) και υπηρεσιακός υφυπουργός Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Νικ. Πλαστήρα (3/1-8/4/1945). Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ και διετέλεσε υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου ασκώντας καθήκοντα υφυπουργού Στρατιωτικών (8/5/-21/8/1950). Επανεξελέγη στις εκλογές του 1951 και ανέλαβε το υπουργείο του Γενικού Διοικητή Βορείου Ελλάδος (27/10/1951-11/10/1952). Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Αποχώρησε από την ΕΠΕΚ τον Μάιο του 1953. Μετά την ίδρυση της Φιλελεύθερης Δημοκρατικής Ένωσης του Σοφ. Βενιζέλου, τον Απρίλιο του 1955 προσχώρησε σε αυτή και επανεξελέγη βουλευτής στις εκλογές του 1956. Πέθανε στις 10 Σεπτεμβρίου 1980.

Βιβλιογραφία: Λεωνίδα Σπαής, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης στην υπηρεσία του έθνους και της δημοκρατίας*, Αθήνα 1970· Γεώργ. Κούρτης, *Η κοινοβουλευτική πορεία της Πρέβεζας (1915-2005)*, Αθήνα 2005, σ. 227-228.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ)

Τσουδερός Γεώργιος (του Ιωάννη)

Γεννήθηκε το 1896 και ήταν αδελφός του Εμμ. Τσουδερού. Γιατρός. Εξελέγη πρώτη φορά βουλευτής με το Κόμμα Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1933. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε και εξελέγη στις εκλογές του 1946 με το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων. Στις εκλογές του 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΔΠΚ). Τον Ιούλιο του 1951 ακολούθησε τον Εμμ. Τσουδερό στο επανασυσταθέν ΔΠΚ και το 1951 εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΡΟΔΟΠΗΣ)

Βλαμίδης Ιωάννης (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1909. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1936 ως ανεξάρτητος, χωρίς να εκλεγεί. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε το 1946 με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Το 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ) και επανεξελέγη στις εκλογές του 1951. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΣΑΜΟΥ)

Γρηγορίου Γεώργιος (του Θεοδώρου)

Γεννήθηκε το 1909. Στη διάρκεια της Κατοχής έλαβε μέρος στην αντίσταση ως λοχαγός του σπουδαστικού λόχου της ΡΑΝ του Κων/νου Βεντήρη. Τον Μάρτιο του 1945 ανέλαβε καθήκοντα νομάρχη Σάμου, και εργάστηκε σε όλο το διάστημα της θητείας του (έως τον Μάρτιο του 1946) για τη λύση του επισιτιστικού προβλήματος του νησιού σε συνεργασία με όλες τις πολιτικές δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένου του ΕΑΜ. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1950 και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ). Επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1951 και ανέλαβε το υφυπουργείο Οικονομικών στην κυβέρνηση Πλαστήρα (27/10/1951-11/10/1952). Επανεξελέγη με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ το 1952 και στις 11 Μαΐου 1953, μετά τη διαγραφή των Γ. Καρτάλη, Ν. Ασκούτση και Στ. Αλλαμανή, παρέμεινε «ανεξάρτητος της ΕΠΕΚ». Στις 31 Ιουλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στο ΔΚΕΛ και ορίστηκε μέλος της Κεντρικής του Επιτροπής. Στις εκλογές του 1956 πολιτεύθηκε και εξελέγη με το

ΔΚΕΛ και στη συνέχεια προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου υπό την οποία εξελέγη βουλευτής το 1961 και το 1964.

Βιβλιογραφία: Αναστ. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα 1970, σ. 55· Δημ. Θρασυβούλου, «Εφοδιασμός και πολιτική στην απελευθερωμένη Σάμο. Το φιλελεύθερο πείραμα Γρηγορίου», Πολ. Βόγλης (κ.ά.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Αθήνα 2012, σ. 97-109.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΣΕΡΡΩΝ)

Γοργίας Χριστόδουλος (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1906. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη στις εκλογές του 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΔΠΚ). Όταν, τον Ιούλιο του 1951, ο Εμμ. Τσουδερός αποχώρησε από τον συνασπισμό, ο Γοργίας παρέμεινε στην ΕΠΕΚ ως ανεξάρτητος. Επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ στις εκλογές του 1951. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

Βιβλιογραφία: Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α, Αθήνα 1977, σ. 258.

Μαυρίδης Αθανάσιος (του Δημητρίου)

Γεννήθηκε το 1910. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1946 με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα χωρίς να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ) και επανεξελέγη στις εκλογές του 1951. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη βουλευτής με την Ένωση Κέντρου στις εκλογές του 1963 και 1964.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΡΙΚΑΛΩΝ)

Αναγνωστόπουλος Γεώργιος (του Θεοδώρου)

Γεννήθηκε το 1903. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1936 ως ανεξάρτητος χωρίς να εκλεγεί. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε το 1946 και πάλι ως ανεξάρτητος, χωρίς να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1950 πολιτεύθηκε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ και επανεξελέγη το 1951. Στις εκλογές του 1952 κατήλθε με Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1956. Στη συνέχεια προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου και εξελέγη το 1961 και το 1964.

Βασ(σ)αρδάνης Κων/νος (του Νικολάου)

Γεννήθηκε στον Μεσενικόλα Καρδίτσας το 1908. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και άσκησε τη δικηγορία στην Καρδίτσα. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ), επανεξελέγη το 1951 και το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ. Ανεξαρτητοποιήθηκε από την ΕΠΕΚ τον Απρίλιο του 1953 και τον Ιούλιο του ίδιου έτους προσχώρησε στο ΔΚΕΛ, με το οποίο επανεξελέγη βουλευτής το 1956. Πέθανε τον Ιανουάριο του 2000.

Πηγή:

http://www.mesenikolas.gr/web/index.php?option=com_content&task=view&id=188&Itemid=72

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΥΠΟΛΟΙΠΟΥ ΑΤΤΙΚΟΒΟΙΩΤΙΑΣ)

Παπασπούρου Δημήτριος (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1902 στη Λιβαδειά. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (χωρίς άλλη κομματική ταυτότητα). Επανεξελέγη στις εκλογές του 1951 και ανέλαβε το υπουργείο Δικαιοσύνης (27/10/1951-11/10/1952). Στις εκλογές του 1952 επανεξελέγη ως συνεργαζόμενος με την ΕΠΕΚ στην Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ. Στις 11 Μαΐου 1953 ανεξαρτητοποιήθηκε από την ΕΠΕΚ και στις 26 Απριλίου 1955 προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση με την οποία επανεξελέγη στις εκλογές του 1956. Εξελέγη βουλευτής της Ένωσης Κέντρου στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964 και βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας στις εκλογές του 1974.

Βιβλιογραφία: Αντ. Μακροδημήτρης (επιμ.), *Πρόεδροι της Βουλής, Γερουσίας και Εθνοσυνελεύσεων, 1821-2008*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2009, σ. 416-420.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ)

Κώνστας Ιωάννης (του Δημητρίου)

Γεννήθηκε το 1900. Αξιωματικός εν αποστρατεία. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη στις εκλογές του 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ). Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1951 και 1952 χωρίς να εκλεγεί.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΑΝΙΩΝ)

Μπακλατζής Εμμανουήλ (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε στη Μονή Σελίνου Χανίων το 1900. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και δραστηριοποιήθηκε στο Σύλλογο των Κρητών Φοιτητών, όπου και εξελέγη πρόεδρος το 1924. Μετά το πέρας των σπουδών του επέστρεψε στην Κρήτη, όπου εργάστηκε ως δικηγόρος και παράλληλα δραστηριοποιήθηκε πολιτικά στο βενιζελικό χώρο. Μετά το κίνημα του Πλαστήρα, το 1935, φυλακίστηκε. Εξελέγη βουλευτής στις εκλογές του 1936 με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Την περίοδο του καθεστώτος Μεταξά, ανέπτυξε αντιδικτατορική δράση και καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά κατάφερε να διαφύγει στην Κύπρο, όπου παρέμεινε έως το 1945. Μετά την επιστροφή του στην Κρήτη εξέδωσε την εφημερίδα *Παρατηρητής* (24/12/1945). Το 1946 πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων, χωρίς να εκλεγεί. Το 1947 ανέλαβε τα καθήκοντα του Γενικού Διοικητή Κρήτης. Πολιτεύθηκε και εξελέγη βουλευτής το 1950 με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (χωρίς άλλη κομματική ταυτότητα). Επανεξελέγη στις εκλογές των ετών 1951, 1952 και 1956. Μετά την προσχώρηση στην Ένωση Κέντρου επανεξελέγη στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964.

Βιβλιογραφία: Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α, Αθήνα 1977, σ. 258· Δ. Δημητράκος (επιμ.), *Κώστας Μητσotάκης. Πολιτική βιογραφία*, τ. Α', Αθήνα 1989, σ. 295, 376· Μιχ. Γρηγοράκης, *Χανιώτικος Τύπος, 1831-1981*, Χανιά 2004, σ. 109.

Πολυχρονίδης Πολυχρόνης (του Ιωάννη)

Γεννήθηκε στα Χανιά στις 23 Φεβρουαρίου 1908. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και δραστηριοποιήθηκε στο Σύλλογο Κρητών Φοιτητών, του οποίου εξελέγη πρόεδρος. Το 1932 πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων και εξελέγη, καταλαμβάνοντας τη θέση του Ελ. Βενιζέλου, και επανεξελέγη το 1936. Την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά συνελήφθη και φυλακίστηκε στα Χανιά και τον Σεπτέμβριο του 1938 εξορίστηκε στη Νάξο, όπου και παρέμεινε έως την κήρυξη του πολέμου. Μετά την κατάληψη της Κρήτης συνελήφθη, τον Αύγουστο του 1941, και φυλακίστηκε στις φυλακές Αγυιάς, μέχρι τον εκτοπισμό του στην ηπειρωτική Ελλάδα τον Νοέμβριο του 1942. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1946 με το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων, χωρίς να εκλεγεί. Στις 11 Δεκεμβρίου 1948, με απόφαση της κυβέρνησης Σοφούλη, διορίστηκε Γενικός Διοικητής Κρήτης, θέση από την οποία παραιτήθηκε στις 27 Ιανουαρίου 1950. Πολιτεύθηκε και εξελέγη το 1950 με την ΕΠΕΚ (χωρίς άλλη κομματική ταυτότητα). Το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων, αναλαμβάνοντας το υφυπουργείο Εμπορίου στην

κυβέρνηση Πλαστήρα (27/10/1951-11/10/1952). Το 1952 επανεξελέγη με το ΚΦ και στις 26 Απριλίου 1955 προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση, με την οποία εξελέγη το 1956. Επανεξελέγη το 1958 με το ΚΦ και από το 1961 και εξής είχε μία αδιάλειπτη κοινοβουλευτική πορεία με την Ένωση Κέντρου έως τις τελευταίες εκλογές του 1964. Στην κυβέρνηση του 1963, ανέλαβε το υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας και στην κυβέρνηση του 1964 το υπουργείο Δικαιοσύνης και εν συνεχεία το υπουργείο Δημοσίας Τάξεως. Τα χαράματα της 21^{ης} Απριλίου η εφημερίδα *Παρατηρητής* την οποία εξέδιδε στα Χανιά από το 1963, σφραγίστηκε και διακόπηκε η έκδοσή της. Τον Δεκέμβριο του 1967 συνελήφθη και φυλακίστηκε στο Γουδί και στη συνέχεια εκτοπίστηκε στην Ανάφη. Μεταπολιτευτικά, πολιτεύθηκε και εξελέγη στις εκλογές του 1974 με την Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις. Στις εκλογές του 1977 πολιτεύθηκε, για τελευταία φορά, με την ΕΔΗΚ χωρίς να εκλεγεί και το 1979 προσχώρησε στο ΠΑΣΟΚ. Πέθανε στην Αθήνα την 1^η Νοεμβρίου 1985.

Βιβλιογραφία: Πολυχρόνης Ι. *Πολυχρονίδης 1908-1985*, Ροδώπου Κισάμου, 1989· Δ. Δημητράκος (επιμ.), *Κώστας Μητσοτάκης. Πολιτική βιογραφία*, τ. Α', Αθήνα 1989, σ. 295· Μιχ. Γρηγοράκης, *Χανιώτικος Τύπος, 1831-1981*, Χανιά 2004, σ. 109.

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΙΟΥ)

Ζορμπάς Νικόλαος (του Ιωάννη)

Γεννήθηκε το 1906 στη Βολισσό της Χίου. Δημοσιογράφος και από το 1938 υποπλοίαρχος του Ναυτικού. Ιδρυτικό μέλος, τον Ιούνιο του 1941, της αντιστασιακής οργάνωσης «Φιλική Εταιρεία του Ναυτικού», η οποία φυγάδευε αξιωματικούς στη Μέση Ανατολή. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1950 οπότε και εξελέγη με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ (ως ΚΠΦ) και επανεξελέγη το 1951 και το 1952. Επανεξελέγη στις επαναληπτικές εκλογές της 24^{ης} Αυγούστου 1958 ως ανεξάρτητος. Το 1961, 1963 και 1964 εξελέγη με την Ένωση Κέντρου. Μεταπολιτευτικά έθεσε υποψηφιότητα στις εκλογές του 1974 με την Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις, αποτυγχάνοντας να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1977 έθεσε, για τελευταία φορά, υποψηφιότητα με την ΕΔΗΚ και αμέσως μετά αποσύρθηκε από την πολιτική. Πέθανε στην Αθήνα στις 6 Ιουλίου 1996.

Βιβλιογραφία: Γρ. Δ. Σπανός, *Ο Νίκος Ζορμπάς. Η ζωή και το έργο του*, Χίος 2006.

1951

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΗΝ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ)

Ακρίτας Λουκής (του Χατζηγιαννακού)

Γεννήθηκε το 1908 στη Μόρφου της Κύπρου. Το 1926 αποφοίτησε από το Παγκύπριο Διδασκαλείο και διορίστηκε δάσκαλος στη γενέτειρά του, ενώ από το 1928 αρθρογραφούσε στον *Χρόνο* της Λεμεσού. Το 1930 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και από το 1932 εργάστηκε ως συντάκτης αρχικά στην *Πρωία* και εν συνεχεία στην *Εστία*. Μετά την κήρυξη του πολέμου κατατάχθηκε στο στρατό ως εθελοντής και δημοσιογραφούσε ως πολεμικός ανταποκριτής στην *Εστία*. Την περίοδο της Κατοχής εξέδωσε την παράνομη εφημερίδα *Καθημερινά Νέα*. Από την ημέρα της απελευθέρωσης έως την έλευση της κυβέρνησης στην Αθήνα, ανέλαβε τη Διεύθυνση Τύπου. Το 1949 εξέδωσε την βραχύβια επιθεώρηση *Ελληνικά Χρονικά*. Εντάχθηκε στην ΕΠΕΚ τον Αύγουστο του 1950 και τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ορίστηκε Γενικός Γραμματέας του κόμματος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1951. Το 1952 εξέφρασε δημόσια την αντίθεσή του στο ενδεχόμενο εκτέλεσης Μπελογιάννη και των συντρόφων του. Δεν πολιτεύθηκε το 1952, καθώς αποκλείστηκε από τους συνδυασμούς της Ένωσης ΕΠΕΚ-ΚΦ. Τον Φεβρουάριο του 1953 ίδρυσε την κίνηση «Προοδευτική Ένωσις» με πρώην στελέχη της ΕΠΕΚ, η οποία όμως δεν είχε καμία συνέχεια. Επανεξελέγη βουλευτής με την Ένωση Κέντρου στις εκλογές του 1963 και 1964. Πέθανε στις 6 Φεβρουαρίου 1965.

Πηγές-Βιβλιογραφία: *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 18/10/1952· *Το Βήμα*, 31/1/1953· Λουκής Ακρίτας, *Δεκατρία Κείμενα*, Λευκωσία 1995, σ. 9-29· Ανδρ. Κλ. Σοφοκλέους «Λουκής Ακρίτας» στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, τ. Α΄, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σ. 158.

Ασκούτσης Νικόλαος (του Χαρίλαου)

Γεννήθηκε το 1888 στο Ρέθυμνο. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διετέλεσε νομάρχης Λαμίας και εν συνεχεία Ρεθύμνου (1917-1920). Εξελέγη στην Εθνοσυνέλευση του 1923 και βουλευτής με το Κόμμα Φιλελευθέρων επί σειρά ετών (1928, 1932, 1933, 1936). Διετέλεσε υπουργός Γενικός Διοικητής Κρήτης στην κυβέρνηση Ελευθ. Βενιζέλου (22/11/1930-26/5/1932). Στην αντίσταση συμμετείχε στο ΕΑΜ και ανέλαβε γραμματέας Συγκοινωνίας στην ΠΕΕΑ. Διετέλεσε υπουργός Συγκοινωνίας στην εξόριστη κυβέρνηση του Γεωργ. Παπανδρέου (2/9-18/10/1944) και υπουργός Δημοσίων Έργων στην κυβέρνηση της απελευθέρωσης (23/10-2/12/1944). Δεν πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1946, ενώ το 1950 ήταν υποψήφιος με τη Δημοκρατική Παράταξη στην εκλογική περιφέρεια Ρεθύμνου. Εξελέγη βουλευτής το 1951 με την ΕΠΕΚ. Το 1953 αποχώρησε από την ΕΠΕΚ και προσχώρησε στο ΔΚΕΛ και αποτέλεσε ένα από τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος. Πολιτεύτηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ, χωρίς να εκλεγεί. Πέθανε στις 11 Νοεμβρίου 1955.

Πηγές-Βιβλιογραφία: *Το Δημοκρατικόν Κόμμα του Εργαζόμενου Λαού. Προγραμματικά Αρχαί - Οργανισμός*, Αθήνα 1955· «Νικόλαος Ασκούτσης», *Τα Νέα*, 12/11/1955· Δημ. Κούκουνας, *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 22-23.

Καμινόπετρος Εμμανουήλ (του Πέτρου)

Γεννήθηκε το 1900. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί. «Διακεκριμένον μέλος της Κρητικής παροικίας Αθηνών και ο μόνος Κρης υποψήφιος του Συνδυασμού. Απόφοιτος της ακαδημίας Πολέμου, διατελέσας επί σειρά ετών καθηγητής των Ανωτάτων Στρατιωτικών Σχολών μας». Εξελέγη το 1951, ενώ το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

Πηγή: *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1950.

Κερασσώτης Πάνος (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1908. Μηχανολόγος, στενός συνεργάτης του Κυριάκου Βαρβαρέσου. «Απεκάλυψε την ολιγαρχία που ήρπαζε τα εφόδια των Συμμάχων. Με σειρά άρθρων του εις την *Ελευθερίαν*, επολέμησεν ανηλεώς την οικονομικήν ολιγαρχίαν». Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1950 με την ΕΠΕΚ, χωρίς να εκλεγεί και εξελέγη το 1951. Στις 25 Φεβρουαρίου 1952 κατέθεσε δήλωση ανεξαρτητοποίησής του, επικαλούμενος τη μη εφαρμογή του προεκλογικού προγράμματος του κόμματος κυρίως στον οικονομικό τομέα και στο θέμα της προστασίας των εργαζομένων, αλλά στις 20 Μαΐου του ίδιου έτους κατέθεσε δήλωση επανόδου στην ΕΠΕΚ με το αιτιολογικό ότι «η εξασθένησις των κομμάτων του Κέντρου θα είναι άκρως επιβλαβής διά τα συμφέροντα της πατρίδος και του λαού. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ αλλά δεν εξελέγη. Έγραψε πλήθος βιβλίων σχετικών με την πολιτική και την κλωστοϋφαντουργία.

Πηγές: *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 5/3/1950 (παρουσίαση των υποψηφίων)· Προεκλογικό φυλλάδιο Πάνου Κερασσώτη (1951).

Μογγογιάννης Ιωάννης (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1898. Δικηγόρος. Εξελέγη πρώτη φορά βουλευτής με το Κόμμα Φιλελευθέρων το 1932, δεν εξελέγη το 1933 και επανεξελέγη το 1936 και το 1946. Το 1950 πολιτεύθηκε και πάλι με το ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Το 1951 εξελέγη με την ΕΠΕΚ. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

Τούντας Χρήστος (του Αντωνίου)

Γεννήθηκε το 1901. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά με τον Δημοκρατικό Συνασπισμό στις εκλογές του 1936 χωρίς να εκλεγεί. Μεταπολεμικά πολιτεύθηκε με το ΚΦ χωρίς να εκλεγεί, αλλά στις 15 Ιανουαρίου 1947 κατέλαβε τη θέση του αποθανόντος Γεωργίου Σίδερη και διετέλεσε υπουργός Τ.Τ.Τ. στην κυβέρνηση Θεμ. Σοφούλη (26/11/1948-20/1/1949). Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1950 με το ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1951 εξελέγη με την ΕΠΕΚ και το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη βουλευτής με την Ένωση Κέντρου στις εκλογές των ετών 1963 και 1964.

(ΠΡΩΗΝ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ)

Βουλόδημος Αναστάσιος (του Ιωάννη)

Γεννήθηκε στον Πειραιά στις 27 Μαΐου 1904. Σπούδασε μαθηματικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1926 εξέδωσε με τον Χρήστο Λεβάντα το περιοδικό *Ελεύθερη Σκέψη*, το οποίο διέκοψε την έκδοσή του μετά τον χαρακτηρισμό του ως «επικίνδυνου» από την κυβέρνηση Κονδύλη. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά με το Αγροτικό και Εργατικό Κόμμα του Αλεξ. Παπαναστασίου στις εκλογές του 1932, και το 1936 με τον Δημοκρατικό Συνασπισμό, χωρίς να εκλεγεί. Υπήρξε ιδρυτής της Σχολής Μηχανικών «Αρχιμήδης». Το 1950 προσχώρησε στην ΕΠΕΚ και στις δημοτικές εκλογές του 1951 συμμετείχε στον υποστηριζόμενο από το κόμμα «Προοδευτικό Συνδυασμό Πειραιά» και εξελέγη δημοτικός σύμβουλος. Πολιτεύθηκε και εξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1951 και ως συνεργαζόμενος το 1952. Στις 31 Μαρτίου 1955 ανεξαρτητοποιήθηκε και στις 26 Απριλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σοφ. Βενιζέλου. Το 1956 εξελέγη ως

ανεξάρτητος και το 1958 ως ανεξάρτητος συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ. Το 1961 πολιτεύθηκε με την ΕΔΑ χωρίς να εκλεγεί, αλλά στις 27 Μαΐου 1963 εξελέγη στη θέση του δολοφονηθέντος Γρηγόρη Λαμπράκη. Μετά την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών εξελέγη το 1975 δήμαρχος Πειραιά. Πέθανε στις 28 Δεκεμβρίου 1994.

Βιβλιογραφία: Γιάννης Ε. Χατζημανώλης, *Οι δήμαρχοι του νεότερου Πειραιά*, Πειραιάς 1999, σ. 249-254.

Παπαμαντέλος Κωνσταντίνος (του Δημητρίου)

Γεννήθηκε το 1892. Συνταγματάρχης εν αποστρατεία. Διετέλεσε επί χρόνια υπασπιστής του Πλαστήρα. Διορίστηκε Γενικός Διοικητής Κυκλάδων το 1945, θέση που διατήρησε έως τις 21 Απριλίου του ίδιου έτους. Πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ πρώτη φορά το 1950 χωρίς να εκλεγεί, αλλά εξελέγη στις εκλογές του 1951. Επανεξελέγη στις εκλογές του 1952 αλλά μετά από απόφαση του εκλογοδικείου η εκλογή του ακυρώθηκε και έχασε την έδρα του στις αναπληρωματικές εκλογές της 29ης Μαρτίου 1953.

Πηγές: ΦΕΚ 8/1945 και ΦΕΚ 122/1945· *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 26/2/1950 (παρουσίαση των υποψηφίων).

Παπαπολίτης Σάββας (του Ιωάννη)

Γεννήθηκε το 1911 στη Μάκρη της Μικράς Ασίας. Δικηγόρος. Την περίοδο της Κατοχής εντάχθηκε στην ΕΛΔ του Ηλ. Τσιριμώκου και συμμετείχε στο ΕΑΜ. Τον Μάιο του 1944 εξελέγη εθνοσύμβουλος στην ΠΕΕΑ. Την περίοδο των Δεκεμβριανών αποχώρησε από την ΕΛΔ. Το 1950, παρότι φερόταν ως υποψήφιος της ΕΠΕΚ, τελικώς δεν πολιτεύθηκε. Πολιτεύθηκε και εξελέγη το 1951 και διετέλεσε υπουργός Εμπορίου στην κυβέρνηση Πλαστήρα (27/10/1951-11/10/1952). Επανεξελέγη το

1952 και στις 22 Απριλίου 1953 ανέλαβε την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της ΕΠΕΚ. Υπήρξε μέλος της προσωρινής διοικούσας επιτροπής του κόμματος μετά τον θάνατο του Πλαστήρα και εξελέγη πρόεδρος της ΕΠΕΚ τον Ιανουάριο του 1956. Στις εκλογές της 19^{ης} Φεβρουαρίου, η ΕΠΕΚ συμμετείχε στον συνασπισμό της Δημοκρατικής Ένωσης και ο Παπαπολίτης εξελέγη ως αρχηγός του κόμματος. Στις εκλογές του 1958, όταν η ΕΠΕΚ συμμετείχε στον συνασπισμό της Προοδευτικής Αγροτικής Ένωσης, δεν εξελέγη. Το 1961, η ΕΠΕΚ προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου με την οποία ο Παπαπολίτης εξελέγη βουλευτής στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964. Πέθανε τον Οκτώβριο του 1973.

Πηγές-Βιβλιογραφία: Ηλ. Νικολακόπουλος, Βιογραφικό σημείωμα Σάββα Παπαπολίτη (αδημοσίευτο): συνομιλία με τον Γιάννη Ν. Παπαπολίτη (6/10/2011): Γιάννης Σκαλιδάκης, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944)*, διδακτ. διατριβή, ΑΠΘ 2012, σ. 711-712.

(ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ)

Πετρόπουλος Κωνσταντίνος (του Πέτρου)

Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι στις 10 Φεβρουαρίου 1905. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και από το 1928 άσκησε τη δικηγορία στη γενέτειρά του. Μεταπολεμικά, διορίστηκε δήμαρχος Μεσολογγίου (Φεβρουάριος-Απρίλιος 1946). Το 1950 πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ για πρώτη φορά χωρίς να εκλεγεί, και εξελέγη το 1951. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1956. Το 1961 προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου και εξελέγη βουλευτής του κόμματος στις εκλογές των ετών 1963 και 1964. Πέθανε στις 11 Οκτωβρίου 1970.

Βιβλιογραφία: Κων. Π. Πετρόπουλος, *Λόγοι κοινοβουλευτικοί και πανηγυρικοί*, Αθήνα 1959· Χρ. Αρ. Μπασαγιάννης, *Αφιέρωμα στην ιερή μνήμη του Κωστάκη Πετρόπουλου*, Μεσολόγγι 1992· Αριστ. Ξ. Καβάγιας, «Κωστάκης Π. Πετρόπουλος», *Η πολιτική και οι πολιτικοί των νομών Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου* (Μεσολόγγι-Αγρίνιο, 5-6 Νοεμβρίου 2005), Αθήνα 2008, σ. 106-112.

(ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ)

Ρέντης Κωνσταντίνος (του Θεοφάνη)

Γεννήθηκε το 1884 στην Κόρινθο. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1910 εισήλθε στη διπλωματική υπηρεσία, από όπου παραιτήθηκε το 1920. Διετέλεσε

υπουργός Δικαιοσύνης (14/11-28/12/1922) στην κυβέρνηση Γονατά Εξελέγη πρώτη φορά στην Εθνοσυνέλευση του 1923. Διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών (18/6-25/7/1924) στην κυβέρνηση Παπαναστασίου και ανέλαβε το ίδιο χαρτοφυλάκιο (2/7-21/10/1925) στην κυβέρνηση Πάγκαλου. Εξελέγη βουλευτής του Κόμματος Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1936. Διετέλεσε υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου στην (εξόριστη) κυβέρνηση του Γεωργ. Παπανδρέου (8/6-30/8/1944), υπουργός Εσωτερικών (αρχικά) και προσωρινώς Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση Θεμ. Σοφούλη (22/11/1945-29/1/1946) και εν συνεχεία υπουργός Εξωτερικών (29/1-4/4/1946). Επανεξελέγη βουλευτής του Κόμματος Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1946 και διετέλεσε υπουργός στις κυβερνήσεις Θεμ. Σοφούλη, Δημοσίας Τάξεως (7/9/1947-18/11/1948 και 20/1-30/6/1949), Στρατιωτικών (18/11/1948-20/1/1949) και Δημοσίας Τάξεως στην κυβέρνηση Αλεξ. Διομήδη (30/6/1949-6/1/1950). Στις εκλογές του 1950 επανεξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων και στις 11 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους κατέθεσε δήλωση ανεξαρτητοποίησής του ως «φιλελεύθερου του Κέντρου». Στις εκλογές του 1951 εξελέγη με την ΕΠΕΚ και ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών στην κυβέρνηση Πλαστήρα (27/10/1951-11/10/1952). Στις εκλογές του 1952 πολιτεύθηκε χωρίς όμως να εκλεγεί. Αποχώρησε από την ΕΠΕΚ στις 7 Μαΐου 1953. Πέθανε το 1958.

Πηγές-Βιβλιογραφία: *Προοδευτική Αλλαγή*, 9/5/1953· Δημ. Κούκουνας, *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 197.

(ΑΡΚΑΔΙΑΣ)

Βαγλιώτης Αθανάσιος (του Ανδρέα)

Γεννήθηκε το 1890 [ή 1888] στη Βάγλια Γορτυνίας. Στρατιωτικός γιατρός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1933 με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη βουλευτής του κόμματος το 1936 και το 1946 εξελέγη με το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων. Στις εκλογές του 1950 πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να εκλεγεί. Παρ' όλα αυτά στις 24 Μαρτίου 1950 τοποθετήθηκε υπουργός Δημοσίας Τάξεως από τον Σοφοκλή Βενιζέλο στη βραχύβια κυβέρνησή του. Κατήλθε για πρώτη φορά ως υποψήφιος με την ΕΠΕΚ το 1951 και εξελέγη. Το 1952 πολιτεύθηκε με ανεξάρτητο συνδυασμό υποστηριζόμενο από την ΕΠΕΚ στην επαρχία Γορτυνίας, χωρίς να καταφέρει να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1956 επανεξελέγη βουλευτής με τη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση.

(ΑΧΑΪΑΣ)

Γιαννόπουλος Αθανάσιος (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1899. Δικηγόρος. Το 1946 εξελέγη πρώτη φορά με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου. Το 1950 πολιτεύθηκε με το ίδιο κόμμα χωρίς να εκλεγεί. Στις εκλογές του 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη με την ΕΠΕΚ. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί και επανεξελέγη βουλευτής της ΕΠΕΚ το 1956. Το 1964 εξελέγη με την Ένωση Κέντρου.

Φωτήλας Αριστοτέλης (του Αλεξάνδρου)

Γεννήθηκε το 1888. Γιος βουλευτή και δισέγγονος του οπλαρχηγού της ελληνικής επανάστασης Ασημάκη Φωτήλα. Σπούδασε νομικά. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1936 με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να εκλεγεί. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ στις εκλογές του 1950 χωρίς να εκλεγεί και εξελέγη στις εκλογές του 1951. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΔΡΑΜΑΣ)

Γεωργιάδης Γεώργιος (του Βασιλείου)

Γεννήθηκε το 1906. Τέως εισαγγελέας. Πολιτεύθηκε και εξελέγη το 1950 με την Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών του Ιωάννη Σοφιανόπουλου στον συνασπισμό της Δημοκρατικής Παράταξης. Στις 10 Μαΐου 1950 κατέθεσε δήλωση σύμπραξης με τους Αριστερούς Φιλελεύθερους, ενώ το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη με την ΕΠΕΚ. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

Μανθόπουλος Νικόλαος (του Δημητρίου)

Γεννήθηκε το 1897. Υποστράτηγος εν αποστρατεία. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί, και εξελέγη στις εκλογές του 1951. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ)

Ζαννής Εμμανουήλ (του Παύλου)

Γεννήθηκε το 1908 στη Ρόδο. Σπούδασε ιατρική στο Παρίσι και την Πίζα. Εργάστηκε στη Ρόδο ως γιατρός έως το 1938, οπότε αναγκάστηκε από τους Ιταλούς να εγκαταλείψει το νησί. Την περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου κατατάχθηκε στο Σύνταγμα των Δωδεκανησίων. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη με την ΕΠΕΚ στις εκλογές του 1951 και το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ. Στις 2 Απριλίου 1954 κατέθεσε στη Βουλή δήλωση ανεξαρτητοποίησής του από την ΕΠΕΚ. Στις 26 Απριλίου 1955 προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σοφ. Βενιζέλου. Το 1958 εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Το 1961 εξελέγη με το Κόμμα Προοδευτικών του Σπ. Μαρκεζίνη και το 1974 εξελέγη με τη Νέα Δημοκρατία. Πέθανε στην Αθήνα στις 16 Φεβρουαρίου 1983.

Πηγές-Βιβλιογραφία: *Ελευθερία*, 3/4/1954· Μιλτ. Λογοθέτης, *Οι Δωδεκανήσιοι στον κοινοβουλευτικό βίο της Ελλάδας (1821-1981)*, Αθήνα 1983, σ. 172-174· Κυρ. Ντελόπουλος (επιμ.), *Η Βουλή των Ελλήνων από το 1974*, Αθήνα 1991, σ. 114.

Ζίγδης Ιωάννης (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1913 στη Λίνδο. Σπούδασε οικονομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το London School of Economics. Την περίοδο του ελληνοϊταλικού πολέμου κατατάχθηκε ως εθελοντής στο Σύνταγμα των Δωδεκανησίων και μετά την κατάρρευση του μετώπου διέφυγε και κατατάχθηκε στις ελληνικές δυνάμεις στη Μέση Ανατολή. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 και εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων από το οποίο ανεξαρτητοποιήθηκε 14 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη με την ΕΠΕΚ. Στην κυβέρνηση που σχηματίστηκε διετέλεσε υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου, θέση που διατήρησε έως τις 24 Απριλίου 1952, οπότε και ανέλαβε το υπουργείο Βιομηχανίας έως την παραίτηση της κυβέρνησης (11 Οκτ. 1952). Επανεξελέγη το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ, αλλά στις 11 Μαΐου 1953 κατέθεσε δήλωση ότι παραμένει «ανεξάρτητος της ΕΠΕΚ». Στις 26 Απριλίου 1955 προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σοφ. Βενιζέλου. Στις εκλογές του 1958 εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων και στη

συνέχεια (1961, 1963, 1964) με την Ένωση Κέντρου. Την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών εκτοπίστηκε στη Φολέγανδρο και στη Σύρο και το 1970 καταδικάστηκε για «διασπορά ψευδών ειδήσεων» και φυλακίστηκε στον Κορυδαλλό, που παρέμεινε έως το 1973. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας πολιτεύθηκε με τον ανεξάρτητο συνδυασμό Δημοκρατική Ένωση Κέντρου χωρίς να εκλεγεί. Το 1977 εξελέγη με την ΕΔΗΚ, της οποίας ανέλαβε την αρχηγία μετά της αποχώρηση του Γεωργίου Μαύρου, το ίδιο έτος. Στις ευρωεκλογές του 1980 εξελέγη ευρωβουλευτής. Πέθανε στην Αθήνα στις 21 Οκτωβρίου 1997.

Βιβλιογραφία: Μιλτ. Λογοθέτης, *Οι Δωδεκανήσιοι στον κοινοβουλευτικό βίο της Ελλάδας (1821-1981)*, Αθήνα 1983, σ. 172-174

(ΕΒΡΟΥ)

Ευελπίδης Χρυσός (του Δημητρίου)

Γεννήθηκε το 1895 στην Κωνσταντινούπολη. Σπούδασε γεωπονία στη Γαλλία, καθώς και νομικά και οικονομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Υπήρξε από τα ιδρυτικά στελέχη του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος το 1923. Στις εκλογές του 1933 πολιτεύθηκε και εξελέγη με το Αγροτικό και Εργατικό Κόμμα του Αλέξ. Παπαναστασίου. Διετέλεσε υπουργός Γεωργίας στην κυβέρνηση Θεμ. Σοφούλη (22/11/1945-29/3/1946). Το 1951 εξελέγη με την ΕΠΕΚ και ανέλαβε το υπουργείο Οικονομικών στην κυβέρνηση Πλαστήρα (27/10/1951-11/10/1952). Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Πέθανε το 1971.

Βιβλιογραφία: *Χρυσός Ευελπίδης - Αφιέρωμα*, Αθήνα 1972· Δημ. Γ. Παναγιωτόπουλος, *Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος. Όψεις του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα 2010, σ. 52, σημ. 10.

Φραγκάκης Εμμανουήλ (του Νικολάου)

Γεννήθηκε το 1905. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά με την ΕΠΕΚ στις εκλογές του 1950 χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη στις εκλογές του 1951. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΗΛΕΙΑΣ)

Πετραλιάς Στέφανος (του Νικολάου)

Γεννήθηκε το 1900 στη Δίβρη Ηλείας. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και άσκησε τη δικηγορία στον Πύργο. Στρατεύθηκε κατά την μικρασιατική

εκστρατεία και παρέμεινε στο μέτωπο έως τη μάχη του Σαγγάριου. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1933 ως μεμονωμένος, χωρίς να εκλεγεί. Το 1936 πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να εκλεγεί. Την περίοδο της Κατοχής έλαβε μέρος στην αντίσταση με τη σύζυγό του, Γιώτα Γκοτσίνα, και εξελέγη εθνοσύμβουλος Πύργου στην ΠΕΕΑ. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε ως ανεξάρτητος στις εκλογές του 1950 χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη με την ΕΠΕΚ στις εκλογές του 1951. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Πέθανε το 1958.

Βιβλιογραφία: Πάνος Ν. Αβραμόπουλος, *Οι πολιτικοί άνδρες της Ηλείας*, Αθήνα 2007, σ. 110-111· Γιάννης Σκαλιδάκης, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944)*, αδημ.. διδ. διατριβή, ΑΠΘ 2012, σ. 728.

(ΗΜΑΘΙΑΣ)

Γιαμάς Ιωάννης (του Αθανασίου)

Γεννήθηκε το 1916. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1951 και εξελέγη με την ΕΠΕΚ. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Το 1956 επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ. Το 1961 προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου με την οποία εξελέγη βουλευτής στις εκλογές του 1961 και 1963.

(ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ)

Γιαννιδάκης Ιωάννης (του Εμμανουήλ)

Γεννήθηκε το 1910. Έμπορος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ, χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη στις εκλογές του 1951 και επανεξελέγη το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ και το 1956 με την ΕΠΕΚ.

Παπαμαστοράκης Ιωάννης (του Δημητρίου)

Γεννήθηκε το 1909. Γιατρός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1933 ως μεμονωμένος, χωρίς να εκλεγεί. Το 1936 πολιτεύθηκε με το συνασπισμό της Γενικής Λαϊκής Ριζοσπαστικής Ένωσης, χωρίς να εκλεγεί. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ το 1950 χωρίς να εκλεγεί και εξελέγη στις εκλογές του 1951. Επανεξελέγη το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ. Στις 16 Ιουνίου 1954 προσχώρησε στο Κόμμα Φιλελευθέρων και στις 26 Απριλίου 1955 στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση.

(ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ)

Μπέλλας Κωνσταντίνος (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1913. Γεωπόνος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1946 με Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και εξελέγη καταλαμβάνοντας την έδρα του Γεωργίου Παπανδρέου, ο οποίος διατήρησε την έδρα της Αθήνας. Επανεξελέγη το 1950 με το ΔΣΚ, καταλαμβάνοντας και πάλι τη θέση του Παπανδρέου. Το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη με την ΕΠΕΚ. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

Τσιαπάρας Στέφανος (του Παντελή)

Γεννήθηκε το 1915. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί και εξελέγη το 1951. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1956. Το 1961 προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου και εξελέγη βουλευτής του κόμματος το 1962 (στις 8 Απριλίου, σε επαναληπτική εκλογή στη θέση του Χριστ. Κανδυλιάρη), το 1963 και το 1964.

(ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)

Μελανίδης Γεώργιος (του Ξενοφώντος)

Γεννήθηκε το 1904. Σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1951 με την ΕΠΕΚ και εξελέγη βουλευτής. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη βουλευτής το 1956 με το ΔΚΕΛ. Στις δημοτικές εκλογές του 1964 εξελέγη δήμαρχος Ιωαννίνων, αλλά δεν άσκησε ποτέ τα καθήκοντά του, καθώς πέθανε κατά τη διάρκεια της τελετής ορκωμοσίας του, στις 7 Αυγούστου.

Βιβλιογραφία: Χρ. Στ. Τσέτσης, *Ηπειρώτες πολιτικοί από το 1822 μέχρι σήμερα*, Γιάννινα 2005, σ. 157-158.

(ΚΑΒΑΛΑΣ)

Βενέτης Κωνσταντίνος (του Σωτηρίου)

Γεννήθηκε το 1904. Αξιωματικός εν αποστρατεία. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1951, αλλά στις 20 Μαΐου 1952 κατέθεσε δήλωση προσχώρησης στον Συναγερμό εκφράζοντας την αντίθεσή του με τα «μέτρα ειρηνεύσεως». Το 1952 εξελέγη με τον Συναγερμό και εν συνεχεία προσχώρησε στην ΕΡΕ με την οποία εκλεγόταν βουλευτής επί σειρά ετών (1958, 1961, 1963 και 1964).

Πηγή: Το Βήμα, 22/5/1952.

Λυμπέρης Λεόντιος (του Ευστρατίου)

Γεννήθηκε το 1914. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1951 με την ΕΠΕΚ και εξελέγη βουλευτής. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1956. Το 1964 εξελέγη με την Ένωση Κέντρου.

(ΚΕΡΚΥΡΑΣ)

Φρόνιμος Θεόφιλος (του Σπυρίδωνος)

Γεννήθηκε το 1892. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1936 με το Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα χωρίς να εκλεγεί. Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε το 1946 με την Ένωση Αγροτικών Κομμάτων και το 1950 με την Παράταξη Αγροτών και Εργαζομένων χωρίς να εκλεγεί. Το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη με την ΕΠΕΚ. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΚΟΖΑΝΗΣ)

Χρυσόχοος Ιωάννης (του Αχιλλέα)

Γεννήθηκε το 1903. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1950 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί, και εξελέγη το 1951. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΛΑΚΩΝΙΑΣ)

Φικιώρης Πέτρος (του Ιωάννη)

Γεννήθηκε το 1884. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, άσκησε αρχικά τη δικηγορία και στη συνέχεια ακολούθησε τον εισαγγελικό κλάδο. Υπηρέτησε ως βασιλικός επίτροπος στο Στρατοδικείο Αθηνών. Διετέλεσε νομάρχης Αρκαδίας. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά με το Κόμμα Φιλελευθέρων το 1932 χωρίς να εκλεγεί,

αλλά εξελέγη βουλευτής του κόμματος το 1936. Διετέλεσε υπουργός Αεροπορίας στην κυβέρνηση Γεωργ. Παπανδρέου (25/10/1944-3/1/1945). Μεταπολεμικά, πολιτεύθηκε το 1950 με το συνασπισμό της ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί και εξελέγη το 1951. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Πέθανε το 1963.

Βιβλιογραφία: Δημ. Κούκουνας, *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 197.

(ΛΑΡΙΣΗΣ)

Δοξόπουλος Γεώργιος Λάζαρος (του Αναστασίου)

Γεννήθηκε το 1915 στη Μικρά Ασία. Το 1924 εγκαταστάθηκε στο Βόλο. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Την περίοδο της Κατοχής ίδρυσε την Παλλαϊκή Επιτροπή Βόλου προκειμένου να αντιμετωπιστεί η επισιτιστική κρίση της Μαγνησίας και συνελήφθη από τις ιταλικές αρχές κατοχής. Το 1944, μετά τη συγκρότηση της ΠΕΕΑ, δίδαξε στη σχολή αυτοδιοίκησης και λαϊκής δικαιοσύνης που είχε συσταθεί. Το 1946 εξορίστηκε στη Μακρόνησο και στη συνέχεια στο Τρίκερι, από όπου επέστρεψε το 1950. Παρά τις συνομιλίες με την ΕΔΑ για να ηγηθεί του ψηφοδελτίου της στην εκλογική περιφέρεια το 1951, πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ και εξελέγη βουλευτής. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Στις δημοτικές εκλογές του 1954 εξελέγη δήμαρχος Νέας Ιωνίας Βόλου. Το 1985 εξελέγη βουλευτής με το ΠΑΣΟΚ, αλλά η εκλογή του ακυρώθηκε στις 2/12 του ίδιου έτους. Πέθανε το 1991.

Πηγές-Βιβλιογραφία: εφ. *Προοδευτική Ένωση* (Βόλου), 6/9/1951· Γεώργ. Ιω. Σούρλας, *Οι πολιτικοί της Μαγνησίας*, Αθήνα 2007, σ. 282.

Σκυλλάκος Ηλίας (του Αναστασίου)

Γεννήθηκε το 1911. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη με την ΕΠΕΚ. Πολιτεύθηκε το 1952 χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη βουλευτής με το Δημοκρατικό Εργαζόμενο Λαό το 1956 και το 1958 ως ανεξάρτητος συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ.

Χατζηγιάννης Δημήτριος (του Αντωνίου)

Γεννήθηκε το 1887 στο Μαϊμούλι (σημ. Χάλκη) της Λάρισας. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1909 έλαβε μέρος στις επιτροπές διαφώτισης των αγροτών της Θεσσαλίας και το 1910 συνελήφθη ως υποκινητής της εξέγερσης του Κιλελέρ, κατηγορία από την οποία απαλλάχθηκε. Εξελέγη πρώτη φορά βουλευτής στις εκλογές του Αυγούστου 1910. Το 1912 και το 1915 επανεξελέγη συνεργαζόμενος με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Τον Δεκέμβριο του 1925 συμμετείχε στην εκτελεστική επιτροπή του Πανελληνίου Αγροτικού Ριζοσπαστικού Κόμματος. Το 1929 εξελέγη Γενικός Γραμματέας του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος, θέση που διατήρησε έως το 1932, οπότε εξελέγη βουλευτής με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Στις εκλογές του 1933 πολιτεύθηκε και εξελέγη με το Λαϊκό Κόμμα, από το οποίο αποχώρησε το 1935. Πολιτεύθηκε το 1936 με τον Δημοκρατικό Συνασπισμό χωρίς να εκλεγεί. Μεταπολεμικά, εξελέγη το 1946 με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και διετέλεσε υπουργός Γεωργίας στην κυβέρνηση Δημ. Μάξιμου (27/1-17/2/1947). Το 1950 επανεξελέγη με το ΔΣΚ και ανέλαβε το υπουργείο Γεωργίας στην κυβέρνηση Πλαστήρα (15/4-21/8/1950). Το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη με την ΕΠΕΚ ενώ το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Το 1954 εξελέγη δήμαρχος Λάρισας υποστηριζόμενος από την ΕΔΑ και δυνάμεις του Κέντρου και επανεξελέγη το 1959 υποστηριζόμενος αυτή τη φορά από την ΕΡΕ. Διετέλεσε δήμαρχος για τελευταία φορά την περίοδο 1967-1969. Πέθανε το 1975.

Πηγές-Βιβλιογραφία: Προοδευτική Αλλαγή, 13/9/1953· Τάσος Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, τ. Α', Αθήνα 2009, σ. 248, 645· Δημ. Γ. Παναγιωτόπουλος, *Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος. Όψεις του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα, 2010, σ. 64, σημ. 41· Ιουλία Κανδήλα (επιμ.), *Αναμνήσεις Δημητρίου Χατζηγιάννη, 1888-1873*, Λάρισα 2011.

(ΛΕΣΒΟΥ)

Πάλλης Αριστείδης (του Δημητρίου)

Γεννήθηκε το 1890 στον Πολυχνίτο Λέσβου. Αξιωματικός εν αποστρατεία. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1946 με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς

να εκλεγεί. Το 1950 πολιτεύθηκε με τον συνασπισμό της ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί, ενώ εξελέγη βουλευτής της ΕΠΕΚ το 1951. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Πολιτεύθηκε τελευταία φορά το 1956 με τη Δημοκρατική Ένωση. Πέθανε το 1957.

Βιβλιογραφία: Γεώργ. Θ. Παπαπαναγιώτου, «Οι βουλευτές του Νομού Λέσβου, 1915-1964», *Αιολικά Χρονικά*, 1Α' (2009), σ. 104· Γεώργ. Θ. Παπαπαναγιώτου - Αντ. Π. Πλάτων, *Πολιτική ιστορία του νομού Λέσβου. Εκλογές και δημοψηφίσματα, 1915-1973*, σ. 60-71.

(ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ)

Βουδούρης Κωνσταντίνος (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1889 στην Κάτω Φυγαλεία Ολυμπίας. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αρχικά εργάστηκε ως δημοσιογράφος. Διετέλεσε νομάρχης Αργολιδοκορινθίας την περίοδο 1922-1923 και εξελέγη πρώτη φορά στην Εθνοσυνέλευση του 1923. Το 1928 εξελέγη βουλευτής και το 1932 επανεξελέγη με το Αγροτικό Εργατικό Κόμμα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, στην κυβέρνηση του οποίου διετέλεσε υφυπουργός Συγκοινωνίας (26/5-5/6/1932). Το 1933 πολιτεύθηκε και πάλι με τον Παπαναστασίου χωρίς να εκλεγεί, ενώ το 1936 εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Μεταπολεμικά, διετέλεσε πρόεδρος του ΙΚΑ την περίοδο 1945-1947, πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων το 1946 χωρίς να εκλεγεί, ενώ εξελέγη το 1950. Το 1951 έθεσε υποψηφιότητα με την ΕΠΕΚ και εξελέγη, ενώ το 1952 πολιτεύθηκε με το ψηφοδέλτιο ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Το 1953 προσχώρησε στο Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού, στο οποίο ορίστηκε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής. Στις εκλογές του 1956 εξελέγη, για τελευταία φορά, βουλευτής του κόμματος. Πέθανε το 1962.

Βιβλιογραφία: *Το Δημοκρατικόν Κόμμα του Εργαζόμενου Λαού. Προγραμματικά Αρχαί - Οργανισμός*, Αθήνα 1955· Δημ. Κούκουνας, *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 38.

Κάβ(β)ουρας Αθανάσιος (του Δημητρίου)

Γεννήθηκε το 1919. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με το Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη πρώτη φορά βουλευτής με την ΕΠΕΚ το 1951. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΠΕΛΛΗΣ)

Ανδρεάδης Θωμάς (του Θεοδώρου)

Γεννήθηκε το 1912 στην Αργυρούπολη του Πόντου. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με

την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη το 1951 και το 1952 με το ψηφοδέλτιο ΕΠΕΚ-ΚΦ. Επανεξελέγη με τον συνδυασμό της ΕΠΕΚ και στις εκλογές του 1956 και εν συνεχεία προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου, με την οποία εκλεγόταν βουλευτής τα έτη 1961 (η εκλογή του ακυρώθηκε στις 8 Απριλίου 1962), 1963 και 1964. Μεταπολιτευτικά εξελέγη και πάλι βουλευτής το 1974 με την Ένωση Κέντρου - Νέες Δυνάμεις του Γεωργίου Μαύρου.

Βιβλιογραφία: Κυρ. Ντελόπουλος (επιμ.), *Η Βουλή των Ελλήνων από το 1974*, Αθήνα 1991, σ. 26.

Πέτσος Ευάγγελος (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1907. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1951 με την ΕΠΕΚ και εξελέγη. Επανεξελέγη το 1952 και το 1956. Το 1963 και 1964 εξελέγη με την Ένωση Κέντρου. Πέθανε την 1η Σεπτεμβρίου 1965.

(ΠΙΕΡΙΑΣ)

Δημόπουλος Κωνσταντίνος (του Ιωάννη)

Γεννήθηκε το 1909. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1951 με την ΕΠΕΚ και εξελέγη βουλευτής. Επανεξελέγη το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ. Το 1961 προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου με την οποία εξελέγη στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964 (στις 24 Ιουνίου 1964 στη θέση του Αναστασίου Βασιλειάδη).

(ΡΟΔΟΠΗΣ)

Στεφάνου Αναστάσιος (του Γεωργίου)

Γεννήθηκε το 1893. Τέως δημόσιος υπάλληλος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1950 με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα χωρίς να εκλεγεί. Το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη βουλευτής με την ΕΠΕΚ. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΣΕΡΡΩΝ)

Ιντζές Νικόλαος (του Χαραλάμπους)

Γεννήθηκε το 1920. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να εκλεγεί. Το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη βουλευτής με την ΕΠΕΚ. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Το 1956 εξελέγη με τη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σοφ. Βενιζέλου. Το 1958 εξελέγη με το Κόμμα Φιλελευθέρων. Το 1961 εξελέγη με την Ένωση Κέντρου. Πέθανε το 1963.

(ΤΡΙΚΑΛΩΝ)

Βαμπούλης Λάμπρος (του Χρήστου)

Γεννήθηκε το 1888. Τέως εκπαιδευτικός σύμβουλος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά και εξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1951 και επανεξελέγη την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ το 1952. Πέθανε στις 25 Σεπτεμβρίου 1967.

(ΥΠΟΛΟΙΠΟΥ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ)

Σκουτέρης Χαράλαμπος (του Θεοδώρου)

Γεννήθηκε το 1899. Αξιωματικός της χωροφυλακής εν αποστρατεία. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1951 με την ΕΠΕΚ και εξελέγη βουλευτής. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Επανεξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1956.

Τζώρτζης Γεώργιος (του Χρήστου)

Γεννήθηκε το 1908. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1950 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί, και εξελέγη το 1951. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Το 1956 εξελέγη με τη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σοφ. Βενιζέλου και το 1964 με την Ένωση Κέντρου.

(ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΟΣ)

Κουνούπης Απόστολος (του Νικολάου)

Γεννήθηκε το 1902. Γιατρός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1946 με το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων και εν συνεχεία, το 1950, με το Κόμμα Φιλελευθέρων, χωρίς να εκλεγεί. Το 1951 εξελέγη βουλευτής με την ΕΠΕΚ. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί. Στις δημοτικές εκλογές του 1964 εξελέγη δήμαρχος Λαμίας υποστηριζόμενος από την ΕΔΑ.

Βιβλιογραφία: Τάσος Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, τ. Β', Αθήνα 2009, σ. 1086.

Λαπατσάνης Παναγιώτης (του Πέτρου)

Γεννήθηκε το 1893. Γιατρός. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με το Κόμμα Φιλελευθέρων χωρίς να εκλεγεί. Το 1951 πολιτεύθηκε και εξελέγη βουλευτής

με την ΕΠΕΚ. Το 1952 πολιτεύθηκε με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

(ΦΛΩΡΙΝΗΣ)

Θεοχαρίδης Δημοσθένης (του Μιχαήλ)

Γεννήθηκε το 1914. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη το 1951 και επανεξελέγη το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ και το 1956 με την ΕΠΕΚ. Το 1961 προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου με την οποία αναδείχθηκε βουλευτής στις εκλογές των ετών 1961, 1963 και 1964.

(ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ)

Κότσιανος Στέφανος (του Αθανασίου)

Γεννήθηκε το 1908. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά στις εκλογές του 1950 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί και εξελέγη το 1951. Πολιτεύθηκε το 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ χωρίς να εκλεγεί.

1952

(ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΗΝ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ)

Τζατζάνης Γεώργιος (του Αλεξάνδρου)

Γεννήθηκε το 1904. Δικηγόρος. Πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ το 1950 και 1951 χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη στις εκλογές του 1952 με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ. Στις 31 Μαρτίου 1955 ανεξαρτητοποιήθηκε από την ΕΠΕΚ και στις 26 Απριλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση.

Πηγές: Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 12/4/1951· Προοδευτική Αλλαγή, 25/8/1951.

(ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ - ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟ ΚΩ)

Ζερβάνος Ιωάννης (του Περικλή)

Γεννήθηκε το 1892. Γιατρός. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1950 με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου χωρίς να εκλεγεί. Πολιτεύθηκε το 1951 με την ΕΠΕΚ χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1952. Στις 31 Μαρτίου 1955 κατέθεσε δήλωση ανεξαρτητοποίησης και στις 26 Απριλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σοφ. Βενιζέλου.

(ΛΑΡΙΣΗΣ - ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓΙΑΣ)

Ηρακλείδης Δημήτριος (του Αχιλλέα)

Γεννήθηκε το 1880. Πολιτ. Συνταξιούχος. Εξελέγη πρώτη φορά στην Εθνοσυνέλευση του 1923. Εξελέγη βουλευτής στις εκλογές του 1928 και επανεξελέγη το 1932. Υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ στην κυβέρνηση Παπαναστασίου (26/5-5/6/1932). Πολιτεύθηκε το 1936 με τον Δημοκρατικό Συνασπισμό, χωρίς να εκλεγεί. Πολιτεύθηκε το 1946 ως ανεξάρτητος χωρίς να εκλεγεί. Πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ το 1950 χωρίς να εκλεγεί. Πολιτεύθηκε με το Κόμμα Φιλελευθέρων το 1951 χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1952.

Βιβλιογραφία: Δημ. Κ Αγραφιώτης, «Η συνεργασία Ν. Πλαστήρα και Δημ. Αχ. Ηρακλείδη στα πλαίσια της ΕΠΕΚ», *Ιστορικό – Πολιτικό Συνέδριο για το Νικόλαο Πλαστήρα*, Καρδίτσα 1994, σ. 259-268· Δημ. Κούκουνας, *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β', Αθήνα 1999, σ. 72.

(ΛΑΡΙΣΗΣ - ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛΛΑΣΣΟΝΟΣ)

Κόρακας Χρήστος (του Ανδρέα)

Γεννήθηκε το 1914. Δικηγόρος. Δεν πολιτεύθηκε το 1946 ούτε το 1950. Πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ το 1951 χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη με την ΕΠΕΚ το 1952. Στις 13 Απριλίου 1953 κατέθεσε δήλωση ανεξαρτητοποίησής του και στις 31 Ιουλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στο Δημοκρατικό Κόμμα. Το 1956 εξελέγη με το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού του Στ. Αλλαμανή.

(ΛΑΡΙΣΗΣ - ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΥΡΝΑΒΟΥ)

Ριζιώτης Ιάσων (του Αλκιβιάδη)

Γεννήθηκε το 1917. Σπούδασε νομικά και άσκησε τη δικηγορία στη Λάρισα. Την περίοδο της Κατοχής έλαβε μέρος στην αντίσταση. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά το 1950 ως ανεξάρτητος χωρίς να εκλεγεί. Πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ το 1951 χωρίς να εκλεγεί, ενώ εξελέγη με την Ένωση ΕΠΕΚ-ΚΦ το 1952. Στις 13 Απριλίου 1953 κατέθεσε στη Βουλή δήλωση ανεξαρτητοποίησής του και στις 31 Ιουλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στο ΔΚΕΛ, και ορίστηκε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος.

Πηγή: Προοδευτικός Φιλελεύθερος, 5/9/1951.

(ΠΙΕΡΙΑΣ)

Ελευθεριάδης Ελευθέριος (του Ευσταθίου)

Γεννήθηκε το 1910 στην Τραπεζούντα. Τέως διευθυντής ΙΚΑ. Πολιτεύθηκε πρώτη φορά με την ΕΠΕΚ το 1951 χωρίς να εκλεγεί και εξελέγη το 1952 με το ψηφοδέλτιο ΕΠΕΚ-ΚΦ. Στις 26 Απριλίου 1955 προσχώρησε με δήλωσή του στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σοφ. Βενιζέλου. Μεταπολιτευτικά, πολιτεύθηκε και εξελέγη με τη Νέα Δημοκρατία (1974, 1977). Πέθανε το 1988.

Βιβλιογραφία: Κυρ. Ντελόπουλος (επιμ.), *Η Βουλή των Ελλήνων από το 1974*, Αθήνα 1991, σ. 105.

(ΧΙΟΥ)

Πασσάδης Αυγουστίνος (του Αδαμαντίου)

Γεννήθηκε το 1898. Δικηγόρος. Δεν πολιτεύθηκε το 1946. Πολιτεύθηκε με την ΕΠΕΚ το 1950 και το 1951 χωρίς να εκλεγεί. Εξελέγη το 1952 (πρώτος, με 7.389 ψήφους). Στις 9 Απριλίου 1954 προσχώρησε στο Κόμμα Φιλελευθέρων. Στις 31 Μαρτίου 1955 κατέθεσε δήλωση ανεξαρτητοποίησής του και στις 26 Απριλίου του ίδιου έτους προσχώρησε στη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση.

ΚΟΜΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Προεκλογικό πρόγραμμα, 1951*

Η ΕΠΕΚ είναι η πολιτική έκφρασις της ανησυχίας των λαϊκών στρωμάτων διά το μέλλον και την τύχην του έθνους. Είναι η έκφρασις του λαϊκού πόθου διά μίαν Αλλαγήν εις την συγκρότησιν του Ελληνικού Κράτους, εις την συμπεριφοράν των κρατικών οργάνων απέναντι της προσωπικότητος του πολίτου εις την κρατικήν πρόνοιαν διά την απαλλαγήν του δοκιμασμένου λαού, από τον φόβον και την ένδειαν. Η ΕΠΕΚ είναι κίνημα εθνικόν, πολιτικόν, κοινωνικόν, το οποίον επιδιώκει διά της ειρηνικής επαναστάσεως την Πολιτικήν, Οικονομικήν και Κοινωνικήν Δημοκρατίαν εις την Ελλάδα. Απευθύνεται προς κάθε νέον και προοδευτικόν στοιχείον του τόπου μας, η καρδιά του οποίου πάλλεται διά μίαν ευτυχεστέραν ζωήν των συνανθρώπων του. Εις την καρδιάν του λαού η ΕΠΕΚ έχει ξυπνήσει κάτι που του έδωσε νέας ελπίδας ζωής, νέαν δραστηριότητα διά το μέλλον.

Η ΕΠΕΚ είναι κίνημα εθνικόν και κοινωνικόν, διότι αντιπροσωπεύει τα αιτήματα και τας επιθυμίας των λαϊκών μαζών, που αποτελούν την μεγάλην πλειοψηφίαν του Ελληνικού Έθνους. Δεν δύναται να νοηθή εθνική συνείδησις και εθνικό ενδιαφέρον, όταν το μέγα πλήθος του μοχθούντος και βιοπαλαίοντος εις τας πόλεις και εις τους αγρούς λαού, είναι υποχείριον εις την οικονομικήν, κοινωνικήν και πολιτικήν ισχύν των ολίγων. Η κοινωνική δύναμις της οικονομικής ολιγαρχίας είναι το αποτέλεσμα της πολιτικής αδυναμίας του εργαζομένου λαού. Η ΕΠΕΚ τίθεται επί κεφαλής του κινήματος των πολλών και των αδυνάτων, διά να τους οδηγήση εις την κατάκτησιν της πολιτικής δυνάμεως προς την εξουσίαν.

Η ΕΠΕΚ είναι πολιτικόν κίνημα διότι αγωνίζεται με νόμιμα πολιτικά μέσα, εκείνα που παρέχει η πολιτική ελευθερία, η πολιτική ισότης και η λαϊκή κυριαρχία, και κοινοβουλευτικάς μεθόδους, διά να απαλλάξη τον ελληνικόν λαόν από την στέρησιν και τον φόβον. Είναι δημοκρατικόν κίνημα, διότι επιδιώκει την πραγμάτωσιν διά της κατακτήσεως της πλειοψηφίας του λαού, την ανοικτήν και ελευθέραν συζήτησιν των διαφορών της με τους αντιπάλους της, την διαφώτισιν της συνειδήσεως του έθνους υπέρ της ορθότητος των αρχών. Αυτός είναι ο λόγος που η ΕΠΕΚ, κίνημα αντιπλουτοκρατικόν, είναι συγχρόνως και εχθρός του κομμουνισμού, του φασισμού και κάθε ολοκληρωτικού συστήματος. Μισεί την βίαν και την μονοπώλησιν της πολιτικής ζωής από ένα μοναδικόν κόμμα. Αναγνωρίζει το δικαίωμα της πλειοψηφίας να κυβερνά όπως και το δικαίωμα της μειοψηφίας να ελέγχει. Αντιτάσσεται προς κάθε δικτατορίαν είτε αυτή ασκείται προς το συμφέρον μιας μόνον τάξεως, είτε προς το συμφέρον ενός μόνον κόμματος. Σκοπός της είναι η πολιτική, οικονομική και κοινωνική Δημοκρατία. Η ΕΠΕΚ αποβλέπει εις την πολιτικήν Δημοκρατίαν διότι είναι το μόνον

* Βλ. «Τι είναι και τι θέλει η ΕΠΕΚ», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, 14/8/1951.

πολιτικόν σύστημα, το οποίον αποδίδει τιμήν και σεβασμόν προς την ανθρωπίνην προσωπικότητα. Και εις την εποχήν των παγκοσμίων πολέμων, του ολοκληρωτισμού και των στρατοπέδων συγκεντρώσεως, η ανθρωπίνη προσωπικότης έχει καταπατηθή όσον ποτέ άλλοτε εις την ιστορίαν των εθνών.

Το ηθικόν αίτημα του ελληνικού λαού διά την αναστήλωσιν της ανθρωπίνης προσωπικότητος, ανεξαρτήτως καταγωγής, κοινωνικής θέσεως, πολιτικής αποχρώσεως ατομικών ιδεών και πολιτικών φρονημάτων, είναι εξ ίσου ζωτικόν με τα κοινωνικά και πολιτικά του αιτήματα. Με την έννοιαν αυτήν η ΕΠΕΚ αξιοποιεί εις το παρόν τας πλέον βασικάς και ουσιώδεις αρχάς της Δημοκρατίας ήτις έχει βαθυτάτας ρίζας εις την Ελληνικήν Γην. Πέραν από τον ασιατικόν δεσποτισμόν και τον ολοκληρωτισμόν η ΕΠΕΚ θέλει να οδηγήται από το φως της Δημοκρατίας.

- **Ειρήνευσις και αμνήστευσις**

Η ΕΠΕΚ θα ειρηνεύση την χώραν και θα συναδελφώση τον λαόν. Θα καταργήση τα υπολείμματα του αστυνομικού κράτους και θα αποκαταστήση την αρχήν της ίσης μεταχειρήσεως των πολιτών, αδιαφόρως των πολιτικών αυτών φρονημάτων. Δεν επιτρέπεται οι πολίται να δίδουν λόγον διά τας σκέψεις και τα φρονήματά των. Αι πράξεις μόνον κολάζονται, αι συνειδήσεις δεν ανατέμνονται. Είναι υπεύθυνοι οι πολίται απέναντι του φυσικού των δικαστού διά τας πράξεις των εκείνας, αι οποίαι προσβάλλουν το καθολικόν συμφέρον της κοινωνίας και του έθνους. Δεν είναι ανεκτόν να εξορίζονται πολίται, να περιορίζονται εις τόπους συγκεντρώσεως, να διώκονται κατά την αποκλειστικήν και ανεξέλεγκτον κρίσιν των οργάνων ασφαλείας, των διοικητικών ή στρατιωτικών αρχών, να χαρακτηρίζονται ως εχθροί του κράτους αναπολόγητοι και ανυπεράσπιστοι και να εκτοπίζονται ή να φυλακίζονται άνευ προηγουμένης δικαστικής αποφάσεως πρώτου και δευτέρου βαθμού, εκδιδόμενης υπό τακτικών δικαστών, περιβεβλημένων με όλα τα εχέγγυα της αμερολήπτου και αδιαβλήτου κρίσεως. Η μισαλλοδοξία δεν είναι μόνον εχθρός της προόδου, αλλά και εχθρός της κοινωνικής ειρήνης.

Άγρυπνος η ΕΠΕΚ εις τας επάλξεις της ασφαλείας της χώρας, θα προχωρήση εις την αμνήστευσιν του παρελθόντος, αποβλέπουσα εις το κοινωνικόν συμφέρον της εσωτερικής ειρήνης, της κατασιγάσεως των παθών και της εθνικής ομονοίας. Όσοι επιβουλεύονται την ελευθερίαν και την ακεραιότητα της επικρατείας, είναι εχθροί του έθνους και του λαού. Διότι άνευ εθνικής ελευθερίας η πολιτική ελευθερία δεν είναι νοητή.

Η ΕΠΕΚ θα εκκαθαρίση τας δημοσίας υπηρεσίας, από τα στοιχεία εκείνα, τα οποία έκαμαν εις το παρελθόν κακήν χρήσιν της εξουσίας των υποκινούμενοι από κομματικά ή προσωπικά πάθη. Υπάλληλοι με νοοτροπίαν μισαλλόδοξον, με ανεχόμενοι την ελευθερίαν της σκέψεως του πολίτου, μη σεβόμενοι την τιμήν και της αξιοπρέπειαν της ανθρωπίνης προσωπικότητος, θα θεωρηθούν ως ακατάλληλοι εις την αποκατάστασιν της χρηστής διοικήσεως και εις την γεφύρωσιν του χάσματος πολιτών και κράτους.

- **Εναντίον της οικονομικής ολιγαρχίας**

Εις την κλίμακα των οικονομικών αξιών της κοινωνίας, η Εργασία κατέχει υψηλότερα ηθικώς σχέσιν.

Η ΕΠΕΚ αρνείται να δεχθή ότι οικονομική ανισότης είναι μία φυσική κατάσταση. Την εξηγεί από την διάρθρωσιν της σημερινής οικονομίας. Διά των μεταρρυθμίσεων εις τον οικονομικόν μηχανισμόν της κοινωνίας θα επιδιώξη την άμβλυσιν και τελικώς εκμηδένισιν της οικονομικής αδικίας και ανισότητος διά δημοκρατικών και ειρηνικών μέσων. Προς τον σκοπόν αυτόν η ΕΠΕΚ θα επιδιώξη:

Τον έλεγχο των μεγάλων κεφαλαιοκρατικών οργανισμών και των οικονομικών μονοπωλείων. Εις τον έλεγχον αυτόν το κράτος θα καλέση τους οικείους συνδικαλιστικούς οργανισμούς να συμπράξουν με τα όργανά του.

Τον έλεγχο των τιμών. Με το γενικόν δελτίον διανομών θα ανυψωθή η αγοραστική δύναμις του καταναλωτικού κοινού. Αι κρατικά δαπάναι τροφίμων θα συμπιέζουν τας τιμάς και θα καταβιβάζουν αυτάς από τα ύψη εις τα οποία τας έχει φέρει το ιδιοτελές εμπόριον.

Τον έλεγχο της πίστωσης. Το υψηλόν επιτόκιον, με το οποίον τα πιστωτικά ιδρύματα παρέχουν δάνεια εις την παραγωγήν, θα καταρριφθή από τα επίπεδα της αισχροκερδείας. Η πιστωτική πολιτική πρέπει να ασκείται με γνώμονα το καθολικόν συμφέρον των παραγωγικών κλάδων της εθνικής οικονομίας και όχι με κίνητρα ατομιστικά. Από της στιγμής καθ' ην η πίστις γίνεται αντικοινωνική τον λόγον έχει η εθνικοποίησις.

Την μετάθεσιν των φορολογικών βαρών από τους ασθενεστερούς εις τους οικονομικώς ισχυρούς. Τον περιορισμόν της εμμέσου φορολογίας, η οποία πλήττει δυσαναλόγως τον λαόν. Η φορολογία πρέπει να στηριχθή εις τους αμέσους φόρους και της αναπηρίας, του γήρατος, της ανεργίας και των λοιπών κοινωνικών να στραφή προς το καθαρόν εισόδημα.

Η ΕΠΕΚ θα επιδιώξη, με την οικονομικήν της πολιτικήν, την αποκατάστασιν όλων των ακτημόνων αγροτών, διά της απολλοτριώσεως όλων των μεγάλων κτημάτων των φυσικών και νομικών προσώπων ή κοινωφελών ιδρυμάτων, τα οποία δεν έχουν ακόμη απαλλοτριωθή. Παραλλήλως θα αυξήση την παραγωγικότητα του εδάφους της χώρας με εγγειοβελτιωτικά έργα αποστραγγίσεων και αποξηράνσεων. Θα εξασφαλίση εις την Αγροτικήν Τράπεζαν ιδιαίτερα κεφάλαια, από την υπεραξίαν του καταλύμματος, ώστε να δυναθή αύτη να χορηγή εις τους αγρότας μικροπρόθεσμα δάνεια διά να βελτιωθούν οι όροι της καλλιεργείας των κτημάτων και η αύξησις της αποδοτικότητός των.

Η ΕΠΕΚ θα επιδιώξη να σμικρύνη την απόστασιν των δύο σκελών του τιμαρίθμου βιομηχανικής και γεωργικής παραγωγής, ώστε η αγοραστική δύναμις του γεωργικού εισοδήματος να γίνη όσον το δυνατόν μεγαλύτερα. Διά του τρόπου αυτού θα αξιοποιηθή ο μόχθος του αγρότου.

Με την συγκοινωνιακή και εμποροναυτική της πολιτική η ΕΠΕΚ θα επιδιώξει την ελάττωσιν των κομίστρων των προϊόντων από τους αγρούς εις τας πόλεις. Την ευθιγήν κυκλοφορίαν των αγαθών. Την ανάπτυξιν της ταχείς κυκλοφορίας και συναλλαγής μεταξύ των διαφόρων κέντρων της χώρας.

- **Κοινωνική δημοκρατία**

Η κοινωνική δημοκρατία διά την ΕΠΕΚ είναι το κοινωνικόν σύστημα το ασφαλίζον εις κάθε άνθρωπον το απαραίτητον εισόδημα διά την συντήρησίν του και τους όρους διά την ανάδεικν της προσωπικής του αξίας. Το κράτος έχει υποχρέωσιν να παρέχη τα φώτα και τις κατακτήσεις του συγχρόνου πολιτισμού εις κάθε κοινωνικόν μέλος, Με την κοινωνική της πολιτική η ΕΠΕΚ θα επιδιώξει:

Την καθολικήν κοινωνικήν ασφάλισιν όλων των μελών της εθνικής οικογενείας εναντίον της ασθενείας, κινδύνων. Θα αναδείξει την ιατρικήν και φαρμακευτικήν περίθαλψιν εις κοινωνικόν λειτούργημα και θα αναλάβη το κράτος την άσκησίν τουδιά την εξυπηρέτησιν όλων των πολιτών.

Την ασφάλισιν της μητρότητος και της παιδικής ηλικίας.

Την ασφάλισιν της γεωργικής παραγωγής του αγρότου από τους συνεχείς κινδύνους οίτινες επερχόμενοι εξαφανίζουσιν τους καρπούς πολυχρονίου μόχθου του.

Την αύξησιν του επιπέδου των ασφαλιστικών αποδοχών διά της κινήσεως των ασφαλιστικών κεφαλαίων των κλαδικών ταμείων προς παραγωγικά και πολιτιστικά έργα υπέρ των ησφαλισμένων.

Την περιφρούρησιν της σωματειακής ελευθερίας των εργατών και της συνεταιριστικής ελευθερίας των αγροτών. Συνδικαλιστική και συνεταιριστική κίνησις θα αποβή συνειδητή λειτουργία οικονομικής και κοινωνικής ζωής και οι αντιπρόσωποι των οργανωμένων εργατών και αγροτών θα καταστούν όργανα ελέγχου των επιχειρήσεων, των όρων της διατιμήσεως των προϊόντων και της εν γένει διοικήσεως της εθνικής οικονομίας.

Την συμμετοχήν των εργαζομένων εις την διοίκησιν των μεγάλων επιχειρήσεων διά των συνδικαλιστικών οργανώσεων των οικείων κλάδων και την διάθεσιν μέρους των κερδών εις έργα κοινωνικής πολιτικής υπέρ αυτών.

Την ενίσχυσιν του μεγάλου πλήθους των μεσαίων τάξεων, των βιοτεχνών και μικρεμπόρων διά της βιομηχανικής πίστεως και κοινωνικής προνοίας καθώς και διά της καταλλήλου βιοτεχνικής εκπαιδεύσεως.

Την ενίσχυσιν της θέσεως των δημοσίων υπαλλήλων, ώστε να εμπεδωθή η γενική πεποίθησις διά το ανεπηρέαστον αυτών.

Την ενίσχυσιν των γεωργικών και αστικών συνεταιρισμών παραγωγής και καταναλώσεως, ώστε διά της συνεργασίας των η μεσολαβητική λειτουργία του εμπορίου, μεταξύ παραγωγής και καταναλώσεως, ν' αποβή κοινωνική λειτουργία και να παύση να είναι ατομιστική και τυχοδιωκτική δράσις.

Την πρόνοιαν υπέρ των αστέγων.

Την νομικήν και πολιτικήν ισότητα των δύο φύλων.

ΠΡΟΣΧΕΔΙΟΝ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΥ ΤΗΣ ΕΠΕΚ*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄ ΣΚΟΠΟΙ - ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ - ΒΑΣΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

Άρθρον 1ον

1. Η Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου (ΕΠΕΚ) αποτελεί πολιτικόν Κόμμα το οποίον αποσκοπεί εις την επικράτησιν εις την Ελλάδα αληθούς πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας.
2. Η ΕΠΕΚ πιστεύει ότι διά της πραγματοποιήσεως του ανωτέρω σκοπού, όσον το δυνατόν πληρέστερον, εξυπηρετούνται αποτελεσματικώς τα συμφέροντα του Έθνους και εξασφαλίζεται η συνεχής πρόοδος και ευημερία του Λαού.
3. Την πραγματοποίησιν των ανωτέρω σκοπών της η ΕΠΕΚ επιδιώκει μόνο με μέσα πολιτικά, δημοκρατικά.

Άρθρον 2

1. Συνεπής προς τα ανωτέρω η ΕΠΕΚ αποκρούει την βίαν ως μέσον πολιτικής επικρατήσεως και δέχεται μόνον την γνησίαν και ελευθέραν εκδήλωσιν της θελήσεως του Λαού.
2. Η πλειοψηφία, κατά τα ανωτέρω, έχει το δικαίωμα να κυβερνά εντός των πλαισίων του πολιτεύματος και του Συντάγματος. Η μειοψηφία έχει το δικαίωμα του ελέγχου.

Άρθρον 3ον

1. Αι λεπτομέρειαι των ανωτέρων θεμελιωδών πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών αρχών της ΕΠΕΚ, αι οποίαι αποβλέπουν εις την διαρκή ανύψωσιν της πνευματικής, της ηθικής και της υλικής στάθμης του Λαού και εις την επικράτησιν αληθινής κοινωνικής δικαιοσύνης, η οποία αποκλείει την εκμετάλλευσιν ανθρώπου από άνθρωπον, αναλύονται εις το τεύχος των προγραμματικών αυτής κατευθύνσεων, το οποίον αποτελεί μετά του παρόντος Καταστατικού ενιαίον σύνολον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

I. Αρχηγός

Άρθρον 4ον

1. Η ΕΠΕΚ διοικείται από τον Αρχηγόν, το Γεν. Συμβούλιον και την Εκτελεστικήν Επιτροπήν, συμφώνως προς τας διατάξεις του παρόντος Καταστατικού.

Άρθρον 5ον

1. Ο Αρχηγός εκπροσωπεί το Κόμμα εις όλας τας δημοσίας εκδηλώσεις και εκφράζει υπευθύνως τας αρχάς αυτού.
2. Ισόβιος Αρχηγός της ΕΠΕΚ είναι ο ιδρυτής αυτού στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας. Εις περίπτωσιν κατά την οποίαν ήθελεν, εξ ουιουδήποτε λόγου, κενωθή η θέση του Αρχηγού, καλείται το Συνέδριον του Κόμματος προς ανάδειξιν νέου.
3. Για την διοίκησιν του Κόμματος μέχρι της αναδείξεως νέου αρχηγού το Γεν. Συμβούλιον συνεργόμενον άμα τη κενώσει της θέσεως εκλέγει μεταξύ των μελών του τριμελή προσωρινήν διοικητικήν επιτροπήν.
4. Η προσωρινή Διοικητική Επιτροπή κατά το διάστημα της παρ' αυτής διοικήσεως του Κόμματος τελεί υπό τον έλεγχον του Γεν. Συμβουλίου δυναμένου να προβή και εις μερικήν ή ολικήν αντικατάστασιν αυτής.
5. Η διάρκεια της προσωρινής Διοικητικής Επιτροπής δεν δύναται να υπερβή, κατ' ανώτατον όριον, τους έξ μήνας. Μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής δύνανται να εκλεγώσιν ως μέλη της

* Βλ. ΙΑΜΜ/ΑΝΠ 372, φ. φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ», καθώς και ΓΑΚ, Τοπικό Αρχείο Αγίας / ΑΔΗΡ, φ. 4.2.

προσωρινής Διοικητικής Επιτροπής αναπληρούμενα δι' άλλων μελών του Γεν. Συμβουλίου κατά τας διατάξεις του άρθρου 12.

II. Γενικόν Συμβούλιον - Εκτελεστική Επιτροπή

Άρθρον 6ον

1. Το Γεν. Συμβούλιον, διαφυλαττομένων ακεραίων των δικαιωμάτων και των αρμοδιοτήτων του Αρχηγού, είναι το ανώτατον συλλογικόν όργανον διοικήσεως του Κόμματος. Εκλέγεται υπό του Συνεδρίου του Κόμματος και τελεί υπό την προεδρίαν του Αρχηγού, τούτου δε κωλυμένου, υπό την προεδρίαν τού εκ των μελών αυτού πρεσβυτέρου.

Άρθρον 7ον

1. Το Γεν. Συμβούλιον απαρτίζεται εκ 30 μελών, πλην του Αρχηγού, εκλεγομένων απάντων υπό του Συνεδρίου του Κόμματος, κατά τα κατωτέρω:

α) 14 εκ των μελών του Συνεδρίου ανήκοντα εις τα διαπρεπέστερα εκ των εν Αθήναις και Πειραιεί μονίμως διαμενόντων στελεχών του Κόμματος ((πρ. υπουργών και βουλευτών, πρ. μελών του Γ.Σ. κλπ), β) 10 αντιπροσώπων των περιφερειών διαμενόντων εις την έδραν της περιφέρειας ή και εν Αθήναις και Πειραιεί και γ) τριών στελεχών της γυναικείας οργανώσεως, δύο της συνδικαλιστικής και ενός της οργανώσεως νεολαίας.

2. Το συνέδριον εκλέγει ελευθέρως και δέκα αναπληρωματικά μέλη των τακτικών συμβούλων.

3. Βουλευτής του Κόμματος εν ενεργεία δεν δύναται να εκλεγή μέλος του Γεν. Συμβουλίου.

Άρθρον 8ον

1. Το Γεν. Συμβούλιον εκλέγει εκ των μελών του Γραμματέα διά την μέριμναν της ευθύμους λειτουργίας του και την φροντίδα της κανονικής διεξαγωγής της εσωτερικής του υπηρεσίας.

Άρθρον 9ον

1. Το Γεν. Συμβούλιον α) Έχει την μέριμναν και την ευθύνην της εκτελέσεως των αποφάσεων του Συνεδρίου. β) Φροντίζει για την καλύτεραν οργάνωσιν του Κόμματος, εφορεύον επί των υπ' αυτό οργάνων και καθοδηγούν αυτά. γ) Μεριμνά διά την ταχύτεραν διοχέτευσιν της γραμμής και των απόψεων του Κόμματος μέχρι της βάσεως. δ) Ασφαλίζει την κομματικήν πειθαρχίαν, δικαιούμενον να απαγγείλη και την ποινήν της διαγραφής από του Κόμματος, μετ' εισήγησιν του Πειθαρχικού Συμβουλίου και πάντοτε μετά προηγουμένην ακρόασιν του ενδιαφερομένου.

Άρθρον 10ον

1. Προς πληρεστέραν εκτέλεσιν των ανωτέρω αρμοδιοτήτων του το Γεν. Συμβούλιον ορίζει μονίμους επιτροπάς εκ μελών αυτού και άλλων αρμοδίων προσώπων ως ακολούθως: α) Επιτροπήν Οικονομικών, διά την εξασφάλισιν των διά την λειτουργίαν του Κόμματος απαραίτητων υλικών μέσων, β) Οργανωτικήν Επιτροπήν εις την οποίαν ιδιαιτέρως ανήκει η επιμέλεια διά την αρτιωτέραν οργάνωσιν του Κόμματος και η παρακολούθησις των οργανώσεων και σχηματισμών αυτού, γ) Επιτροπήν Τύπου και διαφωτίσεως προς παρακολούθησιν και ενημέρωσιν του φιλικού τύπου, αντίκρουσιν του αντιπάλου και γενικωτέραν διαφώτισιν των μελών του Κόμματος και ευρύτερον του Λαού, δ) Επιτροπήν μελετών, διά την μελέτην των ανακυπτόντων εκάστοτε προβλημάτων και τον ανάλογον προσδιορισμόν των αμέσων επιδιώξεων του Κόμματος, εντός του βασικού προγράμματος αυτού και ε) Πειθαρχικόν Συμβούλιον διά την εξασφάλισιν της κομματικής πειθαρχίας. Κατ' εξαίρεσιν το πειθαρχικόν Συμβούλιον απαρτίζεται μόνον εκ μελών του Γεν. Συμβουλίου.

2. Εκάστη επιτροπή εκλέγει, μεταξύ των μελών της, τον γραμματέα της, όστις ειδικώτερον ευθύνεται ενώπιον του Αρχηγού και του Γεν. Συμβουλίου διά την καλήν λειτουργία της Επιτροπής.

3. Το Γεν. Συμβούλιον διορίζει εκ των μελών του Κόμματος τον Διευθυντήν των Γραφείων, επί μισθώ προσδιοριζομένω υπ' αυτού. Ο Διευθυντής των Γραφείων είναι εντεταλμένος με την εποπτείαν της λειτουργίας των γραφείων, την διεξαγωγήν της αλληλογραφίας, της

τρεχούσης υπηρεσίας και την τήρησιν του Αρχείου, ων υπεύθυνος ενώπιον του Αρχηγού και του Γεν. Συμβουλίου.

4. Δεν δύναται να διορισθή Διευθυντής των Γραφείων του Κόμματος βουλευτής εν ενεργεία ή μέλος του Γεν. Συμβουλίου.

Άρθρον 11ον

1. Το Γεν. Συμβούλιον συνέρχεται τακτικώς μεν άπαξ του μηνός, εκτάκτως δε οσάκις ήθελε κληθή προς τούτο υπό του Αρχηγού. Έκτακτον συνεδρίασιν του Γεν. Συμβουλίου δύναται να ζητήσωσι και τα 2/3 των μελών αυτού. Εν τη περιπτώσει ταύτη η σύγκλησις του Γεν. Συμβουλίου είναι υποχρεωτική.

2. Ατομικαί έγγραφοι προσκλήσεις αποστέλλονται υποχρεωτικώς προς τα μέλη του Γεν. Συμβουλίου διά τας τακτικές και εκτάκτους συνεδρίας, μεριμνή του Γραμματέως αυτού.

3. Το Γεν. Συμβούλιον θεωρείται εν απαρτία οσάκις τα παρόντα μέλη αυτού είναι περισσότερα των απόντων, αι δε αποφάσεις λαμβάνονται με την απόλυτον των παρόντων.

Άρθρον 12ον

1. Το Γεν. Συμβούλιον εκλέγει εκ των μελών του Εκτελεστικήν Επιτροπήν. Η Εκτ. Επιτροπή είναι πενταμελής. Μετά των τακτικών αυτής μελών εκλέγονται και δύο αναπληρωματικά.

2. Η Εκτ. Επιτροπή συνέρχεται τακτικώς μεν δίσ του μηνός, εκτάκτως δε οσάκις ήθελε κληθή υπό του Αρχηγού.

3. Πρόεδρος της Εκτ. Επιτροπής είναι ο Αρχηγός του Κόμματος. Τούτου κωλυομένου προεδρεύει το πρεσβύτερον των μελών.

4. Η Εκτ. Επιτροπή εκλέγει εκ των μελών της τον Γραμματέα αυτής. Υπεύθυνον διά την καλήν διεκπεραίωσιν των αποφάσεων αυτής.

Άρθρον 13ον

1. Η Εκτ. Επιτροπή ευθύνεται διά την καλήν και ταχεία εκτέλεσιν των αποφάσεων του Γεν. Συμβουλίου και προσθέτως α) Οργανώνει, παρακολουθεί και καθοδηγεί τας υπό του άρθρου 10 προβλεπομένας Επιτροπάς. β) Παρακολουθεί εγγύτερον την κίνησιν και την λειτουργίαν του Κόμματος. γ) Παρακολουθεί την πολιτική εξέλιξιν και εισηγείται προς το Γεν. Συμβούλιον περί της πολιτικής του Κόμματος εντός των πλαισίων των χαραχθέντων υπό του Συνεδρίου και δ) Μελετά τα πολιτικά προβλήματα και εισηγείται περί αυτών εις το Γεν. Συμβούλιον.

Άρθρον 14ον

1. Πάσαι αι πράξεις και αι αποφάσεις του Γεν. Συμβουλίου τελούσιν υπό τον έλεγχον και την τελικήν κρίσιν του Συνεδρίου του Κόμματος ή της Πανελλαδικής Συνδιασκέψεως, εφ' όσον ήθελεν συγκληθή τοιαύτη υπό του Αρχηγού του Κόμματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

III. Περί μελών

Άρθρον 15ον

1. Η ΕΠΕΚ αποδέχεται και τηρεί αυστηρώς την αρχήν της δημοκρατίας εντός των κόλπων του Κόμματος. Όλα τα υπεύθυνα όργανα αυτού είναι αιρετά.

2. Όλα τα μέλη του Κόμματος, εφ' όσον συμμορφούνται προς τας διατάξεις του παρόντος και του Εσωτερικού Κανονισμού, δικαιούνται και οφείλουν να λαμβάνουν μέρος εις τας εκλογάς εντός των κομματικών σχηματισμών.

3. Τα μέλη του Κόμματος έχουν το δικαίωμα και το καθήκον να συζητούν και να κρίνουν τας συγκεκριμένας πολιτικές ενεργείας του Κόμματος, εντός των σχηματισμών εις τους οποίους ανήκουν. Δικαιούνται ακόμη να ζητήσουν όπως αι απόψεις των τεθούν υπ' όπιν του Αρχηγού και του Γεν. Συμβουλίου. Οφείλουν όμως να τηρούν την δημοκρατικήν αρχήν καθ'

ήν η μειοψηφία υποτάσσεται εις την πλειοψηφίαν και να πειθαρχούν απολύτως εις τας λαμβανομένας αποφάσεις, συμφώνως προς την αρχήν ταύτη.

Άρθρον 16ον

1. Μέλη της ΕΠΕΚ γίνονται ενήλικοι Έλληνες, αμφοτέρων των φύλων, εφ' όσον ασπάζονται το πρόγραμμα της ΕΠΕΚ και δέχονται το παρόν Καταστατικόν και τους Εσωτερικούς Κανονισμούς του Κόμματος.
2. Τα μέλη της ΕΠΕΚ μετέχουν εις την ζωήν του Κόμματος, οφείλουν δε να εργάζονται διά την εμπέδωσιν των αρχών του, την ανάπτυξιν αυτού και την επέκτασιν της επιρροής του.
3. Στοιχειώδη υποχρέωσιν των μελών της ΕΠΕΚ αποτελεί να διάγουν κατά τρόπον σύμφωνον προς τας επιταγάς της ηθικής της ανθρωπίνης αξιοπρεπείας και της υπερηφανείας ελευθέρου δημοκρατικού πολίτου. Πράξεις αντιτιθέμεναι προς τα ανωτέρω είναι απολύτως απαράδεκτοι διά τα μέλη της ΕΠΕΚ.

Άρθρον 17ον

1. Τα μέλη της ΕΠΕΚ οφείλουν να καταβάλουν συνδρομήν εις το Ταμείον του σχηματισμού εις τον οποίον ανήκουν. Η συνδρομή και ο τρόπος της καταβολής ορίζεται από τον Εσωτερικόν Κανονισμόν.

IV. Οργάνωσις Περιφερειών

Άρθρο 18ον

1. Περιφέρειαν κατά την έννοιαν του παρόντος, αποτελεί ο Νομός. Κατ' εξαίρεσιν λογίζονται ως περιφέρειαι οι τέως δήμοι Αθηνών, Πειραιώς και Θεσσαλονίκης.
2. Της οργανώσεως και λειτουργίας του Κόμματος εντός των ορίων εκάστης περιφέρειας επιμελείται, κατά τα κατωτέρω οριζόμενα, η περιφερειακή Επιτροπή.

Άρθρον 19ον

1. Ο πυρήν αποτελεί την βασικήν οργανωτικήν μονάδα του Κόμματος. Ο πυρήν σύγκειται εκ δέκα, κατ' ανώτατον όριον, μελών του Κόμματος.
2. Πλείονα των δέκα και μέχρι πενήκοντα μελών αποτελούν το Τμήμα. Πλείονες πυρήνες δύνανται να συνδεθώσιν οργανωτικώς και να αποτελέσουν Τμήμα.
3. Πλείονα των πενήκοντα μελών αποτελούν τον τομέα. Πλείονα Τμήματα δύνανται να συνδεθώσιν οργανωτικώς και να αποτελέσωσι Τομέα.
4. Τα της οργανωτικής συνδέσεως μεταξύ των τριών πυρήνων, των τμημάτων και των τομέων καθορίζονται υπό του Εσωτ. Κανονισμού και ρυθμίζονται δι' αποφάσεων της οικείας περιφερειακής Επιτροπής.

Άρθρον 20ον

1. Έκαστος πυρήν αναδεικνύει δι' εκλογής την εκπροσώπησιν αυτού, εξ ενός αντιπροσώπου μέχρι πέντε μελών, εκ δύο άνω των 5 μελών. Η εκπροσώπησις του πυρήνος επιμελείται τα του Κόμματος.
2. Έκαστον τμήμα εκλέγει κατ' έτος την διοίκησιν του, απαρτιζομένην εκ 3-5 μελών, αναλόγως της δυνάμεως του Τμήματος. Η Διοικητική Επιτροπή του Τμήματος εκλέγει τον Γραμματέα και τον Ταμίαν αυτής. Έχει τας ευθύνας της καθοδηγήσεως του Τμήματός της.
3. Έκαστος τομεύς εκλέγει ομοίως την διοίκησιν του, αποτελουμένην εκ 5-7 μελών, αναλόγως της δυνάμεως αυτού. Η Διοικητική Επιτροπή του Τομέως εκλέγει επίσης τον Γραμματέα και τον Ταμίαν της.

Άρθρον 21ον

1. Την επίβλεψιν και παρακολούθησιν της όλης κατά περιφέρειας οργανώσεως και καθοδήγησιν αυτής, την διαφώτισιν των μελών και της κοινής γνώμης, την επιμέλειαν διά την ανάπτυξιν του Κόμματος και την εποπτείαν της κομματικής επιδόσεως των μελών ασκεί η Περιφερειακή Επιτροπή.

2. Η Περιφερειακή Επιτροπή είναι εννεαμελής. Εκλέγεται από την περιφερειακή συνέλευση του Κόμματος απαρτιζόμενη εκ τριών αντιπροσώπων εξ εκάστου Τομέως.
3. Η Περιφερειακή Επιτροπή άμα τη εκλογή της εκλέγει μεταξύ των μελών της τον Πρόεδρον, τον Γραμματέα και τον Ταμίαν.
4. Η Περιφερειακή Επιτροπή μόλις καταρτισθή εις σώμα ανακοινώνει τα της εκλογής της εις την οικείαν περιοχὴν και διαβιβάζει συγχρόνως και τα σχετικά πρακτικά.
5. Έδρα της Περιφερειακής Επιτροπής είναι η πρωτεύουσα του Νομού.

Άρθρον 22ον

1. Η Περιφερειακή Επιτροπή ευθύς ως ήθελε λάβει ανακοίνωσιν του Γεν. Συμβουλίου περί συγκλήσεως του Συνεδρίου του Κόμματος οφείλει να καλέση περιφερειακή προσυνοδριακή Συνδιάσκεψιν. Κατ' αυτήν συζητούνται τα θέματα τα αναγεγραμμένα εις την Ημερησίαν Διάταξιν του Συνεδρίου και εκλέγονται οι αντιπρόσωποι της περιφέρειας.
2. Η προσυνοδριακή συνδιάσκεψις συγκροτείται κατά τον τρόπον κατά τον οποίον συγκροτείται η περιφερειακή συνέλευσις.

V. Περιοχαί

Άρθρον 23ον

1. Η Χώρα δύναται δι' αποφάσεως του Γεν. Συμβουλίου να διαιρεθῆ εις δέκα τμήματα, από οργανωτικής απόψεως, καλούμενα περιοχάς.
2. Περιοχαί είναι α) Η Δυτ. Θράκη με τους Νομούς Δράμας και Καβάλας, β) Η Μακεδονία, πλην των δύο ανωτέρω Νομών, γ) Η Ήπειρος, δ) Η Θεσσαλία, ε) η Στερεά Ελλάς μετά της Ευβοίας, στ) Η Πελοπόννησος, ζ) Η Κρήτη, η) Αι νήσοι του Αιγαίου πλην Κυκλάδων, θ) Αι Ιόνιοι νήσοι, ι) τα Δωδεκάνησα.
3. Εκάστη περιοχή έχει ιδίαν διοίκησιν, η οποία αποτελεί το ανώτατον όργανον του Κόμματος εις την περιφέρειάν της.
4. Η Διοικούσα Επιτροπή εκάστης περιοχής αποτελείται από τόσα μέλη όσα και αι υπό την δικαιοδοσίαν της περιφερειακάί οργανώσεις εν πάση δε περιπτώσει όχι ολιγωτέρα των τριών.
5. Έδρα της Επιτροπής Περιοχής είναι η έδρα της Γεν. Διοικήσεως. Μη υπάρχουσης τιαύτης η μεγαλυτέρα πόλις της περιοχής.
6. Οι πρόεδροι, γραμματεείς και ταμίαι των περιφερειακών διοικήσεων συνερχόμενοι εις την έδραν της περιοχής εκλέγουν την Επιτροπήν περιοχής με ενιαύσιον θητείαν.
7. Εκάστη Επιτροπή Περιοχής ορίζει εκ των μελών της τον Γραμματέα.

Άρθρον 24ον

1. Η Επιτροπή Περιοχής ασκεί την εποπτείαν και τον έλεγχον επί όλων των περιφερειακών διοικήσεων της δικαιοδοσίας της, β) Εφορεύει επί της καλής λειτουργίας των Παρακολουθει και ελέγχει την δράσιν των, γ) Οργανώνει την διαφώτισιν των μελών και του Λαού, δ) Ομοίως εισηγείται προς το Γεν. Συμβούλιον τα κατά την κρίσιν της πρόσφορα μέτρα, διά την ανάπτυξιν του Κόμματος. στ) Παρακολουθεί την δραστηριότητα και την κίνησιν των άλλων Κομμάτων και κατατοπίζει το Γεν. Συμβούλιον περί αυτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ - ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΙΣ

Άρθρον 25ον

1. Το Συνέδριον είναι το κυρίαρχον Σώμα του Κόμματος. Συνέρχεται άπαξ του έτους εις την πόλιν την οποίαν αποφασίζει το ίδιον. Το πρώτον Συνέδριον θέλει συνέλθῃ εν Αθήναις ή Θεσσαλονίκη.
2. Το Συνέδριον ασκεί τον έλεγχον επί πάντων των οργάνων του Κόμματος και ιδία του Γεν. Συμβουλίου απ' ευθείας υπολόγου προς αυτό. Καθορίζει την πολιτικήν του Κόμματος και τας αμέσους επιδιώξεις αυτού.
3. Τακτικά θέματα της Ημερησίας Διατάξεως του Συνεδρίου είναι α) Απολογισμός της δράσεως του Γεν. Συμβουλίου και συζητήσεις επ' αυτού, β) εκλογή νέου Γεν. Συμβουλίου

κατά τας διατάξεις του άρθρου, γ) Συζήτησις περί της πολιτικής καταστάσεως και προσδιορισμός της πολιτικής πορείας του Κόμματος και δ) Παν άλλο θέμα το οποίον ήθελε ορίσει ο Αρχηγός του Κόμματος ή το Γεν. Συμβούλιον ή ήθελε ζητηθεί υπό του ενός τετάρτου των μελών αυτού.

4. Το Συνέδριον εκλέγει τον Αρχηγόν του Κόμματος κατά την περίπτωσιν του άρθρου 5 του παρόντος. Η θητεία του ούτως εκλεγομένου Αρχηγού είναι τετραετής, δυναμένη να ανανεωθή.

5. Το Συνέδριον εις την περίπτωσιν της ανωτέρω παραγράφου προσδιορίζει δι' ειδικής αποφάσεώς του τα δικαιώματα και τας δικαιοδοσίας του νέου Αρχηγού.

Άρθρον 26ον

1. Το Συνέδριον συγκροτούν, πλην του Αρχηγού του Κόμματος α) Τα μέλη του Γενικού Συμβουλίου, β) Οι εν ενεργεία βουλευταί, γ) οι διατελέσαντες βουλευταί της ΕΠΕΚ, δ) Είς αντιπρόσωπος εξ εκάστης περιοχής εκλεγόμενος από την επιτροπήν περιοχής εφόσον ήθελεν τεθή εις εφαρμογήν αι διατάξεις του άρθρου 23, και ε) οι αντιπρόσωποι των περιφερειακών οργανώσεων.

2. Η Οργάνωσις Γυναικών, η Συνδικαλ. Οργάνωσις και η Οργάνωσις της Νεολαίας του Κόμματος μετέχουσι του Συνεδρίου διά πέντε αντιπροσώπων εκάστη, εκλεγομένων κατά τας διατάξεις του Εσωτερικού των Κανονισμού.

3. Το Συνέδριον αποφασίζει δι' απολύτου πλειοψηφίας των παρόντων μελών του.

Άρθρον 27ον

1. Τρεις, τουλάχιστον, μήνας προ της προσδιορισμένης ημέρας συνόδου του Συνεδρίου του Κόμματος, αι περιφερειακαί οργανώσεις υποβάλλουν εις το Γεν. Συμβούλιον διά των οικείων Επιτροπών Περιοχής την δύναμίν των κατά τομείς. Βάσει των στοιχείων τούτων το Γεν. Συμβούλιον καθορίζει τον αριθμόν των αντιπροσώπων εκάστης περιφερείας. Ενστάσεις περί τούτου υποβάλλονται εις το Συνέδριον το οποίον και αποφαίνεται.

Άρθρον 28ον

1. Ο Αρχηγός του Κόμματος εξ ιδίας πρωτοβουλίας και το Γεν. Συμβούλιον δι' αποφάσεώς του δύνανται να συγκαλέσουν Πανελλαδικήν Συνδιάσκεψιν του Κόμματος, επί ανακυψάντων εξαιρετικών σοβαρών πολιτικών θεμάτων επί των οποίων είναι αναγκαία η γνώμη ολοκλήρου του Κόμματος.

2. Της Πανελλαδικής Συνδιασκέψεως μετέχουν, πλην του Αρχηγού και του Γεν. Συμβουλίου οι εν ενεργεία καθώς και οι διατελέσαντες βουλευταί και οι αντιπρόσωποι των περιφερειακών Οργανώσεων.

3. Η εκπροσώπησις ορίζεται ως ακολούθως: α) Ανά εις αντιπρόσωπος εξ εκάστης περιφέρειας οριζόμενος υπό της Περιφερειακής Επιτροπής, β) Ανά δύο αντιπρόσωποι των Οργανώσεων Γυναικών, Συνδικαλιστικής, Νεολαίας, οριζόμενοι υπό των Κεντρικών διοικήσεων αυτών.

4. Εις ην περίπτωσιν ήθελεν τεθή εις εφαρμογήν αι διατάξεις του άρθρου 23, της Πανελ. Συνδιασκέψεως μετέχει δι' ενός αντιπροσώπου της εκάστη περιοχής. Ούτος ορίζεται δι' αποφάσεως της διοικούσης Επιτροπής της οικείας περιοχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄ ΑΝΑΔΕΙΞΙΣ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ

VI.Βουλευτών

Άρθρον 29ον

1. Ουδείς δύναται να υποδειχθή υποψήφιος του Κόμματος εάν δεν έχει τριετή τουλάχιστον θητείαν και ευδόκιμον εν τω Κόμματι δράσιν. Εξαίρεσις γίνεται μόνον διά τους διατελέσαντες βουλευτάς ή υποψηφίους του Κόμματος εις εκλογάς ενεργηθείσας προ της ισχύος του παρόντος, ή εφ' όσον πρόκειται περί διατελεσάντων βουλευτών άλλων

κομμάτων, προσχωρησάντων εις την ΕΠΕΚ ή εξαιρετικών προσωπικοτήτων, ασπαζομένων τας αρχάς και το πρόγραμμα αυτής.

Άρθρον 30ον

1. Άμα τη προκηρύξει βουλευτικής εκλογής συνέρχεται συνδιάσκεψις των περιφερειακών οργανώσεων, κατά τας διατάξεις του άρθρου, ήτις υποδεικνύει διπλάσιον αριθμόν υποψηφίων του υπό του Νόμου οριζομένου διά την οικείαν περιφέρειαν αριθμού βουλευτών. Ο σχετικός πίναξ υποβάλλεται, διά της οικείας Επ. Περιοχής μετά των παρατηρήσεων αυτής προς το Γεν. Συμβούλιον. Το Γεν. Συμβούλιον δύναται εις εξαιρετικάς περιπτώσεις να ορίζη υποψηφίους και εκτός του πίνακος τούτου.
2. Όταν το Κόμμα κατέρχεται εις εκλογάς εν συμπράξει μετ' άλλων ο αριθμός των υποδεικνυομένων υποψηφίων είναι διπλάσιος των εδρών των καταλαμβανομένων υπό του Κόμματος εν τω κοινώ Συνδυασμώ.
3. Το Γεν. Συμβούλιον εκ των πινάκων τούτων από συμφώνου μετά του Αρχηγού του Κόμματος, ορίζει του υποψηφίους του Κόμματος και ανακοινού τα ονόματα, αυτών εις τας οικείας περιφερειακάς οργανώσεις.

VII. Δημάρχων - Δημοτικών και Κοινοτικών Συμβούλων

Άρθρον 31ον

1. Ουδείς δύναται να αναδειχθή υποψήφιος δήμαρχος εάν δεν έχει διετή τουλάχιστον θητείαν εις το Κόμμα και ευδόκιμον δράσιν.
2. Προκειμένου περί δημοτικών και κοινοτικών συμβούλων ο εν τη προηγουμένη παραγράφω χρόνος περιορίζεται εις έν έτος.
3. Αι υπό του άρθρου 29 εισαγόμεναι εξαιρέσεις ισχύουν και κατά τας περιπτώσεις της παραγράφου 1 του παρόντος.
4. Η ανάδειξις των υποψηφίων γίνεται υπό των οικείων οργανώσεων διά τους δημάρχους όμως Αθηνών, Πειραιώς και Θεσσαλονίκης απαιτείται προγενεστέρα έγκρισις του Αρχηγού του Κόμματος επί τη προτάσει του Γενικού Συμβουλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ' ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΟΜΑΣ

Άρθρον 32ον

1. Οι βουλευταί του Κόμματος άμα τη εκλογή των συγκροτούσι την Κοινοβουλευτικήν αυτού ομάδα.
2. Η Κοιν. Ομάς τελεί υπό την ηγεσίαν του Αρχηγού του Κόμματος και εκπροσωπείται παρ' αυτού.
3. Εις ην περίπτωσιν ο Αρχηγός δεν είναι βουλευτής η Κοιν. Ομάς εκλέγει εκ των μελών της τριμελή Γραμματείαν, ήτις την εκπροσωπεί και ρυθμίζει τα των εργασιών αυτής.

Άρθρον 33ον

1. Η κατά το ανωτέρων άρθρω τριμελής Γραμματεία της Κοιν. Ομάδος τελεί εν διαρκεί επαφή με τον Αρχηγόν του Κόμματος και το Γεν. Συμβούλιον και καθορίζει από συμφώνου την στάσιν της εις την Βουλήν, τόσον κατά τας νομοθετικάς συζητήσεις, όσον και κατά τας συζητήσεις των επερωτήσεων.
2. Η Γραμματεία ορίζει τα μέλη των Κοινοβουλευτικών επιτροπών, αναλόγως της ειδικότητος των βουλευτών, παρακολουθεί και συντρέχει ταύτα εις την καλύτεραν εκπλήρωσιν της αποστολής των.
3. Η Γραμματεία, αναλόγως των ανακυπτόντων εν τη Βουλή θεμάτων, ορίζει εκάστοτε τον ή τους υπευθύνους αγορητάς, φορείς των απόψεων του Κόμματος.
4. Η Γραμματεία, ορίζει έν εκ των μελών της ως σύνδεσμον με το Γεν. Συμβούλιον. Ο ούτως ορισθείς σύνδεσμος μετέχει κανονικώς των συνεδριάσεων του Συμβουλίου, άνευ ψήφου. Μεταφέρει τας απόψεις της Ομάδος εις το Γεν. Συμβούλιον.

Άρθρον 34ον

1. Οι βουλευταί του Κόμματος υποχρεούνται να τηρώσι τας αποφάσεις του Συνεδρίου και να προσαρμόζουν την πολιτείαν των προς αυτάς, καθώς και προς τας οδηγίας του Αρχηγού. Υποχρεούνται επίσης να παρακολουθούν την ζωήν και την δράσιν των οργανώσεων της περιφέρειάς των και να φροντίζουν διά την ανάπτυξιν αυτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

Άρθρον 35ον

1. Αι γυναίκες μέλη του Κόμματος οργανούνται εις ιδίας οργανώσεις, με ιδιαίτερον οργανισμόν, συντασσόμενον επί τη βάσει των θεμελιωδών διατάξεων του παρόντος Καταστατικού.
2. Ομοίως οργανούνται οι νέοι οι ανήκοντες εις το Κόμμα, καθώς και οι συνδικαλιστικοί αυτού σχηματισμοί.
3. Οι Οργανισμοί των Οργανώσεων των Γυναικών, Νεολαίας και Συνδικαλιστικής τίθενται εν ισχύ μετά την έγκρισιν αυτών υπό του Γενικού Συμβουλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄ ΑΚΡΟΤΕΛΕΥΤΕΙΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Άρθρον 36ον

1. Εσωτερικός Κανονισμός, εκπονούμενος υπό της Εκτελεστικής Επιτροπής και εγκρινόμενος υπό του Γεν. Συμβουλίου θα ρυθμίση τας λεπτομερείας του παρόντος.

Άρθρον 37ον

1. Έδρα του Κόμματος είναι αι Αθήναι, έμβλημα δε η εικών του ιδρυτού αυτού Ν. Πλαστήρα.

Άρθρον 38ον

1. Η σφραγίς του Κόμματος είναι κυκλική, έχει ανάγλυφον το έμβλημα του Κόμματος ως και το έτος ιδρύσεως (1950) μετά των αρχικών ΕΠΕΚ. Φέρει δε απαραίτητως τον τίτλον του οργάνου του χρησιμοποιούντος αυτήν.

Άρθρον 39ον

1. Το παρόν Καταστατικόν υποβληθήσεται υπό την έγκρισιν του Συνεδρίου του Κόμματος, συγκαλουμένου το βραδύτερον μέχρι τέλους του τρέχοντος έτους, ομού μετά της διακηρύξεως των προγραμματικών κατευθύνσεων του Κόμματος.
2. Το Συνέδριον περί ου η παραγρ. Ι συγκροτηθήσεται κατόπιν αποφάσεως του Αρχηγού α) Εκ των μελών του εν ενεργεία και του προηγουμένου τοιούτου προσωρινού Γεν. Συμβουλίου β) των βουλευτών του Κόμματος, γ) των διατελεσάντων υπουργών και βουλευτών, δ) δύο αντιπροσώπων εξ εκάστης περιφερειακής οργανώσεως, λειτουργούσης δύο τουλάχιστον μήνας προ του χρόνου της συγκλήσεως του Συνεδρίου και ε) τριών αντιπροσώπων εξ εκάστης των ειδικών οργανώσεων των προβλεπομένων υπό του άρθρου 35.

Άρθρον 40ον

1. Άμα τη εγκρίσει του παρόντος Καταστατικού υπό του Αρχηγού του Κόμματος τίθεται τούτο εις προσωρινήν ισχύν.
2. Διά πράξεως του Αρχηγού καταρτίζεται προσωρινόν Γεν. Συμβούλιο καθώς προβλέπεται από το άρθρον 7 του παρόντος Καταστατικού.
3. Το προσωρινόν Γεν/Συμβούλιο συντίθεται εκ 30 μελών ως ακολούθως α) Εκ των διατελεσάντων υπουργών, μελών του Κόμματος, μη όντων βουλευτών, β) εκ πρώην βουλευτών, γ) εξ επιλέκτων στελεχών του κόμματος εκ των διαμενόντων εν ταις επαρχίαις ή και εν Αθήναις και Πειραιεί και δ) εκ τριών αντιπροσώπων της οργανώσεως Γυναικών, δύο αντιπροσώπων της οργανώσεως Νεολαίας και δύο της συνδικαλιστικής οργανώσεως.

Εν Αθήναις, τη 1953
Ο Αρχηγός της Ε.Π.Ε.Κ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΠΑΛΑΣΤΗΡΑΣ

Εν Αθήναις τη 19 Ιανουαρίου 1953
Η Εισηγητική Επιτροπή
Μιχ. Κ. Κύρκος
Ηλ. Μπρεδήμας

Εν Αθήναις τη 28 Ιανουαρίου 1953
Η Συντακτική του Καταστατικού Επιτροπή

Ο Πρόεδρος

Τα Μέλη

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ - ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ

Άρθρον 7ον

Να απαλειφθή η μνεία περί 3 στελεχών της Γυναικείας οργανώσεως (Προσοχή όμως να μη μειωθή αντιστοίχως ο συνολικός αριθμός).

Άρθρον 10ον

1. Να προστεθή στοιχείον: ε) Επιτροπή μελέτης ζητημάτων ειδικώς ενδιαφερόντων τας γυναίκας και το στοιχείον ε' να γίνη στ'.

Άρθρον 28ον

2. Να απαλειφθή η μνεία περί συμμετοχής 5 αντιπροσώπων των Γυναικών εις το Συνέδριον.

Άρθρον 37ον

Να απαλειφθή η παράγραφος 1.

Άρθρον 39ον και 40ον

Να απαλειφθή η μνεία της αντιπροσωπείας γυναικών (39ον παραγ. 2 στοιχείον 3 ε' και 40ον παραγρ. 3 στοιχείον δ').

Μετά το 40ον άρθρο να προστεθούν:

Άρθρον 41ον - Μεταβατικά διατάξεις

1. Λόγω της προσφάτου επισήμου αναμίξεως των Ελληνίδων εις την πολιτική ζώην του τόπου και της ανάγκης εντατικής εξ αρχής πολιτικής οργανώσεως και εντάξεως αυτών εις το Κόμμα, δύναται ο Αρχηγός να επιτρέψη επί μίαν τριετίαν –δυναμένην ν' ανανεωθή κατόπιν προτάσεως του Συνεδρίου του Κόμματος– την σύστασιν, εντός του Κόμματος, χωριστής οργανώσεως γυναικών.

2. Η προσωρινή αύτη οργάνωσις θα διέπεται από τας διατάξεις του ιδιαίτερου οργανισμού αυτής, συντασομένου βάσει των θεμελιωδών διατάξεων του παρόντος Καταστατικού, μετ' έγκρισιν υπό του Γενικού Συμβουλίου.

3. Κατά την μεταβατικήν ταύτην περίοδο, τρία εκ των μελών του κατά το άρθρον 7 Γενικού Συμβουλίου του Κόμματος, θα ορίζονται υπό της Οργανώσεως Γυναικών, ήτις θα μετέχη ωσαύτως διά πέντε αντιπροσώπων, εκλεγομένων κατά τας διατάξεις του Εσωτερικού της Κανονισμού, εις το Συνέδριον του Κόμματος, και διά τριών αντιπροσώπων εκλεγομένων κατά τον αυτόν τρόπον, εις τα υπό των άρθρων 39 και 40 του παρόντος προβλεπόμενα Συνέδριον και προσωρινόν Γενικόν Συμβούλιον του Κόμματος.

4. Η πρόσκαιρος ταύτη ειδική εκπροσώπησις ουδόλως εμποδίζει την κατά την αυτήν περίοδον και επί ίσοις όροις με τους άνδρας, κανονικήν δι' εκλογών ανάδειξιν και ετέρων γυναικών εις τα υπό του παρόντος Καταστατικού προβλεπόμενα αιρετά όργανα του κόμματος.

ΕΥΧΗ. Εις τα άρθρα 29ον και 30ον να γίνη μνεία εξαιρέσεως της τριετούς ή διετούς θητείας εις το Κόμμα επί μίαν τριετίαν διά τας γυναίκας, ως το πρώτον οργανουμένας σήμεραν.

ΕΘΝΙΚΗ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ ΚΕΝΤΡΟΥ
ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ ΤΗΣ ΕΠΕΚ*
ΜΕΡΟΣ Α΄
Η ΕΠΕΚ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

I. Η ίδρυσις της ΕΠΕΚ

Ο εμφύλιος πόλεμος

1. Η ΕΠΕΚ ανεπήδησε μέσα από τας φλόγας και τας συμφοράς, τους στεναγμούς και τα δάκρυα μακροχρονίου και σκληρού εμφυλίου πολέμου, τον οποίον επέβαλεν εις τον Λαόν το Κ.Κ.Ε. Ο πόλεμος αυτός ημπορούσεν ασφαλώς, ύστερα μάλιστα από τας απεράντους θυσίας του Έθνους, κατά τον παγκόσμιον πόλεμον και κατά την περίοδον της κατοχής και της δουλείας, να οδηγήση την Ελλάδα εις τον τάφον, χωρίς την ακατάβλητον αντοχήν του λαού μας και το πνεύμα της θυσίας που ανέκαθεν τον διέκρινε και εξακολουθεί να τον διακρίνη. Φυσικά αι καταστροφαι υπήρξαν τεράστια και άφθονον εχύθη το πολύτιμον του λαού μας αίμα, μέχρις ότου επιβληθή τελικώς η θέλησίς του.

Η καπηλεία των αντιδραστικών δυνάμεων

2. Αλλά οι αγώνες και αι θυσίαι του Λαού έγιναν και εις την περίπτωσιν αυτήν αντικείμενον ευρυτάτης εκμεταλλεύσεως και καπηλείας από μέρους του φαύλου παλαιοκομματισμού και γενικώτερον των αντιδραστικών και αντιλαϊκών δυνάμεων τας οποίας από του βάθους της αβύσσου εις την οποίαν την [=τας] είχε κατακυλίσει ο Λαός, έφερεν εις την επιφάνειαν η έξαλλος τακτική του Κ.Κ.Ε.

Πραγματικά ο παλαιοκομματισμός, η πλουτοκρατική ολιγαρχία μαζί με τα υπολείμματα της φασιστικής δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου και τους συνεργάτας των κατακτητών, κατά τους ζοφερούς χρόνους της κατοχής, της δουλείας, ευρήκαν την ευκαιρίαν, μέσα εις την σύγχυσιν και την έξαψιν που είχαν δημιουργηθεί και που αυτά σκοπίμως ετροφοδότουν και υπέθαλπαν να εξαπολύσουν σκληρόν και εξοντωτικόν διωγμόν εναντίον των ζωντανών δυνάμεων του Λαού, τας οποίας μαζί με την βαθείαν προσήλωσίν των εις τα εθνικά ιδανικά εθέρμαινεν ο πόθος της δημοκρατικής αναπλάσεως της χώρας, της συντριβής των δεσμών της οικονομικής δουλείας και της αποκαταστάσεως κοινωνικής δικαιοσύνης. Διότι αυτά αι λαϊκάί δυνάμεις ευρέθησαν πάντοτε πρόσκομμα εις την άνοδον του παλαιοκομματισμού. Αυταί διεξήγαγον τον αγώνα κατά της φασιστικής μεταξικής δικτατορίας. Αυταί, κυρίως συνέτριψαν την φασιστικήν επιβουλήν κατά της Πατρίδος. Αυταί επολέμησαν εις την Αίγυπτον και κατά την μεγαλειώδην εθνικήν αντιστασιν, την οποίαν απεθαύμασαν όλοι οι Λαοί. Ενώ αντιθέτως αι αντιλαϊκάί δυνάμεις, τας οποίας απηριθμήσαμεν ανωτέρω, μόνον συμφοράς απειργάσθησαν κατά της Πατρίδος, κατά δε την περίοδον των τιτανείων αγώνων του Λαού κατά των επιδρομέων και κατακτητών ή απουσίασαν εντελώς από δειλίαν, είτε και συνειργάσθησαν αμέσως ή εμμέσως μαζί των. Αυταί αι αντιλαϊκάί δυνάμεις αντελαμβάνοντο ότι η άνοδος των δημοκρατικών και προοδευτικών δυνάμεων του Λαού θα απετέλη την πλέον θανάσιμον κατά της υπάρξεώς των απειλήν, ενώ αντιθέτως η απόθησίς των, και ακόμη περισσότερον η συντριβή των, θα ήνοιγε ευρείαν την λεωφόρον της επικρατήσεώς των.

Ο θανάσιμος κίνδυνος του Έθνους

3. Αυτοί οι ανίεροι, αντεθνικοί και αντιλαϊκοί σκοποί των σκοτεινών αντιδραστικών δυνάμεων ολίγον έλειψε να επιτύχουν εξ ολοκλήρου. Τόσον έντεχνος και βαθεία υπήρξεν η καπηλεία του εθνικού συναισθήματος του Λαού, ώστε να κατατρομοκρατηθούν και εκείνα ακόμη τα ηγετικά πολιτικά στελέχη της Χώρας, τα οποία καταγωγή και μακράν αγωνιστική παράδοσις ετοποθέτουν εις το πλευρόν και επί κεφαλής των λαϊκών δημοκρατικών και προοδευτικών δυνάμεων. Συνεπεία τούτου αι δυνάμεις αυταί εκίνδυνευσαν να τεθούν εις το περιθώριον της δημοσίας ζωής της Χώρας, τις οίδε επί πόσον χρόνον, προς ανυπολόγιστον εθνικήν ζημίαν, και προς επίσης ανυπολόγιστον καθυστέρησιν της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής εξελίξεως της Ελλάδος.

Ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας και η σωτήρια παρέμβασίς του

4. Θα αποτελέση αιώνιον τίτλον τιμής και επί πλέον τίτλον υψίστης εθνικής υπηρεσίας διά τον στρατηγόν Νικόλαον Πλαστήραν, ότι εν τω μέσω της θολής εκείνης ατμοσφαιρας, όχι

* «Διακήρυξις Προγραμματικών Κατευθύνσεων της ΕΠΕΚ, 1953», βλ. ΙΑΜΜ/ΑΝΠ, φ. «ΕΟΔΑ-ΕΠΕΚ».

μόνον συνέλαβε τον παλμόν των διωκομένων αυτών λαϊκών στρωμάτων, όχι μόνον ησθάνθη σαν ιδικούς του τους πόθους των, όχι μόνον διέγνωσεν οποιόν μέγα ανοσιούργημα διεπράττετο κατά του Έθνους και του Λαού, αλλά, ταυτοχρόνως, είχε το σθένος να υψώση το ανάστημά του κατέναντι όλων και περιφρονών τα φαρμακερά βέλη της συκοφαντίας και της διαβολής, τα οποία εξετοξεύοντο εναντίον του εξ όλων των πλευρών, να αναλάβη τον αγώνα και να συναγείρη περί αυτόν ό,τι αγνόν, ό,τι άφθορον, ό,τι υγιές υπήρχεν εις την Χώραν.

Η ίδρυσις της ΕΠΕΚ

5. Έτσι ανέδυσεν εκ της πολιτικής ανυπαρξίας η ΕΠΕΚ, διά να καταστή, εντός βραχυτάτου χρονικού διαστήματος, ένα από τα μεγαλύτερα και ισχυρότερα εις την χώραν πολιτικά κόμματα. Έτσι και ο ιδρυτής και ηγέτης της στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας εξήρχετο από τα πλαίσια της στρατιωτικής οικογενείας, όπου είχε δοξάσει, όσον κανείς άλλος, και είχε λαμπρύνει την ιστορίαν της Πατρίδος, και εισήρχετο εις την πορείαν των μεγαλοφυών λαϊκών ηγετών και των μεγάλων πολιτικών ανδρών της συγχρόνου Ελλάδος. Διότι εις μιαν δεδομένην ιστορικήν στιγμήν συνέλαβε τον παλμόν και τον πόθον του Λαού, τον εξεπροσώπησε, τον διεκήρυξε και τελικά τον επέβαλε.

Σκοποί και επιδιώξεις

6. Εξ όσων ανωτέρω εξετέθησαν προκύπτουν καταφανείς οι σκοποί και αι επιδιώξεις της ΕΠΕΚ, όπως τους συνέλαβε και τους διεκήρυξεν ο ιδρυτής και Αρχηγός της. Η ΕΠΕΚ αποτελεί το κίνημα των γνησίως δημοκρατικών και ριζοσπαστικώς προοδευτικών δυνάμεων της Χώρας, τας οποίας συγκλονίζει ο τριπλούς πόθος: α) της διασφάλισεως και κατοχυρώσεως των συμφερόντων του Έθνους, β) της στερεώσεως, διευρύνσεως και προαγωγής των δημοκρατικών μας θεσμών, γ) της καταλύσεως των δεσμών της οικονομικής δουλείας, και οικονομικής απελευθερώσεως των εργαζομένων, της εξαλείψεως της εκμεταλλεύσεως ανθρώπου από άνθρωπον. Κατά την έννοιαν των ανωτέρω η ΕΠΕΚ είναι κόμμα βαθύτατα εθνικόν, γνησίως δημοκρατικόν και από οικονομικής και κοινωνικής απόψεως ριζοσπαστικώς προοδευτικόν, με δύο λέξεις η ΕΠΕΚ είναι το κατ' εξοχήν κόμμα του συνόλου του εργαζόμενου λαού.

Κατωτέρω θα εκτεθούν λεπτομερέστερον αι προγραμματικά κατευθύνσεις της ΕΠΕΚ και θα διαγραφούν εις γενικάς γραμμάς οι τρόποι, αι μέθοδοι και τα μέσα διά των οποίων πιστεύομεν ότι θα φθάσωμεν εις την πραγματοποίησιν των σκοπών και των επιδιώξεών μας.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

II. Εξωτερική Πολιτική

Βάσεις προσδιοριστικάί

7. Την εξωτερικήν πολιτικήν της ΕΠΕΚ προσδιορίζουν κατά βάσιν η αγάπη του ελληνικού λαού προς την Πατρίδα και η ένθερμος προς αυτήν πίστις του, καθώς επίσης και η ολόψυχος αφοσίωσις του προς την καταλειφθείσαν εις ημάς πατρογονικήν κληρονομίαν. Από τους κυρίους δημιουργούς του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού ο ελληνικός λαός είναι φυσικόν να αισθάνεται συγγένειαν προς τους λαούς οι οποίοι εμφορούνται από τα ίδια με αυτόν ιδανικά και στενήν προς αυτούς αλληλεγγύην. Είναι επίσης φυσικόν να αισθάνεται την ανάγκην πλήρους μετ' αυτών συμπράξεως και συνεργασίας προς αποτελεσματικήν προστασίαν των ιδανικών αυτών, τα οποία αποτελούν την εσωτέραν και βαθυτέραν αυτού πίστιν. Τούτο ποσώς δεν σημαίνει ότι εμπνέεται από αισθημάτων προκαταλήψεως και ολιγώτερον ακόμη εχθρότητος απέναντι εκείνων των λαών, οι οποίοι ακολουθούν ιδικάς των κοσμοθεωρητικάς αρχάς ή ότι αποκρούει και την μετ' αυτών φιλίαν και συνεργασίαν, διότι πνεύμα μισαλλοδοξίας ουδέποτε ενεφιλοχώρησεν εις την ψυχήν του Λαού μας.

Ουδένα επιβουλεόμενοι αξιούμεν να μη μας επιβουλεύονται

8. Ο ελληνικός Λαός δεν έχει βλέψεις αι οποία να στρέφονται εναντίον άλλου λαού. Σέβεται την ανεξαρτησίαν πάσης χώρας και ουδενός εποφθαλμιά τα εδάφη ή επιβουλεύεται τα συμφέροντα. Έχει όμως την αξίωσιν να τυχάνουν του ιδίου απολύτου σεβασμού και η ιδική του ανεξαρτησία και εθνική ελευθερία, καθώς επίσης και η εδαφική του ακεραιότης. Εξασφαλίσας την εθνικήν του αυθπαρξίαν, εντός των σημερινών του εδαφικών ορίων, ουδέν άλλο επιθυμεί παρά να οργανώση κατά τας ιδίας του αντιλήψεις την πολιτικήν, την οικονομικήν και την κοινωνικήν του ζωήν. Μη αναμιγνόμενος εις τα εσωτερικά των άλλων,

έχει την εύλογον αξίωσιν ὅπως και κανείς ἄλλος μη αναμινγνύεται εἰς τὰς ἐσωτερικάς του υποθέσεις. Ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τῶν ἀνωτέρω ὁ ἐλληνικὸς λαὸς εἶναι βαθύτατα προσηλωμένος εἰς τὸ ἰδεώδες τῆς εἰρήνης και ἀποφασισμένος να μὴ στρέψη ποτέ τὰ ὅπλα διὰ να ἐπιβουλευθῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὰ ἐδάφη οἰουδήποτε λαοῦ. Πέραν τούτου ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καταδικάζει τὸν πόλεμον ὡς μέσον ἐπιλύσεως τῶν διεθνῶν διαφορῶν. Εἶναι περιττόν, βεβαίως, να προστεθῇ ὅτι ὅσον εἶναι ἀφοσιωμένος εἰς τὸ ἰδανικόν τῆς εἰρήνης και ἀποφασισμένος να συμβάλῃ, δι' ὅσων διαθέτει ἠθικῶν δυνάμεων, εἰς τὴν περιφρούρησίν του, εἶναι ἄλλο τόσον ἀποφασισμένος να ἀγωνισθῇ, δι' ὅλων τῶν δυνάμεών του, κατὰ πάσης ἐπιβουλῆς στρεφομένης εἴτε κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας του, εἴτε κατὰ τῆς ἐδαφικῆς του ἀκεραιότητος, εἴτε κατὰ τῆς ἐθνικῆς του αὐτοτελείας, ὑπερηφανείας και ἀξιοπρεπείας.

Ἡ Ἑλλάς πιστὴ εἰς τὸν Ο.Η.Ε.

9. Βάσει αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν ἀντιλήψεων εἴμεθα ἐξ ὀλοκλήρου ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν Ο.Η.Ε ὁ ὁποῖος πιστεύομεν ὅτι ἀποτελεῖ τὸ καλύτερον ὄργανον προστασίας τῆς παγκοσμίου εἰρήνης και ἐπιλύσεως τῶν μεταξὺ τῶν Ἐθνῶν διαφορῶν. Πάσα πρότασις κατατείνουσα εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ο.Η.Ε., πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ να καταστῇ οὗτος ἐπαρκέστερος εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τῶν ἐπιδιώξεών του, θα τυγχάνῃ πάντοτε τῆς πλέον ἐνθέρμου και εὐκρινούς υποστηρίξεως ἡμῶν.

Ἡ ἀτλαντικὴ συμμαχία

10. Μέχρις ὅτου ὅμως ὁ Ο.Η.Ε. ἀνδρωθεῖ και ἡ δράσις του ἀποβεί ἀποτελεσματικὴ, πρὸς πρόληψιν διεθνῶν συγκρούσεων, εἴτε ἀμεσον καταστολήν αὐτῶν και ἐπανόρθωσιν τοῦ τρωθέντος δικαίου, ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτο δυνατόν να μὴ ἀναζητήσῃ καθαρῶς ἀμυντικὰς συμμαχίας, πρὸς μείζονα κατοχύρωσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ἀσφαλείας. Ὑπὸ τὴν ἐννοιαν αὐτὴν ἐπεζήτησε και ἐπέτυχε τὴν εἰσδοχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἀτλαντικὴν συμμαχίαν, τῆς ὁποίας ἡγούνται αἱ μεγάλαὶ σύμμαχοι δυνάμεις Η.Π.Α. και Μ. Βρετανία, μετὰ τῶν ὁποίων στενοὶ και ἀκατάλυτοι εἶναι οἱ ἐνοῦντες αὐτὴν δεσμοὶ και πρὸς τὰς ὁποίας, ἰδίᾳ δε πρὸς τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν, βαθυτάτῃ ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ ἔθνους, διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν και παρεχομένην εἰσέτι γενναίαν υλικὴν βοήθειαν και ἀρωγὴν. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἀτλαντικὴν συμμαχίαν εἶναι ἔργον τῆς Κυβερνήσεως τῶν δύο δημοκρατικῶν κομμάτων ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων, δι' ὃ ἰδιάζουσιν ἀισθανόμεθα ἱκανοποιήσιν.

Ἑλληνοτουρκικὴ συμμαχία και βαλκανικὸν σύμφωνον

11. Ἀλλὰ και τοὺς δεσμοὺς μας με τοὺς γείτονας, τοὺς ἐμφορουμένους ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἀνωτέρω διεκηρύξαμεν, εἴμεθα πρόθυμοι πάντοτε να καλλιεργήσωμεν και να ἐνισχύσωμεν. Πρὸς τούτο και τὴν παλαιάν μετὰ τῆς γείτονος τουρκικῆς δημοκρατίας φιλίαν και συμμαχίαν κατεστήσαμεν στενωτέραν και ἀποβλέπομεν εἰς περαιτέρω διεύρυνσιν αὐτῆς και πρὸς τὴν ἐπίσης γείτονα Γιουγκοσλαβίαν ἐπεδιώξαμεν και ἤλθομεν εἰς προσέγγισιν, ἀρθεισῶν εὐτυχῶς ὅλων τῶν παρεξηγήσεων, αἰτίνας εἶχον ἐμφιλοχωρήσει μετὰ τῶν δύο λαῶν, τόσο στενῶς συνδεομένων διὰ κοινῶν ἀγῶνων και κοινῶν θυσιῶν. Δι' ὃ και μετὰ πάσης ἱκανοποιήσεως ἐπεκροτήσαμεν τὸ τελευταίως ὑπογραφέν μετὰ τῶν δύο αὐτῶν χωρῶν και τῆς Ἑλλάδος βαλκανικὸν σύμφωνον.

Αἱ σχέσεις με τὴν Ἰταλίαν

12. Ἐξ ἴσου σταθερὰ εἶναι ἡ θέλησις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ να καλλιεργήσῃ τὰς πλέον στενάς και εὐκρινεῖς σχέσεις φιλίας και συνεργασίας πρὸς τὴν γείτονα μεγάλην ἰταλικὴν δημοκρατίαν και τὸν ἰταλικὸν λαόν, τὴν μετὰ τοῦ ὁποίου συγγένειαν ζοηρῶς ἀισθανόμεθα και μετὰ τοῦ ὁποίου πανάρχαιοι μας συνδέουν δεσμοί, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι ἱκαναὶ να κλονίσουν προσωριναὶ ἐχθρότητες καταδικασθεῖσαι ἄλλωστε παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Δι' ὃ και μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἱκανοποιήσεως ἐσημειώσαμεν τὰς σημειωθεῖσας σημαντικὰς και εἰς τὸ κεφάλαιον τούτο προόδους.

Αἱ σχέσεις πρὸς τὰς ἄλλας χώρας

13. Ἀλλὰ και πρὸς πάσῃ ἄλλῃ χώραν, μικράν ἢ μεγάλην, ὁμορογειτονικὴν εἴτε και μεμακρησμένην, εἴμεθα πρόθυμοι να ἀποκαταστήσωμεν και να καλλιεργήσωμεν σχέσεις φιλίας και συνεργασίας, σταθεροποιούσας και προαγούσας τὴν εἰρήνην και ἐξυπηρετούσας τὰ ἀμοιβαία συμφέροντα, ὑπὸ τὰς ἤδη ἐκτεθείσας βασικάς προϋποθέσεις, και ἐφ' ὅσον και ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν χωρῶν αὐτῶν θα ἐπεδεικνύετο ἀνάλογος προθυμία.

Η Κύπρος

14. Η ΕΠΕΚ αισθάνεται και διακηρύττει την αλληλεγγύη ολοκλήρου του Ελληνικού λαού προς τον ιερόν αγώνα των αδελφών Κυπρίων, ο οποίος αποβλέπει εις την εθνικήν αποκατάστασιν του κυπριακού λαού, διά της ενώσεως της ηρωϊκής μεγαλονήσου προς την μητέρα πατρίδα, βάσει του δόγματος της αυτοδιαθέσεως των λαών, το οποίον διεκηρύχθη παρά των μεγάλων ημών συμμάχων. Η ΕΠΕΚ, εντός του πλαισίου των μετά της συμμάχου Μ. Βρετανίας φιλικών σχέσεων, θέλει παράσχει προς τον ελληνικόν λαόν της Κύπρου πάσαν ηθικὴν ενίσχυσιν προς ευόδωσιν των εθνικῶν του προσπαθειῶν, αι οποίαι συγκλονίζουσιν βαθύτατα την ψυχὴν ολοκλήρου του λαού της Ελλάδος.

Αυταί εἶναι οι θεμελιώδεις βάσεις ἐπὶ των οποίων στηρίζεται η ἐξωτερικὴ πολιτικὴ της ΕΠΕΚ. Πιστεύομεν αδιστάκτως ὅτι δι' αὐτῆς υπηρετούμεν τα πάγια του ἔθνους μας συμφέροντα και συγχρόνως παρέχομεν εις αὐτό τα μέσα να οργανώσῃ και να προαγάγῃ την ζωὴν του, μέσα εις αιτιόσφαιραν της μεγαλυτέρας δυνατῆς ασφαλείας, να ἐξυπηρετήσῃ την παγκόσμιον εἰρήνην και να εκπληρώσῃ, εις τον μεγαλύτερον δυνατόν βαθμόν, τας υποχρεώσεις του προς την ἀνθρωπίνην κοινότητα, τας οποίας ἐπιβάλλουν εις αὐτό η τρισεχιάτης και ἑνδοξοῦ ιστορία του.

III. Το περιεχόμενον της Δημοκρατίας

Η πλειοψηφία κυβερνά. Η μειοψηφία ελέγχει. Η ἀρνήσις της βίας

15. Η ΕΠΕΚ πιστεύει εις την Δημοκρατίαν. Αποδέχεται δηλονότι την αρχὴν ὅτι η πλειοψηφία δικαιοῦται να κυβερνά και η μειοψηφία να ελέγχει. Η πλειοψηφία ὅμως πρέπει να συγκροτεῖται με την ελευθέραν και γνησίαν εκδήλωσιν της θελήσεως του Λαού. Εν συνεπεία προς την αρχὴν αὐτήν η ΕΠΕΚ αποκρούει και καταδικάζει την βίαν, ως μέσον πολιτικῆς ἐπικρατήσεως, και ἀντιτάσσεται εις αὐτήν, οθενδήποτε και ἀν προέρχεται. Η ΕΠΕΚ θεωρεῖ ως ἐχθρούς του λαού ἐκείνους, οι οποίοι, με οιοδήποτε πρόσχημα, θα ἐπιδίωκον διά της βίας να ἐπιβάλλουν τας ἀπόψεις των. Θέλει τους πολίτας ἰκανούς να προασπίζουσιν τας ελευθερίας και τα δικαιώματά των ἐναντίον κάθε ἐπιβουλῆς κατὰ του ελευθέρου πολιτεύματος και κάθε ἀποπειρας προς βιαίαν ἀνατροπὴν του. Διότι μόνον ὅπου οι πολῖται εἶναι ἰκανοὶ να προασπίσουν ἀποφασιστικὰ και ἀποτελεσματικὰ τας ελευθερίας των, ἐκεῖ ἡμπορεῖ να υπάρξῃ πράγματι ελευθέρη πολιτεία.

Κυβέρνησις του Λαού, υπέρ του Λαού και διά του Λαού

16. Η ΕΠΕΚ πιστεύει ὅτι διά να υπάρξῃ ἀληθινὴ κατοχύρωσις του ελευθέρου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος πρέπει τούτο κυρίως να στηρίζεται εις τα ευρύτατα στρώματα του εργαζόμενου Λαού, τους αγρότας, τους εργάτας, τους μισθωτοὺς, τους ἐπιστήμονας, τους ἐπαγγελματίας, τους βιοτέχνας και γενικὰ ἐκεῖνα τα στρώματα του Λαού ἐπάνω εις τα οποία ἀσκείται η πίεσις της πλουτοκρατικῆς ὀλιγαρχίας. Ὅσον περισσότερον η πολιτειακὴ τάξις στηρίζεται εις τα στρώματα αὐτά και ὅσον περισσότερον περιορίζεται η δύναμις και η ἐπιρροή της οικονομικῆς ὀλιγαρχίας, τόσον περισσότερον ἀσφαλιζονται και κατοχυροῦνται και το πολίτευμα και αι ελευθερίαι των πολιτῶν.

Σύμφωνα προς τα ἀνωτέρω θεμελιώδη, ἀρχὴν της ΕΠΕΚ ἀποτελεῖ ὅτι ἀληθινὴ δημοκρατία ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου ολόκληρος η πολιτικὴ ἐξουσία ἀνήκει εις τον Λαόν και ἀσκείται ἀπὸ τον Λαόν και υπέρ του Λαού. Ἐκεῖ ὅπου η συμμετοχὴ του Λαού, τόσον εις την ρύθμισιν των προβλημάτων που ἀνάγονται εις την σφαῖραν της ἀρμοδιότητος του Κράτους, ὅσον και ἐκείνων που ἀνάγονται εις την ἀρμοδιότητα των τοπικῶν ὀργάνων εἶναι ἀμεσώτερα και ευρύτερα.

Η Δημοκρατία ἔργον ἔχει να ἐξαλείψῃ ὅλα τα ἐμπόδια οικονομικῆς και κοινωνικῆς φύσεως

17. Διά να καταστή ὅμως πραγματικὰ δυνατὴ η κατ' αὐτὸν τον τρόπον ὀργάνωσις της Δημοκρατίας μας δεν εἶναι ἀρκετὴ μόνον η κατοχύρωσις των πολιτικῶν ελευθεριῶν των πολιτῶν. Πρέπει μαζί με αὐτήν να ἀποκτήσουν οι πολῖται και την οικονομικὴν των ελευθερίαν. Δι' αὐτό διά την ΕΠΕΚ ἀποτελεῖ βαθεῖαν πίστιν και θεμελιώδη ἀρχὴν η κατωτέρω διακήρυξις: « Ἔργον της Δημοκρατίας εἶναι να ἐξαλείψῃ τα ἐμπόδια οικονομικῆς και κοινωνικῆς φύσεως, τα οποία περιορίζουσιν ἐν τη πράξει την ελευθερίαν και ἰσότητά των πολιτῶν και παρεμποδίζουσιν την ελευθέραν ἀνάπτυσιν της ἀνθρωπίνης υπάρξεως και την ενεργὸν συμμετοχὴν ὅλων των εργαζομένων εις την πολιτικὴν, την κοινωνικὴν και την οικονομικὴν ὀργάνωσιν». Ὅλαι αι προσπάθειαι της ΕΠΕΚ και ὅλαι αι μεταρρυθμίσεις, διά

την εισαγωγή των οποίων θα αγωνισθή, θα αποβλέπουν εις το να μεταβάλη την διακήρυξιν αυτήν εις απτήν πραγματικότητα.

IV. Πολιτικά Μεταρρυθμίσεις

Γενικά Παρατηρήσεις

18. Διά να αποκτήση η Δημοκρατία το περιεχόμενον το οποίον της εδώσαμεν, είναι απαραίτητον να επανέλθη το πολίτευμά μας εις τας λαϊκάς βάσεις, επί των οποίων το εθεμελίωσαν οι ιδρυταί του, κατά το διάστημα των εννενήκοντα τελευταίων ετών από το οποίον το εξετροχίασαν αι αντιδραστικά δυνάμεις που επεκράτησαν από το 1936 και εντεύθεν. Και, ακόμη, να εισαχθούν ευρείαι μεταρρυθμίσεις πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής φύσεως. Τας μεταρρυθμίσεις αυτάς θα τας επιδιώξη η ΕΠΕΚ με όλας της τας δυνάμεις, προβαίνουσα εις την αναθεώρησιν του ισχύοντος Συντάγματος και εισηγουμένη και τους καταλλήλους προς τούτο νόμους.

Το σημερινόν Σύνταγμα είναι ατελές και απηρχαιωμένον. Πρέπει να αναθεωρηθή

19. Είναι γνωστόν ότι το σημερινόν Σύνταγμα εξηφίσθη από την Κυβέρνησιν την οποίαν διηύθυνεν η ΕΠΕΚ. Αλλά και όταν εψηφίζετο, αφού εξηγήσαμεν τους λόγους οι οποίοι επέβαλλον την ψήφισίν του, δεν εδιστάσαμεν να το καταγγείλωμεν ως αναχρονιστικόν και να δηλώσωμεν κατηγορηματικώς ότι εις πρώτην ευκαιρίαν θα επεδιώκαμεν την αναθεώρησίν του. Αυτήν την υπόσχασίς μας θα την τηρήσωμεν οπωσδήποτε. Το ισχύον Σύνταγμα συνετάχθη από την αντιδραστικήν Δεξιάν το 1946. Έπρεπε οπωσδήποτε να τερματισθή το συνταγματικόν χάος, το οποίον εέχεν αρχίσει να δημιουργείται από το 1935 και απεκορυφώθη βραδύτερον. Έπρεπεν ο τόπος να αποκτήση καταστατικόν χάρτην, έστω και ατελή. Έπρεπε ακόμη να αποκτήσωμεν τα μέσα διά να πραγματοποιήσωμεν την απελευθέρωσιν και την αποκατάστασιν των ακτημόνων καλλιεργητών και μικρών κτηνοτρόφων. Την εξαιρετικήν διαδικασίαν, που ήταν απαραίτητος, μας την έδιδε το νέον Σύνταγμα. Και όταν οι αντίπαλοί μας ηρνήθησαν να συνεργασθούν εις την ψήφισιν νέου Συντάγματος συγχρονισμένου, ακριβώς διά να ματαιώσουν την αποκατάστασιν των σκλάβων της γης, ευρέθημεν εις την ανάγκη να το ψηφίσωμεν, όπως είχε. Έτσι, ύστερα από σκληράν προσπάθειαν συνετρίψαμεν την αντίδρασιν των οργανωμένων και ισχυρών οικονομικών συμφερόντων και των πολιτικών στηριγμάτων των. Το έργον άλλωστε της αναθεώρησης δεν είναι πλέον τόσον δυσχερές, όσον άλλοτε, διότι αι σχετικά διατάξεις έχουν απλουστευθή με το νέον Σύνταγμα.

Αι αντιδραστικά δυνάμεις ωπισθοδρόμισαν την Ελλάδα

20. Είπομεν ευθύς ανωτέρω ότι θα επιδιώξωμεν την επαναφοράν του πολιτεύματός μας επί των λαϊκών βάσεων που το είχαν στηρίξει οι ιδρυταί του και εκείνοι που ενήργησαν την αναθεώρησιν του Συντάγματος του 1911 και του 1927. Αυτό και μόνον είναι αρκετόν διά να αποδείξη πόσον μεγάλη είναι η ωπισθοδρόμησις που εσημειώθη εις την Χώραν μας εξ αιτίας της ανόδου των αντιδραστικών δυνάμεων. Όταν μάλιστα ληφθή υπ' όψιν, ότι από την πρώτην προοδευτικήν αναθεώρησιν που έγινε εις τα 1911 εμεσολάβησαν δύο παγκόσμιοι πόλεμοι κατά τους οποίους εχύθησαν ποταμοί αιμάτων υπέρ της ελευθερίας και της Δημοκρατίας, όπου συνανεμίχθη και το αίμα το ελληνικόν αφθόνως, ότι οι άλλοι λαοί εκέρδισαν νέας και πολυτίμους κατακτήσεις, αι οποία λαμπρύνουν τον δημόσιον βίον των και παρέχουν μεγίστας ευκαιρίας εις την διηνεκή άνοδον των μεγάλων λαϊκών στρωμάτων, τότε θα αντιληφθώμεν πόσον κακοποιός υπήρξεν η δράσις των αντιδραστικών δυνάμεων.

Η κατάργησις όλων των ανελευθέρων και αντιδημοκρατικών διατάξεων

κύριον μέλημα της ΕΠΕΚ

21. Η ΕΠΕΚ παρέχει την επίσημον και κατηγορηματικήν διαβεβαίωσιν ότι εκ των κυριωτάτων μελημάτων της θα είναι η κατάργησις όλων των ανελευθέρων και αντιδημοκρατικών συντακτικών πράξεων, ψηφισμάτων και νόμων, που εψηφισαν αι αντιδραστικά κυβερνήσεις, και ακόμη η αποκάθαρσις του Συντάγματος από των παρεμβληθεισών εις αυτό αναλόγων διατάξεων, εις τρόπον ώστε ο ελληνικός λαός να ανακτήση εις το ακέραιον την άσκησιν όλων των πολιτικών του ελευθεριών και δικαιωμάτων.

Η πλήρης αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών

22. Με εντελώς ιδιάζουσαν επιμονήν θα επιδιώξη η ΕΠΕΚ την πλήρη και ολοκληρωτική αποκατάστασιν των συνδικαλιστικών ελευθεριών και των δικαιωμάτων εν γένει των εργαζομένων, όσον σκληρά και αν χρειασθή προς τούτο προσπάθεια. Ήτο πολύ φυσικόν αι αντιδραστικά δυνάμεις και η σύμμαχός των πλουτοκρατική ολιγαρχία να στραφούν με ιδιαιτέραν ορμήν διά να καταπνίξουν τας συνδικαλιστικάς ελευθερίας των εργαζομένων και να κατακτήσουν διά παντός μέσου τας συνδικαλιστικάς οργανώσεις.

Διότι αυτά αποτελούν τας επάλξεις από τας οποίας οι εργαζόμενοι εξορμούν, διά να προασπίσουν τα δίκαια και τα δικαιώματά των και να διευρύνουν τας οικονομικάς και κοινωνικάς κατακτήσεις των, τα οποία επιβουλεύεται η οικονομική ολιγαρχία. Η κατάπνιξις των συνδικαλιστικών ελευθεριών εις την ουσίαν των και η άλωσις των συνδικάτων καθυποτάσσει τους εργαζομένους, καθ' όσον τους αφαιρεί πάσαν αγωνιστικήν δυνατότητα και τους παραδίδει δεσμίους εις την ανεξέλεγκτον της πλουτοκρατικής ολιγαρχίας διάκρισιν και εις την ανοικτήριμον εκμετάλλευσίν της. Η ΕΠΕΚ υπόσχεται επισήμως να καταλύση το επαίσχυντον καθεστώς, το οποίον έχει εγκαθιδρυθή εις τον συνδικαλιστικόν τομέα, διά της βίας, της τρομοκρατίας και της νοθείας. Η ΕΠΕΚ διακηρύσσει ακόμη την αμετάκλητον απόφασίν της να εργασθή, με όλας της τας δυνάμεις, διά την επικράτησιν εις την Ελλάδα των αρχών του ελευθέρου δημοκρατικού συνδικαλισμού. Έχει δε την αδιάσειστον πίστιν ότι οι εργαζόμενοι, που τόσας εδοκίμασαν συμφοράς και πικρίας, θα αποβούν οι ίδιοι άγρυπνοι φρουροί των οργανώσεών των, απομακρύνοντες επιμελώς απ' αυτών πάσαν πολιτικήν ή κομματικήν επίδρασιν και επιρροήν. Η ΕΠΕΚ είναι βεβαία ότι αι συνδικαλιστικά οργανώσεις, εις χείρας των πραγματικών εκλεκτών των εργαζομένων, θα οργανώνουν και θα κατευθύνουν τους αγώνας των, κινούμεναι μόνον από ελατήρια και επιδιώξεις οικονομικάς και κοινωνικάς και, θα παραμένουν αυστηρώς μακράν των πολιτικών και των κομματικών επιρροών και επιδράσεων, αι οποίας αναποτρέπτως και μοιραίως θα επιφέρουν την διάσπασιν και την εξασθένησιν των, αν όχι και την τελικήν των αποσύνθεσιν, προς όφελος της караδοκούσης ολιγαρχίας του πλούτου.

Διοικητική αποκέντρωσις & Αυτοδιοίκησις

23. Βασικήν επίσης πολιτικήν επιδίωξιν της ΕΠΕΚ αποτελεί η πραγματοποίησις του δευτέρου βαθμού της αυτοδιοικήσεως, εν συνδυασμώ προς ευρείαν αποκέντρωσιν των κρατικών υπηρεσιών. Το σημερινόν συγκεντρωτικόν σύστημα ασκεί παραλυτικήν επί της λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού επίδρασιν και επί πλέον καταταλαιπωρεί τους πολίτας, υποχρέους, εκ των απωτάτων σημείων της χώρας, να καταφεύγουν εις τας Αθήνας, διά την επίλυσιν και της απλουστεράς ακόμη υποθέσεως. Η έλλειψις εξ άλλου της αυτοδιοικήσεως κατά δεύτερον βαθμό στερεί τον Λαόν του δικαιώματος να αναλάβη ο ίδιος, διά αιρετών οργάνων του, την διαχείρισιν των τοπικών ζητημάτων και συμφερόντων του. Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοικήσεως, τους οποίους θα καθιδρύσωμεν, προικοδοτούμενοι από τον κρατικόν προϋπολογισμό, ενισχυόμενοι εξ ετέρου από τας τοπικάς φορολογίας και τους άλλους πόρους, τους οποίους οι ίδιοι θα δημιουργήσουν, θα ημπορέσουν να ανταποκριθούν αποτελεσματικώς εις τα τοπικάς ανάγκας και πρώτιστα πάντων της λαϊκής παιδείας, της υγιεινής, της συγκοινωνίας κλπ. Εκτός τούτου όμως θα υψωθή και το πολιτικόν επίπεδον του Λαού, διότι θα γίνη ισχυρότερον παρ' αυτώ το συναίσθημα της ευθύνης, πράγμα που θα έχη τον ευεργετικόν του αντίκτυπον και επί της ασκήσεως των ευρύτερων αυτού πολιτικών δικαιωμάτων. Εξ' άλλου και ο κεντρικός κρατικός μηχανισμός, με την απαλλαγήν του από τον φόρτον των τοπικών ζητημάτων, θα καταστή απολύτως επαρκέστερος εις την αντιμετώπισιν των γενικής φύσεως προβλημάτων, που ενδιαφέρουν ολόκληρον τον Λαόν.

Η Εκπαίδευσις

24. Η ΕΠΕΚ πιστεύει ότι από τα πρώτιστα καθήκοντα της Δημοκρατίας είναι η εξύψωσις του μορφωτικού επιπέδου του Λαού. Όσον το επίπεδον αυτό είναι υψηλότερον, τόσον οι πολίται καθίστανται επαρκέστεροι εις την άσκησιν των πολιτικών τους δικαιωμάτων, τόσον μεγαλυτέρα αποβαίνει η συνείδησις της ευθύνης, πράγμα που συμβάλλει λίαν ουσιωδώς εις την πρόοδον του συνόλου. Ακόμη οι πολίται γίνονται ικανότεροι εις το να διεκδικούν τα δικάιά των, εναντίον εκείνων που επιδιώκουν να τα παραγνωρίσουν και να τα καταπατήσουν. Αντιθέτως αι αντιδραστικά δυνάμεις επιδιώκουν να κρατούν τον Λαόν εις τα βάθη του σκοταδισμού και της αμαθείας, διά να τον εκμεταλλεύονται από κάθε πλευράν. Συνεπής προς

τα ανωτέρω η ΕΠΕΚ αποδίδει θεμελιώδη σημασίαν εις την οργάνωσιν της Εθνικής Παιδείας. Βασικήν εν προκειμένω αρχήν της ΕΠΕΚ αποτελεί η υποχρέωσις του Κράτους να εξασφαλίση την επί ίσοις όροις συμμετοχήν εις την εκπαίδευσιν, την επαγγελματικήν μόρφωσιν και την πνευματικήν ανάπτυξιν του παιδιού και του εφήβου. Η ΕΠΕΚ θα καταστήση όχι μόνον κατά τύπους αλλά και πραγματικά υποχρεωτικήν την στοιχειώδη εκπαίδευσιν και θα εξασφαλίση ουσιαστικά την δωρεάν παροχήν αυτής. Θα αυξήση επί πλέον το όριον αυτής από 6 εις 8 έτη. Πέραν αυτών η ΕΠΕΚ διακηρύσσει ότι οι ικανοί και άξιοι μαθηταί, και αν ακόμη στερούνται των μέσων, έχουν δικαίωμα να ακολουθήσουν ανωτέρας σπουδάς. Η δημοκρατία οφείλει να καταστήση ενεργόν το δικαίωμα τούτο δι' υποτροφιών, δι' επιχορηγήσεων προς τας οικογενείας και δι' άλλων μέσων, τα οποία θα χορηγούνται διά διαγωνισμού. Η εκπαίδευσις θα τεθή, κατ' αυτόν τον τρόπον, εις την διάθεσιν όλων των κοινωνικών στρωμάτων, αντί να είναι, όπως συμβαίνει σήμερον, προνόμιον μόνον των πλουσίων. Επιπλέον θα επιδιωχθή η οργάνωσις της Εκπαιδευσεως, ώστε να επιτυγχάνεται η ανάπτυξις του πνεύματος, η διάπλασις του σώματος, η διαμόρφωσις του χαρακτήρος και η καλλιέργεια των φυσικών χαρισμάτων και των δεξιοτήτων των παιδιών του Λαού. Έτσι θα παρασκευάζονται πολίται ικανοί όχι μόνον να ασκούν συνειδητά τα πολιτικά των δικαιώματα, αλλά και να συμβάλλουν θετικά εις την τελειοποίησιν των θεσμών μας και εις την προαγωγήν της οικονομίας μας, επ' ωφελεία του συνόλου.

Η ισοτιμία των γυναικών

25. Η ΕΠΕΚ υπήρξεν ο πρωτουργός της χορηγήσεως εις τας ελληνίδας του δικαιώματος της ψήφου. Θεωρεί τούτο ως ιδιαίτερον τίτλον τιμής δι' αυτήν. Όμως δεν θεωρεί ότι με τούτο εξητλήθησαν αι υποχρεώσεις της απέναντι των γυναικών, αι οποίαι, με τους αγώνας των και τας γενικωτέρας προσπαθείας των, κατέστησαν τόσον πολύτιμοι παράγοντες της πολιτικής, της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής της Χώρας. Δι' αυτό η ΕΠΕΚ είναι αποφασισμένη να διεξαγάγη όλους τους αγώνας οι οποίοι θα χρειασθούν διά να εξαλειφθή και το τελευταίον εναπομένον ίχνος ανισότητος μεταξύ των δύο φύλων -και απομένουν ακόμη πολλά- και να αποκατασταθή η πλήρης μεταξύ αυτών ισοτιμία πολιτική, οικονομική, κοινωνική, να αφεθή δε ελευθέρα η παρά των γυναικών άσκησις όλων γενικώς των επαγγελμάτων και η παρ' αυτών κατάληψις πάσης δημοσίας ή άλλης θέσεως, υπό τους αυτούς ακριβώς όρους και διά τους άνδρας.

Η Δικαιοσύνη προσιτή εις τον Λαόν

26. Τέλος η ΕΠΕΚ συναισθάνεται ότι όπως έχει σήμερον η οργάνωσις της απονομής της δικαιοσύνης, αυτή δεν είναι ποσώς προσιτή εις τα ευρεία λαϊκά στρώματα. Διά τούτο ιδιαίτεράν θα καταβάλη μέριμναν ώστε να την καταστήση προσιτήν και εις τα οικονομικώς ενδεή στρώματα του Λαού. Ειδικοί Θεσμοί, τους οποίους θα καθιδρύσωμεν, θα εξασφαλίσουν εις τους απόρους τα μέσα διά να ενάγουν, καθώς και τα μέσα της υπεράσπισεώς των, ενώπιον οιοδήποτε δικαστηρίου.

Δημόσιοι υπάλληλοι

27. Πριν τερματίσωμεν το τμήμα αυτό των προγραμματικών μας κατευθύνσεων επιθυμούμεν να αφιερώσωμεν ολίγας λέξεις αφορώσας εις την μεγάλη και πολυπληθή τάξιν των δημοσίων υπαλλήλων πάσης κατηγορίας, την οποίαν περιβάλλομεν με ιδιαίτεράν στοργήν και συμπάθειαν, την οποίαν άλλωστε και εμπράκτως εξεδηλώσαμεν κατά το βραχύ διάστημα της Κυβερνήσεώς μας.

Το Σύνταγμα μας κατοχυρώνει τον δικαστικόν κλάδον διά της ισοβιότητος και άλλων ισχυρών εγγυήσεων. Κατοχυρώνει επίσης, πολύ ορθώς, τους διοικητικούς και άλλους υπαλλήλους διά της μονιμότητος. Διάφοροι νόμοι και ιδία ο Κώδιξ Δημ. Υπαλλήλων παρέχουν πλείστας όσας άλλας προς αυτούς εγγυήσεις. Είμεθα αποφασισμένοι να λάβωμεν και παν άλλο μέτρον, το οποίον θα συνέβαλε εις την εξύψωσιν και του δικαστικού και του δημοσιοϋπαλληλικού ιδιαίτερος κλάδου, καθώς και όλων των άλλων οργάνων του Κράτους, την εξασφάλισιν εις όλους αξιοπρεπούς τρόπου ζωής. Αξιούμεν όμως παρ' όλων γενικώς να είναι πιστοί και ευλαβείς τηρηταί του Συντάγματος και των νόμων της Δημοκρατίας και άγρυπνοι αυτών φρουροί. Αξιούμεν προσέτι παρά πάντων την ευσυνείδητον των καθηκόντων αυτών εκτέλεσιν, μακράν πάσης ξένης προς αυτά, επιρροής ή επιδράσεως. Αξιούμεν άκαμπτον ηθικήν αντίστασιν, κατ' εισηγήσεων ξένων προς το υπηρεσιακόν καθήκον, οθενδήποτε προερχομένων. Αξιούμεν όχι μόνον την αποφυγήν πάσης αυθαιρεσίας εις βάρος

των πολιτών, αλλά την διαφύλαξιν, την προάσπισιν και την περιφρούρησιν των εκ του Συντάγματος και των νόμων δικαιωμάτων αυτών. Αξιούμεν από όλους να είναι πρόθυμοι υπηρέτα των συμφερόντων του Λαού. Η ΕΠΕΚ δεν αποκρύπτει ότι πολλάκις κατά το παρελθόν τα δικαιώματα των πολιτών σκαιώς κατεπατήθησαν υπό δημοσίων οργάνων, υπεικόντων εις ποικίλας σκοπιμότητας. Τούτο διά την ΕΠΕΚ είναι όλως απαράδεκτον και ανεπίτρεπτον. Διά τα παντός βαθμού και πάσης κατηγορίας όργανα του Κράτους μία και μόνη σκοπιμότης υφίσταται, η της ακάμπτου επιβολής του νόμου και της προστασίας των νομίμων δικαιωμάτων των πολιτών. Η ΕΠΕΚ δεν αποκρύπτει ακόμη ότι και φυσική και ηθική βία ησκήθη κατά των πολιτών, παρά των εντεταλμένων ακριβώς διά την προστασίαν των. Αποκρούοντες και καταδικάζοντες αυστηρώς τας μεθόδους αυτάς, αναξίας της Δημοκρατίας, δηλούμεν επισήμως ότι θα επιδιώξωμεν την λήψιν νομοθετικών μέτρων, προς πλήρη κατοχύρωσιν των πολιτών από των τοιούτων υπερβασίων και αυθαιρεσιών των δημοσίων οργάνων, διά των οποίων θα επιβάλλωνται βαρύταται κυρώσεις κατά παντός δημοσίου οργάνου, το οποίον είτε ημέλησεν ή παρέλειψε να προστατεύση τον πολίτην και τα δικαιώματά του, είτε και παρεβίασεν αυτά.

V. Το Οικονομικόν Πρόβλημα

Γενική Διακήρυξις

28. Η ΕΠΕΚ αποκρούει ως αντιεπισημονικήν αλλά και αντεθνικήν και αντιλαϊκήν την θεωρίαν ότι η Ελλάς δεν είναι εις θέσιν να διαθρέψη τον πληθυσμόν της και να εξασφαλίση εις αυτόν ανεκτόν επίπεδον ζωής και αντιθέτως διακηρύσσει την ακλόνητον πίστιν της ότι οι πόροι της εθνικής δραστηριότητος, αι πλουτοπαραγωγικαί πηγαί της Χώρας και το εργατικόν της δυναμικόν είναι πλέον ή επαρκή προς αμφοτέρους τους ανωτέρω σκοπούς και ότι ακόμη είναι δεκτικοί επαυξήσεως, ώστε να ανταποκρίνονται προς τας εκάστοτε προκυπτούσας εκ της αυξήσεως του πληθυσμού ανάγκας. Ότι απαιτείται είναι κατάλληλος αυτών εκμετάλλευσις, και οργάνωσις και διεξαγωγή της παραγωγής και της ανταλλαγής αυτών, ουχί κατά κριτήρια ιδιωτικά και εγωιστικά αλλά προς το κοινωνικόν συμφέρον.

Βασική τοποθέτησις του προβλήματος

29. Η Ελλάς συνεπεία της εναντίον αυτής φασιστικής επιδρομής, του επακολουθήσαντος πολέμου και της τριπλής κατοχής υπέστη, κατ' αναλογίαν, τας μεγαλύτερας πάσης άλλης χώρας υλικάς καταστροφάς. Απεγυμνώθη του μεγαλύτερου μέρους του κινητού αυτής πλούτου, ο δε ακίνητος πλούτος και ίδια τα δημόσια έργα, υπό την ευρεία έννοιαν, υπέστησαν τεραστίας καταστροφάς. Υπό τας συνθήκας αυτάς ανασυγκρότησις της Χώρας θα ήτο αδύνατος χωρίς ισχυράν ξένην οικονομικήν βοήθειαν, την οποίαν, άλλωστε, αι μεγάλαι σύμμαχοι δυνάμεις υπισχνούντο κατηγορηματικώς, διαρκούντος του πολέμου, και εντεινομένης της Ελληνικής εθνικής αντιστάσεως.

Μετά την απελευθέρωσιν η βοήθεια αύτη ήρξατο παρεχομένη αρχικώς υπό της Μ. Βρετανίας, κατά βαθμόν συμβάλλοντα μόνον εις την συντήρησιν της περιωθεισης ιδιωτικής οικονομίας και αντιμετώπισιν επειγουσών αμέσων αναγκών, βραδυτέρον υπό της Κυβερνήσεως των Ην. Πολιτειών και αργότερον διά του σχεδίου Μάρσαλ, προς ανασυγκρότησιν της χώρας, εις την οποίαν προκάλεσε και νέας υλικάς καταστροφάς ο εμφύλιος πόλεμος, διά τον οποίον ωμιλούμεν εις την αρχήν. Τελευτούντος ήδη του 6^{ου} έτους αφ' ότου ήρχισεν η χορήγησις της Αμερικανικής γενικώς βοηθείας είμεθα υποχρεωμένοι να διαπιστώσωμεν, με μεγάλην λύπην ότι παρά το μέγεθος της παρασχεθείσης βοηθείας λόγω της πλημμελούς διαχειρίσεως αυτής, η ανασυγκρότησις της χώρας, επ' ωφελεία του Λαού και προς αποκατάστασιν της Ελλάδος, εις αυθύπαρκτον οικονομικήν μονάδα, δεν ολοκληρώθη. Εξ άλλου συνεπεία των δημιουργηθεισών εν Ευρώπη ιδιαζουσών συνθηκών η διάθεσις των εξαγωγίμων ελληνικών προϊόντων κατέστη δυσχερεστάτη με άμεσον τον θλιβερόν αντίκτυπον επί της βιοτικής στάθμης του αγροτικού ιδίως πληθυσμού. Την δυσχερή ταύτην κατάστασιν επιδεινώνει ακόμη περισσότερον το ύψος των καθαρώς στρατιωτικών δαπανών, αι οποιαι απορροφούν υπέρ το ήμισυ των δημοσίων εσόδων, ενώ δι' αυτών δεν αντιμετωπίζονται ελληνικά αποκλειστικώς ανάγκαι αμύνης, αλλά και συμμαχικοί.

Εξ όλων των λόγων αυτών το οικονομικόν γενικώς πρόβλημα της Χώρας προσλαμβάνει εντελώς ιδιαίτεραν οξύτητα, της οποίας ο αντίκτυπος είναι αμέσως αισθητός επί της βιοτικής

στάθμης των εργαζομένων στρωμάτων του Λαού, κατελθούσης εις απαραδέκτως χαμηλόν επίπεδον, ενώ συγχρόνως απειλείται με κατάρρευσιν η ιδιωτική οικονομία.

Αι ευθύναι των αντιδραστικών δυνάμεων και η οικονομική πολιτική της Κυβερνήσεως της ΕΠΕΚ

30. Διά την κατάστασιν αυτήν μέγα μέρος ευθύνης βαρύνει τας αντιδραστικάς δυνάμεις, αι οποίαι διεχειρίσθησαν το μέγιστον μέρος της αμερικανικής βοήθειας, κατά τρόπον εξυπηρετούντα τα συμφέροντα της πλουτοκρατικής ολιγαρχίας, εις βάρος των συμφερόντων του Λαού και της ανασυγκρότησεως της Χώρας.

Κατά το βραχύ διάστημα της παραμονής ημών εις την εξουσίαν προσεπαθήσαμεν να εξυγιάνωμεν κατά το δυνατόν, την οικονομικήν κατάστασιν και επετύχαμεν να αποκαταστήσωμεν το ισοζύγιον του προϋπολογισμού και να εξασφαλίσωμεν την νομισματικήν σταθερότητα. Ταυτοχρόνως εθέσαμεν ευθαρσώς το όλον οικονομικόν πρόβλημα ενώπιον των συμμάχων ημών, τονίσαντες την ανάγκην της παρ' αυτών αναλήψεως των στρατιωτικών βαρών, των πέραν της εξυπηρετήσεως των αποκλειστικών αναγκών της ελληνικής ασφαλείας, άνευ της οποίας ο κίνδυνος της οικονομικής καταρρεύσεως είναι αναπότρεπτος. Πιστεύομεν, ότι τούτου μη καθισταμένου δυνατού, επιβάλλεται η άμεσος επαναφορά των ενόπλων δυνάμεων ημών εις την εν ειρήνη σύνθεσιν αυτών, ουδενός εκ τούτου απειλουμένου εθνικού κινδύνου.

Η πολιτική του Συναγερμού

31. Ο Συναγερμός, ανελθών εις την εξουσίαν, μετέβαλεν εις πρόγραμμα αυτού την αρχήν την οποίαν και εις την αντιπολίτευσιν ευρισκόμενος υποστήριζε, της διατηρήσεως δηλονότι του ύψους των στρατιωτικών δαπανών ανεξαρτήτως του ύψους της παρεχομένης βοήθειας. Η αρχή αυτή, μη δυναμένη να στηριχθή επί των υπαρχουσών οικονομικών δυνατοτήτων, οδηγεί εις περαιτέρω όξυνσιν και βαθυτάτην οικονομικήν κρίσιν, της οποίας τα συμπτώματα συγκλονίζουν ήδη εκ βάθρων την οικονομίαν της Χώρας, και κατά της οποίας όχι μόνον δεν πρόκειται να ασκήσουν ευνοϊκήν επίδρασιν τα λαμβανόμενα φορολογικά μέτρα, αλλά και θα την επιδεινώσουν ακόμη περισσότερον.

Το Ξένον Ιδιωτικόν Κεφάλαιον

32. Ο Συναγερμός πιστεύει ότι δύναται να αναπληρώση την αμερικανικήν βοήθειαν διά του ξένου ιδιωτικού κεφαλαίου. Θεωρούμεν την αντίληψιν αυτήν απολύτως εσφαλμένην, χωρίς τούτο ποσώς να σημαίνει ότι αποκρούομεν την συνδρομήν αυτού, διά την διευκόλυνσιν της οποίας και ειδικά εξεπονήσαμεν μέτρα κατά την παραμονήν μας εις την κυβέρνησιν, τα οποία όμως δεν ηδυνήθημεν να ψηφίσωμεν. Τα έργα τα οποία θα εκτελεσθούν διά των ιδιωτικών κεφαλαίων πρέπει να είναι άμεσου αποδόσεως, διότι άλλως το ιδιωτικόν κεφάλαιον δεν έχει λόγον να εισέλθη εις την Χώραν. Όμως ημείς έχομεν κυρίως ανάγκην της κατασκευής των έργων εκείνων, των οποίων βραδεία θα είναι η απόδοσις, από απόψεως κερδών. Επί πλέον αι ειδικαί συνθήκαι υπό τας οποίας τελεί η Ελλάς, εν μέσω των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, είναι τοιαύται ώστε κατ' ανάγκην να καθίστανται επαχθείς και δυσβάστακτοι οι όροι της επενδύσεως παρ' ημίν του ξένου ιδιωτικού κεφαλαίου και τόσον περισσότερον, όσον μικροτέρα θα είναι η αμερικανική βοήθεια. Διά τους λόγους αυτούς, εκτειθεμένους εντελώς συνοπτικώς αντιτιθέμεθα κατά βάσιν προς την πολιτικήν του Συναγερμού, ως εντελώς ανεδαφικήν και προωρισμένην να περιπλέξη αντί να επιλύση το οικονομικόν πρόβλημα.

Η ΕΠΕΚ διακηρύσσομεν την βαθειάν ευγνωμοσύνην του ελληνικού λαού προς την μεγάλην σύμμαχον δημοκρατίαν των Η.Π.Α. πιστεύει ότι επιτελεί χρέος προς αυτόν μη αμελούσα να προσφύγη εις παν μέσον το οποίον θα συνετέλη να πεισθή αυτή να συνεχίση την παροχήν ειδικώς εις την Ελλάδα επαρκούς βοήθειας, προς ολοκλήρωσιν της αποκαταστάσεως αυτής, τούτο δε διότι υπήρξαν όλως εξαιρετικάί αι συνθήκαι τας οποίας μόνη αυτή αντεμετώπισε και εξακολουθούν, εν πολλοίς να παραμένουν τοιαύται.

VI. Αι Οικονομικά Μεταρρυθμίσεις

Βάσεις και Σκοποί των μεταρρυθμίσεων

33 Μετά την γενικήν φυσιογνωμίαν του οικονομικού μας προβλήματος, που εδώσαμεν ανωτέρω, θα εκθέσωμεν περαιτέρω τας μεταρρυθμίσεις τας οποίας προγραμματίζει η ΕΠΕΚ. Αι μεταρρυθμίσεις αυταί στηρίζονται επι τριών βάσεων: α) την εθνικοποίησιν, β) τον κρατικόν έλεγchon εν συνδυασμώ προς την συμμετοχήν των εργατών εις την διοίκησιν των

επιχειρήσεων και γ) την κρατική ενίσχυσιν και αποβλέπουν εις την άρσιν της καταθλιπτικής πίεσεως την οποίαν αι ισχυραί οικονομικώς τάξεις ασκούν επί των ασθενεστέρων και εις την εξάλειψιν της εκμεταλλεύσεως των εργαζομένων.

Εθνικοποιήσις της Πίστεως

34. Η πίστις είναι η δύναμις που ζωογονεί τον οικονομικόν και παραγωγικόν μηχανισμόν εκάστης χώρας. Συγκεντρώνει τον κοινωνικόν μόχθον που αποταμιεύεται και τον διοχετεύει εκ νέου εις τον παραγωγικόν μηχανισμόν.

Όπως ασκείται σήμερον η πίστις ο αποταμιευόμενος κοινωνικός μόχθος αντί να χρησιμεύη διά να εξυπηρετή και να ενισχύη τας επιχειρήσεις κοινωνικής ωφελείας, χρησιμεύει εις το να εξυπηρετή τα εγωιστικά συμφέροντα της πλουτοκρατικής ολιγαρχίας και ιδιαιτέρως του τραπεζιτικού κεφαλαίου. Χάρις εις την πίστιν αι Τράπεζαι συγκεντρώνουν τόσιν δύναμιν, ώστε όχι μόνο να εκμεταλλεύονται όλας τας επιχειρήσεις και να ασκούν επ' αυτών κυριαρχικήν επιρροήν, αλλά συγχρόνως να δημιουργούν επιχειρήσεις κοινωνικώς ανωφελείς, ακόμη και επιζήμιους, διά μόνον τον λόγον να προσπορίζονται από αυτάς μεγαλύτερα κέρδη, ταυτοχρόνως δε να καταδυναστεύουν την πολυπληθή τάξιν των τραπεζιτικών υπαλλήλων.

Κατά συνέπειαν το σημερινόν πιστωτικόν σύστημα, το οποίον βασίζεται επί των ιδιωτικών Τραπεζών, πρέπει να καταλυθή, η άσκησις της πίστεως να αφαιρεθή από την ιδιωτικήν πρωτοβουλίαν και να αποτελέση καθαρώς κοινωνικήν λειτουργίαν. Η πίστις πρέπει να εθνικοποιηθή. Είναι ο μόνος τρόπος με τον οποίον η κοινωνική οικονομία θα απαλλαγή από την εκμετάλλευσιν του τραπεζιτικού κεφαλαίου. Ο έλεγχος μόνον ο Κυβερνητικός δεν αποτελεί μέσον αποτελεσματικής προστασίας του κοινωνικού συμφέροντος, όσον και αν είναι αυστηρός και συστηματικός. Η μεταρρύθμισις αύτη εφαρμόσθη ήδη εις άλλας χώρας δημοκρατικάς και απέδωσεν εξαιρετικά αποτελέσματα. Εις την χώραν μας επιβάλλεται να πραγματοποιηθή σήμερον ιδίως, και δι' ένα ακόμη σοβαρώτατον λόγον, ότι όλαι γενικώς αι τράπεζαι λειτουργούν με χρήματα, κατά το πλείστον του Δημοσίου, των Οργανισμών Δ. Δικαίου και των Κοινοφελών Ιδρυμάτων, εφ' όσον σχεδόν δεν υπάρχουν ιδιωτικά καταθέσεις, τα οποία και εκμεταλλεύονται προς όφελός των και εις βάρος της κοινωνικής Οικονομίας.

Εθνικοποιήσις επιχειρήσεων κοινής ωφελείας

35. Δι' αναλόγους λόγους πρέπει να εθνικοποιηθούν και όλαι γενικώς αι επιχειρήσεις κοινής ωφελείας. Εκείναι δηλονότι αι επιχειρήσεις που απασχολούνται με την θεραπείαν γενικοτάτων αναγκών που ενδιαφέρουν ολόκληρον τον Λαόν, όπως ο φωτισμός, το νερό, η κίνησις, το τηλέφωνον κλπ. Αι επιχειρήσεις αυταί πρέπει βαθμηδόν να περιέλθουν εις χείρας της κοινωνίας, η οποία θα ασκή την διεύθυνσιν με τα κατάλληλα όργανα που θα αναδεικνύονται από το Κράτος, τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοικήσεως και άλλους, τα οποία θα παρακολουθούνται και θα ελέγχονται αυστηρώς. Επίσης πρέπει να εθνικοποιηθούν όλαι αι επιχειρήσεις μεταφορών ξηράς, θαλάσσης, αέρος και να αφαιρεθούν από την ιδιωτικήν εκμετάλλευσιν. Το κέρδος της παραγωγής και γενικώτερον, της κοινωνίας θα είναι ανυπολόγιστον.

Εθνικοποιήσις μεγάλων Βιομηχανιών

36. Διά τους αυτούς ισχυροτάτους λόγους πρέπει να εθνικοποιηθούν και αι μεγάλοι βιομηχανικάί επιχειρήσεις και κυρίως εκείναι που αναφέρονται εις ζωτικάς ανάγκας της κοινωνίας. Τοιαύται είναι η αλευροβιομηχανία, αι βιομηχανίαι λιπασμάτων και άλλαι ανάλογοι. Με την εθνικοποίησιν των θα απαλλαγούν και μεγάλοι μάζαι εργατών από την εκμετάλλευσιν την οποίαν υφίστανται σήμερον και θα χειραφετηθούν. Διά τους λόγους που αναφέραμεν και ανωτέρω και εις την περίπτωσιν αυτήν ο απλούς κρατικός έλεγχος θα είναι άνευ ουσιαστικού αποτελέσματος.

Κρατικός έλεγχος των Αωνόμων Εταιρειών

37. Όλαι αι άλλαι επιχειρήσεις, που λειτουργούν με την μορφήν της αωνύμου εταιρείας, πρέπει να τεθούν υπό αυστηρότατον κρατικόν έλεγχον. Τα κεφάλαια των επιχειρήσεων αυτών, ενσωματούμενα εις τας μετοχάς των, αι οποίαι αποτελούν αντικείμενον συναλλαγών, είναι ουσιαστικώς κοινωνικά κεφάλαια. Πρέπει επομένως και αυταί αι επιχειρήσεις να λειτουργούν κατά τρόπον που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα της κοινωνίας.

Συμμετοχή των εργατών εις την Διοίκησιν

38. Η ΕΠΕΚ πιστεύει ότι η συμμετοχή των εργατών εις την διοίκησιν των επιχειρήσεων, εις τας οποίας εργάζονται, θα αποβεί εξόχως εξυπηρετική και των συμφερόντων των επιχειρήσεων και των συμφερόντων της κοινωνίας, οι εργάται, αποτελούντες τον έτερον των παραγόντων της παραγωγής, με την συμμετοχήν των εις την διοίκησιν των επιχειρήσεων, θα προσφέρουν αληθινά εξόχους υπηρεσίας. Θα συμβάλουν αποτελεσματικά εις την τελειοποίησιν των παραγομένων προϊόντων, εις την αύξησιν της αποδόσεως, εις την ελάττωσιν του κόστους. Η ΕΠΕΚ, πιστεύουσα εις τα εξαιρετικά αποτελέσματα τα οποία θα έχη η συμμετοχή των εργατών εις την διοίκησιν των επιχειρήσεων, είναι αποφασισμένη να αγωνισθή διά να την κατακτήση.

Ενίσχυσις της ατομικής πρωτοβουλίας

39. Παράλληλα προς τα ανωτέρω μέτρα η ΕΠΕΚ είναι αποφασισμένη να ενισχύση την ατομικήν πρωτοβουλίαν καθ' όσον αποβλέπει εις την δημιουργίαν επιχειρήσεων αι οποία να εξυπηρετούν κοινωνικάς ανάγκας καθώς επίσης και τας βιοτεχνίας. Προς τούτο θα εξασφαλίση κυρίως υπέρ αυτών επαρκείς και εφθηνάς πιστώσεις και θα χορηγήση διευκολύνσεις φορολογικάς και άλλας, ικανάς να τας προαγάγουν προς το συμφέρον του συνόλου.

Δημοσιονομικαί κατευθύνσεις

40. Η ΕΠΕΚ αποδίδει εντελώς εξαιρετικήν σημασίαν εις την ριζικήν αναμόρφωσιν του φορολογικού συστήματος με βάσιν την θεμελιώδη δι' αυτήν αρχήν καθ' ην έκαστος οφείλει να συντρέχη εις τας δημοσίας δαπάνας αναλόγως της φορολογικής του ικανότητος. Το δημοσιονομικόν σύστημα, το οποίον προτιθέμεθα να εφαρμόσωμεν, θα εμπνέεται αυστηρώς από τας αρχάς της προοδευτικής φορολογίας. Επί πλέον είμεθα αποφασισμένοι να τερματίσωμεν τον κρατούντα μηχανικόν τρόπον της συντάξεως του δημοσίου προϋπολογισμού και να επιβάλωμεν την αρχήν ότι ούτος πρέπει να συντάσσεται κατά τρόπον εξυπηρετούντα εις τον ανώτερον δυνατόν βαθμόν τας λαϊκάς ανάγκας.

Φορολογική ασυδοσία και η φοροδιαφυγή

41. Ιδιαίτέρως είμεθα αποφασισμένοι να καταλύσωμεν το από μακρού κρατούν καθεστώς της φορολογικής ασυδοσίας των μεγάλων επιχειρήσεων και των μεγάλων επιχειρηματιών, ασκούμενον διά της απροκαλύπτου όσον και απαισούντου ανοχής της φοροδιαφυγής, συνεπεία του οποίου είναι η άνευ οίκτου καταδίωξις των μικρών και ασθενών φορολογούμενων. Όσον μεγάλη θα είναι η επείκεια ημών απέναντι αυτών και η προθυμία εις παροχήν φορολογικών διευκολύνσεων, άλλο τόσον αμείλικτος και σκληρά θα είναι η στάσις μας απέναντι των μεγάλων και ισχυρών, εφ' όσον θα παρακρατούν προσόδους ανηκούσας εις το δημόσιον ή τους οργανισμούς Δημ. Δικαίου ή αμελούν την πιστήν και έγκαιρον εκπλήρωσιν των φορολογικών των υποχρεώσεων.

Προστασία της αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής

42. Η ΕΠΕΚ θεωρεί τον αγροτικόν κόσμον ως την σπονδυλικήν στήλην του εθνικού οργανισμού. Η αγροτιά υπέχουσα το μεγαλύτερον μέρος των εθνικών και κοινωνικών βαρών, δικαιούται εις ανάλογον από μέρους του Κράτους στοργήν και υποστήριξιν. Ειδικώτερον η ΕΠΕΚ, πραγματοποιήσασα την αγροτικήν μεταρρύθμισιν και απελευθέρωσασα από την δουλείαν τους ακτήμονας γεωργούς και μικρούς κτηνοτρόφους κατανοεί, υπέρ πάντα άλλον, την ανάγκην της ικανοποιητικής διαθέσεως της γεωργικής παραγωγής.

Προς τούτο θέλομεν διευρύνει την προστασίαν των προϊόντων εσωτερικής καταναλώσεως και την απορρόφησιν των εξαγωγίμων τοιούτων. Προς τον σκοπόν αυτόν πλην άλλων μέτρων θα συνεχίσωμεν την επί της κυβερνήσεώς μας αρξαμένην και τόσον επιτυχούσαν προσπάθειαν της ανακτήσεως των αγορών εκείνων, αι οποία ανέκαθεν κατηγάλισκον τα πλεονάσματα της γεωργικής μας παραγωγής. Εξ άλλου, διά καταλλήλου χειρισμού της εξωτερικής εμπορικής πολιτικής, θέλομεν παράσχει την μεγαλυτέραν δυνατήν προστασίαν εις την εξαγωγήν και των πλεονασμάτων της βιομηχανικής παραγωγής. Εις την προσπάθειάν μας αυτήν δεν θα διστάσωμεν να φθάσωμεν και μέχρι της ιδρύσεως κρατικών μονοπωλίων προς διευκόλυνσιν της εις το εξωτερικόν τοποθετήσεως των πλεονασμάτων βασικών προϊόντων της Χώρας. [χειρόγραφη προσθήκη: Αι κοινωνικαί ασφαλίσεις, περί των οποίων [βλέπε] κατωτέρω πρέπει να περιλάβουν και τον αγροτικόν κόσμον].

VII. Αι κοινωνικά Μεταρρυθμίσεις

Η ιδιοκτησία υποχρεώνει

43. Η ΕΠΕΚ διακηρύττει ότι κατ' αρχήν σέβεται το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας. Θεωρεί όμως ότι το δικαίωμα αυτό πρέπει να ασκείται κατά τρόπον ώστε όχι μόνον να μην προκαλεί κοινωνικήν ζημίαν ή καθυστέρησιν, αλλά να εξυπηρετή το κοινωνικόν σύνολο. Δι' αυτό η ΕΠΕΚ ασπάζεται και διακηρύττει την αρχήν, την οποίαν έχουν ήδη αποδεσχή όλα αι προηγμένα δημοκρατικά χώροι, κατά την οποίαν η ιδιοκτησία δημιουργεί κοινωνικά υποχρεώσεις και η χρήσις αυτής πρέπει να εξυπηρετή την κοινήν ωφέλειαν. Η μικρά ατομική ιδιοκτησία, τόσον η αγροτική, όσον και η αστική, είναι σεβαστή. Και κατεύθυνσις ημών είναι να προαγάγωμεν, με κάθε δυνατόν τρόπον, την μικράν ιδιοκτησίαν. Από της απόψεως ταύτης ιδιαίτεράν αποδίδομεν αξίαν εις την επίλυσιν του προβλήματος της λαϊκής στέγης. Προς τούτο δε θέλομεν ιδιαιζόντως ευνοήσαι την διά της ιδιωτικής αποταμιεύσεως διευκόλυνσιν αυτού, καθώς και διά της λήψεως και προσφόρων προς τον σκοπόν αυτόν νομοθετικών μέτρων.

Η κληρονομία

44. Αναγνωρίζομεν επίσης και σεβόμεθα το δικαίωμα της κληρονομίας. Καθυποτάσσομεν όμως και αυτό εις το κοινωνικόν συμφέρον. Από της απόψεως αυτής επιβάλλεται η ριζική αναθεώρησις των ισχυουσών διατάξεων και η προσαρμογή αυτών προς την τεθείσαν ανωτέρω αρχήν.

Η προστασία της εργασίας

45. Η ΕΠΕΚ πιστεύει ότι η εργασία αποτελεί βασικήν κοινωνικήν λειτουργίαν και δημιουργεί δικαίωμα διά την απόλαυσιν των αγαθών της ζωής. Η Δημοκρατία έχει υποχρέωσιν να εξασφαλίση εις κάθε έλληνα πολίτην, ικανόν να εργασθή, απασχόλησιν σύμφωνον προς τας σωματικάς και τας πνευματικάς του ικανότητας. Κανείς δεν θα απομακρύνεται της θέσεως ή της εργασίας του διά λόγους πολιτικών φρονημάτων ή πεποιθήσεων. Τα πολιτικά εξ άλλου φρονήματα και αι πεποιθήσεις ενός εκάστου δεν θα επιτρέπεται να αποτελέσουν εμπόδιον διά την ανάληψιν εργασίας ή την κατάληψιν θέσεως. Η Δημοκρατία έχει ακόμη υποχρέωσιν να εξασφαλίση εις πάντα εργαζόμενον αποζημιώσιν ανάλογον προς το ποσόν και το ποιόν της παρεχομένης εργασίας, εν πάση δε περιπτώσει αρκετήν διά να επιτρέψη εις αυτόν και την οικογένειάν του να ζήσουν ελευθέραν και αξιοπρεπή ζωήν.

Εργαζόμενη γυναίκα και ανήλικοι

46. Η εργαζόμενη γυναίκα έχει τα αυτά δικαιώματα και επί ίσης εργασίας την αυτήν αποζημιώσιν. Οι όροι της εργασίας πρέπει να της επιτρέπουν όπως εκπληροί την σημαντικήν οικογενειακήν αποστολήν της και να εξασφαλίζουν εις την μητέρα και το παιδί ειδικήν ανάλογον προστασίαν. Η Δημοκρατία οφείλει επίσης να αγρυπνεί διά την προστασίαν της εργασίας των ανηλίκων. Προς τον σκοπόν αυτόν θα επιδιώξομεν να θεσπίσωμεν ειδικά νομοθετικά μέτρα διά των οποίων, συν τοις άλλοις, θα καθορίζεται το κατώτατον όριον της ηλικίας της επί μισθώ εργασίας και θα εξασφαλίζεται εις τους ανηλίκους επί ίσης εργασίας το δικαίωμα ίση αποζημιώσεως.

Η Κοινωνική Αλληλεγγύη

47. Η ΕΠΕΚ ασπάζεται και διακηρύττει την αρχήν κατά την οποίαν πας πολίτης ανίκανος προς εργασίαν και στερούμενος των απαιτήτων μέσων ζωής δικαιούται συντηρήσεως και προνοίας παρά της Κοινωνίας. Χρέος της δημοκρατίας αποτελεί να καταστήση ενεργόν το δικαίωμα τούτο. Ομοίως εν περιπτώσει ατυχήματος, ασθενείας, αναπηρίας, γήρατος, ακούσιας ανεργίας οι εργάται δικαιούνται προνοίας και εξασφαλίζονται εις αυτούς ανάλογα μέσα προς τας ανάγκας των.

48. Ιδιαίτεράν εντελώς αξίαν αποδίδει η ΕΠΕΚ εις την προστασίαν της λαϊκής υγείας και ιδίως του βρέφους και του παιδιού. Ένεκα τούτου διακηρύττει ότι καθήκον της Δημοκρατίας είναι να προστατεύση την υγείαν ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου και συμφέρον της ολόκλητης και να εξασφαλίζη την δωρεάν περίθαλψιν εις τους άπόρους.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ. ΤΟ ΚΟΜΜΑ VIII. Η Αποστολή της ΕΠΕΚ

Εις τα δύο προηγούμενα μέρη εξεθέσαμεν την τοποθέτησιν της ΕΠΕΚ εντός του πλαισίου της συγχρόνου ελληνικής ζωής και ανεπτύξαμεν τους γενεσιουργούς λόγους της δημιουργίας της ως εθνικού, λαϊκού, δημοκρατικού και προοδευτικού κινήματος. Ανεπτύξαμεν επίσης τας βάσεις της εθνικής εξωτερικής πολιτικής της ΕΠΕΚ και τας βασικάς κατευθυντηρίου γραμμάς της επάνω εις τα κεφαλαιώδη ζητήματα της πολιτικής οργανώσεως και της οικονομικής και κοινωνικής συγκρότησεως της ελληνικής δημοκρατίας, όπως ημείς την αντιλαμβανόμεθα και την ποθούμεν. Από τας γενικάς αυτάς κατευθυντηρίου γραμμάς ανακύπτει ανάγλυφος η πολιτική μας και επί εκείνων των λεπτομερειακών θεμάτων επί των οποίων δεν ήτο δυνατόν να γίνη λόγος εις μίαν γενικήν και αδράν έκθεσιν, όσον και αν αυτά είναι σημαντικά. Άλλωστε όσα εδώ εξετέθησαν εις αδράς γραμμάς αποτελούν τας κατευθυντηρίου γραμμάς του προγράμματος μας, το οποίον θα αναλύωμεν εις τον Λαόν εις πάσαν παρουσιαζομένην ευκαιρίαν.

Πίστις εις τον Λαόν

49. Ό,τι ειδικώτερα χαρακτηρίζει την ΕΠΕΚ, ως κόμμα, είναι η βαθεία και αδιάσειστος αυτής πίστις προς τον ελληνικόν λαόν και τας απεράντους δημιουργικάς δυνάμεις τας οποίας εγκλείει. Αυτή η ακλόνητος πίστις μας προς τον Λαόν μάς επιβάλλει απόλυτον απέναντί του ειλικρίνειαν, μας φωτίζει και μας καθοδηγεί εις τον δύσκολον και τραχύν δρόμον που έχομεν να ακολουθήσωμεν και μας εμποτίζει με πνεύμα αυτοθυσίας, χάριν της επικρατήσεως των αρχών τας οποίας διεκηρύξαμεν ανωτέρω. Είναι μακράν από ημάς κάθε σκέψις προσωπικής ιδιοτελείας και μας συνδέει μόνον ο κοινός πόθος και η κοινή απόφασις να συμβάλλωμεν, όσον περισσότερον ημπορούμεν, εις το να κατακτήση ο Λαός μας την ευημερίαν, της οποίας είναι κατά πάντα άξιος.

Πίστις προς τον Αρχηγόν

50. Ό,τι επίσης μας χαρακτηρίζει είναι η βαθυτάτη μας πίστις προς τον ιδρυτήν της ΕΠΕΚ και ηγέτην του εθνικού και λαϊκού μας κινήματος. Έχομεν το ευτύχημα να ευρίσκεται επί κεφαλής μας το γνησιότερον και αγνότερον παιδί του λαού μας, το οποίον, δι' αυτόν ακριβώς τον λόγον, είναι προικισμένον με όλας τας αρετάς που χαρακτηρίζουν αυτόν. Έχομεν το ευτύχημα να ευρίσκεται επί κεφαλής μας η πλέον θρυλική μορφή, που ανεδύθη από τα σπλάχνα του Λαού κατά τα τελευταία σαράντα χρόνια της μεγαλειώδους όσον και περιπετειώδους ζωής του. Αυτόν τον άνδρα έχομεν οδηγόν και αυτού την άσπιλον, ασκητικήν και υποδειγματικήν ζωήν ως πρότυπον. Αυτός έκλεισε μέσα εις την ψυχή του την Ελλάδα και τον Λαόν της. Αυτόν έχομεν κλείσει και ημείς μέσα εις την ψυχήν μας. Με την διπλήν αυτήν και απαρασάλευτον πίστιν προχωρούμεν εις την αποστολήν μας.

Η Αποστολή μας

51. Αποστολήν μας αισθανόμεθα να συντρίψωμεν οριστικώς τας σκοτεινάς δυνάμεις της πολιτικής, της κοινωνικής και της οικονομικής αντιδράσεως, που παρεμβάλλονται πρόσκομμα εις την πρόοδον και την άνοδον του Λαού μας. Δύο φορές εις το διάστημα των τελευταίων τεσσαράκοντα ετών ο Λαός μας συνέτριψε και ενταφίασε τας δυνάμεις αυτάς. Και όμως ανεδύθησαν και πάλιν, διά να του δημιουργήσουν συμφοράς και να τον φέρουν εις οπισθοδρόμισιν. Εις τον Αρχηγόν μας έλαχεν ο κλήρος να απαλλάξη τον ελληνικόν Λαόν, και αυτήν την φοράν οριστικώς, από την φθοροποιόν, την καταστρεπτικήν των επίδρασιν. Και εις ημάς εμπίπτει το φορτίον να το ενισχύσωμεν και να τον βοηθήσωμεν.

Πιστεύομεν εις την Δημοκρατίαν. Και η πίστις μας αυτή δεν είναι κενή διακήρυξις. Αυτάς τας αρχάς, που επιδιώκομεν να εμπνεύσωμεν εις το Κράτος, τας εφαρμόζωμεν πρώτον μέσα εις τους κόλπους του Κόμματός μας, όπως μαρτυρεί το οργανωτικόν καταστατικόν του, το οποίον αποτελεί, με την παρούσαν διακήρυξιν, ενιαίον κείμενον. Πιστεύομεν ότι η Δημοκρατία, με την ευρείαν έννοιαν που ημείς της δίδομεν, είναι ικανή να ασφαλίση την κατίσχυσιν όλων των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών αρχών και μεταρρυθμίσεων που ευαγγελιζόμεθα. Απευθυνόμεθα, λοιπόν, προς όλους τους Έλληνας αγών προθέσεων και καλής θελήσεως, διά να δημιουργήσωμεν από κοινού την νέαν Ελλάδα εις την οποίαν την πρωτοπορειακήν θέσιν θα κατέχη ο εργαζόμενος Λαός. Έμβλημά μας είναι: ΟΛΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΛΑΟΥ.

Αθήναι, 16 Μαρτίου 1953

ΠΗΓΕΣ

α. Αρχεία

Αρχείο Στέλιου Αλλαμανή / Ελληνικό Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο (φάκελοι 3, 4)

Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου / Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη (φάκελοι, 10, 11, 21, 23, 24)

Αρχείο Γεωργίου και Κωνσταντίνου Βεντήρη / Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη (υπό ταξινόμηση)

Αρχείο ΕΔΑ / Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (φάκελοι 480.1, 670/2.1 «Αρχείο Ιπποκράτη Φραγκόπουλου»)

Αρχείο Δημητρίου Ηρακλείδη / Γενικά Αρχεία του Κράτους -Τοπικό Αρχείο Αγιάς (φάκελος 4 / «Αρχειομνήμων»)

Αρχείο Γεωργίου Καρτάλη / Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας, Βόλος (φάκελοι 29, 41, 45, 46, 51, 52, 54, 56, 57, 58, 60, 71).

Αρχείο ΚΚΕ / Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (κουτιά 157, 159, 190)

Αρχείο Μιχ. Κύρκου / Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (φ. 11)

Αρχείο Γεωργίου Οικονόμου / Ελληνικό Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο (3 φάκελοι / αταξινόμητο)

Αρχείο Νικόλαου Πλαστήρα / Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, αριθμός εισαγωγής 372 (αταξινόμητο)

Αρχείο Νικόλαου Πλαστήρα / Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, αριθμός εισαγωγής 229 (φ. 2, 16, 17, 18, 21)

Αρχείο Κομνηνού Πυρομάγλου / Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας, Βόλος (φάκελοι 3, 4, 9)

Αρχείο Ραδιοφωνικού Σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα» / Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (φ. 34, 35)

β. Δημοσιευμένες αρχειακές συλλογές

Αι ελληνικαί κυβερνήσεις και τα προεδρεία Βουλής και Γερουσίας, 1926-1959, Αθήναι, Βουλή των Ελλήνων, 1959.

Αρχείο Π.Σ. Δέλτα, *Εκστρατεία στη μεσημβρινή Ρωσία, 1919*, Αθήνα 1982.

Αρχείο Π.Σ. Δέλτα, *Νικόλαος Πλαστήρας*, Αθήνα 2007.

Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώον Γερουσιαστών και Βουλευτών [1935-1974]*, Αθήναι 1977.

- Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώον Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών* [1822-1935], Αθήνα, 1986.
- «Δελτίο Κυκλοφορίας Εφημερίδων, 1952» / Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών.
- Εθνικό Συμβούλιο. *Περιληπτικά Πρακτικά εργασιών της πρώτης συνόδου του* (Κορυσχάδες 14-27 Μάη 1944), Κορυσχάδες 1988.
- Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, περίοδος Α΄, σύνοδος Α΄, 30 Μαρτίου-27 Ιουνίου 1950, τ. Α΄, Αθήνα 1950.
- Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, περίοδος Β΄, σύνοδος Α΄, 10 Οκτωβρίου 1951-22 Φεβρουαρίου 1952, Αθήνα 1952.
- Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), *Επίσημα Κείμενα*, τ. 7, Αθήνα 1995.
- Κων. Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τ. Α΄, Αθήνα 2005.
- Εμμ. Ι. Τσουδερού *Ιστορικό Αρχείο, 1941-1944*, τ. Α΄-Δ΄, Αθήνα 1990.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5^{ης} Μαρτίου 1933*, Αθήναι 1933.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Εκλογών Εθνικής Συνελεύσεως της 9^{ης} Ιουνίου 1935*, Αθήναι 1935.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936*, Αθήναι 1938.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου 1946*, Αθήνα 1947.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950*, Αθήνα 1951.
- Υπουργείον Εσωτερικών - Διεύθυνσις Μελετών, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 16^{ης} Νοεμβρίου 1952*, τ. Α΄-Β΄, Αθήναι 1953.
- Υπουργείον Εσωτερικών - Διεύθυνσις Μελετών, *Αποτελέσματα εκλογών δημοτικών και κοινοτικών αρχών κατά δήμους και κοινότητας άνω των 2.000 κατοίκων των εκλογών 1951, 1954 και 1959*, Αθήναι 1959.
- Foreign Relations of the United States (FRUS)* 1944 (τ. V), 1945 (τ. VIII), 1947 (τ. V), (1950 (τ. V), 1951 (τ. V), 1952-1954 (τ. VIII).

γ. Τύπος

Ο Αγών (Βόλος, 1950)

Αθηναϊκός Τύπος (1950)
Η Αυγή (σποραδικά φύλλα)
Το Βήμα (1945-1961)
Δημοκρατική Επιθεώρηση (1946)
Ελευθερία (1945-1961)
Ελληνικόν Αίμα (1945)
Εφημερίς των Συντακτών (1950)
Θεσσαλικά Χρονικά (έκτακτος έκδοσις), 1965
Μάχη (σποραδικά φύλλα)
Προοδευτική Αλλαγή (1951-1953)
Προοδευτική Ένωσις (Βόλος, 1951)
Προοδευτικός Φιλελεύθερος (1950-1953)
Los Angeles Times (Μάρτιος 1950)
New York Times (Μάρτιος 1950)
The Washington Post (Μάρτιος 1950)

δ. Πολιτικά κείμενα

Γεώργ. Αθανασιάδης-Νόβας (επιμ.), *Τα πεπραγμένα της κυβερνήσεως Πλαστήρα-Βενιζέλου*, [Αθήνα 1952].

Η αυριανή Ελλάδα. Πρόγραμμα του Κόμματος των Φιλελευθέρων, Αθήναι, Ιανουάριος 1950.

Ο Στυλιανός Γονατάς και το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, Αθήνα 1947.

Το Δημοκρατικόν Κόμμα του Εργαζόμενου Λαού. Προγραμματικά Αρχαί - Οργανισμός, Αθήνα 1955.

Δημοκρατικόν Προοδευτικόν Κόμμα, Εκπαιδευτικόν πρόγραμμα, Αθήναι 1947.

Δημοκρατικόν Προοδευτικόν Κόμμα, Αγροτικόν πρόγραμμα, Αθήναι 1948

Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος, Καταστατικό, Αθήναι 1945.

Γιώργ. Θεοτοκάς, *Στοχασμοί και θέσεις. Πολιτικά κείμενα 1925-1966*, τ. Β', Αθήνα 1996.

Παναγ. Κανελλόπουλος, *1935-1945. Ένας απολογισμός*, Αθήναι 1945.

Γεώργ. Α. Καρτάλης, *Πεπραγμένα 1940-1944*, Αθήναι 1945.

Καταστατικόν του Κόμματος των Φιλελευθέρων, Αθήναι 1949.

Γ.Ι.Χ. Λαδάς, *Νικόλαος Πλαστήρας*, Αθήναι, Έκδοσις της Ελληνικής Προοδευτικής Βιβλιοθήκης, 1951.

- Ιω. Μελάς, *Περί της Βουλής*, Αθήνα 1948.
- Π. Πετρίδης-Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου. Ο πολιτικός λόγος*, Θεσσαλονίκη 1995.
- Κων. Π. Πετρόπουλος, *Λόγοι κοινοβουλευτικοί και πανηγυρικοί*, Αθήνα 1959.
- Νικ. Πλαστήρας, *Λόγος εκφωνηθείς εις το γήπεδο του Παναθηναϊκού την 24/2/1946*, Αθήνα, ΕΟΔΑ, [1946].
- Στέφ. Σαράφη, *Άρθρα - λόγοι - δηλώσεις, 1952-1967*, Αθήνα 1980.
- Λ. Τασολάμπρος, *Πολιτικά σφάλματα*, Αθήνα 1950.
- Εμμ. Τσουδερός, *Η οικονομική μας κατάσταση*, Αθήνα 1949.
- Εμμ. Τσουδερός, *Ο λόγος της Θεσσαλονίκης. Προγραμματικά αρχαί του κόμματος*, Αθήνα 1949.

ε. Μαρτυρίες

- Κ. Αθάνατος, *Το εθνικόν κίνημα Χίου και Μυτιλήνης*, Αθήνα 1923.
- Στυλ. Γονατάς, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1958.
- Χρυσός Ευελπίδης - Αφιέρωμα*, Αθήνα 1972.
- Παναγ. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, Αθήνα ³2003.
- Παναγ. Κανελλόπουλος, *Ιστορικά δοκίμια*, Αθήνα ³2007.
- Γεώργ. Καραγιάννης, *1940-1952. Το δράμα της Ελλάδος, έπη και αθλιότητες*, Αθήνα, χ.χ.
- Αναστ. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα 1970.
- Μαρία Ρεζάν, *Με νοσταλγία... για μια ζωή έτσι, χωρίς πρόγραμμα*, Αθήνα 2000.
- Μάριον Σαράφη, *Ο στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα*, Αθήνα 1990.
- Γιώργ. Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο*, τ. Β', Αθήνα 1985.
- Λεων. Σπαής, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης*, Αθήνα 1970.
- Εμμ. Τσουδερός, *Ελληνικές ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, Αθήνα 1945.
- Αγαμ. Φαράκος, *Οι εργοδότες*, Αθήνα 2005.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Απόστ. Αγγελαράκης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το “Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα”». Η καταλυτική παρουσία του στις “κεντρώες” κυβερνήσεις (1950-1951)», στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης, *Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 365-391.
- Δημ. Ν. Αγραφιώτης, *Γεώργιος Καφαντάρης*, Αθήνα 1983.
- Δημ. Κ. Αγραφιώτης, «Η συνεργασία Ν. Πλαστήρα και Δημ. Αχ. Ηρακλείδη στα πλαίσια της ΕΠΕΚ», *Ιστορικό – Πολιτικό Συνέδριο για το Νικόλαο Πλαστήρα*, Καρδίτσα 1994, σ. 259-268.
- Λουκ. Ακρίτας, *Δεκατρία Κείμενα*, Λευκωσία 1995.
- Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1986.
- Σέφ. Αναστασιάκος, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, τ. Α'-Γ', Αθήνα 2007.
- Γιώργ. Ο. Αναστασιάδης, *Πολίτευμα και κομματικοί σχηματισμοί στην Ελλάδα (1952-1961)*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Νικ. Αντωνόπουλος, «Δρόμοι της Ειρήνης» στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, τ. 4, Αθήνα ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2009, σ. 531-532.
- Ν. Βαφέας - Βαγγ. Τζούκας, «Από την Αντίσταση στη Βουλή: πρώην Εδεσίτες στα κοινοβουλευτικά έδρανα», π. *δοκιμές*, 15-16 (2010), σ. 263-280.
- Ν. Βαφέας - Βαγγ. Τζούκας, «Η πολιτική κληρονομιά του ΕΔΕΣ: Το Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος (1945-1950)», στο Πολ. Βόγλης, Φλώρα Τσίλαγα, Ιάσ. Χανδρινός, Μεν. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 255-274.
- Ηλίας Βενέζης, *Εμμανουήλ Τσουδερός. Ο πρωθυπουργός της μάχης της Κρήτης*, Αθήναι 1966.
- Χριστ. Βερναρδάκης-Γ. Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα 1991.
- Πολυμ. Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα 2004.
- Πολυμ. Βόγλης - Στρ. Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου, 1947-1950», Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 51-81.

- Σταμ. Γεωργούλης, «Αφιέρωμα στην κοινοβουλευτική Θράκη για τα 84 χρόνια συμμετοχής των Θρακών στο ελληνικό κοινοβούλιο», π. *Θρακικά* 14 (2004), 271-312.
- Γιάνν. Γιανουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1961)*, Αθήνα 1992.
- Μιχ. Γρηγοράκης, *Χανιώτικος Τύπος, 1831-1981*, Χανιά 2004.
- Βασ. Κ. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2005.
- R. P. Carlisle (ed.), *Encyclopedia of Politics. The Left and the Right*, τ. I-II, Λονδίνο, 2005.
- Nigel Clive, «Εναλλακτικές επιλογές της βρετανικής πολιτικής, 1945-46», στο L. Baerentzen, Γ.Ο. Ιατρίδης, Ο. L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο, 1945-1949*, μτφ. Αριστέα Παρίση, Αθήνα ³2002, σ. 233-244.
- Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece; the Search for Legitimacy*, Λονδίνο 1987.
- Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1955.
- Γρ. Δαφνής, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821-1961*, Αθήνα 1961.
- Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος 1894-1964*, Αθήνα 1970.
- Κατερίνα Δέδε, «Ο "Μαύρος Καβαλάρης". Οι βιογραφίες του Νικόλαου Πλαστήρα», στο Κατερίνα Δέδε-Δημήτρης Δημητρόπουλος, *«Η ματιά των άλλων». Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος-20ός)*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2012, σ. 193-226.
- Δημ. Δημητράκος (επιμ.), *Κώστας Μητσοτάκης. Πολιτική βιογραφία*, τ. Α', Αθήνα 1989
- Θαν. Διαμαντόπουλος, «Η βενιζελική παράταξη στις εκλογές του 1946» στο Γρ. Ψαλλίδα (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 35-41.
- Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944*, Αθήνα-Κομοτηνή 1991.
- Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Α' (1918-1949), Αθήνα 2008.
- Μαργαρίτα Δρίτσα, *Εμμανουήλ Ι. Τσουδερός, 1882-1956*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος, 2012.
- Δημοσθ. Δώδος, *Η εκλογική περιφέρεια Θεσσαλονίκης. Κόμματα και υποψήφιοι*, διδακτ. διατριβή, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ 1989.

- Άγγ. Ελεφάντης, «Εθνικοφροσύνη: η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης», στο Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα 1994, σ. 645-654.
- Άγγ. Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα...*, Αθήνα 2002.
- Ζέζα Ζήκου, «Γεώργιος Αγαμ. Καραντζας», στο Λουκία Δρούλια-Γιούλα Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, τ. Β', Αθήνα 2008, σ. 517-519.
- Φίλ. Ηλιού, «Μιλτιάδης Πορφυρογένης: το πορτραίτο ενός κομμουνιστή ηγέτη», *Αρχειοτάξιο 7* (2005), σ. 5-22.
- Φίλ. Ηλιού, «Δημοκρατικές συγκλίσεις και συμμαχίες. Ο Γεώργιος Καρτάλης και οι έλληνες κομμουνιστές μετά τον εμφύλιο», *Αρχειοτάξιο*, 7 (2005), σ. 23-30.
- G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, μτφ. Θοδ. Παρασκευόπουλος, τ. Α-Β', Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2006.
- Δημ. Θρασυβούλου, «Εφοδιασμός και πολιτική στην απελευθερωμένη Σάμο. Το φιλελεύθερο πείραμα Γρηγορίου», Πολ. Βόγλης (κ.ά.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Αθήνα 2012, σ. 87-109.
- Αριστ. Ξ. Καβάγιας, «Κωστάκης Πετρόπουλος», *Η πολιτική και οι πολιτικοί των νομών Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Μεσολόγγι-Αργίτιο, 5-6 Νοεμβρίου 2005)*, Αθήνα 2008, σ. 106-112.
- Λεων. Φ. Καλλιβρετάκης, «Οι γνωστοί "άγνωστοι" Απριλιανοί συνωμότες», *Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα: Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα 2010, σ. 23-50.
- Β. Καλογιάννης, *Η Χρυσή Βίβλος του Δήμου Λάρισας*, Λάρισα 1963.
- Σωτ. Καραγιάννης, *Ο κεντρικός πολιτικός χώρος στην μεταπολεμική Ελλάδα (1944-1961)*, διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1984.
- Σωτ. Καραγιάννης, «Η αποχή του Προοδευτικού Κόμματος από τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 και ο αντίκτυπός της στον κεντρικό χώρο», στο *Ο Γεώργιος Καφαντάρης και η εποχή του, 1873-1946, Πρακτικά Συνεδρίου*, (Καρπενήσι 26-28 Μαΐου 1988), Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1991, σ. 113-139.
- Σωτ. Καραγιάννης, «Το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και οι μεταμορφώσεις του: οριοθέτηση του υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου πολιτικού χώρου στην περίοδο 1946-1961», στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 409-429.

- Ο Γεώργιος Καρτάλης και η δύσκολη δημοκρατία, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1998.
- Γεώρ. Κασσιμάτης - Παύλ. Πετρίδης - Άγγ. Σιδεράτος (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968)*, Αθήνα 1988.
- Δημοσθ. Κούκουνας *Οι έλληνες πολιτικοί*, τ. Β΄, Αθήνα 1999.
- Μαν. Κούμας, *Γεώργιος Καφαντάρης*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2012.
- Γεώργ. Κούρτης, *Η κοινοβουλευτική πορεία της Πρέβεζας (1915-2005)*, Αθήνα 2005.
- Ντούνια Α. Κουσίδου - Στ. Γ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος, 1950-1953*, Αθήνα 1993.
- Κλεομ. Κουτσούκος, «Οι Ευρυτάνες πολιτικοί Γεώργιος Μπουρδάρης, Νικόλαος Παπαγεωργίου, Δημήτριος Τσαούσης», *Η πολιτική και οι πολιτικοί των νομών Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Μεσολόγγι-Αγρίνιο, 5-6 Νοεμβρίου 2005)*, Αθήνα 2008, σ. 183-203.
- Δήμητρα Κωνσταντοπούλου, «Εφημερίς των Συντακτών», στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, τ. Β΄, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σ. 325.
- Keith. R. Legg, *Politics in Modern Greece*, Stanford 1969.
- Σπ. Λιναρδάτος, *Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου*, Αθήνα ⁵1988.
- Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1977-1978.
- Σπ. Λιναρδάτος, *Πολιτικοί και πολιτική*, Αθήνα 2000.
- Μιλτ. Ιακ. Λογοθέτης, *Οι Δωδεκανήσιοι στον κοινοβουλευτικό βίο της Ελλάδας (1821-1981)*, Αθήνα 1983.
- Χρ. Λούκος, «Οι πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις στη μετακατοχική Σύρο και ο δήμαρχος Ερμούπολης Επαμεινώνδας Παππαδάμ», *Μνήμων*, 32-33 (2011-2012), σ. 177-204.
- Μιχ. Π. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα 2006.
- Μιχ. Π. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, Αθήνα 2011.
- J. A. Laronce, *Left and Right. The Topography of Political Perceptions*, Τορόντο, 1981.
- Κατερίνα Μ. Μάτσου, «Μακεδονικόν Βήμα», στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, τ. Γ΄, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σ. 99-100.

- Πέτρ. Μακρής-Στάικος, «Ο Άγγλος πρόξενος». Ο υποπλοίαρχος Noël C. Rees και οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες, *Ελλάδα-Μέση Ανατολή 1939-1944*, Αθήνα 2011.
- Αντ. Μακρυδημήτρης (επιμ.), *Πρόεδροι της Βουλής, Γερουσίας και Εθνοσυνελεύσεων, 1821-2008*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2009.
- Γιώργ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τ. 1, Αθήνα 2000.
- Γιώργ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Η γένεση της διάκρισης Αριστεράς και Δεξιάς», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Η Γαλλική Επανάσταση και η Ευρώπη*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1994, σ. 165-174.
- Βασιλική Π. Μεσθανέως, *Η αντιπολίτευση στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, 1949-1963*, Θεσσαλονίκη 2011.
- Κ. Γ. Μίσσιος, «Προοδευτική Λέσβος», στο Λουκία Δρούλια - Γιούλα Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, τ. Γ', Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2008, σ. 545.
- Χρ. Αρ. Μπασαγιάννης, *Αφιέρωμα στην ιερή μνήμη του Κωστάκη Πετρόπουλου*, Μεσολόγγι 1992.
- Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Το πολιτικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος στις εκλογές του 1946», στο Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 171-195.
- Στρ. Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνοκοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 9-49.
- Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, μτφ. Κ. Κουρεμένος, Αθήνα 1994.
- G. Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Καλιφόρνια 1983.
- J. Meynaud (με τη συνεργασία των Π. Μερλόπουλου, Γ. Νοταρά), *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*, τ. Α'-Β', Αθήνα 2002.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, «Αναζητώντας το Κέντρο: Οι εκλογικές περιπλανήσεις μιας δεκαπενταετίας (1946-1961)», στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης, *Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 437-439.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, «Το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού: Μια προσπάθεια για την κομματική συγκρότηση της Κεντροαριστεράς», Εταιρεία

- Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ο Γεώργιος Καρτάλης και η δύσκολη δημοκρατία*, Αθήνα 1998, σ. 35-54.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, «Εκλογές στη Μακρόνησο», *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Αθήνα 2000, σ. 329-336.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2001.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, «Ιστοριογραφία των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και ερευνητικές προοπτικές», *Αρχειοτάξιο*, 5 (2003), σ. 172-176.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, «Μετά τα Δεκεμβριανά. Από τη Βάρκιζα ως την παλινόρθωση της βασιλείας», στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000)*, τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 199-218.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, «Γεώργιος Καρτάλης - Μιλτιάδης Πορφυρογένης: παραλληλισμοί», *Αρχειοτάξιο*, (7) 2005, σ. 31-51.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, «Η πολιτική πορεία του Σοφοκλή Βενιζέλου, 1952-1961: Το κύκνειο άσμα του κόμματος Φιλελευθέρων», στο Τάσος Σακελλαρόπουλος - Ευάνθ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 2009, σ. 11-137.
- Ηλ. Νικολακόπουλος, «Κομματική και εκλογική αποτύπωση του εμφυλίου, 1950-1952», Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, Αθήνα 2009, σ. 327-349.
- Κυρ. Ντελόπουλος, *Η Βουλή των Ελλήνων από το 1974 και οι ευρωβουλευτές*, Αθήνα 1991.
- Θεοδ. Ορδουμποζάνης, «Γιατροί και πολιτική στον Έβρο (1920-2007)», *Ιατρικές ώρες*, 4 (Απρ. 2008), σ. 27-29.
- Τάκης. Ε. Παπαγιαννόπουλος, *Στρατάρχης Αλέξανδρος Παπάγος. Ο εκλεκτός της Ιστορίας*, Αθήνα 1987.
- Δημ. Γ. Παναγιωτόπουλος, *Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος. Όψεις του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα 2010.
- Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, Αθήνα 2006.
- Ιωάννα Παπαθανασίου, «Όρια και δυναμική της ένταξης στην προδικτατορική ΕΔΑ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 86 (1995), σ. 21-82.

- Ιωάννα Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, 1951-1967. Το αρχείο της*, Αθήνα, ΑΣΚΙ/ΕΚΚΕ, 2001.
- Ιωάννα Παπαθανασίου, «Σύντομη αναδρομή στην ιστορία των κινημάτων της αριστερής νεολαίας και η Νεολαία Λαμπράκη (1950-1967)», στο Ιωάννα Παπαθανασίου (με τη συνεργασία των Πολίνας Ιορδανίδου, Άντας Κάπολα, Τάσου Σακελλαρόπουλου, Αγγελικής Χριστοδούλου), *Η Νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του 1960. Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΙΑΕΝ, 2008, σ. 31-109.
- Γεώργ. Θ. Παπαπαναγιώτου, «Πολιτικά της Λέσβου, 1946-1964», *Αιολικά Χρονικά*, ΣΤ' (2004), σ. 62-63.
- Γεώργ. Θ. Παπαπαναγιώτου, «Οι βουλευτές του Νομού Λέσβου, 1915-1964», *Αιολικά Χρονικά*, ΙΑ' (2009), σ. 83-85.
- Γεώργ. Θ. Παπαπαναγιώτου - Αντ. Π. Πλάτων, *Πολιτική ιστορία του νομού Λέσβου. Εκλογές και δημοψηφίσματα, 1915-1973*, (τ. Α'), Μυτιλήνη 2012.
- Προκ. Παπαστράτης, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», L. Baerentzen, Γ.Ο. Ιατρίδης, Ο. L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο, 1945-1949*, μτφ. Αριστεά Παρίση, Αθήνα 3²⁰⁰², σ. 47-66.
- Πότ. Παρασκευόπουλος, *Φιλελεύθερα ανοίγματα στην Ελλάδα μετά τον εμφύλιο*, Αθήνα 1987.
- Ελένη Πασχαλούδη, «Η χρήση του παρελθόντος στον κομματικό λόγο: τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940 στον πολιτικό λόγο των κομμάτων του Κέντρου (1950-1964)», στο Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασ. Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 271-292.
- Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη 2012.
- Σωτ. Πατατζής, *Ιωάννης Σοφιανόπουλος*, Αθήνα 1961.
- Αλεξάνδρα Πατρικίου, *Απεικονίσεις της Γηραιάς Ηπείρου. Ο «διάλογος» για την Ευρώπη στην Ελλάδα, 1941-1946*, διδ. διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2012.
- Αν. Ι. Πεπονής, *Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα 1970.
- Ιω. Αν. Πεπονής, *Νικόλαος Πλαστήρας στα γεγονότα 1909-1945*, Θεσσαλονίκη, χ.χ.

- Ιω. Α. Πετρόπουλος, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984, σ. 55-67.
- Παν. Α. Πετρουλάκος, *Οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις που οδήγησαν στο Σύνταγμα του 1952*, διδακτ. διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1982.
- Πολυχρόνης Ι. Πολυχρονίδης 1908-1985*, Ροδωπού Κισάμου, 1989.
- Κομν. Πυρομάγλου, *Ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του*, τ. Α', Αθήναι 1965.
- Κομν. Πυρομάγλου, *Η Εθνική Αντίστασις*, Αθήνα ²1975.
- Σωτ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008.
- Σωτ. Ριζάς, *Από την απελευθέρωση στον εμφύλιο*, Αθήνα 2011.
- Τάσ. Σακελλαρόπουλος, «Το σώμα ελλήνων αξιωματικών στον πόλεμο και την πολιτική», στο Χρ. Χατζηιωσήφ - Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Γ1, Αθήνα 2007, σ. 285-348.
- Τάσ. Σακελλαρόπουλος, «Ηγετικά και παραταξιακά αδιέξοδα στον χώρο του Κέντρου κατά την πολιτική και πολεμική δεκαετία 1940-1949: Η περίπτωση του Σοφοκλή Βενιζέλου», στο Τάσ. Σακελλαρόπουλος - Ευάνθ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 2009, σ. 51-70.
- Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952*, Αθήνα 2013.
- Λη Σαράφη, «Η λευκή τρομοκρατία» μοχλός σύνθλιψης του αντιστασιακού φρονήματος. Ο νομός Τρικάλων το 1945», στο Ηλ. Νικολακόπουλος, Άλκ. Ρήγος, Γρ. Ψαλλίδα (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949)*, Αθήνα 2002, σ. 165-175.
- Γιάνν. Σκαλιδάκης, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944)*, διδακτ. διατριβή, ΑΠΘ 2012.
- Ηλ. Γ. Σκουλίδας, «Η κοινοβουλευτική δραστηριότητα του Νικολάου Πλαστήρα (1950-1952)», στο *Ιστορικό - Πολιτικό Συνέδριο για το Νικόλαο Πλαστήρα* (Καρδίτσα 13-14, Μορφοβούνι 15 Μαΐου 1994). *Πρακτικά*, Καρδίτσα 1994, σ. 189-235.
- Κ. Σουλτςμπέργκερ, *Πολιτικά παρασκήνια της εποχής μας*, (μτφ.) Κοσμάς Πολίτης, Αθήναι 1972.
- Γρ. Δ. Σπανός, *Ο Νίκος Ζορμπάς. Η ζωή και το έργο του*, Χίος 2006.
- Γιώργ. Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα 2004.

- Γιάνν. Δ. Στεφανίδης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και οι κυβερνήσεις του Κέντρου, 1950-1951: Προσέγγιση μέσα από τα κρατικά αρχεία των ΗΠΑ και της Βρετανίας», στο Π. Πετρίδης Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 345-364.
- Γιάνν. Στεφανίδης, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό πόλεμο*, Αθήνα 1999.
- Ιω. Δ. Στεφανίδης, «Μετά τον εμφύλιο: Η περίοδος των κυβερνήσεων συνεργασίας», στο Τάσ. Σακελλαρόπουλος - Ευάνθ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 2009, σ. 87-109.
- Ιω. Δ. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1947*, Θεσσαλονίκη 2010.
- Δημ. Συμεωνίδης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και η 4^η Αυγούστου: Η πορεία προς τη βασιλική δικτατορία» στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 273-296.
- Δημ. Π. Σωτηρόπουλος, «Πρόσωπα, δομή και λειτουργία της ελληνικής πολιτικής ελίτ στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο», *Κλειώ*, 2 (2006), σ. 33-48.
- Τάσ. Τρίκας, *ΕΔΑ, 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς*, τ. Α', Αθήνα 2009.
- Χρ. Στ. Τσέτσης, *Ηπειρώτες πολιτικοί από το 1822 μέχρι σήμερα*, Γιάννινα 2005.
- Φλώρα Τσίλαγα, «Δράσεις και αντιδράσεις μεροληψίας: η αποστολή της UNRRA στην Ελλάδα, 1945-1947», στο Πολυμ. Βόγλης, Φλώρα Τσίλαγα, Ιάσ. Χανδρινός, Μεν. Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 139-164.
- Κ. Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση του εμφυλίου πολέμου», στο Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984, σ. 561-594.
- Χρ. Κ. Τυροβούζης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το κοινωνικό δυναμικό του "Κεντρώου" χώρου (1946-67): Μια πρώτη προσέγγιση», στο Π. Πετρίδης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 459-477.
- Ιω. Φίλανδρος, «Το Λαϊκό Κόμμα και οι προκλήσεις της μεταπολεμικής εποχής: Ιδεολογία και πολιτικό πρόγραμμα», στο Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 196-215.
- Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τ. Α', Αθήνα 1987.

- Φιλ. Α. Φόρτωμας, «Η συγκρότηση του Κόμματος Βενιζελικών Φιλελευθέρων και οι εκλογές του 1946», στο Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 42-71.
- Μεν. Χαραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα 2012.
- Ευάνθ. Χατζηβασιλείου, «Μεταρρυθμιστές σε διασταυρούμενα πυρά: Το ΔΣΚ και το ΕΕΚ στις εκλογές του 1946» στο Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008, σ. 72-78.
- Ευάνθ. Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Αθήνα 2010.
- Ευάνθ. Χατζηβασιλείου, «Θεσμική μνήμη και επιστημονική έρευνα στην περίπτωση των ελληνικών “αστικών” κομμάτων κατά τον 20ό αιώνα», Κ. Μπουραζέλης, Βαγγ. Καραμανωλάκης, Στ. Κατάκης (εκδ. επιτροπή), *Η μνήμη της κοινότητας και η διαχείρισή της. Μελέτες από μία Ημερίδα στη μνήμη του Τίτου Παπαμαστοράκη*, Αθήνα, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, 2011, σ. 333-354.
- Γιάνν. Ε. Χατζημανώλης, *Οι δήμαρχοι του νεότερου Πειραιά*, Πειραιάς 1999.
- Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946*, Αθήνα 2008.
- Βάσω Ψιμούλη, «Ελεύθερη Ελλάδα» / «Η Φωνή της Αλήθειας». *Ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ. Αρχείο 1947-1968*, Αθήνα 2006.